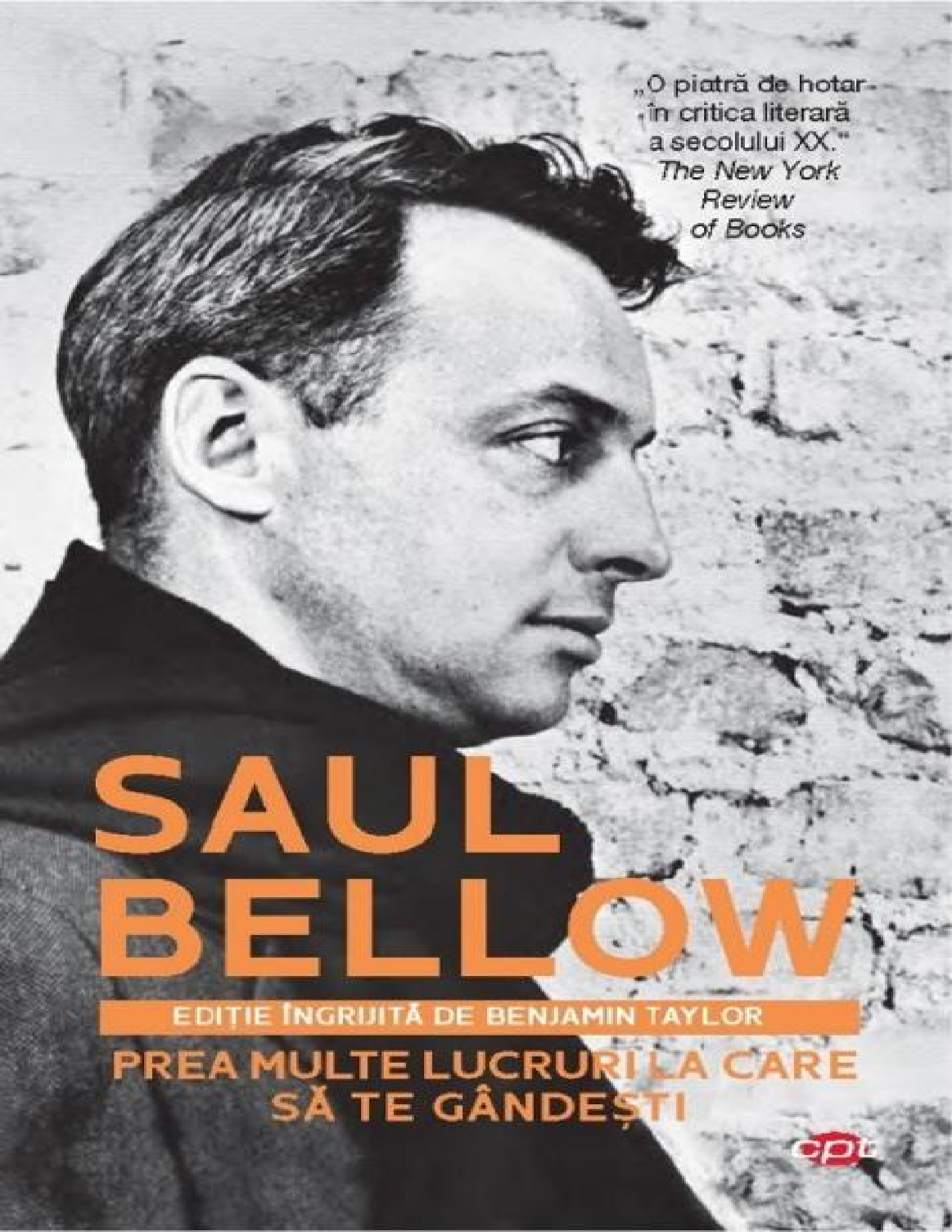

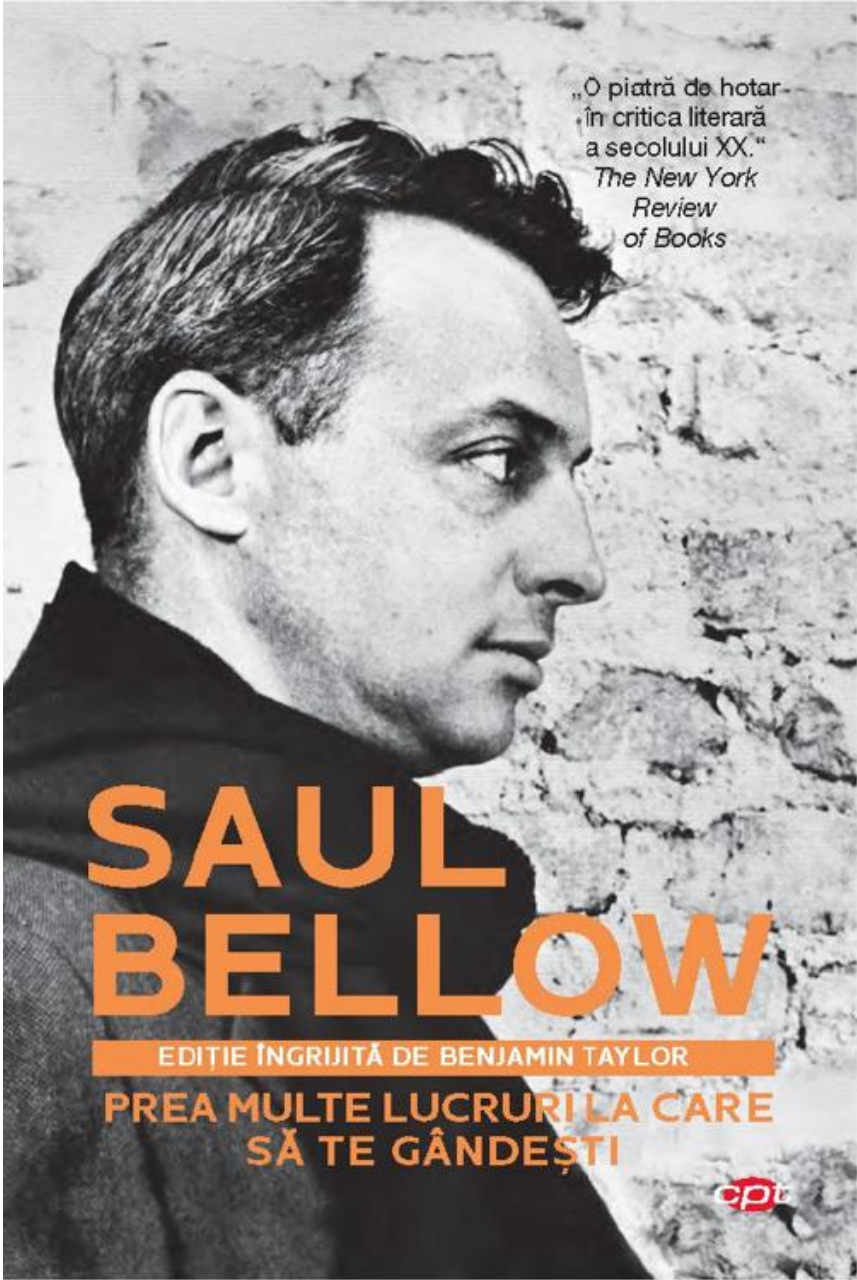
„O piatră de hotar
în critica literară
a secolului XX.”
*The New York
Review
of Books*

SAUL BELLOW

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE BENJAMIN TAYLOR

**PREA MULTE LUCRURI LA CARE
SĂ TE GÂNDEȘTI**

cpl

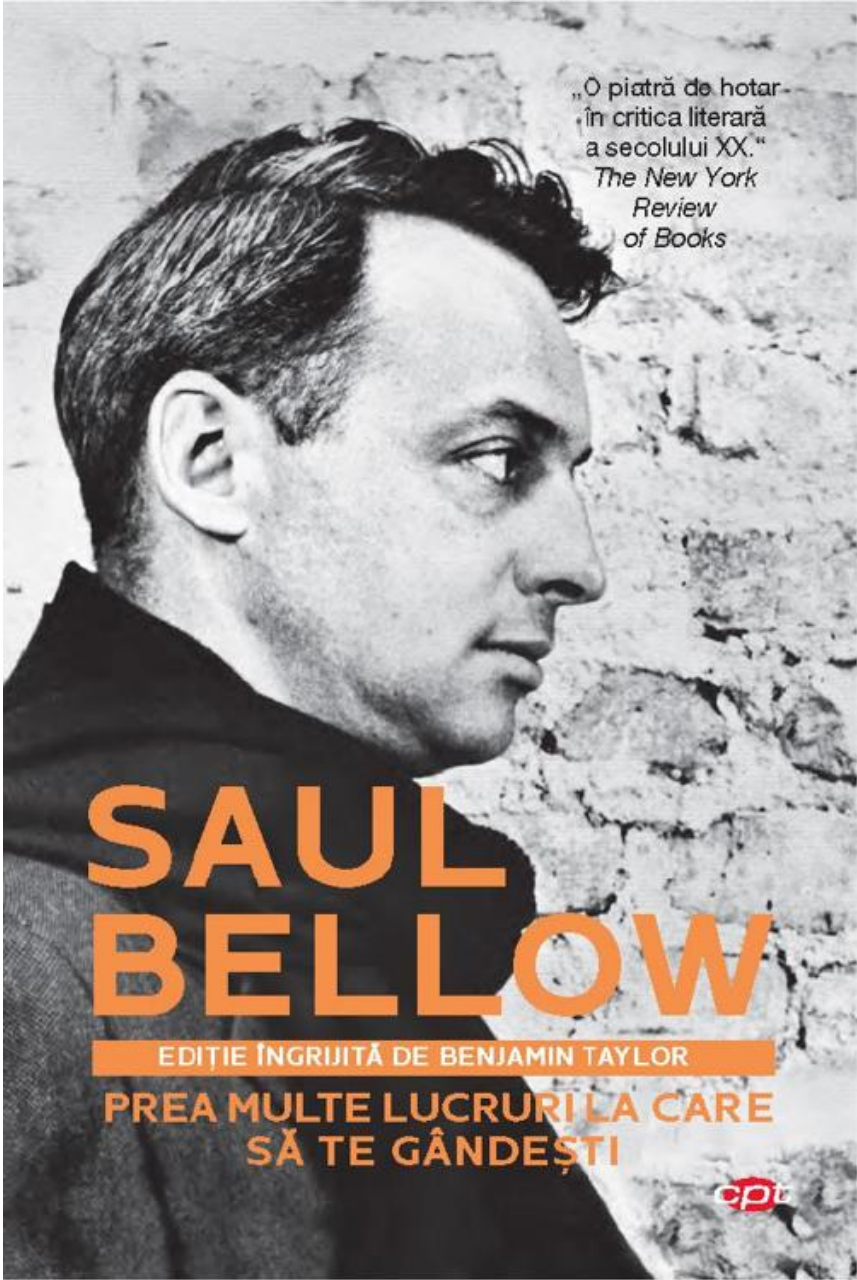
„O piatră de hotar
în critica literară
a secolului XX.”
*The New York
Review
of Books*

SAUL BELLOW

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE BENJAMIN TAYLOR

**PREA MULTE LUCRURI LA CARE
SĂ TE GÂNDEȘTI**

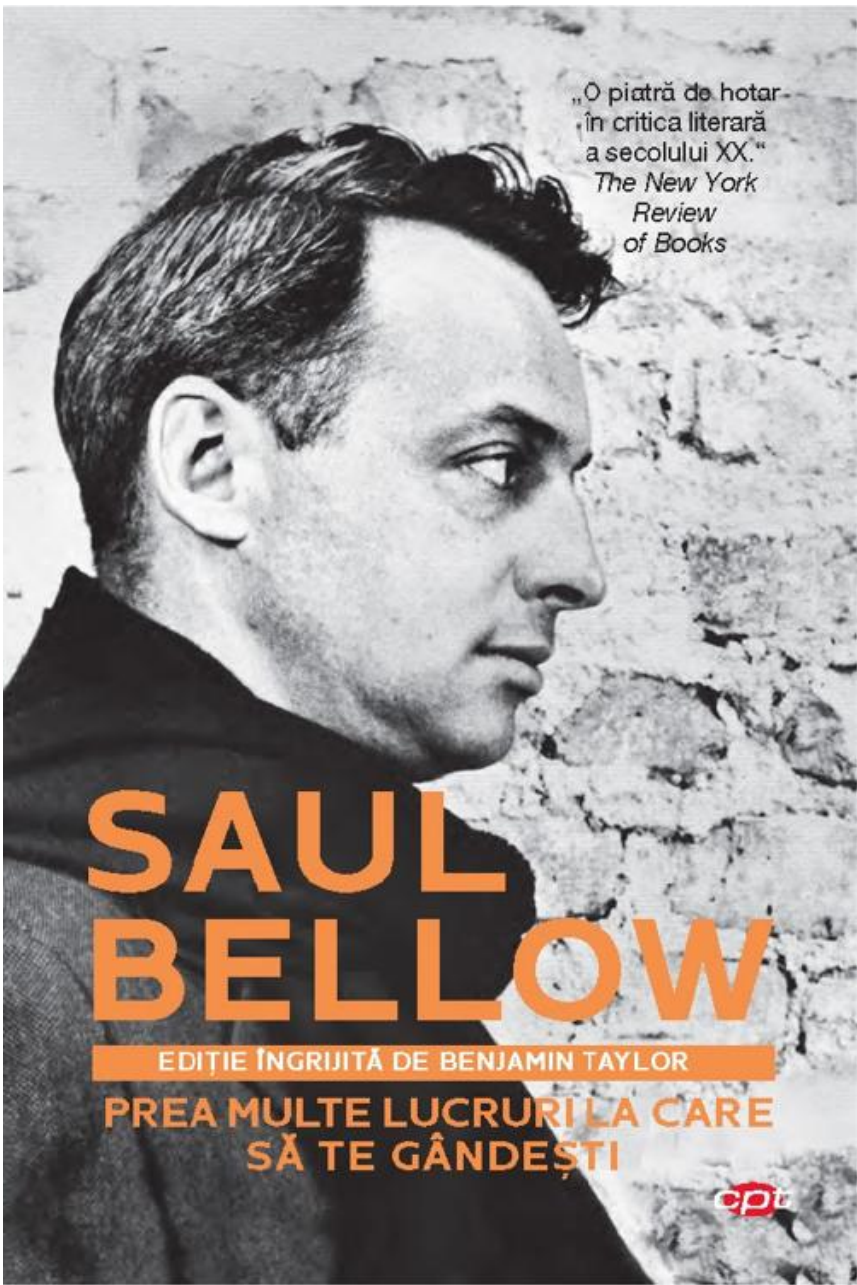
„O piatră de hotar
în critica literară
a secolului XX.”
*The New York
Review
of Books*

SAUL BELLOW

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE BENJAMIN TAYLOR

**PREA MULTE LUCRURI LA CARE
SĂ TE GÂNDEȘTI**

"O piatră de hotar
în critica literară
a secolului XX."
*The New York
Review
of Books*

SAUL BELLOW

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE BENJAMIN TAYLOR

**PREA MULTE LUCRURI LA CARE
SĂ TE GÂNDEȘTI**

Prolog

Primii pași de la Chicago

Anii cincizeci și mai înainte

Scrisoare spaniolă

Călătorie prin Illinois

Universitatea bandită

Muchia tăioasă a vieții

Râsete în ghetou – Despre Sholom Aleichem

Dreiser și triumful artei

Hemingway și chipul omului

Omul clandestin. Despre Ralph Ellison

Cele 1001 de după-amiezi ale lui Ben Hecht

Mlaștina prosperității. Despre Philip Roth

Scriitorul și publicul

Ce-i distrage atenția unui scriitor de ficțiune

Cititori profunzi din toată lumea, feriți-vă!

O discuție cu Păcăliciu' Galben

Anii șaizeci

Comoara ferecată

despre cum povestesc evreii

Lăsând în urmă comerțul ambulant. Despre Abraham Cahan

Încotro mergem de aici? Viitorul prozei

La filme

Despre sonetele lui Shakespeare

Scriitorul ca moralist

America văzută de Beatrice Webb

Literatura recentă – o trecere în revistă

Băiatul desculț. Despre Evgheni Evtușenko

Bummidge, omul meu

Tărâmul pustiu al omului gânditor

Cultura îngrădită

Israel. Războiul de șase zile

Scepticismul și profunzimea vieții

Anii șaptezeci

Despre Statele Unite. Remarci făcute la Centrul Cultural American din
Tel Aviv

New York. O imposibilitate celebră în toată lumea

Mașinile și cărțile de povești. Literatura în era tehnologiei

O lume care-i prea mult pentru noi

Interviu cu mine însumi

Discursul de nobel

Americanii care sunt și evrei. La conferirea distincției moștenirea
democratică a ligii anti-defăimare

Ziua în care au semnat tratatul

Anii optzeci

În zilele d-lui Roosevelt

Reflecții despre Alexis de Tocqueville – un seminar la universitatea din
Chicago

Parisul meu

Cuvânt-înainte la revolta maselor, de José Ortega Y Gasset

Cititorul barbar civilizat

Conferință: un scriitor evreu în America

Chicago. Despre orașul care a fost, orașul care este

Anii nouăzeci și după

Sunt efectiv prea multe lucruri la care să te gândești

Scriitori, intelectuali, politică. Niște aduceri-aminte

Papuani și zuluși

Singur, într-o companie amestecată

Eu și Ralph Ellison, la Tivoli

Literatura. Capitolul următor

Spirit ironie amuzament jocuri

Vermont – locul ideal

Iarna în Toscana

Înainte să mă duc. Un interviu în vorbe și imagini cu norman manea

„Am eu o schemă!“ – Cu Philip Roth

Coda. Și de ce nu?

Mulțumiri și nota editorului

Saul Bellow (1915–2005) este singurul romancier american care a obținut de trei ori distincția National Book Award, pentru Aventurile lui Augie March, Herzog și Planeta domnului Sammler. În 1975, i-a fost decernat Premiul Pulitzer pentru romanul Darul lui Humboldt. În 1976, a obținut Premiul Nobel pentru Literatură, „pentru înțelegerea umană și analiza subtilă a culturii contemporane, care se combină în opera sa“. În 1990, Saul Bellow a primit Medalia pentru Arte a Fundației Premiului Național de Carte. Printre scrierile lui, se numără: Dangling Man (Omul suspendat, 1944), The Victim (Victima, 1947), The Adventures of Augie March (Aventurile lui Augie March, 1953), Seize the Day (Trăiește-ți clipa, 1956), Henderson the Rain King (Henderson, regele ploii, 1959), Herzog (1964), Mosby's Memoirs (Memoriile lui Mosby, 1969), Mr. Sammler's Planet (Planeta domnului Sammler, 1970), Humboldt's Gift (Darul lui Humboldt, 1975), To Jerusalem and Back (Până la Ierusalim și înapoi, 1976), The Dean's December (Iarna decanului, 1982), Him with His Foot in His Mouth and Other Stories (Cel care dă cu bâta-n baltă și alte povestiri, 1984), More Die of Heartbreak (Cei mai mulți mor de inimă zdrobită, 1987), A Theft (Un furt, 1989), The Bellarosa Connection (Filiera Bellarosa, 1989), Something to Remember Me By (Ceva care s-amintească de mine, 1991), It All Adds Up (Totul se explică, 1994), The Actual (Realul, 1997), Ravelstein (2000) și Collected Stories (Culegere de povestiri, 2001).

Benjamin Taylor (n. 1952) este autorul cărții Naples Declared: A Walk Around the Bay (Napoli explicat. O plimbare în jurul golfului), desemnată Cartea Anului 2012 de revista The New Yorker, și a două romane premiate, Tales Out of School (Povestiri din școală, 1995) și The Book of Getting Even (Cartea reglatului de conturi, 2008). Anterior acestui volum, a editat un altul, Saul Bellow: Letters (Saul Bellow. Scrisori), desemnată Cartea Anului 2010 de Michiko Kakutani, de la cotidianul The New York Times, și Jonathan Yardley, de la ziarul The Washington Post. Membru al corpului profesoral de la Școala Postuniversitară de Literatură a universității particulare newyorkeze The New School („Școala Nouă“), Taylor predă și la Divizia

Postuniversitară de Literatură a Școlii de Arte a Universității Columbia. A fost asociat, iar în prezent este membru în Consiliul de Administrație al Fundației Memoriale „John Simon Guggenheim“.

SAUL BELLOW

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE BENJAMIN TAYLOR

PREA MULTE LUCRURI LA CARE SĂ TE GÂNDEȘTI

Traducere din limba engleză și note
MIHNEA GAFIȚA

București
2019

There Is Simply Too Much to Think About Saul Bellow

Copyright © 2015 Janis Bellow

Toate drepturile rezervate

carte Pentru Toți este parte a Grupului Editorial Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România

tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777

Prea multe lucruri la care să te gândești

Saul Bellow

Copyright © 2019 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Livia Olteanu

Corector: Andreea Florescu

Copertă: Ana-Maria Gordin Marinescu

Tehnoredactare și prepress: Ana Vârtosu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Bellow, Saul

Prea multe lucruri la care să te gândești / Saul Bellow; trad. din lb. engleză și note de Mihnea Gafița. – București: Litera, 2019

ISBN 978-606-33-4314-8

ISBN EPUB 978-606-33-4547-0

I. Gafița, Mihnea (trad.)

61

„Odată ce începi să vorbești, odată ce mintea-ți capătă obiceiul de-a se răsuci în felul ăsta, se răsucesce întruna și se vâra prin tot soiul de întâmplări. Și poate că lucrurile devin ceva mai tolerabile, dac-o lași să-și facă numărul. Deși nu-nțeleg de ce-ar trebui să le facă mai tolerabile. Este un moment înfricoșător, zău așa. Dar ce soluție ai? Gândurile o țin tot în cercuri, în cercuri.“

Planeta domnului Sammler (1970)

Prolog

Primii pași de la Chicago

Ce anume a fost, în anii treizeci, care să atragă un adolescent de la Chicago la scrisul de cărți? Cum a decis un tânăr american din perioada Marii Crize Economice că era, din câte ar fi putut fi, artist literar? Folosesc termenul acesta pretențios – artist literar – numai ca să subliniez contrastul dintre o asemenea ambiție și factorii exteriori. Un centru industrial și de afaceri colosal, pus la pământ de șomaj, cu fabricile și chiar școlile închizându-i-se, a hotărât să organizeze o Expoziție Mondială pe malul lacului Michigan, cu turnuri, călușei, exponate, ricșe chinezești, un sat pitic, în care se organiza câte o nuntă de pitici zilnic, plus alte atracții însuflețitoare, care includeau prostituate, bandiți și dansatoare exotice. Puțină, veselie; nenumărate, cazurile de dizenterie bacteriană. Prosperitatea nu s-a întors. Câteva milioane de dolari investite în van de oamenii de afaceri și de politicieni. Dacă ei puteau fi donquijotești, de ce n-ar fi putut și studenții să se dovedească lipsiți de simț practic? Și care putea fi opțiunea cea mai lipsită de simț practic, într-o metropolă sumbră, greoaie, înverșunată, primitivă, precum Chicago? Păi, cum? – aveai să fii reprezentantul frumosului, interpretul sufletului uman, eroul inventivității, al candorii, al libertății personale, al generozității și al iubirii. Nici acum n-aș putea spune că era greșit să fii un astfel de excentric.

Diferența dintre acea vreme și cea de azi este că excentricii din anii treizeci nu erau subvenționați de familiile lor. Trebuia să se descurce pe cont propriu, timp de mai mulți ani. Sau, cel puțin, până când programul New Deal¹ (grație lui Harry Hopkins², în mare măsură) a recunoscut că un mare guvern e capabil să cumpere soluția oricărei probleme și a deschis proiecte din categoria WPA³ în multe părți ale țării. Mi se pare plauzibil ca lui Hopkins și Roosevelt, după ce au văzut cât de multe necazuri provocaseră intelectualii nemulțumiți în Rusia, Germania și Italia între 1905 și 1935, să li se fi părut un chilipir să le plătească oamenilor câte douăzeci și trei de dolari pe săptămână, ca să realizeze picturi murale pe clădirile oficiilor poștale sau să publice ghiduri turistice. Planul acesta s-a dovedit un succes admirabil. Dacă nu greșesc, America i-a urmat sugestia, lui Hopkins, și ulterior, în Europa postbelică, poate chiar și în Vietnam.

Știu, de exemplu, că John Cheever a ținut cursuri de creație literară la Sing Sing⁴. Scriitorii și infractorii au descoperit adesea că au multe în comun. Iar oficialitățile penitenciarelor par să priceapă, grație cursurilor de psihologie pe care le urmează la universități, că scrierea de cărți reprezintă o terapie excelentă și că faptul de a-și pune experiențele pe hârtie le poate înmuia inimile unor infractori. Politicienii, și ei, când sunt înlăturați de la putere sau se retrag ei înșiși, devin fie scriitori, fie profesori universitari. Așa se face că Hubert Humphrey și Dean Rusk s-au făcut conferențieri, Eugene McCarthy – poet și un cu totul alt soi de politician, iar Spiro Agnew – romancier. Într-un interviu pe care l-a dat, nu de mult, în The New York Times, d-l Agnew spunea că, după ce suferise profund, simțea nevoia să realizeze ceva creativ, pentru a-și reconforta spiritul, și că se apucase de scris un roman, de vreme ce nu era încă suficient de tare, ca să se dedea unei munci intelectuale serioase.

Dar eu am făcut primii pași, reamintindu-mi ce însemna să treci drept scriitor în Vestul Mijlociu, în anii treizeci. Pentru că mă consideram de fel din Vestul Mijlociu, nu evreu. Sunt adeseori descris ca fiind un scriitor evreu; dacă e s-o luăm așa, poți fi numit astronom samoan, ori violoncelist eschimos, ori expert zulus în pictura lui Gainsborough. Există o anumită ciudățenie într-o asemenea etichetare. Sunt evreu și am scris câteva cărți. Am încercat să-mi potrivesc sufletul după categoria „scriitor evreu“, dar nu mi se simte confortabil și la locul lui acolo. Din când în când, stau și mă întreb dacă Philip Roth, Bernard Malamud și eu n-am devenit cumva un fel de Hart Schaffner și Karl Marx ai meseriei noastre. Ne-am realizat în domeniul culturii, așa cum Bernard Baruch s-a realizat pe-o bancă în parc, Polly Adler s-a realizat în domeniul prostituției și Cohen Două-Pistoale, garda personală de corp a lui Sun Yat-sen⁵, s-a realizat în China. Spiritul meu de glumă nu e suficient de vast, încât să exprime disprețul pe care-l resimt față de oportuniștii, șmecherii și carieriștii, care impun asemenea etichete și ocupații în legătură cu ei înșiși. Dar, într-un secol atât de dezastruos pentru evrei, eziți să-i critici pe cei care cred că transformă lumea într-un loc mai sigur, dacă fac publicitate realizărilor evreiești. Personal, mă îndoiesc de eficacitatea unei atari publicități.

Nu m-am dus la biblioteca publică să citesc Talmudul, ci romanele și poemele lui Sherwood Anderson, Theodore Dreiser, Edgar Lee Masters și

Vachel Lindsay. Oamenii precum aceștia rezistaseră presiunii materialiste a societății americane și demonstraseră – un lucru nu chiar imediat evident – că viața trăită în imensele centre manufacturiere, comerciale și bancare, cu putoarea lor de abator, cu marile lor mahalale, închisori, spitale și școli, tot viață omenească era. Mi s-a părut că măcar lucrul acesta, cel puțin, atât de intim cunoscut, încât nu numai nervii, simțurile, mintea, ci până și oasele mele își doreau să-l pună în cuvinte, ar fi putut conține anumite elemente la care nici măcar Dreiser, pe care-l admiram cel mai mult, încă nu ajunsese. Simțeam că mă născusem pentru a fi o creatură a jocului și-a interpretării, că era menirea mea să fiu parte a unui joc special, exaltat. Pentru că există motive serioase de-a vedea în asta – precum și în alte forme de comportament civilizat și de ceremonial – un joc. În ipostaza sa cea mai nobilă, jocul acesta se desfășoară, ca o disciplină, dinaintea lui Dumnezeu însuși – după cum au spus Platon și alții. Jocul poate fi o ofrandă, o celebrare, un gest de prețuire, o recunoaștere inclusiv a propriilor slăbiciuni și limitări. N-aș fi putut, pe-atunci, să pun problema în această manieră. Tot ce s-a văzut a fost un impuls orb și obstinat, care s-a exprimat în răbufniri de stupidenie. Îmi plăceau lucrurile mărețe. Credeam că aveam dreptul să mă gândesc la jocul acela exaltat. Eram și foarte mândru, țăfnos și nătărău.

Eram un foarte tânăr bărbat căsătorit, în 1937, care-și pierduse prima slujbă cât ai clipi și care locuia cu socrii. Dar soția drăguță, fidelă și iubitoare a insistat că trebuia să mi se dea șansa de-a scrie ceva. Nu era cu adevărat posibil să fac pe toată lumea să privească atent la scrisul meu. Sunt adesea pe cât de amuzat, pe atât de uimit de atenția care le-a fost dată cărților mele. Să nu fie băgate în seamă, ar fi fost înfiorător, dar și atenția publicului are dezavantajele ei. Cariera unui critic, dacă mă simt răutăcios în privința lui, o compar uneori cu aceea a unui surd care s-ar ocupa cu acordatul pianelor. Dacă sunt într-o dispoziție mai benevolentă, mă declar de acord cu ce spunea răposatul meu tată, că oamenii trebuie încurajați să-și câștige o existență cât mai onestă cu putință. Din acest motiv, n-am nimic împotriva să devin subiectul cuiva. Când am vizitat Japonia, am văzut că, la orice templu, se vindeau cu o centimă foi de formulat rugăciuni și ghicit viitorul. Cumpărătorii își rulau aceste foi lungi de hârtie și le prindeau cu sforicele de tufișuri și de copacii mai scunzi. De acele nuiele și crengi, atârnavă cu sutele niște suluri subțirele de hârtie. Câteodată, mă compar cu câte un asemenea copac de lângă templu.

Deci, stăteam la o masă de bridge, într-o cameră din spatele apartamentului, și, în timp ce toți oamenii raționali, serioși, cu simțul datoriei își vedeau de slujbele lor sau încercau, măcar, să-și găsească o slujbă, eu scriam. Cum stăteam la masă, eram cu fața spre o scară de ciment cu trei trepte, pe care ieșeai din beci în penumbra de cărămidă a unui coridor. Acasă era numai soacra mea. Pe-atunci văduvă și trecută de șaptezeci de ani, își purta părul într-o coadă groasă și cărunță. Fusesse o femeie modernă, socialistă și sufragetă⁶, în Țara-cea-Vechă. Era frumoasă într-un mod și fragil, și oțelit. Se simțea forța de voință a Sophiei în toate lucrurile. Până și plantele, scrumierele, pedestalurile, milieurile, scaunele îi scoteau la iveală autoritatea. Fiecare obiect își avea locul bine definit, militărește. Apartamentul ei ar fi putut oricând să fie transferat la West Point⁷.

Prânzul se lua la douăsprezece și jumătate. Se gătea bine. Mâncam cu toții în bucătărie. Masa propriu-zisă era urmată de un interval de piatră. Soacra mea își făcea siesta. Eu ieșeam pe stradă, Ravenswood. Mergeam, și parcă aveam un fel de piatră mare în burtă. De multe ori, o coteam pe bulevardul Lawrence și mă opream pe pod, uitându-mă în canalul de drenaj. Dacă-aș fi fost câine, aș fi urlat. Chiar și un urlet moderat mi-ar fi fost de ajutor. Dar nu eram acolo, ca să urlu. Eram acolo, ca să interpretez lumea – în varianta ei americană – pe cât de strălucit cu putință. Și totuși, aș fi fost mult mai fericit să vând ziare la Gara Uniunii ori să-mi exersez tirul într-o sală de biliard. Atâta doar că trebuia să deprind o disciplină la masa de bridge din dormitor.

Nu-i de mirare că un scriitor de mare talent și rafinată inteligență, precum John Cheever, se oferă voluntar să-i ajute pe condangați să-și spună poveștile. El știe cum este să fii încuiat pe dinafară. Se gândește, poate, că prizonierii, dacă tot sunt încuiați pe dinafară, ar putea măcar să deprindă acea disciplină. Este cea mai de nesuportat privațiune pentru oamenii ale căror instincte sociale sunt atât de evolute, încât vor ei înșiși să fie consemnați în câte o cameră, ca să scrie romane. Călugărițele poate că nu sunt agitate, dar scriitorii sunt. Bernanos, romancierul religios francez, spunea că sufletul său n-ar fi putut suporta să fie izolat de cei asemenea lui, motiv pentru care mergea să lucreze în cafenele. Auzi, în cafenele! Păi, aș fi sărutat podeaua unei cafenele! Dar, la Chicago, nu existau cafenele. Existau niște bodegi nenorocite, spelunci pentru ciungi, taverna ordinare. N-am

auzit, până acum, de vreun scriitor care să-și fi dus manuscrisele într-o tavernă. Dintotdeauna m-a interesat faptul că lui Schiller îi plăcea să simtă miros de mere în timp ce scria sau că altcineva își ținea picioarele într-un lighean cu apă. Singurul autor ale cărui aranjamente mi s-au părut demne de-a fi copiate era misticul și guru Gurdjieff. Când trebuia să lucreze, Gurdjieff pornea cu câteva limuzine de la cartierul său general de la Fontainebleau, împreună cu discipolii. Luau cu ei coșuri cu caviar, friptură rece de pasăre, șampanie, brânzeturi și fructe. La un semn al maestrului, mașinile se opreau. Acolo, pe-o pajiște, își organizau picnicul, apoi, cu toți adepții în jurul său, Gurdjieff se apuca de scris. Așa ceva, dacă se poate aranja, pare-mi-se că merită făcut.

Mă bucur să spun că nu țin minte ce anume scriam la Ravenswood. Probabil că era ceva cumplit. Scrisul în sine, totuși, nu avea nici o importanță. Ceea ce conta era că societatea americană și S. Bellow ajunseseră față-n față. A trebuit să învăț că, izolându-mă de viața americană, pentru a îndeplini o sarcină care-mi era străină, riscam să mă izolez de tot ceea ce m-ar fi putut hrăni. Dar asta se întâmpla numai dacă lăsați monopolul nutrienților în seama orașului acela comercial-industrial, de o brutală vitalitate, al proletarilor și claselor mijlocii, care se afla el însuși angrenat într-o formidabilă bătălie. Nici nu era ostil-agresiv, spunând ceva de genul: „Trăiește-ți viața după modelul meu sau mori“ – nicidecum. Pur și simplu, nu-l interesa câtuși de puțin jocul pe care voiai să-l joci.

Foarte adesea, cumnatul meu, soacra mea și eu mergeam la cimitir cu automobilul Hudson, proprietatea lui J.J. Acolo, îngrijeam mormântul soțului Sophiei. Mâna ei pătată, care tremura, dar altfel era oarecum puternică, smulgea buruienile. Eu făceam naveta cu un borcan Mason până la robinet și bălțuțe în jurul tufelor de condurul-doamnei și de garofițe. Moartea în stil Chicago, mă gândeam, poate că nu era o afacere chiar atât de murdară. Măcar nu trebuia să șofezi pe șoseaua Harlem la oră de vârf, înapoi spre casa cu mobilele aranjate ca la West Point, cu paginile de manuscris tronând neinspirate pe masa de bridge și cu cina tăcută, care consta în supă, tocană și ștrudel. După care tu și soția ta, spălând vasele, vă bucurați de primele ceasuri agreabile din acea zi.

J.J., cumnatul meu, născut Jascha în Țara-cea-Veche, practica dreptul în Loop⁸, districtul de afaceri din Chicago. Republican, era membru al Legiunii Americane, jucător de golf și de popice; mașina conservatoare, și-o conducea conservator și cumpăra The Saturday Evening Post; purta guler scrobit à la Herbert Hoover, pantalonii cam scurți la glezne, vara, și pălărie de pai tare. Vorbea cu o nazalitate caracteristică pentru Indiana, dar nu ca un domn de-al lui Booth Tarkington, ci ca un adevărat țărănoi care a luptat la Tippecanoe⁹. Tot acest americanism era pus cu forța pe un chip extrem de oriental, smead, cu nasul coroiat și pomeții obrazilor cvasi-turcești. Inimos de felul său, J.J. mă privea încruntat. Credea că fac un lucru străin.

Exista o paralelă observabilă între noi. În timp ce eu făceam din mine scriitor, acest bărbat exotic își transforma trăsăturile orientale tuciurii și devenea un american din Indiana. Vorbea despre Aaron Slick din Punkin' Crick¹⁰, despre Elmer Dub: „Po' să cites' ce scrie, da' nu po' să cites' cum să citește“. J.J. își făcuse serviciul militar în Armată – soția mea purta mantaua lui din 1917 (era mică pentru mine) – și spunea bancuri cu tentă sexuală realmente vechi, republicane, de pe strada La Salle, despre Woodrow Wilson și Edith Bolling¹¹. Era un lucru comun, pentru generația lui și următoarea, să-și croiască înfățișarea și stilul după niște lucruri care erau, la urma urmei, creații ale publicității jurnalistice și produse ale caricaturii. Setea bizară de americanism autentic a imigranților și a descendenților imediați ai acestora nu a fost încă pe de-a întregul descrisă. Poate fi făcută să sune comic, dar îmi vine greu să mă gândesc la cineva – oricine –, care să fi trecut prin acest proces cu bucurie. Pentru incompetenții cărora le lipsea talentul mimetic și care erau strict niște bufoni, era mai simplu – țin minte un văr din Țara-cea-Veche, pe nume Arkadi, care a declarat că noul său nume era și avea să fie, de-atunci înainte, Lacul Erie. Nume mai poetic, nici că se putea, după el. Existau, în generația mea, imigranți care copiau până și nefericirea majorității protestante, îmbrățișându-i nenorocirile, confruntându-se cu Mama; care nu voiau să se urce, după serviciu, în trenurile către suburbii, care beau în centru, beau în mașinuțele de golf, erau predați beți nevestelor care-i așteptau în mașinile de familie – totul ca niște buni americani. Oamenii aceștia se martirizau singuri, punând în scenă roluri care să-i dovedească autentici – la fel de desperați în mariajele lor eșuate precum, Abe Lincoln și Mary Todd. Vărul Arkadi, un caraghios care vindea suc de mere deshidratat la marginea drumului și le făcea

demonstrații unor gospodine, de cum se reconstituia sucul de mere din praf, în magazinele universale din orașele mici, a scăpat de partea cea mai rea. A devenit Archie, pur și simplu, și a renunțat la orice strădanie de-a se mai dovedi un american get-beget.

Ideea este, în această scurtă incursiune, să evoce – așa cum îl văd eu – acel amestec de imaginație și prostie, cu care oamenii întâmpinau Experiența Americană, acel ceva haotic, împovăraător, greoi, impenetrabil. Constat că eroarea mea, împărtășită de mulți alții, a fost să caut refugiu în ce cotloane de cultură se puteau găsi în această țară, să mă bucur acolo de înaltele mele gânduri și să mă perfecționez în disciplina simbolică a unei arte. Nu-mi pot reprimă senzația c-am exagerat. N-aveai nevoie de chiar atât de mult refugiu.

Dacă ar trebui să numesc, în America de azi, acea unică forță care se opune disciplinei simbolice a poeziei la fel de tare ca filistinismele brutale dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, aş spune că e vorba de Marele Zgomot. Dușmanul e zgomotul. Când spun zgomot, nu mă refer numai la zgomotul tehnologiei, la zgomotul banilor sau al reclamei și promovării, la zgomotul mediilor de informare, la zgomotul proastei educații, ci la cumplita excitație și distracție pe care le generează crizele vieții moderne. Rețineți, nu spun că filistinismul a dispărut. Nu s-a dus. Și-a găsit numeroase deghizări, unele profund artistice și cu asupra de măsură de insidioase. Dar zgomotul vieții este marea amenințare. Contribuie la el chestiuni reale și, deopotrivă, ireale, ideologii, raționalizări, greșeli, amăgiri, ne-situații care par a fi reale, întrebări nepuse, dar care necesită luare-aminte, opinii, analize din presă, din eter, competențe, nătângisme, dar din interior, dezacorduri între facțiuni, retorici oficiale, informații – pe scurt, vacarmul sferei publice, gălăgia politicii, turbulențele și agitația care s-au instalat cam în 1914 și au atins acum un volum intolerabil.

Nadejda Mandelștam, care scrie despre poeții din Uniunea Sovietică, zice despre zgomotul rusesc: „Nicăieri altundeva cred că n-au fost oamenii reali asurziți în așa măsură de vacarmul vieții, cum au fost aici. Unul după altul, poeții au tăcut, pentru că nu mai erau capabili să-și audă propriile voci“. Apoi adaugă: „Zgomotul a înecat gândirea și, în cazul a milioane de oameni, inclusiv conștiința“. În urmă cu aproape două sute de ani, William

Wordsworth își exprimase îngrijorarea cu privire la efectele vehemenței moderne asupra poeziei. Și el avusese dreptate. Dar, cum se spunea în tinerețea mea: „Habar n-avea el“.

[1974–1975]

Anii cincizeci și mai înainte

Scrisoare spaniolă

Polițiștii sunt primii pe care-i observi în Spania, luându-le-o astfel înainte oamenilor, străzilor și peisajului – Guardia Civil, cu chipiele lor circulare, lucioase, parc-ar fi de lemn, având borurile turtite la spate, chipie care sunt destul de reale, de vreme ce se poartă și se văd, însă le lipsește o realitate reală, spre deosebire de pistoalele semiautomate, pe care le poartă fiecare guardia-n la îndoitura brațului. Apoi, vin polițiștii în uniforme cenușii, cu vulturul roșu pe mâneci și carabinele atârinate de umeri. Până și paznicul din parc, un bătrân în costum de vânător helvet, cu pana de la pălărie murdărită, cu jiletcă de piele și jambiere sărăcăcioase, ține o carabină de curea. Pe urmă, vin cei de la poliția secretă – nu se poate ști de câte feluri sunt, dar cu siguranță vezi o mulțime. În trenul expres Irún–Madrid, ne-a verificat pașapoartele unul care a dat buzna în compartiment și și-a întors colțul reverului, arătându-ne insigna emailată, cu albastru, auriu și roșu. A fost tăcut, cumpănit și nesistematic în ce făcea, oftând în timp ce scria numerele unora dintre pașapoarte într-un carnetel și frunzărindu-le paginile, ca-și-cum s-ar fi întrebat în sinea lui ce să facă în continuare cu autoritatea care i se dăduse. A bălmăjit un adiós și s-a retras. Trenul a pufăit mai departe către vilele cotropite de flori de la Santander, cu pereții de lemn ai vagonului trepidând. Locurile erau înalte, senioriale, fiecare proptea pentru cap fiind acoperită cu dantelă, iar pe unul dintre ele stătea un spaniol care, în timp ce treceam prin dreptul portului, a intrat în vorbă cu noi, dar nu întâmplător, ci cu bună știință, nelăsându-mă să mă uit la vapoarele care pluteau pe apa înserării, argintie, cu intarsii de culoarea cărbunelui. Ne-a ținut o prelegere despre modernitatea Santanderului și ne-a invitat să-i punem întrebări despre viața spaniolă, despre istoria, geografia, industria sau caracterul spaniol, după care, fără să-l întrebe nimeni, încrețindu-și fruntea îngustă și întinzându-și mâinile în față, ca un fotograf care-ți cere să stai nemișcat, a început să vorbească despre curentul hidroelectric, insistând pe amănunte legate de turbine, cablaje, relee și mai-știu-eu-ce. Eram americani, prin urmare interesați de subiectele mecanice. Nu eram inginer, i-am spus. Chiar și așa, tot și-a terminat discursul și a rămas neclintit, ca-și-cum ar fi așteptat ca eu să-i propun un subiect mai aproape de ce mă interesa. Era un ins mărunț, de o mobilitate nervoasă, cu pielea oacheșă, cu ochi măsurători,

agresivi, melancolici. Purta un costum de gabardină sumbru-cafenie, care-i lucea de răpănos ce era, și pantofi ale căror șireturi erau trecute prin doar jumătate dintre cheotori. De-acum, ne cufundam în desişul întunecat; fermele se vedeau jos de tot, departe în văile verzi și adânci. „Sunteți în vacanță?“, m-a întrebat. „Veți avea ocazia să vedeți multe lucruri frumoase“ – și le-a enumerat: Escorial, Prado, Alhambra, Sevilla, Cádiz-ul, zis La Taza de Plata – „Ceașca de Argint“. Le văzuse pe toate; fusese peste tot; luptase peste tot. „În Spania?“, l-am întrebat. În Spania, bineînțeles, și-n Rusia, și-n Polonia – fusese membru al Diviziei Albastre împotriva roșiilor. Mai presus de toate, omul era soldat; provenea dintr-o familie de militari; tatăl său fusese ofițer de rang înalt, colonel în aviația militară. Mi-a întins mâna cu palma desfăcută, care avea în mijloc o cicatrice albă – amintirea lui de la Albacete. Chiar atunci, un guardia-n tânăr, subțirel și ars de soare, a dat să deschidă ușa compartimentului, care i-a opus rezistență, iar omul meu a sărit de la locul lui, a pus mâna pe mâner și i-a ținut-o și mai tare. A schimbat rapid câteva șoapte cu acel guardia, după care a trântit ușa înapoi. Cineva, sigur nu dintre spaniolii din compartiment, a zis: Hay sitio – „E loc“. Era loc destul pentru încă doi pasageri. Dar fiul colonelului a rămas la părerea lui și, făcând pasul mare, peste picioarele celorlalți, către propriul său loc, a reluat conversația – de astă-dată doar cu mine, confidențial; o vreme, pe fața lui s-a păstrat ceva din expresia cu care-l trimisese la plimbare pe tânărul guardia-n – puterea exaltată a funcției sale. Da, făcea parte din poliție și de trei ori pe săptămână făcea drumul dintre Irún și Madrid. Îi plăcea munca lui. Fiind un vechi participant la campanii, nu-l deranja zgâlțâitul trenului sau zgomotul – în compartimentul de-alături, se cânta, cu acompaniament de aplauze și tropăieli ritmice; în vremurile lui bune, ar fi oprit așa ceva. Leafa nu era suficientă pentru stilul lui de viață, dar aștepta să primească o enchufe zdravănă, adică o sinecură, la care se simțea îndreptățit. Din fericire, își mai rotunjea veniturile, scriind. Scrisa literatură, iar în acel moment, era ocupat să scrie un lung roman istoric în versuri. Îi luceau ochii, și privea undeva, în zare, când a început să vorbească despre poezii pe care-i admira și să citeze, grav și reverențios. M-am gândit că se și cuvenea, probabil, de vreme ce atât de mulți scriitori europeni cochetau cu ambiția de-a se face polițiști, ca măcar un polițist să aspire la statutul de scriitor.

Între timp, cerul se-ntunecase, și trenul își urma calea de fier, luminând palid copacii și stâncile printre care șerpuia sau oprindu-se parcă-n grabă în gări la fel de slab luminate ca el. Multă lume aștepta în burnița de-afară, și culoarul s-a umplut. N-a făcut nimeni vreun efort persistent de-a pătrunde în compartiment – fiul colonelului a refuzat pe oricine a încercat. Noi, americanii, eram în grija lui, și era hotărât să facă tot ce ținea de el, ca să avem parte de-o noapte confortabilă, cu spațiu suficient, cât să ne-ntindem picioarele și să dormim. Dar, cum-necum, prin simpla presiune produsă de aglomerație, locurile vacante au fost ocupate, iar el, simțind că noi n-am fi fost de acord, a renunțat să-i mai trimită la plimbare pe noii ocupanți. A continuat, în schimb, să se poarte la fel de îndatoritor ca până atunci. Când am rupt o bucată dintr-o franzelă pe care o cumpărasem la Hendaye, a fost oripilat să mă vadă mâncând o pâine de o calitate atât de proastă. Trebuia neapărat să-mi ofere o felie din tortilla lui. Și-a coborât valiza din plasa de bagaje, i-a pipăit încuietorile, care s-au și deschis, cu două pocnete. Avea înăuntru o cutie metalică rotundă, în care-și ținea tortilla. Sub ea, erau exemplare din Viespea verde, Coyote și alte reviste de doi bani. Mi-a tăiat o felie groasă, cenușie, din turtă. Am mâncat din ea cât am putut, mi-am cerut scuze că n-o terminam și am ieșit pe coridor. Majoritatea celor de-acolo călătoreau între gări mărunte; erau niște gente humilde – oameni simpli –, triști, ponosiți, sătui de lume, rezemați de pereții vagonului, sprijiniți de barele de alamă de sub ferestre, cu ochii, de mâhnire, adânciți în orbite și nările înnegrite; cu fulare sau căciuli umflate, care le îngroșau capetele și le făceau să pară disproporționat de mari în comparație cu fețele prelungi, oacheșe; melancolici, dar având un fel de rezistență la amărăciune, ca-și-cum ar fi fost gata să-i cedeze până la un punct, dar nu și dincolo de punctul acela – spaniolii numesc asta dignidad, demnitate.

Pasagerii din compartimentul de-alături deveniseră foarte gălăgioși, drept care fiul colonelului s-a dus la ei și i-a redus la tăcere. M-am întors la locul meu, iar el – la al lui. Imediat a deschis un alt subiect. Sătul de conversația cu el și să-i fac întruna pe plac, am refuzat să mă las antrenat într-o nouă discuție, și-atunci a tăcut și el, în sfârșit. Pe urmă, au fost coborâte storurile, cineva s-a ridicat și-a stins lumina, și cu toții am încercat să dormim.

Până dimineața, coridorul se golise, era pustiu. Fiul colonelului a zis: „Trecem în curând pe dinaintea Escorialului, unde sunt mormintele regilor“.

Am rămas ca de piatră față de tot ce-mi spunea. Trenul cobora în mare grabă, într-un iureș de fum. Câmpurile joase, care se-ntindeau și de-o parte, și de cealaltă a munților, arătau lovite de secetă, pârjolate, pustiite, numai paie uscate și colb. Am dat buzna în suburbiile Madridului și printre curți. Pe peron, fiul colonelului s-a postat chiar în spatele meu, iar pe sub coloanele mânjite de cenușă, prin balamucul infernal, care domnea în gară, s-a ținut după mine, deranjat și iritat de ritmul alert în care mergeam. Presupun că trebuia să afle unde urma să stau la Madrid, ca să-și completeze raportul. Din autobuzul hotelului, m-am uitat la fața lui oacheșă, care se prefăcea pierdută prin mulțimea de hamali, taximetriști și trimiși care te-mboldeau să vii la diversele hoteluri și pensiones, dar, de fapt, urmărea cu ochi aprigi stivuitul bagajelor pe suportul de pe acoperișul vehiculului, evitându-mi privirea și evaluând felul în care avansa operațiunea. Cu zor și spor!

Cea dintâi și cea din urmă – poliția. În orice hotel, ai de completat formulare ale poliției; la gară, trebuie să-ți înregistrezi pașaportul. Ca să-ți cumperi bilet de tren, mai întâi completezi o declarație, în care spui care e scopul călătoriei – și nu poți călători fără un triptico – o viză de intrare. Nici unui consulat, nici unei ambasade nu i se îngăduie să acorde vreo viză, fără salida – permisiunea de ieșire – emisă de poliție. Fațada lăbărtată a clădirii în care se află La Seguridad – Securitatea Statului –, în apropierea locului de unde s-au tras primele focuri asupra soldaților lui Napoleon, domină Puerta del Sol – Poarta Soarelui – cu ferestrele ei zăbrelete și înnegrite. Poliția le acordă licențe posturilor de radio. Poliția poate să-ți controleze bagajul într-o pensiune oarecare din provincie. Femeia care-și face veacul în peștera săpată în faleza de pe malul râului Manzanares nu nimereste să te informeze mai repede: „Stăm aici cu permisiune de la policía“. Peste tot auzi că pușcăriile sunt pline-ochi. Există o linie regulată de autobuze pentru vizitatori de la Cibeles, din centrul orașului, până la închisoarea Carabanchel. Într-un tramvai, pe lângă Poarta Toledo, am văzut doi arestați, un bătrân și-un băiat de vreo optsprezece ani, care erau duși acolo. Erau cu mâinile încătușate și-n grija unei perechi de guardia-ni cu nelipsitele pistoale-mitralieră. Băiatul, căruia părul bogat îi creștea într-un snop stufos peste ceafă, avea niște riduri prematur de adânci sub ochi și acea riscantă nepăsare dată de o mizerie și-o ură la fel de profunde. I se vedea ieșindu-i dintr-un buzunar capătul unei pâini. Bătrânul era ciung, jegos și plin de

cicatrice. La el, ieșeau degetele de la picioare prin alpargatas – espadrilele cu tălpi de frânghie, cu care era încălțat. Chelise aproape de tot, și prin părul cărunt, atâta cât îi mai rămăsese, i se zărea o rană vindecată. M-am uitat la el, și mi-a ridicat ușor din umeri a capitulare, neîndrăznind să-mi vorbească; în schimb, când m-a văzut coborând la Mataderos, printre clădirile demolate în timpul Războiului Civil, și-a luat inima-n dinți, a ridicat singura mână pe care o avea, cât îi permitea lanțul, și mi-a făcut semn cu ea.

Aceia, probabil, erau infractori de drept comun, și nu Rojos – „Roșii“. Cu sutele sunt arestați, comuniștii, în fiecare lună, și procesele de la Alcalá de Henares continuă la nesfârșit. Prizonierii politici sunt eliberați condiționat din pușcăriile care dau pe dinafară de cât de mulți au, și-ți arată carnețelele pe care trebuie să aibă mereu o ștampilă oficială la zi. Celor mai mulți, nu li se acordă permise de muncă, așa că trăiesc și ei cum pot pe străzi, lustruind pantofi, deschizând portierele taxiurilor, vânzând bilete de loterie – și cerșind.

În centrul Madridului, observi uneori clădiri care poartă urme de gloanțe, dar, în linii mari, există puține reminiscențe ale Războiului Civil în cartierele – barrios – mai bune. Pe Gran Via, magazinele seamănă foarte bine cu cele americane, prin luxul pe care-l afișează, iar mulțimile care ies la primele ore de seară în cafenele și stau la mese, uitându-se peste curba largă pe care o descrie strada, la nenumăratele bănci, biserici și clădiri guvernamentale, seamănă și ele foarte bine cu cele din barurile de la New York și Washington. Filme hollywoodiene rulează în toate cinematografele mai elegante, iar apetitul pentru produsele americane de bună calitate – automobile Buick, obiecte de nailon, stilouri Parker 51 și țigări – este la fel de puternic aici precum în celelalte capitale ale lumii. Și, la fel ca în cele mai multe capitale, dolarii lipsesc și piața neagră înflorește. În treaba ei, însă, poliția nu se amestecă. Vânzătorii clandestini se fâțâie printre mese, oferind stilouri și țigări. Unele dintre acestea, mai cu seamă stilourile, sunt evident contrafăcute; pachetele de țigări Lucky Strike sunt confecționate fără cusur; timbrele albastre ale vămii sunt perfecte; țigările, însă, conțin bălegar uscat și paie tocate. Un băiat se apropie de tine, ca să-ți vândă un inel de aur imens. Ți-l arată numai atât, cât să-l zărești în palmele lui făcute căuș, cu o secretoșenie exagerată, cu trăsăturile feței, de hoț nesătul. Inelul e

pătrătos, urât, greu, de te și miri cine ar cumpăra vreodată așa ceva. „E de furat“, îți șoptește micul hoțoman și ți-l oferă pentru două sute de pesetas, pentru o sută, pentru cincizeci; până la urmă, îți întoarce spatele, făcând o mutră plictisită și nefericită, și se îndreaptă către altă masă. Niște femei agită bilete de loterie și cerșesc, pline de tenacitate. Unele dintre ele poartă în brațe bebeluși orbi sau infirmi și le țin la vedere piciorușele mutilate sau veștejite. Una face o mișcare îndelung exersată și-și răsuțește copilul în așa fel, încât îmi arată o față plină de echimoze și niște ochi purulenți. Juanita, proprietăreasa mea de origine bască de la pensiune, mă lămurește că majoritatea copiilor respectivi sunt închiriați cu ziua de cerșetorii profesioniști. Totu-i o mare afacere, îmi spune ea, disprețuitoare.

În sufrageria pensiunii, conversația se învâрте aproape numai în jurul stelelor de cinema. Soția Comandante-lui este atrasă în mod egal de James Stewart și de Clark Gable. Surorile Sanchez, născute la Hong Kong și care vorbesc bine englezește, votează pentru Brian Aherne și Herbert Marshall, tipare britanice amândoi. Până și El Comandante are preferații săi și contribuie cu o voce seacă, nervoasă, aspră la pălăvrăgeala femeilor. El Comandante e slab, corect, precis, ranchiunos și are chipul ciupit de vărsat, părul înfioat, deși rar, și ochii negri. El și señora lui nu mănâncă pâine de-a noastră, obișnuită. În fiecare zi, li se livrează câte o franzelă albă de pe piața neagră, pe care el o aduce, la masa de prânz, la subțioară, ca pe un baston. Când intră ei, se produce o scurtă precipitare cazonă: ea cu pași mici, repeziți, fluturându-și evantaiul, iar el fără să ne bage-n seamă pe nici unul în parte, dar înclinând ușor din cap către toți. Poate să fie și ziua cea mai fierbinte, că tot are tunica încheiată până la gât. Îl offensez, de-a dreptul, dacă intru în sufragerie în tricou și papuci. Se-așază la masă încruntat și ia evantaiul de la señora, ca să-și răcorească supa cu el. Emană prin toți porii acea dignidad a grandorii chinuitoare și aversiune, în variantă răuvoitoare.

Există un personaj important la pensiune, un amiral staționat într-un post de la minister, care nu mănâncă niciodată în sufragerie și care adeseori, după-amiaza, băjbăie în pijama prin camerele întunecate, care au draperiile trase. Juanita intră la el în apartament fără să bată la ușă – e limpede că sunt în relații de intimitate. Surorile Sanchez explică, de o manieră foarte stânjenită, că amiralul este mai mult decât obligat față de Juanita, care, în timpul Războiului Civil, i-a și adăpostit, i-a și îngrijit fiul – sau, eventual,

nepotul –, iar el a jurat s-o recompenseze cumva. Republica¹² n-a fost dreaptă cu amiralul, care a predat la academia navală, pe-un salariu foarte mic. El Comandante, în schimb, a servit sub comanda lui Franco în Maroc și conduce, în prezent, o școală militară. Are o reputație de a fi un mare adept al disciplinei – mă informează surorile, mai degrabă mândre. Ele însele și-au căpătat educația într-o mănăstire.

Ceilalți sunt oameni din clasa mijlocie, care trebuie să aibă relații serioase, nu glumă, ca să-și permită să locuiască la o pensiune atât de bună, cum este aceasta – probabil că sunt beneficiarii sistemului zis enchufismo, adică ai protecției funcționarului public. (Enchufismo s-ar traduce ca „tras de sfori“, deși, enchufe, literalmente, înseamnă „dulie“ electrică.) Un post obișnuit de funcționar public – și trebuie să fii, din punct de vedere politic, la fel de inatacabil precum un miel de sacrificiu, ca să-l obții – îți aduce un salariu de cinci sau șase sute de pesetas pe lună, adică în jur de douăzeci de dolari, și, de vreme ce lucrurile dezirabile au prețuri aproximativ americane (sau chiar și mai mari, în multe cazuri: o livră de cafea de pe piața neagră costă doi dolari și jumătate), omul are nevoie de multe „dulii“, ca să ducă o viață cât-de-cât confortabilă. Dacă i se ntâmplă, datorită influenței de familie sau prietenilor de la vârfurile Bisericii sau ale Armatei, să aibă mai multe slujbe, face turul ministerelor, doar cât să ponteze de sosire și să ponteze iarăși de plecare. Când și când, i se poate cere să și lucreze câte ceva, iar el face asta para cumplir – ca să se achite de obligație –, dar cât mai repede cu putință. Este ceva ce ține de tradiție. Toate regimurile spaniole s-au folosit de aceleași mijloace, pentru a-și asigura loialitatea claselor școlite. Programele guvernamentale „moderne“ se bucură de o publicitate agresivă. Recent, a fost anunțată introducerea unui sistem de asigurări sociale modelat după planul Beveridge, și sir William¹³ însuși a fost invitat pentru consultări. Totuși, scopul adevărat al unor asemenea programe este să extindă sistemul de enchufismo, de vreme ce beneficiile concrete oferite muncitorului bolnav sau șomer, prin respectiva schemă de asigurări, se ridică la cel mult vreo trei pesetas pe zi, care abia dacă-i ajung omului să-și cumpere o pâine. Franco are ambiții de mare om de stat, cum avea și Mussolini, dar Spania e mult prea săracă, iar costurile rămânerii lui la putere, prea mari ca să și le poată îndeplini. Clădirile așa-numite Noile Ministere, care urmau să se înalțe, monumentale, chiar unde începe

Castellana¹⁴, zac și acum în mijlocul schelăriilor, neterminate și abandonate – după toate aparențele.

Famiile din clasa de mijloc, dacă nu posedă suficiente „dunii“, au de înfruntat dificultăți îngrozitoare. Trebuie să porți costum european, cravată, o cămașă care te costă și două sute de pesetas. E de neconceput să te înfățișezi în alpargatas dintr-astea, populare, cu talpa de frânghie. Sau este esențial să ai o servitoare. Și-atunci, soția trebuie să-ți fie îmbrăcată corespunzător, și copiii – bine îmbrăcați și bine-crescuți. Trebuie să te încadrezi în tiparele propriei clase sociale. Să cobori în cea de mai jos poate avea consecințe incalculabile. Este un lucru jalnic, o realitate străveche, imuabilă, care provine din vremuri imemorabile și este înțeleasă la justa ei valoare de toată lumea. Jălniciile mai noi, cum ar fi să-ți menții prezentabil un costum ponosit, să le găsești loc în buget filmelor, ca să ai cu ce contribui la conversația simandicoasă, atunci când se discută despre Cântecul Bernadettei¹⁵, să te-ncăpățânezi și să continui, până la epuizare, goana după bunuri dezirabile – adică reprezentările împărăției pământești, reflectate în viața oricărui american obișnuit – nu se compară, totuși, cu jalnicul prin definiție: să vezi, în casele de raport și-n ruinele locuite, în vechile cuptoare de cărămidă și-n peșteri, cum roiesc oamenii care populează niște căzături uscate, precum cartierele Vallecas și Mataderos.

Vara este aridă și fără urmă de nor, la Madrid. Foarte rar se-aude tunetul. Când se-aude, totuși, cameristele strigă brusc: ¡Una tormenta! – O furtună! – și se reped la toate ferestrele din pensiune, pe care le trântesc, să se-nchidă mai repede. Bibi, cea blondă, îmi strigă mie: „Furtună!“, peste puțul de aerisire, pe tonul ei apăsător, războinic, după care se schimonosește la față din spatele geamului fumuriu și lasă draperiile grele să tremure, precum cortina de pe o scenă, la ultimul act al unei tragedii. Ei, și apoi începe ploaia ca o cascadă, căzând cu intensitatea și greutatea unor stropi de mercur.

După zece minute, s-a terminat; după alte zece minute, s-a uscat, ca-și-cum n-ar fi fost. În zilele cele mai fierbinți, străzile și salcâmiile sunt udați dimineața și seara. Parcurile sunt străbătute de șanțuri de irigație și n-au nici fir de iarbă. Singura iarbă pe care am văzut-o la Madrid, cea din fața muzeului Prado, era menținută vie de stropitoare care funcționau fără

întrerupere. Pe măsură ce te îndepărtezi de centrul oraşului, verdele devine din ce în ce mai subţire şi mai sporadic, până când, uitându-te de la ferestrele ca nişte creneluri calcinate de soare ale apartamentelor din cartierele mărginaşe, care domină vechile canale de irigaţii, distruse acum şi năpădite de buruieni maronii şi de cabluri de aceeaşi culoare, a ruginii stătute, nu se mai zăresc, decât ici şi colo, peteci verzi ale unor grădini risipite pe imensitatea câmpiei, fiecare grădină având în mijloc stâlpul vertical şi cumpăna oblică ale unui puţ de mare adâncime, care se înalţă deasupra culturilor de porumb pipernicit.

Râul Manzanares este aproape secăt şi, totuşi, duminică, în secţiunea lui zisă La Bombilla – „Bombiţa” –, unde apa reuşeşte, ici şi colo, s-adune adâncimi de câteva degete, se strâng, la scădat sau la picnicuri, şi sute de oameni care se-mbulzesc la cafenelele clasei muncitoare, kilometri întregi de-a lungul ambelor maluri. Sunt acei gente humilde, oamenii simpli, care sufocă străzile şi podurile şi se-ntind pe pături, întinse şi ele pe malurile prăfoase, sub salcâmi rari la vedere. Parcă ţi s-ar oferi viziunea primelor momente ale reînvierii, când vezi acele familii odihnindu-se în praful înecăcios şi rostogolindu-se pe drum înainte şi-napoi. Pe partea dinspre oraş, sunt case în ruină, împrejmuite cu ce a rămas din resturile bombardamentelor, şi cu sârmă ghimpată răsucită-n spirale. Câţiva Țigani locuiesc în zona Bombilla, în căruţe. Nu sunt ca Țiganii andaluzi – au o mină deprimată, urbanizată; femeile, murdare şi slăbănoage, stau şi-şi păzesc oalele de fier; copiii stau goi puşcă pe nişte pânză de sac. Nişte capre sunt legate fie de roţile, fie de osiile căruţelor, iar sub una dintre acele căruţe, am zărit două namile de bărbaţi, care stăteau pe vine, apatici. De cealaltă parte, este o fabrică unde se produce tubulatură de beton, în spatele unui zid lung, de o modernitate industrială, pe care se află afişată o inscripţie orgolioasă şi pe care, în orice moment, vezi câţiva bărbaţi uşurându-se. Dincolo şi de asta, sunt lucrările publice obişnuite, neterminate, iar la mulţi kilometri depărtare, în amonte, se zăreşte ceva complicat de pământiu, cu nuanţe albastrii – acea sierra¹⁶ din care izvorăşte firisorul de apă zis Manzanares, mai degrabă ideea, decât concreteţea unui râu. Pare-se că tocmai ideea sau speranţa unui râu atrage acele mulţimi uriaşe, dinspre uscăciunea ca de sahară africană a mahalelor. Băieţii sar cât pot de sus, ca-şi-cum apa s-ar lăsa măsurată măcar în coţi, nu în degete, iar praful nu li s-a dus cu totul de pe Țurloaie, când se cocoată înapoi pe maluri.

Firul de apă se prelinge ca o vână de culoare verde-murdar de la o băltoacă la următoarea, în timp ce bandele de scaldători aleargă, ȗopăind pe fundul albiei, de la o insuliȗă de nisip la următoarea. Un bărbat îşi conduce la vale, către apă copila, care abia dac-a învăȗat să meargă. A făcut pe ea, şi el îi spală funduleȗul, cu un soi de tandreȗe înciudată, în timp ce copila, zbierând cât o ȗine gura, îi strânge în braȗe piciorul slăbănog şi păros.

Printre copacii din jurul chioşcurilor care vând vin şi bere, mulȗimea uriaşă dansează, ȗopăind încolo şi-ncoace. Trei băieȗi tineri, suficienȗi lor înşile, profesionişti, indiferenȗi faȗă de dansatori, cântă la saxofon, chitară şi tobă, imitând versiunea de centru comercial a şicului american. Doi beȗivani suflă în gaita, genul acela de cimpoi păros din Galicia, în faȗă unui grup de amici care arată şi ei a beȗivani. Cică Madridul ar fi, practic, invadat de galicieni; Franco este şi el originar din Galicia, şi, cum spaniolii păstrează această încredere demodată în loialităȗile provinciale, se îndreaptă cu miile către metropolă, în căutare de locuri de muncă.

Soldaȗii din mulȗime par scunzi şi îndesaȗi în vestoanele lor aspre, cu jambiere şi bocanci greoi. Se ciocnesc de perechile de fete, care dansează făcând roata, şi încearcă să le despartă cu forȗă. Este o treabă făcută cu toată seriozitatea: vioiciunea şi veselia sunt pe sponci, iar zâmbete prea puȗine. Dansatorii tropăie şi-şi târşăie picioarele, dar, cu toate că sunt incitaȗi şi năduşiȗi, păstrează pe chipuri o anumită formalitate, cu expresii tensionate şi buzele strânse, ȗinându-se la distanȗă unii de alȗii, cu capetele şi umerii ȗepeni.

Chioşcurile şi cafenelele nu vând şi mâncare. Oamenii îşi aduc de-acasă pâine şi boabe de năut. Poȗi să-ȗi cumperi un meniu, la un preȗ de clasă de mijloc, de la berăriile în aer liber, umbrite de copaci şi îngrădite care cu pereȗi din şipci, care cu tufe crescute în ghivece. Într-o asemenea grădină, unde mă opresc pentru o sticlă de bere, este o flaşnetă imensă, mâncată de vreme, care produce nişte sunete cu ecouri marȗiale – mai sare unele note, în schimb redă clămpăneli de clopote şi triluri de păsări cu timbre mecanice. În ochii omului care-i învârte manivela, se citeşte mândria unuia care a decăzut în viaȗă – îmi aruncă o privire de genul „prea bun pentru destinul pe care l-am avut şi oricând la fel de bun ca tine“. Nevasta lui stă lângă el, ca să-i fie alături în umilinȗă pe care o încearcă, evident, pentru că nu-i oferă

nici măcar o brumă de inspirație la flașnetă. Dinăuntru mașinăriei, tamburul de alamă, cu spițele lui scurte, se rotește și reflectă ultimele raze ale soarelui. Flașnetarul e chel și scund, și are obrajii încordați și împietriți, când se uită la mine, și-o gură de om înăcrit. Nevasta lui e nepăsătoare și stă liniștită, cu mâinile încrucișate în poală.

Oamenii se plâng de regim fără multe menajamente, chiar și dacă i-ai cunoscut de curând: de cât de mici sunt rațiile, cât de proastă pâinea, de piața neagră, de armată, de poliție, de Falangă¹⁷ și de Biserică. Umblă vorba, printre madrileños, că referendumul recent asupra legii succesiunii¹⁸ – el referendum, cum îi spun ei – a fost o treabă a preoților. A fost organizat cu eficiența obișnuită, de mână forte, a tuturor alegerilor fasciste. Muncitorii din acele barrios considerate nesigure, Mataderos, Vallecas și Cuatro Caminos, au primit buletinele de vot dinainte, iar pe ele era deja tipărit răspunsul sí. Cartelele de rații care nu fuseseră șampilate la birourile de votare, ca să demonstreze că deținătorii lor votaseră, au fost invalidate a doua zi după referendum. Totuși, mulți oameni, monarhiști și republicani deopotrivă, s-au abținut să voteze, și chiar cifrele oficiale, guvernamentale, au recunoscut că mulți au votat no: 132 000 la Barcelona, 117 000 la Madrid, 36 000 la Sevilla. Referendumul este interpretat de socialiști ca o tentativă a regimului de a convinge Statele Unite că e stabil, pentru a obține un împrumut din partea americanilor. Franco a devenit foarte încrezător încă din săptămânile de după Ziua Victoriei¹⁹, când se considera că el pierduse partida, cot la cot cu Hitler. Germanii au făcut ce le-a plăcut la Madrid, în timpul războiului, și toată lumea, din acest motiv, a rămas peste măsură de surprinsă că lui Franco i s-a îngăduit să rămână la putere, după ce aliații lui fuseseră înfrânți. Dar Marea Britanie și Statele Unite n-au încetat să-i vândă motorina fără de care armata lui, estimată la șapte sute de mii de oameni, ar fi rămas paralizată. Iar acum, dându-și aerele unor viitori aliați, fasciștii spanioli îi spun că nici o altă țară de pe continent, în afară de a lor, nu este o bază atât de sigură și de convenabilă pentru viitorul care se prefigurează împotriva Rusiei. Franța și Italia sunt deja – sau vor fi curând – comuniste. Spania reprezintă un centru strategic, datorită Gibraltarului, iar Statele Unite apreciază faptul că se pot baza pe vechiul combatant împotriva comunismului, care e Franco. Și-apoi, toată lumea știe ce soldați magnifici sunt spaniolii. Curios este cât de mult se

amestecă mândria națională cu cinismul, în cazul oamenilor care-ți spun aceste lucruri. Cu toții sunt atinși de această mândrie, indiferent dacă sunt comuniști sau socialiști, iar fasciștii și socialiștii deopotrivă glumesc la modul exploziv despre nenorocirea trăită de italieni la Guadalajara: „Li s-a dat ordinul a la bayoneta, iar ei au înțeles c-ar fi fost a la camioneta“ – să fugă „la camionetă!“, când erau, de fapt, chemați să lupte „la baionetă!“

Dacă este să judecăm după numărul arestărilor politice și după frecvența și violența atacurilor din presă împotriva lui Prieto²⁰ și altor lideri din exilul politic, există o bogată activitate clandestină. Mai mulți republicani mi-au spus că zece mii de oameni au fost făcuți prizonieri, din noiembrie 1946 până în aprilie 1947. Ziarele Confederației Naționale a Muncii, ale Uniunii Generale a Muncitorilor și cele comuniste se distribuie la Madrid și în alte orașe mari, dar există prea puțină rezistență organizată, excepție făcând zonele muntoase izolate din regiunile nordice și din Andaluzia. Din străinătate, și socialiștii, și comuniștii și-au asumat responsabilitatea pentru organizarea scurtei greve din sectorul minier asturian, survenită în mai 1947, dar se știe prea puține despre ea, de fapt. Mulți dintre socialiști și republicani admit că activitatea clandestină comunistă se află în creștere, mai ales pentru că situația internațională o favorizează. Dintre țările occidentale, numai Franța l-a boicotat pe Franco, și se crede că frontierele au fost închise de guvernul francez ca o concesie făcută comuniștilor. Victoria Partidului Laburist nu a schimbat cu nimic politica Marii Britanii, lăsând la o parte cererile de sprijin făcute loialiștilor de către Attlee²¹, când a vizitat Spania, în cursul Războiului Civil, ca reprezentant al partidului său.

Alcalá de Henares, unde am asistat la unul dintre procesele politice, este un oraș vechi, decrepit, locul de naștere al lui Cervantes și sediul unei celebre universități din secolul XV. Învinuiții erau zece bărbați, angajați ai companiei de tramvaie din Cuatro Caminos, acuzați că distribuiseră ziarul comunist Mundo obrero – Lumea muncitoare. Fiul unuia dintre ei mi-a spus că fuseseră arestați deja de un an și patru luni. Asemenea procese, în teorie, sunt publice, dar nu sunt anunțate niciodată; ambasadele și ziarele străine sunt notificate fie de rezistența clandestină, fie de rudele inculpaților. L-am însoțit pe unul dintre secretarii ambasadei, într-o mașină diplomatică de un verde splendid, căreia soldații și cei din Guardia Civil îi făceau loc să treacă

pe străduțele vechi și înguste. Ca diplomáticos, am trecut fără să ne oprească nimeni prin fața santinelor înarmate, am urcat scările și am intrat în sala cea lungă a tribunalului. Era păzită de două rânduri de guardia-ni cu arme semiautomate. Ne-am așezat pe rândurile din spate, printre familiile inculpaților.

Curtea era formată din ofițeri, pentru că membrii partidelor politice ilegale intră în categoria infractorilor care periclitizează siguranța publică, așa că se află sub jurisdicția militarilor. Dacă te uitați pe ferestrele înguste, nu vedeai decât ceva neclar. Inculpații stăteau pe niște bănci, cu spatele la noi. Membrii completului de judecată aveau lumini la spate, drept care nici fețele lor nu se vedeau. De-o parte și de cealaltă a sălii de judecată, în profil, se aflau acuzatorul public și ofițerul apărător desemnat. Sub mese, luceau cizme și teci de săbii.

Un grefier a citit în grabă depozițiile celor zece. În cutare noapte, numitul Cutare s-a întâlnit cu un alt complotist în cutare loc și a primit sau a predat bani, instrucțiuni, documente. Unul câte unul, acuzații, strigați fie de membrii completului de judecată, fie de acuzatorul public, s-au ridicat și au recunoscut mărturisirile. Numai unul a protestat la un detaliu – nu și-l mai amintea. I s-a ordonat să se uite la semnătura de pe depoziție. Era sau nu a lui? Era, dar el nu-și amintea să fi făcut afirmația respectivă. O dată în plus, mai nerăbdător: își recunoștea semnătura ca fiind a lui? Și-o recunoștea. Se înțelegea de la sine, prin urmare, că afirmația îi aparținea. I s-a ordonat să stea jos, iar el s-a conformat, chiar dacă bătos. Toți prizonierii, în afară de doi mai în vârstă, s-au ridicat și au adoptat poziția de drepti, infectați de manierele întregului complet de judecată. Văzându-i cum se pretau la jocul militarilor și cum afixau posturi de hombres honrados – oameni onești –, numai și numai ca să confirme niște mărturisiri smulse, după cum toată lumea știa, în beciurile de la Seguridad, am rămas profund și dureros afectat – cum te simți când o injecție cu anticoagulant îți accelerează bătăile inimii. Fără îndoială că e foarte castizo, adică pur și esențialmente spaniol, ca inculpații să se comporte ca niște prizonieri autentici dintr-un război onorabil, și probabil că asta-i și susține moralmente să adopte poziția de drepti, dar mie, unuia, mi-e groază de un asemenea joc, la fel ca de jocul de-a pocnitul din călcâie și de-a pivotatul pe ele, pe care-l practică El Comandante la pensiune, cu cavalerismul său irascibil.

Fiecare dintre inculpați a răspuns la întrebările acușării. Apărarea nu le-a pus întrebări, n-au fost aduse probe și n-au fost chemați martori. Când s-a ridicat acuzatorul public, am realizat ce mâini mari avea și ce trup zdravăn; când i le vedeai, rămâneai cu sentimentul inadecvării față de scrupulozitatea cu care-și purta uniforma. A făcut un rechizitoriu perfect de procuror, punând la pachet cele zece depoziții: „S-a recunoscut... s-a recunoscut... potrivit afirmațiilor numitului Cutare...” Abia când a tras concluziile, a devenit dur și acuzator, ridicându-și brusc vocea și așa puternică. Umflându-și pieptul, a început să tune și să fulgere cu sânge-rece împotriva unor infracțiuni comise „în spirit străin”, periclitând un popor întreg, și care nu puteau fi iertate, ca până la urmă să ceară o pedeapsă de doisprezece ani de închisoare pentru șeful grupului și de câte patru ani pentru fiecare dintre ceilalți. W. mi-a șoptit că se arăta relativ indulgent. Pe urmă, avocatul apărării a citit o scurtă declarație, precum că, în democrația creștină a guvernării conduse de El Caudillo, sunt îngăduite diferențele de opinie, atunci când exprimarea diferențelor cu pricina se face de-o manieră temperată. Asemenea vorbe au provocat o sumă de oftaturi la capătul întunecat al sălii, unde stăteau membrii familiilor. Acuzatorul public a mai vorbit o jumătate de oră, în virtutea dreptului la replică, deși performanța lui în materie de oratorie a lăsat pe alocuri de dorit. Era un proces absolut marginal. Cum stătea, ca un turn dinaintea ferestrei, în lumina limpede a dimineții castiliene, a făcut ultimul rezumat al chestiunii, și-a citit notițele și a repetat cererea de doisprezece ani și câte patru. Timpul petrecut după gratii, în așteptarea procesului, nu se punea la socoteală. Președintele completului de judecată l-a întrebat apoi pe fiecare inculpat dacă avea ceva de spus, înaintea pronunțării sentinței. Șase dintre ei n-au avut. Al șaptelea, totuși, care era și conducătorul grupului de zece, a dat să vorbească, la care președintele s-a răstit la el: ¡Cállese! – „Taci din gură!” Fiindcă prizonierul a insistat, președintele s-a ridicat în picioare și a răcnit iar: ¡Cállese!, uimind pe toată lumea. ¡Náda de la política! – „Nimic din ce ține de politică! Stai jos!” Omul a stat jos. „Ridică-te!” Prizonierul s-a ridicat. „Ai fost audiat în privința probelor. Nimic altceva nu este relevant. Aici nu se face politică. Stai jos.” N-a mai urmat nici o altă întrerupere. Procesul s-a terminat și am ieșit și noi, în șir cu membrii familiilor, printre șirurile de arme semiautomate. Am văzut suferința de pe chipul unui băiat care se oprise pe scări și am intrat în vorbă cu el. Tatăl lui se număra printre cei care primiseră câte patru ani. Oare avea să i se dea voie să-l vadă? Nu știa. De

când îl arestaseră, nu-l mai văzuse nici măcar o dată, până în dimineața respectivă. El rămăsese cel mai mare dintre frații de-acasă. Avea un frate mai mare, dar acela dispăruse în ultimele zile de război. Mai avea un alt frate, în vârstă de opt ani, și două surori. „Din ce trăiți?“, l-am întrebat – dar nu mi-a răspuns. Înalt și subțire, stătea lângă mine, pe stradă, ținându-și vârfurile picioarelor îndreptate înăuntru și băgându-și întruna mâinile lungi în buzunare, numai ca să aibă de unde să le scoată. Avea o față prelungă și niște ochi palizi, parcă lipsiți de partea albă din jurul irișilor – totul era numai centru. Am făcut un comentariu, cu jumătate de glas, despre cât de barbar fusese procesul. Între timp, W. își notase numele tuturor celor condangați, ca să și le treacă în raport, iar acum voia să plece, așa că mi-am luat rămas-bun de la băiat și m-am urcat în mașina diplomatică.

Futilitatea întregii povești m-a tulburat profund. Sărăcia, pe de-o parte, și brutalitatea dictaturii, pe de altă parte, fac inevitabilă rezistența, iar relațiile de putere din afara țării o fac să fie zadarnică, absolut inutilă. Problema spaniolă nu va fi rezolvată în Spania. Franco vrea să negocieze cu America, iar liderii comuniști, dac-ar fi la putere, ar fi reprezentanții Rusiei. Dar oamenii continuă să lupte în spiritul politic al vremurilor trecute, când mai erau încă liberi, în interiorul fruntariilor naționale, să facă revoluții și să constituie guverne. Acum, o asemenea libertate nu mai există, după cum tot mai mulți europeni sunt conștienți. „Ne-am eliberat de Napoleon în 1812 – mi-a spus o cunoștință spaniolă –, și ne-am comportat în același spirit în 1937, când am luptat cu Hitler. Atâta doar, că împotriva lui n-am avut nici o putere. Și poate c-am fi fost înghițiți de Stalin, dac-am fi reușit, în Războiul Civil, să-l învingem pe Hitler. Mi-e groază de un alt război civil aici, pentru că inevitabil s-ar transforma într-un conflict al marilor puteri. Doctrinile de la 1789 sunt ca morala creștinismului pentru noi – niște fericiri. Nu suntem suficient de puternici, ca să ne bucurăm de Drepturile Omului. Dacă n-o să fim dominați de Rusia, o să ne domine țara ta. Trebuie să ne resemnăm să rămânem supuși, să ne mutăm speranțele de independență de pe tărâmul politicii pe vreun altul, care o fi acela.“

Aproape orice conversație purtată la Madrid ajunge, până la urmă, la subiectul caracterului național, și nu numai o dată mi-a fost recomandat, de alți străini, eseu lui Unamuno despre invidia spaniolă²² și mi s-a citat

formula lui Quevedo, folosită de Unamuno pe post de epigraf: „Invidia e sfrijită: mușcă, dar nu poate înghiți“. Un italian mi-a explicat că spaniolii sunt pe jumătate mauri și că nu-i poți înțelege, dacă uiți acest amănunt fie și un singur moment. Iar o doamnă, o nemțoaică stabilită de mulți ani la Madrid, mi-a spus că marele defect al spaniolilor ar fi acela că nu au sentimente reale. După moartea fratelui ei, câțiva prieteni madrileños veniseră s-o viziteze. „Nu m-au consolată“, zicea. „Stăteau acolo și vorbeau despre ce marmotas – adică fete-n casă – aveau și despre copiii lor. Știau foarte bine că eram în doliu. Realmente n-au suflet.“ În schimb, Pío Baroja²³, cu care am avut o discuție, găsea inexplicabil caracterul germanilor. „La început, nu mi-a venit să cred că-și ardeau prizonierii în cuptoare. Dar apoi, am cunoscut un tânăr care-și pierduse mama și o soră în felul acesta. Și, ca să fiu sincer, mi s-a părut absolut bizară Germania în anii 1920, când am făcut o vizită acolo. La Hamburg, am văzut o familie de nudiști urcându-se în tramvai: tatăl, mama și copiii, toți goi pușcă, așa, ca mâna mea, o familie întreagă de mic-burghezi încărcăți cu plase și pachete, ca orice familie mic-burgheză, care a ieșit la cumpărături. Și părinții nici măcar nu arătau ca lumea: tatăl avea o tripa enormă – un burtoi cât un butoi.“

Toate discuțiile acestea despre caracterul național devin tot atâtea ocazii de exprimare a resentimentelor, care se dovedesc cele mai puternice când este pus în discuție caracterul americanilor. Un comis-voiajor mi-a spus, cu ochii dându-i pe dinafară de încărcătură poetică, din spatele unor lentile groase, că: „America mai este și acum în căutarea unui suflet; sufletul nostru e foarte vechi“. Alții vorbesc despre „găunoșenia americană“, despre „americani anistorici, care trăiesc numai în viitor“ et cetera.

Dar oamenii resimt, desigur, presiunea puterii americane, și a bunurilor americane, și pierderea libertății și a puterii lor. Până în 1898, Spania încă se mai considera un imperiu, și, pentru o națiune de tradiționaliști, anul 1898 nu reprezintă câtuși de puțin trecutul îndepărtat. Accentul pus pe caracterul național este un accent pus pe valoare. Dacă nu băgăm în seamă prostiile care denotă ignoranță, tot mai rămâne ceva – o afirmare a valorii, într-o lume în care valoarea e sinonimă cu puterea, iar puterea, după cum se vede, a trecut la niște societăți de masă, amorfe, pentru care trecutul are

prea puțină semnificație, iar mașinismul, avuția și organizarea dau la o parte vechea demnitate și pun în locul ei disprețul și nemulțumirea.

Între Málaga și Granada, la nodul de cale ferată Bobadilla, ca să scap de canicula care întunecă dealurile pietroase și câmpurile de măslini, mă refugiez în restaurantul gării. De fapt, e genul bufet și oferă cu generozitate pâine, struguri, tortillas, șuncă, ouă fierte, cârnați fierți și cârnați frițiți, salam, brânză, pui – totul din abundență și parcă fără limite, întins pe o hârtie groasă și lucind a grăsime. Două femei și un bărbat se află în spatele tejghelei. Bărbatul este între două vârste, cenușiu la față, și are o tuse care nu-i dă pace. Are și trei sau patru șuvițe de păr elegant și atent aranjate peste chelie. Se poartă față de mine cu o dignidad de fier. Sunt american, așa că nici nu se gândește să-mi vorbească în spaniolă. Mi se adresează într-un fel de franceză învățată, probabil, în cine-știe-ce restaurant din Madrid ori Barcelona, sau poate în vreun hotel de lux din zona Mediteranei, și apoi coaptă într-o izolare de mulți ani în sălbăticia pustie de la Bobadilla: Les oeufs son' à cinq cad'un, m'sieu – „Ouăle sunt la cinci bani unu', domnu'“. Tușește întruna, chiar dacă ușor, și nu se poate opri – de oftică, evident. ¿Y qué precio tienen las uvas? – „Și ce preț au strugurii?“ Cuat' le demi-kilo, m'sieu – „Patru juma' de kil, domnu'“. Politețe mare; politețe focoasă. Între timp, și-n secret, se uită lung la mine, cu niște ochi mai degrabă vindicativi, tusea ieșindu-i discretă printre buze, doar cât să-i scuture obrazii. După accentul meu, după croiala hainelor, după modelul pantofilor, după cine-știe-ce alte atribute pe care le afișez inconștient, a recunoscut în mine americanul, exponentul noilor stăpâni ai lumii – un roman de tip nou, plin de mândria mașinărilor și a dolarilor săi, care trece ca într-o plimbare prin acel nod de cale ferată, unde soarta l-a adus pe el, să rămână și să putrezească până la moarte. Dar mă întâmpină, cel puțin, cu acea cuvenită dignidad, la fel ca flașnetarul înăcrit de la Bombilla.

Demnitatea de care dă dovadă El Comandante este și ea ceva cu totul aparte. La urma urmei, e prietenul tiranului, iar tiranul crede și el în organizare și caută să-și negocieze pătrunderea în imperiul cel nou. Señora lui poartă ciorapi de nailon, iar Comandante-le însuși afișează o brichetă splendidă, și sunt convins că are pus deoparte un stoc serios de trabucuri americane.

[1948]

Călătorie prin Illinois

Peisajul din Illinois nu are trăsături frapante; nu sare în ochi, ci se întinde, plat, și pare monoton, la început. Drumurile sunt late, dure, perfecte, uneori de o profunzime înșelătoare la depărtări mari, dar suficient de orizontale, încât să te facă să crezi că pământul este realmente plat. De la est la vest, călătorii străbat acele prerii către orizonturile nesfârșite, printre câmpurile de porumb care se întind la nesfârșit: ceruri colosale, nori gigantici, o eternă uniformitate cvasi-amorfă. Cu greu ai putea călători lent. Kilometrii fără număr, aplatizați de ghețarul străvechi, te ispitesc să accelerezi. Pe măsură ce mașina înghite distanțele, începi să simți, treptat, că le parcurgi pe fundul continentului, prin partea lui cea mai de jos, adâncă și plată, și un spirit impacient al mișcării, al depășitului și grabei, îți străbate inima.

Kilometri peste kilometri de prerie, ridicându-se și coborând ușor, îți creează uneori sentimentul că asisti la procesul devenirii a ceva, sau că eliberarea unei forțe uriașe este iminentă, a unei puteri precum sclavul lui Michelangelo, eliberat numai pe jumătate din blocul de piatră²⁴. E de presupus că indienii constructori de tumuli credeau că renașterea lor avea să coincidă cu vreo asemenea eliberare, așa încât și-au ridicat mormintele ca pe niște imitații ale morenelor joase depuse de ghețarii porniți la vale. Dar ei, cel puțin, încă nu și-au aflat eliberarea și rămân înghițiți de propriile valuri de pământ. Și-au lăsat oasele, bucățile de cremene și cioburile de oale, toponimele și denumirile tribale, dar, în rest, prea puțin altceva decât o pată, ici și colo, rareori vizibilă pe conștiințele albilor care le-au succedat.

Solul preriilor din Illinois este gras, bogat și mult. După arăturile de primăvară, ai zice că l-a înnegrit petrolul sau l-a colorat cărbunele moale, care se găsește în filoane uriașe, peste tot pe teritoriul statului. Pe câmpuri, vezi adeseori câte o mică sondă sau alt dispozitiv care arată de te și miri, dar pompează petrol și dă din cap la fel cum dă calul, în trap alert. Izolată printre tulpinile de porumb și vrejurile de soia, mașinăria de fier troncănește și dă din cap, staționară. De-a lungul drumurilor, situate la intervale, unele de altele, tot atât de precise și egale, precum nasturii de pe manșeta unei cămăși, se înalță silozurile de oțel pentru depozitare, având formele unor iurte din Mongolia. Sunt pline cu grâne. Iar elevatoarele și cisternele,

camioanele și mașinile care se târăsc peste câmpuri și se hurducă pe șosele – tot ce vezi înaintea ochilor e productiv. Creează avuție, depozitează avuție, este avuție.

Când treci printre câmpuri, vezi pancartele înfipite de fermieri, pe care scrie codificat ce soi de semințe au plantat. Casele fermelor nu prea sunt la marginea drumurilor, ci, de cele mai multe ori, aruncate undeva departe, în mijlocul acelor câmpuri. Singurătatea și liniștea sunt profunde și vaste. Și-apoi, după ce mergi câte zece–douăzeci de kilometri printre câmpurile de porumb, fără să fi zărit măcar vreo ființă vie – nici o vacă, nici un câine, aproape că nici măcar o pasăre care să traverseze cerul înfierbântat –, dintr-odată dai peste câte o ciudățenie zgomotoasă la marginea drumului, de fapt câte un sistem de drăcovenii, ce dezghioacă știuleții de porumb și smulg boabele de pe ei. Mașinăria se-ncinge și duduie, în timp ce benzile de cauciuc ale transportorului pârlăie. O flacăra dublă se răsucesce și vuieste în interiorul generatorului. Trei huidume de femei în salopete stau la buncărele de alimentare și aruncă-n sus știuleții de porumb. O movilă roșiatică și prăfoasă de coceni crește sub capul ca de mic dinozaur al transportorului, iar pleava se-nfoaie și se-nvârtejește în sus. Boabele dure, galbene și roșii, se rostogolesc pe jgheaburi în jos, în camioane.

Când pleci de-acolo, vacarmul acestei activități febrile este retezat dintr-o singură mișcare; te trezești iarăși în solitudinea mută și fierbinte a drumului, printre câmpurile de porumb și prin aerul care vibrează.

Nord, sud, est și vest – nici unul dintre ele nu pare să aibă vreun capăt. Înghit drumurile și râurile, mărginesc pădurile, înconjoară orașele, se-nghesuie în curțile din dos ale caselor și le oferă fundaluri benzinărilor. Un străin de cine-știe-ce proveniență exotică ar putea crede c-a dat peste vreo specie de adoratori ai porumbului, care și-au creat propriul ocean de porumb; sau c-a nimerit în mijlocul unei populații care s-a înamorat de o repetare la infinit a unora și-acelorași detalii, precum constructorii de zgărie-nori din New York și Chicago, care au înălțat cărămizi și ferestre cu miile, toate identice. Porumbul îți poate sugera noțiuni precum egalitatea și uniformitatea, sau democrația în masă. Poți, de asemenea, dacă ai înclinații către această formă de joc mental, să-ți amintești de frații lui Iosif în anii lor de sărăcie²⁵ și să-ți închipui cum a fost învinsă aici foametea și cum a

devenit supra-abundența însăși o primejdie, împotriva căreia guvernul trebuie să ia măsuri.

Forța, monotonia, întinderile oceanice ale câmpurilor de porumb au, într-adevăr, darul de-a face ca trecutul să pară îndepărtat și pitic. Păi, cum să te gândești la micile grupuri de băștinași illini, ottawa, cahokieni, shawnee, miami, care-și aveau taberele pe imensele prerii acoperite cu ierburi înalte, și la iezuiții francezi care au coborât pe Mississippi și i-au descoperit? Când îți forțezi mintea să-i evoce, indienii apar mai degrabă ca niște păpuși, în strălucirea momentului prezent. Sunt ascunși în porumbul, cufundați în petrolul și acoperiți de cărbunele din comitatul Franklin, călcați de trenuri și transformați în duhuri de către oboarele de vite. Există monumente închinatelor lor ici și colo, dar acelea sunt numai niște ornamente istorice, întru gloria prezentului.

În partea de nord-vest a statului, în regiunea indienilor Black Hawk din apropiere de Galena, terenul e deluros, și cursurile de apă au un debit mai năvalnic. Este regiunea în care căpetenia Șoim-Negru a opus rezistență pentru ultima dată, în 1832.

Principalul oraș de pe acea porțiune a fluviului Mississippi este Galena, odinioară un mare centru de negoț, dar astăzi rămas doar o fundătură pe malul unui curs de apă decăzut și el. Nu există o stare de spirit istorică față de orașele care înfloresc. Prosperitatea șterge cu buretele trecutul sau, în vanitatea ei, păstrează relicvele șterse de praf, văruite, lustruite – măsuri sentimentale, cum demonstrează reședința lui Lincoln de la Springfield²⁶. Când intri în asemenea case, ai sentimentul trecutului, fără discuție; atâta doar, că simți prezentul și mai acut. Ulysses S. Grant²⁷ a locuit la Galena, iar casa lui este muzeu, dar un muzeu în interiorul unui alt muzeu, pentru că orașul însuși se numără printre antichitățile statului Illinois și are un aer de părăsit și dărăpănat.

Nu e părăsită, Galena – este locuită, iar casele ei nu sunt în stare proastă; și totuși par să se uite chiorâș, cum stau înclinate, pe versantul acela înalt, într-o stare de liniște anormală. Străzile sunt pustii pe sub copacii bătrâni și zdraveni. Bineînțeles, chiar și străzile orașelor prospere sunt goale cinci zile pe săptămână. Pustietatea din Galena, însă, nu se va mai umple de viață

niciodată. Strada cea lungă din partea de jos a oraşului seamănă cu cea dintr-un sat galez, când toată lumea e coborâtă în puţurile de exploatare minieră. Pe strada principală, vitrinele nu au deloc lustru, în afara celui tern, dat de mostrele de rocă. Plumbul a îmbogăţit Galena în prima jumătate a secolului XIX. Portul de aici colcăia de vase cu aburi. Marele avânt economic a început în anii 1820 şi a durat vreo patru decenii.

Acum, dacă-ţi ridici privirile de pe străzile mohorâte care însoţesc fluviul, vezi, pe colină-n sus, ceva ce seamănă, cât să creeze confuzie, cu Sudul antebelic – vechi conace de cărămidă şi piatră, unele dintre ele încă impunătoare, ornamentate cu fier forjat, cam în stilul porţilor de la New Orleans. Galena este o urbe veche, plină de crăpături şi de muşchi, şi arată cam anapoda. Un fel de cort invizibil de vegetaţie s-a format pe deasupra ei, ca o gigantică omidă verde, iar soarele pătrunde printre copaci, ca printr-o plasă zdrenţuită. De pe o stradă dintre cele de sus, te uiţi la o grădină ca de fată bătrână, situată preţ de patru niveluri mai jos, unde o pisică, în maniera nepăsătoare a tuturor pisicilor, doarme întinsă pe-un petec de verde. În interiorul camerelor alungite, se disting şemineuri precum cel metalic inventat de Franklin²⁸, canapele în stil Récamier²⁹, tapete ornamentate, iar pe acoperişuri tronează antene de televiziune.

Multe oraşele sunt, în Illinois, care au fost şuntate la fel, precum Cairo şi Shawneetown, din sudul statului. Au înflorit şi au prosperat, până când apariţia căilor ferate a dus la perimarea vaselor cu aburi, iar acum zac, de zici că sunt fortăreţele unor fiice îmbătrânite, credincioase, şi-ale unor fii îndoîţi de vârstă, care au refuzat să plece.

Un vechi locuitor al Galenei zicea: „Tinerii pleacă. Şi nu se mai întorc. Nu vii, cel puţin. Mulţi dintre ei cer să fie înmormântaţi aici, dar, câtă vreme sunt în viaţă, nu-i nimic pentru ei la Galena“.

La vreo treizeci de kilometri distanţă, dincolo de fluviu, se află oraşul Dubuque, în Iowa, plin de vigoare şi de spirit întreprinzător. Trenurile cu locomotive diesel se năpustesc într-acolo cu zbierăte prelungi, metalice, precum goarneau armatei filistinilor, şi oraşul se bucură să le-audă. Acolo e succesul, iar aici, la vecinul său, eşecul. Rezidentul oraşului decăzut poartă o povară personală de vinovăţie. Locuitorul bătrân ar pleca şi el, dac-ar fi mai tânăr; dar ce să mai facă, la vârsta lui de-acum, la Chicago sau Los

Angeles? Aici, poate să trăiască din banii puși deoparte pentru bătrânețe, din venitul garantat de Asigurările Sociale. Oriunde altundeva, banii strânși nu i-ar ajunge.

Rezidenții orașului decăzut sunt adeseori apologetici. Vorbesc de istorie, de tradiție, de fascinația decrepită sau de păcatele și tragediile locale, nescrise, de parcă numai pe-astea le-ar avea de oferit, nimic altceva. Dintr-una într-alta, bătrânul arată cu degetul către o colină înaltă, care se zărește în depărtare, și zice:

„Uite, acolo a fost linșat un om, demult. Câtă era Galena de mare, s-au adunat cu toții și i-au făcut felul. Pe urmă, s-a descoperit că era nevinovat.“

„Chiar așa? Cine era?“

„Nu se știe. Acolo sus – l-au linșat. După care, au aflat că făcuseră o greșeală. Numai că era prea târziu, ca să se mai revanșeze față de el atunci. Asta se-ntâmpla înainte să vin eu. Numai de cincizeci de ani locuiesc aici. Am venit din Wisconsin, când eram tânăr de tot. Dar l-au spânzurat pe bietul omul ăla, care n-avea nici o vină. Toată lumea de-aici știe povestea. Nu e suflet de localnic, să n-o știe.“

Când era stat de frontieră, Illinois atrăgea de peste tot oameni de tot felul de credințe, disidenți și sectanți, căutători ai adevărului și visători. Cei care nu mai plecau se lăsau asimilați.

Pe Mississippi în jos, la câteva ore de navigat spre sud față de Galena, mormonii au construit în 1819 orașul Nauvoo și au ridicat acolo un templu. După asasinarea profetului Smith și a fratelui său în orașul învecinat, Carthage, mormonii au emigrat, conduși de Brigham Young, lăsând în urma lor multe clădiri părăsite. În ele s-au așezat o adunătură de comuniști francezi, icarieni, conduși de Étienne Cabet³⁰. Și colonizarea lor a dat greș – discordia și furțișagurile au spulberat-o. Cabet a murit la St. Louis, în anonim. Iar după icarieni au venit imigranții germani, care se pare c-au trezit orașul înapoi la viață. În ultima vreme, fără mare tam-tam, dar cu o determinare constantă, mormonii s-au întors, ușor-ușor, la Nauvoo. Au redeschis unele dintre vechile case de cărămidă și piatră din orașul de jos, de lângă Mississippi; au tuns pajiștile, au curățat ferestrele, au ridicat

monumente istorice și au deschis perspective către fluviu, care aici, apropiindu-se de Barajul Keokuk, se lățește și se-ngroașă cu mâl. Șalupele duminicale zumzăie pe nevăzute dincolo de cot, unde cursul cafeniu, parcă stând pe loc, iese din raza vizuală.

Nauvoo este plin astăzi, așa mi se pare, de misionari mormoni, care o fac și pe ghizii turistici. Când am cerut informații, am fost îmbrățișat – la propriu – de un bărbat în vârstă; era extrem de fratern, de inimos și de apropiat. Avea ochii cenușii, dar ageri, deși pielea – tuciurie și ridată. Făcea cu mâinile gesturi largi, ample, virile și occidentale, și mă tot bătea cu o palmă peste spate, în timp ce stăteam de vorbă, așezați unul lângă altul, iar pe cealaltă mi-o puneă întruna pe picior. Ca orice om cu mințile la locul lor, care vrea să fie mântuit, firește că i-am ascultat cu atenție nu atât doctrinele, cât inflexiunile occidentale, poate, mirându-mă de cât de diferit putea fi, ăsta-i adevărul, de alți americani de aceeași tipologie. M-am dus, pe urmă, să mă-ntind pe malul fluviului și să privesc Iowa, care se vedea pe malul celălalt și părea să plutească, înălțându-se ca fumul peste apele măloase și cu miros înțepător, care se rostogoleau spre orizontul de la miazăzi. Pe aici traversaseră mormonii, iar după aceea, icarienii francezi. Care icarieni rămăseseră uniți și câțiva ani după ce părăsiseră orașul Nauvoo. Dar fuseseră absorbiți și ei, cum este absorbit, până la urmă, tot ce nu poate fi reconciliat cu ferma, fabrica, mina, moara, calea ferată, banca și piața.

Un anume proces de absorbție se petrece și acum la Shawneetown, adică la celălalt capăt al statului față de Nauvoo, la confluența râului Wabash cu fluviul Ohio. Este regiunea denumită Egypt, cea mai sudică porțiune din Illinois. Principalul ei oraș este Cairo (pronunțat „Chei-ro“), în chiar extremitatea sudică a statului. Cairo nu mai este un oraș atât de înfloritor, cum era odată, dar Shawneetown s-a schimbat încă și mai profund, pe parcursul unui secol. Ți se spune acolo că reprezentanții unei mici comunități nordice, zise Chicago, i-au abordat odată pe bancherii opulenți din strălucitul Shawneetown, ca să obțină un împrumut, dar au fost refuzați, pentru că Chicago era un biet sat, prea îndepărtat, ca să se lege la cap cineva cu el.

„Ei, și uite unde suntem acum“, a zis cel care-mi dădea informațiile.

Ne aflam în mijlocul și-n colbul unor străzi late, dar nepavate, pentru că pavajul fusese luat de ape – la propriu. De jur-împrejur, erau conace părăsite, clădiri enorme în ruină, cărora stăteau să le cadă obloanele de la ferestre, iar coloanele în stilul renașterii grecești li se făcuseră cenușii.

Vechiul Shawneetown arată așa, cu toate că, la vremea lui, era una dintre marile aglomerări urbane ale statului Illinois. Odată cu dispariția vaselor cu zbaturi și a celor cu aburi, avea să se ofilească, ușor-ușor, și orașul, dar la stadiul de ruină propriu-zisă a fost adus de revărsarea fluviului Ohio.

Un miros ciudat, silurian, se ridică din nămol și din casele pustii. Scena este una de-a Sudului. Cioplitori în lemn stau așezați pe lăzi, iar în șanțuri, se dau de-a dura câini; prăvăliile vând chefal, verdețuri cu aer de varză furajeră și altele de culoarea muștarului, și fasole pestriță. Muștele se rotesc în zbor, pofticioase – roiuri întregi de muște, care scot un zgomot ca de hârtie pelur sfâșiată. Oamenii din albiile fluviului îți spun că exuberanța vechiului Shawneetown te asurzește, în serile de sâmbătă – soții și cecurile lor de leafă sunt înghițiți unul câte unul. Barurile din apropierea cheiului dau pe dinafară de muzică, și somnul de canal se prăjește în stratul gros de untură, și berea curge-n valuri.

Pe un teren mai înălțat dinspre vest, noul Shawneetown se coace sub soarele torid al Egiptului american. Este la fel ca multe alte orașele din Illinois, doar că mai nou. Statul și Administrația Proiectelor de Lucrări (WPA) l-au creat, acolo unde fluviul nu-l mai poate ajunge. Este înalt și uscat, spațios și relativ neocupat, pentru că mulți dintre cei neclintiți refuză să-și părăsească vechile cămine. Cât oraș-fantomă, cât cuib de pierzanie, vechiul Shawneetown mai este populat încă de o sumedenie de tradiționaliști. Ca niște bătrâni combatanți ce sunt, vorbesc despre anii dezastrelor cu o îmbătoșare cazonă: „op’ze-ș’patru, nouă-ș’opt, ’nouă-sute-treispe, ’nouă-sute-trei-ș’șapte“. Ghidul Statului Illinois pe anul 1947 menționează că viitura din 1937, care a depășit cu aproape doi metri nivelul digului de apărare, „a marcat sfârșitul îmbrățișării pătimase dintre Shawneetown și malul fluviului“. Altminteri oameni rezonabili, autorii ghidului au vorbit prematur. Îmbrățișarea pătimașă continuă și-n prezent, sfidând rațiunea și revărsările.

Între Noul Shawneetown și cel vechi există o rivalitate profundă: cele două facțiuni își exprimă, una față de cealaltă, compasiunea și disprețul. Locuitorii Vechiului Shawneetown afirmă, despre mulți care sunt ținuți acolo, sus, împotriva voinței lor, că sunt oameni ai căror copii îi împiedică să revină. Unii s-au mutat înapoi, din orașul cel nou, sătisiți tocmai de noutatea și ariditatea lui. Nu se-ntâmplă nimic la ei acolo, sus. Înțelepți, locuitorii Noului Shawneetown răspund, cum a făcut o femeie corpulentă, dar elegantă, cu părul scurt și blond rărit: „Dacă vor să degenereze acolo, jos, numai ca să se joace de-a eroii – o alăturare ciudată de termeni –, e treaba lor prostească. Mi-am curățat de prea multe ori casa, după inundații. Și dac-ați fi văzut ce rămânea, după ce se retrăgeau apele! Două palme grosime avea nămolul de pe covoare, și totul arăta ca un smârc. M-așezam pe ce nimeream și plângeam în hohote“.

În Vechiul Shawneetown, un lucrător de la căile ferate, acum pensionat, cu care m-am întâlnit pe digul de apărare, mi-a spus că nevasta lui avea suficient de mulți ani, cât să-și amintească de victimele de la „op’ze-ș’patru“ – cum stăteau aliniate pe podeaua camerei lui de zi. „Exact aici, înăuntru“, a zis, și mi-a făcut semn către vechea casă roșie. Îi aparținuse celui dintâi președinte al băncii din Shawneetown, același care le refuzase celor de la Chicago solicitarea de împrumut.

„Acum, locuim aici vara“, mi-a explicat fostul feroviar. „Ăsta de-aici e nepotelul nostru. Noi l-am crescut.“ Și-l crescuseră, nu glumă, ar fi trebuit să-i spun, de vreme ce, la opt ani, câți avea, cântărea pe puțin șazeze-ș’cinci de kile. Băiatul s-a uitat la mine cu o importanță precocă, de parcă spiritul manitou³¹ al acelui loc îi pătrunsese trupul grăsun.

Pământul bătătorit al digului de apărare te face să te simți în siguranță. Malul dinspre Kentucky arată vărată de verde. Taluzurile par suple și puternice, cum coboară ele abrupt către apa de-un albastru înflăcărat a fluviului. Un pod nou, de oțel vopsit oranj, pare suspendat de nicăieri. Zice nepotul: „Trei tipi au sărit de pe el și-au mierlit-o“.

„Haide, nu exagera“, zice și râde bunicul feroviar. „Numai unul, de fapt, fiindcă s-a izbit de-o barjă. Pe ceilalți doi, care au căzut în apă, i-au salvat. Nu e rău, doar trei căzături, de pe-un pod atât de-nalt ca ăsta.“

Același bătrân mi-a dat prima explicație rațională pentru încăpățânarea locuitorilor Vechiului Shawneetown: „Când ai crescut aici – mi-a spus –, și vezi fluviul ăsta în fiecare zi, toată viața, nu-i așa de ușor să te muți și să rămâi fără vederea lui. Mai ales dacă e vorba să te muți la doar câțiva kilometri de-aici“.

Între Ohio și Mississippi, regiunea zisă Egypt e joasă și găunoasă. Cursurile ei de apă sunt lente ca melcul, bătrâncioase, mlăștinoase și arată ca niște vene varicoase. Revărsările de primăvară aduc humus proaspăt în multe zone, ceea ce face ca porumbul să crească des. Înspre Cairo, fermierii obțin recolte bune de bumbac. Unde suntem, aici, e mai la sud față de Richmond, statul Virginia. Unui nas de mai-nordic, aerul i se va părea că miroase vag a malarie. Fețele și atitudinile pe care le vezi sunt de oameni ai Sudului, și-ncepi să realizezi lucruri pentru care n-ai cum să fii dinainte pregătit. O tânără negresă, cu capul înfășurat într-o eșarfă, trece pe lângă tine la volanul unei mașini decapotabile castanii; pe umăr, îi șade un câine bull terrier. E plăcut să vezi așa ceva, cu atât mai mult, cu cât are darul să te ia puțin prin surprindere. Într-un orașel de la malul unui râu, înălbit de la cuptoarele de var ale localnicilor, dai peste un mic restaurant-bar. Intri acolo, într-o după-masă liniștită de duminică, și vezi ceea ce pare a fi o echipă de lucrători care mănâncă și beau. Oricine vrea bere e liber să-și pună singur, dând la manivela pompei. Pe tejgheaua barului, se află șuncă și pâine tăiată felii, iar o femeie bea bere, în timp ce-și alăptează copilul. Mai sus de Vandalia, mai spre nord, sunt puține șanse de-a vedea cum suga la sân un copil. Și totuși, aici, un asemenea tablou n-are nici un motiv să pară cât-de-cât remarcabil.

Pe un drum din Egypt, un vânt cald aleargă-n vârtejuri peste cerul splendid, rostogolind norii albi; frunzele de porumb se văluresc. Zăresc un indicator de pe marginea drumului, pe care scrie: Casa Veche de Sclavi. O săgeată este îndreptată spre cer, cum li se-ntâmplă uneori săgeților de pe marginea drumului. Equality scrie pe ea – „Egalitate“. Două fâgașe scobite-n piatră pe sub crengile joase ale sălciilor, pe care multe căruțe și-au rupt arcurile, duceau, până la urmă, în sus pe versantul unei coline dezgolite, pe care o biată recoltă de porumb se irosea ușor-ușor în șanțuri, cenuși, carcase vechi de rable și diverse relicve de fontă. În vârful dealului, se înălța un conac

vechi, sau casă de sclavi, cum i se spune, odinioară proprietatea lui John Crenshaw³² – o construcție albă inițial, maronie acum.

Pentru că știi că a fost o casă de sclavi, arată rea, primejdioasă; arată și decrepită – maroniul e descurajant. Răul a rămas undeva departe, pentru că sclavia s-a stins de mult. Un soi de fior întăritor străbate sufletul liberal. Și totuși, răul nu e chiar cu totul îndepărtat, pentru că nu s-a întreprins nimic, pentru a face din această casă un monument istoric. Nu vezi expodate în vitrine de sticlă. Într-o cameră mare și goală, pe linoleumul care acoperă podeaua, zac lanțuri cu care erau legați la picioare sclavii. În capătul încăperii, se zărește forma dreptunghiulară, albă, a unei mașini de spălat. Proprietarii actuali ai vechiului conac îl și locuiesc – l-au făcut și domiciliu, și muzeu.

Sclavii erau ținuti prizonieri la nivelul cel mai de sus al casei, în celule strâmte, nu mai mari decât niște debarale. Fugarii sau sclavii eliberați erau răpiți de Crenshaw, cel puțin așa spune legenda, și revânduți la târgurile din Sud. Câteva foi de hârtie, înrămate separat și atârdate pe pereți, redau istoria locului. Scrisul e de modă veche, cerneala s-a decolorat, dar detaliile rămân sinistre. Crenshaw își tortura captivii pe niște instrumente fruste, făcute din bârne grele de lemn, care și acum stau rezemate de pereți. Este o mansardă oribilă, mângălită cu cretă, joasă, din care suferința n-a dispărut cu totul. Multe mâini și-au lăsat semăturile pe tencuială. Vântul izbește pereții pe dinafară; porumbul stă aplecat peste lutul dezgolit și brăzdat de șanțuri de scurgere.

Doamna casei are multe de spus despre conac. E sudistă și, se vede clar, îi plac legende. Zice că d-l Crenshaw era un bărbat înfricoșător. Nu este imposibil să fi fost obligat să părăsească Anglia, pentru cât de mult păcătuisese acolo, și a devenit mare și tare în Illinois. Atât de oribile erau abuzurile lui împotriva populației negre, încât a fost atacat de unul dintre propriii sclavi și rănit la coapsă. Sclavul a fost aruncat de viu într-un cuptor, zice doamna, dar Crenshaw tot și-a pierdut piciorul. Pomelnicul ororilor comise de el e foarte lung – poate chiar fără sfârșit. Își prăsea captivii. Lăsate borțoase de tineri armăsari, fetele slave erau vândute la prețuri mari. Și totuși, zice ea, Abe Lincoln însuși a fost oaspetele acestei case. Îmi spune asta cu un aer triumfător. În timp ce făcea campanie electorală

împotriva lui Douglas³³, a venit în vizită la Crenshaw, care era democrat. Exclamă: „Politica!“

„Dar știa ce fel de om era Crenshaw?“, întreb.

„Toată lumea știa. Și la masă avea sclavi care-l serveau. Dar el venise aici, ca să-și obțină voturile. Acum, priviți aici, la portretele de familie.“

Niște oameni cu pielea cafenie și gălbejită parcă-mi întorc privirea din portretele înrămate. Au coafuri și veșminte grele, fețe lungi, grave. Noi, în vremurile noastre, am învățat câte ceva despre șarm, despre arta de a te auto-prezenta, și ni se spune să ne-arătăm cu figuri luminoase, când suntem fotografiați; dar nimic nu vine s-atenueze austeritatea de pe fețele acestor stăpâni de sclavi. Erau stăpâni și a stăpâni și arătau; nici nu le trecea prin minte să-și însuflețească expresia din priviri și ursuzenia din colțurile gurii. Dar de ce să fi arătat ei, marii stăpâni, atât de insensibili și ursuzi? „Ei, și-aici – îmi spune ghida mea de ocazie – o vedeți pe fiica lui Crenshaw. Avea slugi pentru orișice, și nici măcar o dată nu s-a pieptănat singură, până nu s-a terminat Războiul Civil.“ Nu pot să nu remarc – pare vag invidioasă. Nu este ea, de-acum stăpâna casei?

Regiunea Egypt nu aparține numai Sudului, ci Sudului profund. Cairo este un oraș sudic, în aceeași măsură în care este și Paducah de peste fluviu, din Kentucky. Dar, până și-n comitatul de baștină al lui Lincoln, Sangamon, am auzit vorbindu-se împotriva lui. Acolo, în Sangamon, satul de pionierat zis Noul Salem, a fost restaurat. Noul Salem a fost căminul lui Lincoln, până să fie abandonat, în jurul anului 1840. El se mutase deja la Springfield, la treizeci de kilometri distanță. În 1837, a făcut diligențele necesare pentru ca Springfield să fie declarat capitală a statului.

Mai există încă reziduuri de vechi resentimente în comitatul Sangamon, unde Nordul și Sudul se-ntâlnesc. Partea de nord a statului Illinois a fost colonizată de imigranți din Noua Anglie, sudul – de alții, veniți din Kentucky și Virginia. Sclavia și dușmanii ei, Uniunea și Secesiunea, s-au confruntat aici. Comitatul Sangamon s-a aflat, dacă se poate spune așa, în chiar centrul aceluia conflict și, cu toată venerația publică a memoriei lui Lincoln, mai întâlnești oameni care spun, cu sângele feudei încă fierbându-le în vene: „L-am cunoscut aici. Da, bunicului meu i se spunea Cap-de-

Aramă³⁴ prin împrejurimi – și ce-i cu asta? Lincoln le ținea partea marilor metropole și băncilor“. Dar acestea nu sunt nimic altceva, doar niște reziduuri. Dintre vechile diferende, cele mai multe au fost aplanate de mult; singurul care le conservă este simțul istoricității (al rivalității).

[1957]

Universitatea bandită

Le strică foarte tare scriitorilor faptul că predau la universități? Primul răspuns care-mi vine în minte este că omul se poate face de râs al naibii de tare oriunde.

Dar chestiunea probabil că merită o luare-aminte mai serioasă. O mulțime de oameni serioși i-au consacrat gândirile lor superioare. Unii cred că este ceva peste măsură de nociv; alții – că nu există ceva mai frumos nici pentru scriitori, nici pentru universități. Mi-a spus odată Nelson Algren: „Unii te nvață carte; alții ar prefera să joace un pocher“. Probabil că pocherul e preferabil, dar nu poate fi toată lumea chiar atât de norocoasă. Eu sunt un jucător de pocher mult prea bătut în cap, și n-aș putea să-mi câștig viața jucând cărți.

Exact în urmă cu douăzeci de ani, am absolvit Universitatea de Nord-Vest. Din acești douăzeci de ani, cinci sau șase mi i-am petrecut predând, restul – scriind, așa că mă consider capabil să cântăresc argumentele ambelor părți în mod echitabil.

În 1952, pe vremea când predam la Princeton, m-am întâlnit la New York cu un ins pe care-l cunoscusem la Chicago, în împrejurări mai puțin fericite – pentru mine –, când el era legat de Universitatea din Chicago, iar eu nu eram legat de nimic. Fusesse unul dintre asistenții rectorului Robert Maynard Hutchins, iar acum tindea spre vârful unei corporații newyorkeze uriașe, din domeniul publicității. Ne simpatizaserăm dintotdeauna și ne-am întâlnit cu plăcere. Omul era îmbrăcat cu atâta eleganță, încât greu m-am abținut să-i pipăi tweed-ul. Avea o față serioasă, conservatoare, îmbujorată rafinat – și fuma cea mai mare și mai lucioasă pipă care se găsea de cumpărat pe Bulevardul Madison, așa că n-aveam nevoie să-l întreb eu pe el, cum o mai ducea.

– Dar tu ce mai faci în ultima vreme?, m-a întrebat.

– Ei bine, i-am răspuns, o să-ți vină greu să crezi, dar anul ăsta predau la Princeton.

Nici nu-i trecuse prin minte că eu aş fi putut avea vreo legătură cu ceva chiar atât de pretenţios şi, datorită respectului faţă de şcolile înalte, pe care-l absorbise, probabil, de pe când se aflase în preajma rectorului, i s-a lungit faţa. Drept care, mi-a părut rău şi am adăugat repede:

– Numai temporar...

– Ce părere au colegii tăi universitari despre asta?, m-a întrebat.

– Ei, probabil c-o iau ca pe-o glumă, deşi tot le rămâne lor cea mai mare parte a stabilimentului. Dar ce s-a întâmplat, Mack? De ce te deranjează?

– Păi, cum? a zis el, scriitorii s-au ales întotdeauna din pegra societăţii. Acolo le e locul, în mizerie.

Nu-mi vine în minte acum care dintre cele o sută de Mari Cărţi ale Lumii Occidentale³⁵ conţine această idee de-a dreptul istorică. Dar poate că nu sunt cărţile de blamat. Şi, ca să nu-i fac o nedreptate prietenului meu, trebuie să afirm clar că supărarea nu i-o dădeau numai colegii mei universitari; probabil că vedea lucrurile şi din perspectiva mea – cât-de-cât. Părea să considere că societatea avea dreptul să construiască universităţi care să-i adăpostească pe oamenii învăţaţi, să-i plătească, să-i protejeze şi să-i păstreze. În schimb, nu putea să procedeze la fel şi cu scriitorii. Nu putea fi prietenoasă cu ei, fiindcă i-ar fi înmuiat şi îmblânzit, i-ar fi îngrăşat, le-ar fi domolit viciile necesare, afectându-le libertatea şi stăvilindu-le nebunia, în sensul rău al termenilor.

Dar am văzut nebuni de legat şi la universităţi, iar viciile, dacă-i vorba să le căutăm, se găsesc şi în campusuri acum, la fel de multe precum în Bowery³⁶. Mi s-a părut o aiureală să-i explic directorului executiv al unei mari corporaţii cât de puternic de penetrantă poate fi viaţa; şi nu mi s-a părut potrivit să-i spun fostului asistent al rectorului că viziunea lui implicită nu era deloc flatantă la adresa profesorilor. Adică erau graşi, domesticiţi şi leneşi sau nu li se întâmpla nimic rău, fiindcă societatea le oferea o protecţie specială? Erau prea buni pentru mizeria societăţii sau nu destul de buni pentru ea? Şi de ce, mă rog, un filosof putea trăi într-o tour d'ivoire – un turn de fildeş –, pe când locul unui scriitor era undeva jos, în

acel marais de merde – mocirla de rahat, din mijlocul căreia își imagina Flaubert că se înălța turnul?

Întrebări țintite. Păcat că nu mi-au venit în minte atunci. Dar îmi place să continui, în sinea mea, dezbateri mai vechi, și-i pot spune lui Mack azi că bătrânul turn de fildeș nu mai este ce era odată. Din sideralele-i înălțimi, ne vin acum lucruri ca sateliții lansați în cosmos de rachete, care dau roată Pământului pe deasupra capetelor noastre, ale scriitorilor, care stăm în mocirla noastră și jucăm pocher.

Cu siguranță mi se va trânti în față argumentul că profesorii de fizică și profesorii de literatură sunt două noțiuni radical diferite, și trebuie recunoscut din primul moment că există mari diferențe între ei. Pentru că profesorul de fizică este reconfortat – cum ar putea pune problema niște psihologi de animale – de sentimentul de a fi necesar (Forțelor Aeriene, Marinei Militare sau celor de la Oak Ridge³⁷), în timp ce profesorul de literatură simte, mai mult ca sigur, că amărâtul de canal – adică tot ce a mai rămas din scumpa Tamisă de demult – este unicul refugiu pentru el, unde poate să pândească prostește șobolanii din vegetația încâlcită, cugetând la problema unchiului din Hamlet, fără să bage de seamă tancurile de benzină din spatele lui și Sputnik³⁸-ul de deasupra capului. Profesorii de științe umaniste au, adeseori, un sentiment acut de inferioritate față de masa cea mare de americani. Să fie realul mai real, acolo unde masele sunt mai compacte? Așa par să creadă. Poate că li se pare și oarecum rușinos faptul că stau într-un colț, alături de un grupuscul de copii. Calicles din Gorgias tocmai de asta-l acuză pe Socrate. La care, Socrate îi răspunde că, dacă urmezi Filosofia, trebuie să-i dai chiar ce-ți cere. Este adevărat că, în facultățile de literatură engleză, în care se aciuează scriitorii, se mai găsesc uneori oameni deznădăjduiți, care stau și vegetează pe niște planuri strălucite, stăpâni peste capodopere, dar ei înșiși neinspirați – oameni care sunt pentru literatură ce erau pentru religie clericii lui Samuel Butler. Dar credința nu se sfârșește cu Preacucernicul Pontifex, după cum nici literatura cu profesorul Cutare. Dacă profesorul nu-i dă exact ce-i cere, o să se găsească altcineva să-i dea. Iar scriitorul, dacă este un suflet plin de viață, nu are motive să se simtă chiar atât de deprimat. Dacă știe ce și cum gândește, și dacă universitatea crede că poate merge pe mâna lui – păi, de ce nu?

De multe ori, i se va întâmpla să găsească buni companioni de discuție în comunitățile universitare, după cum ar putea da peste vreun Whitehead³⁹ sau Einstein, despre care să merite la fel de mult să se scrie, ca despre un cârciumar devotat sau un vânător de fiare mari. Totul este în funcție de câtă energie se simte el însuși capabil să pună la bătaie, indiferent de constrângerile mediului în care se află. Unde este mai probabil, pentru el, să găsească energia respectivă: în Greenwich Village⁴⁰, în aer, pe apă, în „viața literară“, în mine, pe linia de asamblare?

Dacă ție, scriitorule, îți place o companie dubioasă, îți place să pierzi vremea, păi, atunci, fă cum a făcut Walt Whitman, mergi pe străzi, hălăduie în sus și-n jos pe Broadway sau du-te și scormonește după scoici. Dar sub nici o formă n-ar trebui să optezi într-adins pentru vreunul dintre lucrurile acestea și să-l faci de dragul scrisului. Ce idee, și asta! Oricărui lucru trebuie să-i dai ce-ți cere. Dar nu există rețete pe care să le urmezi.

Viața omului, din punctul de vedere al Experienței – și această idee legată de Experiență se află în chiar inima situării în mizeria societății –, se constituie din varii experiențe echilibrate, de un fel anume. Sunt oameni peste măsură de mândri c-au respectat indicațiile și care au depus eforturi intense în domenii precum sexul, beția, violența și chiar sărăcia. Dacă n-ar fi respectat indicațiile, poate că s-ar fi simțit rușinați. Rușinați de a nu fi fost niciodată niște târâie-brâu! Am auzit băieți tineri, lăudându-se că practicaseră vagabondajul și că fuseseră luați pe sus pentru că stătuseră cu mâna întinsă (și asta, nu pentru că nu și-ar fi primit cecurile de-acasă). Ba chiar am fost invidiat pentru ce noroc avusesem, de a fi crescut în perioada Marii Crize.

Acuma, nu vreau să fac bancuri pe teme serioase, și e grav când oamenii simt că trebuie neapărat să fie în stare să demonstreze că realitatea chiar li s-a întâmplat – realitatea certificată și aprobată sub forma Experienței. S-au ciocnit de viață, n-au fugit de ea? E bine. Chiar foarte bine. Dar Experiența, în această privință, este ceva ce seamănă cu o emblemă de merit – ceva ca un bun comun. Haideți să recunoaștem – Experiența cu E mare este ceva ce aduce a bun comun al scriitorului, și motivul pentru care se întâmplă așa este, cred eu, acela că ficțiunea modernă a luat asupra ei sarcina de a prezenta experiența ca fiind ceva mereu nou și mereu valoros. Forma însăși

a ficțiunii este aceea a experienței propriu-zise. Totul se cuvine privit ca-și-cum ar fi pentru prima oară. Reprezentarea lucrurilor este imperativă, pentru că lucrurile sunt importante în viața omului modern. Sunt importante, pentru că trecerea omului prin această lume este considerată importantă. Literatura s-a dedicat de multă vreme afirmării acestei importanțe. Valoare incontestabilă. Dar care este sursa valorii?

Deja de ceva timp, întreaga întreprindere ficțională funcționează de-a-ndoaselea. Nu importanța este cea care scoate la lumină faptele. Faptele în sine, ca fapte, se presupune că sunt importante. Aducem în față personaje, enumerăm faptele și încercăm să le inoculăm tuturor ideea că o asemenea enumerare sau trecere în revistă este singurul lucru necesar.

„El a deschis ușa.“ Zău, chiar așa?

„Ea i-a aprins lui țigara.“ Și ce dacă?

Se presupune că aceste afirmații sunt importante – sau vor părea, cel puțin. Dar de ce? Documentarea, observația, detaliile acțiunii, prin ele însele, nu pot da viață, indiferent de cât de autentice sau fidele experienței s-ar putea dovedi. Nu poți înălța un arbore numai din vreascuri. Nu le poți conferi evenimentelor importanță numai prin autoritatea Experienței.

Viața omului civilizat este una internalizată din ce în ce mai mult, și față de această viață internalizată, scriitorii au fost încurajați să adopte o atitudine frustă și prostească. Ei sunt răsfățații Experienței. Mai mult Lord Byron? Mai mult Kipling? Mai multă Noa Noa? Mai mult Zola? Posturile acestea sunt de modă foarte veche. Ar fi caraghios ca scriitorii să insiste asupra lor.

Și-acum, revenind: le strică foarte tare scriitorilor faptul că predau la universități? Nu sunt convins că este, realmente, o întrebare. Într-o oarecare măsură, este o întrebare posturală. Presupune că, dacă facem lucrurile potrivite, obținem rezultatele dorite. Dar lucrurile acelea potrivite sunt convenționale. Părăsește-ți orașul natal; nu-ți părăsi orașul natal; nu scrie pentru filme; călătorește; nu fi un pământău; nu te lega la cap – și-o să te descurci perfect. Dar, e capricios vântul spiritului. Am cunoscut oameni cu puterea previziunii, care au evitat fiecare capcană a vieții burgheze, unii în maniera lui Rimbaud, alții în maniera lui Baudelaire; am cunoscut adepți

fideli ai lui Fitzgerald și Hemingway, D.H. Lawrence-iști, semper fidelis⁴¹, îmbătrâniți, scofâlciți, cu nasurile roșii, cu mustăți ca de cotoi și prost dispuși. Dar ce mai vânt! Vântul suflă unde voiește.⁴² Iar la sfârșit de tot, o postură corectă nu-ți poate oferi nimic altceva, decât satisfacția care vine odată cu fidelitatea față de-o formă potrivită.

Nu e ușor de găsit calea potrivită. Va trebui să-nveți să te auto-guvernezi, va trebui să înveți autonomia, va trebui să-ți stăpânești libertatea sau să te îneci în ea. Poți să-ți încordezi voința ca să ajungi la Experiență, fiindcă ai nevoie de ea în cărțile tale. Sau poți pieri sub greutatea uriașă a Culturii. Poți să te faci de răs oriunde. Poți să găsești iluminarea oriunde – în mizerie, la colegiu, într-o corporație, pe un submarin, în bibliotecă. Nici un om nu deține patentul pentru ea. Nimeni nu știe ce este susceptibilă să-l pună să facă. Din acest motiv, universitățile și corporațiile ar putea găsi că tipul de om care poate fi iluminat nu prezintă încredere din punctul de vedere al unui personnel⁴³. Scriitorul se poate descurca mai bine în anxietatea produsă de mizerie; se poate descurca mai bine în mediul profund securizat al colegiului. În ciuda purității de care dă dovadă postura ta, se poate foarte bine ca el să se descurce bine. De spirit depinde, în linii mari, și spiritul nu deține un orar tipărit.

[1956]

Muchia tăioasă a vieții

Marea problemă a literaturii este calitatea personajelor. Ea pornește de la ceva asemănător întrebării psalmistului: „Ce este omul, că-ți amintești de el?...“⁴⁴ Răspunsurile variază între „ceva mai prejos de îngeri“ și „un biet animal în două picioare, despuiat“. Lupta romancierului a fost dintotdeauna să stabilească o măsură, o viziune asupra naturii umane și, de obicei, deși nu întotdeauna, o viziune atât de amplă, pe cât sunt capabile credința și imaginația să stoarcă din faptele observabile. Artistul caută să exagereze valoarea personalității umane – scria odată Nietzsche. Avem aici o concepție seculară: dacă plecăm de la premisa că Dumnezeu există, ne putem aștepta ca un scriitor religios să nege posibilitatea unei asemenea exagerări. Totuși, romancierii au fost mereu, în mare măsură, oameni de lume, care au trăit în vremuri lumești, ale îndoielii. Dacă ne gândim la umanismul artei Renașterii, pe care probabil că Nietzsche o avea în minte, și la făpturile ei cvasi-divine, putem fi de acord cu el. Era o artă care crea o imagine măreață a omului. Chiar și atunci, însă, existau dubii în privința bietului animal în două picioare, despuiat și neadaptat – iar între timp, valoarea omului s-a depreciat. Vedem îndoiala în Don Quijote. Sunt, oare, noblețea și marile virtuți niște amăgiri? Ar putea exista vreodată o vreme, în care spiritul cotidian să fie dat de extaz, iar oamenii și lucrurile să strălucească precum diamantele? Cervantes analizează ce înseamnă să tinzi către culmi și să insiști asupra unei realități superioare. Contrastul acesta dintre o realitate superioară și faptele cotidiene reprezintă domeniul specific al romanului.

În secolul XIX, eroii apar ca revoluționari, firi mărețe, aristocrați înnăscuți, dar îndoiala umanistă originară a făcut progrese teribile. Romancierii de frunte ruși insistau asupra dimensiunii creștine; chiar și așa, Dostoievski a creat anti-eroul din Însemnări din subterană, ca și pe prințul Mișkin din Idiotul și pe Alioșa Karamazov. Pe măsură ce faptul social exterior devine mai mare, mai puternic și mai tiranic, omul apare în roman cu voința, tăria, libertatea și anvergura diminuate – până când la Flaubert, în Educația sentimentală, eroul nu mai este nici măcar un anti-erou, ca la Dostoievski, mare în virtutea ressentiment-ului care-l animă, ci doar un om lipsit de importanță, o ființă socială ridicolă. Și, dacă omul este lipsit de importanță,

cum se justifică atunci romanul – cum se justifică orice activitate omenească, la urma urmelor?

Avem acum o anarhie de viziuni pe un tărâm „liber“. La un capăt – Céline, denunțător; la celălalt capăt – cineva ca Bernanos, care afirmă, dar nu e capabil să demonstreze concret, că mai există încă sfinți. Cât despre scriitorii americani, o bună parte din ei înfățișează un ideal cuviincios, dar excesiv de limitat – răbdător, stoic, dar nu cine-știe-ce capabil, nu foarte pasionat, nu foarte puternic la capitolul gândire. Acest erou e mai curând abstract, dovedește că are trăsături colective, mai degrabă decât personale (am în vedere aici un erou de-al lui Steinbeck) și arată ceea ce se dorește mai mult decât ce se vede, se aude, se știe. Aproape că este ca-și-cum scriitorii americani ar simți că o confruntare cu actualitatea s-ar putea dovedi periculoasă pentru simpatiile noastre sociale, așa că nu lasă faptele să se adune cu de la sine putere în jurul realității lor superioare, aceea care este.

Mulți scriitori și-au căutat justificarea în arta scrisului însăși, urmând exemplul lui Flaubert. Pentru el, experiența cântărea greu, pusă în balanță cu o concepție eroică asupra literaturii, pe care se simțea chemat să încerce s-o salveze. În critica pe care i-a făcut-o, Henry James a pus problema la modul ideal, pentru toți scriitorii moderni. Este cineva obligat să trateze ceea ce el numea „calea mediocrității“ așa cum a tratat-o Flaubert, mânios și dezamăgit? Pentru că Flaubert, detestând viața comună, și-a transferat uriașa energie de la conținut la stil. Dacă era vorba să fie o întreprindere eroică, literatura trebuia să fie așa ceva, în ciuda faptului că viața degenera. Scopul lui Flaubert era unul estetic: să creeze frumusețe ca reacție la pedeapsa și suferința existenței degradate. Pentru el, așadar, și pentru cei ce i-au urmat exemplul, stăpânirea limbajului ajunge să reprezinte o stăpânire a dificultăților omenești, iar metoda reprezintă, în literatură, un triumf simbolic al rațiunii, ordinii și armoniei asupra lor. În felul acesta, e de presupus că valoarea se păstrează.

Se plângea, Henry James, că, dacă Flaubert „nu și-a imaginat nimic mai potrivit scopului său decât o asemenea eroină [Emma Bovary] și un asemenea erou [Frédéric Moreau], ambii niște reflectori și înregistratori foarte limitați, suntem nevoiți să credem că a fost vorba de un defect al

minții sale“. James înțelegea prea bine această deficiență, de vreme ce și el suferea de ea și a modelat, în scrierile sale, o realitate pe care o controla prea la modul absolut. Era, și aceasta, o realitate superioară, dar neverificată – exista printr-un fiat⁴⁵. Felul în care el și-a „înfășurat“ personajele a fost unul despotice. Despotismul a adus cu sine o formă de milă – mila despotului față de supusul său. Dar sistemul era unul ermetic, închis marilor tulburări cu care Flaubert încerca să se descurce. Am, într-adevăr, multă simpatie pentru obiecția lui Henry James față de „reflectorii limitați“. De ce să nu ai, în artă, cea mai vastă minte cu putință? Ba chiar, de ce să ai vreo alta? De ce s-o iei pe calea mediocrității, cu subiectul mediocru? Flaubert nu a luat-o el însuși pe această cale, dar s-a blindat prea tare, în arta sa, ca să mai acționeze liber. James a evitat-o – mintea cea mai vastă nu poate fi ermetică în fața realității.

Dar ce fel de categorie ar putea fi „experiența mediocră“ și ce fel de realitate denotă ea? Citim la Tocqueville⁴⁶: „Nimic imaginabil nu este atât de mărginit, atât de insipid, atât de obsedat de interese meschine – într-un cuvânt, atât de anti-poetic – precum viața unui om din Statele Unite“.

În fața unei asemenea declarații, primul lucru pe care simt nevoia să-l spun este că „viața unui om din Statele Unite“, în primul rând, este „viața unui om“. Nu e greu de înțeles neplăcerea, chiar sila, pe care trebuie să le fi resimțit Alexis de Tocqueville în fața unei imense, incerte noi dezvoltări în viața omului. Da, există mărginire, meschinărie, insipidoșenie; există și criminalitate; iar termenii aceștia nu sunt suficienți nici măcar pentru a începe caracterizarea vieții unui om într-o democrație. Adevărul este mai profund, mai misterios și, într-un fel anume, poate chiar mai cumplit. Secolul XIX l-a cunoscut pe Homais din Doamna Bovary, dar pe Himmler⁴⁷ nu a apucat să-l cunoască.

Aceasta e problema în punctul în care trebuie s-o abordeze romancierul, într-un prezent la fel de înfricoșător și de seducător, cum au fost prezenturile mereu. Ideea că ne-am găsi la capătul degenerat, pipernicit al istoriei, trebuie s-o respingem, așa cum el, romancierul, își respinge propriul caracter copilăros. Există o tendință literalmente conservatoare la scriitori și o anumită ostilitate față de viitor. Viitorul le poate distruge sau ignora premisele, credințele, prezumțiile – tot ce au moștenit din trecut.

Există o ură justificată față de ceea ce este mărginit, insipid, meschin, dar trebuie luat în considerare și acest element, cel conservator.

Sarcina unui romancier este încă, așa cum o văd eu, tentativa de a fixa o scară a importanței și de a recupera o valoare umană originală, dintre stiluri, limbaje, forme, abstracțiuni, ca și din asaltul și confuzia unei multitudini de fapte sociale. Nu cred într-o ierarhie de sentimente care descind în linie dreaptă de la aristocrație până la civilizația de masă. Morții aristocrați să-și îngroape morții lor, iar morții democrați – pe-ai lor. Cred, pur și simplu, în sentiment. În vioiciune. Când sentimentul e sintetic, idealurile de măreție sunt jalnice, și-atât. Numai sentimentul ne aduce la conceperea unei realități superioare.

Un punct de vedere cum este al meu nu conduce la succes pe scară largă. Cred, precum Coleridge, că unii scriitori trebuie să-și creeze treptat propriul public. Pe termen scurt, este un proces nedător de satisfacții. Organizarea comercială a societății îi opune rezistență și – să recunoaștem – sunt larg răspândite neplăcerea, sila, sastiseala, opoziția și lipsa dorinței de a simți muchia tăioasă a vieții.

De secole întregi, manifestăm o adevărată idolatrie față de imaginea omului, sub forma ceva mai mică a sinelui și sub forma ceva mai mare a Statului. Așadar, când ne gândim că ne-am săturat de Om, de imaginea lui ne-am săturat, de fapt. Omul este forțat să ducă o viață secretă, și în acea viață trebuie să pătrundă scriitorul, pentru a-l descoperi. Trebuie să aducă de acolo valoare, să recupereze proporția; mai trebui să ofere și plăcere. Dacă nu face toate aceste lucruri, el însuși rămâne steril.

[1951]

Râsete în ghetou – Despre Sholom Aleichem

48

Aventurile lui Mottel, fiul cantorului, tradus și publicat în limba engleză abia acum, în toiul noii vogi prin care trece literatura lui Sholom Aleichem, a fost ultimul roman scris de marele umorist evreu. A fost început în 1907, și Aleichem încă mai scria la ultimul capitol în 1916, când a murit, la vârsta de cincizeci și șapte de ani.

Delicioasa relatare, făcută de un băiat, a emigrării familiei lui dintr-un sat din Țara-cea-Vechi la New York este caracteristică pentru scrierile autorului. Sholom Aleichem a scris pentru cercul familiei sale, adoptând atitudinea celui chemat să-și distreze rudele. Ebraica era limba literaturii serioase la evreii din Zonă⁴⁹; idișul era limba profană și limba comediei. Autor foarte popular, caricaturist și sentimentalist, Sholom Aleichem avea mult mai multe în comun cu Charles Dickens, decât cu Mark Twain, cu care a fost adeseori comparat. A fost un mare ironist – limba idiș posedă un geniu al ironiei – și un scriitor la care spiritul de profundă tristețe și amărăciune al ghetoului râdea pe seama lui însuși, drept care își depășea limitările.

Evreii din ghetou s-au trezit amestecați într-o imensă glumă. Fuseseră desemnați de divinitate pentru măreție și, totuși, erau ca niște șoareci. Istoria era ceva ce li se întâmpla – nu ei o făceau. Națiunile făceau istoria, în schimb ei, evreii, o sufereau. Dar, odată istoria întâmplată, le aparținea și lor, întrucât venirea Mesiei – a Mesiei lor – era cea care avea să-i dea sens. Potențial, orice copil de sex bărbătesc era Mesia. Cea mai banală conversație în limba idiș e plină de cele mai grandioase aluzii religioase, mitologice, istorice. Facerea lumii, căderea în păcat, potopul, Egiptul, Alexandru, Titus, Napoleon, clanul Rothschild, înțelepții și cartea legilor – toate pot interveni într-o discuție despre un ou, o sârmă de întins rufele ori o pereche de nădragi. Această manieră de a trăi în termenii familiarității cu toate vremurile și cu tot ce înseamnă măreție a contribuit, din cauza sărăciei și a neputinței celor aleși, la un anumit simț al ridicolului existent în ghetou. Neputința îi forțează pe oameni, după toate aparențele, să recurgă la limbaj.

Hamlet se plânge că trebuie să-și descarce inima cu vorbe. Faptul că evreii din Europa de Est au trăit printre vecini puternici și amenințători a sporit, fără îndoială, subtilitatea și bogăția cuvintelor cu care și-au descărcat inimile.

Aventurile lui Mottel, fiul cantorului este o carte veselă, nu apăsătoare. Pe fundalul sumbru al ghetoului și în prezența morții, băiețelul se joacă încontinuu. Aproape nimic nu se întâmplă, nici un fapt de viață, pe care el să nu-l poată transforma într-un prilej de bucurie: cu o tărie fără margini povestește, după ce-i moare tatăl, cât de repede a reușit să învețe rugăciunea pentru morți; cât de bine îl tratează toți cei din jur acum, când a rămas orfan. Când arcurile străpung suprafața canapelei și ies afară, el și le înfășoară în jurul gâtului, ca să verifice dacă se poate sugruma singur. Când și ultima piesă de mobilier este vândută, îi rămâne lui mai mult spațiu de joacă pe podea. Fratele mai mare, Eli, noul cap de familie, se poartă sever cu Mottel, dar băiatul posedă o forță ineputabilă de a se distra și nu este afectat de nimic. Se joacă pe câmp, în apa gârlei, în curtea mizeră, printre stivele de cherestea, care sunt ale bogatului. Orice loc e totuna pentru Mottel. Copilul refuză greutățile pe care lumea i le impune.

Comicul romanului reiese din candoarea cu care Mottel îi descrie pe cei mai mari din jurul său. Eli, de-acum stâlpul de susținere al familiei, a născocit un praf de omorât șoareci, urmând instrucțiunile găsite într-o carte despre cum să faci rapid avere. Soția lui Eli, Brocha – în ebraică, numele ei înseamnă „binecuvântare“, dar ea numai o binecuvântare nu este – mărește întruna prețul aceluia praf.

„Dacă n-ai ce face și mănânci porc – zice ea –, slănina poate foarte bine să-ți năclăiască barba. Iar dacă te-ai făcut prinzător de șoareci, măcar să iei și bani pentru asta.“

„Dar unde-i dreptatea? Unde-i Dumnezeu?“, intervine mama, la care cumnata lui Mottel i-o întoarce:

„Dreptatea? Uite-aici!“ – și-i face semn către cuptor. „Dumnezeu? El e dincoace!“ – și-și dă o palmă peste buzunar.

Praful contra șoarecilor, care conține trânjoaică, nu poate fi utilizat – face pe oricine să strănute, așa că victoria o repurtează șoarecii. Dar chestiunea se cere discutată la nivelul eteric al principiilor. Gogol ar fi fost intrigat de această idee – că se pot face bani dintr-un praf contra șoarecilor. Ba chiar, Sholom Aleichem pare să fi învățat o mulțime de lucruri de la el. Atâta doar, că umorul gogolian e mai nestăpânit, mai inventiv și mai bogat; al lui Sholom Aleichem e mai sec, mai trist. Personajele lui se luptă cu problema supraviețuirii, mai concretă. Săraci, înfomețați și trăind mereu cu frică, ei trebuie să supraviețuiască, dar nu adaptându-se – adaptarea le este interzisă, trebuie să rămână ceea ce sunt. Mottel învață de la o vârstă fragedă să practice o echilibristică dificilă în viață, iar Pinney, unul dintre imigranți, tratează la modul explicit chestiunea menținerii echilibrului. Demonstrând cum se ține el în echilibru, Pinney își face spectatorii – și pe sine – să aibă rău de mare, dar această încredere în existența unui remediu le e caracteristică tuturor.

Ca roman, Aventurile lui Mottel, fiul cantorului nu este într-un tot de succes: are o construcție vagă și-i lipsește dramatismul, dar conține mai multe personaje remarcabile, decât oricare cinci romane obișnuite, și pagini pline de un comic fără margini. Excelentă traducerea făcută de nepoata autorului, Tamara Kahana – plină de vervă, detașată, spirituală. Oricare cititor vorbitor de idiș, presupun, își va șopti în limba respectivă, pe măsură ce va citi în englezește; ici și colo, va da peste câte o turnură de frază prea literal tradusă, rigidă și lipsită de savoare. Numai așa va înțelege, în schimb, cu ce dificultăți s-a confruntat domnișoara Kahana.

[1953]

Dreiser și triumful artei

Dreiser⁵⁰ nu mai este foarte popular, din păcate, iar studiul răposatului F.O. Matthiessen, Theodore Dreiser⁵¹, nu-i va readuce popularitatea, chiar dacă-l apără, cu anumite sentimente reale, împotriva obișnuitelor acuzații de scriitură frustă, gândire nelalocul ei și prejudecăți rizibile. O parte din această biografie nu e sinceră – partea referitoare la politică: Matthiessen pretinde că nu vede nici o diferență între radicalism și comunism și refuză să vadă că un comunist precum William Z. Foster⁵² nu e moștenitorul socialistului Eugene V. Debs⁵³. Dreiser înțelegea multe lucruri mai bine decât politica; probabil că la fel și Matthiessen. Numai că Dreiser n-ar fi comis, la scrierea unui roman, o eroare de genul celei pe care Matthiessen și-o îngăduie, din păcate, la scrierea studiului său. E drept c-a rămas neterminat acesta din urmă, dar nu există, în el, nici măcar o aluzie că această problema politică ar fi putut, eventual, să fie tratată diferit; există doar obstinția jalnică a unei „poziții” – acea splendidă ticăloșie a politicii moderne. Se simt, în ea, confuzia și suferința care-l încearcă pe Matthiessen însuși.

Admiratorii îi conced lui Dreiser că a fost un romancier mare, care a scris prost. Dar e foarte curios că nu s-a gândit nimeni să întrebe ce anume înseamnă „scrisul prost” la un romancier de forță. Matthiessen spune că băjbăitul său după cuvinte corespundea băjbăitului gândirii sale, „dar cu vorbele și gândirea modelate deopotrivă după diapazonul unei emoții profunde”. Asta mai aduce, cât-de-cât, a punct de plecare, numai că Matthiessen nu încearcă să aprofundeze chestiunea prea mult.

Romanele lui Dreiser sunt foarte bune dacă sunt citite rapid. Treci în mare grabă peste pagini, aproape la fel cum ai citi un ziar, numai că lucrurile mărețe rămân. Din când în când, ești captivat de câte o formulă puternică, deși Dreiser nu s-a eliberat niciodată pe de-a întregul de obiceiurile unui scriitor de articole de gazetă, de genul acela demodat, ca Brisbane⁵⁴, care s-a hrănit și din Gustavus Myers, și din Ingersoll⁵⁵, și din retorica tipică a Congresului. Când scrie cel mai prost, Dreiser nu e câtuși de puțin scriitor de articole de gazetă. Cum pasiunea față de subiect îi lipsește, nu se poate baza niciodată pe scrisul însuși – nu are o asemenea pricepere. Dar există

câțiva scriitori moderni, a căror pasiune față de subiect se vădește atât de constantă. Și-apoi, obișnuințele sale jurnalistice sunt adeseori utile – de ele se folosește, ca să apuce lucruri care poate că n-ar putea fi luate în stăpânire altfel: expresii comune, banalități, tipare de gândire, efectele concrete ale însăși literaturii populare.

Cred că se cuvine ca un scriitor să fie judecat, în parte, prin felul în care-și depășește cele dintâi defecte, rigiditatea stilului de începător, apoi romantismul, sau sentimentalismul, sau conformismul cu tendințele, obtuzitățile ori ușurătățile timpurii. În scriitură, la fel ca într-o istorie personală, ceea ce omul depășește constituie măsura calității sale. Individul, de orice categorie sau din orice clasă ar fi el, realizează un serviciu important și fascinant, când transcende limitările actuale ale ființei sale. Dinaintea ochilor noștri, Dreiser este un gazetar profund, serios, și dovedește, în ultimă instanță, o capacitate ce-l unește cu oameni de un soi foarte diferit, care au pornit la drum în moduri foarte diferite. Fiecare ajunge la esențial însoțit de toate accidentele traiectoriei sale. În America, un scriitor are toate șansele să fie „nelegitim“.

Majoritatea romancierilor moderni, cu grija lor pentru poezia detaliului și cu dorința lor de stabilitate, nu s-au apropiat prea mult de cele mai grozave realități contemporane. Câte romane europene de astăzi au forța prezentărilor concrete ale deportărilor, lagărelor, evadărilor, bătăliilor sau relațiilor până acum necunoscute? Având în vedere cât de hidos a fost agresată viața, poate că este remarcabil simplul fapt că se mai scrie vreun roman, în ziua de astăzi, în țări precum Franța sau Italia. Și e de înțeles că scriitorii încearcă să conserve realizările de modă veche. Dar cum poate un écrivain artiste să țină pasul cu aceste fenomene? Chiar și înaintea războiului, rămăsese foarte în urmă. Însemnătatea socială a mării lui măiestrii era una conservatoare – un efort de limitare a marilor tulburări – în sensul militar al termenului. Un romancier de mare talent, Alberto Moravia, demonstra în recenta sa carte, Iubirea conjugală, că realitatea se răzbună, mai devreme sau mai târziu, pe scriitor, pe artistul cultivat sau écrivain artiste, când acesta o ține în repetate rânduri la distanță. Îl forțează să descopere găunoșenia realizărilor, efemerul stabilității sale.

Mă gândesc adeseori la criticile aduse lui Dreiser ca stilist, că trădează o rezistență la sentimentele pe care, altminteri, le inoculează cititorilor săi. Dacă sunt în stare să spună că el nu știe să scrie, atunci nu-i nevoie să nutrească respectivele sentimente. Și mai cred că insistența cu privire la exactitate și corectitudine este unul dintre semnele nervozității și ale iritabilității moderne. Când a mai fost resimțită stângăcia compozițională ca fiind atât de supărătoare, de exasperantă? Scriitura „bună“ a celor de la The New Yorker este de o asemenea factură, încât resimți o anxietate furioasă, citind-o, în legătură cu erorile și scăpările în materie de gust; în cele din urmă, rezultă o teribilă foame de conformism și uniformitate. Netezimea suprafeței și lustrul ei perfect nu se cuvin știrbite. O anxietate similară te încearcă și când îl citești pe Hemingway și rămâi cu impresia, la final, că urmărește să fie prețuit pentru abaterile pe care nu le comite. Poți pune bază pe el: nu pomeneste niciodată de anumite emoții ori idei și se mândrește cu asta – este o formă de onoare pentru el. În ea, de fapt, rezidă supușenia și acceptarea constrângerii.

Mai mult decât atât, mulți romancieri americani dezvăluie, prin extrema lor preocupare față de exprimare, faptul că sunt profund apăsăți de amănunte. Când le lipsește forța care ar putea circumscrie și înnobila toate detaliile – fapte ale realității noastre americane moderne –, sunt tentați să prezinte ca fiind realizări de stil ceea ce de fapt e o neajutorare, un recul. Odată urâciunea și banalitatea crescute la dimensiuni enorme, apare temerea că nici un fel de poezie n-ar mai încăpea în același spațiu. Așa se face că percepțiile singulare, izolate, îl rănesc pe romancier, culorile îl apasă, fabricile îl fac una cu pământul, afacerile și reclamele îi provoacă suferințe, celofanul îi rămâne-n gât. Și-atunci, scriitura îi „tratează“ variile dureri care-l încearcă. Un bun exemplu de asemenea „tratate“ este călătoria de la West Egg, descrisă de F. Scott Fitzgerald în Marele Gatsby. Dreiser nu avea nevoie să folosească limbajul astfel, datorită puterii sale de ridicare mai mari. El se baza pe principiu, nu pe gust. Altceva decât gustul i-a venit în ajutor, în acei ani de sărăcie cruntă și de cvasi-nebunie din mahalalele newyorkeze. S-a întors la sănătatea mintală și la viață – desfigurat, aș zice, dar cu o cunoaștere fundamentală a felului în care viața putea fi suportată, iar această cunoaștere era de așa natură, încât putea să ducă destul de ușor fapte care s-ar fi dovedit a fi poveri mult prea grele pentru alți scriitori.

Această fundamentală cunoaștere nu era ce credea Dreiser. Când scrie despre ce principii îl conduc în limbaj, împrumutate cu destulă stângăcie de la Herbert Spencer sau Huxley, acestea se volatilizează, în momentul în care le invocă. Se mai vădesc uneori, mai degrabă accidental, în puterea de lamentație – „Și-a luat-o din loc, foarte vesel, și energic, și sigur pe el, datorită unui succes al său recent și, după toate aparențele, durabil“. Dar cele mai vizibile sunt acolo unde linia sorții depășește clar, la Dreiser, confuzia multor dorințe și eforturi, și când el se recunoaște cu amărăciune, în ciuda propriei voințe, mânat de amor fati⁵⁶. Iată ce este atât de emoționant la el: că se arată ciufut și ursuz, după care își recunoaște credința în viață. Faptul de a fi un american modern îi conferă acesteia din urmă un contur extrem – este o profesiune de credință pe care o face după ce s-a cufundat în cele mai mari dificultăți și motive de pesimism, și cu toată arta de care se arată capabil, o artă asupra căreia insistă cu obstinație, chiar și în condițiile celor mai crunte descurajări. Istoria lui este a unui om convins de nevoia de a deveni artist, după ce a trăit experiența „realității nepoetice“.

[1951]

Hemingway și chipul omului

Trebuie să fie foarte dificil de scris un studiu despre un maestru în viață, și este cu asupra de măsură dificil, dacă maestrul respectiv se întâmplă să fie, precum Hemingway, plin de dispreț față de critici. Dar studiul lui Philip Young, Ernest Hemingway⁵⁷, este o carte excelentă, nici ranchiunoasă, nici adulatorie la modul orbesc, lipsită de năzuințe imitative, câtuși de puțin academică, serioasă, dar nu „cum trebuie“, biografică, fără a fi băgăcioasă. Persoana Hemingway este încântătoare; arta și rănilor⁵⁸ sale îl fac respectat; vanitatea și atitudinile sale bizare provoacă invidie și mânie; adepții lui sunt adesea exasperanți, iar printre detractori se numără unii dintre capsomanii de frunte ai vremii noastre tulburi – de pildă, Wyndham Lewis. Cu siguranță că Hemingway, ne place sau nu, a descoperit câteva dintre ascunzătorile secrete ale mândriei și tulburării noastre.

Oare din cauză că-și scrie cu atâta persistență autobiografia ne fascinează? „Nu pot să fie mulți scriitori, care să se țină cu atâta rigoare de scrisul despre ei înșiși – zice d-l Young – și, într-un fel, pentru ei înșiși, pretinzând, în același timp, ca publicul să devină interesat de ce anume fac ei.“ Fără îndoială că faptul de a fi atât de absorbit de sine al lui Hemingway contribuie, în mare măsură, la forța sa dramatică și la succesul de care se bucură. Lupta înfricoșătoare a unui suflet surd, izolat, mutilat și în mod aparte ignorant, deși încăpățânat și curajos, de a-și concepe un stil de supraviețuire nu este chiar așa de rară. Dar este o luptă interioară, de obicei, și Hemingway o externalizează de-a dreptul emoționant. El se pune la încercare și se cercetează, la fel ca mulți autori pur psihologici, la fel ca personajele din romanele lui Italo Svevo sau – dacă-mi este îngăduit să ies din sfera ficțiunii – la fel ca Leo Stein, care și-a dedicat viața studierii zilnice a propriului psihic. La o primă vedere, poate părea o carieră de supremă egomanie, până când ne vine mintea cea de pe urmă și ne dăm seama de cât de comună este o auto-dedicație în așa măsură disperată. Mai mult decât atât, despre Hemingway trebuie spus măcar asta: c-a simțit nevoia să se stăpânească, în timp ce acționa, și nu s-a mulțumit să ajungă la o concepție satisfăcătoare asupra propriei existențe. Goethe ar fi spus odată că oricine își sporește cunoașterea și-atât, fără să știe, totodată, ce are de făcut cu ea, își irosește viața. Dacă numai gândești, îți conștientizezi

neputința; de-aceia, Hemingway însuși, la fel ca personajele lui, simte o nevoie teribilă de mișcare. El și ele opun rezistență pasivității și lipsei de vigoare ce rezultă din prevalența gândirii.

Imaginația, ca și procesul intelectual, reprezintă o primejdie pentru Hemingway. D-l Young a tratat această problemă a imaginației cu o mare putere de introspecție. „Lașitatea – scria Hemingway – este, pur și simplu și aproape întotdeauna, o lipsă a capacității de a suspenda funcționarea imaginației.“ De bună seamă, personajele lui Hemingway – cu prea multe căști pline cu creieri pe care le-au văzut, mame ținându-și în brațe bebelușii morți, catări înecându-se într-un port grecesc, cadavre înfiorătoare, leziunile și traumele cumplite, pe care le-au suferit ele însele, insomnia și coșmarurile care le bântuie – au nenumărate motive să deteste imaginația, mai cu seamă dacă aceasta, în loc să-i preceadă și să-i pregătească pentru genul de experiență pe care urmează s-o trăiască, nu face decât să revină întruna la rememorarea marilor ei crize. Fericirea cu care cochetează Hemingway adeseori este fericirea pe care o generează suspendarea memoriei. În Marele râu cu două inimi⁵⁹, eroul se simte „bine“, pentru că purtarea lui este guvernată nu de gândire și de imaginație, ci de un mecanism sau centru oarecare din trup, de care putem depinde, dar în care nu ne putem încrede, în general. Acest lucru, d-l Young îl vede corect ca reprezentând nu antiintelectualism, ci, dimpotrivă, ca pe o nevoie de eliberare de dominația minții, pe care numai un om care a gândit mult e susceptibil s-o fi simțit.

Încercările de interpretare psihanalitică sunt, în general, destul de slabe în studiile de acest fel, dar d-l Young, abordând problema cu circumspecție și fără pretenția de a „rezolva cazul“, a găsit anumite observații foarte relevante și lămuritoare pe marginea traumelor similare cu cele ale lui Hemingway, în cărțile Dincolo de principiul plăcerii, de Sigmund Freud, și Teoria psihanalitică a nevrozei, de Otto Fenichel. Trauma – explică Fenichel – se caracterizează printr-o „excitare la niveluri necontrolate“. Ca să controleze, totuși, excitațiile care-l „potopesc“, pacientul recurge la „un sistem complicat de conectări și descărcări primitive“. „Iar aceste metode noi de adaptare – zice d-l Young, parafrazându-l pe Fenichel – comportă anumite consecințe, de vreme ce, ca rezultat al concentrării necesare pe îndatorirea crucială de a stăpâni «excitarea», multe dintre «funcțiile

superioare» sunt, în mod necesar, pulverizate.“ Personalitatea se vede nevoită să se restrângă și, prin urmare, sărăcită într-o anumită măsură, scopul fiind acela de a ține frica sub control. Fenichel îi lipește acestui fenomen o etichetă surprinzătoare – îl numește „primitivizare“. Astfel caracterizează și d-l Young repetitivitatea și simpla înșiruire de fapte din povestiri precum Marele râu cu două inimi. Există o repetiție compulsivă la Hemingway, care este și poetul acelei stări de infirmitate în care bărbații supraviețuiesc loviturilor năprasnice ale sorții, mutilărilor căpătate în războaie sau cruzimilor de care sunt în stare femeile. Răniți și călcați în picioare, cum-necum își revin; eroul consfințește o economie de imaginație, care-i eliberează mușchii, simțurile și spiritul, ca să poată face față acestei reveniri. Există, în stilul lui Hemingway – și contribuie la caracterul său poetic –, o tensiune care izvorăște din faptul că el poartă, în orice moment, povara cea mai grea, pe care e-n stare s-o ridice. Oare acest devotament față de puritatea stilului înseamnă cumva că nu are de gând să abandoneze respectivele „funcții superioare“ și că se străduiește să le păstreze și să le poarte mai departe în aceeași formă? Hemingway refuză, cred eu, să-și recunoască „sărăcirea“ și contează pe repurtarea unei victorii depline.

Capitolul șase al cărții d-lui Young este dedicat unui eseu despre Huckleberry Finn, iar aici am senzația că argumentația sa este realmente sucită. El pretinde că Hemingway și eroii lui sunt descendenți în linie dreaptă ai lui Huck Finn. Măcar își ia o anumită precauție și stabilește o distincție clară între eroul lui Hemingway și eroul Codului. Eroul Codului este soldatul, sau toreadorul, sau vânătorul, sau cartoforul care și-a învins frica și a învățat să trăiască după o regulă de onoare; celălalt erou, mai slab și cu defecte, precum Francis Macomber⁶⁰, îl invidiază și-l copiază pe eroul Codului. În anumite cazuri, eroul Codului îl inițiază pe celălalt, ajutându-l să treacă pragul bărbăției. Cu timpul, eroul poate să devină el însuși un erou al Codului. Robert Jordan face tocmai acest lucru în Pentru cine bat clopotele – el moare victorios și eliberat. Firește că Huck Finn nu are nimic de-a face cu acest erou al Codului lui Hemingway, dar d-l Young vrea să ne facă să credem că Nick Adams⁶¹ și tânărul Hemingway sunt întruchiparea lui din secolul XX: „Eroul epic, național, să-i spunem Huck sau Hemingway, este viril și extrovertit peste măsură, dar e bolnav“, scrie d-l Young. „I se spune că, fiind american, el nu «gândește», nu are «minte». După toate cele prin care a trecut, însă, mintea și gândirea sunt totuna cu

nefericirea; i se impune simplitatea cu forța, iar el nu îndrăznește să-i dea drumul.“

Aceasta mi se pare a fi partea cea mai slabă din studiul d-lui Young. Pierderea Edenului, viziunea morții și nașterea cunoașterii, inițierea în bărbăție, da – toate acestea le au în comun Huck Finn și Nick Adams. Dar cum rămâne cu sentimentul anxietății și truda mentală de care sunt pline povestirile lui Hemingway? Nu există nimic de felul acesta în Huckleberry Finn. La fel, nu există vreo auto-prescriere de suferințe și trude, nici vreo testare a propriilor forțe, precum în cărțile lui Hemingway; nu există nici eroi ai Codului, nici definiții exclusive a ceea „ce se cuvine“. Hemingway nutrește ambiții pe care Huck nu le-a nutrit niciodată. Mark Twain nu căuta să creeze un model prin Huck, pe când Hemingway caută fără încetare să-și facă eroii virili și dominatori. Se cuvine ca ei să fie turnați în mulajul corect – sunt exemplari, ceea ce Huck nu e câtuși de puțin.

Poeții democratici – scria Whitman în Perspective democratice – trebuie „să creeze o personalitate a caracterului tipică, eligibilă spre folosința oamenilor peste medie“; „să doteze o literatură cu modele arhetipale mărețe“. S-a purtat o luptă aprigă, pe jumătate ascunsă, în societatea americană, pentru stabilirea unei personalități tipice, iar în această luptă, poeții au înregistrat un rezultat mai curând slab. I-au dat deoparte gazetarii, soldații, administratorii, regizorii de film, oamenii din publicitate. În ultimul secol, mulți oameni de stat americani, lideri în general, au fost și oameni de litere. Lincoln a fost un mare scriitor, și personalitatea sa originală s-a format sub influențe literare. Dar una dintre cele mai rele insulte din oricare carte a lui Hemingway e rostită de o femeie din A avea și a nu avea⁶², care-i spune iubitului: „Scriitor ce ești!“ Vrea să spună, bineînțeles, că e „scriitor de soiul care nu trebuie“ sau că e „scriitor și-atât“. Soiul corect de scriitor, cel ca Hemingway însuși, ia naștere în lupta pentru stabilirea marilor modele arhetipale, de creare a tiparului bărbăției. Nici un simplu scriitor nu poate face așa ceva.

Este clar că Hemingway se consideră un om reprezentativ, care a trecut prin experiențele necesare și definitorii. Nu a fost făcut praf și pulbere de lupte, de băutură, de răni, de turbulențe, de sclipiri. Nu s-a rătăcit prin capitalele lumii, nici nu a dispărut în imensitatea continentelor. Nu a devenit anonim,

în oceanul mulțimilor de oameni. Și-a păstrat contururile personalității. Iată de ce sunt așa dramatice personajele sale. Fiindcă promit o identitate puternică și victorioasă. Dar e curios că standardele lui Hemingway, spre deosebire de ale lui Whitman, sunt atât de exclusive. Presupun că, într-un joc pe care nu-l pot juca toți, numai cei atinși de vrajă și convinși de reguli sunt eligibili. Bărbăția, în felul în care o vede Hemingway, trebuie să fie neapărat o bărbăție a celor puțini. În Bătrânul și marea, un băiat îl alege pe bătrânul pescar să-i fie tată simbolic. Tatăl său adevărat nu e suficient de bun – așa că e dat la o parte. Și turistul de la sfârșitul poveștii e dat la o parte. Nu se numără printre cunoscători. (Este curios cum îi detestă Hemingway pe turiști – pe alți turiști. Fiecare călător, presupun, a simțit măcar o dată dușmănia americanului care „a călcat primul acolo“, drept care se consideră, practic, de-al locului.) E-adevărat că și Huck este inițiat de un tată simbolic, dar asta numai din cauza cruzimii tatălui său real. Negrul Jim se califică, dar nu pentru că e stoic, îndurător, inventiv – pe scurt, un erou al Codului –, ci pentru că-l iubește pe Huck.

Societatea nu face mare lucru, pentru a-l ajuta pe american să ajungă la maturitate. Nu-i furnizează o formă efectivă. Ceea ce făceau bisericile, ordinele cavalești ori sistemele de educație în trecut, indivizii caută să realizeze de unii singuri în prezent. Când băiatul devine bărbat, într-o povestire americană, suntem chemați să credem că experiența schimbării, trăită de el, a fost una crucială și finală – nu mai e necesară vreo altă confirmare.

Există o excepție cu totul ieșită din comun, în literatura americană, și aceea este Marele Gatsby. Pe numele său real James Gatz, Gatsby e pregătit, când vine vremea să se metamorfozeze, cu numele său cel nou și noile trăsături. Fitzgerald îi numește „platonice“ identitatea. Un termen mai potrivit ar fi, poate, „născut a doua oară“, după formula lui William James. Numai că, în timp ce marii născuți-a-doua-oară, Augustinii și Pavelii⁶³ converțiți, renasc într-o realitate de mai mare anvergură și devin mai mult „ei înșiși“, a doua naștere a lui Gatsby se petrece în iluzie și dez-iluzie. Un mincinos și-un impostor, el este condangat la o viață de vigilență anxioasă și aventură stânjenitoare. Speranța lui cea mai profundă este ca iubirea să-l elibereze dintr-o falsă existență, pentru că bărbatul în care s-a transformat este

bărbatul greșit. Dar iubirea nu i se ivește în cale, și așa, în calitatea de bărbat greșit, este ucis de un soț care-și pierde mințile.

Unde se află, prin urmare, omul potrivit? Fitzgerald nu emite pretenția că l-ar putea scoate în față, iar absența omului potrivit creează o anumită stagnare în roman. Faptul că banii nu conferă bărbăție pare să-l fi șocat și scandalizat pe romancier.

Hemingway este mânat de o intensă dorință de a-și impune, în fața noastră, versiunea în această chestiune, să creeze un chip al bărbăției, să definească maniera corectă în care trebuie să se desfășoare botezul și comuniunea. Lucrează în sensul acesta și ca scriitor, și ca figură publică. Mi se pare absolut firesc să vrea să devină o influență, un individ exemplar, și motivul pentru care mi se pare firesc este că se dovedește realmente foarte izolat, pătruns de sine și neobosit în eforturile pe care le face. Când visează la o victorie, aceea este o victorie totală – o mare bătălie, o mare controversă. Fiecare își dorește să fie omul potrivit, și nu e vorba nicidecum de-o dorință banală. Dar iată că Hemingway se simte, după toate aparențele, pe punctul de a câștiga, iar personalitatea sa, întotdeauna un element dramatic important al celor scrise de el, devine un fel de fundal moral în Bătrânul și marea. El tinde să vorbească în numele Naturii însăși. Iar dacă se va întâmpla ca Natura și Hemingway să devină totuna, ori ea, ori el va fi obținut o victorie mult prea totală.

[1953]

Omul clandestin. Despre Ralph Ellison

Acum câțiva ani, într-un număr altminteri jalnic și care mai bine ar fi rămas uitat al revistei Horizon, dedicat deteriorării vieții în Statele Unite, am citit cu mare entuziasm un fragment din Omul invizibil⁶⁴. Descria o încăierare generală a unor băieți negri legați la ochi, la o petrecere de burlaci a cetățenilor de frunte ai unui orașel din Sudul american. Înainte să fie legați la ochi, băieții sunt puși să se holbeze la o femeie albă, goală; pe urmă, sunt mânați în ring și, după ce se bumbăcesc toți cu toți, unul dintre bătauși, cu gura plină de sânge, este chemat să-și țină discursul de absolvire a liceului. Cum stă el acolo, în luminile camerei zgomotoase, cetățenii îl batjocoresc și-l pun să repete; o referire întâmplătoare la egalitate este cât pe ce să-i aducă pierzania; dar totul se termină cu bine, și băiatul primește o servietă elegantă, care conține o bursă la un colegiu pentru negri.⁶⁵

Episodul acesta, mă gândeam, ar fi putut foarte bine să constituie punctul culminant al unui roman excelent. S-a dovedit nu a fi punctul culminant unic, ci, mai degrabă, unul dintre multele vârfuri ale unei cărți de cea mai bună calitate, ale unei cărți superbe. Absolventul însuși este Omul Invizibil. Adoră colegiul, dar este dat afară, nu după mult timp, de rectorul acestuia, Dr. Bledsoe, un mare educator și un conducător în rândurile rasei sale, pentru a fi îngăduit unei persoane albe, aflate în vizită, să vadă locuri din vecinătăți, care n-ar fi trebuit văzute. Înarmat cu ceea ce el crede a fi o scrisoare de recomandare din partea lui Bledsoe, vine la New York. În realitate, scrisoarea îi avertizează pe angajatorii săi eventuali să se ferească de el. Este recrutat de albi radicali și devine un lider al negrilor; în cadrul mișcării radicale, află, până la urmă, că, de-a lungul întregii sale vieți, relațiile pe care le-a avut cu alți oameni au fost unele schematice; nici în ochii negrilor, nici într-ai albilor, nu a fost vreodată realmente vizibil. Parcurgând fragmentul din Horizon, cred că s-ar putea să-i fi subestimat d-lui Ellison ambiția și forța, pentru motivul foarte simplu că suntem obișnuiți să ne așteptăm la romane excelente despre băieți, dar un roman modern despre bărbați este rarisim. Pentru această experiență a noastră americană, fantastic de complexă și de dificilă, foarte puțini oameni sunt gata să se declare moralmente și intelectualicește răspunzători. Prin urmare, maturitatea e greu de găsit.

Senzația obișnuită este că nu există o forță care s-o contracareze pe cea a puterilor care atacă și mutilează umanitatea modernă. Iar această senzație i se confirmă foarte adesea cititorului de ficțiune modernă, atunci când pune mâna pe o carte nouă. El este pregătit, la modul sceptic, să descopere ceea ce a mai descoperit și înainte, anume că familia și condiția socială, universitatea, moda, giganzii din publicitate și din producția manufacturieră au tras mai greu în balanța formării a ceea ce se numește un scriitor, decât adevărul sau imaginația – că Bendix și Studebaker, și divizia de produse de nailon de la DuPont, și Universitatea din Chicago, sau Columbia, sau Harvard, sau Colegiul Kenyon s-au dovedit încă o dată mai puternice decât sufletul unic al individului; este pregătit să descopere că a fost luată o poziție de luptă mai ușoară. Dar ce grozav este, când are loc o strălucită victorie individuală, precum a d-lui Ellison, care demonstrează că mai poate exista, printre contemporanii noștri, o calitate umană cu adevărat eroică. Oamenii prea strict determinați – iar instituțiile noastre, prin dimensiunile și forța lor, îi determină prea strict – nu se pot apropia de o asemenea calitate. Asta nu pot face decât aceia care opun rezistență influențelor profunde și realizează propria sinteză, din marea masă a fenomenelor, din masa clocotitoare și colcăitoare de aparențe, fapte și detalii. Din această hărțuire și amenințare cu disoluția prin detalii, scriitorul încearcă să culeagă ce este important. Chiar și atunci când este cel mai înverșunat, el realizează, prin tonul adoptat, o separație a valorilor și spune, de fapt: „Există ceva, totuși, ce omul poate spera să fie“. Tonul acesta, în paginile cele mai bune din *Omul invizibil*, de exemplu, în acele pagini, în care un fermier negru incestuos își spune povestea unui filantrop alb din Noua Anglie, străbate cu cea mai mare forță; este tragicomic, e poetic, e tonul celui mai puternic soi de inteligență creatoare.

Într-o vreme a inteligențelor specializate, scriitorii moderni imaginativi fac efortul de a se menține în categoria ne-specialiștilor, iar căutarea lor vizează o conștiință autentică de mijloc pentru toată lumea. Ce limbă este aceea, pe care o putem vorbi toți, și ce anume putem recunoaște cu toții, la ce putem să ne inflamăm și la ce să plângem; care e statura pe care o putem pretinde pentru noi înșine, fără să exagerăm; ce anume urmărește conștiința?

Eram profund conștient, citind *Omul invizibil*, de o formă foarte semnificativă de independență a scriiturii. Pentru că romancierii negri

abordează într-un „fel“ anume problemele care-i privesc, tot așa cum există „felul“ evreiesc și „felul“ italian. D-l Ellison s-a ferit să abordeze un ton minoritar. Dacă ar fi procedat astfel, n-ar fi reușit să stabilească o conștiință de mijloc pentru toată lumea.

Harlemul⁶⁶ negru este deopotrivă primitiv și sofisticat; înfățișează extremele instinctului și ale civilizației, cum puține alte comunități americane reușesc. Dacă tratează această specificitate, scriitorul sfârșește prin a obține un efect exotic. Iar d-l Ellison este oricum, dar exotic, nu. Pentru el, acest echilibru dintre instinct și cultură sau civilizație nu e ceva ce ține de Harlem; este chestiunea în sine – germană, franceză, rusă, americană, universală –, una foarte puțin înțeleasă. Negrii și alte populații minoritare, ținute la respect în marea bătălie pentru statut, sunt considerate a se afla în celula instinctivă a unei sumbre satisfacții. Această satisfacție imaginată provoacă furie dublată de invidie și dorință de crimă, după care o vastă porțiune a naturii umane însăși ajunge în ipostaza fugarului urmărit pentru a fi ucis. În societatea noastră, Omul în sine este idolatrizat și adulat în mod public, dar individul izolat se vede nevoit să se ascundă în clandestinitate și să încerce să-și salveze dorințele, gândurile, sufletul acolo, în invizibilitate. Trebuie să se întoarcă la sine, învățând să se auto-accepte și să respingă tot ce amenință să-l priveze de umanitatea sa.

Iată ce înțeleg eu din Omul invizibil. Nu e nici pe departe fără cusur; nu cred că experiențele eroului în partidul comunist sunt la fel de originale în concepție, precum alte părți ale cărții, iar povestea lui de iubire cu o femeie albă se sfârșește mult prea repede. Chiar și așa, este un roman extraordinar de emoționant și denotă măreție.

Atâtea mâini s-au împreunat, ca să ajute la îngroparea romanului – mâna lui Paul Valéry, mâinile celor care editează revistele literare, ale savanților care decid când apare sau dispare câte un gen, mâinile inclusiv ale nenumăraților băgători de seamă –, încât nu pot să nu jubilez, când se mai petrece câte o redeșteptare. Oamenii citesc istorie, după care par să creadă că totul trebuie neapărat să se tranșeze în cursul vieții lor. „Am citit istorie, prin urmare istoria s-a sfârșit“ – asta par să spună. Adevărul este că tot ce au dreptul să spună asemenea critici este că romanele bune sunt puține și apar la intervale mari unul de altul. Asta-i perfect adevărat. Dar la fel de adevărat este că

orice lucruri bune sunt puține și se petrec la intervale mari unul de altul. Dacă respectivii critici ar vrea să fie peste măsură de corecți, ar spune că ei înșiși s-au plictisit. Plictisul trebuie respectat, bineînțeles, ca orice forță considerabilă. Este ceva teribil de impresionant în legătură cu plictisul unui om ca Valéry, care nu mai suporta să citească despre trăsura care venise după ducesa la ora patru după-masă. După cum există, cu siguranță, câteva lucruri deosebit de plictisitoare, cărora le datorăm un anumit soi de admirație.

Nu toți groparii romanului se pot lăuda, însă, cu distincția lui Valéry. Și ne vine greu să ni-i închipuim ridicându-și privirile fascinați dintr-un volum de Stendhal, exclamând „Ah, Dumnezeu!“, după care, cu o determinare mânioasă, apucându-și lopețile și punând mâna să acopere sicriul cu alți și alți bulgări de pământ. Nu, dezamăgirea lor, din păcate, nu este foarte adesea o dezamăgire a spiritelor care s-au format sub influența măștrilor. Te fac să te întrebi cum anume ar putea fi mulțumiți. Un colaborator al publicației *Partisan Review*, de exemplu, se plângea recent de faptul că ficțiunea modernă face ce face și nu ține pasul cu modernitatea în rapidă evoluție a conștiinței sale, care, după toate aparențele, depășea cu mult – și lăsa în urmă – fotonul, atât era de iute. Numea câțiva scriitori de ficțiune realmente moderni, ale căror biete scrieri, ce-i drept, n-au fost încă publicate, și făcea o referire din vârful limbii la Omul invizibil: deși este aproape – dar nu propriu-zis – ceea ce trebuie, i se părea „frustă“ și „peste măsură de ambițioasă“. Iar șefii de la *Partisan Review*, care au publicat atât de mult din această ficțiune modernă, pe care colaboratorul lor de ocazie o ataca, ei ce credeau în privința ei și a lui? Nu spuneau ce credeau – nici despre acest articol, nici despre altă grozăvie pe aceeași temă, din același număr al revistei, semnată de John Aldridge. Scrisa d-l Aldridge: „Numai două nișe culturale au rămas în America, și anume Sudul extrem și acea parte din nord-estul Statelor Unite, a cărei capitală morală este la Boston, în Massachusetts. Asta vrea să spună că sunt singurele locuri unde mai există maniere. În toate celelalte părți ale țării, oamenii trăiesc într-un fel de prerie culturală amplu standardizată, un fel de Vest Mijlociu infinit, ceea ce înseamnă că nu trăiesc cu adevărat și nu fac, propriu-zis, nimic“.

Cei mai mulți americani sunt, altfel spus, invizibili. Să ne mai mirăm, atunci, de cruzimea dictatorilor, dacă și un critic literar, fără să clipească,

anunță că o sută de milioane de oameni au murit?

Să presupunem că romanul este, cum spun ei, terminat. Să zicem doar, pentru că eu, unul, nu cred. Și totuși, dacă este așa? Înseamnă, oare, că sarcini precum cea pe care și-a propus-o d-l Ellison rămân așa, neduse la îndeplinire? Aiurea. Se vor găsi noi mijloace, când va fi nevoie de noi mijloace. E mai ușor să fie găsite acestea, decât să i se dea dreptate conștiinței dezamăgite și să fie străpunse zidurile groase ale plictisului, între care zace viața muribundă.

[1952]

Cele 1001 de după-amiezi ale lui Ben Hecht

Ani de zile după ce Ben Hecht a plecat de la Chicago, au circulat legende în privința lui. Nu terminasem încă școala primară, și-i citisem deja cele 1001 de după-amiezi la Chicago⁶⁷, iar în liceu, am scotocit anticariatele după celelalte cărți ale sale: Erik Dorn, Gargui, Hopa-Mitică, Gâturi frânte și Conte Bruga⁶⁸. Mai bine de douăzeci de ani au trecut de când am aruncat ultima dată o privire peste vreuna dintre aceste cărți, dar țin minte povestirile și personajele, ba chiar și unele expresii mai degrabă stranii: „o scrijelitură de acoperișuri de-a lungul cerului“ sau „micuții cvasi-morți nesătuți“.

Jargonul bombastic, plin de vervă și liric al gazetarului care se îndopase cu Remy de Gourmont, Arthur Machen și retorica din Vălurile pictate⁶⁹ ale lui Huneker și Prejudecățile⁷⁰ lui H.L. Mencken mi-au rămas în minte. Marea Criză Economică se manifesta cu motoarele turate și mai-toți eroii renașterii literare de la Chicago plecaseră la New York și Hollywood, însă eu și prietenii mei citiserăm tot ce era de citit despre asta. Bântuiam strada Rush, strada Wells pe sub El⁷¹ și vizitam persoane care-i cunoscuseră pe Dreiser și Anderson, Hecht și Sandburg, și care trăiseră pe vremea când apărea The Little Review. Probabil că înțeleserăm totul pe dos, dar acel tot ne inspira să ne imaginăm o Epocă de Aur a chefurilor, dezbaterilor, lecturilor publice, dihoniiilor și marilor ocazii.

Minunat era faptul că unor oameni le trecea prin minte să înnobileze lucruri la care asistam de jur-împrejurul nostru, și făceau asta scriindu-le – că perspectiva sumbră de pe strada Halsted, că viziunile deprimante din Dosul Curților⁷² și vorbirea imigranților puteau să devină material de creație artistică. Putea fi scos ceva din chiar lucrurile care ne consternau, care ne apăsau; lanțurile zilei de azi ar fi putut deveni laurii zilei de mâine.

Citind Un copil al secolului⁷³, autobiografia lui Ben Hecht, am reacționat așa cum reacționasem și mai demult, față de aura lui de poet al metropolei, și mi-am adus aminte că fusese denumit odată „acest Pagliacci⁷⁴ al scărilor de incendiu“ și că, în cele 1001 de după-amiezi, apăruse ca fiind tinerelul sceptic și sentimental dintre cei patru pereți ai mediului urban, guraliv,

ireverențios, romantic, pedant, nu foarte bine informat, nu cine-știe-ce psiholog, iar moralist – încă și mai puțin. Mai mult decât atât, fusese burdușit cu ceea ce el însuși descria drept „o aviditate ca de fluturi de noapte, care mă făcea să umblu de colo colo cât erau zilele de lungi, de parc-ar fi fost niște felinare aprinse“. Această sete era cea pentru care noi, cititorii lui tinerei, îl plăceam; eu, unul, îl simțeam comunicând cu mine tocmai prin paginile lui despre Chicago.

Nu e puțin din orientalismul lui O. Henry⁷⁵ și din Bagdadul său de la metrou⁷⁶ în abordarea lui Hecht, dar ceea ce moștenește e stilistic, în primul rând. „A văzut oameni împușcați, călcați de mașini, spânzurați, arși de vii, otrăviți, sleiți de vârstă“, zice autorul despre sine în ipostaza de reporter tânăr, dar nu acesta e materialul din care sunt croite povestirile lui O. Henry.

O mare parte din sclipirea de tinerețe a lui Hecht, așa superficială cum era, l-a părăsit acum – el nu mai este la fel de isteț cum era odată. Când scrie despre familia lui, sau din experiența lui gazetărească, sau despre unii dintre vechii săi prieteni, se dovedește a fi, în schimb, uimitor de amuzant, ba chiar emoționant. Deși se achită mai bine inclusiv de sarcina de gânditor, darul de povestitor i s-a dezvoltat cel mai mult. Studiile despre unchii și mătușa sa – evident, nu are veri despre care să vorbească – se numără printre cele mai bune fragmente din această carte a lui atât de însuflețită; sunt de departe cele mai calde, mai spontane și mai generoase portrete pe care le schițează.

Apar aici sute de personaje: scriitori, politicieni, actori și tot felul de alte celebrități. Mencken și amândoi Rooseveltii⁷⁷ sunt prezenți, și Fanny Brice, și Frații Marx, și John Barrymore, și Charles MacArthur, precum și nenumărate persoane mai umile. Hecht nu ridică pretenții exagerate în titlu: chiar este un copil al secolului, și a trăit personal câteva dintre crizele cele mai profunde ale epocii. Nu cred, propriu-zis, c-a văzut cu propriii ochi cum eroul socialist Karl Liebknecht și-a scos hainele și s-a cocoțat în patul Kaiser-ului, ca să marcheze finalul domniei Hohenzollern-ilor. Am o bănuială că atitudinea față de germani, pe care avea s-o adopte mai târziu, în Ghid pentru cei chinuți⁷⁸, nu face decât să-i coloreze amintirile despre Germania de după Primul Război Mondial. Și de multe ori am avut impresia că strecura omagii către personajele din cluburile de noapte și

autorii de rubrici din gazete, în maniera grandioasă, flamboiantă, hollywoodiană, ca să se achite astfel de mai vechi datorii. Dar capacitatea lui de a-și aminti limpede, și cu o asemenea însuflețire, este admirabilă și semnificativă. E un om care și-a dus viața printre alți oameni, mai degrabă, să zicem, decât unul a cărui carieră l-ar fi menținut printre teme.

Nu vreau să spun că nu s-a implicat niciodată în temele vremii lui. Este bine-cunoscut azi drept omul care a purtat o campanie în sprijinul mișcării Irgun⁷⁹. Îclin să accept motivele pe care le invocă în acest sens – motive lipsite de egoism. Pentru el, era o crimă odioasă, intolerabilă, ca evreii, atât de mulți dintre ei, să fi fost masacrați de naziști, fără nici un amestec din partea guvernelor puternice – și ca evreimea britanică și cea americană să fi păstrat o asemenea tăcere în legătură cu asta. Felul în care-i atacă pe conducătorii evreilor și pe politicienii care nu erau evrei se arată violent, dar nu e lipsit de temei.

Probabil că sună bizar, însă unele dintre virtuțile lui radicale din anii 1920 par astăzi mai degrabă demodate. Când îi veștejește pe cei de la Hollywood, când atacă membri ai Congresului, denotă mult Mencken-ism: „De fapt, nu există arte. Există distracții. Talentele noastre, precum cascadele noastre, au fost cu toatele strunite în așa fel, încât să-i facă viața mai plăcută publicului. Artistul iconoclast, sau adversar publicului, nu mai există, așa cum nu mai există companii de transport care să refuze publicul“.

Hecht este un om destul de dificil, când vine vorba să-l definești exact. Sunt momente în care s-ar zice că e tot gazetarul tânăr, dezinvolt, irreverent, și altele, în care se arată bombastic și hollywoodian, la fel de umflat cu pompa și de agasant ca vreunul dintre filmele lui mai puțin reușite. Se numără printre creatorii acelei splendide comedii, Secolul douăzeci⁸⁰, dar și al Spectrului trandafirului⁸¹, un film pe care, decât să-l revăd, aș prefera să mănânc sticlă pisată. Manierele sale nu sunt întotdeauna plăcute, dar e la fel de adevărat că manierele plăcute nu dau întotdeauna interesant în autobiografii – iar această autobiografie are meritul de a fi profund interesantă. Dacă o face pe șmecherul din când în când, este în egală măsură independent, direct și original. Printre pisicuțele care miaună pe teme sociale astăzi, el rage precum un leu de modă veche.

[1954]

Mlaștina prosperității. Despre Philip Roth

La revedere, Columb⁸² este o primă carte, dar nu este cartea unui începător. Spre deosebire de aceia dintre noi care au venit pe lume zbierând, orbi și despuiați, d-l Roth pare să fi apărut cu păr, unghii și dinți, vorbind coerent. La douăzeci și șase de ani, este priceput, spiritual, plin de energie și are o prestație de virtuoso. Singura lui eroare – și nu m-aștept ca toți conștrații, de comun acord, să vadă în ea o eroare – este că se dovedește atât de peste măsură de sofisticat. Uneori, scapără prea mult. The New York Times l-a lăudat, spunând c-ar fi „ambiguu“. Un asemenea cuvânt ar trebui să le fie suficient înțelepților. D-l Roth are un simț al umorului superior (a se vedea povestirea sa intitulată Epstein), și cred că poate conta pe el, mai sigur decât pe „ambiguitate“.

Subiectul său – reducându-l, pentru a-l putea descrie – îl constituie viața evreiască din suburbiile orașelor din state ca New Jersey și New York, viața confortabilă, paradoxală, a evreilor din America postbelică și prosperă. Neil Klugman, eroul nuvelei care dă titlul volumului, în vârstă de douăzeci și trei de ani, este în multe privințe diferit de alți eroi evrei, ai povestirilor din anii 1930 și 1940. Poftele lui sunt mai băiețești, gândurile – mai șmecherești. Stă bine la observație, mai puțin bine la capitolul afecțiune. Prototipurile lui erau cu mult mai sentimentale. Erau deopotrivă mai apte să se îndrăgostească lulea și mai combative. Neil este prea puțin preocupat de părinții lui, care au plecat peste vară, sau de mătușa lui, care vrea să-l îndoape, în absența lor, cu friptură de vită înăbușită și cu dulciuri. El este un soi de nechemat; strămoșul său ficțional era un inadapdat, un bătut în cap, un încins cu pânză-de-sac, incompetent la modul straniu și extrem de nedeprins cu lumea, la fel de incoerent în fața nedreptății precum însuși Billy Budd⁸³, străin de bunele maniere, dar, în ciuda tuturor acestora, emoționabil, cinstit și bun la suflet. Eroul în pânză-de-sac nu era în stare niciodată să-și păstreze nici slujba, nici fata de lângă el. Cu siguranță primea întotdeauna mai puțin rest în autobuz, iar dacă-și lua cumva cafeaua de la vreun Automat, nu exista să nu se opărească. Pe partea evreiască, era neam de shlimazl⁸⁴ – cum altfel?; pe partea rusească, amintea de bietul funcționar din Mantaua lui Gogol; în literatura americană, se trage din acel tânăr pur (în fine, relativ pur), din povestirea lui Anderson, Ce prost am

fost⁸⁵ – „Iete-al naibii! Cum am putut s-o comit chiar în halul ăsta?“ Pânza-de-sac nu mai e la modă acum, iar în povestirile d-lui Roth se mai păstrează doar zdrențe din măreția ei de antărt. În timpul Marii Crize – atunci a fost momentul ei de glorie, al pânzei-de-sac. Înaintea erei noastre, prosperă și birocratică, amărâtul de Feigenbaum era unul dintre mulții evrei cafoni⁸⁶ – Oamenii Mărunți. Acum, dorințele noastre mai egoiste și motivațiile noastre mai complexe au primit un stimul aprig. Bunurile au căpătat o nouă atracție, așa că nici pânza-de-sac nu mai e ce-a fost. Lumea de pe Bulevardul Madison⁸⁷ și-o colorează, și-o atârână în fața ferestrelor, drept care trebuie neapărat să coste mai mult. Probabil că până și nailonul a fost detronat. În tot cazul, eroul literaturii scrise de evrei, din urmă cu două decenii, habar n-avea de suburbiile evreiești, de cluburile de la țară, de colectările de fonduri organizate pentru tratarea cancerului, de sumele mari de bani, de automobile, blănuri de nură sau bijuterii. Eroul în pânză-de-sac pleca de la convingerea că ordinea socială era de felul ei ticăloasă, josnică și aspră. Dar la fel de adevărat este că Mamonul⁸⁸ Nedreptății din acele vremuri avea garderoba ceva mai restrânsă. Uneori, apărea sub chipul Unchiului Willie, un eventual industriaș plin de el de pe Șoseaua Riverside⁸⁹, cu ghetre la pantofi și c-o țigară de foi cubaneză Upmann⁹⁰ între dinți, neaprinșă. Dar acum, el poartă ținute din Liga Iederii⁹¹, părul tuns perie și numele de Legiune⁹². Povestirile d-lui Roth arată cât de multă putere a căpătat materialismul asupra noastră. (Rog să mi se permită să-i reamintesc cititorului că nu sunt nici Karl Marx, nici autorul editorialelor din revista Life.) Nu vreau să sugerez că d-l Roth ar da la schimb, și-atât, pânza-de-sac pe nailon, neșlefuitul pe neted, naivitatea pe sofisticare – doar că-l interesează mai mult societatea și manierele și că este mai conștient de o mare schimbare în condiția evreilor.

Este limpede că bună ziua că nu e mulțumit de ce s-a ales de viața evreilor din Statele Unite și, cu toate că-și aduce criticile, de obicei, râzând, există momente în care, pur și simplu, râsul nu e cu putință. O povestire precum Apărătorul credinței⁹³, care-l aduce în prim-plan pe soldatul intrigant Grossbart, îi încremenește zâmbetul pe față cititorului, în timp ce La revedere, Columb, nuvela care dă titlul întregului volum, oricât ar fi de plăcută și de spirituală, scoate la iveală un lucru care e mult mai rău decât corupția unui singur individ – anume, găunoșenia și absurditatea din ceea ce se numește „Raiul Porcilor“. Sunt scriitori evrei care cred că suburbiile

noastre sunt cele mai bune cu putință, în cele mai bune cu putință Americi. În ultimele pagini din Marjorie Luceafăr-de-ziuă⁹⁴, de Herman Wouk, este glorificat orașelul Mamaroneck⁹⁵. Ne este arătată acolo Marjorie, mai înțeleaptă, pioasă și purificată de zăpăcelile ei de mai înainte. Pentru d-l Roth, însă, totul e departe de-a fi bine și frumos la Mamaroneck. El pare să se îndoiască de faptul că prețurile cele mai mari plătite pentru existență au fost realmente mutate de pe fundațiile ascetice, pe care s-au aflat dintotdeauna, pe noile fundații ale banului și „normalității“. Cred că și noi, în fața evidenței, trebuie să ne îndoim odată cu el.

Condiția dezvăluită în La revedere, Columb e realmente prea gravă, pentru a suporta ironii – de aceea mi se pare inadecvată „ambiguitatea“ d-lui Roth. O mulțime de mile gratuite pot fi strânse datorită cununiilor noastre evreiești caraghios de costisitoare, chirurgiei plastice și altor nerozii asemănătoare, dar d-l Roth vrea să meargă mai departe, mai adânc, și ambiguitatea sa devine, după o vreme, ilustrarea nemulțumirii care-l încearcă față de inadecvarea propriei metode. Pentru că d-l Roth – ca să mă exprim cât mai simplu cu putință – vrea să pună spiritul în contrast cu bunurile lumești.

Neil Klugman și Brenda Patinkin, care trăiesc o poveste de dragoste în timpul vacanței de vară, se întorc la New York împreună – ea, ca să-și cumpere haine și să-și aplice o diafragmă; el, ca să fie alături de ea și s-o sprijine într-o situație atât de dificilă. „Cabinetul doctorului – zice el – funcționa în Clădirea Squibb, care se află peste drum de Bergdorf Goodman's, așa că era locul perfect în care Brenda își putea spori garderoba.“ În timp ce ea probează și se dotează, Neil intră la Sfântul Patrick⁹⁶, unde începe să-și țină lui însuși un mic discurs:

„Pot să le spun rugăciune vorbelor timide pe care mi le-am spus? În tot cazul, mi-am numit publicul Dumnezeu. Am zis: «Doamne, am două-ș'trei de ani. Vreau să profit cât mai mult de lucruri. Și-acuma, doctorul se pregătește s-o cunune pe Brenda cu mine, și eu nu sunt pe deplin convinși că e cel mai bun lucru de făcut. Ce anume iubesc eu, Doamne? De ce am ales? Cine-i Brenda?... Și, dac-o fi, Doamne, să te-ntâlnim cu-adevărat, o s-ajungem la tine pentru că suntem carnali, și strângători, și pentru că numai așa ne gândim la tine. Eu sunt carnal și știu că ești de acord – sunt convinși

că ești. Dar cât de carnal pot s-ajung, oare? Strângător sunt. Încotro măndrept acum, în lăcomia mea? Unde ne-ntâlnim? Ce fel de premiu ești?»

A fost o meditație spirituală, și dintr-odată m-am simțit rușinat. M-am ridicat și am ieșit afară, iar vacarmul de pe Bulevardul Cinci m-a întâmpinat cu o replică: «Ce fel de premiu crezi că sunt, shmuck – nătărăule? Veselă de masă aurită, cuier-pom pentru echipamente sportive, nectarine, tocătoare de gunoi, nasuri operate, chiuvetă Patimkin, cumpărături de la Bonwit-Teller⁹⁷...»

Tatăl Brendei este fabricantul chiuvetelor Patimkin. Deși acasă este genul de bătrânel de treabă, amabil și ospitalier la modul gol de conținut, în afaceri e un tip de speriat. Le cumpără copiilor săi case cu niveluri intermediare și mașini noi, când se căsătoresc, în schimb îi cere lui Neil, dacă e vorba să devină pețitorul fiicei sale, să renunțe la slujba lui de nimic de la biblioteca publică, unde n-are nici o perspectivă, și să devină capabil să-i ofere tocătoare de gunoi și veselă de masă aurită.

Cu siguranță că meditația lui Neil e ciudată. După ce am terminat de citit povestirea, m-am întors la ea și-am recitit-o. Pare puțin cam prea căutată, când o citești și-a treia oară. De ce-ar fi plăcut înaintea Domnului că noi suntem ființe carnale și strângătoare? Nu pricep așa ceva, și pace. D-l Roth vrea să spună, bănuiesc eu, c-ar fi o jignire de moarte să-l confundăm pe Dumnezeu cu Bonwit-Teller și tocătoarele de gunoi, cu bunurile materiale și banii. Dar nu spune asta clar – se simte stânjenit, iritat, ambiguu și parcă prea conștient că este o cale șocantă de-a ne adresa Domnului. La fel și la Sfântul Patrick înăuntru, poate făcându-le și catolicilor la fel de multă neplăcere, ca evreilor. Dacă d-l Roth ar fi spus: „Ori bunuri materiale, ori valori ale spiritului“, poate c-ar fi ocolit această ambiguitate stânjenitoare. Dar acum, i-am priceput sensul: lumea înseamnă prea mult în jurul nostru – niciodată n-a existat lume în așa mare măsură. Pentru că, zău, ce-ai fi putut cumpăra în trecut, chiar și cu mulți bani, care să se compare cu casele, chiuvețele, tocătoarele de gunoi, Jaguar-urile, blănurile de nurcă, operațiile de chirurgie plastică de care se bucură descendenții acelor imigranți care au trecut, cu toții, pe la Insula Ellis⁹⁸? Cu ce putem compara o asemenea schimbare? Nimic de felul ăsta n-a mai cunoscut vreodată lumea; nimic n-a mai transformat vreun grup de evrei atât de rapid și de radical, în toată

istoria. Schimbarea în sine este adevăratul subiect al nuvelei La revedere, Columb, nu povestea de dragoste. Iubire, datorie, principiu, gândire, semnificație – totul este supt într-o „stare de bine“ umflată și bleagă. Oamenilor care avuseseră noroc în viață, mama mea le aplica vechea metaforă din limba idiș: „Au căzut în schmaltzgrub“ – în groapa cu grăsime. Groapa s-a extins de-acum, a devenit o mlaștină, iar norocoșii ar putea fi cei care n-au gustat încă din roadele prosperității.

Lucrurile devin și mai limpezi în Eli, fanaticul. În comunitatea dintr-o suburbie din Woodenton, vine o școală de copii ortodocși, refugiați; figura stranie a unui evreu european în veșminte negre este văzută la magazinul universal, și rezidenții evrei ai suburbiei devin îngrijorați și furioși. Eli Peck, avocatul, îi scrie d-lui Tzuref la școală: „Woodenton este o comunitate progresistă de suburbie, ai cărei membri, atât evrei, cât și ne-evrei, vor neapărat ca familiile lor să trăiască în confort, în frumusețe și seninătate“. Teddie îi povestește prietenului său Eli despre ortodoxia de modă veche: „Locul ăsta nu-i nimic altceva, decât un refugiu pentru oameni care nu sunt în stare să-nfrunte viața. Totul ține de nevoi. Toți au superstițiile astea – și de ce crezi? Pentru că nu sunt în stare să-nfrunte viața, pentru că nu pot să-și găsească locul în societate. ăsta nu-i un mediu în care să-ți crești copiii, ascultă-mă ce-ți spun, Eli“. Așadar, Teddie își enunță teoria în cadențe care se trag direct din idiș. Pace. Relații bune, sănătoase. Nulitate. Eli își trimite propriul costum, din cel mai bun tweed, să-l poarte evreul european cu veșminte negre, după care, găsind acele veșminte vechi la ușa lui, le îmbracă și sperie pe toată lumea. Povestioara este și emoționantă, și amuzantă, și spune o mulțime de lucruri despre situația evreilor din toate comunitățile gen Mamaroneck și Woodenton din Statele Unite.

Nu toți cititorii evrei s-au arătat, însă, mulțumiți de scrierile d-lui Roth. Ici și colo, dai peste oameni care consideră că treaba unui scriitor evreu din America este să scrie comunicate din domeniul relațiilor publice, în care să laude toate lucrurile bune și frumoase din comunitatea evreiască și să le treacă sub tăcere pe celelalte, arătând loialitate. Dar asta nu-i deloc treaba scriitorilor evrei, nu-i a scriitorilor de orice fel, iar acele persoane sensibile, care ne reproșează că nu scriem iar și iar despre o Elsie Dinsmore⁹⁹ evreiască sunt precum autoritățile rusești, care au creat realismul socialist¹⁰⁰.

Oricât de multe ar fi Elsie Dinsmore-le din Mamaroneck, ele nu vor face să scadă resentimentele antisemite. Faptul că ne pierdem simțul realității nu este compensat de câștigul – presupunând că există vreun câștig – din domeniul relațiilor publice. Tocmai asta ne spune d-l Roth în povestirea Eli, fanaticul. Ceea ce-l chinuie pe Eli este imaginea falsă creată de frică și de un spirit plin de ură al adaptării. Costumul de tweed nu-i aparține în mai mare măsură, decât veșmintele negre. Este nesincer față de sine însuși în ambele, iar asta îi provoacă răul cel mai mare.

Sfatul meu către d-l Roth este să ignore toate obiecțiile și s-o țină tot așa, în direcția în care a pornit.

[1959]

Scriitorul și publicul

Eckermann¹⁰¹ redă o afirmație a lui Goethe, cum că scriitorul ar trebui să nici nu pună mâna pe pană, dacă nu-și propune ca vorbele să-i fie citite de cel puțin un milion de cititori. Poate doar cei mai duși-cu-pluta dintre autori să se ia la harță cu această aserțiune. Bineînțeles că un romancier vrea să fie citit. Atâta doar, că, dacă nu este un scriitor de succes, nu e mulțumit să-și ia milionul de cititori de pe unde-i găsește. Nu vrea să fie condiționat de ei, ci să le spună el, mai degrabă, ce și cum ar trebui să fie. Și vrea ca ei să presupună ceea ce presupun el și personajele sale. Când un personaj e rănit, cititorul trebuie să simtă durerea. Când un personaj face o promisiune, cititorul trebuie să fie conștient de principiile care subîntind obligația. Când Lordul Jim¹⁰² sare-n apă, cititorul trebuie să înțeleagă faptul că onoarea s-a pierdut. Dacă-i lipsește simțul onoarei, nu poate accepta momentul dramatic. Intenția scriitorului, prin urmare, este să-i insufle cititorului un sentiment al ponderii fiecărei acțiuni. Scriitorul nu poate fi sigur că milionul său de cititori vor vedea lucrurile așa cum le vede el. De aceea, caută să definească un public. Presupunând ce anume ar trebui să fie capabili toți oamenii să înțeleagă și să accepte, el creează un fel de umanitate, o versiune a ei, compusă din speranțe și realități, în proporții care variază în funcție de gradul său propriu de optimism.

În Omenesc, mult prea omenesc¹⁰³, Nietzsche declara că artiștii exagerează în mod regulat valoarea personalității. Bineînțeles că exagerarea este o necesitate dramatică – este și o simplificare. Dacă un erou nu contează, nu contează nici soarta lui. Dacă o singură viață este prea puțin importantă, morțile nu sunt în mod special dătătoare de fiori. În apărarea elementului dramatic, așadar, scriitorul a insistat frecvent pe atribuirea unei valori bine definite realității. În sensul acesta, scriitorii sunt conservatori – vor ca vechile acorduri și vechea înțelegere să dureze. Ticălosul tipic nu-l poate șantaja pe eroul tipic, dacă eroul nu are o reputație de apărât. Eroina tipică nu poate pretinde să moară cineva în apărarea castității ei, dacă nimeni nu apreciază castitatea.

Câteodată, un romancier se dovedește apt de a construi și menține stabil un întreg sistem, din propria imaginație. Balzac, de exemplu, se înalță în plin

mijlocul Societății, ca o inteligență seculară capabilă de a interpreta orice. Inventivitatea lui este inepuizabilă. Nu este niciodată lipsit de teorii – fiziologice, psihologice, politice, istorice, estetice – și explică fiecare apariție a fiecăreia într-un mod convingător. Ca să scrie ficțiune, Balzac domină, sau pretinde că domină, tot ce înseamnă experiența. La Thomas Mann, vedem aceeași metodă enciclopedică în stadiul epuizării. Pentru a valida faptele, pentru a-l face pe cititor să le vadă așa cum le vede el, scriitorul devine, sau încearcă să devină, expert într-o sumedenie de domenii – biologie și psihologie, filosofie și muzică, arheologie și istorie –, și asta cu scopul ca noi să simțim așa cum simte el, în orice evocare anume.

Nu putem construi mereu, într-un roman, asemenea sisteme totalizante, pentru ca toată lumea să știe, de exemplu, prin ce trece o femeie când soțul ei o părăsește sau ce simte un om pe patul de moarte. Nu avem ce face, decât să ne încercăm norocul, crezând în unitatea psihică a omenirii. Dar, bineînțeles, oamenii – publicul – nu vor presupune întotdeauna ce presupunem noi, așa cum ne provoacă să credem Walt Whitman.

Cea mai mare parte a lucrurilor pe care toată lumea s-ar cuveni să fie capabilă să le înțeleagă sunt foarte simple, și este uimitor cât de mare se dovedește a fi deformarea percepției, de care devii conștient în cursul scrierii unei cărți. Realizezi, în primul rând, cât de greu este să-i faci pe oameni să fie atenți la deplina complexitate a celorlalți. Un posibil motiv ar fi că suntem atât de mulți, de o asemenea diversitate, încât e dificil, dacă nu imposibil, să-i acorzi fiecărui om atenția care – și câtă – i se cuvine. Dacă pretinzi mai mult, ești considerat îngâmfat și vanitos. De aceea, majoritatea oamenilor, atunci când se prezintă lumii, se opresc la câteva trăsături simple și creează o suprafață ușor de caracterizat și de priceput. Dedesubtul aceleia se desfășoară existența lor complexă, reală, aventura lor particulară. Codul care protejează această existență privată este puternic și elaborat. Unele emoții sunt pe cale de a-și pierde forma exterioară și, de vreme ce nu sunt înfățișate, se atrofiază. Odată cu ele, se atrofiază și simțul corespunzător al realității. Un efort ascuns, o activitate auto-conținută, construcții uriașe, uneori înfricoșătoare, ale fanteziei particulare fac din perceperea existenței celorlalți altceva decât era odată. Nu spun că lucrul acesta nu e fascinant în sine, dar este clar diferit. Dacă-l tai pe Shylock¹⁰⁴ astăzi, poate că nu va mai părea că sângerează la fel cu alții.

Ceea ce caut să spun, de fapt, este că oamenii par să nu mai reacționeze la fel cum reacționau altădată la diversele fațete ale realității. Nenumărate lucruri intervin și le ascund sau modifică reacțiile. Insulte nu mai sunt proferate sau resimțite la fel cum erau de către Brutușii ori Casiușii¹⁰⁵ lui Shakespeare, sau de personajele lui Mérimée; nedreptățile nu mai sunt recunoscute imediat ca atare; durerile nu se mai grăbesc să se facă simțite – la fel și plăcerile. Răspunsul nu cunoaște, însă, aceeași spontaneitate. Se interpun analiza și calculele. Suntem adeseori conștienți, la personalitatea modernă, de un sistem care se aplică în majoritatea situațiilor. Sistemul acesta știe ce se cuvine, în orice caz luat în parte. Spre exemplu: ni se îmbolnăvește un prieten; sentimentele noastre pot să fie sau să nu fie atinse de acest eveniment survenit, dar sistemul știe cum-se-cuvine procedat, și ne comportăm, socialmente, ca-și-cum l-am compătimi pe suferind. Am ajuns, mai mult, să considerăm normală funcționarea sistemului cu pricina. Dacă ni se sugerează că orice altceva reprezintă normalitatea, sistemul se arată preocupat. Sistemului, de bună seamă, îi plac abstracțiunile; și el nu se arată prietenos cu imaginația; impulsivității, îi preferă lucrul dinainte pregătit; în mințile milionului de oameni ai lui Goethe, el opune rezistență formelor noi ale realității. Asta nu înseamnă decât un lucru: că nici nu se așteaptă altceva de la noi, că sentimentele ne-ar fi într-atât de suprasolicitate, dacă s-ar întâmpla să se amestece nemijlocit în toate pertractările rapide și complicate cu care ne confruntăm, chiar și într-o dimineață banală, încât sistemul devine indispensabil. Și totuși, a uzurpat un spațiu mult prea mare.

Dincolo de sistemul cu pricina – sau, mai degrabă, de sistemele respective, pentru că, într-un public oarecare de un milion de inși, va exista un imens număr de asemenea constructe –, scriitorul trebuie să intuiască la modul durabil care anume lucruri sunt reale și care anume lucruri sunt importante. El are treabă cu aceste intuiții durabile, care au capacitatea de a recunoaște prilejurile de suferință sau prilejurile de fericire, în ciuda tuturor distorsionărilor și obscurităților.

[1954]

Ce-i distrage atenția unui scriitor de ficțiune

Pe de-o parte, literatura, tragică și comică deopotrivă, aparține tărâmului fericirii; pe de altă parte, scriitorii sunt adesea nefericiți și neatenți. Niciodată n-au fost examinați cu atâta onestitate. Scriitorului nu i s-a cerut prea des, în trecut, să vină cu o dare de seamă despre sine. Când un poet încearcă să se amestece în cearta dintre Brutus și Cassius, este alungat.¹⁰⁶ Nu i se cere să furnizeze rațiunile istorice, pentru care s-a făcut poet – e prea puțin important, pentru așa ceva. Și cred că lipsa de importanță a fost chiar un atu pentru el, în ziua conspirației. Există oameni, acum, care se dedică studierii poezilor, care se țin de capul acestora și-i cercetează. Poeților și altor scriitori, li se pun – își pun și ei înșiși – multe întrebări serioase și profunde. Ceea ce înseamnă fie că societatea pune o miză mai mare pe literatură, decât punea până de curând, fie că nu se poate abține să-și bage nasul în orice ține de fericire, urmărind să provoace vreo pagubă oarecare.

Care sunt unele dintre aceste întrebări – sau acuzații, sau critici?

Să zicem că scriitorul – un romancier, în cazul de față – se află în solitudinea obișnuită a camerei lui de lucru, că este sub o anumită presiune și că scrisul nu-i merge chiar așa cum ar trebui. Astăzi, îi vine greu să declare, făcându-i ecou lui Joseph Conrad, că lumea este un templu. Ar trebui să sublinieze: „Chiar este un templu“. Iar asta s-ar dovedi, fără întârziere, a fi o greșeală. Sentimentul sacralității e neprețuit, în schimb afirmarea ei are prea puțină valoare. De aceea, romancierul nu va face nici o afirmație doar de dragul de a-și spori concentrarea. Mai degrabă, se va întreba: „De ce nu ți-ai ales o muncă de un alt soi, ceva ce să poți face cu toată sinceritatea, în fiecare zi? De ce scrii ficțiune? Nu poți construi o afacere numai cu inspirație. Și-apoi, ce te face să crezi că e dorită? Poate că ocupația pe care ți-ai ales-o este anistorică și superfluă. Lumea întreagă e-n mișcare și radiază. Iar tu ce faci? Nimic pe măsură: stai doar aici, de unul singur, cine știe de ce fidel unor lucruri pe care le-ai învățat când erai tinerel. Ai fost învățat metoda Palmer¹⁰⁷ în școală, și-ai rămas la ea – mai umpli și-acum paginile cu efluvii de cuvinte. O ții întruna la fel, cu bărbați și femei, cu familii și căsătorii, cu divorțuri, infracțiuni și evadări, cu

omoruri, cununii și războaie, cu suișuri și coborâșuri, cu simplități și complexități, cu binecuvântare și agonie – și totul este mai mult sau mai puțin imaginar. Cine-ți cere să scrii asemenea lucruri? Ce dracului faci aici, în cameră? Ce-s toate astea cu oameni care morți, care inexistenți – cu Priami și Hecube¹⁰⁸? Cine-i tipa asta, Hecuba, dacă tot veni vorba, și ce treabă ai tu cu ea? Ești un băgăcios nătăfleş – zice scriitorul în sinea sa. „Scrii carte după carte. Pentru ce? Nu există destule cărți? Până și regele Solomon se plângea că erau «suficiente» cărți, încă de pe vremea lui. Practici o artă stranie, despre care unii spun că e depășită. S-ar putea să fi moștenit gustul evreiesc pentru asemenea lucruri.“

De felul acesta sunt întrebările, sau dubiile, sau acuzațiile. Cred că li se poate da un răspuns. Și, cu toate că e trist și, eventual, nociv că trebuie să fie măcar ascultate, nu e necesarmente și fatal. Eros reușește cumva să supraviețuiască analizei; și, cum-necum, imaginația supraviețuiește criticii. În ambele cazuri, ascensiunea unei nevoi imperioase desființează toate întrebările: „Ți se pare că e necesar să faci asta? Dă-i drumul, atunci, pentru numele lui Dumnezeu“, zice nevoia – dacă e de înțeles, cât-de-cât.

În tinerețea lui, Rilke ar fi făcut un pelerinaj în Rusia, ca să-l cunoască pe Tolstoi. După cum suna povestea pe care am auzit-o, s-a ținut întruna după bietul bătrân iritat, împuindu-i capul cu problemele lui legate de scris. Tolstoi n-a mai suportat, la un moment dat – lui, care dăduse arta pe religie, toate astea i se păreau foarte neînsemnate. I-a spus: Vous voulez écrire ? Eh bien, écrivez donc ! Écrivez !¹⁰⁹ Ce-ar mai fi de spus, după așa ceva? Dă-i drumul și scrie, dacă trebuie neapărat, dar nu mai face atâta caz despre asta.

Și totuși, există câteva lucruri care distrag atenția.

Romancierul are atenția distrasă: el scrie pentru cineva, iar acel cineva cu siguranță va fi distras la rândul-i. Oaspetele de la Nuntă are atenția distrasă, când Bătrânul Marinar îl oprește.¹¹⁰ Îi lasă pe cei doi însoțitori ai Oaspetelui să plece, și-l reține pe el, cu priviri aprige. Printre toate motivele de distragere a atenției pe care le presupune veselie, Mireasa este condusă la altar, pregătită să renunțe la toată viața ei de până atunci. Oaspetele nu poate face altceva, decât să-și smulgă părul din cap, când aude sunetul puternic de fagot. Este smuls el însuși, prin puterea artei, de la iubitele sale motive care-

i distrag atenția și nu are de ales, trebuie să asculte. În această postură ne aflăm cu toții: îi opunem rezistență vrăjii, dar o și dorim.

„De ce-aș renunța eu, pentru tine, la motivele care-mi distrag atenția?” – este întrebarea care i se pune scriitorului. Pentru că există mai multe lucruri care-ți solicită atenția minții, decât au fost vreodată. Bibliotecile și muzeele sunt ca niște uriașe depozite, doldora de mii de capodopere, în toate stilurile. Imensa lor avuție ne atâță ambiția. Din mulți oameni educați, ar putea face câte un Doctor Faust¹¹¹. Îl amenință cu moartea prin distragerea atenției. Dar oricine, la orice nivel, este expus aceleiași primejdii. Uriașii producători de bunuri au nevoie de atenția noastră nedispersată și neajutorată. Ne ajung din urmă, când încercăm să fugim de ei, și ne umplu ochii și urechile de mărci noi de automobile, țigarete și săpunuri. Apoi, știrile și toată informația ne distrag atenția. Arta de proastă calitate ne distrage atenția. Cultura veritabilă, cum arătam deja mai devreme, are și ea darul acesta. În ultimul rând, sunt cerințele interioare ale memoriei, dorinței, fanteziei, anxietății și tuturor celorlalte. Acestea, poate, sunt cele mai tiranice. Marele haos din afară ne face să ne orientăm atenția spre înăuntru, iar în micile noastre tărâmurii interioare, ne lăsăm pradă motivelor preferate, care ne-o distrag.

Citatul următor demonstrează formele cu adevărat elementare, prin care este distrasă atenția în mod curent. Provine dintr-o cărțuție răspândită, Manualul frumuseții¹¹², de Constance Hart. Capitolul se intitulează: Trucuri de înfrumusețare cu dublă utilitate: „În timp ce vă faceți treburile casnice: puteți sta cu cremă pe față și cu părul prins pe bigudiuri; puteți practica o postură corectă; când stați la chiuveta din bucătărie și curățați cartofi, vă puteți face exercițiile de flexare a gleznei și de întărire a picioarelor; de asemenea, puteți practica o bună poziție șezând... În timp ce telefonați (acasă, bineînțeles): puteți face exerciții cu ceafa; să vă periați părul; să faceți exerciții de gleznă, de ochi, de întărire a picioarelor și pentru bărbie și ceafă; practicați o bună poziție la verticală sau șezând; puteți chiar să vă masați gingiile (ascultând ce vă spune cealaltă persoană)... În timp ce priviți la TV sau citiți: vă puteți peria părul; puteți să vă masați gingiile, să faceți exerciții de gleznă și de mână și exerciții de întărire a picioarelor; faceți câteva exerciții de bust și de spate; masați-vă scalpul; folosiți tratamentul abraziv, pentru a îndepărta părul superfluu“.

Vedem aici o manieră fundamentală, în care poate fi distrasă atenția. O energie atât de înverșunată nu poate fi obținută decât din sentimentul că scurttimea vieții ne cere să ne combinăm activitățile, să le combinăm și recombinașim, să înmulțim nivelurile de conștientă și pe cele de coordonare musculară, strat după strat, după principiului sandviciului. Nu suntem perfecți. Trebuie să ne perfecționăm, trebuie să ne epuizăm. Poate că există, într-adevăr, și o dorință perversă de libertate, în toată această poveste. Dacă nu suntem dominați de nici o activitate singulară, suntem liberi; liberi, nu și liniștiți; în tihnă, dar nu inactivi, de vreme ce, în orice moment, ne luptăm pentru perfecțiune. Nu, fața, gâtul, bustul, pielea, mintea nu ne sunt bune așa cum sunt – neobosiți trebuie să le îmbunătățim. Procedând astfel, respingem puterea morții asupra noastră, pentru că, atâta timp cât devenim tot mai buni, nu există nici un motiv pentru care să murim. Cred că principiul dominant din spatele întregii povești poate fi rezumat astfel: nu te dăruiești pe de-a întregul nici unei singure activități. Împarte-le și înmulțește-le.

Ce soartă, să te căsătorești cu o femeie care urmează asemenea instrucțiuni! Dar ce să mai spunem atunci despre soarta scriitorului al cărui roman îl ține-n mână o asemenea femeie – presupunând că mai are vreo mână liberă? Ce poate face el, ca să-i câștige atenția? Poate s-o mențină atentă cu privirea lui sclipitoare? Cum altfel, doar și el suferă de aceleași boli. Și el, ca toată lumea, este supus deșertăciunii, fără să vrea. Și el este asurzit de vacarmul vieții, de crize, de pretenții și contrapretenții, de fantezie, de dorința și ambiția de a obține perfecțiunea, de speranțele deșarte, de greșală și de teama de moarte.

Dar o atenție distrasă nu e neapărat dușmănoasă față de imaginație. Romanele sunt lansate la apă de pe rampa distragerii atenției. Demarează din mijlocul ei. Încă de la prima pagină, aflăm, în Anna Karenina, că „Totul era confuz în casa familiei Oblonski“. Atenția distrasă este unul dintre subiectele capodoperei lui Tolstoi. Societatea întreagă este un mare sistem de distragere a atenției, în viziunea lui Tolstoi. Anna și Vronski sunt despărțiți de faptul că ea, societatea, nu e de acord ca ei să se unească. Vronski se plictisește: nu are o slujbă potrivită, nici vreun obiect asupra căruia să-și concentreze atenția, pentru că iubirea – cu alte cuvinte, cea mai pură atenție pe care i-o poți acorda celui alt – nu poate fi susținută chiar zi

de zi. Iubirea nu este o ocupație. De aceea, Vronski o părăsește. Oblonski, fratele Annei, face o ultimă încercare de a obține de la cumnatul său, Karenin, consimțământul pentru divorț. Pentru Anna, de asta depinde însăși viața ei. „După o masă copioasă, la care coniacul a părut a nu se mai termina... Oblonski a sosit acasă la contesa Lidia Ivanovna“, zice Tolstoi. În cursul serii, Oblonski adoarme, iar, când se trezește, se strecoară afară din casă, lăsând baltă apelul pe care venise acolo tocmai ca să i-l facă lui Karenin. A doua zi, primește refuzul definitiv al acestuia.

Nu văd cum am putea să nu-l blamăm pe Oblonski pentru suicidul surorii lui. Este un om normal, bine-crescut, nu mai rău decât cei mai mulți, inimos, bon vivant, care-și iubește sora, bineînțeles, dar este incapabil să-și mențină atenția concentrată asupra lucrului de care ea are cea mai mare nevoie. Nu este un monstru de egoism – e, pur și simplu, distrat. Atenția care-i lipsește lui este suplinită de Tolstoi însuși, în scrierea romanului. Metoda scriitorului este aceea a încetinelii și simplificării deliberate – o încetineală contemplativă, care transformă confuzia în ordine și unitate. Nu trecem niciodată de la neatenție la (un anumit soi de) atenție, fără să resimțim o emoție triumfătoare. Distragerile de atenție îi conferă forță unei opere de artă prin clarificări – și romancierul se folosește mai mult decât orice alt fel de artist de ele. Multe sunt evenimentele care ne potopesc, ne iau cu asalt și emit pretenții asupra timpului și judecății noastre; valuri întregi de amănunte dezintegratoare se revarsă peste noi și amenință să ne oblitereze orice simț al ordinii și proporției. Romancierul pornește de la o mare profunzime a distragerii atenției și dificultății. Uneori, ca James Joyce, în *Ulise*, riscă o cufundare totală în atenție distrasă. Nu vreau să spun că romancierul știe ce este ordinea; dar se bazează pe propria imaginație, care să-l conducă spre ea. În opera de artă, imaginația este unica sursă de ordine. Unii critici susțin că trebuie să începi cu ordinea, dacă e vorba s-o termini cu ea. Nu este așa. Romancierul începe cu dezordinea și cu lipsa de armonie și se îndreaptă spre ordine printr-un proces necunoscut, care ține de imaginație. Și, oricum, ordinea pe care o realizează el nu este ordinea obișnuită a ideilor. Criticilor cred că trebuie să li se reamintească lucrul acesta. Limbajul artiștilor este arta. Regulile nu sunt aceleași ca în știință și filosofie. Nu știe nimeni de unde provine forța imaginației sau cât de multă distragere de atenție poate înghiți. Ni se spune acum că are și ea limitele ei, pe care și le-a atins. E de presupus că e prea vastă, distragerea de atenție,

pentru iubire, prea intensă pentru frumusețe, prea chinuitoare pentru orice fel de ordine. Prin urmare, ne spun criticii, romanul e mort. Oamenii ăștia n-au de unde ști ce este imaginația sau de ce puteri dispune ea. Aș vrea să pot crede în obiectivitatea lor bonomă, dar nu pot. Mi-ar plăcea să nu-i bag în seamă, dar asta e destul de dificil, pentru că dețin o putere deloc neglijabilă. Poate că nu e reală, puterea lor, dar e tot un fel de putere. Sunt în stare să-ți distragă atenția foarte mult.

Și cu ce seriozitate mortală pretind să li se dea ascultare! Pe ce bază, la urma urmelor? Pe înfloritură. Pe simple înflorituri. I se năzare câte unuia că e scriitor. Nu-și obține vreun certificat, ca doctorul, nici nu dă examen de intrare în barou, precum avocatul, nici nu face ucenicie, ca un meseriaș, nici nu se înscrie în vreun sindicat, ca zidarul. Un roman e scris de un om care se consideră a fi romancier. Dacă nu vine cu o asemenea pretenție despre el însuși, pur și simplu, nu-și poate face treaba. Este o treabă imposibilă. Trebuie să vină în contact cu lumea într-un mod aparte. El trăiește într-un soi de întrețesătură, care-i plutește prin minte, când se simte bine, și care i se lasă peste minte, când nu. E greu de spus cu precizie de unde provine acel vâl, sau ce anume este, dar este, în tot cazul, un semn al autonomiei pe care o are. El însuși s-a chemat și s-a uns. N-a fost ales de nici un profet. Așa că nu se bucură de vreo asistență nici supranaturală, nici socială. Ei, și nu cădem noi, americanii, pe spate după oamenii care se realizează prin ei înșiși? Ba da, cădem – după unii dintre ei. Față de această auto-alegere ciudată a omului care li se înfățișează celorlalți, spunându-și romancier, nu există bariere vizibile, cel puțin. Așa, deci, să spunem că auto-unsul se lasă purtat de forța propriei imaginații; exprimă în cuvinte imaginile pe care ea i le creează și, mânat de o anumită aroganță, presupune că scrierile lui trebuie citite – că vor fi citite. Originile acestei aroganțe, dacă de aroganță e vorba, sunt și ele destul de misterioase. De fapt, din orice punct de vedere logic și rațional am privi-o, toată povestea e năucitoare. Totuși, de vreme ce pornește la drum ca o chestiune privată și nu face rău nimănui, nu i se ridică obiecții. Nici nu vor exista vreunele, atâta timp cât interesele de putere nu sunt afectate.

Societatea nu face prea multe, pentru a-l încuraja pe acest auto-ales; dimpotrivă, îl supune multor apăsări negative. Oare imaginația este cea care o nemulțumește? Pe care o detestă, eventual? Se poate foarte bine. În tot

cazul, întreține suspiciuni față de imaginație. Pentru că mereu există activități diriguibile, pe care societatea le reclamă și le încurajează. Uneori, legiuitorul ocupă locul de frunte, alteori preotul, iar alteori generalul. La noi, sunt omul de afaceri, administratorul, conducătorul politic, militarul. Ei dețin puterea; ei sunt oamenii reprezentativi; prin ei se ilustrează bărbăția. Se cinstesc pe ei înșiși, dar sunt și cinstiți de toți ceilalți, sunt imitați, ca posesori ai puterii și ai virtuții. Ei comandă armatele, industriile, imperiile editoriale, ei construiesc reactoare atomice și ne fac legi nouă, tuturor. Un scriitor modern, când ajunge să vorbească despre puterile lor, este forțat să se exprime vag, pentru că nu știe ce fac ei, asta-i adevărul. Orice legătură dintre artă și autoritate s-a rupt, de la o vreme.

Bun, și-atunci, dacă este adevărat că scriitorul nu are nici o legătură concretă cu puterea și că e despărțit de curentul predominant al lucrurilor, nu doar pentru că-i lipsesc niște demnități anume, dar și pentru că propria-i auto-împuternicire îl obligă să trăiască într-o manieră diferită față de majoritatea celorlalți oameni, de ce atunci, zic, nu face el un salt, cu îndrăzneala imaginației sale, tocmai în sălile consiliilor de Stat, sau ale Pentagonului, sau ale reuniunilor ministeriale? Curios lucru, nici măcar el nu se așteaptă de la el să facă așa ceva? Dimpotrivă, acceptă cu timiditate orice restricție impusă de domnia experienței. Au pus laba pe el demonii cunoașterii directe, ai documentării și acurateței naturaliste. Semnul roșu al curajului¹¹³ probabil c-a fost ultimul roman american scris integral din imaginație, și au apărut scrisori indignate, în vechea revistă Dial, de la veterani ai Războiului Civil, care-l denunțau pe Crane pentru erorile tehnice pe care, neavând experiența războiului, le comisese în carte. Suntem o națiune dedicată faptelor, și nu ne place să ne pierdem vremea cu nu-știu-ce cărți care vin cu informații greșite despre naufragii survenite pe coastele Boemiei¹¹⁴. Ne place să punem lucrurile la punct. Altminteri, avem senzația că ne irosim timpul prețios. Iar dacă un om scrie o carte, ni se pare absolut justificat să-l întrebăm, de parcă am avea de gând să-l angajăm, ce calificări și ce experiență posedă. Pentru că trăim, realmente, cu impresia că experiența este valoroasă la modul intrinsec, și-atunci avem aceeași atitudine strângătoare față de ea, cum avem față de alte lucruri de valoare. Experiența nu are cum să fie rea, părem a crede – cu cât ai mai multă, cu atât mai bine. Dacă o atitudine de felul acesta poate fi justificată în anumite privințe, cred că se cuvine arătat că dezordinea în materia experienței e

totuna cu distragerea atenției. Imaginația se poate face, din experiență sau din nonexperiență, exact ce dorește. Refuzând să scrie orice lucru cu care nu e pe deplin familiarizat, scriitorul american își mărturisește neputința imaginației și acceptă să fie relegat într-o postură inferioară.

„Toate calitățile unui om îi asigură acestuia demnitate, dacă el știe că e necesar în serviciul colectivității din care face parte“, scria William James în eseul din 1910, Echivalentul moral al războiului. Ei bine, scriitorul crede, cu siguranță, că respectiva colectivitate, dacă-și cunoaște foarte bine interesele, trebuie să facă în așa fel, încât să aibă tot atât de multă nevoie de el, câtă are – să nu mergem prea departe, spunând ca de Secretarul de Stat și de cel al Apărării –, dar atâta nevoie, câtă are de psihiatri, care se ocupă tot de confuziile rezultate din experiență, sau de regizorii emisiunilor de televiziune. Dar, de vreme ce a descoperit mirul și s-a miruit de unul singur, scriitorul de romane chiar nu are nevoie să se iluzioneze în privința „colectivității“. C-ar avea nevoie de el – nu se poate să-și închipuie așa ceva. Poate doar cu condiția ca el să creeze o senzație oarecare sau să câștige o mare avere. Pentru că, desigur, banii provoacă o scamatorie: „Dacă e mândru de colectivitate – continuă William James –, propria-i mândrie crește proporțional“. Nu pare să existe, în jurul nostru, prea multă mândrie de acest fel. În vremurile moderne, sentimentele și gândurile scriitorilor s-au îndreptat împotriva direcției generale. Dacă, totuși, au mers în același sens cu cele ale colectivității – ale maselor –, au făcut asta în termenii maselor, nu într-ai lor.

Scriitorii americani s-au descris adesea pe ei înșiși ca fiind niște haimanale, vagabonzi, milogi și trântori. Thoreau a ieșit în evidență, la capitolul economie prin tihnă, cât a trăit lângă lacul Walden.¹¹⁵ Walt Whitman se prezintă drept un om al locurilor „aspre“. Vachel Lindsay și-a scris Ghidul numai bun pentru milogi, inspirându-se din experiențele sale de predicator al propriei Evanghelii a Frumuseții¹¹⁶. Scriitorii s-au ținut deoparte de îndatoririle comune ale cetățenilor cu care conviețuiau. Și nu mă refer în primul rând la îndatoriri, poate, cât, mai degrabă, la tot ce ținea de rutina orașelelor din jurul morilor, a orașelor miniere și a marilor metropole. Alții se trezesc dimineața și se îndreaptă, valuri-valuri, către locurile de muncă. Nu și scriitorul auto-uns. El stă pe scaun, în camera lui de scris, ca unul mai liber decât alții. Sau n-o fi mai liber? Este liber? Poate că simte o vagă

teamă perfidă, în sufletul său, că face un lucru atât de greu de explicat celorlalți, pasagerilor de dis-de-dimineață ai tramvaiului de pe bulevardul Milwaukee din Chicago.

„Trândăvesc și-mi ispitesc sufletul“, zicea Walt Whitman. Mă rog, poate că și omologul său de azi face la fel. Poate. Sper, cel puțin, pentru că imaginația lui are nevoie de o atitudine liniștită. Dar se poate la fel de bine ca el să lucreze, să tragă din greu, în efortul de a veni în întâmpinarea fraților săi din birou și de la fabrică, în semn de solidaritate. Sunt șanse bune să fie literalmente fratele lor și să provină din aceleași mase. Iar acum, din cine-știe-ce motiv straniu, caută să arunce o punte din acest loc al său de proveniență, dintr-o cameră de la Chicago, până la – să zicem – Ahab, la Cervantes, la Shakespeare, la regii din cărțile Vechiului Testament, la cartea Genezei. Pentru că zice: „Nu facem parte și azi din aceeași umanitate, nu suntem copiii lui Adam?“ Așa că-și ispitește sufletul să lase deoparte distragerile de atenție.

Dar, uneori, simte chiar pe străzile pe care umblă că energiile populației au fost limitate la ceea ce ține de activitatea maselor, de industrie și de bani. La ora prânzului, într-un oraș mare american, devii conștient de o anumită pustietate înăuntrul caselor. Auzi cum geme orga în disoluție, pe măsură ce scenele telenovelei se succed în bucătăria de la parter, sub picioarele mesei la care stai și scrii. Iar câteodată, se ivește suspiciunea că poate automobilul Studebaker, poate camioneta Bendix au absorbit puterile cele mai înalte ale omului. Este cu puțință ca geniul intelectual, moral, estetic al speciei umane să se fi epuizat? Nici vorbă de așa ceva. Inginerii aeronautici tocmai au demonstrat că planeta poate fi circum-navigată într-un zbor neîntrerupt de patruzeci și cinci de ore. Asta înseamnă geniu – să ridici om și metal de la sol și să-i trimiți să dea roată feței pământului. În fața unei asemenea realizări, nimeni n-ar trebui să se mai simtă plictisit, nimeni să se simtă izolat. Înfiorările orgii, apatia inexpressivă a unei lumi care (vremelnice) nu este un templu sunt oarecum neimportante. Izul de bere de pe scările întunecate nu înseamnă nimic. Absența unui contact uman este doar ceva trecător. Fila de hârtie din mașina de scris, care conține o conversație anume, niciodată purtată cu adevărat, este o simplă ofrandă adusă și depusă pe altarul anumitor divinități care... care lipsesc în momentul de față. Dar se întorc ele, pentru că toată lumea le simte lipsa, cu timpul. Să ne amintim

de Thoreau care stătea pe malul lacului. Sânguința vecinilor săi n-a reușit să-l smulgă din legătura lui cu natura. Scriitorul își spune în sine, eventual: „Ești legat de apropiatii tăi într-o manieră mai bună. Pentru că, la urma urmei, cât de bine sunt ei legați unul de altul? Formează o masă friabilă, cu prea puțină coeziune. Camaraderia de pe linia de asamblare nu e foarte solidă; nu-i vorbă, că nici la popicărie, nici la clubul comunitar, nici la cârciumă, nici la magazinul de băuturi nu e vreuna mai brează. În tabere și cazărmi, lucrurile stăteau altfel. Dar acolo erai luat în derâdere sau detestat, dacă erai prins citind vreo carte sau dacă vorbeai în stilul tău. Nu-ți uita loialitatea față de spiritul uman și nu te lua după gloata care protestează că nu ești câtuși de puțin scriitor, ci pescar sau fermier. Numai frica te-ar putea face să spui lucruri de felul acesta; rușinea de a fi divorțat, spre deosebire de alți oameni, precum și frica de forța brută a celor mulți“.

Scriitorul de ficțiune și-ar putea vorbi cam în termenii aceștia – când i-ar fi distrasă atenția. Pentru că, atunci când se află efectiv la lucru, incitația produsă de imaginație îl acaparează, și nu-i mai trebuie justificarea vagabondului sau a celui dedicat unei vieți tihnite, care, prin exemplul personal, le reamintește fraților săi ahtiați de bani să se așeze alături de el, să-și simtă bătaile inimilor, să spună povești pline de tristețe și să privească liniștiți la frumusețea lumii exterioare și la tot ce mai e dinaintea lor. Nu, pentru că atunci este prea ocupat.

Dar, când și când, îi trece prin minte că se află, totuși, în mijlocul celei mai aprige distrugerii. Ura de sine a omului a condus, în secolul nostru, la cele mai sălbatice războaie și la demolarea imaginii omului despre el însuși, în lagăre și pușcării construite în chiar acest scop. Trupuri stivuite ca lemnele de foc – le-am văzut cu ochii noștri; și cadavrele celor masacrați, dezgropate pentru a li se lua dinții de aur din guri. Chiar și anii de așa-zisă pace, tot ani de război au fost. Cumpăratul și consumul de bunuri care mențin economia în mișcare, scriitorul și le poate reprezenta, stând în camera lui, drept acte care țin de îndatorire, de servirea de patrie, de sprijinul acordat războiului. Prin luxul vieților noastre, luptăm și noi – mâncăm, și bem, și risipim, ca să ne salvăm forma de guvernământ, care supraviețuiește pentru că produce și vinde mari cantități de bunuri. Felul acesta de a înțelege îndatorirea sau servirea de patrie, consideră scriitorul, ne poate distruge sufletele foarte ușor, fiindcă ne sunt luate și utilizate în

moduri străine de noi. Poate că sub toate acestea, reflectează el, se află o ură față de ființa umană considerată individual. „Să facă bine să dispară“ – așa sună mesajul pe care-l auzim. Și mulți răspund, în sinea lor: „Mda, așa să fie“. Se poate foarte bine ca scopul ascuns al freneticei distrageri de atenție, la care suntem supuși, să fie chiar acesta. Dacă se dovedește că așa e, atunci scriitorul, precum propovăduitorul unei religii, simte că e posibil să fi devenit anacronic.

„Iese preotul, intră divinul literat“, zicea Walt Whitman. Simțea el că oficiile îndeplinite de poet le absorbeau pe cele sacerdotale. În Perspective democratice, îi atribuia poetului responsabilitatea de a crea un tip de om – un arhetip, îl numea – și se oferea pe sine drept model sau reprezentant. Trebuie să-ncepem de undeva. Pipăie-mă, zicea, și vei pipăi un om. Nu sunt diferit de alții, iar ei nu sunt diferiți de mine. Ce presupun eu, vei presupune și tu. Acest lucru nu este întotdeauna înțeles drept actul de iubire ce era. Între cele radical neasemănătoare, nu există iubire. Așadar, crearea unui arhetip îi revenea poetului, iar a unui umanist – savantului. Foarte bine, și unde sunt acești oameni? Îi vezi peste tot prin țară, în diverse locuri, cel mai adesea în colegii și universități. Sunt diferiți, cu toate că mulți dintre ei încearcă să nu fie. Sunt neputincioși. Universitățile sunt niște antrepozite de cultură. Să ne imaginăm un om care locuiește în orașul Akron, din statul Ohio, și predă istoria Renașterii italiene. Este îngrozitor numai să te gândești la câte are de reconciliat. Sau predă etica și este implicat în politica facultății. Are un comportament meschin, și sufletul său nu poate suporta contrastul. Ce caut să spun este că anumite idei nu pot fi susținute așa, ca să fie. A te strădui să le încorsetezi este o catastrofă. Cum stă el întins în pat, în mansarda lui sărăcăcioasă, Raskolnikov¹¹⁷ este rușinat de gândurile de stăpânire care-i trec prin minte; această rușine, ca un material radioactiv, străpunge zidul de reținere morală și iese la iveală cu toată forța-i distructivă. Raskolnikov comite o dublă crimă. Dar nu numai ideile care sunt legate de rău devin distructive. Ideile despre bine, întreținute pătimăș, îi pot fi dăunătoare în egală măsură gânditorului pasiv. Pasivitatea este cea care-l împinge la disprețul de sine. Care dispreț îl poate înstrăina de ideile despre bine. Ajunge să trăiască în umbra lor și se simte mărunț. Un erou al gândirii în anumite situații, devine abject în faptă și nu poate fi blamat pentru sentimentul că nu face o treabă de bărbat. Citește în ziar despre ce fac bărbații: pun la cale noi emisiuni de obligațiuni, modelează opinia

publică, rezolvă criza Canalului Suez¹¹⁸. Bărbații sunt activi. Ideile sunt pasive. Ideile sunt bune de disprețuit. Literatura, în asemenea condiții, este și ea demnă de dispreț. Sigur că e plăcut să ai prin preajmă câțiva poeți. Toate marile imperii au avut. Noi suntem tot un mare imperiu și avem nevoie de câțiva poeți. Așa se face că regele Irod¹¹⁹ stă în vastul său palat de reclamă și publicitate și, din când în când, aude cum Ioan Botezătorul își înalță glasul până la el din temniță. Nici măcar nu se obosește să-l descăpățâneze.

Scriitorul n-are nici o legătură cu puterea și, totuși, se gândește întruna la ea. Ofer câteva declarații de secol XVIII și XIX, în chip de probe: „Poeții sunt legiuitorii nerecunoscuți ai lumii”¹²⁰; „Dați-mi să compun cântecele unei națiuni, și nu-mi pasă cine-i face legile”¹²¹; „Mai presus de toate pământurile dinainte, o mare literatură originală va deveni, cu siguranță, justificarea și fundamentul (în anumite privințe, unicul fundament) al democrației americane”¹²².

Dar aș vrea să subliniez că scriitorii moderni i-au acordat neputinței mai multă atenție decât oricărui alt subiect. Folosesc termenul neputință în sens oarecum larg, incluzând în el pierderea sau lipsa puterii de compătimire, absența sentimentului (ceea ce numea Elizabeth Bowen „moartea inimii”¹²³), precum și, literalmente, incapacitatea. Iată o scurtă listă:

Oblomov: Își petrece viața în pat.

Frédéric Moreau, din Educația sentimentală a lui Flaubert: O viață consumată cu nimicuri, din plin irosită.

Căpitanul Ahab, din Moby Dick: „Mi-am pierdut puterea de-a mă bucura de lucruri mărunte”. Vrea să spună că are atenția distrasă. Minte lui recunoaște frumusețea naturală, dar aceasta nu-l mai mișcă.

Clym Yeobright, din Întoarcerea băștinașului¹²⁴: Este gol de sentimentul pe care-l așteaptă de la el Eustacia.

Eroul sau antieroul lui Dostoievski din Însemnări din subterană: Răutatea sa, răceala sa, veninul său, combinate cu anvergura minții sale, îi conferă o statură excepțională.

Leopold Bloom, din Ulise: Bărbatul cu atenția distrasă și neputincios.

Aș putea să adaug sute de alte exemple, pe această listă, din scrierile lui Lawrence, Proust, Hemingway sau ale nenumăraților imitatori ai acestora. Cu toții spun aceeași poveste. Groaza e mare, sufletul e mic; omul o fi asemănător zeilor, dar e mizerabil; inima s-ar cuveni să fie deschisă, dar este încorsetată de frică. Dacă omul, mizerabil din fire, este reprezentat, nu avem de-a face cu nimic altceva, decât cu o relatare fidelă. Dar, dacă e vorba de omul făcut după chipul Domnului, de omul care e ceva mai jos decât îngerii, care e neputincios, atunci nu mai este același lucru. Și pe această a doua premisă, cea sub-angelică, mizează de obicei scriitorii. Nu știu dacă termenul potrivit este exagerare, dar el sugerează ceva cu care putem fi de acord, fără îndoială. De ce-ar avea nevoie omul mizerabil de putere sau de ce-ar vrea să se împăuneze cu o glorie imaginară? Dacă asta înseamnă putere, nu poate fi decât un semn al deșertăciunii să suferi de lipsa puterii. Pornind de la cealaltă premisă, mai nobilă, omul ar trebui să aibă cel puțin suficientă putere, încât să depășească nivelul infamiei și să-și desăvârșească viața. Suferința, slăbiciunea, slugărnicia lui capătă atunci o semnificație. Iată care au considerat scriitorii a fi justificarea puterii. Ar trebui să scoată la iveală măreția omului. Și, dacă nici o altă formă de putere nu face asta, puterea imaginației își asumă sarcina.

„Acea creație netulburată, nevinovată, somnambulatorie, prin care – și numai prin care – poate avansa orice lucru măreț nu mai e posibilă“, îi spunea Goethe lui Eckermann. „Talentele noastre se află în prezent expuse dinaintea publicului. Criticile cotidiene, care apar în câte cincizeci de locuri diferite, și bârfele pe care le declanșează în rândurile publicului, împiedică apariția oricărei creații sănătoase... Cel care nu se ține la distanță de toate acestea și nu se auto-izolează prin forță brută, e pierdut.“

Așadar, dacă este înțelept, scriitorul va evita unele cărți, gazete, reviste și cercuri sociale. Dar poate că nu-l ajută înțelepciunea. Toată lumea vorbește. Secretul e deja pe buzele tuturor. Mergi la o petrecere, și un psihiatru îți povestește că psiho-terapeutul lui crede că literatura e muribundă. Este un act de agresiune. Și cum poți să-i ceri unui romancier să nu meargă la petreceri? Trebuie să meargă și trebuie s-audă, inevitabil, tot ce-i mai rău, expunându-și nevinovăția somnambulatorie unor grave primejdii. O dată în

plus, cele care au de suferit sunt înfloriturile. Dar ele vor crește iar, de la sine. Există măreția proprie omului și-apoi măreția imbecilității sale – ambele sunt eterne.

Este absolut normal ca scriitorii să aibă dușmanii lor. Este regula vieții, printre scriitori, ca și printre șerpi, șoareci sau păduchi. Creaturile mai subtile au și dușmani mai subtili. Cei mai subtili dușmani sunt aceia care te fac să treci de partea lor. Citești cuvintele pline de autoritate ale unui critic eminent; sună rezonabil; pe jumătate, ești de acord cu el, apoi ți-e distrasă atenția, și deprimarea te sufocă.

Terminați! Am auzit asta de la Valéry, de la T.S. Eliot, de la Ortega, de la Oswald Spengler și, cel mai recent, de la înălțimile lor din Morningside Heights¹²⁵. Se presupune că suntem condanțați. Dinozaurii cei mari s-au dus; n-au mai rămas decât șopârlele veninoase zise monștri Gila, pe post de vestigii. Ah, s-ajungi iar la fel de neimportant ca bietul poet pe care Brutus și Cassius l-au alungat dintre ei! Pentru fiecare poet, acum există o sută de custozi ai muzeelor și de doctori în literatură, zeci de ciocli care măsoară neobosiți coșciugele. Măcar dacă omul ar fi om în aceeași măsură în care șopârla e șopârlă, zice D.H. Lawrence într-un poem! Măcar dacă romancierul, considerat a nu fi decât un monstru Gila degenerat, ar fi, cel puțin, un autentic monstru Gila! Ar putea sta la soare, netulburat de nimeni, și să prindă muște.

Romancierul s-a obișnuit să ia cuvintele în serios și crede că aude cuvinte de cea mai mare seriozitate. Crede că vocea unei înalte seriozități este cea care zice: „Depășiți. Terminați“. Dar dacă s-ar dovedi că e vocea neseriozității, de fapt?

Savanții și criticii sunt, câteodată, ciudat de asemănători cu deținătorii de proprietăți. Își țin bunurile atent supravegheate. Aici începe proprietatea mea, și acolo se sfârșește. Un instinct al conservării, pe care-l au – și pe care orice iubitor al ordinii îl va recunoaște și respecta –, opune rezistență extinderii și pretinde limitări. Și de ce nu? În schimb, e groaznic de plăcut să fii epigon. Teribil ce te mai gâdilă părerea foarte bună despre tine însuși. Dar ce curios ar fi ca vorbele acestea, depășiți și terminați, să nu fie niciodată rostite cu durere sau regret. Accentul, mai degrabă, este unul de

satisfacție. Și e cu atât mai straniu, cu cât, dacă se înșală criticii, opiniile lor devin vătămătoare. Cu siguranță vor deveni și distructive.

Studentii de la literatură se încolonează în urma epigonilor. „Slavă Domnului!“, zic ei. „S-a terminat. Avem un domeniu. Putem trece la studiu.“ În fine, pare logic, într-adevăr, ca toată povestea să aibă un sfârșit. Bibliotecile și anticariatele sunt pline-ochi, după cum remarcam. Nu e suficient că universul fizic ne copleșește cu imensitățile lui – mai trebuie să se reverse și lucrările omului peste noi? Dar mă-ntreb dacă romanele pot fi studiate cu cine-știe-ce mare beneficiu, sau măcar citite, în condițiile în care nu le mai scriem deloc. Imaginația, nu studiul profesionist, menține vie imaginația. Samuel Butler vine cu o teorie la care subscriu: „Toate lucrurile care se prezintă în cantități mari – zice el –, indiferent dacă sunt cărți, clădiri, imagini sau ființe umane, apar ca sugestii ale altora, de același fel ca ele“. Mă-ntreb ce motive istorice ar avea procesul acesta de veșnică sugestie, ca să se oprească vreodată. Și ce se va întâmpla cu Iliada sau cu Anna Karenina, dacă nu vor fi citite niciodată de cei cărora le-ar putea sugera și altele de același fel ca ele? Literatura, în integralitatea ei, va dispărea.

„Romanul a murit, căzând victimă acelei pierderi a unei imagini consensuale asupra Universului, care s-a risipit odată cu sugrumarea creștinismului de către idealismul nedogmatic și materialismul frust“ – așa scrie d-l J.M. Cohen în recenta sa Istorie a literaturii europene occidentale. Este cea mai contondentă, mai fără menajamente, mai spartană afirmare a respectivei poziții, și-mi place, pentru că are în ea ceva extraordinar de birocratic. Îmi amintește de manualele după care studiam la colegiu: „Cruciadele au fost declanșate din cauza...“; „Următoarele evoluții au făcut posibilă apariția Renașterii în Italia...“ – mereu la fel, direct, simplu și pozitiv. Manualele ne spuneau care fuseseră condițiile unei literaturi înfloritoare. Sfârșitul feudalismului, ascensiunea burgheziei, Reforma, Epoca Rațiunii, înflorirea științei (et cetera) făcuseră posibilă apariția marelui secol al romanului. A funcționat așa de bine, această metodă, în explicarea trecutului – evident –, încât acum savanții au decis ca ea să fie proiectată în viitor. Este o nouă ramură a meșteșugului istoricilor – istoria făcută. De când burghezul gentilom, d-l Jourdain¹²⁶, a descoperit că vorbirea sa de fiecare zi era Proză, scriitorii au scris numai Literatură, pictorii au

pictat Artă, muzicienii au compus Muzică, iar acum, istoricii culturali creează Cultură, epocă după epocă, în trecut, prezent și viitor.

O imagine consensuală asupra Universului? Ce mai e și asta? Și, dacă ajungem să aflăm ce înseamnă – dacă putem –, oare trebuie să credem că romanele au sărăcit, pentru că le lipsește așa ceva? Recent, în ziarul The Nation, Jacob Bronowski argumenta foarte bine faptul că imaginația omului de știință nu este foarte diferită de imaginația artistului. Oare imaginația științifică are și ea nevoie de o imagine consensuală asupra Universului? Știința modifică foarte ușor imaginile consensuale. Și de ce a supraviețuit ea foarte bine sugrumării creștinismului?

Argumentul că romanul este muribund sau mort e susținut de oameni care închid ușa în fața diversității și atenției distrase. Ei presupun că e prea mare, distragerea de atenție, pentru ca imaginația s-o poată compensa. Când vorbesc despre o imagine consensuală, se referă la faptul că suntem o civilizație de masă, condangată să fie superficială și descentrată. Întrebare: „Dar dacă sufletul nu acceptă?” Răspuns: „Ar face bine s-accepte. Acceptarea sa este determinată istoricește“. Dar aici, parcă se și simte izul grațiilor și-al închisorilor. Și când te gândești c-am pornit să vorbim despre literatură și fericire! Cât de aprige sunt impulsurile mai sumbre!

De ce ne-am născut? Ce căutăm aici? Încotro ne-ndreptăm? În veșnica ei naivitate, imaginația se tot întoarce la lucrurile astea. La fel face și când avem o imagine consensuală, și când nu avem. Pentru că nu o imagine consensuală îl face pe om interesant sieși. Nu istoria-l face, și nu cultura – interesul este intrinsec. Și nu e nedrept ca literații aceia, care susțin că romanul e mort, să fie întrebați dacă sentimentele lor sunt proaspete sau vlăguite. Viața ne consumă foarte repede – avem serioase motive de a ne simți vlăguți. Dar nu e treaba celor vlăguți să rezolve această chestiune.

Trăim în ceea ce se numește o epocă eshatologică. Lumi întregi au devenit la fel de ușoare ca niște mingi de ping-pong. Vorbim la masa de prânz despre bine și rău, despre moarte și nemurire, iar la câte un cocktail se discută probleme de ordin metafizic, de parcă lumea, la fel ca sticlele, ar putea fi golită până la ora cinei. Și-atunci, de ce un lucru în așa măsură minor, cum este Romanul, să rateze momentul de a fi pus sub semnul întrebării?

O mulțime de lucruri au fost declarate depășite. În anii de colegiu, cugetam la Spengler. Ca evreu, eram, în termeni spenglerieni, un magian¹²⁷, prin urmare depășit. Toynbee, dacă nu greșesc, are o viziune asemănătoare în privința evreilor, că sunt un fel de fosile. Marx și Engels au fost, și ei, profeți ai uzurii morale. Pentru Stalin, depășiți erau culacii¹²⁸; pentru Hitler, toate rasele inferioare de oameni. În coșurile de gunoi ale diverselor mișcări reformatoare, se mai găsesc și azi o serie de ortodoxii așa-zis depășite. Și cu toții știm – la ce altceva să se refere d-l Cohen, când pomenește de sugrumarea creștinismului? – că și Dumnezeu a fost etichetat ca depășit. Nu pretind că nu există ceea ce se numește uzură morală. Vreau numai să arăt că termenul depășit, care derivă din gândirea evoluționistă, ocupă un loc destul de important în istoria modernă a persecuției. Undeva jos, jos de tot pe scara puterii, departe și de Roma, și de Berlin, și de Leningrad, în anumite cercuri academice și critice, auzim rostită ideea că o imaginație de un fel aparte e depășită, de-acum. Condițiile obiective necesare pentru existența ei ar fi dispărut, pasămite. N-am auzit niciodată să se afirme, în aceste cercuri, că banii sunt depășiți sau că înaintarea pe scara socială sau pe cea a distincției academice ar fi depășită. După toate aparențele, acestea din urmă sunt lucruri solide, și nu necesită același consens precum în legătură cu natura Universului.

Mă rog, o asemenea chestiune n-ar putea fi nicicând lămurită printr-o dezbatere. Nici contestările academice, nici confirmările scriitorilor nu pot conta foarte mult. „A crede în existența ființelor umane ca atare înseamnă iubire“, zicea Simone Weil¹²⁹. Iată ce contează cu adevărat. Este posibil – chiar mai mult decât posibil – să spunem, după ce am citit unul sau mai multe romane moderne: „Și ce dacă? De ce mi-ar păsa mie? Nici ție, scriitorului, nu-ți pasă cu adevărat“. de prea multe ori, chiar așa se și întâmplă. Dar faptul în sine de a-ți păsa, de a crede sau simpla iubire contează. Toate celelalte – uzura morală, viziunile istorice, manierele, imaginile consensuale asupra Universului – nu sunt nimic altceva decât niște prostii și niște gunoaie. Dacă nu ne pasă, dacă nu ne pasă de îndată, atunci pier cărțile, și vechi, și noi, și romancierii, și guvernele. Dacă ne pasă, dacă, într-adevăr, credem în existența celorlalți, atunci e necesar ceea ce scriem.

Scriitorul se întreabă: „De ce oare aş scrie această următoare proză?“ Mai este încă posibil, în ciuda tuturor teoriilor care susţin contrariul, să-şi răspundă: „Pentru că este necesară“. O carte, orice carte, poate foarte uşor să fie superfluă. Dar să-ţi manifesti iubirea – cum să fie superflu aşa ceva? Există, oare, atât de multă iubire în jurul nostru? Nu-i foarte multă. Încă mai este rară, încă e minunată. Încă mai are efect împotriva distragerii atenţiei.

[1957]

Cititori profunzi din toată lumea, feriți-vă!

130

Interviewat la urcarea în tren cu destinația Boston, E.M. Forster a fost întrebat cum se simțea în ajunul primei sale vizite la Harvard. Auzise, a răspuns el, că la Cambridge¹³¹ se găseau câțiva cititori extrem de profunzi ai cărților sale. Se aștepta să primească de la ei întrebări foarte la obiect, ceea ce-l îngrijora. Motivul este absolut de înțeles.

În această epocă a noastră, oamenii serioși sunt mai serioși decât au fost vreodată, și cu greu se mai găsește o seninătate a sufletului, cum este a d-lui Forster. Pentru serioși, un roman este o operă de artă; artă care are un rol de jucat în drama vieții civilizate; iar viața civilizată se îndreaptă într-o direcție greșită și periculoasă – așa că putem presupune, dacă suntem realmente serioși, că nici un bun romancier nu ne va pofti la un picnic, numai ca să mâncăm salată de ouă și să fugărim fluturi peste fânețele englezești sau prin pădurile toscane. Fluturii sunt zglobii, sigur că da, numai că-n ei rezidă secretul metamorfozei. Cât despre ouă, misterul vieții se ascunde în ele. Cu toții știm asta. Cam așa stau lucrurile cu fluturii și salata de ouă.

Ar fi nedrept să spunem că responsabilitatea pentru această situație îi aparține în întregime cititorului. Adeseori, scriitorul însuși e de vină. Pe el nu-l deranjează dacă este mai profund, în comparație cu media. Oare de ce nu?

Oricum ar fi, cititul profund a mers prea departe. A devenit periculos pentru literatură.

„Domnule – întreabă studentul –, de ce târăște Ahile trupul prințului Hector de jur-împrejurul zidurilor Troiei?” „Asta sună a întrebare stimulatorie. Foarte interesantă. Am să mușc momeala“, zice profesorul. „În fine, domnule, vedeți dumneavoastră, Iliada e plină de cercuri – scuturi, și roți de care, și tot felul de forme rotunde. Și știți ce spunea Platon despre cercuri. Grecii erau într-un totu făcuți pentru geometrie.“ „Binecuvântat fie capul dumitale cu tunsoare cazonă – zice profesorul –, pentru acest gând așa de

frumos. Ai o sensibilitate ieșită din comun. Abordarea dumitale este și profundă, și serioasă. Totuși, am fost întotdeauna de părere că Ahile a procedat astfel, pentru că era foarte mânios.“

Ar trebui să fie un profesor neobișnuit, acela care să-și dea seama că Ahile, într-adevăr, era mânios. Pentru mulți profesori, el ar însemna mult, în schimb nu ar fi nicicum în mod special. A fi este mult prea evident. Profesorul nostru, însă, este un „depășit“, și-l plictisește pe studentul strălucit. Mânie! La ce folosește mânia? Marea literatură e subtilă, demnă, profundă. Homer este oricând la fel de bun ca Platon; iar dacă Platon a gândit, precis că Homer a gândit și el – a gândit la fel de frumos cerc după cerc.

Lucrurile nu sunt ceea ce par a fi. Și, oricum, dacă nu reprezintă ceva mare și valoros, atunci scriitorii nu-și bat capul cu ele. Oricare cititor profund va putea spune că urcatul într-un autobuz ilustrează așa-numitul Reisemotif¹³², atunci când se petrece într-un roman. Un pliant de călătorie semnifică Moartea. Filoanele de cărbuni reprezintă Lumea de Jos. Pesmeții cu bicarbonat sunt Ostia. Trei sticle de bere sunt... – e clar ce sunt. Mintea preocupată nu poate, practic, să nu nimerească, în acest joc, și oricine joacă e câștigător.

Ești marxist? Atunci corabia Pequod a lui Herman Melville, din Moby Dick, ar putea fi o fabrică, Ahab – administratorul ei, și echipajul – clasa muncitoare. Punctul tău de vedere e cumva religios? Corabia Pequod a pornit la drum în dimineața de Crăciun și este o catedrală plutitoare, care se îndreaptă spre sud. Ești un adept al lui Freud sau al lui Jung? Atunci, interpretările tale pot fi ample și variate. Am avut parte, recent, de o nouă explicație a romanului Moby Dick, din partea unui tânăr care se ocupă de un creier electronic. „O dată pentru totdeauna – mi-a spus –, e vorba de-o balenă, mama orișicui, care se tolănește pe patul ei cu apă. Ahab suferă de complexul lui Oedip¹³³ și vrea s-o taie, ca să scoată dracii din ea.“

Asta, da, citire profundă. Numai că trebuie să fim cinstiți și să nu uităm că romancierii și poeții cei mai buni ai secolului nu s-au dat în lături și au promovat-o din plin. Când își pierde acul de siguranță al budigăilor, Mairy (din Ulise) nu știe ce să facă, să nu-i cadă; mintea lui Bloom sare de la

gramatică la picturi, de la pictură la religie. Totul se realizează din câteva cuvinte. Geniul lui Joyce menține în echilibru toate elementele.

Totuși, cititorul profund e numai bun să-și piardă capul. Se dă nebunește în vânt după fiecare particulă de filosofie sau religie, și o umflă la dimensiuni mai mari decât ale dirijabilului Conte Zeppelin. Ce face Bloom, îi scutură hainele de praf lui Stephen și dă jos de pe ele așchiile de lemn? Dar nu sunt așchii oarecare, ci așchii din crucea lui Stephen.

Și mai ce? Toate micile ciudățenii călugărești pe care le ridiculiza Robert Browning în Monologul din mănăstirea spaniolă¹³⁴, încrucișatul cuțitului și al furculiței pe farfurie la sfârșitul mesei, și altele, au devenit stâlpii noului sistem.

Suntem chemați, oare, să atribuim semnificație la orice mâzgăleală de-a scriitorului? Este literatura modernă Scriptură? Este critica Talmud, teologie? Cititori profunzi din toată lumea, feriți-vă! Ați face bine să vă asigurați că seriozitatea voastră este o seriozitate de nivel realmente înalt, și nu, Doamne ferește!, vreo seriozitate de joasă speță.

Un simbol autentic e substanțial, nu accidental. Nu poate fi evitat, nu poate fi înlăturat. Nu pot fi eliminate batista din Othello, nici marea din Negrul de pe „Narcis”¹³⁵, nici picioarele deformate din Oedip rege. În schimb, se poate citi Ulise, fără a suspecta că așchiile de lemn au ceva de-a face cu episodul Răstignirii, sau că numele Simon trimite la păcatul simoniei, sau că sentimentul de foame al dublinezilor¹³⁶, de la ora prânzului, îi face paralelă celei a lestrigonilor¹³⁷. Acestea sunt chestiuni strict periferice – avantaje de mărginime, dacă se poate spune așa. Frumusețea cărții nu-ți poate scăpa, dacă ești orice soi de cititor, și e mai bine s-o abordezi din perspectiva naivității, decât din aceea a idolatrizării culturii, a sofisticării și snobismului. Sigur că e dificil, în epoca noastră, să fii atât cât ți-ai dori de naiv. Informația tot ajunge până la tine. Se scurge, după cum ne-am obișnuit să spunem. Totuși, cunoașterea, chiar și a celor sofisticăți, este relativ subțire, și până și cei mai versați indivizi, burdușiți de tot felul de taine, se dovedesc a fi mai degrabă fruști.

Cititorii poate cei mai profunzi sunt aceia care se arată siguri pe ei înșiși cel mai puțin. O bănuială încă și mai tulburătoare este că preferă semnificația,

sentimentului. Cum, iar venim cu sentimentele? Da, din păcate. Îmi pare rău că trebuie să deschid acest subiect obositor, însă n-am ce face. Motivul pentru care școlarul își caută refugiu în cercuri este că mânia lui Ahile și moartea lui Hector sunt prea mult pentru el. Nu face cu nimic mai mult decât fac majoritatea oamenilor civilizați, când se confruntă cu patimile și cu moartea. Născocesc o manieră oarecare de-a le ocoli.

Practica ocolirii este atât de răspândită, încât probabil că nu e drept ca oricare dintre grupuri să fie arătat cu degetul și blamat. Dar, dacă e vorba ca nimic să nu se facă, să nu se spună, am face bine să ne pregătim să abandonăm literatura de-a binelea. Se publică astăzi romane care constau integral din abstracțiuni, din semnificații, și, cu toate că avem o mare nevoie de semnificație, nevoia noastră de concretețe, de specificații, este chiar mai mare. Simțim nevoia să vedem cum acționează ființele umane după ce și-au însușit ori au asimilat semnificațiile. În sine, semnificațiile se dau la o centimă duzina. În literatură, umanitatea devine abstractă, când începe să ne displace. Și... Întrerupere datorată unui cititor profund: Da, da, știm toate astea. Uitați-vă numai la romanele concretului și ale particularului, cu oameni care deschid ușile și și aprind țigările. Nu sunt ei plictisitori? Și-apoi, vreți să adoptăm un program care să atenueze teama de sentiment și să pretindă că-i place creatura din carne și oase?

Cu siguranță, nu. Fără programe.

Frumoasă încurcătură la care s-a ajuns!

Trebuie să lăsăm în seama inspirației să răscumpere concretul și particularul și să recupereze valoarea cărnii și a oaselor. Până atunci, Platon să se ocupe de cercurile lui, pesmeții cu bicarbonat să fie pesmeții cu bicarbonat, iar așchiile de lemn – așchii de lemn. Sunt și așa destul de misterioase.

[1959]

O discuție cu Păcăliciu' Galben

138

„Mereu am afișat la vedere un ac de cravată cu perlă“, zice Păcăliciu' Galben Weil. Acum în vârstă de optzeci și ceva de ani, Păcăliciu' este un domn elegant și de modă veche; îi plac frazele bine rotunjite și vorbirea tihnită. Unul dintre cei mai mari șarlatani ai vremii sale, el și-a abjurat public nelegiuirile și și-a anunțat retragerea. O fiică pe care o are în Florida îl cheamă să-și petreacă anii, câți i-au mai rămas de trăit, alături de ea, dar el preferă la Chicago. Cui îl întreabă, îi spune că nu cunoaște loc mai potrivit și c-a trăit în multe locuri – Chicago este acasă pentru el.

Cum stăteam de vorbă cu el, în holul clădirii Sun-Times, nu cu mult timp în urmă, un tânăr fotograf a venit în mare grabă, mai mult alergând, la celebrul infractor, l-a luat cu brațul pe după umerii bătrâni lăsați și i-a spus cu tandrețe: „Haide, tu. Păcăliciu'. Bună, Păcăliciu', care mai e viața ta?“ În asemenea momente, chipul de bătrân bărbos i se luminează de-un zâmbet care transmite cea mai profundă plăcere, și-n priviri i se citesc, fugar, și modestie, și viclenie. Barmanii, chelnerițele, reporterii – toți îl cunosc. Specia pe cale de dispariție a bătrânilor intelectuali din cartierul zis Piața Balamucului¹³⁹ îl respectă. Agenții imobiliari, avocații și chiar judecătorii și bancherii îl salută uneori. De ce-ar vrea să trăiască oriunde altundeva? La Chicago s-a născut, și tot aici i-a început cariera.

John Coughlin Băiașul¹⁴⁰, consilierul cel primitiv ajuns ilustrul stăpân al municipalității din Chicago, a fost cel care l-a poreclit Păcăliciu' Galben. Băiașul și-a început cariera ca masor la vechiul hotel Brevoort. Ajungând să dețină o mare putere în oraș, nu era foarte mândru să mai stea de vorbă cu alde Joe Weil, un tinerel pe-atunci, care nu devenise încă Păcăliciu'. Weil venea deseori la salonul de masaj al lui Coughlin. Un serial timpuriu de benzi desenate, intitulat Popicăria lui Hogan și Păcăliciu' Galben, apărea pe-atunci în gazeta New York Journal, la care Coughlin își făcuse abonament. Weil o citea pasionat, și John Băiașul îi păstra exemplarele. „Bă, tu și Păcăliciu' Galben sunteți totuna“, i-a spus Coughlin într-o bună zi, și Weil s-a pricopsit cu porecla.

Păcăliciu' a slăbit foarte mult acum, ceea ce i se potrivește. Are o barbă foarte asemănătoare cu cea pe care o purta răposatul senator James Hamilton Lewis, un mare fante, la viața lui. E scurtă, împărțită la mijloc și pieptănată în două porțiuni rotunjite, cărunte și țepene. De sub favoriți, i se vede maxilarul – Păcăliciu' are o bărbie de om bătrân. Ai zice c-ai dat peste un impostor stafidit și fericit, un șarlatan mărunț, căruia-i place să-și amintească de trecutul său ticălos, până devii conștient de gura subțire, puternică și aprigă, de sub perii care-i tremură de bătrânețe. Este gura unui om sigur pe el.

Probabil c-a fost impunător odată, nu glumă. Acum, lasă impresia unei ferchezuieli decăzute. Are pantofii lustruiți frumos, deși nu sunt în cea mai bună stare. Costumul este făcut dintr-un material zdravăn – a mers de prea multe ori la curățătorie, dar e călcat impecabil. Cămașa trebuie să fie de pe vremea când era el mare și tare, pentru că i-a cam intrat gâtul la apă, și gulerul i-a rămas larg. Pânza prezintă un model de pătrățele-n alte pătrățele, pe verde. Cravata, buzunarul și batista sunt și ele de-un verde asortat. Are fața strânsă, dar luminoasă și însuflețită. Practica îndelungată în materie de lipsă de sinceritate îi creează un avantaj – nu-i întotdeauna simplu de intuit unde bate.

Cu escrocheriile lui, a câștigat milioane de dolari, dar a și pierdut la fel de multe averi, câte a făcut – și le-a pierdut mereu în afaceri întreprinse corect. Este una dintre ironiile lui preferate, la care adeseori se-ntoarce. Nevasta l-a împins de la spate, întotdeauna, s-o ia pe drumul cel drept. A iubit-o – și acum vorbește cu emoție despre ea –, și chiar a vrut să se reformeze, de dragul ei. Nu i-a reușit niciodată. A existat un blestem care i-a subminat orice afacere onestă, indiferent dacă a fost vorba să distribuie gratuit plane ca recompense la consumul de cafea sau să ia în concesiune circul Hagenbeck-Wallace¹⁴¹. Parcă o voce interioară îl avertiza că trebuia să rămână un șarlatan, iar el a preferat să n-o ignore.

Anii care au trecut nu i-au înmuiat inima față de victimele șarlataniilor sale. Sigur c-a fost un escroc, dar „țintele“ pe care el și acoliții lui le-au luat în cătare nu erau nici ele oameni integri. „Niciodată n-am înșelat oameni cinstiți, doar nemernici“, spune el azi. „Or fi fost ei respectabili, dar erau niște oameni de nimic.“ Iar cheștiunea o rezumă astfel: „Voiau ceva, fără să

dea nimic. Eu le-am dat nimic pe ceva“. Spune asta clar și sever – nu e genul care să compătimească pe cineva. Cu siguranță, caută să-și justifice infracțiunile, dar, dincolo de asta, crede că oameni cinstiți nu există. Se prezintă ca un fel de Diogene, a cărui căutare de-o viață, la lumina zilei, a onestității absolute¹⁴² a eșuat în dezamăgire. Ba chiar, nici nu s-a așteptat vreodată s-o găsească.

Este un gânditor, alde Păcăliciu', și-un cititor. Autorii săi preferați par să fie Nietzsche și Herbert Spencer. Spencer a fost întotdeauna preferatul filosofilor autodidacți din Vestul Mijlociu, această specie cvasi-dispărută. În anii 1920, Păcăliciu' făcea parte dintr-un grup de discuții boem din partea de semi-nord a metropolei Chicago, așa-numitul Club al Murăturilor cu Mărar¹⁴³. Panoplia sa de isteți pitorești și excentrici – poeți, pictori, năuci – a fost de mult risipită de vânturile vulgarității. Odinioară, Chicago promitea să devină o a doua Londră, dar n-a fost să fie: popicăriile și barurile s-au înmulțit, librăriile – nu. New Yorkul și Hollywoodul i-au luat artiștii. Moartea s-a ocupat de restul. Herbert Spencer a fost și el merit coșului de gunoi al istoriei.

Dar Păcăliciu' i-a rămas fidel și acum: își petrece serile cu cărțile lui – cel puțin, așa spune –, meditănd la legile societății, la cei sancționați și cei nesancționați, la forță și slăbiciune, la istorie și dreptate. Nu cred că Păcăliciu'-i place pe cei slabi, dar îi displac mulți dintre cei puternici, mai ales politicieni și bancheri. Față de bancheri, dovedește o solidă prejudecată – spune: „Sunt aproape întotdeauna suspecti. Activitățile lor sunt la limita legii, de cele mai multe ori“.

Mărginimile clar-obscur ale legalității îi atrag mintea subtilă. Nu cu mult timp în urmă, Păcăliciu' a fost ridicat din holul hotelului Bismarck, pe baza unei simple bănuieli. Nu făcuse altceva decât să stea de vorbă cu unul dintre oaspeții hotelului, îmi spune, dar directorul își făcuse griji, drept care telefonase la brigada de combatere a fraudei. Păcăliciu' s-a obișnuit cu asemenea mărunte nedreptăți, care nu-l mai lezează, nici nu-i tulbură liniștea interioară. La tribunal, ascultase cu atenție cazul unui agent de pariuri, dinaintea celui care-l viza pe el.

„De ce a trebuit să fie amendat și pedepsit omul ăsta?“ , întrebese Păcăliciu', când îi venise și lui rândul la bară. „De ce a trebuit să fie pedepsit, pentru că

plasase pariuri, dacă pariatul este permis, chiar și în incinta pistei de curse?“ Judecătorul se simțise foarte stânjenit, auzind cum punea problema Păcăliciu’. Îi răspunsese că statul încasa impozite de pe urma pistei de curse. „I-aș plăti bucuros impozite statului – zisese atunci Păcăliciu’ –, dacăș putea închiria o clădire în incinta căreia să fie legale șarlataniile. Să zicem că statul mi-ar da licență. Atunci, escrocii care ar opera în afara clădirii mele ar putea fi arestați și băgați la închisoare. În spatele ușilor clădirii, însă, prestatorii de șarlatanii ar fi în siguranță. Cam aceeași e logica și-aici, Onorată instanță.“ Dacă era vorba să crezi ce spunea Păcăliciu’, judecătorul nu i-ar fi oferit o „replică rațională“.

Poate că resentimentul arătat de Păcăliciu’ față de bancheri izvorăște dintr-o credință nedivulgată nimănui că el însuși ar fi putut impresiona mai mult, ca bancher, decât oricare dintre ei. În șarlataniile sale, de multe ori s-a dat drept bancher. Înarmat cu scrisori de recomandare de pe Wall Street contrafăcute, îl păcălea pe președintele consiliului director al câte unei bănci de provincie, care se arăta mai mult decât doritor să-i permită să se folosească de sediul băncii lui. Adeseori, Păcăliciu’ născocea câte un pretext pentru a sta chiar în biroul acelui președinte. Când intrau, victimele îl găseau așezat în spatele biroului masiv, de mahon, și-l confundau cu însuși președintele băncii.

La un moment dat, Păcăliciu’ a fost, realmente, reprezentant legitim al unei bănci de la Chicago – al Băncii de Stat Americane de pe strada La Salle-Sud. El și un alt escroc, Big John Worthington, așadar Al Mare, care semăna foarte bine cu J. Pierpont Morgan¹⁴⁴, au pus împreună la bătaie vreo șaptezeci de mii de dolari și au căpătat capitalul majoritar. Păcăliciu’ a devenit vicepreședinte al băncii. A demarat o afacere dubioasă cu scrisori de credit false, prin intermediul cărora s-a pricopsit cu vreo trei sute de mii de dolari. N-a fost prins. Cu altă ocazie, a închiriat o clădire de bancă pustie și-a umplut-o cu figuranți de-ai lui, care o făceau să pară că avea o activitate febrilă: soseau cu numerar care era, de fapt, maculatură, ca s-o depună, și cu genți pline cu bare de plumb pe post de lingouri. Păcălită de tot acel du-te-vino, ținta s-a lăsat ușor dusă cu vorba de Păcăliciu’. Altădată, a închiriat un sediu de birouri în inima districtului financiar de la Chicago și a tocmnit fete de la școlile de secretariat, care să se prefacă ocupate – băteau la mașină nume din anuarul telefonic.

Uneori, Păcăliciu' poza în doctor, alteori în inginer minier, sau profesor, sau geolog. Ba chiar, în timpul Primului Război Mondial, în reprezentant financiar al Puterilor Centrale. A pus în circulație reviste și cărți, din care înlăturase fotografiile originale, introducând altele, în are apăsarea el însuși. Cât i-a fost viața de lungă, le-a vândut proprietăți inexistente, concesiuni care nu-i aparțineau și scheme de vânzare de vânt unor oameni lacomi.

Din cauza diverselor sale întreprinderi, Păcăliciu' a mai aterizat la închisoare, când și când – a stat câte o vreme la Leavenworth și Atlanta –, dar zice, și nu e chiar de necrezut, că n-au fost prea multe zile plictisitoare în viața lui. Câștigurile totale, „poliția și presa cotidiană“ i le-au estimat la circa opt milioane de dolari. Din acești bani, cei mai mulți i-a pierdut în investiții păguboase ori i-a risipit cu o viață de lux. Îi plăceau petrecerile dezlănțuite, fetele de companie, supeurile cu șampanie, călătoriile în Europa. Își făcea hainele pe comandă la Londra, fie pe strada Bond, fie pe strada Jermyn. Garderoba englezească încă-i vine bine, pentru că adevărata calitate nu se demodează. Dar aproape orice altceva s-a dus.

„Până s-ajung la vârsta maturității – zicea Păcăliciu' –, m-am îndrăgostit de-o tânără de cea mai extraordinară frumusețe. Am adus-o acasă într-o seară, la cină. Mama mea – și-și scutura favoriții, uitându-se la mine grav, din albastrul pal al ochilor săi – era pe drept renumită pentru perfecțiunea ei în arta culinară. Am avut parte de-o masă splendidă, iar mai târziu, mama mi-a spus: «Joseph, aceea este o fată mai mult decât frumoasă. Este atât de minunată, încât nu se poate să-ți fie menită ție. Trebuie să fi fost făcută pentru cine-știe-ce milionar». Din acel moment, am decis că și eu aveam să devin milionar. Și-am devenit.“ Stimulentul sexual de-a fi bogat, mi-a explicat Păcăliciu', fusese întotdeauna foarte puternic la el.

„Aveam o constituție foarte fragilă, nepotrivită pentru soiurile mai grele de munci manuale. Știam că nu eram capabil să trudesca la fel cum făceau alții. Din ce era să trăiesc? Forța mea rezida în vorbe. Acolo, în vorbe, am devenit comandant. Mai mult decât atât, nu puteam duce o viață banală, în monotonie. Aveam nevoie de freamăt, de varietate, de pericol, de stimul intelectual.“

Mai zicea: „Eram psiholog. Domeniul meu era mintea omenească. Un savant chinez, de la care am învățat odată, mi-a spus: «Oamenii se văd

mereu pe ei înșiși în tine». Odată ce-am priceput acest lucru, am pătruns în viețile păcăliților mei. Omul care trăiește după o idee se bucură de o mare superioritate în fața celor care nu trăiesc după nici una. Făcutul de bani nu este o asemenea idee – nu se pune la socoteală. Mă refer la o idee reală. Era foarte simplu. Scopul meu era unul invizibil. Când se uitau la mine, se vedeau pe ei înșiși. Eu nu făceam decât să le indic scopul pe care-l urmăreau“.

Nu mai există asemenea manipulatori, zice marele escroc, poate chiar gelos pe propria-i eminență. De unde să mai apară? Umanitatea, în marea ei masă, produce numai tipare de oameni obedienți. Aceștia își manifestă protestele sub formă de acte violente, nu cu inventivitate. Mai mult decât atât, escrocul tipic, firesc sau talentat, este atras de politică. De ce să fii un proscris, un fugar, când poți să faci în așa fel, încât societatea să-ți dea singură cheia seifurilor în care se află prada cea mai mare dintre toate? Guvernul Statelor Unite, afirmă Păcăliciu’, derulează cel mai mare program de dat pomeni din istorie.

La un moment dat, Păcăliciu’ a încercat să pună bazele unei mici republici independente, pe o insuliță făcută din deșeuri, undeva pe lacul Michigan. Scopul era să devină eligibil pentru subvenții de felul ajutoarelor internaționale.

O figură proeminentă, ba chiar un fel de persoană publică, filfizon și filosof, Păcăliciu’ zicea că se ocupă frecvent, acum, de acțiuni caritabile. Dar brigada de combatere a fraudei stă cu ochii pe el în continuare. Îmi spunea că se plimba pe stradă, nu demult, alături de un oarecare monsenior. Discutau despre o colectă de fonduri în parohie. Fără întârziere, mașina celor de la combaterea fraudei a tras lângă ei și unul dintre detectivi l-a întrebat: „Păcăliciu’, ia zi, ce mai pui la cale?“

„Îl ajut pe monseniorul aici de față. Totul corect.“

Monseniorul i-a dat asigurări polițistului că așa era.

Detectivul a sărit și la el: „Ia ascultă, băi, tu ăsta“, i-a spus. „Nu ți-e rușine să-mbraci sutana pentru cine-știe-ce potlogărie?“

Numai gândul și l-a înfuriat atât de tare, că i-a dus pe-amândoi la secție.

Păcăliciu' a râs liniștit și pe-ndelete de greșeala polițaiului; ridat, bărbos, prefăcut și încântat, își amintea de momentul respectiv ca de o întâmplare de la chermeza diavolului.

„Oamenii ăștia nu cred, și pace, că m-am reformat“, zice.

Psihologia unui polițist – așa cum o vede Păcăliciu' – e strictă, îngustă și primitivă. Ea nu-i recunoaște caracterului capacitatea de-a se schimba.

Părerea lui despre polițiști este că sunt incurabil și deznădăjduit de proști. Dar cu infractorii cum rămâne? Păcăliciu' n-a pus niciodată prea mare preț nici pe inteligența infractorilor. Și cum vede lumea interlopă șarlatanii?, l-am întrebat. Gangsterii și hoții, mi-a spus, nu-i au deloc la inimă. N-au niciodată încredere în ei, și-n anumite cazuri adoptă câte o poziție stranie și moralizatoare în privința escrocului care înșală. E genul de om prea mental pentru ei.

„Atitudinea infractorilor de joasă speță față de mine este foarte interesantă“, mi-a spus. „Întotdeauna fie m-au evitat, fie m-au tratat cu o extremă răceală. N-am să uit niciodată o discuție pe care am purtat-o, la un moment dat, cu un spărgător dintr-ăsta care intră pe fereastră, despre ce relații aveam, fiecare dintre noi, cu victimele respective. Mă considera vinovat de cea mai cruntă imoralitate. Cel mai rău era, în ochii lui, că mă lăsam văzut fără perdea, la lumina zilei, de către cei păcăliți. «Păi, cum vine asta – mi-a spus, cu o mină de nedescris –, te duci direct la ei. Și te văd la față!» Asta i se părea omului cea mai rea dintre toate înșelătoriile. Așa funcționează etica oamenilor ăștora“, zicea Păcăliciu'. „În opinia lor, trebuie să te furișezi pe la spatele oamenilor, să le șterpelești din buzunare sau să intri prin efracție și să le jefuiești casele, dar să-i privești în ochi, să le câștigi încrederea – nu, așa ceva e de-a dreptul impur.“

Ne-am despărțit în vacarmul de pe șoseaua Wacker, lângă podul de pe strada Clark. Nu-l mai ascultam pe Păcăliciu', auzeam doar vocea orașului. Chicago se schimbă întruna, uimindu-și veteranii. Tramvaiele, de pildă, sunt altfel. Nu mai vezi tramvaiele alea uriașe, solide, cu aer dușmănos, roșii, greoaie ca niște vaci, care zdroncăneau. Cele noi sunt verzi și trec pe lângă

tine zumzăind, ca niște libelule. Sclipind și scoțând sunete blând-electrice, unul a trecut pe lângă Păcăliciu', care mergea către Buclă. Dichisit și bine înfipt pe picioare, cu barba lui și pălăria lăsată, care să-l apere de vânt, arăta, în comparație cu tramvaiul, ca întruchiparea tradiției în orașul în tranziție.

[1956]

Anii şaizeci

Comoara ferecată

Acum câțiva ani, am călătorit de-a lungul și de-a latul statului Illinois, ca să adun material pentru un articol. Era o vreme de toamnă splendidă; porumbul crescuse înalt, și prin mijlocul oceanului de porumb se intersectau drumuri drepte, plate, pe care era imposibil să nu calci pedala de accelerație până la podea. Am ajuns de la Chicago la Galena, iar de-acolo spre sud, prin centrul statului, până la Cairo și la Shawneetown. Din loc în loc, prin comitatele miniere și-n orașele depopulate care se-nșirau de-a lungul marelui Mississippi, vedeai semne ale crizei economice și sărăciei, dar acestea veneau cu savoarea departelui și-a demultului, pentru că tot restul statului era de-o bogăție amețitoare. „E Raiul Porcilor“, mi-au explicat unii. „N-a mai fost niciodată nimic la fel.“ Magazinele gemeau de bunuri și de cumpărători. Pe câmpuri, vedeai cele mai noi mașini de recoltat; în case, mașini de spălat, uscătoare, congelatoare și frigidere, aparate de aer condiționat, aspiratoare, mixere, roboți de bucătărie, televizoare și combine stereo, deschizătoare de conserve electrice, romane condensate de Reader's Digest¹⁴⁵, reviste colorate și lucioase. Prin curți, mașini sclipitoare în culori zăpăcite, ca niște nave poposite din spațiul cosmic.

...Totul, în cea mai mare parte, era cât de nou se putea. Bisericele și magazinele universale aveau aceleași linii arhitectonice moderne. Pe ceruri, fermierii bogați își pilotau propriile avioane. Muncitorii azvârleau bilele de popice pe piste din lemn de esențe tari și nobile, unde rateurile primeau puncte și ele, iar popicele erau așezate la loc prin mecanisme acționate electric. Cu cincizeci de ani în urmă, poetul din Illinois Vachel Lindsay vizitase aceleași orașe, predicându-și Evanghelia Frumuseții și chemându-i pe oameni să edifice Noul Ierusalim.

În afară de artera principală, străzile erau plictisitor de pustii, iar noaptea, chiar și aceea era ca și părăsită. Adolescenți neliniștiți se adunau în gelaterii sau își făceau veacul prin fața drujbelor, fotoliilor cu vibrații, motoarelor suspendate și tocătoarelor de gunoi etalate în vitrinele magazinelor. Ele, ca niște spirite dominante, stăpâneau noaptea în deplină liniște.

Anumite ingrediente vitale, importante, erau izbitor de absente.

Mi se ceruse să scriu despre Illinois, dar cum era să-l disting de Indiana, Michigan, Iowa sau Missouri? Casele erau construite și mobilate în același stil, vacile erau mulse de aceleași mașinării, programele transmise de rețelele de televiziune CBS și NBC erau asemănătoare la Rockford, Illinois, la Danbury, Connecticut și la Salt Lake, Utah. Revistele, coafurile, sosurile de salate, stelele de cinema nu erau doar americane, erau internaționale. Ce anume, dacă nu diferențele mărunte din meniuri și din croiala hainelor, deosebea viața tihnită a clasei mijlocii din Illinois de aceea de la Köln sau Frankfurt?

Am întrebat: „Ce fac oamenii pe-aici?” – „Muncesc.” – „Și cât nu muncesc?” – „Se uită la televizor. Joacă niște pocher, sau canastă, sau gin.” – „Și ce altceva?” – „Merg la întâlniri, la cluburi. Sau la filme-n aer liber. Mai bat o minge. Mai fac puțin balamuc. Joacă popice. Mai beau câte ceva. Mai repară câte ceva prin jurul casei, se dau mari cu ce scule au electrice. Își învață copiii să joace baseball în Liga Mică. Femeile stau ca niște cloști la Puii de Cercetași.” – „Da, bine, dar ce fac?” – „Păi, dom'ne, ți-am spus ce fac. Lămurește-mă unde bați.” – „Vezi dumneata, eu am de scris un articol despre viața de-aici.” – „Haide, nu zău! Frate, da' prost ai mai nimerit. Nu e nimic, pe-aici, despre care să merite să scrii. Nu face nimeni nimic aici, la noi – și nicăieri altundeva prin Ellenois. Numa' se plictisește.” – „Nu se poate să fie milioane de oameni, și nimeni să n-aibă nimic de făcut.” – „Ascultă-mă pe mine, du-te și scrie despre Hollywood, ori Las Vegas, ori New York, ori Paris. Acolo ai să găsești lucruri incitante.”

Conversații de felul ăsta, nici nu mai știu câte am purtat.

Să fi fost vitalitatea oamenilor de-acolo absorbită în întregime de lucrurile noi? Să-i fi luat în stăpânire o putere superioară, inventivă și productivă, care le paralizase orice facultăți de care nu avea ea nevoie? Sau poate înțelegerea mai veche a realității se întemeiase pe teama de foamete și pe nevoia continuă de a trudi? Era cu putință, oare, ca oamenii să se fi plâns de plictiseală, dar, de fapt, să fi fost vorba de-o stare de insuportabil entuziasm, provocat de grandoarea schimbării?

Am fost la bibliotecile publice, și nu m-a surprins deloc să aflu cât era de mare cererea de cărți bune. Că erau – și nu puțini – oameni în zonele de centru din Illinois care citeau Platon, de Tocqueville, Proust și Robert Frost.

M-așteptasem să fie așa. Dar nu-nțelegeam un lucru: la ce le foloseau acestor cititori izolați cărțile pe care le împrumutau. Cu cine discutau despre ele? La clubul provincial, sau în liga de popice, în timp ce cartau corespondența la oficiul poștal, sau cât munceau în fabrică, sau la gardul curții din spate – unde și cum aduceau ei în discuție Dreptatea lui Platon sau Memoria lui Proust? Viața cotidiană le oferea prea puține prilejuri pentru asemenea conversații. „Nu se poate să fie milioane de oameni, și nimeni să n-aibă nimic de făcut“ – eram neclintit în această convingere. Dar inteligența sau educația unei femei din Moline, Illinois, trebuia neapărat să fie secretul ei, aproape ca un viciu ascuns. Prietenelor de la clubul de bridge li s-ar fi părut foarte curios, dac-ar fi știut-o gândind asemenea lucruri. Poate că nu le-ar fi dezvăluit nici surorii ei, nici măcar propriului soț. Ar fi fost descoperirea ei, comoara ei de zece ori ferecată, sursa ei particulară de putere.

„Limbajul, vestimentația și gesturile zilnice ale bărbaților din sistemele democratice sunt respingătoare pentru concepțiile ideale“¹⁴⁶, zicea de Tocqueville. Zicea el mai multe, dar textul acesta e suficient, deocamdată. Să-i adăugăm faptul că bărbații cu pricina, sau măcar unii dintre ei, vor fi citit Divina comedie, Furtuna și Don Quijote. Ce vor fi înțeles din aceste opere? Unii, cel puțin, le confundă cu producțiile de televiziune. Unii le minimalizează. Felul în care le înțelegem – a sosit momentul să renunțăm la persoana a treia, generică – este, cu siguranță, deficitar. Și totuși, ne emoționează. Cu alte cuvinte, măreția umană încă mai suntem capabili s-o discernem. Și nu se pune problema ca-n povestea cu țăntarul care vede un elefant. Nu aparținem unei specii diferite. Fără o anume afinitate înnăscută, nu i-am putea citi pe Shakespeare și Cervantes. În romanele noastre contemporane, această putere de a înțelege calitățile umane cu adevărat mărețe pare să fie dispersată, transformată sau cu totul îngropată. O societate modernă de masă nu are loc de oferit unor asemenea calități, nu are un vocabular potrivit lor și nu are un ceremonial (excepție făcând bisericile), prin care să le facă publice. Drept care, ele rămân private și se corelează cu alte lucruri din domeniul privatului, care ne lezează ori ne fac să ne simțim rușinați. Nu se pierde, însă. Vânzătoarea din Moline, Illinois, vrea să se ducă la bibliotecă și să împrumute Anna Karenina. Societatea în care trăim, cu producțiile ei titanice, ne condiționează, dar nu poate să ne denatureze la modul absolut. Le impune anumitor elemente ale geniului

speciei noastre să se refugieze în clandestinitate. În America, elementele respective ascunse iau forme personale, secrete, și asta e curios. Uneori, îi corup pe oameni; alteori, îi determină să acționeze cu o generozitate surprinzătoare. În general, nu sunt de găsit în ceea ce numim Cultura noastră.

Nu se găsesc pe străzi, în magazine, în cinematografe. Ele sunt ingredientele care lipsesc.

Primejdia cea mai mare, avertiza Dostoievski în Frații Karamazov, este mușuroiul de furnici universal. D.H. Lawrence credea că oamenii obișnuiți, din orașele noastre industriale, sunt la fel ca marile populații de sclavi ale imperiilor antice. Joyce era convins, după toate aparențele, că nimic din ce i se întâmplă omului modern, nimic din viața lui exterioară nu e suficient de interesant, pentru a face obiectul unei cronici. James Stephens afirma, în prefața pe care a scris-o pentru Solitaria, volumul filosofului rus Rozanov¹⁴⁷, că romancierii se străduiesc să mențină vii, pe cale artificială, sentimente și stări de lucruri care s-au stins, au părăsit lumea modernă, sugerând că n-am face altceva, decât să flatăm niște pitici, investindu-i cu pasiunile unor giganți morți.

Manipularea minților, spălarea creierelor și diversele inginerii sociale nu sunt decât cele mai recente faze ale unei evoluții de mult înțelese de scriitorii din lumea civilizată. Când îi citim pe cei mai buni romancieri din secolele XIX și XX, ne dăm seama curând că ei încearcă, într-o diversitate de moduri, să stabilească o definiție a naturii umane, pentru a justifica deopotrivă continuarea vieții și scrierea de proză de ficțiune. Că ne place sau nu, zice Dostoievski, este în firea noastră să fim liberi și, sub imboldul suferinței, să alegem între bine și rău. Iar Tolstoi afirmă că natura umană conține o nevoie de adevăr, care nu-i va îngădui sub nici o formă să se complacă la nesfârșit în irealitate și falsitate.

Cred că romancierii care adoptă poziția cea mai înverșunată față de condiția noastră modernă pun în valoare la maximum arta romanului. „Crezi dumneata – îi răspundea Flaubert corespondentului unui ziar, care i-o criticase pe Madame Bovary – că această realitate ignobilă, în așa măsură dezgustătoare, încât nici nu poți s-o reproduci, nu-mi apasă inima și mie, ca și duminică? Dacă m-ai cunoaște mai bine, ai ști că existența obișnuită îmi

provoacă silă. Personal, am evitat-o mereu, cât de mult am putut. Doar din punct de vedere estetic mi-am dorit o dată – o singură dată – să-i descopăr adevăratele profunzimi.“

Arta scriitorului pare să caute o compensație pentru caracterul deznădăjduit sau meschin al existenței. Prin cine-știe-ce metodă ocultă, scriitorul s-a conectat la sentimentele și concepțiile ideale, din care prea puține urme rămân în existența comună. Unii romancieri, naturaliștii, au mizat pe existența comună totul, din dorința lor de a păstra o conexiune cu lumea înconjurătoare. Mulți dintre aceștia s-au transformat, în cel mai bun caz, în instrumente de înregistrare; în cel mai rău caz, și la modul dezgustător, au căutat să facă pe placul gloatei. Dar majoritatea romancierilor moderni s-au aliniat standardului flaubertian – standardul estetic. Șocul provocat de pierderea credinței, susține profesorul Erich Heller în *Mintea dezmoștenită*, l-a făcut pe Jakob Burckhardt să adopte o viziune estetică asupra istoriei. Dacă are dreptate, un simț acut al dezamăgirii și estetismului merg mână-n mână. Flaubert se plângea de lumea exterioară, că „e dezgustătoare, iritantă, corupătoare și brutalizantă... Mă-ntorc spre un soi de misticism estetic“, scria el.

O țin întruna cu Flaubert, pentru că legătura dintre Yonville, din Normandia, și Galesburg, din Illinois, devine una din ce în ce mai apropiată; pentru că Flaubert credea că scriitorul trebuie să suplinească, prin intermediul imagisticii și-al stilului, calitățile umane care-i lipsesc lumii exterioare. Și, de vreme ce cu toții am fost școliți în metoda lui, suntem la fel ca doamna cea izolată de la Moline, a cărei sensibilitate era comoara ei de zece ori ferecată.

Dezamăgirea față de materialul uman cu care lucrează este inerentă romanului contemporan. Se presupune că societatea nu-i poate oferi teme și caractere „adecvate“ romancierului. De aceea, umanitatea importantă din roman trebuie să fie a scriitorului însuși. Forța lui, virtuozitatea lui, puterile lui poetice, felul cum înțelege el soarta se află în miezul însuși al cărții sale. Cititorul este chemat să-și îndrepte simpatiile către scriitor, mai degrabă decât spre personaje, ceea ce-l face și pe el un cvasi-romancier.

Finalitatea estetică insistentă, de care se cramponează romancierii ca Flaubert, ca Henry James, ca Virginia Woolf și ca James Joyce se dovedește, uneori, de-a dreptul tiranică. Supra determină condiția personajelor. Ne recompensează pe deplin cu poezie și revelație, dar adeseori s-ar zice că scriitorul e lipsit de orice putere, cu excepția celei de a vedea și-a dispera. În realitate, însă, el posedă o foarte mare putere. E de presupus, oare, că poveștile cu pistolari din Vestul Îndepărtat, romanele polițiste, filmele, seriile de televiziune și confesiunile autentice ar fi capabile să uzurpe respectiva putere și s-o înlocuiască permanent? Numai cu condiția ca natura umană să fie nesfârșit de maleabilă și să poată fi condiționată să se descurce și fără pâinea și carnea ei străvechi.

O scriere de ficțiune constă într-o serie de momente, în care suntem, cu voia noastră, captivi ai experiențelor altora. Sau, după cum formula un articol recent din The Hudson Review, „convingerea exuberantă că viața individuală trăită de altcineva conține tot ce înseamnă adevăr uman și potențialitate umană“ trebuie să fie împărtășită de romancier și de cititorul său. Exprimându-ne cât mai blând cu putință, să spunem că societatea modernă rareori inspiră această convingere exuberantă. Am învățat să ne mințim pe noi în această privință. Oarecum optimiști, americanii mint – asta-i adevărul – în legătură cu iubirea pe care și-o poartă unii altora. Informatorul meu din Illinois era sincer, când îmi spunea că viața lui era plictisitoare, în schimb s-ar fi făcut sinistru de pios, dacă l-aș fi întrebat: își iubea vecinul, sau nu? După care, s-ar fi bătut cu pumnii-n piept pentru credința lui și mi-ar fi răspuns că-l însuflețea o iubire fără margini față de vecinul cu pricina.

D.H. Lawrence a pus problema cu toată forța de care a fost în stare: „Inima înțelegătoare e zdrobită“, zicea el. „Puțim fiecare în nările celorlalți.“ Altfel spus, nu ne putem accepta prea ușor existența creaturală – sau pe-a celorlalți. Iar în asta rezidă eroarea civilizației moderne, după el. Trebuie să fim de acord, în parte, dar chestiunea e-atât de serioasă, încât am face bine să fim atenți, ca să nu exagerăm. De asta depind viețile noastre. Da, există motive serioase de repulsie și de frică. Numai că repulsia și frica subminează judecata. Anxietatea ne distruge scara de valori, și suferința ne face să nu mai vedem în perspectivă.

Ar trebui să fii optimist până acolo, încât să pari imbecil, ca să apuci stindardul Afirmației pure și să strigi un asurzitor „Da, da!“, pe fundalul vibrant de nu-uri. Dar inima înțelegătoare uneori e zdrobită, alteori – nu. E necugetat să spui „zdrobită“, după cum e stupid să spui „teafără și nevătămată“. Și de-o parte, și de cealaltă, avem albul și negrul paranoiei.

În ceea ce-l privește pe romancier, el trebuie să procedeze cu grijă, modest. Nu e cazul să deplângă răul general pe temeiuri strict literare. Lumea nu-i datorează nimic, așa că nu-i treaba lui să se declare indignat de ea în numele romanului. Nu trebuie să se aștepte ca viața să se angajeze să fie stabilă doar de dragul lui sau ca să le facă loc ambițiilor lui. Dacă nu poate, atunci să-i fie și lui „scârbă de viața obișnuită“, ca lui Flaubert. Dar nu trebuie să se lase să cadă victimă disperării pentru nimicuri. Unul dintre lucrurile pe care le-a moștenit de la romantism este o anumită sensibilitate față de tot ce e banal și urât, din care-și trag seva multe dintre micile schimbări ale prozei moderne – dinții strâmbi, izmenele răpănoase, funcționarul cu negi pe față. De aici provine un caracter convențional-mizerabil nemeritat, o amărăciune legată de existență, care nu e decât o modă.

Uriasele sporuri ale populației îl fac pe individ să pară mărunț și neînsemnat. Același efect îl au și fizica modernă și astronomia. Dar e posibil să ne aflăm undeva la mijloc între o falsă măreție și o falsă micime. Putem, cel puțin, să-nțetăm de a ne mai reprezenta denaturat pe nouă înșine și să realizăm că nu putem fi nicicum altfel, pe această lume, decât umani. Suntem vremelnici îmbătați de miracole și ne simțim în pragul leșinului.

[1960]

despre cum povestesc evreii

Religia evreilor s-a înfățișat lumii ca fiind istorie inspirată divin. Și totuși, mesajul Vechiului Testament nu poate fi separat prea ușor de poveștile și metaforele sale. Diversi comentatori, neîncorsetați de dreapta credință, care au abordat Biblia cu ochiul rece sau limpede al secolului XX, au afirmat că toate cărțile din ambele testamente sunt ca niște romane. Răposatul Ernest Sutherland Bates a publicat o Biblie „menită să fie citită ca o literatură vie”¹⁴⁸. D.H. Lawrence vorbea despre patriarhi, și de regele David, ca-și-cum ar fi fost niște personaje ficționale. Thomas Mann, într-unul dintre romanele sale cu Iosif, sugerează că acesta, prin simplul fapt c-a avut o poveste de spus – relatarea cvasi-tragică a felului cum l-au invidiat frații săi; cum i s-a dat un veșmânt în multe culori; cum s-au mâniat frații lui; cum a fost vândut de ei sclav în Egipt; cum l-a jelit tatăl său; cum a fost molestat de nevasta lui Putifar și aruncat în temniță; cum a interpretat niște vise și s-a înălțat la un statut măreț; cum a fost lovită țara de foamete, iar frații lui au venit să cumpere grâne; cum li s-a dezvăluit el, în ultimă instanță –, că având o asemenea poveste de spus, Iosif poate că s-a dovedit un om de mai mare soi decât stăpânul său, faraonul. Pentru că există putere într-o poveste. Povestea certifică valoarea, însemnătatea individului. Pentru o clipă, toată forța și toată strălucirea lumii emană din câteva chipuri umane. Hamlet, în pragul morții, îi spune prietenului său: „O, bun Horațio, / acestea toate ascunse rămânând, / ce nume defăimat las după mine! / De ți-am fost drag, te leapadă câtva / de fericire și, trăgându-ți suflul, / cum poți, în lumea asta aspră, spune / povestea mea”.¹⁴⁹ În înfrângere, o poveste conține speranța răzbunării, a dreptății. Povestitorul are capacitatea de a-i face pe alții s-accepte lucrurile în versiunea lui. Iar în poveștile din tradiția evreiască, lumea – ba chiar universul – are o semnificație umană. Mai mult decât atât, imaginația evreiască a fost găsită vinovată, uneori, de faptul că supraumanizează totul, că pune prea mult accentul pe noi, pe omenire, și că-i investește cu prea multe semnificații pe niște marginali. Pentru anumiți scriitori, creștinismul însuși pare o născocire a povestitorilor evrei, al cărei scop va fi fost acela de-a le furniza celor slabi și puțini o victorie asupra celor puternici și numeroși.

Unor asemenea acuzații, evreii le-ar aplica termenul bilbul. Ce înseamnă bilbul: o falsă învinuire; literalmente, o confuzie. Pentru generația precedentă de evrei est-europeni, viața cotidiană ar fi fost de neconceput fără povești. Tatăl meu spunea, ori de câte ori îi ceream să-mi explice orișice: „Treaba stă cam așa. Era odată un om, care trăia...”; sau: „Era odată un savant...”; sau: „Era odată o văduvă, care avea un fiu...”; sau: „Un căruțaș mîna caii pe-un drum lăturalnic...”; sau: „Un bătrîn locuia singur-cuc într-o pădure. Și era ultimul din familia lui, atît de bolnav și de slăbit, că nici nu mai era în stare să-și fiarbă terciul. Ei, și-ntr-o bună zi, foarte rece zi, a rămas fără lemne de foc și-a plecat s-adune câteva de pe-afară. Era bătrîn, adus de spate, și ducea cu el o frînghie. În pădure, întindea frînghia pe jos, pe zăpadă, își clădea peste ea lemnele adunate, îi înnodea capetele, dar era prea lipsit de vlagă, să mai și ridice legătura de jos. Așa ceva era prea mult pentru el. Și-atunci, a ridicat ochii către cer și-a strigat: «Gott meiner – Dumnezeu al meu –, trimite Moartea la mine!» Și, dintr-odată, a văzut cum Îngerul Morții se-apropia de el. Și Îngerul i-a spus: «M-ai chemat. Ce vrei?» La care bătrînul s-a gândit repede și-a zis: «Da, te-am chemat, ce-i drept. Nu pot să ridic bețele-astea în spinare, și mă-ntrebam dac-ai fi amabil să-mi dai o mîna de ajutor». Așa că, vezi tu, când vine vorba de moarte – a conchis tatăl meu –, nimeni nu e cu-adevărat pregătit“.

Sau alt exemplu: trei evrei se lăudau cu ce rabin avea fiecare. Și unul a zis: „Credința rabinului meu e-atît de profundă, și frica lui de Domnul – atît de mare, încât zi și noapte, bietul de el, tremură din tot corpul, iar noaptea, ca să doarmă, trebuie legat cu niște curele de pat, să nu cadă“. Al doilea a zis: „Da, ce rabin minunat ai tu, dar zău că nu se compară cu ce rabin am eu. Al meu e-atît de sfînt, și-atît de drept, încât îl face pînă și pe Dumnezeu să tremure. Dumnezeu se teme să nu-l supere. Iar dacă lumea nu s-a descurcat prea bine în ultima vreme, vă dați seama și singuri – Dumnezeu tremură tot“. Ei, și-al treilea evreu a zis: „Rabinii voștri sunt amîndoi niște oameni de excepție – nu-ncape îndoială. Rabinul meu, însă, a trecut prin ambele stadii. Multă vreme, a tremurat și el, iar în faza următoare, l-a făcut pe Dumnezeu să tremure. Dar apoi, a stat el și s-a gândit mai bine și, pînă la urmă, i-a spus lui Dumnezeu: „Fii atent aici – de ce să tremurăm și unul, și altul?“

Aș spune că atitudinile din aceste povești sunt caracteristice pentru evrei. Râsul și tremuratul sunt atât de curios întretesute, că nu e deloc ușor de stabilit relația dintre ele. Râsul, uneori, pare să nu aibă alt rol, decât acela de a restabili echilibrul sănătății mintale; alteori, personajele povestirii – sau ale parabolei – par să provoace sau să-ncurajeze tremuratul, cu scopul tăinuit de a-l combate, prin intermediul râsului. Aristofan și Lucian nu ezită să-i amestece pe zeii olimpieni în comediile lor; nici umorul lui Rabelais nu lasă cerurile neatinse. Dar acestea sunt alte feluri de geniu comic. Umorul evreiesc e misterios și eludează eforturile noastre de a-l studia – ba chiar, în opinia mea, și eforturile lui Sigmund Freud. Recent, un scriitor evreu – Hyman Slate, în *Nobilul sălbatic* – susținea că râsul, simțul comicului în viață, poate fi o probă a existenței lui Dumnezeu. Existența, după el, este atât de amuzantă, că nu poate fi fără cauză. Adevăratul secret, misterul suprem, poate că nu i se va revela niciodată gândirii zeloase a unui Spinoza, dar, atunci când râdem (o idee vag hasidică¹⁵⁰), mințile noastre ne trimit la existența lui Dumnezeu. Haosul e scos la iveală...

Lucru perfect de înțeles: unui scriitor din Zona de Colonizare¹⁵¹ din Rusia i se părea esențial să prezinte viața evreiască în maniera cea mai înduioșătoare cu putință. Pentru că evreii erau supuși unei opresiuni lipsite de orice remușcări, toate bunele calități ale vieții evreiești erau îngrămădite în prim-planul poveștilor spuse de el. Tot ce era frust – geloziiile, ambițiile, dușmăniile – rămânea deseori nespus. Mahalalele evreiești de la Montréal, pe când eram eu copil, adică la scurtă vreme după încheierea Primului Război Mondial, nu erau cu mult diferite de ghetourile din Polonia și Rusia. În asemenea locuri ale exilului și suferinței, viața era oricum, numai obișnuită nu. Indiferent, însă, de cum va fi fost, obișnuită sau extraordinară, dură sau blândă, era greu de recunoscut în scrierile celor mai mulți dintre scriitorii evrei moderni. Aceștia tindeau, în general, s-o idealizeze, s-o mușamalizeze cu eșarfe de rugăciune și filacterii, cu patosul Sabatului, cu Seder¹⁵²-ul, cu peșitul, cu baldachinul de cununie; pentru amărăciune – Kadiș¹⁵³-ul; pentru amuzament – milogul satului: schnorrer, cum ar veni; pentru admirație – savantul bărbos. Literatura și arta evreiești au sentimentalizat și edulcorat ghetoul; imaginile lor „plăcute“ nu sunt nici pe departe la fel de interesante ca imaginile reale. În secolul acesta, care a fost atât de chinuitor pentru evrei, unii oameni cred că e greșit să obiectezi la o asemenea lipsă de realism, să insiști pentru păstrarea distincției dintre artă și

relațiile publice. S-ar părea că supraviețuitorii terorii lui Hitler vor beneficia mai mult de pe urma unei publicități bine ținute, decât a unei reprezentări realiste, sau că nevoia de afișe este mai urgentă decât cea de capodopere.

Ce-i drept, sunt de părere unii, Exodus¹⁵⁴, de Leon Uris nu era cine-știe-ce roman, dar s-a dovedit a fi de-o eficiență extraordinară ca document – și de asemenea documente avem nevoie acum. Nu ne trebuie povestiri precum ale lui Philip Roth, care scot la iveală trăsăturile de caracter neplăcute ale evreilor. Destul sunt calomnii evreii, destul amenințări, destul se păcătuiește împotriva lor – oare mai trebuie, din aceste motive, să fie și reprezentați nedrept în literatură, pasămite în avantajul lor? Întrebarea este una foarte spinoasă. Poate fi demonstrat, cred eu, că argumentația bazată pe necesitate este aceeași pe care o folosește și Hrușciiov¹⁵⁵. Oligarhia rusă nu aprobă decât ceea ce tot ea numește, curios, „realismul socialist“. Preferă ca noi să-l citim pe Simonov¹⁵⁶, în locul lui Pasternak. Este un paradox, prin urmare, că publicul evreiesc american îi cumpără pe Uris și Pasternak, deși din motive radical diferite – Exodus, fiindcă ne pune pe noi într-o lumină bună; Doctor Jivago¹⁵⁷, fiindcă-i pune pe ei într-o lumină proastă. În literatură, nu putem accepta un standard politic. Nu putem avea decât unul strict literar. Dar în toate țările libere ale lumii, scriitorii evrei sunt capabili să scrie exact așa cum vor – în franceză (André Schwarz-Bart), în italiană (Italo Svevo), în engleză ori în ebraică și idiș.

La Ierusalim, cu câțiva ani în urmă, am avut o conversație amuzantă și lămuritoare cu decanul scriitorilor evrei, S.Y. Agnon¹⁵⁸. Acest bătrân uscățiv, al cărui chip afișează o culoare surprinzător de tinerească, m-a primit în casa lui, nu departe de încrengăturile de sârmă ghimpată, care divid orașul, și, în timp ce stăteam și ne beam ceaiul, m-a întrebat dacă vreuna dintre cărțile mele fusese tradusă în ebraică. Dacă nu fusese – nici una –, să fac tot ce trebuia, și-anume urgent, ca să-mi fie traduse, pentru că n-ar putea supraviețui decât în Limba Sfântă. Presupun că sfatul era numai pe jumătate serios. În felul său plin de duh, îmi atrăgea în mod special atenția la o situație curioasă. I l-am citat pe Heinrich Heine, ca exemplu de poet care se descurcase destul de bine în limba germană. „A, da – mi-a spus d-l Agnon –, îl avem tradus foarte frumos în ebraică. E-n siguranță.“

D-l Agnon se simte în siguranță, în tradiția lui străveche. Dar evreii scriu și în alte limbi decât ebraica – și asta, de mai bine de două mii de ani. Hugh J. Schonfield, expert în Noul Testament, afirmă că unele părți ale evangheliilor au fost alcătuite într-un soi de greacă-idiș, „pe-atât de colorată în privința imagisticii și metaforelor, pe cât de neglijentă este adeseori la capitolul construcție gramaticală“. Fără să aibă spiritul și subtilitatea d-lui Agnon, alți scriitori evrei sunt îngrijorați de utilizarea limbilor diasporei. Se simt, uneori, ca-și-cum s-ar împrumuta, simțindu-se obligați de circumstanțe stranie să scrie într-o limbă despre care strămoșii lor n-aveau habar. Nu țin minte să fi citit pe undeva că, pentru Joseph Conrad¹⁵⁹, polonez la origine, acest lucru va fi fost vreodată o dificultate intolerabilă – dimpotrivă, el iubea și Anglia, și limba engleză. Țin minte, în schimb, că James Joyce, irlandez fiind, resimțea o asemenea dificultate. În Portretul artistului în tinerețe, Stephen Dedalus este oarecum invidios pe un bătrân iezuit englez, care se înțelege perfect cu propria-i limbă. Dar adevărul este că tânărul Dedalus trece printr-o perioadă relativ parohială a vieții. Într-o povestire de Meyer Levin, un personaj exclamă: „Eram străin, scriam într-o limbă străină... Ce sunt? Localnic, bineînțeles. Părinții mei au venit în această țară... imigranții erau ei, adevărații străini... Dar eu, născut american, crescut cu hotdog-i, mă simt nelalocul meu în America. Ține minte: Arta, ca să fie universală, trebuie clar și strict delimitată. Artistul trebuie să fie chiar el expresia unității perfecte a timpului și locului, să se identifice cu sine, să nu-și fie străin sieși. Cine sunt? De unde provin? Sunt un accident. Ce drept am să scribălesc în această limbă americană, care nu-mi vine câtuși de puțin mai firesc de utilizat, decât îi vine chinezului de la spălătorie?

Teorii precum cea exprimată de personajul d-lui Levin – iar d-l Levin se chinuie să demonstreze acest lucru –, despre „unitatea perfectă a timpului și locului“, rareori îi ajută artei să vină pe lume. Arta se ivește, și-apoi teoria o privește desfășurându-se; aceasta-i ordinea firească a relațiilor dintre artă și teorie. Nu se poate susține că povestirile lui Isaac Babel n-ar fi caracteristic evreiești. Și au fost scrise în limba rusă, de un om care știa destul de bine idiș, încât să le fi scris în această din urmă limbă. Înainte să se facă nevăzut, pe parcursul uneia dintre multele epurări staliniste, Babel fusese responsabil cu publicarea operelor lui Sholom Aleichem în idiș. De ce-ar fi ales el, atunci, să-și scrie propriile povestiri în rusă, limba opresorilor, a lui

Pobedonostev¹⁶⁰ și a Sutelor Negre¹⁶¹? Dacă s-ar fi orientat mai bine, înainte să se apuce de scris, i-ar fi fost cu neputință să se auto-declare o „unitate perfectă a timpului și-a locului“. A scris în rusește din motive pe care nu putem spera vreodată să le înțelegem pe deplin. Aceste povestiri au în ele ceva ce le face obiectul celei mai pizmuitoare analize – au spirit, originalitate, frumusețe.

Cine a fost Babel? De unde provenea el? A fost un accident. Cu toții suntem accidente similare. Nu venim să completăm istoria și cultura. Pur și simplu, apărem – și nu pentru c-ar fi alegerea noastră. Facem și noi ce putem din condiția pe care o avem, cu mijloacele care ne stau la dispoziție. Trebuie să acceptăm amestecul așa cum îl găsim – să acceptăm impuritatea din el, tragedia din el, speranța din el.

[1964–1965]

Lăsând în urmă comerțul ambulant. Despre Abraham Cahan

Întemeietorul și editorul publicației newyorkeze Jewish Daily Forward [Avangarda cotidiană evreiască], Abraham Cahan (1860–1951), aparținea generației de evrei est-europeni, care au pornit-o de jos, de la seminarul talmudic, și au sfârșit prin a-și asigura un loc remarcabil în lumea de mare anvergură. Cahan a devenit socialist, student la literatură, teoretician social și romancier. A început să scrie proză încurajat de William Dean Howells, iar Ascensiunea lui David Levinsky (roman publicat pentru prima oară în 1917) este, în multe privințe, tipic pentru „critica socială” a epocii apariției sale – romanul care a întors pe dos povestirea de succes ca un veșmânt moale, croit pentru băieții plini de un optimism patetic, de către Horatio Alger¹⁶².

Și Cahan inversează vechea și mult-iubita formulă, cu însumările ei stranii care țin de aritmetica de uz comercial – începătorul înfocat se trezește în Bowery cu doar 4 dolari și 83 de cenți în buzunar; Dreiser făcuse și el o pasiune pentru această contabilitate elementară. Dar Ascensiunea lui David Levinsky – așa cum foarte corect afirmă John Higham în admirabila și subtila sa introducere la noua ediție, din colecția Harper Torch Books – este mai mult decât un specimen convingător al clasei din care face parte. Cahan era un scriitor talentat.

Mărturisesc: am început să recitesc Ascensiunea lui David Levinsky, după mulți ani, cu destul scepticism. Îmi aminteam de romanele sentimentale despre viața evreiască din Partea de Est¹⁶³, publicate în foileton în cotidienele de limbă idiș de acum treizeci de ani – romanțuri precum Die unglückliche Kalle fun Suffolk Street¹⁶⁴, care o făceau pe mama să plângă. M-așteptam să dau peste o anumită blândețe nostalgică. Am descoperit, în schimb, că Abraham Cahan era un ins deloc sentimental și că David Levinsky al său era orice, numai un erou generos, nu. Despre moartea mamei sale, ucisă de niște huligani de care încerca să-l apere pe el, Levinsky vorbește surprinzător de puțin. Tot ce face este să accepte beneficiile mlei și ale simpatiei și se descurcă foarte bine de unul singur, în ipostaza de biet orfan. Dar nu e nicidecum un ticălos care nu-și urmărește decât propriile interese. Și nu e nici pe departe un prost. La scurtă vreme

după sosirea sa la New York, și după ce a cutreierat străzile deja, împingând un cărucior de vânzător ambulant, afirmă: „Am văzut viclenia și nemernicia unora dintre clienții mei, ale negustorilor de la care mi-am cumpărat marfa și ale celorlalți vânzători ambulanti, care-și făceau negoțul pe lângă mine. Și nu-i vorbă că nu mi-aș fi dat seama de anumite trăsături dezagreabile, care se dezvoltă inevitabil în propria ființă, sub influența tuturor acelor. Iar, dacă natura umană se împuțina în felul acesta, lumea oamenilor ca întreg se făcea mai mare, mai complexă, mai lipsită de suflet și, deci, mai interesantă“.

Profesorul de engleză de la școala serală îi dă lui David Levinsky un exemplar din *Dombey și fiul*¹⁶⁵; el citește cartea cu atâta aviditate și pasiune, încât își lasă baltă micul comerț cu căruciorul din care vinde tot felul de nimicuri. De-acum, nutrește ambiția de a se face intelectual – abia așteaptă să-și dea examenele de admitere la colegiu. „Oamenii cu educație universitară formau adevărata nobilime a lumii“, spune el, cu sentimente foarte asemănătoare celor pe care le exprimă Jude cel neștiut¹⁶⁶ al lui Hardy: „O diplomă de colegiu era un certificat de aristocrație morală și, deopotrivă, intelectuală“. Colegiul Municipal de pe Bulevardul Lexington colț cu Strada 23 devine „sinagoga noii mele vieți“.

David încearcă s-o facă pe Gussie, o croitoreasă urâțică, să se mărite cu el și să-l țină la colegiu din economiile ei. Fiind mult prea deșteaptă, femeia nu se lasă păcălită. Apoi, într-un pasaj emoționant, de mare istețime psihologică, el încearcă s-o facă să-și investească banii împreună cu el și se oferă s-o iubească. Ea refuză cu demnitate și această a doua propunere, făcută aproape din inimă. Nevoile care țin de viața practică îi frustrează lui Levinsky ambițiile intelectuale. Sau poate că nici nu sunt nevoi; poate că Levinsky, care uneori nu iese din camera lui zile-ntregi, studiind matematica și citindu-i pe Darwin și Spencer, posedă instincte puternice, când vine vorba de bani și de poziție socială, pe care caută să și le justifice, invocând lupta pentru supraviețuire.

Fabricanții de îmbrăcăminte din ziua de astăzi vor zâmbi, citind felul în care-și descrie Levinsky prăvălia de pe strada Divizării și aventurile de vânzător ambulant. Complexitatea lumii afacerilor moderne face ca măruntele lui tranzacții să pară amuzante. Dar descrierea ascensiunii lui

Levinsky în afacerea cu mantale este foarte onorabilă. Cahan avea o gândire absolut remarcabilă în materie de cunoaștere a propriului interes, de snobism, de ascensiune pe scara socială, de bani și de americanizare a evreilor; nu era un socialist doctrinar; și nu era niciodată simplist. Nu a fost un mare artist literar, iar cartea lui este mai interesantă ca istorie socială, decât ca literatură. Și totuși, poseda instinctele unui bun romancier, și la el nu vei găsi nici urmă de falsa pietate a generațiilor ulterioare de scriitori evrei.

[1961]

Încotro mergem de aici? Viitorul prozei

Știm că există un viitor pentru știință și nutrim speranța că va exista unul și pentru guvernare. Dar nu toată lumea e de acord că romanul mai are și altceva, în afară de un trecut. Unii spun că marii romancieri ai secolului XX – Proust, Joyce, Mann și Kafka – au creat niște capodopere sterile și că, odată cu ei, am ajuns la capăt de linie. De-aici înainte, este imposibil să mai progresăm.

S-ar zice uneori, ce-i drept, că arta însăși a narațiunii s-a dizolvat. Personajul, eroul, așa cum îl știm din piesele lui Sofocle sau Shakespeare, de la Cervantes, Fielding și Balzac, nu mai este printre noi. În locul unui erou unitar, cu personalitatea sa unitară, cu ambițiile sale, pasiunile sale, sufletul său, destinul său, în literatura modernă găsim o creatură ciudat de dispersată, de necizelată, de amestecată, de zdrobită, de amorfă, ale cărei linii de contur sunt peste tot, a cărei ființă e scăldată în minte, la fel cum țesuturile sunt scăldate în sânge, și care este cu neputință de circumscris în orice schemă temporală. Este un cubist, bergsonian, incert, veșnic, muritor, care se închide și se deschide precum o concertină și produce o muzică stranie. Și ceea ce i-a uimit pe artiștii secolului de față, ca fiind partea cea mai amuzantă dintre toate, este faptul că descrierile sinelui, care ne mai sunt încă accesibile se compun tot din vechile trăsături oneste și unitare, așa cum erau ele definite de convențiile străvechi. Ceea ce insistăm să vedem nu este un haos organizat la modul pitoresc din doar instinct și spirit, ci așa-numita „personalitate” – cum ne place s-o numim –, adică un cine prezentabil, dichisit și ferchezuit, care este cumsecade, curajos, arătos, ori poate nu atât de arătos, dar puternic, ori nu atât de puternic, dar în tot cazul generos, ori poate nu atât de generos, dar în mod sigur de nădejde. Și tot așa.

Dintre toți scriitorii moderni, D.H. Lawrence este cel mai ostil – și-anume implacabil – față de această convenție a personajului unitar. Pentru el, personajul omului civilizat nu există, propriu-zis. Ceea ce persoana modernă civilizată numește personalitate este ceva fragmentar pentru Lawrence – un produs al educației civilizate, al vestimentației, manierelor, stilului și „culturii”. Capul unei asemenea personalități moderne, zice el, este ca un coș de hârtii, plin de noțiuni primite de-a gata. Uneori, compară

concepția civilizată asupra eroului cu o piatră de moară – metafora la care apelează este o piatră de moară pestriță, așezată jur-împrejurul gâtului. Sinele real, necunoscut, este ascuns, ca o putere latentă înăuntrul nostru; identitatea reală se află undeva jos de tot – foarte adânc. Dar nu ne-ncurcăm prea mult cu identitatea reală, argumentează el. Eroul modern de pe stradă, sau dintr-o povestire convențională, sau dintr-un film, este ceea ce un sociolog descria recent drept un sine „de prezentare“. Atacul artei moderne împotriva unei asemenea persona, sau sine de prezentare, ține de războiul pe care literatura, fiind preocupată de individ, îl poartă cu civilizația, de la o vreme. Individul civilizat se mândrește cu piatra lui de moară pestriță, văzând în ea o povară care-i conferă distincție. În ochii unui artist, eroul său este doar o figură frustă, pauperizată, rezultatul producției de masă, adus la lumină de o civilizație aflată în căutarea unei forțe de muncă, a unui rezervor de personal, a unui public docil, care acceptă sugestia și controlul.

Vechea personalitate unitară, care mai apare prin povestirile publicate în revistele de mare popularitate, în cărțile convenționale cel mai bine vândute, în benzile desenate din gazete și în filme, este o figură descinsă din tipare perimate, iar formele artei populare (precum romanul polițist și filmul western) exploatează în continuare, parcă la nesfârșit, ideile învechite ale motivelor și dramei, sau ale iubirii și urii. Vechii eroi se mișcă la modul ritual, fiecare în ritmul său, descoperind, ici și colo, mici variațiuni ale decorului și costumației – dar acestea sunt din ce în ce mai îndepărtate de realitatea concretă. Funcțiile pe care le îndeplinesc aceste venerabile tipuri literare ar trebui să-l fascineze pe psihologul clinician, care ar putea recunoaște, în aceste povești, ori vreo nevroză obsesivă, ori vreo fantezie paranoidă; sau pe sociolog, care vede asemănări cu organizarea oficiilor guvernamentale ori aude ecouri ale corporatismului industrial modern. Dar scriitorul, educat într-o mare tradiție literară, nu numai că vede, în aceste povestiri convenționale, niște divertismente cu efecte narcotice sau de spălare a creierului, care în cel mai rău caz dau naștere unor vicii stranie, iar în cel mai bun caz, îndeplinesc o funcție terapeutică. El se și teme că arta narațiunii, pe care o numim roman, va fi ajuns la final, că i s-a epuizat concepția în legătură cu sinele și, odată cu această concepție, inclusiv interesul nostru față de sinele respectiv, astfel conceput.

Din acest motiv ne spune Gertrude Stein, într-una dintre prelegerile ei, că nu putem citi marile romane ale secolului XX – categorie în care-și include și propriul titlu, *Cum se fac americanii*¹⁶⁷ –, ca să aflăm ce urmează. Și adevărul este că *Ulise*, *Căutarea timpului pierdut*, *Muntele vrăjit* și *Cum se fac americanii* nu ne cufundă în ceea ce se va întâmpla mai departe. Ne interesează prin câte o scenă, un dialog, o stare de spirit, o introspecție, prin limbă, prin caracter, prin dezvăluirea unui plan, dar nu sunt narațiuni. *Ulise* ocolește orice ar aduce măcar cu o povestire obișnuită. Într-un anume sens, este o carte despre literatură și ne oferă o istorie a stilului englezesc în proză și a romanului. Este ca un muzeu care ar conține tot ce există mai bizar printre armurile, arbaletele, halebardele și piesele de artilerie ale literaturii. Le expune cu un soi de ironie amuzată, le parodiază și le transcende pe toate. Acestea sunt lucrurile care ne-au fascinat odată. Vechile sublimități, vechile tertipuri, vechile arme – toate acum inutile; obiecte metalice care le-au aparținut eroilor, îmbrățișări odinioară pline de romantism ale iubiților – toate demonetizate printr-o exploatare ieftină, toate inadecvate.

Și limbajul este inadecvat. Într-o carte recentă, Erich Heller citează o remarcă tipică de-a lui Hugo von Hofmannsthal, despre inadecvarea vechilor forme de exprimare. Scrie von Hofmannsthal: „Elemente combinate între ele, odinioară, pentru a compune o lume i se prezintă acum poetului într-o monstruoasă dezbinare. A vorbi despre ele cât-de-cât coerent ar fi totuna cu a vorbi neadevărat. Expresiile obișnuite ale ciclului cotidian de observații par, dintr-odată, niște mistere de nedeslușit. Șeriful este un ticălos, vicarul este băiatul cel bun, vecinul nostru se cere compătimit, fiii lui sunt niște pierde-vară. Brutarul e demn de invidie, fiicele lui sunt virtuozăse“. În scrierea intitulată de von Hofmannsthal *Scrisoarea lordului Chandos*¹⁶⁸, aceste formule sunt prezentate ca fiind „lipsite cu totul de orice calitate de adevăr“. Scriitorul devine incapabil, explică el, „să vadă ce spun și ce fac oamenii, cu ochiul simplificator al obiceiului și al obișnuinței. Totul se rupe în bucăți, bucățile – în alte bucăți, și nimic nu se mai lasă înțeleș cu ajutorul noțiunilor obișnuite“.

Caracterul, acțiunea și limbajul au fost, așadar, puse sub semnul întrebării, iar filosoful spaniol Ortega y Gasset, rezumând puncte de vedere foarte răspândite, spune că romanul are nevoie de un decor local, cu orizonturi limitate și peisaje, tradiții, ocupații, clase, care să fie familiare. Dar, așa cum

știm cu toții, lumile acestea de modă veche, locale, nu mai există. Sau poate că asta nu-i întru totul adevărat. Există, dar nu-l interesează pe romancier. Nu mai sunt societăți locale, așa cum le vedem la Jane Austen sau la George Eliot. Societățile locale contemporane cu noi au fost înghițite de lumea largă. Le-au devorat metropolele, iar acum însuși universul ne impune prezența lui: spațiul, cu tot cu stelele, se pogoară peste noi în zisele metropole. Drept care, acum avem de făcut față ditamai universului, lipsiți de confortul comunității, lipsiți de certitudinea metafizică, lipsiți de puterea de a face distincție între omul virtuos și cel ticălos, înconjurați de realități dubioase și descoperind mereu câte un sine dubios.

Lucrurile s-au prăbușit în jurul nostru, spune D.H. Lawrence pe prima pagină din *Amantul doamnei Chatterley*, și fiecare dintre noi trebuie să se adune, ca să ducă un soi oarecare de viață. El ne oferă un fel de misticism al naturii, iubire, dar fără un fals romantism, o acceptare a dorinței autentice, drept cel dintâi principiu al redresării. Alți scriitori s-au afirmat cu principii dintâi estetice, politice sau religioase. Toți romancierii moderni, care merită să fie pomeniți, năzuiesc, la un moment dat, să treacă dincolo de noțiunile uzuale, de dramele uzuale și de concepțiile uzuale în privința caracterului. Vechea idee a unui sine uzual, a sorții unui Eu indispensabil, celor mai buni dintre ei le displace. Am trăit până acum nenumăratele reușite și eșecuri ale acestor euri vechi. În literatura americană, am asistat la creșterea și descreșterea lor în sumedenii de cărți, de la Războiul Civil încoace, ajungând treptat de la optimism la amărăciune. Alde Lambert Strether¹⁶⁹, sau Hurstwood¹⁷⁰ și Cowperwood¹⁷¹, sau *Gatsby* ne pot impresiona și acum, ne pot plăcea în ipostaza noastră de cititori, dar de scriitori – nu. Anvergura lor mentală nu se mai potrivește noilor circumstanțe. Ni se potrivesc mai bine personajele care se plasează în afara societății și care, spre deosebire de *Gatsby*, nu-și doresc o reconciliere sentimentală cu ea; spre deosebire de milionarii lui Dreiser, care nu-și mai doresc bogăția ei; spre deosebire de Strether, nu suntem atrași de puterea unei civilizații vechi, atotștiutoare.

Iată de ce preferăm, cei mai mulți dintre noi, romanele americane, ale căror personaje sunt, în cel mai strict sens al termenului, departe de starea de lucruri actuală – de exemplu, *Moby Dick* și *Huckleberry Finn*. Simțim, în vremurile noastre, că așa-numita condiție civilizată se sucește adeseori și ajunge la ceea ce Hobbes numește stare a naturii – o condiție războinică, în

care viața individului este urâtă, brutală, anostă și scurtă. Dar trebuie să avem grijă să nu fim luați pe sus de analogie. Am avut ocazia de-a vedea, spre marea noastră supărare, în istoria europeană și mai ales germană recentă, rezultatele încercării de a șterge pe jos cu orice tradiție civilizată și de legalitate. Numai în mințile noastre, naturalul și socialul, autarhia și disciplina formează cea mai explozivă mixtură.

Dar pentru noi, cei de-aici, din America, disciplina este reprezentată, în mare măsură, de reprimările impuse. Mare lucru nu știm despre deliciile disciplinei. Aproape nimic nu este adus în viața interioară a unui american modern de către instituțiile lui sociale, care să aibă un caracter spiritual, înnobilitant. El trebuie să descopere acest lucru din experiența proprie, ca un explorator norocos – ori deloc. Societatea îl hrănește, îl îmbracă, îl protejează – într-o oarecare măsură – și-l tratează ca pe pruncul ei. Dacă el acceptă starea de pruncie, poate atinge satisfacția. În schimb, dacă-i vine ideea unor funcții mai înalte, atunci va fi profund întors pe dos. Lumea înfometată se năpustește către o asemenea satisfacție pe toate continentele, având și pasiunile, și dorințele frustrate încă din vremurile primitive și exprimându-și mai zgomotos ca niciodată pretențiile justițiare. Există marele pericol ca ea să fie satisfăcută cu jucăriile și cuburile prunciei. Însă artiștii, filosoful, preotul, omul de stat sunt preocupați să ajungă la o dezvoltare deplină a umanității – la starea ei adultă, pe care am întrezărit-o, uneori, în istoria noastră, pe care au resimțit-o, uneori, indivizii.

Cu toate acestea bine fixate în minte, ici și colo există oameni care continuă să scrie genul de carte pe care o numim roman. Când mă simt abătut, aproape că mă pot convinge singur că romanul, precum împletitul coșurilor de către indieni sau confecționarea de hamuri, este o artă desuetă și nu are nici un viitor. Dar trebuie să fim atenți, când vine vorba de profeții. Chiar și profeția bazată pe un studiu istoric solid este o treabă riscantă, iar pesimismul, în aceeași măsură ca optimismul, poate fi decepționant. Toate societățile industriale sunt obsedate de uzura morală. Clase, națiuni, rase și culturi au fost declarate depășite, în vremurile noastre, cu consecințe care au făcut ca secolul de față să fie unul dintre cele mai oribile din toată istoria. Prin urmare, trebuie să fim atenți, când hotărâm că vreo artă oarecare a murit.

Nu este o decizie pe care s-o ia un juriu de istorici și critici, care să joace rolul medicului legist. Adevărul este că mulți romancieri, chiar și cei care s-au concentrat pe ură, ca Céline, sau, precum Kafka, pe disperare, au continuat să îndeplinească o funcție dintre cele mai importante. Cărțile lor au căutat – și au reușit, în cazuri deloc puține – să creeze proporție, să comande experiență, să confere valoare, să introducă perspectivă și să ne poarte către sursele vieții, către lucrurile dătătoare de viață. Celui care crede în dezordine cu adevărat nu-i plac romanele. El urmează o altă chemare. Este avocat sau animator, nu romancier. Iată de ce întotdeauna îmi fuge somnul, când mai citesc altă și altă critică adresată romancierului modern de cadrele de conducere plătite generos ale revistelor de multe milioane de dolari. Oameni de acest fel apelează la scriitorii americani să-și reprezinte țara cu onestitate, să-i afirme valorile, să-i sporească prestigiul în această perioadă plină de primejdii. Și totuși, poate că romancierii văd altfel ceea ce au de afirmat. Poate că-și urmează propriile programe în materie de lucruri care se cer afirmate. Se poate foarte bine să se pronunțe împotriva naționalismului sau împotriva dolarului, pentru că sunt un soi de oameni ciudați, pe care e mai bine să nu pui bază. Deși am punctat deja că ține de instinctul romancierului să se declare în favoarea ordinii. Acuma, sună de-a dreptul pios, când spui așa ceva, dar intenția mea nu este să sune bine, și atât. Trebuie înțeles doar ca început al unei alte dificultăți.

Ce idei își face romancierul despre ordine, de unde și le ia și la ce folosesc ele în artă? Am vorbit deja despre convingerea lui Lawrence că trebuie să ne construim o viață pentru noi înșine – singuri, în perechi, în grupuri – din ce mai putem recupera din epavă. Naufragiul și solitudinea nu sunt, în opinia lui, două rele neamestecate. Sunt și eliberatoare, și, dacă avem tăria să ne folosim libertatea, încă mai putem beneficia de o relație autentică în raport cu natura și cu alți oameni. Dar cum putem atinge acest scop? Lawrence avansează un fel de răspuns în Amantul doamnei Chatterley, înfățișându-ne doi oameni singuri împreună, în mijlocul unei pustietăți. Îmi închipui, uneori, că Amantul doamnei Chatterley este un fel de Robinson Crusoe în doi și că explorează resursele sexuale ale omului, mai degrabă decât ingeniozitatea lui tehnică. Este un roman la fel de moral, din toate punctele de vedere, ca Robinson. Connie și Mellors lucrează cu tot atâta dăruire și conștiinciozitate ca Robinson, ca să-l facă să fie astfel, și există la fel de multe predici într-unul dintre romane, câte există și-n celălalt.

Diferența este că Lawrence și-a pus la bătaie toate puterile, pentru a scrie o carte de soiul acesta – scop în care și-a modelat propria viață, terenul de încercare al ideilor sale. Căci, altminteri, ce rost are să recomanzi un curs al vieții, pe care nu l-ai probat, în prealabil, tu însuși?

Este, și aceasta, o metodă de evaluare a carierelor și realizărilor multora dintre artiștii moderni. Rimbaud, Strindberg, Lawrence, Malraux, chiar și Tolstoi, pot fi abordați din această perspectivă. Experimentează cu ei înșiși, iar în unele cazuri, o concluzie artistică poate reieși numai din rezultatele experimentale. Lawrence nu avea nici un alt material, decât cel pe care i-l oferea propria viață – acel pelerinaj sălbatic, după cum o denumea el. Ideile pe care le-a testat – și le-a testat nu întotdeauna după standarde acceptabile – țineau de vital, de erotic, de instinctiv. Ele ne implicau pe toți într-un soi de misticism al naturii, care oferea gratificație sexuală, ca bază a mortalității. Dar pe mine, aici, nu mă preocupă toate particularitățile tezelor lui Lawrence. Mă interesează mai ales legătura dintre înțelegere și imaginație, și locul viitor al inteligenței în literatura imaginativă.

Trebuie recunoscut, mai întâi, că ideile pot fi foarte fade într-un roman. Sunt foarte multe argumente în literatura modernă, ca și în restul artelor, care ne justifică prejudecățile împotriva didacticismului. Opinia, spunea Schopenhauer, nu are aceeași validitate precum imaginația, într-o operă de artă. Poți combate o eventuală opinie sau judecată dintr-un roman, dar acțiunile sunt dincolo de controversă, iar imaginația le acceptă, pur și simplu. Cred că multe romane moderne, poate chiar majoritatea, sunt rezultatele unei finalități didactice oarecare. Încercarea scriitorilor de a introduce perspectivă, de a crea proporție și de a ne purta către sursele vieții este, bineînțeles, intenția didactică. Ea îl amestecă pe romancier în programe, sloganuri, teorii politice, teorii religioase, și așa mai departe. Mulți romancieri moderni par să-și spună: „Dar dacă...“, sau: „Să presupunem că situația stă așa și așa...“ – și rezultatele arată, adesea, că o carte a fost concepută în gândire, cu scop didactic, mai degrabă decât în imaginație. Acest lucru este relativ normal, dată fiind starea de fapt, prevalența în viața modernă a principiului calculelor prealabile, necesitatea de a avea reguli de procedură conștiente și nevoia de răspunsuri, general-resimțită. Nu numai cărțile, picturile și compozițiile muzicale, dar și relațiile amoroase, căsătoriile și chiar convingerile religioase își au adesea

originile într-o idee. Așa se face că ideea de iubire este mai comună decât iubirea propriu-zisă și că mai des te întâlnești cu ideea de credință, decât cu credința însăși. Unele dintre cele mai respectate romane ale noastre au o inspirație pur mentală. Rezultatele sunt foarte plăcute, uneori, pentru că pot fi discutate cu atâta ușurință, dar ideile din ele au, în general, mai multă substanță decât personajele care le avansează.

Literatura americană din secolul XIX era foarte didactică. Emerson, Thoreau, Whitman și chiar Melville erau scriitori didactici. Își doreau să instruiască o națiune tânără și necoaptă. Literatura americană din secolul XX a rămas didactică, dar a devenit și nonintelectuală. Asta nu înseamnă că romanului american al secolului XX îi lipsește gândirea, doar că aceasta există sub forme handicapate la modul straniu și mult deghizată. În *Adio, arme!*, Hemingway alcătuește o listă de subiecte, de care nu trebuie să mai vorbim – un catalog de cuvinte poluate, cuvinte aduse la ruină de retorica unor politicieni criminali și a unor falși lideri. După care, Hemingway însuși – lucru pentru care trebuie să-i purtăm respect – caută să exprime acele calități trădate, fără să utilizeze cuvintele propriu-zise. Astfel, avem curajul fără cuvântul curaj, onoarea fără cuvântul onoare, iar în *Bătrânul și marea*, ni se oferă un fel de capacitate creștină de a îndura, tot fără utilizarea unor termeni specifici. Dusă chiar atât de departe, încercarea de a exprima idei, totodată interzicând cu asprime gândirea, începe să arate ca un joc bizar și profund sofisticat. Dovedește un mare scepticism cu privire la forța artei. Pare să pretindă că ideile fățiș exprimate ar putea însemna prea mult, și arta nu ar fi capabilă să le suporte.

Am dezvoltat, în proza americană, o stranie combinație de naivitate extremă la nivelul personajelor și de profunzime implicită în privința scrierii, a tehnicilor propriu-zise și a limbajului. Dar limbajul gândirii este interzis, fiind considerat periculos și distructiv. Scriitorii americani par să demonstreze o puternică loialitate față de popor, de omul obișnuit. Poate că, în anumite cazuri, termenul potrivit pentru așa ceva nu este loialitate – poate c-ar fi mai bine să-i spunem fidelitate. Dar un scriitor ar trebui să-și propună să ajungă la toate nivelurile societății și la cât mai multe niveluri de gândire cu putință, evitând prejudecățile democratice, în egală măsură ca snobismul intelectual. De ce i-ar fi rușine să gândească? Nu pretind că toți scriitorii gândesc sau ar trebui să gândească. Unii sunt cu asupra de măsură

inepți la capitolul ideii, și nu le-am face decât rău, insistând ca ei să filosofeze. Dar statisticile arată că artiștii sunt, în majoritate, activi din punct de vedere intelectual, și numai acum, într-o lume din ce în ce mai mult intelectualizată, tot mai mult dominată de producțiile gândirii științifice, ei par ciudat de refractari în a-și folosi creierele sau în a da măcar vreun semn că au ce creiere să folosească.

De-a lungul întregului secol XIX, s-a răspândit printre romancieri cu totul diferiți, de la Goncharov, în Rusia, până la Thomas Hardy, în Anglia, convingerea potrivit căreia gândirea, fiind legată intim de pasivitate, ar avea darul de a vlăgui. Iar în capodoperele secolului XX, gânditorul are, de obicei, o slabă influență asupra vieții. Până acum, însă, un activism alternativ, plin de pasiune, dar lipsit de idei, a fost și el din plin explorat în romane de aventuri, de vânătoare, de luptă și de erotism. Între timp, miracolele născute din gândire au fost, în bună măsură, ignorate de literatura modernă. Dacă narațiunea este marginalizată de romancieri ca Proust și Joyce, motivele se referă, mai ales, la faptul că dramaticul s-a mutat, o vreme, de la nivelul acțiunii exterioare la cel al mișcării interioare. La Proust și la Joyce, ne aflăm cuprinși de o conștiință unică și ținută în interiorul ei. Pe tărâmul acesta, interior, arta scriitorului domină totul. Dramaticul a părăsit acțiunea exterioară, pentru că vechile moduri de-a creiona interesele, de-a creiona destinul individului, și-au pierdut puterea. Este șeriful băiat de treabă? Este vecinul nostru numai bun de compătimit? Sunt ele virtuozitate, fiicele brutarului? Asemenea întrebări, le vedem acum ca făcând parte dintr-un sistem care e mort, ca pe niște simple formule. Este posibil ca inimile să ni se deschidă iar către fiicele brutarului, dar numai dacă le-am înțelege diferit.

Un indiciu ne-ar putea oferi Pascal, care spunea că nu există oameni insipizi, doar puncte de vedere insipide. Poate că asta e cam exagerat de spus. (O filosofie religioasă precis ar susține că fiecare suflet este infinit de prețios, prin urmare infinit de interesant.) Dar începe să fie, cred eu, evident care este poziția mea. Imaginația, dacă se leagă la cap cu puncte de vedere insipide, pune capăt narațiunilor. Imaginația caută metode noi de-a exprima virtutea. Societatea din acest moment se află prinsă în ghearele anumitor falsuri comune în privința virtuții – nu-i vorbă, că nimeni nu le crede cu adevărat. Iar aceste falsuri vesele își creează propriile contrapartide în

literatură – o literatură sumbră, o literatură a victimizării, a unor oameni bătrâni care stau în hârdaie de cenușă, așteptând ca ultima suflare a vieții să-i părăsească. Așa stau lucrurile în prezent; atâta rămâne de adăugat, și anume că abia dac-am început să pricepem ce este o ființă umană și că fiicele brutarului ar putea să aibă de oferit revelații și miracole, care să-i țină ocupați pe romancieri până la sfârșitul vremurilor.

Aș vrea să mai adaug, în concluzie, ceva despre gândirea bună și cea rea în roman. Într-un fel, nu contează pe ce linie merge romancierul, ce afirmă el. Dacă nu are nimic de oferit, în afara scopului său didactic, e un scriitor slab. Ideile l-au distrus. Nu și-a putut permite costurile menținerii lor. Nu scopul didactic în sine este ceva rău, de aceea romancierul modern, ferindu-se de pericolele didacticismului, a devenit, de multe ori, ciudat de ireal, iar puritatea credinței lui în arta pentru artă s-a dovedit, în unele cazuri, deosebit de neatractivă. Dintre romancierii moderni, cei mai bravi și-au asumat riscul de a-i învăța pe cititori și nu s-au temut să utilizeze termenii religiei, ai științei, ai filosofiei și ai politicii. Numai ei s-au dovedit a fi pregătiți să accepte argumentele cele mai puternice cu putință împotriva propriilor poziții.

Vedem aici diferența dintre un romanier didactic, precum D.H. Lawrence și unul ca Dostoievski. În timp ce scria Frații Karamazov și tocmai terminase celebra discuție dintre Ivan și Alioșa în care Ivan, în disperarea sa de a vedea împlinită dreptatea, se oferă să-i restituie lui Dumnezeu dreptul său la viață, Dostoievski i-a scris unuia dintre corespondenții săi că trebuia să-l ncerce, de-acum, prin intermediul părintelui Zosima, să răspundă argumentelor lui Ivan. Dar el și-a spulberat de unul singur poziția dinainte, aproape în totalitate. Aceasta, cred, este realizarea cea mai mare cu putință, într-un roman al ideilor. Ea devine artă, când vederilor cel mai radical opuse celor ale autorului însuși le este îngăduit să existe în deplină forță. Fără asta, un roman al ideilor nu mai e nimic altceva, decât un simplu exercițiu de auto-indulgență, iar didacticismul devine un pedalat în gol. Contradicțiile trebuie lăsate libere, să se confrunte, și trebuie să fie susținute cu pasiune de ambele părți. Iată motivul pentru care afirm că nu contează prea mult care este poziția personală a scriitorului, ce anume își dorește el să afirme. Poate foarte bine să afirme principii cu care suntem toți de acord și, totuși, să scrie romane foarte proaste.

Ca să-și revină și să înflorească, romanul are nevoie de idei noi în privința umanității. Aceste idei, la rândul-le, nu pot exista numai în sine. Afirmate, și-atât, nu fac decât să indice bunăvoința autorului. Prin urmare, trebuie descoperite, nu inventate. Trebuie să le vedem în carne și oase. N-ar avea nici un rost să continuăm, dacă mulți scriitori n-ar simți existența tuturor acestor calități nerecunoscute. Ele sunt prezente și se așteaptă să fie descătuse și exprimate.

[1962]

La filme

Arta de a merge singur

În ultimii opt sau nouă ani, Morris Engel din New York și-a produs de unul singur filmele, ajutat de soția sa, Ruth Orkin (o fotografă de top, care are propriul studio), și de câțiva colaboratori. „Producția independentă de filme“ se referă, de obicei, la constituirea câte unui grup de experți – scenariști, cameramani, montatori –, care s-au desprins de vreunul dintre coloșii de la Hollywood și au intrat în afacere pe cont propriu. Cu puțin eventual noroc, și-ar putea crea un alt colos, numai al lor. Tabloul acesta nu descrie și situația lui Engel, a cărei independență e de altă natură.

Ceea ce numim astăzi Noul Val a început cu el. Engel a fost primul care a pornit pe străzi cu aparatul de filmat în brațe și a înregistrat orice i-a trecut pe dinaintea obiectivului, necăutând nici o clipă să evite activitățile periferice din cartier sau să impună vreun control asupra spațiului din jurul actorilor. Sunete sau mișcări întâmplătoare apar în filmele sale, după cum se petrec. După el, au venit reprezentanții Noului Val Francez și un tot mai mare număr de producători de filme cu bani puțini, de la New York. Într-o epocă martoră la triumful efortului colectiv sau al spiritului de echipă, din China înapoiată până în Detroitul mecanizat, Engel a căutat să recupereze mobilitatea și adaptabilitatea, care nu le sunt accesibile decât individualităților. E greu de redat virtutea sa particulară. Engel a priceput că progresul tehnologic poate face ca eforturile ample, greoaie, colective să pară depășite în filme. El și-a proiectat echipamentele de așa natură, încât să-i ofere cameramanului flexibilitate și să-l elibereze din strânsoarea decorurilor și a incintelor de sonorizare, de creația prin consens și consultare. Ca regizor-producător – un antreprenor de-sine-stătător –, Engel scrie scenarii, face rost de capital (puțini sunt cei care să-l invidieze pentru așa ceva), recrutează actori, alege decoruri și, în cele din urmă, își editează filmările. Pe urmă, când filmele sunt gata, încă mai trebuie să plece în căutarea unor distribuitori; cu alte cuvinte, lucrează fără garanții prealabile din partea unor producători externi sau a unor societăți de distribuire. Fiecare artă depinde, ca să avanseze, de curajul (și, uneori, de

obstinația) unor asemenea inovatori. Care, însă, nu se pot aștepta să le fie ușor. Realizarea până la capăt, pe cont propriu, a unui film este o treabă costisitoare și epuizantă; a-i convinge pe distribuitori abia după aceea să ți-l „plaseze” – iată o întreprindere care se poate dovedi încă și mai dificilă.

Engel este autorul a trei filme de lung-metraj, dintre care unul, Micul fugar, a fost prezentat peste tot în Statele Unite și în multe locuri, în străinătate. Dintre celelalte două, Iubiți și acadele a fost, de asemenea, prezentat în această țară (deși nu s-a bucurat de același succes financiar ca Micul fugar); Cununii și copii a rulat într-o avanpremieră la un cinematograful newyorkez, dar n-a mai fost văzut nicăieri altundeva.¹⁷²

Regizorul invocă motivele unui asemenea dezinteres cu mare calm și îngăduință. Nu-i acuză pe distribuitori c-ar fi niște ticăloși, dar cinematografele lor sunt proprietăți de valoare, așa că ei sunt obligați să le exploateze cu profit. Dacă e vorba să facă să ruleze filme care se îndepărtează de schemele de succes de la Hollywood, se așteaptă să fie măcar niște filme aducătoare de bani, precum Viața fără griji¹⁷³ sau Niciodată duminică¹⁷⁴. Nici o vorbuliță nu a scos Engel, când am stat de vorbă cu el, care să poată fi luată drept o critică adresată vreunui dintre aceste două filme. Poate că este preocupat să se opintească mai departe cu cine știe ce noi proiecte ale lui.

Începându-și cariera ca fotograf de studio, Engel a făcut parte, mulți ani, din echipa ziarului newyorkez PM¹⁷⁵ și a lucrat mai ales în metropolă, deplasându-se uneori pe distanțe mari pentru diferite subiecte, făcând reportaje despre greve și omoruri, dar înregistrând și viețile zilnice ale unor familii la care locuia chiar câteva săptămâni, fără întrerupere. De la jurnalism, a trecut la filme.

Scena filmelor sale este New Yorkul. Tema lor este viața obișnuită, viața pe care o descria regretatul Billy de Beck¹⁷⁶ drept „salon, dormitor și chiuveță”. Engel își realizează lucrările pe străzile din Manhattan, în interioarele unor case din Partea de Vest¹⁷⁷ și din Greenwich Village, pe insula Coney, în port, în parcuri și grădini zoologice și în vârful Clădirii Empire State¹⁷⁸.

Filmul *Iubiți și acadele*, de exemplu, are mai mult oraș în el, decât poveste, și-și surprinde spectatorul ca fiind, mai degrabă, un tur a ceea ce s-ar numi resurse comunitare, în limbajul unui activist social. Imaginea este superbă, și felul în care-și manevrează Engel camera de filmat, ca un adevărat expert – gustul de care dă dovadă, când alege unghiurile și luminile –, este cel din care filmul își trage interesul principal și unitatea conceptuală. Imaginile în sine sunt chemate să compenseze absența unei povești. Intenția de la care pleacă vizibilul și audibilul este să propună semnificații proaspete, contemporane. Cum arată o stradă vara, prezența unui copil, noaptea, într-un cadru de ușă, rândurile de mașini din parcare la plaja Rockaway¹⁷⁹ – asemenea lucruri ne cer să descoperim singuri principiile după care sunt conectate unele de altele.

Onestitatea unui film ca *Iubiți și acadele* are darul de a șoca: începem să vedem ce-ar putea să fie un film și cum suntem tratați de filmele convenționale, cu personajele lor îmbrăcate la patru ace și cu fețele machiate, făcute s-arate picant și să emane atracție sexuală, plasate în decoruri scumpe și pline de lux, șarmante pe Bulevardul Parcului, șarmante în Vestul Îndepărtat, ba chiar și în mahalale și în lumea interlopă. Faptul de a vedea lucrurile așa cum sunt în realitate, așa cum ne lovim de ele zilnic, pe negândite, ni se pare curios și surprinzător. Măcar un lucru devine clar, și anume că familiarul e făcut să fie abstract din nenumărate puncte de vedere – fiindcă-l evităm, fiindcă refuzăm să tragem concluzii din simpla vedere a bine cunoscutei canapele de salon, a mesei de colț, a tot ce este familiar. Descoperim puterea faptului dur și succint – a chipului pe care dezamăgirea i l-a lungit unei femei, a perilor nerași de pe bărbia unui bărbat, a vorbelor înăbușite și gesturilor întâmplătoare, a iminenței verii pe acoperișul unei case de piatră urbane.

În *Iubiți și acadele*, interesul rezidă aproape integral în faptele de acest fel înregistrate, pentru că materialul uman este mai degrabă slab și neinspirat, fără substanță, fără profunzime și nuanțe. Iubiții sunt o văduvă și un tânăr venit acasă în vacanță, de la postul în care este angajat, în America de Sud. Văduva mai are o fetiță, ale cărei sentimente se cer avute în vedere într-un mod cu totul special, dacă tot se pregătește o căsătorie. Copilul reprezintă problema – problema psihologiei, sau a pedagogiei liberale, a răbdării și buneicuviențe. Viitorii soți sunt îngrijorați în privința ei. Dar fata e

dezghețată, impulsivă, în timp ce ei sunt rigizi și se simt hărțuiți. După toate aparențele, între cei doi adulți este mai multă amărăciune, decât iubire; iar femeia pare învăluită într-o anxietate, sau tristețe, care vine de nicăieri. În casa nouă și goală, pe care ea și tânărul, aflați într-o dispoziție de concediu, se duc s-o vadă, femeia rămâne singură, câtă vreme iubitul ei face un drum scurt, cu o mașină de închiriat, și, fără vreun motiv clar, ajunge să fie cuprinsă de groază. Aude claxoane și sirene și se teme de tot ce e mai rău, căzând pradă stării ei de spirit obișnuite, din care aproape nimic n-o scoate, motiv pentru care ajungem să ne temem pentru ea. Chiar și când râde, natura ei se dovedește atât de slabă, și-atât de fragilă fericirea. Este oarecum deprimant să privești sub un asemenea unghi viața cotidiană – Engel însuși pare să simtă acest lucru, de unde și schimbările pe care le-a făcut în lucrările sale mai recente. Trebuie să crezi de-a dreptul fanatic în omul simplu, ca să te gândești că un realism amorf poate fi justificat de meritul sau demnitatea implicită a simplității. Simplitatea nu este ceva ce i se aplică, pur și simplu, omului simplu. El însuși trebuie să ajungă la ea.

Dacă Engel n-ar fi nimic altceva, decât un cameraman extraordinar, probabil c-ar trebui să spunem că și-a pregătit și etalat o serie de instrumente foarte ascuțite, dar deocamdată n-a procedat la nici o operație. Micul fugar, însă, povestea unui băiețel care hoinărește pe insula Coney – curios, înfricoșat, avid, trist, emoționant – este un film fermecător. Cununii și copii este încă și mai bun. Engel nu intră cu berbecele-n sistem doar ca să se arate obstinat. Are propriile idei bine definite, despre cum ar trebui să fie un film, este capabil să și le pună-n practică, iar progresele pe care le face de la un film la următorul sunt spectaculoase. Mi-a trecut prin minte, după ce văzusem doar Micul fugar, că nutrește anumite noțiuni teoretice avansate, sau prejudecăți precum cele care înfloresc printre romancierii de azi din Franța – de pildă, la Robbe-Grillet –, care ignoră întru totul interesul narativ și consideră că personalitatea și caracterul sunt bazate pe o psihologie perimată. Din cauza pasiunii fotografice a lui Engel pentru lucruri prezentate fără ascunzișuri, am presupus că avea și el o teorie proprie, actualizată. Dar era o presupunere greșită.

Povestea din Cununii și copii, ultimul film realizat de Engel, cu o cameră și un echipament de înregistrare a sunetului portabile – un proces inedit de sincronizare a imaginii și sunetului, conceput de însuși Engel –, demarează

destul de șchiop, cu femeia care vrea să se mărite cu bărbatul, un fotograf care-i opune rezistență, lucru oarecum firesc, de vreme ce motivează că trebuie să-și întrețină mama bătrână. Femeia este Viveca Lindfors¹⁸⁰, care joacă nemaipomenit. Bărbatul este John Myhers¹⁸¹, un actor capabil. Dar imigranta italiană anonimă, care o joacă pe mama bătrână, străbate cu o nonșalanță fantastică toate întorsăturile intrigii. O vedem bătrână și bine făcută, cu o constituție zdravănă, osoasă, neobosită, cu fire de păr în bărbie și dinții lipsă-n gură, vorbind italienește cu ea însăși. Este numai în parte senilă, și are suficientă rațiune și demnitate, pentru a fi mai mult decât vrednică de milă, și-atât. Viveca Lindfors vrea să se mărite și să aibă copii, cât nu e prea târziu. Are senzația că se depreciază, într-o poveste de dragoste interminabilă. Fotograful vrea un aparat nou de fotografiat, ca să-și construiască un viitor mai solid și să se realizeze, într-un fel sau altul. (Cununiile și copiii formează nucleul dur al muncii de rutină, de care vrea să scape, ca să încerce apoi ceva mai important.) Mama cea bătrână vrea siguranță (cu banii Asigurărilor Sociale) și să-i fie montat un înger pe piatra de mormânt. Fuge dintr-un cămin de bătrâni și din grija călugărițelor de-acolo și ajunge în Queens cu metroul. În curtea cioplitorului de pietre de mormânt, se oprește să se minuneze de chipul îngerului. Apoi, se duce la un cimitir din apropiere. Ce se petrece acolo este mai impresionant decât orice am văzut vreodată pe vreun ecran de cinematograf. Vestea dispariției mamei vine să strice petrecerea de aniversare la care fotograful îi oferă Vivecăi Lindfors un inel de logodnă (ca rezultat, vai, al presiunilor exercitate de Viveca însăși). Căutându-și mama printre morminte, fotograful își dă seama că nu poate renunța la propria libertate și la eventualele ocazii de-a se distinge cumva, de-a realiza ceva.

Începem să înțelegem, aici, cu mai multă claritate, ceea ce intuiserăm deja din secvențele de mai înainte ale filmului: când situația e clară, când sentimentul e corect, Engel e-n stare să străpungă suprafețele dure ale aparențelor, să facă pietrele să pară elocvente, să îndemne metrourele și trotuarele să strige către noi și milioanele de morți așezați în șiruri prost marcate să ne influențeze. Lecția învățată de la morți, așa cum o înțelege fotograful, este că trebuie să acționeze, până nu-i prea târziu. Trebuie să se realizeze, până nu este luat în primire de mormânt. Un strop de psihiatrie se strecoară în toată povestea și atenuează efectul marelui cimitir de metropolă. Viveca își declară iubitul încă neeliberat de Mamă întru totul și-l

părăsește. Dar, când filmul ajunge la final, vedem cum fotograful, care stă singur și melancolic în studioul său pustiu, o sună pe Viveca lui la telefon – și toate semnele ne spun că e pe cale s-o recucerească. Nici o altă rezolvare nu pare posibilă. În perspectiva bătrâneții și-a morții, cununiile continuă să aibă loc, iar miresele tânjesc după copii.

Mergând pe calea cinematografilei de unul singur, Morris Engel demonstrează că filmul realizat independent are o calitate aparte față de rezultatul unui efort colectiv. O echipă de mari dimensiuni trebuie să aibă, inevitabil, un efect nivelator asupra imaginației oricăruia dintre membrii ei, luat individual. În plus, există și presiunea banilor. Numai gândul că mai multe milioane de dolari trebuie investiți într-un film este suficient, pentru a transforma un artist aiurit într-un birocrat sobru. Engel pare să se întrebe dacă nu există cumva o metodă oarecare de a-l elibera pe cineast de complexitățile organizatorice și de puterea dolarului.

[1962]

Buñuel și viziunea lui neiertătoare

De câteva luni, regizorul Luis Buñuel, spaniol de origine, i-a surprins pe spectatorii cinematografelor cu partea de imagine, de-a dreptul feroce, a unui film intitulat *Viridiana*¹⁸². Acesta s-a dovedit a fi, din punct de vedere comercial, efortul de creație cel mai de succes pentru Buñuel, cu toate că el a mai făcut filme puternice în Franța, Spania, Statele Unite și, mai presus de toate, în Mexic, de mai bine de treizeci de ani, printre care: *Un câine andaluz*, *Țara fără pâine*, *Tineri și blestemați*, *Robinson Crusoe*, *Rădăcini*, *Nazarín*, *Tânăra și Îngerul exterminator* – acesta din urmă, încă nelansat în țara noastră.¹⁸³

Buñuel se numără printre acei regizori de film – precum Ingmar Bergman, Federico Fellini și Michelangelo Antonioni – ale căror viziuni asupra condiției umane au căpătat, în ultima vreme, o importanță considerabilă. Producțiile cinematografice au devenit mai subtile decât erau mai demult; și regizorul de film a căpătat un loc în rând cu poetul, filosoful, teologul, omul de știință și istoricul, alături de care dansează, în marea sarabandă a

explicărilor lumii în care trăim. Numai că regizorul de film se bucură de un avantaj psihologic deloc de neglijat, față de ceilalți furnizori de explicații. Pentru că discuțiile asupra condiției umane obosesc mintea și solicită voința, preferăm imaginile care pot fi asimilate la cinematograf, pe întuneric, având o conștiință și relaxată, și distrată. Putem fi de acord sau în dezacord cu opiniile afirmate, dar ni se întâmplă foarte rar să intrăm în conflict cu imaginile – ele ne conving imediat.

În urmă cu treizeci de ani, filmul era considerat o artă vulgară, sau nu trecea deloc drept o artă, ci o sursă de senzații pentru mase. Majoritatea regizorilor de film se mulțumeau să facă referiri evidente și dure la condiția umană modernă. În creații precum *Luminile orașului*¹⁸⁴, de Chaplin, comedia și patosul ocupau prim-planul, iar noi, spectatorii, eram lăsați să tragem propriile concluzii despre vagabonzii tandri și milionarii alcoolici. Filmele de mai târziu ale lui Chaplin, în schimb, sunt mai ambițioase din punct de vedere intelectual – gândirea sa vine în prim-plan, iar *Monsieur Verdoux*, în timp ce este dus la execuție, zice: „Numerele te fac sfânt”¹⁸⁵. Statul poate măcelări oameni cu nemiluita, în schimb inițiativa privată în materie de moarte conduce la eșafod și la ghilotină. Gândul nu este unul original; nouă este apariția unei ambiții de ordin intelectual mai vaste în filme.

Opera lui Buñuel, cu siguranță, este intelectuală și ambițioasă. Este și cu adevărat impresionantă. Regizorul se vede pe sine ca un soi de poet și se dovedește un gânditor intransigent și radical. De la *Câinele andaluz*, filmul suprarealist de scurt-metraj pe care l-a făcut împreună cu Salvador Dalí la sfârșitul anilor 1920, preocupările lui sociale și religioase au devenit clare ca lumina zilei. Într-o secvență tipică din film, un amoretz al cărui chip e chinuit de dorință urmărește o femeie care, de bună seamă, chiar și într-o fantezie suprarealistă, se ferește de el, pentru că-l vede având un căpăstru în jurul gâtului și trăgând o povară după el, care constă în două plane de concert, doi catări morți, în descompunere și acoperiți de mazăre, și doi preoți în veșminte clericale de sărbătoare. Aceleași elemente – pasiunea, groaza, religia, moartea, cultura burgheză (planele) – rămân prezente în creațiile cele mai recente ale lui Buñuel, deși într-o manieră mai bogată, mai matură.

Filmele regizorului spaniol au fost făcute în multe țări, și de fiecare dată vorbesc despre sărăcie. În aproape toate, înfometării, ologii, bolnavii, orbii, morții sunt arătați la modul cel mai direct și mai brutal, în stilul anonimului care a scris Lazarillo de Tormes¹⁸⁶, ori al lui García de Quevedo și Pérez Galdós¹⁸⁷, maeștri spanioli deveniți celebri pentru duritatea lor. Filmul Țara fără pâine, al lui Buñuel, care trebuie că este cea mai realistă redare a morții prin înfometare, făcută vreodată, a fost interzis în Spania – și asta, nu de regimul lui Franco, așa cum crezusem eu, ci de guvernarea republicană. Buñuel nu ne ascunde nimic – nici măcar pe sine, bănuiesc –, de vreme ce nu este nimic, în vreunul dintre filmele sale, care să semene măcar cu o manipulare sentimentală, nici urmă de efort de-a exploata simpatii facile sau de-a împunge inima și-a o face să sângereze măcar un strop – lucru destul de plăcut pentru public, dacă este oferit cu o moderație atent cântărită. Spre deosebire de Fellini, care stăruie asupra ororilor lui din Viața fără griji și adeseori trădează o moliciune specific italiană în prezența sângelui și-a morții, Buñuel își trănțește loviturile într-o succesiune rapidă și nu zăbovește asupra efectelor obținute.

Vederile regizorului spaniol în materie de creștinism au făcut din el o figură controversată în Spania, bineînțeles, dar și în Franța, Germania catolică și Statele Unite. Invitat de guvernul franchist, în spiritul politicii acestuia de reconciliere cu exilații săi celebri, să facă un film în Spania, Buñuel a făcut Viridiana. Prea târziu a realizat guvernul că fusese păcălit. O versiune a Viridiane a fost confiscată, în schimb cealaltă a scăpat. A fost premiată la Cannes și condangată de un critic de la Vatican pentru anti-clericalism.

Miraculos este că frumusețea filmului nu poate fi despărțită de ororile sale. Fermecătoarea Viridiana, care se pregătește să se călugărească, e trimisă de la mănăstire, să-i facă o scurtă și ultimă vizită unui unchi prin alianță, pe care abia dacă-l cunoaște. Unchiul acesta, un sihastru de un soi ciudat, locuiește pe o proprietate părăginită, cântă Händel și Bach la orga din salon și, cu o inocență provincială tipic spaniolă – ochi blânzi, față rotundă, emoționant de inconștient de propria-i perversitate –, visează fără întrerupere la mireasa care i-a murit în brațe cu mulți ani în urmă, purtându-și rochia de nuntă și voalul. Din când în când, își pune corsetul ei în jurul taliei și-i mângâie lucrurile, iar atunci când Viridiana își face apariția, de îndată realizează că ea seamănă ca două picături de apă cu mireasa lui

moartă. În schimb, tânăra nu renunță, nici măcar o clipă din scurta-i vizită, la disciplina ei monahală; refuză patul, urmând să doarmă pe cuie, și se bucură de coroana de spini. Gentilomul spaniol excentric, narcotizat de viața bizar-solitară pe care o duce și de abnegația erotică față de o moartă, aproape că e prea rupt de viață, ca să discearnă vreo nemernicie în propriile-i dorințe. Face tot posibilul s-o împiedice pe Viridiana să se întoarcă la mănăstire. Merge până acolo, încât o imploră să se îmbrace în rochia de mireasă a mătușii decedate – o favoare cu totul specială pentru el –, apoi, cu ajutorul menajerei, o droghează și o duce în pat așa cum este, adormită. Acolo, începe să-i descheie nasturii de la spate, dar nu se poate hotărî să profite de ea. Dimineăta, fiindcă iminenta ei plecare îl aduce la disperare, unchiul îi spune Viridianeii că nu mai e pură și că nu mai poate să depună jurămintele de castitate monahală. Ea crede minciuna lui, părăsește îngrozită casa, numai că este oprită la gară de poliție și adusă înapoi. Între timp, unchiul s-a spânzurat cu coarda pentru sărituri a fetei menajerei sale. Conform termenilor testamentului, pe care l-a întocmit chiar înainte să-și pună capăt zilelor, Viridiana moștenește jumătate din proprietatea unchiului, restul de jumătate ajungând la Jorge, fiul său natural.

Ca penitență, Viridiana caută să-și ispășească păcatul de a-i fi refuzat iertarea ticălosului de unchi, populându-i moșia cu cea mai sinistră adunătură de săraci și milogi, pe care e-n stare să-i găsească, și li se dedică tuturor acestor păcătoși ticăloși cu o evlavie de sfântă; înțelegem, însă, curând, la fel ca maica-stareță a Viridianeii, că fata este mândră și răzvrătită, ca o protestantă care-i conferă propriei conștiințe autoritatea supremă. Această a doua fază, franciscană, a sfînteniei de care dă dovadă este spulberată de milogii pe care i-a strâns la un loc și de vărul ei, Jorge. Acesta din urmă este un tânăr aprig, modern, sigur de sine, care vine la moșie din marele oraș, aducându-și cu el și amanta, numai că e gata s-o lase baltă pentru Viridiana – cu condiția să și-o poată face a lui – și pentru menajeră, fie că da, fie că nu. Când stăpânul pleacă de-acasă, pentru scurtă vreme, împreună cu verișoara lui, milogii pătrund în conac și-și oferă un festin, care se transformă într-o adevărată orgie a beției, gîftuiei și împreunării. Se lasă „fotografiați“, în timp ce montează o caricatură a Cinei celei de Taină, de o gitană care acționează „aparatură de fotografiat“, ridicându-și fustele până la brâu. Jorge și Viridiana se întorc pe neașteptate; el este prins și legat, iar ea scapă ca prin minune să fie violată de doi dintre milogi,

dintre care unul sifilitic. Astfel se încheie și cea de-a doua tentativă a Viridiane de a păși pe cărulul sfîințeniei, drept care ea renunță la pioșenie pentru o viață senzuală alături de Jorge, pe care-l împarte cu menajera. Toți trei se așază la masa de joc și împart cărțile, pe un fundal asurzitor de muzică rock'n'roll. Această din urmă scenă trimite la încăperea din piesa Ușile închise¹⁸⁸, de Sartre, în care două femei și un bărbat sunt încuiați într-un etern iad.

Tranziția de la creștinismul medieval spaniol la muzica rock'n'roll necesită în jur de optzeci de minute, dar totul se petrece cu atîta vigoare, franchețe, poezie și spirit de observație, încît nu cred că Buñuel poate fi acuzat de vreo perspicacitate iresponsabilă, de faptul c-ar căuta să provoace scandal, de ateism singular sau de anticlericalism de suprafață. Sterilitatea condiției moderne îi aduce prea puțină satisfacție unui artist atît de pasionat. Nimic nu este „expus” la el. Buñuel nu este genul care să admire activismul dur. El rămîne, așa cum demonstrează iar, într-un alt film recent, un adversar al burghezilor.

În acest film, Un străin în cameră (1961), un industriaș viclean, cu bărbuță, este arătat mai întîi aruncînd o privire în clinica fabricii sale de pe o insulă pustie, unde un muncitor se află sub tratament pentru arsuri. Nu victima inconștientă îi atrage atenția, însă, nici măcar doctorul, ci o infirmieră mică și drăguță, pe care-și propune s-o agațe. Tânăra soțioară a doctorului este fiica răsfățată a unui om de afaceri francez și e sătulă de sărăntocii suferinzi și „anoști”, așa că-l îndeamnă pe soțul ei să se-ntoarcă la Nisa, unde să ducă o viață confortabilă. Industriașul concediază și dă afară din casă un muncitor, ceea ce-l face răspunzător de moartea soției respectivului. Muncitorul, înnebunit de durere, vine la industriaș acasă, cu intenția să-l omoare. Acolo este prezent și un preot, care încearcă să-l aducă la rațiune – însă ce-ar putea să aibă în comun proletarul aflat în suferință cu un reprezentant al clerului, care ia cina prin casele bogătașilor? Omul venit să se răzbune îl împușcă pe industriaș, după care se sinucide.

În acest film, la fel ca în Viridiana și în filmul său mexican de mai devreme, Nazarín, Buñuel ridică una și aceeași chestiune: ce este bun în viața omului? Viridiana, sfînta în devenire, și tânărul preot din Nazarín își aplică propria măsură creștină la realitățile naturii umane și la realitățile banului și

puterii. Adevărul brutal îl dezmeticește pe preot; pe Viridiana, o trimite învârtindu-se în senzualitate. Umilii și săracii nu sunt invariabil buni, dar lui Buñuel rareori i se întâmplă să descopere vreo virtute, sau măcar vreo tărie de caracter, la oamenii avuți. Milă, curaj, prietenie descoperă la muncitorul apăsător de corvezi; la femeia de la țară, care-i întinde o bucată de fruct unui prizonier însetat; la o fată capabilă să iubească onorabil; sau la doctorul din filmul *Un străin în cameră*, care-i tratează pe săraci dezinteresat. În schimb, la cei care aleargă după sfințenie și martiraj în maniera tradițională descoperă numai iluzie; nu sacrificiul de sine, ci dorința perversă de-a simți durere; nu iubirea, ci bunul plac.

Ar fi corect de spus, probabil, că Buñuel este încă și mai preocupat de realitate, decât de virtute și viciu. Păcatul și bunătatea i se par a fi devenit niște categorii nesemnificative. Dar plata pentru egoism e pierzania. Dacă nu putem avea religia, ne rămâne, totuși, realitatea, ceea ce înseamnă acceptarea condiției noastre adevărate. Însă realitatea e socială și colectivă, iar Buñuel vrea să se ocupe, așa cum spune el însuși, „de problemele fundamentale cu care se confruntă omul de astăzi, luat nu în calitatea lui de caz particular, ci în relația sa cu alți oameni“. În ochii lui Buñuel, realitatea e supremă, și anume este produsul autentic nu al „cazurilor particulare“, ci al unei întregi societăți. Vechea poveste a individului e de-acum epuizată – și epuizată era și-n urmă cu un secol. Ne spune Buñuel: „Lipsa locurilor de muncă, nesiguranța vieții, frica de război, nedreptatea socială sunt lucruri care, de vreme ce-i afectează pe toți oamenii din ziua de astăzi, îl afectează și pe spectator; dar faptul că d-l X, nefericit la el acasă, își caută o amantă, doar ca să se distreze, și o părăsește, până la urmă, ca să se-ntoarcă la nevasta lui – faptul acesta se dovedește, fără îndoială, moral și edificator, numai că ne lasă cu desăvârșire indiferenți“. Omul care trăiește confortabil, preocupat de sine, și care caută să obțină și mai mult confort, ne plictisește de moarte. Iar ceea ce ne spune Buñuel este același lucru pe care-l prefigurează și de Tocqueville în *Democrația în America*. Orizontul individului s-a restrâns în așa măsură, încât nu ne mai stărnește interesul decât dacă privim umanitatea în ansamblul ei. În filmele lui Buñuel, vechiul sine care-și urmărește vechile scopuri nu este real. Întrebarea cea mare, după mine, este următoarea: când vom vedea forme de individualitate mai noi și mai înalte, Care s-au eliberat de vechile maladii și s-au corectat, printr-o mai profundă conștiință a ceea ce au în comun toți oamenii? Buñuel încă nu ne-a

demonstrat care ar putea fi aceste forme. În schimb, însă, nici altcineva decât el nu ne-a arătat.

[1962]

Introspecția produsă în masă

Filmele americane au ținut greu pasul cu psihologia. Germanii s-au contaminat de la bun început de febra psihologică modernă. Cabinetul doctorului Caligari (1919), un film straniu și plin de forță, având ca temă aberațiile mentale, a reunit inovațiile expresioniste ale lui Strindberg și atmosfera psihiatriei central-europene. Dar creatorii americani de film din anii 1920 nu erau interesați de așa ceva. Erau curios – ba chiar obstinat – de învechiți. E destul de greu de imaginat că Interpretarea viselor, a lui Freud, carte publicată în 1900¹⁸⁹, și teatrul mișcător¹⁹⁰ au apărut aproximativ deodată. Iar în anii 1920, în timp ce Mary Pickford și Lillian Gish izbândeau pe ecran, Jung și Ferenczi făceau același lucru în psihologie, James Joyce în literatură, Klee și Picasso în pictură. E limpede că realizatorii de filme din acea perioadă îndepărtată-și-nu-prea își târșăiau picioarele. Poate că interpretau corect dorința publicului de a nu fi mânat de la spate, în același ritm nebunesc, pe toate planurile de evoluție.

Indiferent de motive, cei de la Hollywood au continuat, multă vreme, să producă filme de acțiune. Cowboy, indieni, pionieri, polițiști și bandiți, infanteriști de-ai Unchiului Sam și Fritz-i germani, bogătani și zdrențăroși le furnizau tot materialul de care aveau nevoie. Dar, încetul cu încetul, filmele au devenit psihologice. Bunătatea pură, ticăloșia neștirbită, onoarea bărbaților puternici și tăcuți, iubirea simplă și gelozia clasică s-au demodat. Hollywoodul a continuat să facă filme de acțiune, bineînțeles, dar acțiunile semnificative au devenit mai greu de găsit, pe măsură ce am avansat în această epocă prezentă de prefaceri și neorânduială. Vechile virtuți nu mai puteau fi luate ca atare. Trebuia să ne adaptăm la ele indirect, motiv pentru care Hollywoodul a creat un freudianism popularizat. O „intuiție“ de tip nou, folosită la început ca ornament sau expedient, a devenit rapid principalul punct de sprijin pentru scenaristul de film.

La bine și la rău, cum se spune la slujba de căsătorie, la bucurie, dar mai ales la durere, suntem căsătoriți de-acum cu această nouă psihologie a filmului. În urmă cu vreo zece ani, Manny Farber, un critic de film isteț și înzestrat, a remarcat schimbarea într-un articol intitulat „Filmele nu mai sunt filme” și subintitulat „Arta saltă-fustei preia inițiativa”. Saltă-fusta era un instrument mecanic folosit de jucătoarele de golf din epoca victoriană, care le sălta fustele pentru o clipă numai, cât să le permită să lovească mingea. „Un fel de asemenea instrument a fost introdus acum la Hollywood”, scria Farber. „Ori de câte ori cineastul modern simte că filmul său a luat-o într-o direcție prea convențională și neglijează «arta», ceea ce trebuie să facă e simplu: doar ce smucește o dată de sfoara saltă-fustei, și, ce să vezi?, imagini ciudate și exotice, dar psihice, îi sunt fluturate publicului prin fața ochilor, stimulând lucrurile la momentul crucial și făcându-te să te gândești: «Eroul trăiește cu complexul mamei», sau: «A palmuit-o pe biata fată din cauza furiei ambivalente pe care i-o stârnește imaginea tatălui său, despre care spune c-o poartă mereu cu sine în măruntaie».”

De când a scris Farber acel articol, revoluția psihologică s-a desăvârșit. Publicul a fost peste măsură de educat în acest sens. De-acum, se poate pune bază pe el că va înghiți orice pont pe care i l-ar putea servi cineastul. Intuiție, un cuvânt prețios, care desemnează lucruri învățate pe de rost de milioane de oameni, tronează acum în miezul însuși al industriei spectacolului. Adeseori, intriga și tot ce înseamnă acțiune într-un film derivă dintr-un punct de iluminare psihologică. Eroii sunt aceia care luptă eroic împotriva nevrozelor, în timp ce ticăloșii sunt chinuiți de tot felul de dificultăți sadice ori sadomasochiste, pe care suntem invitați să le înțelegem cu compătimire – cu intuiție hollywoodiană. Chiar și filmul de acțiune – filmul western, filmul de efect, filmul polițist – este construit acum după acest principiu.

În urmă cu zece ani, Psycho¹⁹¹, filmul lui Alfred Hitchcock, ar fi fost intitulat, simplu, Criminalul nebun – un fel de Grand Guignol¹⁹² verificat și autentic. Vechile trucuri încă mai funcționează: sângele femeii măcelărite se scurge în spirală pe canalul cabinei de duș, detectivul, măcelărit și el de un agresor nevăzut, se prăbușește cu spatele înainte pe niște scări în jos. Efectele sunt atât de limpezi ca lumina zilei, încât ne vine să și zâmbim, în

timp ce ne scuturăm de groază. Am ajuns până acolo, încât să fim luați peste picior de un maestru, care nu ne dezamăgește. Și cât sunt lucrurile de diferite acum! Criminalul nostru cel de toate zilele este și el victima unei iubiri nesănătoase, de Oedip. Își păstrează mama, moartă și mumificată, în beciul de cărbuni și-și comite crimele costumat cu hainele ei. Când misterul este rezolvat, iar criminalul, arestat, acțiunea se mută într-un spital de boli nervoase. Un psihiatru ne propune să-l privim pe ucigaș ca pe oricare alt pacient al clinicii – nu mai există pedepse, doar explicații.

Așa că stăm și ascultăm, răbdători, predica pe care ne-o servește psihiatrul. Vorbele sale încrezătoare, mai degrabă ignorante și banale, încheie filmul. Bietul criminal travestit este lăsat cu un aer de psihopat liniștit, în hainele cătuși de puțin stilate ale mamei sale moarte de mult. În alte vremuri, mai fruste, ar fi căzut de pe acoperiș sau n-ar fi reușit să-i treacă prin față unui tren, la încrucișarea drumului cu calea ferată. Nous avons changé tout cela.¹⁹³ Tânărul Perkins este chiar înfățișat ca un tânăr american integru, plăcut, cu un aer sincer – o tipologie de care Hollywoodul ne-a învățat să ne ferim. Nu mai există genul de tinereți agreabili și frumoși – faptul că sunt corupți până-n măduva oaselor i-a fost dezvăluit intuiției noastre.

Este utopic să te-aștepți să vezi vreun film hollywoodian, căruia să-i lipsească așa ceva. În Spartacus, gardienii romani practică voyeurismul. În Butterfield 8¹⁹⁴, suferința pe care o arată Liz Taylor este provocată de un vechi și ticălos prieten de familie, care a corupt-o pe vremea când era doar o copilă. În Profitatorul¹⁹⁵, tinerii iubiți sunt marcați în mod evident, în fond și formă, de atitudinea psihologică hollywoodiană. Bravi campioni ai fricii, ei caută să se elibereze de nevroze – ori prin îndemânarea cu care mănuiesc tacul de biliard, ori prin băutură, ori prin dragoste. Dar există un răufăcător, mânat de o invidie perversă față de cei doi, pe care-i distruge, folosindu-se de otrăvuri psihologice. În Inadaptații¹⁹⁶, fiecare porțiune de acțiune este urmată instantaneu de o introspecție corespunzătoare. Pe de-o parte, sunt aranjate, în ordine tematică, trimiteri la frumusețe și iubire, la fericire, instinct, libertate și creativitate, iar de cealaltă parte, sunt înșirate viciile opuse – nefericirea, ura, imaginația sărăcită, banii și moartea. Un film care atât de intens urmărește scopuri instructive ar fi fost, poate, mai eficient prezentat ca o piesă de moravuri de modă veche, cu fiecare abstracțiune etichetată fără echivoc. Așa, însă, realismul Inadaptaților încurcă, pur și

simplicu. Trebuie s-așteptăm aproape un ceas, urmărind o laborioasă acumulare de dovezi, ca să descoperim că tânăra divorțată, regretata Marilyn Monroe¹⁹⁷, reprezintă Forța Vieții însăși. Dificultatea constă în faptul că problemele, introspecțiile din filme au ajuns cu mult mai interesante, astăzi, decât sunt personajele pe care le influențează ori afectează. Actorii dintr-un film ne amintesc adesea de fotomodelele din revistele de modă: acele creaturi nu posedă calități umane – ele nu fac altceva decât să-mbrace marfa.

Sau, de pildă, Vară și fum¹⁹⁸, adaptarea după piesa lui Tennessee Williams. Personajele acelui film nu ne conving niciodată cu adevărat că sunt ființe umane; sunt niște postulate însuflețite, niște chipuri la ananghie – își etalează calitățile. Eroina este o tânără din Sud, care-și reprimă pornirile. Ochii ei, cu o tentă cenușie – dar sclipitori, în culoarea lor –, dezvăluie totul dintr-o singură privire. Are o mamă cleptomană și adeptă înfocată a sticlei. Și aceasta e-o figură familiară. Se ține din ce în ce mai bine, încă de la Vulpițele¹⁹⁹, unde apărea sub numele de mătușa Birdie. Acum, însă, intuim tipologia ceva mai bine. Înțelegem cum stă treaba cu oamenii care se-mbată și fură pălării de la modistă: oricine șterpelește compulsiv a fost privat de iubire în anii cruciali ai dezvoltării personale.

Eroul ține, și el, de o tipologie psihologică. Este pus laolaltă cu niște oameni sălbatici, dionisiaci, din Sudul profund, adunați oarecum la întâmplare de prin resturile vreunui film vechi mexican. Decapotabila strălucitor de roșie a tânărului doctor oferă o imagine bine-venită și este un obiect cu mult mai dinamic decât oricare dintre domnișoarele care se țin după șoferul ei, interpretat de Laurence Harvey. Dar știm că automobilul mai înseamnă și altceva – drept care, așteptăm, ca niște veterani căliți în sastiseală, ce suntem, să se ajungă și la treaba concretă. Aceasta ni se dezvăluie, când același tânăr doctor scoate o schemă anatomică și-o informează pe eroina noastră, ale cărei priviri disperate se concentrează în gol, de la drogurile pe care le-a înghițit, ca s-o ajute să treacă peste șocul iubirii neîmpărtășite: „Știi ce-i ăsta? Un bărbat!“ – sau, cum se pronunță în zona respectivă, „bău-bat“.

De-acuma, știm că suntem pe cale să intrăm în problema reală a serii, care problemă n-are nimic de-a face cu Sudul american, sau cu mașinile, sau cu

oamenii așa-numiți sudiști. Are de-a face, mai ales, cu chestiuni psihologice. Este ocazia ideală pentru o „introspecție“ – de-a dreptul didactică. Am venit la film să-nvățăm ceva. Poate c-ar fi mai corect să spunem c-am venit să repetăm o lecție, și că lecția cu pricina este aceea că reținerea puritană e ceva rău, că instinctele nu trebuie să fie neglijate, că trupul este un obiect sacru și că sexul, înțeles așa cum-se-cuvine, reprezintă o formă de adorare cvasi-religioasă.

Asemenea credințe, pe care mai demult le profesau numai gânditorii și artiștii radicali, astăzi le sunt servite cotidian unor audiențe de masă, prin revistele de largă circulație, prin televiziunea devenită industrie și prin alți modelatori ai opiniei publice. Spectatorii sunt învățați noi standarde, și liberalizarea opiniei reprezintă evenimentul realmente dramatic din domeniul cinematografiei. Această liberalizare și-a dezvoltat o formă de pietate proprie numai ei. Oamenii au senzația că asemenea introspecții de la nivel popular sunt și morale, iar psihologia de film se transformă astfel într-o manieră populară de a moraliza.

Ceea ce André Malraux numește, pe un ton mai degrabă depreciativ, „artele delectării“ – introducând aici, alături de filme, și romanul popular – este folosit pentru Îmbunătățire (un termen din epoca victoriană, echivalent cu Înnobilare). Americanii sunt, în general, sensibili la responsabilitățile care le revin, iar, când se confruntă cu marele public, se simt în mod foarte special răspunzători de educarea lui. Și l-au educat, într-adevăr. Dar, cum-necum, noua incitație creată de moralitatea psihologică de la Hollywood nu e la fel de grozavă ca vechea incitație, provocată de filmul de acțiune. Aceasta, nouă, este incitația provocată de prezența în avangarda iluminării, un sentiment particular, al ființării triumfătoare în cunoștință de cauză, al confirmării judecăților pe care le considerăm a fi ale noastre, personale. Ne creează iluzia că ne gândim cu seriozitate la viață.

[1963]

În derivă, pe o mare de sânge

Temele spirituale oferă prilejul celor mai sângeroase și mai violente scene din filmele de azi. Cineaștii, când au la îndemână un subiect realmente bun, cum ar fi Libertatea (în Spartacus), Cavalerismul și Onoarea (în El Cid) sau pe Domnul Nostru Isus Cristos (în Ben-Hur sau, mai recent, în Barabbas), simt nevoia să declanșeze potopul: ne scufundă în sânge și dau vina pe trecutul barbar pentru așa ceva. Dar mulțimile romane, a căror cruzime ne face să ne cutremurăm de groază, nu aveau cele mai bune locuri din sală – noi le avem.

Lucrarea sofisticată a camerei folosite în prim-planuri ne îngăduie să urmărim toate chinurile într-o intimitate privilegiată. La baza gradinelor, după cursa de care, vedem cum tremură Messala crunt, în clipele dinaintea morții. Vedem chipul contorsionat al lui Jack Palance, care imploră milă din partea mulțimii, în timp ce Anthony Quinn (în rolul lui Barabbas) își scoate sabia și-i pune capăt suferințelor. Obținem o anumită satisfacție din toată această violență, plus că putem să ne felicităm pentru superioritatea noastră față de acei păgâni înspăimântători. Suntem invitați să ne bucurăm de pătimirile criminalului și de binecuvântările nevinovăției și ale iluminării concomitent. Nu avem cum și ce pierde. Nimeni nu pierde. Toate impulsurile pot fi satisfăcute simultan – și mai e și profitabilă treaba. Nu se poate numi altfel, decât materialism spiritual bun-la-toate. Iată un fenomen care nu se întâmplă numai în filme: în viața noastră publică, personalități religioase și cvasi-religioase au născocit amestecuri abominabile de pietate și oportunism. Și ne-au cerut să înghițim doze deloc de neglijat.

Dino de Laurentiis, care a fost producătorul filmului Barabbas, Richard Fleischer, care l-a regizat, și Christopher Fry, care i-a scris scenariul, adaptând romanul cu același titlu²⁰⁰ al autorului Pär Lagerkvist, laureat al Premiului Nobel, au comemorat lansarea filmului printr-o carte ilustrată – Barabbas. Povestea unui film²⁰¹ –, în care ne povestesc la modul solemn ce și cum s-a întâmplat. După toate aparențele, faptul de a fi realizat acest film i-a influențat pe toți trei spiritual și le-a prilejuit o experiență de neuitat pentru niște artiști, precum experiența lui Baraba²⁰² însuși, după ce a fost martorul răstignirii lui Hristos. Oare chiar cred ei așa ceva? S-ar zice că da, cred. „Barabbas – explică De Laurentiis în carte – a însemnat mai mult decât problemele obișnuite ale transferării unui roman către mediul vizual al unui ecran, pentru că este povestea unui om aflat în căutarea credinței și

adevărului, în contextul celei mai spectaculoase dintre toate perioadele istoriei. A trebuit să combinăm aceste două elemente radical diferite, dar credem c-am reușit să producem un film care poate fi numit cel dintâi «spectacol intim» din toată istoria cinematografiei.“

Toate persoanele importante de pe genericul filmului – d-nii Fleischer, Fry, Quinn și De Laurentiis – fac plecăciuni și reverențe în fața superiorității creatoare a romancierului Pär Lagerkvist. Atât de profund se apleacă De Laurentiis, cel puțin, încât ne putem face griji ortopedice pentru spinarea lui. Citează felul în care s-a pronunțat istoricul Giovanni Papini, autorul unei cărți despre Isus Cristos, în privința romanului semnat de Lagerkvist: „Nu este un roman istoric, nici un roman de dragoste – este un poem intelectual“. Tremurând tot, De Laurentiis preia poemul acesta intelectual ca pe un risc în materie de afaceri. Și ne spune că nimeni altcineva decât Christopher Fry, un creștin devotat și dramaturg de mare rafinament (Somnul prizonierilor, Băiatul cu căruța, Thor alături de îngeri²⁰³), n-ar fi putut scrie scenariul.

Ajuns aici, ești ispitit să spui că toată întreprinderea nu este, pur și simplu, decât o nobilă exagerare, o păcăleală pioasă, aceeași veche scamatorie dintotdeauna. Dar apoi, parcurgând afirmațiile lui De Laurentiis și ale celorlalți, nu descoperi nici o probă de înșelătorie deliberată. De la început până la sfârșit, atitudinile producătorului, regizorului și scenaristului sunt consecvent de oneste, respectuoase, profunde, umile – fără exagerări. Toată această bună-credință evidentă are în ea ceva extraordinar de emoționant. Se poate, oare, ca producătorul și asociații lui să fi confundat ce-și propuneau inițial să realizeze cu ce au realizat până la urmă?

Criticul Lucien Maury spune că romanul lui Lagerkvist este unul auster și „de o formă care a fost redusă la esențial“. Potrivit descrierii pe care i-o face Lagerkvist, acel tâlhar de Baraba, în locul căruia cel răstignit a fost Isus Cristos, era un tip încăpățânat, o ființă întru totul de-a lumii în care trăia, un raționalist rudimentar, al cărui suflet era imun la orice suflu spiritual. Misterul divin l-ar fi urmărit, apoi, tot restul vieții: până la urmă, Baraba tot pe cruce ar fi sfârșit, însă la Roma, strigând către beznă: „În mâinile tale-mi depun sufletul“²⁰⁴.

De Laurentiis, Fleischer și Fry au grijă să nu cadă într-o eroare similară. Bezna cu care lucrează ei, de bună seamă, este cea din sala de cinematograf, dar și-au luat măsuri de precauție, pentru ca sufletele lor să capete o mai bună orientare. Nu rezistă în fața ispitei „cele mai spectaculoase dintre toate perioadele istoriei“, și nu este nimic nici redus, nici auster la „spectacolul lor intim“. Ideea unui spectacol intim parcă e mai greu de digerat. Și totuși, am fost învățați, în epoca noastră, să-nghițim tot felul de lucruri. Știm că este ceva de-acum obișnuit, în cazul artiștilor moderni, mai cu seamă al celor din cinematografia devenită industrie, în care sumele uriașe investite și resursele tehnice permit utilizarea unor mijloace originale de tulburare a simțurilor noastre, să ne învețe trucuri noi și să ne realinieze sensibilitățile. Pentru acest lucru, le suntem adesea recunoscători, după ce am reușit să ne învingem propria rezistență inițială. Dacă ne spun ei, în această epocă în care se dă ocol Pământului în optzeci de minute²⁰⁵, că sunt pe cale să ne depună în poală și Golgota, și Circul cel Mare de la Roma, bine am face să nu ridicăm obiecții. Păstrându-ne dreptul la judecata de valoare, așadar, stăm și urmărim ce-au născocit De Laurentiis și oamenii lui.

Mai întâi, vedem ce-au făcut din roman. În carte, nu e foarte mult sânge. (Imaginația lui Pär Lagerkvist nu e stârnită la modul extrem de „cea mai spectaculoasă dintre toate perioadele istoriei“. Om la locul lui, meditativ, neahtiat să câștige bani, e limpede că-i preferă pe greci.) În schimb, în film, sunt lacuri de sânge, la fel ca-n spectacolele nu chiar așa de „intime“. Figuranții, aleși dintr-o distribuție de mii de oameni, mor de-a dreptul sinistru, potopiți cu salsa di pomodoro („sos de roșii“ în italiană – doar filmul a fost realizat în Italia). Pe lângă tot sângele, producătorii au venit și cu o nenorocire intimă survenită într-o mină și cu o serie intimă de răbufniri sulfuroase. Bieții sclavi se clatină pe picioare, urlă în timp ce ard, sunt îngropați de vii ori își dau sufletele, sângerând până mor sub toate acele bârne prăbușite. Acest din urmă episod nu diferă prea mult de cel cu bătălia navală din Ben-Hur²⁰⁶, un film ecranizat după romanul nici pe departe la fel de auster al generalului Lee Wallace. În materie de sex, producătorii filmului Barabbas și-au permis, tot așa, mai multe libertăți. Fata cu buză de iepure, de condiție umilă, din roman este transformată în frumoasa Rachel (întruchipată de Silvana Mangano) și forțată să se supună îmbrățișării brutale a lui Anthony Quinn.

Dar acesta din urmă, ale cărui mărturisiri se adaugă celorlalte din cartea de publicitate, pare pe deplin satisfăcut de felul în care au ieșit lucrurile. Zice că avea unele dubii în privința filmelor pe teme biblice: „De cele mai multe ori, din câte am văzut eu, nu erau, pur și simplu, decât niște scuze pentru a ilustra păcatul și amorul în maniere sinistre“. Și că avea de gând să refuze invitația lui Dino de Laurentiis, dar tocmai atunci i s-a spus că scenariul urma să fie scris de Christopher Fry, un autor despre care puteai fi sigur că avea să transmită un mesaj spiritual profund unui public de nivel global. Ei, și un film fără una sau două femei frumoase nici nu e de conceput, iar acele femei, odată introduse, nu mai pot fi, propriu-zis, nebăgate-n seamă. Domnișoara Mangano este folosită cum n-ar trebui o singură dată, chiar și atunci – cum se-ntâmplă în spectacole, intime sau nu – dovedind o reținere ieșită din comun: este ucisă cu pietre într-o groapă.

Dar Quinn știe ce spune. Tot ce nu căpătăm în materie de sexualitate, recuperăm la capitolul violență. De exemplu, Christopher Fry a extins rolul jucat de Sahak, sclavul creștin (interpretat de Vittorio Gassman), care în roman suferă un martiraj obscur. În film, el și Barabbas sunt aduși la Roma și înrolați în școala de gladiatori. Fleischer lămurește că s-a folosit „de spectacolul din arenă și de gladiatori, numai ca mijloc prin care să dezvolte personajul Barabbas, nu ca un scop în sine. Ar fi fost caraghios – afirmă el – să ignor asemenea lucruri, care erau părți componente ale vieții din vremurile Romei antice“.

Lucru perfect adevărat: Circul cel Mare era prezent la Roma. Și totuși, o mulțime de oameni reușeau să-l evite. Apostolul Pavel, care s-a lovit de unele realități dintre cele mai rele pe teritoriul Imperiului, nu a fost obligat să urmeze colegiul de gladiatori; nici lui Pär Lagerkvist nu i s-a părut caraghioasă o asemenea omisiune. Poate că mai aproape de adevăr ar fi să spunem că multe filme care abundă în conținut spiritual încorporează și cantități mult mai mari de suferință și vărsare de sânge, decât le-ar trebui ca să-și transmită mesajul.

Nu i-ar trece nimănui prin minte să mustre un film pentru că e film. Nu e nimic nou în privința plăcerii pasive, pe care o resimte virtutea, când îi vede pe cei răi ajunși în iad – o străveche formă de distracție, care a premers cu multe secole și filmele color, și floricelele caramelizate. Iată de ce martira

de Rachel poate să aibă picioare frumoase; echipa de la efecte speciale poate să profite de o zi de lucru cu o eclipsă autentică, la episodul cu întunecarea cerului în miezul zilei, pe dealul Calvarului; mina poate să sară în aer și sclavii pot să ardă și să moară îngropați sub dărâmături; gladiatorii de la școală pot să se antreneze, răsucind lanțul – care la celălalt capăt are un biloi de fier cu crampoane –, tridentul și plasa; Jack Palance poate să-și arate dinții albi, rânjind sadic à la Richard Widmark, în timp ce-și mână carul de luptă peste bielele trupuri de milogi; iar italienii pot să cadă la pământ și să se tăvălească în bulion de roșii. Ne-am obișnuit cu toate acestea, care ni se par ușor de înțeles.

În schimb, sunt mai greu de înțeles alte lucruri: sinceritatea echipei de realizatori, finalitatea spirituală, capacitatea de reverență, dăruirea. Și nodul pe care-l au toți în gât. Oamenii ăștia cred cu adevărat în ceea ce spun? Sunt ei conștienți de o anumită ipocrizie? Poate că De Laurentiis și compania sunt și, totuși, nu sunt sinceri. La fel cum spectatorul se bucură și de actul de cruzime, și de puritatea inocenței, este posibil ca și artiștii să fie capabili să combine intențiile spirituale cu bazaconiile.

La fel ca distracția pe care o propun, problema lor posedă un pedigree lung și străvechi – e vorba de problema reconcilierii activităților de ordin religios cu cele de ordin practic. Oamenii practici sunt adesea extaziați de perspectiva de a întreprinde ceva spiritual și se lasă în așa măsură purtați de propriile declarații privind scopurile nobile care-i animă, încât aproape că nici nu mai contează ce fac, de fapt. Mulți oameni de azi sunt mult prea complicați ca să mai poată fi prinși cu o evidentă ipocrizie și s-au deprins, în schimb, să etaleze un fel de ceață aromatică de vapori vineți, prin care totul se vede relativ cinstit și nimic nu trebuie să fie prea evident neadevărat.

[1963]

Despre sonetele lui Shakespeare

„Ador teoriile despre sonete“, exclamă naratorul din Portretul d-lui W.H., de Oscar Wilde. D-l R.P. Blackmur are un eseu intitulat O poetică a îndrăgostirii, și, după toate aparențele, sonetele îi pot face pe cititori să se-ndrăgostească de ele. Mie, unuia, Șarada Sonetelor lui Shakespeare²⁰⁷ mi se pare o ediție critică fascinantă. „Cu excepția posibilă a lui Hamlet, nici o altă operă a lui Shakespeare nu a fost mai amplu comentată și mai controversată decât sonetele și despre nici o altă operă de-a sa nu s-au scris mai multe prostii“, zice d-l Edward Hubler în introducerea sa de o claritate admirabilă. Tot el ne spune – sau, mai degrabă, ne avertizează – că industria construită în jurul lui Shakespeare produce cărți, articole și eseuri în ritmul de aproape o mie de titluri pe an.

Poate că plăcerea pe care mi-o provoacă respectiva ediție critică ține, fie și parțial, de faptul că văd criticii moderni aplecându-se cu asiduitate asupra secolului XVII timpuriu. Este ca-și-cum ai reuși să scoți din casă, până la urmă, niște copii puși pe năzbâtii. Dar e limpede că aerul renescentist le face bine, nu glumă: obrajii le sunt îmbujorați, și talentele parcă le-au renăscut. Leslie Fiedler, de exemplu, care s-a găsit să interpreteze la modul homo-erotic o scriere ca Huckleberry Finn, scandalizându-i pe mulți, îi abordează și pe poet, și pe d-l W.H. foarte sigur pe el; iar d-l Blackmur, ale cărui reflecții critice asupra lui Thomas Mann am avut ocazia să le citesc recent, poate fi măcar înțeleș în acest volum.

Și-acum, să aruncăm o privire la teorii, începând cu cea mai radicală dintre ele – a d-lui Fiedler, ceea ce era previzibil. Abordarea sa, făcută aproape exclusiv din perspectivă sexuală, se justifică sau, cel puțin, se explică prin sensibilitatea exagerată sau prin excesul de pudoare, cu care generații întregi de comentatori au căutat să curețe sonetele și să le dea un aspect „normal“. Foarte probabil, toți aceștia îl vor fi provocat cu asupra de măsură pe Fiedler, care nu este savantul răbdător prin excelență. Nemulțumit de concluziile pe care le trage, despre ce este homo-erotic în sonete, criticul trece în revistă și piesele, descoperind relații masculine, care nu pot fi dezvăluite altfel, decât în lumina sumbră sub care le privește el. Am rămas oarecum surprins de rapiditatea cu care a prins, în raza lui

vizuală critică, o piesă ca Iuliu Cezar. Am crezut, inițial, că se referea la ecourile homosexuale pe care le-ar fi putut detecta în relațiile dintre Cassius și Brutus (când se ceartă, în tabără), dar nu – alegațiile lui se-ndreaptă către Cezar însuși, care n-ar fi la fel de fără cusur ca nevasta lui: „În imaginația lui Shakespeare, amoresul mai în vârstă nu scapă viu și nevătămat, ci este condangat, precum în Iuliu Cezar, la moarte prin înjunghiere; sau menit, ca în Henric al IV-lea, să fie alungat și lăsat să moară de inimă zdrobită“. Afirmatii de felul acesta nu sunt făcute la întâmplare, de gaieté de coeur²⁰⁸. D-l Fiedler este un învățat autentic și e capabil să descopere aluzii și referiri ascunse, care i-ar scăpa cititorului altminteri neavizat. De exemplu, stabilește că termenul hell [„iad“] se referă și la vaginul Doamnei Brune²⁰⁹; că fire [„foc“] îi atribuie acesteia, deopotrivă, „puterea de a-l blestema și de a-l infecta veneric pe tânăr“; că, în Sonetul 129, „răspândirea spiritului într-un pustiu al rușinii“ se referă și la ejacularea de spermă; că termenul waste [„pustiu“] se cuvine citit și ca waist²¹⁰ [„mijloc, talie“]; și că Will²¹¹ înseamnă și dorință carnală. „Poemul – zice d-l Fiedler, despre Sonetul 129 – devine rapid o palinodie tipic renașcentistă, o renegare vehement-creștină a trupului.“ În opinia sa, oprobriul arătat Doamnei Brune trebuie înțeles ca fiind încercarea lui Shakespeare de a scăpa de cultul străvechi al Femeii, care domina poezia Europei de-atâtea secole. Prin urmare, sonetele s-ar cuveni abordate nu atât ca niște narațiuni personale, cât niște interpretări ale „...însăși iubirii, așa cum era ea înțeleasă în Europa Occidentală, către sfârșitul secolului XVI. Cu alte cuvinte, sonetele prezintă încercarea unui om de a reconcilia unele contradicții inerente în codurile iubirii curtenești, precum și unele dificultăți ivite acolo unde respectivele coduri se opuneau creștinismului“. D-l Fiedler susține că Shakespeare îi atribuie unui bărbat puterile misterioase care i-au aparținut întotdeauna Femeii, în tradiția iubirii curtenești. Lui, unuia, dificultățile care se ivesc la confruntarea dintre acele coduri și creștinism i se par mai acute față de cum le vede, în același volum, d-l Northrop Frye. În ceea ce mă privește, eu sunt de aceeași parte a baricadei cu simplul cititor, dar strâmb din nas, oarecum, când îl văd pe d-l Fiedler atribuindu-i un caracter homo-erotic și personajului care-l inspiră pe Dante: „Iubirea, identificată cu grația, este atașată de homo-erotica Beatrice²¹²“, spune el. De ce, pentru că este identificată cu Hristos? Parcă-i prea de tot!

Stephen Spender ne poartă într-un registru mai blând. Este rațional, sânguincios, poate cam previzibil, dar în egală măsură de încredere. Preocuparea lui nu este atât legată de „ce s-a petrecut“, ci, mai degrabă, de „sentimentele implicate“. Vorbește despre „o latură sumbră și vinovată a relației dintre cei doi bărbați, poate din pricina unor acte anume care au avut loc între ei, poate din cauza implicării morale, care l-a făcut pe poet să sufere sentimentul de vinovăție al prietenului, ca-și-cum ar fi fost al său personal“. D-l Spender, mai puțin arbitrar și pedant, este – precum Oscar Wilde – cu mult mai absorbit de platonismul chestiunii și preocupat de filosofia și de relatarea iubirii, pe care le prezintă sonetele, decât de aspectul psihiatric al lucrurilor. El recomandă ca poemele să fie citite ca o jumătate a dialogului, și nu ca un monolog. Frumusețea tânărului se traduce, în mod evident, în alte calități – adevăr interior, virtute, poezie –, care, la rândul-le, se amestecă într-o concepție despre aristocrație. Pe aceasta, Spender o definește drept o „ființă originară, care posedă puritate și integritate“. Poate că este rezultatul nașterii, dar conține, în tot cazul, o virtute intrinsecă (simbolizată de trandafir), pe care cel ce este nu trebuie s-o corupă ori s-o trădeze. Virtutea originală este un adevăr sădit, iar acolo unde există frumusețe exterioară, unica ei valoare este să-i corespundă acestui adevăr. Există ideea de continuitate, care pornește de la rădăcină, prin ramură, până la floare și fruct, prin anotimpuri, prin istorie, prin viața individuală. „Înțelepciunea e totul“ – această formulă exprimă indiferent ce formă de religie se regăsește în Sonete, iar Shakespeare extrage din creștinism sau din păgânism orice-i servește mai bine poeziei sale.

O bună parte a eforturilor d-lui Spender se îndreaptă spre tânăr, căruia-i face un portret psihologic, pentru a explica schimbările de atitudine ale lui Shakespeare. Îi atribuie un narcisism rece, care-i îngăduie poetului-amant să devină și preceptor:

*Cei ce pot face răul și nu-l fac,
ne'ntunecând lucirile clipitei,
mișcând pe alții, ei ca piatra zac,
păstrând închise porțile ispitei.*

Din mila cerului își fac veșmânt...²¹³

Pentru Spender, e vorba de poetul care-și anunță frumusețea frigidă. O asemenea frigiditate are propriile-i virtuți, dar defectele ei sunt mai teribile decât ale unor naturi umane mai calde, mai impulsive. Acestea din urmă au o putere de regenerare. Cele reci au forma lor de perfecțiune. Dacă, totuși, le lipsește, sunt blestemate să cunoască o sinistră decădere. „Crinii aflați în putrefacție miros mult mai urât decât buruienile.“

Și Spender, și Northrop Frye sunt interesați de locul ocupat de sonete în evoluția lui Shakespeare ca dramaturg. Spender atrage atenția în privința definiției date de Keats înzestrării negative: „Un poet – scrie Keats – este cel mai nepoetic lucru din tot ce există; pentru că nu are o identitate – își caută mereu câte una –, și umple câte un alt trup: Soarele, Luna, Marea, Bărbații și Femeile, care sunt ființe ale impulsului și poetice și care au întotdeauna la îndemână câte un atribut imuabil, poetul nu are o identitate a lui; este lipsit de identitate și, cu siguranță, cea mai nepoetică dintre toate ființele Domnului“. Spender înclină să accepte desemnarea lui Shakespeare drept „poet-cameleon“, ființa cu înzestrări negative, care pătrunde în existențele altora, mâna care-și ia culoarea din mediul în care activează „pânza pictorului“ din Sonetul XI:

Ea sufletu-mi primește-n stăpânire,

cum îi e dată pictorului, pânza.²¹⁴

Într-un sens, așadar, poetul se găsește la bunul plac al existenței, este subjugat de caracterul ei miraculos și produce vorbe miraculoase:

Din ce ești plămădită, că-n urma-ți umblă

de umbre, milioane, un alai?²¹⁵

Acest lucru ar trebui să ne determine, în opinia lui Spender, să mai reducem din importanța elementului strict autobiografic din sonete.

Articolul semnat de Northrop Frye mi s-a părut cel mai valoros din colecție. În opinia lui, tema iubirii este interpretată cel mai bine în raport cu „pregătirea poetului“. În Renaștere, ne spune el, „oricine voia să fie un poet serios trebuia să muncească pentru asta. Se presupunea să fie ceea ce Gabriel Harvey numea «un savant universal curios», precum și un expert practicant al oricărui truc retoric cunoscut... Dar cunoașterea și experiența i-ar fi fost de prea puțin folos, dacă nu «le avea pe-astea», cum spunem astăzi. Ce să aibă? Să aibă o imaginație puternică și disciplinată, ca să folosim termenul modern – care, luptându-se cu emoțiile cele mai năvalnice, învățase cum să le controleze ca pe niște cai porniți în galop și să le pună cu forța în serviciul poeziei... Pentru poetul renescentist, iubirea era un fel de yoga în materie de creație, o disciplină imaginativă, în care el urmărea cum sentimentele cele mai puternice cu puțință dădeau roată în jurul excitației sexuale, geloziei, obsesiei, melancoliei, în timp ce el însuși era certat, inspirat, înnobilit, abandonat sau făcut fericit de iubita sa“. Ceea ce nu înseamnă că poetul renescentist pornea în căutarea „experienței“ în sensul modern al termenului, dar era obișnuit să-și deschidă mintea și spiritul de așa manieră, încât să-și completeze propria disciplină, ceea ce l-ar fi plasat într-un anumit raport cu experiența. „Poezia – susține d-l Frye – nu este o relatare a experienței, și iubirea nu este o experiență necultivată; în poezie și în iubire deopotrivă, realitatea este rezultatul creației, nu materia primă pentru creație.“

Frye este de acord cu Spender – și poate că merge chiar mai departe decât acesta – în privința înzestrării negative. Shakespeare posedă, spune el, o capacitate anume de a-și supune propria natură mediului în care aceasta activează, „fără egal în istoria culturii, o carieră care-l lasă nu numai fără o viață a lui proprie, ci aproape și fără o personalitate a lui proprie“. Dar două afirmații ale lui Frye m-au izbit de-a dreptul ca fiind extraordinar de relevante. Una dintre ele are legătură cu tânărul egoist din sonetele despre iarnă și absență, pe care poetul îl transformă în „capul de zeu strălucitor din Sonetul CV... Dar ce legătură se stabilește între acest tânăr și «căsătoria minților autentice» – dacă există vreuna? Sonetele ne spun prea puțin dacă tânărul măcar avea o minte, darmită una care să mai fie și autentică. Mai că

nu putem răspunde la o asemenea întrebare: până și creștinismul, cu toate construcțiile sale teologice, nu poate exprima în mod clar care este relația dintre ce anume există înăuntrul nostru, care să merite mântuit, și ce suntem cu adevărat“. Iar în concluzie, d-l Frye caracterizează sonetele drept o „conștientizare poetică a întregului spectru al iubirii din lumea occidentală“. Poate că Shakespeare, spune el, nu și-a pus inima pe tavă, în aceste poeme. A rămas anonim, într-o cârtă. Dar ne-a deschis nouă mințile și ne-a demonstrat „că poezia poate fi ceva mai mult decât un labirint uriaș de alei fără nici un plan“.

[1962]

Scriitorul ca moralist

E greu de știut ce se înțelege printr-un scriitor moralist, sau ce cred oamenii că vor să spună când pretind implicare, confirmare sau mesaje. Opinia care i se atribuie lui Ernest Hemingway este următoarea: „Dacă ești în căutare de mesaje, încearcă la Western Union“. Scriitorii, apăsăți de cererea de mesaje a publicului cititor, pot aprecia din plin sentimentele lui Hemingway în această privință. Dar adevărul este că scriitorul american însuși a fost educat să ia mesajele în serios. Americanii sunt un popor sentențios și sunt învățați de la vârste fragede să fie moralizatori. Învăță așa ceva la școala duminicală. Învăță de la Bietul Richard²¹⁶ – cel puțin învățau, când eram eu tânăr. La Chicago, în anii 1920, ni se împuia capul cu Bietul Richard: „Pana mică despică stejarul mare“ sau: „Ară și pe secetă, cât leneșii pregetă“. Aceste formule păreau adevărate și adânci. Longfellow, din care trebuia să memorăm cu nemiluita, era și el profund afirmativ: „Viața-i reală! Viața-i concretă! Și nu mormântul i-e scopul“. ²¹⁷ Și mai era, să nu uităm, și Cefalopodul compartimentat²¹⁸: „Ridică-ți și alte conace mărețe, o, suflete-al meu!“

Dar, în timp ce se-ntâmplau acestea, ziarele din Chicago relateau aproape zilnic despre cum se omorau între ele diversele bande. Dion O'Banion²¹⁹ a fost asasinat în propria florărie, Hymie Weiss²²⁰ a fost ucis violent pe treptele unei biserici, lui Capone²²¹ i-a fost ciuruit cartierul-general cu focuri de mitralieră, Jake Lingle²²² a fost ucis, Jake Barbierul²²³ a fost, pasămite, răpit. Ca să supraviețuiești unor asemenea evenimente, învățăturile morale desprinse din literatură trebuia să fie foarte solide. Se poate ca școlarilor să le fi trecut prin minte, dacă se mutau cu lecturile de la ziarul Tribune la seria Elson's Reader²²⁴, că literatura n-are prea multe în comun cu viața. Citesc la Emerson: „Dați totul iubirii“²²⁵. La Primărie, însă, se cochetează cu alte idei în materie de dat, așa c-a trebuit să-nvățăm – dacă putem – cum se-mpacă principiile înalte cu faptele josnice.

Americanii cărora le surâde o muncă de acest fel trebuie să nu rămână vreodată șomeri. Emerson și-a dedicat viața unui asemenea țel. Thoreau, după ce ne-a făcut să fim atenți la cutare fapt din natură, nu-și găsește odihna, până nu extrage din asta o semnificație morală.²²⁶ Whitman, de

bună seamă, este un moralist persistent. Câteodată, finalitatea morală urmărită de toți acești mari scriitori ai secolului XIX ne obosește, iar predicile lor ne par prea lungi – și naive. Brutalitatea, neorânduiala, hidoșenia și fărâdelegea expansiunii comerciale și industriale, care i-a scandalizat pe ei, au reprezentat unicul nostru mediu de formare, normalitatea noastră. Așa că, văzându-le naivitatea romantică, devenim, uneori, vag impacienți. Când Emerson afirmă că: „Truda, nenorocirea, exasperarea, lipsurile sunt instructori în materie de înțelepciune și elocvență“, nu ne putem abține să ne întrebăm ce-ar fi avut de spus despre unele complicații sinistre ale unei structuri organizaționale moderne.

În Perspective democratice, Walt Whitman îi îndemna pe poeții democrației să creeze arhetipuri, imagini ale cetățeanului american, și punea în seama scriitorilor cele mai înalte îndatoriri morale: „Iese preotul, intră divinul literat“, scria el, în spirit profetic. Mai cu seamă acest soi de romantism făcea din poet (din scriitor) noul conducător spiritual și învățător al unei comunități eliberate din sclavie și superstiție. Foarte adesea – lucru cu siguranță valabil în cazul lui Whitman –, poetul se oferea drept model. De fapt, el spunea: Dacă vreți să știți cum ar putea s-arate un american al acestei democrații – uitați-vă la mine. Ce-mi asum eu, v-asumați și voi; și cine se-atinge de mine se-atinge de-un om.

Ideile, când se ridică la un nivel foarte înalt, pot fi acceptate cu maximă ușurință de un popor ocupat și practic. Și de ce nu? Sublimitatea n-a făcut niciodată rău nimănui. Am auzit odată un personaj monden, într-o discuție despre locul istoriei în programa școlară, zicând: „Bine, și de ce n-ar trebui să știe puștimea despre toți ăia, regii? Mi se pare OK“. La fel este – OK – și ceea ce posedăm, la nivel național, în privința măreției morale.

Învățăturile lui Horatio Alger au ajuns la un public mai larg decât cele ale lui Whitman. Mai multe generații de americani au citit Îneacă-te ori înoată, Scripcarul Phil, Mark, băiatul cu chibrituri și Băiatul-edecar ajuns președinte²²⁷ – relatări ale unor împliniri personale, care, într-un târziu, răsplătesc bunătatea interioară cu fericire și bunăstare. Alger trimitea un mesaj puternic – și anume, că ascetismul din viața seculară conduce la succesul capitalist –, dar acest mesaj a fost respins cu vehemență de mulți dintre cei mai buni romancieri ai noștri. Realistii și naturaliștii, în mânia și

zelul moral de care erau capabili, l-au întors pe Horatio Alger pe dos. Norris, Dreiser și James T. Farrell vin cu niște relatări foarte diferite ale vieții americane. Fitzgerald ne povestește, în Marele Gatsby, despre acel „praf scârbos“, care are darul de a se pune peste visurile tinerești de realizare. Nathanael West, în Ditamai milionul²²⁸, face arșice din evanghelia succesului.

Istoria literaturii americane poate fi descrisă ca o succesiune de confruntări între pretendenți rivali. Părțile adverse au fost etichetate în varii feluri. Philip Rahv a spus că scriitorii americani sunt ori „piei-roșii“, ori „fețe-palide“. Știm că a existat o tradiție a bon ton-ului, contestată de neciopliți. Știm, tot așa, că regionalistii au făcut front comun împotriva cosmopoliților, că anumiți agrarieni au insistat pe ideea că rădăcinile și tradițiile sunt cu adevărat importante pentru noi și că pretențiile lor au fost contestate de romancierii luptei de clasă urbane. Vizionarii i-au combătut pe utilitariști, iar adepții sensibilității – pe istoricii sociali.

În momentul de față, se dă un fel de luptă între pătrat și cine-știe-ce altă formă geometrică, socotită mai bună. Sau, așa cum prefer eu să-i spun, între Curați și Murdari. Curații celebrează virtuțile burgheze. Cel puțin, par să le respecte – statornicia, reținerea, un simț al datoriei. Murdarii sunt romantici de ultimă oră și celebrează impulsivitatea, pornirile nelegiuite, înțelepciunea inimii. Curații sunt conservatori din când în când, iar uneori iau poziție în favoarea majorității anglo-saxone. Curați de felul acesta din urmă sunt alde John P. Marquand și James Gould Cozzens. D-l Cozzens, cel puțin, este în mod conștient un ideolog al Curaților. Henry Miller, al cărui talent se situează dincolo de orice contestare, e tatăl Murdarilor. Naturalismele lui pot fi explicate prin excesele părții adverse, pentru că rezultatul nefericit al acestui mers înainte prin intermediul contrastelor, în literatura americană, este acela că produce întotdeauna exagerări. Ipocrizia de care au dat dovadă apologiștii le-a provocat căutătorilor de nod în papură o foame de scandal exact – cu toate că invers – proporțională. Anumitor stupizenii de lume bună li se răspunde cu mârâieli din mocirlă. Puritanismul îngâmfat al d-lui Cozzens parcă strigă după miorlăiturile cu tentă sexuală ale lui William Burroughs. Oftaturile lui Henry Adams de la fereastra clubului său, când se lamentează pe marginea stingerii definitive a

calităților cu adevărat valoroase, îi arată într-o lumină de-a dreptul orbitoare pe imigranții de pe insula Coney și din Atlantic City.

Dar, în multe cazuri, diferențele sunt superficiale, iar Curații și Murdarii sunt remarcabil de asemănători. Nu cu totul imprevizibil, Curații exprimă sentimente distructive, în timp ce Murdarii, atunci când ajung și ei să fie inteligibili, sunt adeseori niște moraliști sentimentali; în anumite momente, prometeismul lor nu reprezintă cu mult mai mult decât o pretenție ca explorările sexuale de la vârsta preșcolară să fie acceptate în mod public și tratate dintr-o perspectivă adultă. Murdarii sunt convinși că scandalul priește, în orice suferință care ne încearcă. Și caută să producă senzație. Dar nu e simplu să-i scandalizezi pe oameni. Cu toții am văzut și-am auzit, la urma urmelor, destule.

Nu e simplu nici să fii scriitor în Statele Unite. Mulți ajung jerpeliți, înainte ca măcar să-și fi ales veșmintele potrivite pentru acest rol. Până și Whitman acorda o atenție specială înfățișării sale neglijente, cochetând cu sentimentul că un bard american trebuie să arate în consecință. El făcea și nu făcea parte din categoria Severilor. Și totuși, simpla sa prezență trebuie să fi sugerat o intenție morală. Nu mai puțin decât Whitman, Murdarii vremii noastre, membrii generației zise beat²²⁹, li se prezintă conaționalilor ca niște indivizi exemplari. Vor ca frații lor, mai cu seamă cei din clasa de mijloc, să se exprime mai liber, mai sincer, să-și lărgască orizonturile, să opună rezistență îndatoririlor găunoase, care se transformă în corvezi, și să se revolte împotriva servituților pe care le presupun o căsnicie banală și un sex lipsit de plăcere. Dar ameliorări similare propun și rubricile de consiliere din revistele pentru femei. În sine, beat-nicii nu sunt chiar atât de înfricoșător de revoluționari. Ignoranți în privința oricărei vine, mulți dintre frații lor de clasă de mijloc i-au depășit de mult pe Kerouac, Mailer și Burroughs și se comportă așa cum cred ei că ar trebui să se comporte scriitorii. Publicul e mulțumit de farsele lor – îi place să citească, în rubricile de bârfe, despre ce-au mai făcut, este ațâțat de vorbele deochete și le consumă scrierile de parc-ar fi mâncare, whisky, tutun sau publicitate, indiferent la onestitatea din care izvorăsc toate excesele cu pricina.

În esență, Murdarii vor să fim ceea ce suntem cu adevărat, să ne acceptăm așa cum suntem, să încetăm de-a mai fi oripilați de propriile impulsuri

sexuale, oricum s-ar manifesta ele. Ne învață onoarea lucrurilor care sunt naturale. Astfel că ne fac să ne-ntrebăm: „Ei bine, ce e natural? Oare eu, aflat sub influența tuturor porcăriilor, când pun de câte un dezmăț, într-un club de noapte, care ajunge să mă coste și trei mii de dolari pe săptămână?” Dacă naturalul în asta constă, dragi prieteni, nu doar c-o să ne mântuiască moral, dar o să ne și trimită la un balamuc de clasa-ntâi (Ni-l putem permite, la trei miare pe săptămână!)

Publicul nu șovăie niciodată, când vine vorba să pretindă o cantitate ieșită din comun de bunătate din partea scriitorilor. Pe clerici, profesori și romancieri îi consideră servitorii săi morali. Este o concepție asupra lucrurilor nu într-un totu nedreaptă. Dar există, în această situație, anumite contradicții, care adeseori produc efecte stranii.

Să ne imaginăm că directorul editorial de la un mare cotidian american, care se află sub influența alcoolului, merge cu teleguța pe moșia lui, se răstoarnă și se accidentează la șold, așa că e transportat la spital și consemnat la pat. Să ne imaginăm, în continuare, că un prieten (sau lingău) îi face cadou trei sau patru romane recente și că editorul ținut la pat le citește și este ultragiă de imoralitatea lor. Studiul de caz poate fi făcut și mai interesant, dacă presupunem că marele cotidian, la care lucrează directorul editorial, s-a dat la diverse lucruri, cum ar fi c-a distorsionat știrile politice, și-a prezentat opoziții cu o nedreptate josnică și cu niște prejudecăți grosolane, a căutat să-ntărească guvernul în așa măsură încât acesta să-i declare Cubei război²³⁰, a redus nivelul mental de viață comunitară, a batjocorit limbajul, și-a potopit paginile cu ample reclame la ceafă de porc, la ferestre duble, la lenjerie intimă, la campanii de reduceri de prețuri, la antiperspirante, a neglijat să informeze publicul în chestiuni de mare importanță, a combătut sistemele de asigurări medicale pentru vârstnici, și așa mai departe. Un asemenea cotidian i-ar putea părea imoral unui judecător cu capul pe umeri. Marele om, în schimb, scandalizat de relatarea cutărui romancier despre viața săracimii din orașul care e și al lui, pune mâna pe telefon și-l ia la trei-păzește pe redactorul paginii de recenzii de carte, căruia-i ordonă ca niciodată, indiferent de circumstanțe, să nici nu mai pomenească măcar de cartea respectivă, iar să-i facă reclamă – nici atât.

Corporațiile par, uneori, eminentemente morale. Nimeni nu-i cere unei mari companii să afirme nimic. Dacă este preocupată de binele public, poate să angajeze o firmă de publicitate, care să-i explice publicului cât de mult bine face compania, și să cheltuiască bani scutiți de impozite și taxe pe citate din Emerson și Walt Whitman. Dar bilanțurile ei contabile nu sunt publicate și discutate în sute de reviste literare de critici orgolioși. Așa se face că îndatoririle morale ale organizațiilor lucrative sunt mai simple și mai puțin împovărătoare, decât cele cu care se confruntă un biet romancier însingurat, din pustietățile Nebraskăi. Probabil că așa și trebuie să fie. Marile corporații sunt vinovate de o anumită lăudăroșenie, dar nu vin cu pretenții morale năvalnice. Ele spun, simplu și tare: „Capitalismul e bun pentru voi. Noi suntem realiști și energici, așa cum au intenționat Dumnezeu și Părinții Fondatori²³¹ de la bun început“.

Scriitorul, în schimb, este obligat de tradiție să trăiască după un altfel de standard. Chiar dacă este un imoralist învederat, chiar dacă-și spune anti-artist, sau rebel, sau că detestă viața, că este un inamic disperat al societății, el este invariabil motivat de o dorință de afirmare a adevărului. Clarificarea, aprofundarea, iluminarea sunt scopuri morale, chiar și atunci când mijloacele de ajungere la ele par anarhice, dacă nu detestabile, în ochii cititorilor. Scrierile „sălbatic“ ale dadaiștilor și suprarealiștilor erau menite să-l șocheze pe cititor și să-i declanșeze o nouă stare de vigilență, mai plină de vitalitate, nu să-l umple de silă. Acestora le repugnau literatura convențională și profesiunea burgheză a autoratului – o atitudine îndreptățită, în mare parte –, dar, după ce vacarmul strigătelor și al înjurăturilor s-a stins, a devenit limpede că erau tot niște moraliști – ba chiar niște moraliști romantici. O finalitate similară se poate întrezări și la Murdarii noștri. În opinia mea, ei au pleoscăit adeseori în mocirlă de dragul mocirlitului, au ridicat în slăvi brutalitatea de dragul brutalității și s-au complăcut în greață de dragul greții însăși, dar până și William Burroughs, care i-a depășit pe toți ceilalți în ticăloșie și perversitate, pare să simtă că totul trebuie să fi avut vreun scop și oferă, în Prânz despuat²³², un avertisment împotriva narcoticelor – zice: „Obiceiul consumului de droguri este problema de sănătate numărul unu în lumea de azi“.

Desigur, cu cât se complică lucrurile mai tare, cu atât mai intens este repetată cererea de afirmare. Cu cât sunt mai tulburi, mai cenușii, mai urâte,

cu atât răsună mai asurzitor cererea de culoare și varietate; și cu cât oamenii înșală mai mult, cu atât mai vehement cer să audă vorbindu-li-se despre bunătate. Probabil că e firesc să se-ntâmplesă așa. Dar, în egală măsură, s-ar zice că e firesc și ca scriitorii să-ncerce să onoreze asemenea cereri. Unii cu o seriozitate copilărească, alții mai prudent încearcă să sugereze cum poate fi găsit ceea ce ne trebuie tuturor atât de mult: acel simț al ordinii, acele standarde indispensabile, care în alte vremuri nu izvorau din scrierile romancierilor sau ale dramaturgilor.

Unde să găsească romancierii – și nu numai – respectivele standarde? Ce au ei de oferit publicului sărac moralmente, care solicită afirmare? Dacă e vorba să afirme ceva, un romancier trebuie să fie pregătit să-și susțină cauza până-n cele mai mici amănunte, să și-o pună în concordanță cu faptele pure și dure – ba chiar, să fie pregătit de umiliința descoperirii c-ar putea fi obligat să afirme cu totul altceva. Faptele sunt încăpățânate și refractare, și arta însăși a romanului are tendința de a se opune scopurilor ideologice sau conștiente ale scriitorului, spulberându-i câteodată cele mai constructive intenții. Dar e la fel de adevărat că intențiile constructive au și ele darul de-a spulbera, câteodată, romanele.

Un bun exemplu pentru soiul acesta de reciprocă distrugere îl reprezintă o recentă carte a lui Graham Greene, *Un caz consumat*²³³. Tema romanului o constituie ariditatea spirituală, care începe cu dezgustul și respingerea de sine ale unui arhitect de succes, care e sătul de lume și merge în Africa, într-o tentativă disperată de a se pierde acolo. Se stabilește într-o colonie de leproși, vag atras de bolnavi și de ordinul misionar medical – de preot și de doctor. La început, nu simte vreo dorință autentică de-a da o mână de ajutor. Acceptă moartea dinăuntru și nu face absolut nimic, pentru a lepăda povara unei existențe fără noimă; dar, în scurtă vreme, este prins de lupta cu boala și se apucă să ajute și el cum poate. Nu trecem, însă, dincolo de acest început în roman, care se destramă. Tânăra soție a unuia dintre coloniști, nevrotică și proastă, își face intrarea în poveste și provoacă, printr-un histrionism neconvingător, jalnica distrugere a și-așa-consumatului arhitect. Ceea ce rămâne este o afirmare dubioasă a necesității de a renunța la cultivarea propriei noastre suferințe și de a trăi și acționa pentru alții. Acesta, nu putem să nu recunoaștem cu toții, este un lucru numai bun de afirmat; dacă d-l Greene ar fi fost capabil să-l illustreze cu pasiune în

romanul său, i-am fi fost, fără excepție, recunoscători peste măsură. Dar așa, îi suntem îndatorați pentru o descriere impresionantă a unei condiții aride. În sine, romanul – sau conștiința scriitorului – nu îngăduie ca o afirmare să fie forțată, prin urmare cartea însăși nu poate face altceva, decât să se dezintegreze.

A existat o vreme lipsită de griji, în istoria romanului, în care tot ce trebuia să facă scriitorul era să ne spună ce s-a întâmplat. Experiența în sine, pe-atunci, ne oferea satisfacție; descrierea experienței juca un rol auto-justificativ. Dar acum, nimic atât de simplu nu ni se mai pare acceptabil. Poate că sinele și persoana căreia i se-ntâmplă diverse lucruri nu mai sunt acceptabile pentru conștiința modernă dificilă și greu de mulțumit.

Scriitorii de geniu ai secolului XX – Paul Valéry, D.H. Lawrence, James Joyce, printre alții – ne-au făcut să punem sub semnul întrebării sinele care trăiește experiența, l-au dizolvat în intelect sau în instinct, în viața obișnuită a speciei, în vis ori în mit, și toate la un loc ne-au făcut să conștientizăm faptul că individul suveran, acea entitate compactă, ale cărei șanse, pasiuni și probleme de ordin moral umpleau paginile romanelor – ca și ale studiilor istorice –, era o simplă născocire, produsul unei multitudini de interese și de influențe și ale ignoranței noastre în materie de fizică, de psihologie și de barierele care despart între ele clasele sociale.

Oricare ar fi rezultatele obiective, pasiunile nihiliste pe care le generează această reevaluare nu s-au consumat. Ba chiar, cererea de radicalism din literatură se-aude și mai tare. Ni s-a spus recent – de către Leslie Fiedler – că este în sarcina romancierilor să se afle în opoziție, să spună nu, întotdeauna nu, un nu cu o tărie de tunet. D-l Fiedler ne reamintește că tradiția negativă din literatură, tradiția denunțării profetice, ne revendică loialitatea.

Ce-i drept, profeția-i bună, dac-o poți obține. Prin asta, vreau să spun că profetul trebuie să fie autentic. Dacă se-ntâmplă, cumva, ca-n loc de cuvântul Domnului, pe care trebuie să-l rostească, profetul să aibă un program literar în buzunarul de la spate, profețiile lui n-or să fie primite niciodată. Sunt obligatorii, aici, două avertismente. Întâi, că ortodoxia stupid-afirmativă și optimismul transparent sau inutil ar face bine să nu provoace o reacție de sens contrar și egală anvergură. Apoi, că nimeni n-ar

trebui să-și întemeieze negarea pe studiul literaturii. Pentru că literatura, cum au demonstrat unii, poate s-arate că, de la Sofocle la Shakespeare și de la Shakespeare la Tolstoi, cele mai mari genii au blestemat viața. Dar faptul că un scriitor oarecare o blestemă și el nu dovedește absolut nimic. Opțiunile deliberate, pe care le fac scriitorii în asemenea chestiuni, n-au cum să fie vreodată interesante. Am avut parte din plin de un soi de ticăloșie care este peste măsură de satisfăcută de sine. În Franța, eroul abject, furios, care tună și fulgeră, a devenit la fel de comun în librării, cum este așa-numita choucroute garnie²³⁴ în restaurante – o Sauerkraut a disperării, garnitură la Knackwurst²³⁵-ul prometeismului clasei mijlocii. Serios, a sosit momentul ca toată lumea să recunoască faptul că disperarea romantică sub această formă, enervant de conștientă de absurd, este absurd de rău-prevestitoare, și nu „absurdă“ la modul metafizic. Există măreție în faptul de a blestema cerurile, dar nu ne putem aștepta să fim luați în serios, când ne blestemăm șosetele.

Poeții care continuă tradiția pesimismului romantic, pornită atât de năvalnic de la Byron, Pușkin și Gérard de Nerval, sunt acum niște neserioși, nimic altceva. Optimismul burghezului, care-i înflăcăra pe poeți în secolul XIX, nu mai este chiar atât de plin de sine și încrezător. A început să se clatine cu câteva generații în urmă și de-acum a căzut de mai multe ori în cap și are o mutră prăfuită și desuetă. Dacă optimismul n-ar fi atât de vai-de-el și bicisnic, n-ar simți nevoia unei neîntrerupte afirmări.

Cei mai mulți scriitori sunt de acord că arta lor este morală. Tolstoi susținea că romancierul trebuie să se afle într-o relație morală cu subiectul său și-i dădea moralității o definiție plină de pasiune. Se așteaptă de la scriitor fie să-și iubească, fie să-și urască subiectul. Prin urmare, Tolstoi condanga neutralitatea sau obiectivitatea, ca fiind neartistice. L-au contrazis romancierii „artei-de-dragul-artei“, care au respins în mod explicit orice finalitate morală. Flaubert probabil că este cel mai important dintre aceștia. El și Joyce, pe urmele lui, erau de părere că orice am putea descrie drept o implicare morală ar fi totuna cu o gravă eroare. Între artist și opera lui, spunea Joyce, n-ar trebui să existe nici o legătură vizibilă. Locul artistului e-n culise, unde să-și pilească unghiile, indiferent la orice pasiune a creaturilor sale. O asemenea obiectivitate estetică era un imperativ pentru Joyce, care, în Portretul artistului în tinerețe, respingea în mod explicit orice

ar fi putut atâta dorința sau nevoia de acțiune în artă. Sentimentul pe care ar trebui să-l stârnească opera de artă era, în viziunea lui, unul static, dincolo de dorință, prea pur pentru a se implica în judecăți și contemplativ.

Iată, la un romancier, o atitudine mai degrabă arogantă. I s-ar potrivi mai bine unui poet sau muzician, pentru că romanul abordează viața la un nivel mai comun, unde confuzia nu e ceva obișnuit. Romancierul artei-de-dragul-artei credea în forma pură, în ordinea clasică. Ordinea de felul acesta rareori este accesibilă, iar în condiții haotice, asemenea credințe provoacă inevitabile dezamăgiri.

Un asemenea tip de romancier nu aprobă iubirea și ura, cum spune Tolstoi c-ar trebui. Își rezervă dreptul de a comenta. Se abține de la formularea unei păreri. Crede, așa cum Erich Auerbach scrie despre Flaubert, că „... fiecare întâmplare, dacă suntem capabili s-o exprimăm curat și complet, se interpretează și pe sine, și persoanele implicate în ea, mult mai bine și mai complet, decât ar putea să facă același lucru orice opinie sau judecată, pe care i-am aplica-o. Pe această convingere – adică, pe o profundă încredere în adevărul limbajului folosit în mod responsabil, onest și atent – se întemeiază practica de artist a lui Flaubert“. Profesorul Auerbach numește aceasta „seriozitate obiectivă“ și face următoarea observație: „Seriozitatea obiectivă, care caută să pătrundă în străfundurile pasiunilor și-n încurcăturile vieții omenești, dar fără ca ea însăși să fie mișcată, sau, cel puțin, fără să trădeze faptul că este mișcată – iată o atitudine pe care o așteptăm de la un preot, un profesor sau un psiholog, mai degrabă decât de la un artist. Preotul, profesorul și psihologul își doresc să realizeze ceva practic, iar de asta nici nu se pune problema în mintea lui Flaubert“.

Astfel că, după toate aparențele, n-are nici o importanță ce anume decide artistul în privința implicării sale, dacă se consideră un moralist sau, dimpotrivă, un artist eminent obiectiv. Scriitorul, în orice caz, descoperă că poartă aceleași poveri ca preotul și profesorul. Uneori, arată precum cel mai grotesc dintre preoți, cel mai excentric dintre profesori, dar eu, unul, cred că funcția morală nu poate fi despărțită de artă.

Asta înseamnă că artistul ar face bine să nu se mai străduiască prea tare să fie didactic. Să caute întruna – și-n van – implicări foarte complicate. Implicările sunt cu mult mai rudimentare, decât ar putea sugera orice

„poziție“ sau atitudine intelectuală. Aș vrea să avansez ideea că implicarea se poate măsura, într-un roman, prin puterea ei de-a ne absorbi, prin energia pe care o conține. O carte lipsită de forță nu poate fi morală. Obtuzitatea e mai rea decât obscenitatea. O carte plictisitoare e de-a dreptul rea. Poate să vrea ea să fie la fel de bună precum aurul, de plăcută precum plăcinta, cât de dulce se poate, dar, dacă e banală și fadă, e rea.

Ceea ce se simte în literatura modernă, fără întrerupere, nu este absența dorinței de a fi morală, ci, mai degrabă, o fervoare morală fără noimă, copleșitoare, vagă, lipsită de obiect. Exaltarea benevolă a unora dintre romancierii și dramaturgii nu constituie un fenomen literar izolat. Mai de neînțeles la ei, decât la liderii politici și la strategii economici, este față de ce anume își propun să se arate binevoitori și în ce fel intenționează să se arate binevoitori sau constructivi. În această sferă, vedem o multitudine de scopuri morale într-o dezordine sălbatică. Pentru că romancierii, atâta timp cât jonglează cu idei ca binele și răul, dreptatea și nedreptatea, disperarea socială și speranța, cu pesimismul metafizic și cu ideologia, nu sunt cu nimic diferiți de alții, care se implică la modul cognitiv în asemenea dileme. Nu pot s-o ia decât pe aceleași căi: calea liberală, sau calea naturii, sau calea prometeică, sau calea socialismului – lista căilor este aproape fără sfârșit. De aici, scriitorul poate opta și se poate apuca să-și afirme propriul adevăr. Și-atunci, este prea puțin probabil că arta lui va putea să evite soarta ideilor pe care le exprimă. Ele triumfă împreună sau eșuează împreună. Romancieri foarte diferiți între ei, precum Albert Camus, Thomas Mann și Arthur Koestler, sunt asemănători în această privință. Arta lor și poziția lor intelectuală sunt la fel de puternice – sau la fel de slabe.

Din acest motiv, o artă menită să fie puternică nu se poate baza pe opinii. Opiniile pot fi acceptate, contestate, respinse. Opera de artă nu poate fi nici contestată, nici respinsă.

O ultimă observație. Nu sunt mulți cei care să nu răspundă pozitiv, atunci când propoziția este formulată în modul următor: ori vrem ca viața să continue, ori nu vrem. Dacă nu vrem să continue, de ce mai scriem cărți? Dorința de moarte e tăcută și puternică. Respectă acțiunile – nu de cuvinte are nevoie.

Dacă răspundem da, în schimb, că ne dorim ca viața să continue, se prea poate să fim întrebați cum anume. Sub ce formă își va găsi viața justificare? Avem aici esența chestiunii morale. Spunem că un scriitor este moral, în măsura în care imaginația lui ne arată cum să răspundem firesc, fără argumente forțate, aducând o dovadă spontană, misterioasă, care nu simte nevoia să se confrunte cu disperarea.

[1963]

America văzută de Beatrice Webb

Sidney și Beatrice Webb²³⁶ au venit în Statele Unite în 1898, ca să studieze instituțiile americane; își publicaseră deja studiul în cincisprezece volume despre administrația locală din Anglia. După ce au traversat continentul american, și-au continuat drumul spre vest, către Australia și Noua Zeelandă, într-un voiaj în jurul lumii. Beatrice Webb și-a notat zilnic impresiile de călătorie – un document pe care ni l-ar fi putut lăsa vreo eroină pedantă de-a lui Shaw. D-na Webb, femeie cu o creștere aleasă, fiică a unui magnat al căilor ferate, a renunțat la viața ei tihnită de englezoaică – dacă se putea numi viață – și a respins ideea unui mariaj cum-se-cuvine, convențional. „Când mi-am ales cercetarea socială ca ocupație în viață – a scris ea în Ucenicia mea²³⁷ –, singura experiență pe care o avusesem până atunci, a societății londoneze, a fost cea care mi-a creat o prejudecată personală, diminuând substanțial în ochii mei, chiar dacă n-a eliminat-o cu totul, încrederea tatălui meu în valoarea socială a unei clase favorizate.“

Evaluând lucrurile după jurnal, d-na Webb nu a reușit niciodată să se dezbrace, propriu-zis, de statutul ei social. Pe liderii Congresului de la Washington, pe șefii marilor afaceri de la New York, Chicago, Denver și San Francisco, i-a descris cu o notă de condescendență patriciană, cu un soi de snobism de sorginte socialistă. Îmi reamintește adeseori de Tolstoi, așa cum îl descrie Gorki în memoriile sale – marele senior în veșminte țărănești. Cărcotașă, lipsită de umor, plină de sine, era, totuși, o femeie isteată, cu darul observației și care pricepea rapid situațiile noi și complicate. După o săptămână petrecută la Boston, încheie o discuție strălucită despre scena politică din oraș, trăgând următoarele concluzii: „Bostonul este administrat de creiere publice pline de spirit și bine informate și de mâini corupte, ineficiente. Metropola Boston este, în realitate, condusă de aristocrația de acolo, care lucrează prin intermediul unei democrații corupte“.

Ce uimiți trebuie să fi fost marii mahări americani, care se imaginau făcând-o pe amfitrionii pentru o simpatică vizitatoare britanică – sau trimițând-o la plimbare –, când au descoperit că mâna lor întinsă binevoitor era ignorată

de această formidabilă inchiziție, interesată doar de informații despre poliție, votanți, patronat, canalizare și pavaje.

D-na Webb a remarcat rapid puterile neobișnuite ale comisiilor Congresului, pericolele birocrăției, felul în care publicul tolera corupția, influența de care se bucurau afacerile în administrație. Și-a notat „disprețul american față de interesul justificat sau «așteptările prestabilite» ale cetățeanului luat individual. Întreprinderilor private li se permite să calce în picioare individul“. A dat dovadă de istețime și în observațiile pe care le-a făcut în legătură cu omul de afaceri și cu administratorul. La Pittsburgh („un adevărat Iad“), a observat aroganța militantă a oamenilor care puneau lucrurile-n mișcare la oțelăriile Carnegie, așa-numiții „muncitori cu creierul“. Pe Carnegie²³⁸ însuși, l-a considerat o „reptilă“. Asemenea portretizări pe care le făcea nu au nimic demodat în ele. Atitudinile „puterii exercitate în particular“ s-au schimbat prea puțin, de bună seamă.

Dar Beatrice Webb nu se arăta mai flatantă nici când evalua un om precum guvernatorul de Illinois, John Peter Altgeld, cu vederi laburiste, despre care i s-a părut imediat că era „o încrucișare între un muncitor și un cleric iredentist“ și că-i lipsea „demnitatea personală și un anume savoir-faire²³⁹“. Intenția ei era să le judece oamenilor calitățile intelectuale și morale după cât de lustruit le era harnașamentul social. Woodrow Wilson²⁴⁰ i-a plăcut. Despre Teddy Roosevelt²⁴¹ a comentat, entuziasmată, că era „delicios de rasat“. Thomas Reed²⁴², purtător de cuvânt al Camerei Reprezentanților, i s-a părut c-ar fi putut deveni un „casier destul de bun“: „Se spune că este un om pios; poate că e cinstit; dar nu contează“. Despre femeile inactive americane, scria că erau niște creaturi dureros de mărginite, pe care nici nu merita să le observi, „fără nici o curiozitate intelectuală și fără spirit public“.

Un cuvânt despre stilul d-nei Webb. În linii mari, este precis și tăios: la Universitatea Cornell, studenții erau „manierați, dar niște tineri care arată oarecum nesănătos, cu dinții stricați, obrajii plini de coșuri, piepturile înguste și umerii pleoștiți“. Robert Lincoln²⁴³ „a fost purtat în derivă, pe reputația tatălui său, până într-un post de anvergură. Avea proasta inspirație de a mânca prea mult și a bea prea mult, și asta întruna; inteligența – frustă și neinspirată a unui total materialist“. Liderul opoziției din Camera

Reprezentanților, Joseph H. Bailey, „arată ca un bădăran de cea mai josnică speță în ochii unui englez, o combinație stranie de actor de duzină și orator frust și scandalagiu“.

Explicațiile tinerei englezoaice în privința organizării politice americane sunt lucide și la obiect – invariabil. Jurnalul conține o memorabilă descriere a metropolei San Francisco, o istorie în rezumat a insulelor arhipelagului Hawaii și o relatare vie, spirituală, interesantă a unei întâlniri cu soția – una dintre ele – a unui conducător mormon, ea însăși de profesie medic și care candida, împotriva soțului ei, în alegerile pentru un loc în senatul statului. Beatrice Webb îi îngăduie respectivei doamne să-și spună povestea, una fascinantă, și conchide că era „un suflet delicat și pur“, dar că probabil nu avea nici o pricepere politică și doar o cunoaștere fragmentară în domeniul medicinei. Doar remarca despre poligamie o mai salvează pe d-na Webb de aroganța de care dă dovadă: „Numai un taur e necesar la douăzeci de vaci“.

Cu cât mai departe spre Vest călătorea d-na Webb, cu atât s-ar fi zis că se simțea mai eliberată de obligația pe care ea singură și-o impusese, de a compara cu experiența britanică orice vedea. Cât ar fi fost de insulară și provincială, trecerea dincolo de Munții Stâncoși pare să-i fi eliberat mintea și stilul. Tot la Vest de Munții Stâncoși, soții Webb s-au simțit eliberați și de scopul neclintit până atunci – de a evalua realitățile administrației locale din Statele Unite (Washingtonul se dovedise, în bună măsură, o dezamăgire: „Nepotrivit moment pentru sosirea noastră la Washington, având în vedere că toți politicienii la care veniserăm cu scrisori de recomandare erau într-un tot absorbți de Cuba“²⁴⁴), iar doamna Webb s-a putut destinde puțin. Viconteles Bryce²⁴⁵ și Alexis de Tocqueville au analizat mai în profunzime instituțiile americane. Ca observatoare, Beatrice Webb n-a fost generoasă; și totuși, jurnalul ei nu e lipsit de inteligență și de șarm.

[1963]

Literatura recentă – o trecere în revistă

În forma sa eminemamente modernă, individul apare pentru prima oară în literatură odată cu Montaigne – pentru a fixa un punct inițial arbitrar. Montaigne se prezintă, în Eseurile sale, drept un om absolut simplu și normal, dar la care se poate vedea tot ce este esențial: „Doresc... să fiu privit așa cum sunt, în felul meu simplu, autentic și obișnuit, fără nimic artificial și căutat; pentru că mă descriu pe mine însumi“. Evitând extremele, se concentrează pe tot ce înseamnă mijlocul. Pe acesta, în schimb, îl cercetează în profunzime și, îndreptându-și atenția spre chestiuni în întregime umane, vine cu o nouă concepție asupra orizontului și a semnificației unei existențe particulare. Omul trăiește pe acest pământ, duce o viață fragilă, iar timpul său e scurt; și totuși, se bucură de multe puteri ieșite din comun și poate chiar obține o înțelepciune profundă, sceptică. Eseurile lui Montaigne sunt un document personal, părți ale unei confesiuni extinse, care, spre deosebire de Confesiunile Sfântului Augustin, nu are un caracter spiritual. Pentru Montaigne, condiția umană este una laică. Faptele – toate –, chiar dacă multe dintre ele sunt, cu siguranță, neglijabile, fac parte din felul în care descrie ființa umană. Suma totală a faptelor e necesară. Oricât ar fi de amestecate, nu-l împiedică pe individ să ajungă la propriul soi de măreție umană. Astfel, Montaigne este capabil să treacă fără dificultate de la chestiuni care țin de bucătărie la metafizică. Amestecul acesta de lucruri înalte și mărunte este cu deosebire modern.

Individualismul romantic de după două secole, din scrierile lui Rousseau, proclamă unicitatea Sinelui și pune în contrast individul și lumea înconjurătoare, cu mult mai multă agresivitate și ambiție decât la Montaigne. Romantismul de secol XIX preamărește individul, calitățile sale naturale intuitive, și vede în civilizație marele său dușman. Anticipează o libertate nouă, mai amplă, și preferă ca viața omului să aibă un caracter estetic. Dar aceste brave așteptări au, de fapt, o viață foarte scurtă. În lumea modernă – și romantismul este un fenomen modern –, simțul exacerbat al excepționalului este chemat să trăiască experiența banalului. O societate industrializată de masă nu se poate adapta unei populații cât-de-cât numeroase de prometei și genii. Secolul Prometeului²⁴⁶ lui Shelley este și secolul țăranilor și al proletarilor, nu cu mult mai evoluți față de primate, ai

lui Émile Zola. Pretențiile fără margini adresate sinelui în prima perioadă a romantismului încep să sune caraghios în epoca modernă, a marilor populații. Oamenilor de-o inteligență ascuțită, individualismul romantic a început, spre jumătatea secolului XIX, să li se pară fraudulos. Dostoievski arată (prin personajul Miusov din Frații Karamazov, de pildă) cât de ușor le vine unor oameni comozi, indolenți, cu desăvârșire burghezi ca spirit, să se considere niște idealisti romantici. Pe măsură ce sentimentul romantic se vulgarizează și degradează, literatura începe să-l trateze cu o mușcătoare ostilitate pe eroul romantic.

Realismul timpuriu, din romanele lui Balzac, îl exploatează la maximum pe individ. Cu toate că examinează viața într-un decor contemporan, obișnuit, romanul balzacian le conferă oamenilor de la nivelurile de jos ale societății o demnitate neștirbită. Romantismul din ultimii ani ai secolului XVIII a început să vadă marea virtute a vieții umile. Plugarul, cosașul, fata simplă de la țară îi fermecau pe Burns și Wordsworth. Cu mult mai puțin atrăgător, în schimb, a fost omul obișnuit și civilizat de la oraș, care și-a făcut apariția în romanele realiste ale secolului XIX. Cercetat cu o mare și chiar tragică seriozitate de Balzac, el s-a dovedit a fi o ființă cu pasiuni profunde și denaturate. Moș Goriot, Grandet, Vautrin – tatăl maniac, geniul avariției, criminalul inspirat – sunt marile figuri spicuite din viața obișnuită. Această viață comună mai este încă izvor de comedie, în romane de secol XVIII, precum Tom Jones²⁴⁷. Realismul serios aparține secolului XIX.

Se dovedește, curând, că degradarea vieții obișnuite este mai clară pentru scriitorii din secolul XIX, decât posibilitățile pe care le oferă în materie de eroism. Într-un capitol introductiv la *Litera stacojie*, intitulat *Casa Vămii*, Hawthorne lămurește, cu o blândă și, totuși, amară ironie, de ce a fost obligat să scrie un roman de dragoste. Schițează o imagine sinistră a vămii din Salem, cu existența ei trândavă și plictisitoare, cu bătrânii care-i alcătuiesc personalul, slabi de minte de la bun început sau din ce în ce mai decrepiți. Pentru el, acesta e Salemul modern. „Măreția sumbră și tristă“ a vechiului oraș, cu coloniștii săi care au adus acolo sabia și Biblia, puritanii pioși, dar feroce, care i-au persecutat pe quaker²⁴⁸-i și le-au ars pe rug pe vrăjitoare²⁴⁹ – de toți și toate s-a ales această mohoreală modernă. Scriitorul trebuie că le pare, magnificilor săi premergători, de o rușinoasă neimportantă. El spune: „«Ce zice că este?»», șoptește una dintre umbrele

cenușii ale strămoșilor mei către cealaltă. «Autor de cărți de povestiri! Ce fel de ocupație în viață – ce manieră de a-l preamări pe Dumnezeu sau de a-i fi omenirii de folos în vremea și-n generația lui – o mai fi și asta?»“

În efortul de-a scăpa – de a-și salva mintea și spiritul de apatia și găunoșenia vieții din clădirea vămii –, Hawthorne se apucă să scrie un roman de dragoste: „Era o nebunie, cu toată materialitatea vieții noastre cotidiene, care atât de supărător mă presa, eu să-ncerc să mă zvârlu cu capul înainte într-o altă epocă, ori să mă-ncăpățânez a crea întruchiparea unei lumi dintr-o materie de consistența aerului, când, în fiecare moment, frumusețea impalpabilă a balonului meu de săpun era spulberată de contactul brutal cu cine-știe-ce situație concretă. O strădanie mai rațională ar fi fost să-mi răspândesc imaginația și gândirea prin substanța opacă a zilei de azi, transformând-o astfel într-o luminoasă limpezime; să spiritualizez povara care m-apăsă, de la o vreme, atât de greu; să scormonesc neobosit după adevărata valoare indestructibilă, care se ascundea în incidentele mărunte și agasante, și după caracterele obișnuite, cu care m-aflam, de-acum, în dialog. Eu eram de vină. Pagina de viață, care se afla desfășurată dinaintea ochilor mei, părea fadă și banală, dar numai fiindcă nu mă cufundasem în valoarea ei mai profundă. Aveam în față o carte mai bună, decât voi fi capabil vreodată să scriu“.

Nu putem ști sigur dacă Hawthorne era pe de-a întregul sincer, de vreme ce se scuza, de fapt, pentru o capodoperă. În tot cazul, nu e singurul nemulțumit de viața obișnuită sau de incapacitatea scriitorului de a-i face față. „Nimic imaginabil nu este așa de meschin, de insipid, nu mustește în aceeași măsură de interese de joasă speță – într-un cuvânt, nu este atât de anti poetic, precum viața omului din Statele Unite“, scria, în 1840, Alexis de Tocqueville, apoi adăuga: „Dar, printre gândurile pe care le sugerează, întotdeauna există unul care e plin de poezie, și acela este nervul ascuns care dă vigoare cadrului“.

Romancierii din secolul XIX, hrăniți cu individualism romantic, s-au considerat obligați să se adapteze rezultatelor colectivismului industrial. Un intimism cultivat, o viață particulară bogată le-au devenit posibile unui număr destul de mare de oameni. În același timp, însă, individul, sinele considerat separat, se simte peste măsură de limitat, de apăsător sub povara

numerelor, de natură, de condițiile de viață – caracterul său distinct este redus la zero de lipsa unei puteri autentice. În orice direcție, individul romantic vede nedreptate, amenințarea debilității, boală, nesăbuiță, ruină. Eroul tipic al romanului din a doua jumătate a secolului XIX a fost privat de vitalitate prin intermediul idealismului creștin (la Thomas Hardy), este corupt sau distrus de aranjamentele societății civilizate (la Tolstoi), decide să nu se mai dea jos din pat (la Goncharov) sau trăiește cu niște restricții foarte complexe (la Henry James). Emma Bovary, eroina marelui roman al lui Flaubert, este o persoană întru totul nesemnificativă, care aparține micii burghezii de provincie. Însă romanul *Madame Bovary* este mai mult decât simpla relatare a unei vieți jalnice. Este o creație estetică de un soi foarte special, având o influență ieșită din comun, care-i atribuie reușitei artistului, virtuozității și disciplinei lui, felului cum înțelege el soarta, importanța care i-a aparținut inițial subiectului din roman. În *Madame Bovary*, arta în sine compensează lipsa de minte sau de suflet a personajelor. Micimea eroinei este punctul de plecare – exaltată este arta propriu-zisă. Scopul romancierului flaubertian este să se cufunde în subiectul pe care-l abordează, uitând practic de sine. Flaubert, zice Erich Auerbach într-unul dintre superbe sale studii critice din *Mimesis*, „crede că adevărul lumii fenomenale iese la iveală și prin expresia lingvistică“.

Lumea este, însă, în opinia romancierului, ceva incredibil de complicat și de înfricoșător. De fapt, ea este o multitudine de lumi particulare, fără legătură între ele, precizează Auerbach, unde „fiecare e singură, nici una nu-i capabilă s-o înțeleagă pe alta, nici s-o ajute pe alta cu introspecția; nu există o lume comună a oamenilor, pentru că ea n-ar putea să capete existență decât dacă mulți și-ar găsi calea către propria realitate, realitatea care-i revine individului – și care ar deveni, atunci, adevărata realitate comună“. Individualismul, prin urmare, își găsește refugiu în artistul însuși, dar numai pentru foarte puțin timp, de vreme ce literatura secolului XX nu tolerează așa ceva. Dimpotrivă, ia cu asalt soiul mai vechi de individualism romantic, și anume cu ferocitate. Creștinii (T.S. Eliot) îl atacă la fel de viguros ca marxistii (Bertolt Brecht). În *Cocktailul*²⁵⁰ celui dintâi, Edward Chamberlayne refuză să creadă în propria-i personalitate; în *Decizia*²⁵¹ celui de-al doilea, un tânăr și zelos organizator comunist este lichidat de propriii tovarăși, pentru că este un individualist, prin urmare primejdios pentru partid. Dintr-un punct de vedere diferit, D.H. Lawrence declară nulitatea

personalităților civilizate. De exemplu, în studiul său despre Melville (din Studii de literatură americană clasică), descoperă că, în privința „sinelui său uman“, Melville este „...aproape mort. Adică, nici nu mai reacționează la contactele umane; sau doar la modul ideal; sau doar pentru o clipă. Sinele uman-emoțional este aproape consumat la el. Este abstract, orientat spre sine și abstras. Și este mai vrăjit de alunecările și coliziunile straniei ale Materiei, decât de ceea ce fac oamenii“. Suflul lui Melville este „izolat, marginalizat, un suflet care e singur de-acum, fără vreun contact uman real“. Concepțiile obișnuite și convenționale în privința sufletului sunt ca niște „pietre de moară vopsite“ pentru Lawrence, care credea că eram, cu toții, martorii sfârșitului cumplit al unei individualități artificial-„sociale“, cu veleități de sclavă. Îndurând groaza unei asemenea morți, putem spera la renaștere. Lucru mai degrabă optimist, dacă este să ne referim la atitudinile moderne. Lawrence așteaptă să aibă loc renașterea și regenerarea, o nouă victorie, mai mare, a instinctelor. O afirmație făcută la începutul anilor 1920 de poetul vienez Hugo von Hofmannsthal, citată frecvent de critici, exprima o atitudine cu mult mai nihilistă: „Vremurile noastre sunt nemântuite; și vreți să știți de ce anume vor să fie mântuite?... De individ... Epoca noastră geme din toți răunchii sub povara care este acest copil al secolului XVI, pe care secolul XIX l-a hrănit atât de mult, până s-a făcut de dimensiuni monstruoase... Suntem forțe anonime. Potențialități ale sufletului. Individualitatea este un arabesc de care ne-am descotorosit... Aș putea chiar să merg până acolo, încât să afirm că toate evenimentele rău prevestitoare la care am fost martori în ultimii doisprezece ani nu reprezintă nimic altceva, decât o cale foarte ocolită și întortocheată de îngropare a conceptului de individ european în mormântul pe care cu mâna lui și l-a săpat“.

O asemenea poziție, după cum arată criticul Lionel Abel în cartea sa intitulată *Metateatru*²⁵², mai mult decât originală, trebuie că „face absurdă suferința morală“, iar moralitatea însăși, după cum se exprimă poetul simbolist Arthur Rimbaud, devine „o slăbiciune a creierului“, de vreme ce, dacă omul este „o forță anonimă“, atunci moralitatea poate fi unul dintre costumele istorice pe care i-a plăcut să le poarte pe parcursul mai multor milenii. În cazul ideilor morale care se concentrează asupra individului, tendința din ziua de astăzi este ca ele să înlocuiască ideile care țin de clasă, de națiune sau de rasă. În sfera politică, liberalismul clasic susține că se cuvine ca Mulții suverani să fie ghidați de Puținii sau de Unul cu har.

„Inițierea tuturor lucrurilor înțelepte sau nobile vine sau ar trebui să vină din partea indivizilor; la început, în general, de la un singur individ oarecare“, spunea John Stuart Mill în eseul său Despre libertate. Semnificația politică pe care o capătă antiindividualismul în literatura occidentală a secolului XX este, însă, departe de a fi clară. Mulții ar ajunge să fie celebrați în literatura unei democrații, profetea de Tocqueville, pe măsură ce Unul și-ar pierde semnificația. Literatura modernă, totuși, nu a justificat această profecie. Scriitori de mare forță, ba chiar de geniu, își exprimă dezgustul și ura față de Sine. Strigă în gura mare pentru demolarea soclului unui asemenea zeu fals. Adeseori, admiră duritatea, chiar brutalitatea omului din popor sau din mulțime; dar, în linii mari, le este suficient să incrimineze individualismul romantic, el însuși romantic, și să respingă umanismul, el însuși de sorginte umanistă. Nici unul nu a mers până acolo, încât să ne someze să pătrundem în ceea ce Marele Inchizitor al lui Dostoievski numea „mușuroiul de furnici unanim și armonios“ – forma supremă de colectivitate.

Două romane recente, O zi din viața lui Ivan Denisovici²⁵³, de Aleksandr Soljenițin și Linia roșie subțire²⁵⁴, de James Jones, primul descriind viața dintr-un lagăr sovietic de prizonieri, al doilea povestind înaintarea infanteristului american împotriva japonezilor de pe insula Guadalcanal²⁵⁵, arată cam în ce constă afundarea individului. Există, bineînțeles, diferențe imense între un soldat combatant și un sclav salahor, dar tocmai aceste diferențe sunt cele care fac similitudinile cu atât mai curioase. Ambele cărți abordează lupta pentru supraviețuire și atitudinile față de autoritate, prin urmare și față de Sine, de care depinde supraviețuirea. Pâine și căldură umană – iată de ce are cea mai multă nevoie Ivan Denisovici; acestea, și luxul ocazional pe care-l reprezintă tutunul îi ocupă gândurile fără încetare, în timp ce trudește în beznă din zonele arctice. Omul care încalcă regulile din lagăr nu poate trăi. Detenția într-o celulă înghețată îi va distruge sănătatea. Dar nici omul care nu încalcă regulile din lagăr nu poate trăi. Este obligat să nu rateze nici un prilej de a pune mâna pe ceva ce i-ar putea folosi; este obligat să învețe cum să ascundă o bucată ruptă de metal folositor de gardienii care-l percheziționează, cum să coase o bucată de pâine în saltea. Nu-și poate permite, nici măcar o clipă, să se simtă rău. Pentru că are febră și profită de câteva momente de odihnă pe prici, Ivan

Denisovici este penalizat de gardianul tătar. Întreabă: „Pentru ce anume, cetățene-șef?” (Prizonierilor nu li se îngăduie să pronunțe cuvântul tovarăș.) Soljenițin spune că întrebarea este pusă „cu mai multă amărăciune în glas, decât avea în suflet”. Ivan știe, însă, că nu se poate ruga de acel tătar, așa încât protestează numai așa, de formă. Până și gândul c-ar putea face apel la înțelegere sau că i s-ar putea face dreptate este nepotrivit în locul acela. Orice asemenea gând sau așteptare i-ar înmuia voința de supraviețuire, drept care devine o formă de trădare a voinței respective. Prizonierii precum fostul ofițer de marină, care nu-și uită rapid fosta demnitate și nu învață să-și țină limbile în frâu primesc în pușcărie numai hrană rece, care-i și omoară. La douăzeci de grade sub temperatura de îngheț, îmbrăcat sumar și prost hrănit, omul nu poate trăi. Reflectează Ivan Denisovici: „Nu exista nici un colțișor cald câte o lună întreagă. Nici măcar un coteț de câine. Iar de făcut vreun foc, nu putea fi vorba. Nu aveai cu ce să-l faci. Nu te puteai încălzi decât muncind – era singura scăpare”. Altundeva, observă: „Adevărata pușcărie o făceai când nu erai lăsat să muncești”. Iată de ce Ivan este recunoscător, de fapt, pentru pedeapsa prin muncă, pe care i-o impune gardianul tătar.

Auto-disciplina spartană și viclenia țărănească frustă îi îngăduie lui Ivan să îndure ani lungi de muncă silnică în taiga. Își impune să nu se gândească la autorități, la guvernare, la drepturi, la propria-i întemnițare nedreaptă, la suferințele celorlalți prizonieri, la căminul și familia lui – toate acestea i-ar leza inima fără nici o noimă și l-ar face să-și consume din energia și așa puțină. Gândurile lui sunt ocupate până la refuz de pâine, zahăr, fiertură de pește, ghetе și de faptul că e genul de om care vrea să se dovedească la înălțimea momentului. Bietele virtuți ale lui Platon Karataev, din Război și pace, despre a căror înțelepciune simplă Piotr Bezuhov învață în captivitate, abia dacă sunt pomenite. Cu toate că Ivan Denisovici posedă o religiozitate rudimentară, credința lui este la fel de searbădă ca mâncarea cu care se hrănește. La sfârșitul zilei, îi mulțumește lui Dumnezeu c-a mai supraviețuit o zi: „Slavă ție, Domnul meu. S-a mai dus o zi. Ți mulțumesc și azi că nu mi petrec noaptea la carceră. Măcar aici e suportabil”. Aliașa, un prizonier foarte credincios, de pe priedul de alături, aude vorbele acestea șoptite și-l îndeamnă pe Ivan Denisovici să se roage. Ivan îi răspunde că rugatul e primejdios, la fel ca speranța. „Rugăciunile – zice el – sunt ca toate apelurile pe care le facem noi. Fie nu ajung la urechile nimănui, fie ne sunt

returnate, având rezoluția RESPINS mângălită pe ele.“ Credința nici nu mută munții din loc, nici nu scurtează detenția prizonierilor. Dar Alioșa este oripilat numai când se gândește la libertate, fiindcă e baptist: „În libertate – zice el –, până și ultima sămânță de credință este înăbușită de buruieni... Aici, ai timp să te gândești la propriul suflet“. Dacă e voia Domnului ca el, Alioșa, să stea la închisoare cum-necum, i se pare foarte în regulă. „Dar eu, Doamne, iartă-mă, de ce sunt aici?“, se întreabă Ivan Denisovici. „Pentru că nu eram pregătiți de război în patru-ș’unu? De-aia? Da’ ce, era vina mea?“ Numai că asemenea considerații teoretice nu sunt foarte importante, iar naivitatea religioasă a baptistului Alioșa poate că are menirea să răspundă cerințelor antireligioase ale politicii literare sovietice.

O zi din viața lui Ivan Denisovici prezintă un mai mare interes factual – adică documentar –, decât literar. Este o scriere lipsită de imaginație, care lasă de dorit la capitolele culoare locală și pasiune, ca și la viziunea dramatică. Faptele în sine, totuși, sunt ciudat de elocvente, și absoluta modestie, chiar platitudine, cu care sunt afirmate se potrivește cu nemernicia subumană a lagărului și cu dorința practic dezindividualizată a lui Ivan Denisovici de-a îndura.

Dar o asemenea îndurare de animal, care este în întregime obiectul strădaniei lui Ivan, reprezintă în sine o activitate pozitivă, eroică, pentru anumiți scriitori moderni. În viziunea lui Bertolt Brecht, pentru care individul este realmente ceea ce se numește individ și toate realitățile omenești trebuie să treacă printr-o fundamentală revizuire, adevărul se cuvine căutat în rezistența lipsită de iluzii. Galilei²⁵⁶ al său zice: „Nu înțeleg un om care nu-și folosește mintea, ca să-și umple burdihanul“. Scopul unei afirmații de felul acesta nu este să înjosească mintea, ci să eleveze trupul, după cum susține d-l Abel în Metateatru. Indiferent ce ne propunem să afirmăm despre omenire trebuie să fie pus în concordanță cu faptele cele mai obișnuite ale comportamentului uman, iar interpretările tuturor acelor fapte, pe care le oferă autoritatea și tradiția, Galilei le consideră inacceptabile.

Chestiuni de felul acesta sunt prezente, chiar dacă rareori atât de clar formulate, în cele mai multe cărți moderne. În Linia roșie subțire, de exemplu, sunt absolut explicite. Faptul că războiul face bărbați din băieți

este arhicunoscut, bineînțeles. Pe James Jones îl interesează societatea civilă, care-i scoate în față pe băieți, și genul de brutalitate care scoate la iveală bărbații din ei. Codurile și așa slabe ale familiei și comunității se prăbușesc de-a binelea în situațiile de o violență primitivă, iar credințele convenționale se dovedesc a fi niște lucruri impuse, pe care un om lipsit de iluzii nu le va mai îmbrățișa niciodată ca fiind și ale lui, chiar dacă înțelepciunea conveniențelor, sau a supraviețuitorului, l-ar putea îndemna să mimeze acceptarea. Băiatul încă-și mai închipuie că are valoarea individului și că supraviețuirea lui reprezintă o preocupare majoră a cuiva, undeva. Bărbatul călit în luptă își dă seama că adevărul este altul: c-a fost azvârlit în calea distrugerii de către cei de-acasă – și, cu cât realizează mai repede ce înseamnă acest lucru, cu atât mai bine. Prea puțin contează, în marea schemă a lucrurilor, dacă el, unul, rămâne în picioare sau cade. Bărbații mai bătrâni, mai învățați, mai duri, profesioniștii, înțeleg această realitate. Unul precum sergentul-major Welsh crede în ea cu o convingere absolută sau metafizică. Nu are pic de toleranță față de cei care n-o pricep și așteaptă cu o nerăbdare anume ca realitatea să-i pedepsească pe ignoranți, pe creduli, pe naivi și pe imaturi. Duritatea și asprimea lui Welsh nu țin doar de atitudinea lui personală – țin și de înțelepciunea lui rudimentară. Îl gonește din zona de luptă pe un tânăr soldat, care-i cere permisiunea să-și sape o tranșee improvizată lângă a lui. Este jalnic să te agăți de altul – așa se trădează caracterul neformat, pentru care soldatul combatant experimentat resimte un dispreț intuitiv. Cuvântul care desemnează, pentru Welsh, singurul lucru față de care unui om rațional, unui om real, poate să-i pese pe lume, este proprietate. Nu are el o idee foarte clară în minte la ce anume se gândește, când îl rostește, dar și-l pronunță întruna sieși, ca pe-o incantație: „Proprietate“. Înțelepții pricep ce au de priceput; restul sunt niște nătărăi. Dar până și sergentul-major Welsh mai are, uneori, impulsuri iraționale de generozitate. Se strecoară afară din tranșee, în plin foc încrucișat, ca să aducă înapoi un soldat rănit. Efortul e zadarnic, însă, respectivul trage să moară, așa că Welsh se refugiază înapoi în tranșee: „Gâfâind sonor, doar-doar își recăpăta suflul, și-a luat angajamentul solemn, în sinea lui, să nu-și mai lase niciodată pornirile năuce, de scrântit, s-o ia înaintea bunului-simț ce-l caracteriza“.

În asemenea circumstanțe, „realitatea“ este orice îi aduce pe oameni la un nivel comun. Groaza, setea de sânge, lăcomia și pofta sexuală sunt

principalele realități. Unul dintre personajele lui Jones, căruia reflecția nu-i stă în obicei, merge până acolo, încât se-ntreabă dacă tânjitul după un soi anume de satisfacție sexuală nu cumva reprezintă o cauză imposibil de eradicat a războaielor. Aflați sub amenințarea morții și eliberați de sinele interior obișnuit, soldații aceștia se lasă cuprinși de crunte răbufniri ale cruzimii și perversității. Un expert în mitologie ar putea spune, în maniera de care gândirea modernă se simte azi atât de atrasă, că zeul tutelar nu mai este Apollo, zeul individualității, ci Dionisos, cel ce reprezintă instinctele, specia.

J.F. Powers observă existența dintr-o sferă foarte diferită, în Moartea lui Urban²⁵⁷. Părintele Urban, eroul romanului său, aparține ordinului imaginar al Sfântului Clement. Este un preot de lume, activ, la mare căutare ca vorbitor public, un om sociabil și fermecător, căruia-i plac mâncărurile, sporturile și compania celorlalți. Își servește ordinul foarte bine la Chicago, așa că hotărârea superiorului de a-l transfera într-o zonă îndepărtată din statul Minnesota vine, eufemistic spus, ca o încercare a capacității sale de a răbda. Pare de neînțeles pentru el. I se supune, de bună seamă, dar așa, parcă târându-și picioarele. Impresia pe care i-o lasă regiunea rurală de la nordul metropolei Minneapolis, privită pe fereastră din tren, este aceea de „plată și lipsită de copaci, un Illinois fără oameni. Nu i se părea nici atrăgătoare, nici respingătoare. Vedea mai multe cursuri de apă, decât ar fi văzut în Illinois, doar că nu curgea nimic pe ele. În noiembrie, acolo era iarnă. Prea multe ferme cu toate clădirile vopsite-n alb, nici prea noi, nici prea vechi, la care nicidecum nu și-ar fi dorit părintele Urban să vină-n vizită de Ziua Recunoștinței²⁵⁸ sau de Crăciun. Ustensile agricole ruginite. Țărână cafenie. Ceruri de culoarea cenușii. Gheață. Zăpadă, în schimb, nu. O mulțime de discuții despre toate astea în tren. Părintele Urban a renunțat cu totul, după vreo oră și ceva, să mai participe la ele... Autobuzul Voyageur²⁵⁹ a oprit la Duesterhaus²⁶⁰ la ora unsprezece fără câteva minute, în acea dimineață, și părintele Urban a fost singurul pasager care a coborât din el“.

Părintele Wilfred, pe care Urban îl cunoștea, pe vremea noviciatului său, drept Bunny („Bunelul“) Bestudnik, este mai-marele Fundației Clementine de la Duesterhaus. Proprietatea este într-o stare dărăpănată, mijloacele

părinților sunt limitate, iar Wilfred încearcă și el să facă lucrurile să meargă atât de eficient, pe cât e cu putință. Nu se gândește aproape la nimic altceva, decât la țigle, materiale de construcție, vopsea, utilaje, combustibil și călătorii gratuite pe calea ferată. Interesele acestor clerici sunt aproximativ aceleași cu ale oricărui alți locuitori ai Vestului Mijlociu american, care au de organizat ceva. Urban, așa cum îi sugerează și numele, este un ins mai degrabă sofisticat, care strâmbă din nas la toate aceste dificultăți. Nu e nici pe departe umil, și-și dă seama el însuși de asta. Wilfred e limitat, lipsit de imaginație și plin de ifose. Urban e bine informat și sociabil, șarmant și mândru.

Tema d-lui Powers o constituie viața religioasă a oricărui american practic, pe care o dezvoltă cu un talent aparte pentru comedia echivocă. Evită contrastele puternice și afirmațiile apăsate și, câteodată, își urmează această metodă a reținerii până ajunge să devină vag sau pasiv. Romano-catolicismul se ciocnește cu felul de a fi american, în *Morte D'Urban*; rezultatele unei asemenea coliziuni rămân destul de neclare, pentru că și calitățile spirituale cu care se înfățișează Urban sunt creionate foarte ambiguu – deși nu se pune problema autenticității vocației sale.

Ordinul Sfântului Clement are un protector bogat, pe nume Billy Cosgrove, căruia-i place compania părintelui Urban. Billy e generos, dar capricios; de fapt, este un tip de om răsfățat, nerușinat, indolent, a cărui viață este o cruntă și nesfârșită vacanță. Mare cheltuitor fiind, îi place să facă diverse lucruri pentru Biserică. Pe Urban îl amuză, oarecum, Billy cel îndărătnic și neastâmpărat, drept care îi trece cu vederea vulgaritatea și insolența și se mulțumește cu mesele copioase și mașinile lui de lux – pentru că Urban are o slăbiciune pentru sporturi și automobile. În parte pentru că-i face plăcere, în parte pentru binele ordinului său, Urban îl însoțește pe Billy într-o călătorie la pescuit, în Pădurile de Nord²⁶¹. Acolo, caracterul lui Billy își arată urâtenia. Fiindcă n-a tras pește la undița lui pe lacul Bloodsucker²⁶², la vederea unui cerb care-i trece înot pe dinainte, se hotărăște dintr-odată că vrea el acele coarne. Încearcă să înece animalul, ținându-i capul sub apă. Dar o asemenea cruzime depășește puterea lui Urban de a suporta. El bagă viteză brusc la barca în care se află amândoi, așa încât Billy cade el însuși în apă. Când este salvat, îl răstoarnă și el pe părintele Urban în lac și pleacă de acolo. Efectele tuturor acestor întâmplări nu sunt câtuși de puțin comice.

Urban s-a gândit chiar acolo, în barcă, înainte ca ele să aibă loc, la ce înseamnă să trăiești și să mori pentru credință, făcând o comparație între Billy și William Cuceritorul, care era „blând cu oamenii buni, care aveau frică de Dumnezeu, și aspru dincolo de orice limite cu cei care se împotriveau voinței sale“. Această paralelă este mai degrabă amuzantă. Lui Billy puțin îi pasă de istorie. Este un fenomen american sută-la-sută contemporan, obsedat să aibă ultimul cuvânt, care-și urmărește propria fericire la modul violent și nu-și irosește nici un strop de energie gândind. Numai că, dintre ei doi, Billy este cel cu felul de-a fi mai pasionat. Religiozitatea părintelui Urban nu e nici pe departe intensă. Și ea, probabil, este americană – liberală, relaxată, plăcută, confortabilă, neostentativă, mai curând nefocalizată. Cartea se încheie cu două schimbări profund semnificative în viața lui Urban. După ce este lovit în țeastă de o minge de golf, resimte dureri de cap chinuitoare și accese de amețeală. În aceeași perioadă, este avansat Părinte Regional și se întoarce la Chicago. În calitate de Regional, dezamăgește pe toată lumea, care, însă, pricepe foarte rapid că el, de fapt, nu se simte bine. Ca să-și ascundă problemele de sănătate de vizitatori, stă întors într-o parte și se prefacă a citi breviarul, câștigându-și astfel faima unui om de o mare cucernicie, „care nu e, totuși, pe de-a întregul nejustificată acum“. Paginile de final ale romanului sunt scrise fără ironie și au menirea, cred eu, să prezinte un Urban schimbat, martirizat de suferințe și care și-a împlinit, în cele din urmă, destinul clerical. În realitate, ele ne luminează foarte puțin; mai degrabă, încearcă să ne transmită că nu ne putem aștepta să urmărim progresele sufletești ale personajului. Condiția sufletului său este impenetrabilă.

D-I Powers aderă la convenția pe care o acceptă majoritatea scriitorilor realiști. Nu le atribuie personajelor sale gânduri sau emoții pe care acestea nu sunt susceptibile să le aibă „la modul realist“. Curios este că romancierii religioși, precum Powers însuși, sau precum Graham Greene și Evelyn Waugh, cu care primul e-n consonanță, evident, nu sunt dispuși să ofere, în cărțile lor, o psihologie specific religioasă. Orice presupune o mai mare profunzime decât ne îngăduie să vedem circumstanțele obișnuite ale vieții este doar lăsat să se înțeleagă, și, de vreme ce suntem limitați de aceste circumstanțe obișnuite la corupție, la stări de plictiseală și la egocentrism, persoana cea mai spirituală este cea care suferă cel mai mult de pe urma condiției umane. Acești romancieri creează eroi despre care – despre cei

mai mulți, în tot cazul – cu greu s-ar putea spune că sunt niște martiri bine articulați. Realitățile lumii sunt mai teribile decât cele mai sumbre născociri ale imaginației. D-l Powers descrie aceste realități cu tot atâta pricepere ca François Mauriac, sau Graham Greene, sau T.S. Eliot, sau ca oricare alt scriitor creștin – și este la fel de reticent ca ei în a descrie o experiență spirituală. Dar, la urma urmelor, ce anume este o viață spirituală în secolul XX? Toți acești scriitori refuză să ne lumineze. Poate că vina e-a noastră, că pretindem să fim luminați, în ciuda convingerii pozitivistice pe care o avem în mod obișnuit, că o viață spirituală ar trebui să fie o realitate din sfera noastră de înțelegere. Dar citim romane sau asistăm la montarea de piese ale unor autori care au acceptat provocarea unui roman sau a unei piese, și care ar trebui să ne prezinte realitățile unei vieți religioase. În aproape toate cazurile, opțiunea pentru o cale spirituală are drept rezultat nu îndreptarea, ci moartea, iar creștinismul romanului religios modern este creștinismul Patimilor și al Crucii; viața religioasă din el se dovedește a fi moartea unui sfânt. Acești scriitori consideră că opțiunea noastră, după cum se exprimă filosoful Gabriel Marcel, „se află undeva la mijloc între colonia de termite și Trupul Mistic“. Poate că o asemenea viziune mai curând exprimă dezamăgirea romantică, decât credința creștină.

Gabriel, eroul din *Renunțarea*²⁶³, de Philip Roth, a fost crescut pentru o viață confortabilă, dar și pentru a cugeta la „lucruri mai înalte“. Acestea, „lucrurile mai înalte“, interferează, într-o oarecare măsură, cu fericirea lui. Dar, cu toate că umbra suferinței mai trece uneori pe deasupra lui, în timp ce mănâncă sau bea, îi rămâne suficientă lumină cât să-și găsească limba. E conștient de faptul că este oarecum degradant, într-o asemenea lume, să fie un epicureu vulgar, o ființă mic-burgheză. Gabriel, care e proaspăt absolvent de facultate, citește despre sentimente nobile, despre mari întreprinderi, despre sublime sensibilități și simte că e vag ridicol să-și urmeze propriile scopuri atât de agresiv și de ambițios, dar asta nu-i modifică egoismul parcă turnat în fontă. Are doar atâta conștiință de sine sau „conștiință nefericită“, încât să se considere sensibil în treburile lui amoroase, și se poate simți mulțumit cu propria capacitate de introspecție, în timp ce face tot ce fac, în general, tinerii din aceeași clasă socială ca el. Precum în *Morsa și Tâmplarul*²⁶⁴, de Lewis Carroll, se varsă lacrimi, dar micile stridii sunt mâncate, chiar și așa. Gabriel vrea să se comporte corect.

Încearcă să obțină un bebeluș pe care să-l adopte un cuplu nefericit, și paginile în care e vorba despre o chelneriță însărcinată, care ar urma să renunțe la copil, sunt printre cele mai emoționante din toată cartea. Dar viața privată, cu problemele ei de ajustare individuală și goana ei după fericire personală, nu poate fi la fel de interesantă pentru noi, cum este pentru d-l Roth și pentru Gabriel. D-l Roth, în mod evident, nu realizează că le oferă argumente anti-personaliștilor, dovedindu-se atât de solemn în privința necazurilor lui Gabriel. Încă de la prima noastră întâlnire cu acesta din urmă, știm că este un tânăr destul de rezistent, care, în chestiuni de bază – hrană, adăpost, bani, avansare –, se va descurca întotdeauna. Nu e nimic de obiectat la adresa unui erou prudent sau a oricărui erou ale cărui opinii sunt afirmate interesant și clar. Dificultatea constă în faptul că Gabriel se așteaptă să fascineze pe toată lumea, deși pe el nu există nimeni care să-l fascineze.

Peter, din Centaurul lui John Updike, este un erou tânăr de o factură ușor diferită. El ni se prezintă drept un caz de ceea ce criticii moderni, cu o moliciune regretabilă, numesc sensibilitate. Iată câteva dintre gândurile și impresiile tipice ale unei sensibilități: „Căzusem în admirația unei secțiuni de umbră liliachie, de sub alunul din tabloul meu cu grădina cea veche. Fusesem îndrăgostit de arborele acela; când eram copil, exista un leagăn atârnat de un ciot care, în tablou, era doar o tușă de cvasi-negru. Privind acea nuanță mai sumbră, am rețrăit însăși atingerea spatulei mele de paletă, în acea clipă a vieții mele, care se ținuse tare într-un mod absolut remarcabil. Tăria respectivă, cred, acea potențială încremenire a câtorva clipe trecătoare m-a ispitit, la vârsta de cinci ani, să mă îndrept spre artă. Pentru că, nu-i așa?, cam la vârsta aceea ne dăm seama că lucrurile, chiar dacă nu mor neapărat, se schimbă, totuși, se-mpleticesc, alunecă, se retrag și, precum razele de soare care cad pe cărămizile de la baza unui arac de viță-de-vie, într-o zi vântoasă de iunie, își pierd orice identitate“.

Pasajul de mai sus îi oferă câteva curiozități lămuritoare studiului nostru. Acestea sunt cuvintele și ideile unui elev de liceu. La vârsta de cincisprezece ani, el deja resimte o nostalgie în privința mai-fragedei sale copilării. Își amintește, pe un ton elegiac și cu înțelepciunea omului în etate, începuturile dezvoltării sale estetice. Despre Jonathan Swift ajuns la bătrânețe, se spune că se felicita pentru cât de bine scrisese la tinerețe; eroul

adolescent al d-lui Updike, în schimb, este mișcat de propriile triumfuri artistice de când avea cinci ani. Această meditație profund subiectivă necesită o alegere grijulie în materie de cuvinte, imagini și ritmuri. Paragraful citat ar fi putut fi scris de un poet, dacă acesta l-ar fi considerat demn de sine. Un eventual student la literatură ar putea detecta în el ecouri din Henry James și Virginia Woolf, și din James Joyce cel care a scris *Dublinezii* și *Portretul artistului* în tinerețe. Sensibilitatea ține, în cea mai mare parte a ei, de tinerețe. Acest lucru i-l datorează romantismului, care celebra viața la începuturile ei – inima simțitoare a copilăriei, emoțiile adolescenței. Romantismul timpuriu, când l-a detronat pe Zeus, a salutat ascensiunea lui Prometeu. Peter, eroul d-lui Updike, joacă rol de Prometeu pentru Chironul²⁶⁵ tatălui său, dar autorul nu reușește să integreze mitul acesta cu peisajul rural din Pennsylvania.

Mai mult succes obține cu povestirile sale. „Când s-au mutat la Firetown – scrie d-l Updike în povestirea care dă titlul noii sale culegeri de proze, *Aripi de porumbel*²⁶⁶ – totul era întors pe dos, mutat de la locul său, aranjat altfel.“ David, un copil sensibil, singur la părinți, se sperie, când îi cade-n mână *Istoria pe scurt*²⁶⁷, a lui H.G. Wells, în care citește că Isus Cristos era un fel de comunist, „un obscur agitator politic, un pierde-vară dintr-o colonie mărunță a Imperiului Roman“. Îi vine imposibil să accepte răspunsurile pe care i le dau mama lui și pastorul, reverendul Dobson, la școala duminicală, când el îi întreabă despre moarte și nemurire. Nici măcar natura nu reușește să-i dea un sentiment de siguranță. Este mirat de plăcerea pe care o resimte mama lui după câte o plimbare lungă: „Pentru el, porțiunile cafenii de pământ care se înălțau lin ori se coborau nu erau altceva, decât o imensă epuizare“. „Ce vrei să fie cerul?“, vrea să știe maică-sa de la băiat. „Îl irita sentimentul de surprindere, pe care-l observa la ea, ori de câte ori îl privea. În mintea ei, cerul se estompase de mult în mintea lui. Își închipuia că intrase și el, deja, în secretoșenia tăcerii, în acea conspirație despre care, de-acum, știa prea bine că-l înconjură din toate părțile.“ De vreme ce David este un mic erou al sensibilității, ar fi trebuit prevăzut, probabil, că avea să-și rezolve dificultățile într-o manieră estetică. După ce doboară câțiva porumbei în șopron, le contemplă penajul și se simte încântat și consolată: „Dumnezeul care binecuvântase cu atâta minunăție niște păsări amărâte nu și-ar fi distrus toată creația, refuzând să-i permită lui David să trăiască veșnic“. Reflexivitatea îi face pe copiii d-lui

Updike precoci, aproape maturi. Autorul nu-l iartă pe David și-i aplică o nuanță de ironie: băiatul a omorât niște păsări inofensive, dar descoperă dovada propriei nemuriri în penele lor. Povestea în sine dezvăluie că autorul este însuflețit de o mare încredere în măiestrie. Religia scriitorului sensibilității este, bineînțeles, religia artei.

Faptul că lumea oamenilor mari s-ar cuveni descrisă ca fiind o conspirație menită să camufleze ignoranța și resemnarea se înțelege de la sine în orice povestire despre adolescență, a oricărui autor american. Tema datează cel puțin de la Vreau să știu de ce, povestirea lui Sherwood Anderson, iar unii studioși ai literaturii pretind c-au descoperit-o inclusiv la Fenimore Cooper și Mark Twain. La J.D. Salinger, în *De veghe în lanul de secară* și în mai recente sale cronică ale familiei Glass, groaza față de o societate adultă este recunoscută inclusiv de băieți aflați în pragul maturității. Acești adolescenți sunt adeseori descriși ca posedând o intuiție profundă și firească; ei încă mai au ceea ce un filosof chinez numea odată „inima dintâi” și, în această lume a corupției și compromisului, sunt singurii la care mai pot fi găsite valorile democratice și liberale, cum sunt compasiunea și generozitatea. Iar în secolul XIX, maturitatea este adesea înfățișată ca fiind ori ticăloasă, ori tristă. În *Calea întregii cărnii*²⁶⁸, Butler prezintă eliberarea tinereții de tirania vârstnicilor; în altă parte, același autor comentează, poate numai pe jumătate glumind, c-ar fi cel mai bine ca un copil să vină pe lume fără părinți care să-l crească, doar cu un cec de douăzeci de mii de lire sterline prins cu o agrafă de scutecele cu care este înfășat. Figurile parentale, care domină literatura secolului XIX, formează o tipologie de oameni aspri, cu favoriți, care întruchipează disciplina, renunțarea, ordinea, ipocrizia, controlul. Până și un caracter atât de echilibrat, precum John Stuart Mill, nu-și poate ascunde o anumită amărăciune, în *Autobiografia sa*, când amintește modul în care tatăl său, mânat de cele mai bune intenții, bineînțeles, l-a stors de orice sentiment. Mill a pierdut – numai temporar –, când a fost cuprins de disperare, convingerea că avea în față o viață utilă și plină de sens; când și-a recăpătat acea convingere, fie și treptat, criza lui a trecut. Ivan Karamazov, aflat într-o stare de spirit belicoasă, îi spune fratelui său, Alioșa, că, deși iubește cu adevărat viața, deși îi plac frunzișele lipicioase de primăvară, se așteaptă să sufere și preferă o moarte timpurie, probabil prevăzând că, ajuns la maturitate, și-ar pierde spiritul rebel și ar

deveni un simplu cinic, iubitor de confort. De vreme ce crede că Dumnezeu a creat o lume nedreaptă, se oferă să-și returneze, respectuos, „biletul“. Până la sfârșitul secolului, însă, un alt soi de romantism juvenil devine preponderent, unul care nu acceptă să fie făcut răspunzător pentru lume. Nu mai e necesar, pare-se, ca lumea să fie cântărită, pentru a se descoperi că-i lipsește o doagă; doaga-lipsă îi poate fi descoperită și fără să mai fie cântărită. Scriitorii cei mai admirați ai secolului XX sunt ori excesiv de subiectivi, ori nihiliști, ori și una, și cealaltă. Pentru ei, nu există autorități tradiționale. Statul, familia, religia, sunt considerate fantome. Autoritatea artei a cunoscut un declin printre artiștii înșiși, cu toate că literatura continuă să prospere, chiar și acolo unde ideea de literatură e tratată cu dispreț de cei auto-proclamați anti-artiști.

Motivul pentru care imaturitatea îi atrage atât de mult pe scriitorii americani, sau pe aceia dintre scriitorii europeni postbelici, care s-au lăsat influențați de americani, poate că nu este chiar foarte dificil de aflat. Pasivitatea forțată a individului care se confruntă cu imensa putere a organizațiilor moderne seamănă cu neputința copilăriei. Cei care se supun acestor combinații de putere nu sunt copii, însă, ci adulți. Prin urmare, se manifestă o rămânere la nivelul copilăriei și al tinereții, care ar putea să explice prezența unor beat-nici de vârstă medie și chiar bătrâni, precum și a unor Peter Pan-i răsuflați, ridați și deșuchești.

Cerul ni se deschide-n față, cât suntem copii!

Umbrele marii închisori încep să se-ntindă

Peste băiat, pe măsură ce crește,²⁶⁹

scria William Wordsworth, iar punctul său de vedere, susținut deopotrivă de cercetările și descoperirile psihanalitice în privința copilăriei timpurii și de sentimentul popular, a cunoscut mulți adepți.

Dintre aceștia, J.D. Salinger, un actor strălucit, e de departe cel mai bun. El își pune toată încrederea mai ales în copii și în cei cu sufletul tânăr și scrie despre ei cu mare căldură și sinceritate. De veghe în lanul de secară susține

poate prea vehement acea teorie romantică a lui, potrivit căreia copilul, vorba lui Wordsworth, este „încă Preotul Naturii“. Holden Caulfield are câteva momente profetice, care-l fac să nu prea semene a școlar. Povestirile d-lui Salinger, mai puțin ambițioase și mai puțin ideologice, sunt mai reușite decât romanul său. Dar tema lui rămâne una și-acceași. În nuvela Pentru Esmé, în iubire și mizerie²⁷⁰, un soldat se bucură de o comuniune foarte specială și privilegiată cu o fetiță și cu fratele ei mai mic. În O zi perfectă pentru pește-banană, Seymour Glass, aflat în Florida cu mireasa lui, se sinucide, însă numai după ce s-a jucat în apă cu o fetiță și i-a spus povestea lui cu pește-banană. În Ridicați până sus grinda de susținere, tâmplari, Salinger prezintă o petrecere ciudată de nuntă, ținută la New York într-o zi caniculară din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, și dezvăluie imbecilitatea comportamentului socialmente „normal“. Descrie un alt război, cel purtat de membrii obișnuiți ai societății împotriva celor neobișnuiți sau excepționali. Eroul absent este Seymour Glass, care are propriile idei despre iubire, cununii și petrecerile de la nunți. Doamnele de la petrecere, mai ales matroana de onoare, sunt furioase, când văd umilința la care o supune mirele pe mireasă. Prozatorul prezintă într-o lumină clară, nu într-o totu amabilă, codul după care se comportă femeile ultragiutate. Matroana care o sfătuiește pe mireasă este descrisă drept „o fată vâncioasă, de vreo douăzeci și patru sau cinci de ani, cu o rochie de satin roz și o cununie de flori artificiale de nu-mă-uita în păr. Avea un vizibil aer athletic, de parc-ar fi absolvit, cu vreun an sau doi mai devreme, un colegiu cu specializare sportivă. Ținea în poală un buchet de gardenii, care aducea, mai degrabă, cu o minge de volei dezumflată“. Soțul ei o descrie, jubilând, ca pe o „vrăjitoare însetată de sânge“, după toate aparențele fiind la curent cu puterile ei de secătuire. Cealaltă matroană, doamna Silsburn, e tratată cu ceva mai multă înțelegere. Transpirația i-a străpuns machiajul gros cât o clătită, dar își ține poșeta de lac, „de parc-ar fi păpușa ei preferată, iar ea însăși, o fetiță fugită de acasă, rujată și pudrată experimental, și foarte nefericită“. Aerul copilăros îi câștigă d-nei Silsburn indulgență din partea lui Salinger: ea nu face parte din cârdășia solid-agresivă a femeilor mature. Fratele mirelui, care este și naratorul, duce o mică trupă dintre oaspeții de la nuntă, inclusiv pe matroana de onoare cea războinică, într-un mic apartament pe care-l împart cei doi tineri Glass. Acolo, amestecă o carafă de băutură și-și apără fratele cu ardoare, când matroana îl acuză pe Seymour că este un individ nelalocul lui, care nu știe cum „să relaționeze“ cu oamenii.

Zice: „Este cu desăvârșire nepotrivit pentru căsătorie sau pentru orice fie și pe jumătate normal, Doamne, iartă-mă!“ Fratele îi răspunde, mânios, că puțin îi pasă de ce are de spus fie soacra lui Seymour, fie „dacă e vorba pe-așa, orice diletantă de profesie ori scârbă amatoare“. Seymour e „... poet, pentru numele lui Dumnezeu. Și-ncă poet, nu glumă“. Nici femeile măritate, nici soacrele, nici psihiatrii nu-l vor vedea vreodată așa cum este cu adevărat. După această răbufnire, fratele se așază pe marginea căzii, de unul singur, citind jurnalul lui Seymour. După toate aparențele, Seymour privește pe oricine din jurul său cu o toleranță și o iubire de-a dreptul de sfânt, cum-necum interpretând banalitățile ca pe niște miracole divine. Un desert făcut din brânză de vaci grasă, frecată cu zmeură și congelată, pe care i-l servește viitoarea lui mireasă, îi umple ochii de lacrimi. Despre d-na Fedder, observă că este o femeie „privată, pe viață, de orice înțelegere sau gust față de curentul poetic predominant, care curge prin lucruri – prin toate lucrurile. Ar putea fi și moartă, și, totuși, trece în continuare prin viață, oprindu-se doar la câte o delicată, vizitându-și psihanalistul, consumând câte un roman în fiecare noapte, punându-și corsetul, complotând ca s-o vadă pe Muriel sănătoasă și prosperă. O ador. O găsesc de un curaj dincolo de orice închipuire“. „Ah, Doamne – zice Seymour până la urmă –, dacă mi se poate pune vreo etichetă clinică, sunt un fel de paranoic pe invers: îi suspectez pe oameni de un mare complot care urmărește să mă facă pe mine fericit.“

Contrastul dintre puritate, pe de-o parte, și ticăloșia și decadența sociale, pe de altă parte, este continuat și extins în nuvele Seymour: o prezentare²⁷¹. Este o rememorare emoționantă, dar care devine oarecum prolixă, o eroare comună în hagiografie. Vulgaritatea unei lumi nerușinate, nesimțitoare, este condangată neobosit. Sfântul iartă, dar e-atât de mult de iertat. Este fermecat de orice lucru obișnuit, deși acest lucru ar putea părea înfricoșător în ochii multora, și se sinucide în punctul culminant al extazului. Așa cum orice scriitor știe prea bine, e greu de făcut ca un personaj virtuos să pară și real. Cititorii își doresc probe solide pentru orice afirmație făcută în favoarea lui. Copiii Întinericului tânjesc, eventual, să-i vadă pe Copiii Luminii, dar le cercetează referințele cu mare suspiciune. În ziua de azi, totuși, sunt mult prea sofisticați, ca să le mai ia cineva în derâdere virtutea. Sunt mai înclinați să spună: „Da, bine, e foarte frumos, într-adevăr – minunat. Ne trebuie și mai mult caracter dintr-ăsta copilăros, de un

romantism înduioșător.“ În felul acesta, un scriitor ca Salinger se poate bucura de o vastă apreciere, chiar dacă sentimentele cu care jonglează rămân la un nivel adolescentin. N-aș putea spune dacă naivitatea „inimii dintâi“ poate măcar să câștige confruntarea cu gândirea sofisticată. Nu este ușor să-i încurci pe înțelepți, pentru că ei devin mai înțelepți odată cu trecerea timpului. Cu toate acestea, Salinger face și el ceea ce trebuie să facă un scriitor: se cramponează cu încăpățănare de idealismul său fragil. Există o noblețe a sentimentului, în povestirile sale, care se dovedește, din păcate, a fi rară în literatura contemporană. Poate că o asemenea noblețe nu-i poate aparține decât inocenței sau nu poate fi apreciată decât în interiorul unui cerc restrâns. Copiii familiei Glass reprezintă o foarte restrânsă comunitate a celor aleși. Au conexiunile lor budist-orientale, dar, la nivel local, simpatiile lor cele mai puternice se manifestă între unul și celălalt. Se întâmplă curent în scrisul american (la Hemingway și Fitzgerald, printre alții) ca lucrurile cele mai bune să poată fi apreciate exclusiv de inițiați, de cei mai mulți în oameni. În cazul de față, tinerii și cei cu sufletele pure sunt vizați.

Samuel Butler declara, cu aproape un secol în urmă, că putea să suporte minciuna, în schimb detesta imprecizia. John O'Hara, și el, are o pasiune pentru corectitudine și, în calitatea lui de istoric social, nu tolerează nimic altceva, decât faptele precise. Știe că, în 1926, o doamnă cu o aplecare pentru dulciuri ar mânca bomboane de ciocolată de la Lowney (sau de la Samoset, de la Page & Shaw, de la Whitman); știe prea bine ce-ar însemna să fii ales pentru a face parte din a Doua Echipă Pan-Americană a lui Walter Camp²⁷²; cât de departe poate ajunge un glonț de calibru 7,62; cum ar fi putut face avere oricine, folosindu-se de piața neagră, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; de câte ori simte nevoia un mecanic auto din Trenton, New Jersey, să-și schimbe hainele. Informațiile pe care le deține par să fie inepuizabile; și le prezintă, cu o oarecare mândrie, ca pe ceva real și aproape fascinant, de fiecare dată. Parcurgând cele douăzeci și trei de povestiri din cea mai recentă culegere a lui, Aprinzătorul de la Capul Cod²⁷³, simți tăria faptelor, dacă sunt înregistrate de un autor îndrăgostit de ele până la fanatism. În stilul său de a scrie, d-l O'Hara este un maestru. Are un auz fără cusur în materie de dialog. În povestirile plasate în secolul XX, cum este Inginerul, nici un personaj nu este prins folosindu-se de jargonul

unei perioade ulterioare. Și există o evidentă mândrie legată de această evitare a notelor false și a exceselor de la nivelul dialogului. Este pardonabilă, dar este și observabilă. Inginerul, pe nume Weeks, care se mută la un hotel, își aranjează ploile într-o discuție întinsă pe cinci pagini cu Jimmy, hamalul negru. Stabilește cu el tarifele pentru spălatul hainelor, îi spune că-și dorește costumele călcate fără pliuri la mâneci și hotărăște dacă Jimmy trebuie să scoată șireturile, când îi lustruiește pantofii. Jimmy îi răspunde: „Când mi se cere, le trec pe sub jet de apă și le storc bine, s-arate frumos și proaspete. Fac totul cum trebuie. Dar unii nu-mi cer“. – „Da, bine, eu cer.“ – „Bine, domnule, am văzut asta.“ – „Îmi place ca lucrurile mele să fie făcute într-un anumit fel.“

Weeks nu e singurul care-și dorește ca lucrurile să fie făcute într-un anumit fel. O'Hara e la fel de bun observator, și de penetrant, când vine vorba despre detalii. Admirația sa deplină se îndreaptă către cei care-și cunosc meseriile și, cu toate că inginerul însuși se dovedește a fi un ou stricat, O'Hara îi înregistrează, totuși, realizările cu o plăcere și o energie care aproape că sugerează simpatie. Scriitorii realiști urmează o metodă – recognoscibilă încă de la Montaigne – de a da roată pe deasupra faptelor, așteptând momentul prielnic, în care să se năpustească asupra esențialului. O'Hara demonstrează cât de utilă rămâne această metodă. Numai că există situații în care esențele propuse de el nu prea sunt esențiale. Unele dintre povestirile lui par să fie niște mici teleferice, colorate și sclipitoare, dar care nu au în ele nici un pasager. În Duminică dimineata, de exemplu, nu are conținut aproape deloc. În Dreptate, face o încercare nereușită de a pune pe tapet problemele de conștiință care tulbură un bărbat aflat în toamna vieții, năpădit, când se aștepta mai puțin, de dorințe sexuale: „Cum aș putea să-mi explic ce mi s-a întâmplat? Mi-am revenit în simțiri, așa cum eram odată, dar de astă-dată era ca răcoarea pișcătoare a unei toamne îndepărtate, și nu aceea presiune izvorâtă din memorie, a unei femei lipite de mine, care mă readucea în simțiri cu atâta disperare. Aproape că nici nu mă gândeam la ea; mă gândeam la mine. După care, am început să mă gândesc la viața aceasta nouă, care ar fi rămas incompletă, dacă nu mă-ntorceam încă o dată la acea casă hidoasă. Această viață nouă era hidoasă și ea, dar îmi pierdusem orice simț al frumosului, pe care poate că l-am avut odată. Da, mă gândeam, omorât de un ger coborât prea devreme, și dracu' să-l ia. Un lucru omorât, un altul readus la viață; iar ceea ce se dusesse, de-a binelea se dusesse și era

bun așa, dus și nefolositor. Atâta doar, că această viață nouă și hidoasă nu era deloc moartă“. O asemenea lipsă de claritate și de judecată sănătoasă rar se-ntâlnește la O'Hara. El ajunge rareori la sentimentele fragile abordându-le frontal. Din motive de la sine înțelese, îi iese mai bine lucrurile, când le abordează indirect.

În linii mari, îi preferă pe oamenii onești, direcți și simpli, stoici și bine-crescuți. Ernest Pangborn, din Profesorii, când realizează că-l judecase greșit pe colegul său, Jack Veech, se gândește dacă s-ar cuveni să-i spună ceva: „Un compliment i-ar fi fost respins, iar o vorbă de milă ar fi fost de neconceput. Ba chiar, complimentul i-a fost făcut lui Pangborn însuși: Veech l-a onorat cu încrederea lui și i-a făcut parte mai subtil, mai autentic, de părerea lui bună, necerându-i asigurări suplimentare în privința tăcerii sale“. Acestea sunt virtuțile tăcute, care-i plac lui O'Hara. Trimit cu gândul la Kipling. Aici, „sinele suveran“ al romantismului este înlocuit cu sinele cuviincios, mai reticent și mai temperat. Sinele acesta cuviincios extrage o mare satisfacție din faptul că aparține unei clase de inițiați, care au un fel de simț anume al lucrului care se cuvine. Romantismul unei vieți interioare complicate și, eventual, tolerant cu sine este respins de O'Hara, la fel cum fusese respins și de maestrul său, Hemingway.

*Altă țară*²⁷⁴, de James Baldwin ar trebui privit, eventual, ca un document, nu ca un roman. E greu de crezut că Baldwin, cu talentul său, putea să-l privească el însuși cu seriozitate, ca fiind o lucrare de ficțiune. Personajele țin de o realitate intermitentă: pe una și-aceeași pagină, pot fi autentice într-o frază și false și lipsite de vitalitate în altă frază. Stilul este acum aprig, liber, dramatic; acum artificial, prostesc, găunos. Scenele de dragoste – multe – sunt ca naiba de proaste, retorice într-o manieră lawrenciană de joasă speță, într-un fel de jalnic misticism al naturii, cu pâraie, fluxuri, jungle și evenimente cosmice desfășurate în limbajul țipător al așa-numitei „împliniri instinctuale“. Fără îndoială că este o carte mânată de bune intenții și poate că servește, într-adevăr, interesele progresului social, dar materialul în sine e foarte slab calitativ, de o sensibilitate falsă, făcut parcă numai din fraze și aproape lipsit de orice sentiment. Baldwin este autentic și admirabil când exprimă furia sau indignarea, și câtuși de puțin convingător când scrie despre iubire și

tandrețe. În acest roman, toate chestiunile importante – multe și ele – se traduc în sex. Adevărul și onoarea, indignarea, iubirea și ura, nedreptățile societății americane, conflictele rasiale amenințătoare și explozive, pentru care nu există o apologie acceptabilă – situația negrului din America este scandaloasă –, toate acestea sunt legate de Baldwin de tema sexului. Sexualitatea civilizată albă este denunțată și blestemată fără milă. Tot ce ar accepta cetățeanul alb obișnuit al acestei țări ca fiind mediu și firesc, valorile lui „etalon“, Baldwin face praf și pulbere. „Tot jazz-ul ăla cu pământul celor liberi și căminul celor bravi²⁷⁵“, zice o femeie de culoare din Altă țară. „Sunt zile, iubire, când îmi vine să mă transform într-un pumn uitate-așa de mare și să fac țândări nenorocita asta de țară. Sunt zile în care nu cred că are vreun drept să existe.“ „Tu nu i-ai urî pe toți albi – zice același personaj în altă parte –, dacă te-ar ține aici ca-ntr-o pușcărie?“ Se referă la mahalalele din Harlem, cu toată mizeria, urâtenia și starea lor jalnică. „Dacă te-ar ține aici, te-ar stafidi, te-ar înfometa și te-ar face să te uiți cum tata, și mama, și sora, și iubitul, și fratele, și fiul, și fiica ta mor, sau înnebunesc, sau ajung la sapă de lemn chiar în fața ochilor tăi? Și asta, nu în grabă, cum ar fi de la o zi la alta, ci în fiecare zi, în fiecare zi de la Dumnezeu, ani și ani de zile, generații întregi?“ Mânia este justă. Prin urmare, ca document, Altă țară prezintă o mare importanță; dar prea puțin reprezintă, în rest, pentru progresul romanului.

În 1940, George Orwell a scris un studiu laudativ la adresa lui Henry Miller (În burta balenei²⁷⁶), în care observa că o schimbare semnificativă survenise în literatură. Aceasta din urmă renunțase, odată cu Miller, la ceea ce Orwell numea „limbajul de Geneva²⁷⁷ din romanul obișnuit“ și „scotea la lumină Realpolitik²⁷⁸-a din străfundurile minții“. În cazul lui Miller, spunea el, „problema nu este, propriu-zis, aceea de a explora mecanismele minții, cât de a conștientiza faptele de zi cu zi și emoțiile cotidiene. Pentru că adevărul este că mulți oameni obișnuiți, poate chiar cei mai mulți dintre ei, vorbesc, într-adevăr, și se comportă în felul descris aici. Asprimea frustă cu care vorbesc personajele din Tropicul Cancerului este foarte rară în literatură, dar extrem de comună în viața de zi cu zi; am auzit iar și iar asemenea conversații purtate între oameni care nici măcar nu erau conștienți că vorbeau frust“. Orwell are perfectă dreptate în privința lui Miller, care a venit în literatură cu lucruri inexistente până atunci. Problema scriitorului,

pe măsură ce înaintează în această zonă amorfă a faptelor de zi cu zi, este ce are de făcut cu ele, dacă nu vrea decât să ne șocheze pe noi, cititorii, cu ele sau are vreun alt scop. Miller a fost întotdeauna un artist, dar scriitorii care au învățat de la el, precum Baldwin, n-au crezut în fiecare caz c-ar fi nevoie de așa ceva. Unii au considerat că este obligatoriu să traverseze haosul, cutremurați de sus până jos și despuiați, sau să trăiască experiența dezintegrării – pentru că dezintegrarea este o realitate. Și arta trebuie să se supună și ea respectivei anihilări. Mulți scriitori se opun cu strictețe unei arte care triumfă, în timp ce omenirea suferă, în orice altă sferă a existenței sale. Baldwin trebuie că se numără printre aceștia din urmă, pentru c-ar putea foarte bine să scrie romane mai bune, cu condiția să creadă că ele i-ar servi mai eficient scopurile morale. Este un scriitor care, din motive lesne de apreciat, nu vrea să ia în serios literatura făcută de dragul literaturii. Și totuși, nici nu poate renunța la ea, pentru că el este scriitor, ba chiar un scriitor foarte la modă. Are un public numai al lui, în mare măsură alb și liberal, pentru care îndeplinește o funcție semnificativă moralmente, dar dubioasă din punct de vedere artistic. În privința moralității sale, atât din roman, cât și din recentul studiu publicat în *The New Yorker* (acum, și în volum, sub titlul *Focul data viitoare*²⁷⁹), ea este aprigă, dar amorfă. Baldwin crede intens, dar într-o manieră deosebit de vagă, în iubire și libertate. America albă rămâne șocată, când află că este în așa măsură detestată, dar este și atrasă de mânia denunțătoare, de faptul că eșecurile îi sunt expuse, și fascinată, în unele cazuri, de sexualitatea mai liberă și mai profundă care le este atribuită adesea negrilor. Baldwin acceptă alegația populară după care tăria morală și capacitatea de a simți mulțumire sexuală sunt legate între ele. În multe romane moderne, impotența sexuală și răutatea merg mână-n mână, iar (la Lawrence, în *Amantul doamnei Chatterley*, de exemplu) cei desexualizați sau infirmi la capitolul instincte sunt cei mai devotați servitori ai unei civilizații lipsite de suflet, industriale. Baldwin se sprijină implicit pe aceste idei lawrenciene, în ultimă instanță izvorâte din psihanaliză, și-l arată pe negru, așa insultat și desfigurat cum îl știm, ca fiind mai loial propriilor instincte, mai apropiat de realitate, mai bun și mai omenos, decât asupritorii lui albi: „Nu trebuie să uiți ce i se întâmplă cetățeanului ăstuia, după tot ce-a îndurat, când se-ntoarce... acasă: își tocește pantofii, căutându-și o slujbă ori o locuință; merge, cu pielea pe care o are, în autobuze segregate; vede cu ochii lui pancartele pe care scrie: «Albi» și «Persoane de culoare» – mai ales cele pe care scrie: «Doamne albe» și

«Femei de culoare»; se uită adânc în ochii soției lui; se uită-n ochii fiului său, ascultă, cu urechile lui, discursurile politice – și pe cele din Nord, și pe cele din Sud; imaginează-ți că ți se spune ție să «servești»“. Și toate acestea se petrec în cea mai bogată și mai liberă țară din lume, la mijlocul secolului XX.

Burghezul îi furnizează material autorului de comedii, și asta de când s-a ivit pe scena istoriei; chiar și acum îi furnizează, deși traiectoria sa istorică – așa se spune adesea – e pe cale să se-ncheie. În Burghezul gentilom, al lui Molière, e proaspăt și stârnește râsul; în Casa inimilor zdrobite²⁸⁰, a lui Shaw, este ca și sleit; avuția însăși a d-lui Mangan este o ficțiune, o glumă, iar prudența este și cea care-i provoacă moartea. Nu atât burghezul în sensul deplin al termenului constituie tema comediei moderne, cât omul mărunț – cel care maimuțărește demnitatea și rafinamentele mai-marilor societății. În romanul de secol XIX, subiectul bărbatului sau femeii mânați de ambiție, aflați la numai o generație de lucrătorul agricol sau de țăran, cum este Jude al lui Hardy sau Emma Bovary a lui Flaubert, provincialul obscur căruia-i sucește capul câte o carte nefastă și care visează la delicatețea romantică și fericirea erotică, este tratat cu o seriozitate profundă, ba chiar tragică. Shaw a tratat-o, mai târziu, într-o manieră amestecată, în Pygmalion, unde biata fetiță a lui Doolittle, culeasă de Profesor de la groapa de gunoi și învățată să vorbească precum o femeie din înalta societate, dezvoltă și un spirit nou și devine capabilă de sentimente și suferințe de o factură diferită. Omul obișnuit, ca Jude al lui Hardy, care se îndrăgostește de învățătură și religie, de civilizație și de toate formele înalte ale gândirii și simțirii, nu descoperă, după o luptă ambițioasă și sfâșietoare, decât snobismul celor învățați, găunoșenia credințelor și o civilizație muribundă. Eforturile îi sunt răsplătite cu suferința introspecției și o agonie a spiritului.

Autorul de comedii al secolului XX a bătut multă monedă pe individul retras, ponosit, care o face pe gentilomul. O asemenea figură este Leopold Bloom din Ulise de Joyce – „Ce grozavi mai suntem azi, de dimineață!“²⁸¹ În filme, tipologia este reprezentată de Charlie Chaplin și de acel clochard din A noastră-i libertatea²⁸², de René Clair, vagabondul care se transformă într-un magnat burghez, dar găsește apoi că e prea mult pentru el și se

întoarce pe drumuri. Artiștii și poeții înșiși s-au distrat, jucând rolul persoanei respectabile, deghizându-se în funcționari de bancă sau în șefi de firme de asigurări, râzându-și la modul subversiv de concepția romantică asupra personalității artistice, ca și de individualistul mărunț, cu origini comune și pretenții de noblete. O „demnitate“ aparentă mai este încă bună să stârnească râsul, așa cum a dovedit recent J.P. Donleavy, în *Roșcatul*²⁸³. Sebastian Dangerfield, care pretinde că studiază dreptul la Dublin, insistă întruna cu demnitatea sa, îi tratează condescendent pe negustori și pe „cei de la țară“, dar e, de fapt, un ticălos amuzant și un senzualist lipsit de orice scrupule. Viața particulară, viața interioară, sensibilitatea merituoasă și chiar lăudabilă – toate acestea s-au transformat și ele, în prezent, în material de comedie. Cu mai bine de un secol în urmă, Stendhal se arăta deja plictisit de persoana întâi singular și se plângea de faptul că era foarte dificil să scrii întruna „eu“. Explorarea conștiinței, introspecția, cunoașterea de sine, ipohondria, înfățișate cu atâta solemnitate în literatura secolului XX sunt abordate ironic și umoristic într-o carte precum *Conștiința lui Zeno*²⁸⁴, de Italo Svevo. Viața interioară, „conștiința nefericită“, organizarea vieții personale, „alienarea“ – toate chestiunile triste, cărora scriitorul romantic târziu le rezerva un ton special, de dezamăgire și amărăciune – sunt întoarse pe dos de autorul de comedii modern. Preocuparea de sine profund subiectivă este luată în derâdere. Sentimentele mele, traumele din copilăria mea, seriozitatea mea morală, progresul meu, sensibilitatea mea, fidelitatea mea, vinovăția mea – cititorul modern este ușor de amuzat de toate acestea. Poate că explozia demografică face să pară caraghioase formele acestea de preocupare de sine. Poate că revoluțiile politice și științifice, războaiele, diferența dintre doctrină și practică în toate țările moderne, eșecurile din domeniul religiei et cetera – explicațiile sunt multe, fără număr – au împins în desuetudine formele prevalente ale individualismului.

Ca să ne ghideze în asemenea observații, s-ar putea dovedi utilă o comparație între *Moarte la Veneția*, de Thomas Mann și *Lolita* lui Nabokov. Ambele sunt povestiri despre niște bărbați mai în vârstă, care se îndrăgostesc de câte cineva mult mai tânăr. Paralela este, într-adevăr, una foarte apropiată. Humbert Humbert este Gustav von Aschenbach²⁸⁵ în forma sa comică. La Nabokov, este luată în răs tema freudiană, nietzscheană. Humbert nu este impresionat de relația bolnăvicioasă, nici n-o asociază cu geniul; perversitatea este un concept din trecutul în care se purtau favoriți și

care avea propriile idei despre normalitate. Nu ilustrează nici tema lui Apollo și Iacint²⁸⁶, pe care Thomas Mann o dezvoltă cu atâta seriozitate. Întrebările despre destinul omenirii nu-l clintesc deloc de la bunu-i stil grav, germanic. Se îndrăgostește fără aluzii clasice și-și ucide rivalul, pe nume Quilty, transformându-se într-o parodie grotescă a iubitului gelos. Acesta din urmă nu se poate abține, să moară și el așa cum s-ar cuveni, ci își râde în același timp de el însuși, de ucigașul său și de marea pasiune, care e valoarea vieții.

Nu doar solemnitatea fadă a epocii Eisenhower²⁸⁷, cu pietatea ei rotofeie și cu lipsa de spirit prin locurile înalte, a descurajat comedia în America. În prezent, Administrația Kennedy, chiar dacă apreciază mai mult spiritul, nu ne oferă prea multe motive de râs. Demnitatea cetățeanului dintr-o democrație – pe ea au insistat, fără pic de umor, niște minorități care, pe vremea când nu aveau nici o putere, făceau obiectul unei satire fruste și nesimțitoare. Nu contează că Huckleberry Finn este o carte clasică și că sclavul fugar, Jim, este un personaj grozav. I se spune acolo Nigger („Negroteiul“) Jim, și, din acest motiv, opinia publică de culoare militează în mod organizat pentru desființarea cărții. Alte minorități, în lupta lor pentru egalitate, n-au avut un comportament mai breaz, iar efectul a fost un „respect“ mimat, retoric. Iritabilitatea sau hipersensibilitatea diverselor clase, care se dezvoltă pe parcursul ascensiunii lor sociale, eșuează, din nefericire, în pompozitate, ipocrizie și tiranie. Începem să-nțelegem ce înseamnă acest lucru, când îl auzim pe premierul Hrușciov plângându-se că poezii și pictorii generației mai tinere din Uniunea Sovietică „mănâncă pâinea poporului“ și-l răsplătesc pe acesta cu „un putregai sinistru și niște mîzgăleli oribile“. Iată la ce conduce politica după care arta este chemată să servească nemijlocit scopurile sociale și politice ale oricărui regim sau ale oricărei clase. Orice despot, scria odată, în maniera lui afectată, George Bernard Shaw, are nevoie de un supus neloial, care să-l mențină cu capul pe umeri. El, autorul de comedii, era supusul respectiv neloial, a cărui datorie periculoasă era să-i reamintească despotului adevărul. Este oarecum demodat să pretinzi că adevărul se dovedește mereu suficient de limpede, pentru ca scopul autorului de comedii să fie clar pentru oricine. Brutalitatea unui tiran, care este în mod evident nebun și care ucide sau aruncă în temnițe milioane de oameni, face dureros de limpede, oribil chiar, adevărul.

Norocul nostru, că n-am avut niciodată de-a face cu ceva chiar atât de cumplit: formele noastre de tiranie sunt incomparabil mai blânde. Însă am face bine să nu ne pierdem timpul prea mult felicitându-ne singuri. Avem și așa destule probleme ale noastre.

Din motive aparent specific americane, pretenții de multe feluri se cuvin luate foarte tare în serios. Confruntat cu oameni care, într-un alt context, ar fi putut face obiectul satirei sau al caricaturii, scriitorul s-a simțit obligat să-și dreagă respectuos glasul și să-i prezinte cu apelative precum „D-l Bădăran“ sau „onorabilul domn Idiot“. După cum observa un critic perspicace, d-l Harold Rosenberg, în această privință, scriitorul „își iubește vecinii prea mult, într-atâta e de tulburat de slăbiciunile lor“. Altfel spus, îi abordează pe toți cu onestitatea la care sunt îndreptățiți, teoretic. Și apoi, fie din lipsă de curaj ori de candoare, fie pentru că nu se încrede în propriile instincte ori nu și-a dezvoltat încă o înțelegere proprie, conferă o mare măsură de solemnitate unor teme altminteri comice la modul intrinsec. „Cu ceva mai puțină iubire și solidaritate vădite de scribii lor, bravii din fotoliile parlamentare ale țărmului de nord al Long Island sau comitatului Mississippi ar fi putut furniza niște grotescuri vii la fel de solide precum cele ale lui Dickens ori Gogol“, scrie Rosenberg. „Fitzgerald și Faulkner, în schimb, ezită să-i arunce la câinii comediei pe acești cetățeni de care depind «valorile» lor.“

Situația se schimbă, treptat. Autorul de comedii nu se arată mai dispus acum decât înainte, să atace puterea la sursa ei, dar a început să exploateze comic tema romantică a sinelui prețios prin unicitate. Sensibilitatea romantică n-a dus niciodată lipsă de satiriști, care s-o ia peste picior. Thomas Love Peacock s-a numărat printre primii. Dostoievski, în Posedații, a luat într-o minunată zeflema personalitatea prin excelență romantică. Dar, în linii mari, mișcarea modernă din literatură constituie o victorie a nefericirii, și, chiar și în piesele și romanele „absurde“ recente, dai peste mai multă disperare metafizică, decât peste veselie. Totuși, o mână de scriitori, printre care și unele dintre cele mai bune talente ale generației actuale, ne-au furnizat, în comedie, singura ieșire din starea de spirit prevalent-pesimistă, de descurajare și de seriozitate superficială (efectul degenerativ al ambiției de a înfățișa o seriozitate profundă). Să sperăm că, odată alungată prin râs și huiduieli, de către spiritul comic, orice stupizenie superfluă și solemnă, vom

asista la revenirea unei seriozități morale autentice în literatură. Indiferent de ce am putea decide, în ultimă instanță, pe baza metafizicii existențiale, a psihologiei moderne, a marxismului sau a logicii simbolice, despre semnificația unei vieți individuale, cel mai potrivit și rațional este să ne amintim că există, în prezent, mai multe vieți individuale decât oricând înainte și că anumite revoluții din domeniul producției le-au făcut posibile, aceste vieți. Învățământul public gratuit le-a dat – în această ordine – puterea să se exprime și o nouă capacitate de înțelegere nepoților și nepoatelor unor truditori neștiutori de carte. Un spirit revendicativ puternic și universal, mult-așteptat, se manifestă pentru prima dată cu vorbele proprii, eliberând ceea ce era, probabil, de așteptat – strigătul care spune că lumea este abuzivă și că existența este absurdă. În această situație, spiritul comic devine și spiritul rațiunii, opus orgiei populare de infamie din literatura modernă.

În ceea ce privește viitorul, el nu mai are cum să ne șocheze, de vreme ce singuri am întreprins tot posibilul, ca să ne scandalizăm. Atât de complet am demitizat Sinele, încât nu mai putem continua în același fel. Poate că vreo putere dinăuntrul nostru ne va spune ce suntem, după ce vechile concepții greșite vor fi fost date la o parte. Nu încape îndoială că ființa umană nu mai este ceea ce considera ea însăși, în mod obișnuit, cu o generație în urmă. Întrebarea, totuși, rămâne. Ea este ceva. Ce este? În opinia mea, la o întrebare de felul acesta, scriitorii moderni au răspuns nesatisfăcător. Ne-au spus, la modul indignat, sau nihilist, sau comic, ce mare greșală comitem, dar, altminteri, ne-au oferit prea puține soluții. Cert este că scriitorii moderni păcătuiesc, atunci când presupun că știu ceea ce spun, că fizica știe sau că istoria știe. Subiectul romancierului nu poate fi știut în nici unul dintre aceste moduri. Misterul sporește, nu se reduce, pe măsură ce tipurile de literatură se demodează. Și totuși, Simbolismul, sau Realismul, sau Sensibilitatea – ele se demodează, nu misterul omenirii.

[1963]

Băiatul desculț. Despre Evgheni Evtușenko

Fotografiile lui Evtușenko din Autobiografia²⁸⁸ sa precoce arată un tânăr zvelt, cu părul pieptănat în față, à la Bertolt Brecht, recitând poezii în lumina reflectoarelor, neînhibat de mulțimea de oameni și microfoane. Gestica sa, cu mâinile la piept, ca-și-cum și-ar prezenta inima, ne amintește că Diaghilev, Stanislavski, Șaliapin, de exemplu, n-au ieșit dintr-un vid. Mișcările rusești, elocvența rusească sunt la fel de vii. Patricia Blake îl descrie pe Evtușenko, în revista Encounter, ca fiind „nemaipomenit de chipeș, de antrenant. Îmbrăcat cu o cămașă sport americană, care avea un model sălbatic, pe sub un costum de mătase cenușiu... făcea semne către public, de parcă i-ar fi cunoscut pe toți“. Evtușenko e-o stea. Ziarul The Saturday Evening Post îi publică autobiografia cu o introducere scrisă de fostul șef de la CIA, în retragere acum, d-l Allen Dulles²⁸⁹. Evtușenko e rău pentru Ei, bun pentru Noi. Pe premierul Hrușciiov, îl sâcăie. Pe tovarășul Ilicev, propagandistul-șef de pe vremea lui Stalin, îl scoate din minți. În Uniunea Sovietică, Evtușenko a fost etichetat drept „delinquentul juvenil numărul unu al Rusiei“. În relatarea ei, d-ra Blake îl descrie ducând o viață de poet, adorat de tineri, entuziast, amator de vinuri și îndopându-se cu ciocolată. Fotografiat alături de cosmonautul Iuri Gagarin sau făcând semne cu mâinile, într-o nepăsare fermecătoare, călcându-și de unul singur pantalonii, etalând cravate din blană – după toate aparențele, Evtușenko satisface nevoia marelui public, din Rusia și din alte părți, de a vedea figura unui poet rus care vorbește pe față, curajos, despre chestiuni care țin de conștiință, un poet civic de un fel anume, căruia și în Vest, și în Est i se simte lipsa rău de tot – un simbol pentru spiritul liber.

Trebuie că Evtușenko este un tânăr curajos. Lumea e de așa natură, încât scrii un poem în care deplângi asasinarea a zece mii de evrei de către naziști în râpa de la Babi Yar²⁹⁰, din apropiere de Kiev, și te trezești criticat de premierul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. La o reuniune specială a intelectualilor și artiștilor, ținută la Kremlin pe 8 martie 1963, Nikita Hrușciiov declara: „Evenimentele sunt prezentate, în poem, de parcă numai populația evreiască le-ar fi căzut victimă fascismului criminali, când adevărul este că de mâna măcelarilor hitleriști au pierit nu puțini ruși, ucraineni și oameni sovietici de alte naționalități. Se vede clar că autorul nu a dat

dovadă de maturitate politică și se face vinovat de ignorarea faptelor istorice. Pentru cine, și de ce, a fost necesar ca problema să fie prezentată ca-și-cum populația de naționalitate evreiască a țării noastre ar fi fost hărțuită?“ Există anumite fapte comune ale lumii moderne, pe care mintea nu le acceptă din prima clipă și care trebuie să fie vârâte în capetele oamenilor cu bâta. De ce continuă Rusia, la optsprezece ani după distrugerea lui Hitler, să-i persecute pe evrei? Și de ce premierul sovietic îl îndeamnă pe poet să-și rescrie versurile? Adevărul este că Evtușenko, de atunci, a completat poemul Babi Yar, pomenind și de ucraineni, și de ruși. Adică un poem întreg numai despre o chestiune evreiască? Așa ceva, guvernul rus nu poate îngădui.

În versiunea lor englezească, poemele lui Evtușenko par cu desăvârșire inofensive, alcătuite din lapte, unt, ouă, tapioca – ingredientele cele mai nevinovate. Nici în autobiografia sa, Evtușenko nu se arată vreun revoluționar feroce. „Omul este un idealist prin firea sa... omul simte nevoia să viseze... Cel mai important lucru în viață este bunătatea umană.“ Nu-i vine deloc ușor unuia din afară (și care nici nu e kremlinolog) să priceapă de ce s-ar confrunta cineva cu cenzura, pentru publicarea unor asemenea gânduri binevoitoare la Paris, în L'Express. Realitatea este, însă, că așa ceva, în viziunea oficialităților din Rusia, constituie un act extraordinar de provocator. Până și Gagarin s-a dezis de Evtușenko, pentru c-a spus „lucruri de felul acesta în presa din străinătate, despre țara noastră și poporul nostru... Mi-e rușine cu tine“.

Evtușenko scrie: „Îmi iubesc foarte mult conaționalii, nu numai ca rus, dar și ca revoluționar. Cu atât mai mult îi iubesc, dincolo de tot ce s-a întâmplat, cu cât nu și-au pierdut nici o clipă credința în puritatea originară a ideii revoluționare, cu toată mizeria care a pângărit-o de atunci“. Retorica lui derivă, parțial, din sloganuri. El recombina fragmentele acestea de sloganuri într-o critică a stalinismului, birocrăției, dogmatismului, epurărilor, a lagărelor de concentrare, totodată protestând, în numele purității patriotismului său și al fidelității sale față de idealurile comuniste. Este ca-și-cum un poet american ar căuta să smulgă americanismul de la Societatea John Birch²⁹¹, folosind limbajul oratoric al revoluționarilor de la 4 iulie²⁹². „«Comunist» și «dezinteresat» înseamnă același lucru“, zice Evtușenko, în timp ce autoritățile se-ncruntă la el, care s-ar zice că tremură de frica lor.

Probabil că simte nevoia să exercite presiuni, atâta cât îl ține curajul, ca să sprijine progresele Dezghețului²⁹³ sau ale Primăverii rusești. Dar „autobiografia“ lui este un document politic scurt, de 124 de pagini, mai degrabă decât unul personal. Evtușenko însuși rămâne o figură fantomatică la finalul acestuia. Și faptul că Sargent Shriver²⁹⁴ a hotărât să le ofere exemplare din Autobiografie membrilor Corpului Păcii demonstrează că felul acesta de sifon politic a devenit la fel de plăcut la gust în Occident, cum este și în Răsărit.

Adepții lui Evtușenko din Rusia sunt tinerii, studenții, și, mai mult ca sigur, poetul se bucură de o mare atracție în rândurile intelectualilor, ale intelighenției²⁹⁵ tehnice indispensabile dictaturii – fizicieni, chimiști, proiectanți industriali. Diverși indivizi ciudați, participanți la lecturi de poezie, ies la iveală și se identifică drept „inginerul Cutare“. În Autobiografia sa, Evtușenko își prezintă un prieten fizician, un anume Tarasov, care are „fruntea unui marțian și o tablă de șah mereu la subțioară“ și care-l ajută și încurajează. Nici o societate modernă nu poate funcționa fără acești intelectuali de formație tehnică, și probabil că evtușencii din Uniunea Sovietică se referă la mai multă libertate, când cer să existe mai mulți reprezentanți ai acestei clase. Liderilor comuniști, formați în asprimea și brutalitatea vremurilor staliniste, probabil că sfidarea blândă a lui Evtușenko și faptul că el insistă pe câteva lucruri absolut decente și elementare li se par scandaloase. O asemenea „sfruntare“, dac-ar fi avut loc în urmă cu douăzeci de ani, ar fi fost pedepsită cu un foc de pistol în cap, undeva prin beciurile Lubiankăi²⁹⁶. Liderii partidului recunosc, pare-se, că zilele acelea sunt istorie, de-acum. Despre Evtușenko se spune că i-ar fi atras atenția lui Hrușciov că mormântul nu este un remediu perfect pentru toate relele. Să sperăm că premierul e-n stare să tolereze puțină impertinență. Nu poate continua să-i terorizeze pe intelectualii de formație tehnică după metodele de pe vremuri, iar aceștia par să fie mari iubitori și consumatori de poezie.

[1963]

Bummidge, omul meu

În America, puțini romancieri se aventurează, de fapt, să scrie piese de teatru, dar aproape toți sunt absolut convinși c-ar putea foarte ușor să devină dramaturgi. Pentru ei, să aibă o asemenea convingere este ceva foarte firesc. Un scriitor trebuie să se considere capabil să răspundă oricărei cereri din domeniul său de activitate. Tradiția face din el un anti specialist. Cu toate c-a simțit și el presiunea universală de a se limita la o singură profesiune, o încredere în propria multilateralitate, forțată adeseori să se ascundă în fantezii, supraviețuiește în poeme sau alte manifestări inspirate, notate în grabă prin agende vechi.

Eram perfect pregătit, eu însumi, să mă fac dramaturg, așa că n-am fost luat prin surprindere în urmă cu câțiva ani, când Lillian Hellman²⁹⁷ mi-a sugerat să scriu o piesă de teatru. N-a trecut mult, și piesa mea era gata. Domnișoara Hellman a găsit-o amuzantă și a estimat că, timp de opt ore, ar fi putut fi jucată fără orchestrații wagneriene. Mi-a oferit sfaturi valoroase, dintre care multe nu mi-au fost de nici un folos, pentru că presupuneau colaborarea unor experți și găsirea unui teatru care să fie interesat de adevăratele de piesa mea. Drept care, mi-am pus la sertar proiectul utopic și am revenit la textele mele de ficțiune.

Acum vreo doi ani, am fost invitat de așa-numitul Teatru al Ideilor Vii să citesc din piesa mea. Acest grup – care se bucură de sprijinul unor scriitori și artiști, precum Robert Lowell, Lionel Abel, Robert Hivnor, Eric Bentley, Mary Otis, Shirley Broughton – atrage audiențe destul de bune duminica după-amiază. Mi-am luat la citit manuscrisul și am tăiat din el câteva ore zdravene. Chiar și așa, un eventual spectacol ar fi fost foarte lung. Am luat cu mine toate părțile și am citit cât am putut de repede. Înebunit de exaltare, am început să dau semne că-mi pierdeam vocea, și nici măcar nu ajunseseam la actul al doilea. Propria virtuozitate m-a sleit de puteri și cea dintâi victimă a inventivității mele am fost eu însumi.

Întrebați un scriitor ce părere-și face de teatrul american, și vă va spune că nu are limbaj, că-i lipsește retorica sau gestică. Întrebați orice profesionist al teatrului ce nu e bun la piesele scrise de romancieri, și vă va răspunde că

oamenii ăștia habar n-au care-i diferența dintre o pagină și-o scenă. În această privință, este cam devreme ca eu să formulez vreo părere, care să merite luată în considerare. De un lucru sunt, însă, conștient de pe acum, și anume de limitările pe care le impune teatrul autorității scriitorului. Mă miră și mă amuză, când îmi dau seama de cât de independente sunt obișnuințele unui romancier.

Când e singur cu fila lui de hârtie, între patru pereți, sentimentul de solitudine i se vede compensat de o mai mare măsură de autonomie. În teatru, descoperă bucuria colaborării. Răposatul Georges Bernanos²⁹⁸ deplângea faptul că truda scrisului în izolare îi lipsește pe romancieri de contactele esențiale pentru ființa umană. Este, într-adevăr, o privațiune amară și dureroasă, chiar dacă, în anumite cazuri, este o preferință temperamentală de-a romancierilor. În schimb, în teatru, vezi fețele unor oameni vii, te simți parte a unei trupe, inima ți se deschide către actori, chiar și spre zonele imunde, precum cele din jurul Străzii 44-Vest²⁹⁹. Până și vagabonzii care dorm în pragurile ușilor sunt ca niște îngeri cretinizați. Prețul acestui întreg deliciu este o reducere a puterilor exclusive ale individului.

Există anumite asemănări evidente între Broadway³⁰⁰ și Washington, D.C. În amândouă, progresul se realizează prin compromis. În amândouă, se pot vedea funcționând sisteme de echilibrare. Ambele își fac treburile publice prin intermediul unor mișmașuri politice misterioase. Dramaturgul scrie legislația, regizorul face să treacă proiectele de legi prin comisii, și acestea sunt puse în practică, după multe negocieri și modificări.

Nu-i o analogie trasă de păr. Un romancier îi vorbește cititorului la modul intim. Publicul de teatru nu este o sumă de cititori. Romanul are origini democratice, dar, în dezvoltarea sa ulterioară, adoptă o coloratură aristocratică. Teatrul este pentru cei mulți. Un scriitor francez se referă la dramaturgie, numind-o un art grossier – „o artă grosieră“. Cerințele ei sunt mai primitive, cu certitudine, decât cele ale romanului; este o altă problemă dacă e și neapărat mai frustă.

În tot cazul, am căutat să pun în scenă anumite idei, în forma care se prea poate să fie cea mai acceptabilă în acest moment: farsa. Unii vor lua, probabil, piesa mea, Ultima instanță, drept o păcăleală psihanalitică – și, în

parte, asta și este. Dar ceea ce am vrut, realmente, să reproduc a fost amestecul modern obișnuit de seriozitate profundă și seriozitate superficială. Mă simt atras de autodidacți, suflete brave, care se înalță, ca să întâmpine ideile. Cu toții suntem, bineînțeles, molestați de idei într-o lume atât de mentalizată, atât de transformată de gândire, cum este a noastră, și trebuie să ne educăm noi înșine – cu toții, fără excepție.

Am fost cu precădere mișcat de muzicienii care cântă jazz, de boxeri și de comedianții de televiziune, care se costumează în filosofi. Mi se par peste măsură de emoționanți. În tumultul de la Birdland³⁰¹, ei se gândesc la Kierkegaard. Când se îndepărtează de microfon, zâmbetele fardate le devin meditative. Sunt adesea preocupați de Freud și Ferenczi, de Rollo May și Erik Erikson, și au o conversație, în particular, extrem de bogată în concepte analitice. Absorbirea în sine a oamenilor care nu oboresc niciodată de a-și explora propriile adâncuri – iată sursa comediei noastre.

Bummidge, eroul meu din Ultima instanță³⁰², este, vorba unui alt personaj, „ca un drogat căzut pe gânduri“. Dar de gânduri să fie vorba? Mai curând, poate că este cufundat în metafore, și pe mine mă preocupă influența metaforelor asupra minții omului. Orice interpretare puternică a destinului uman – căderea omului în păcat, Apollo contra Dionysos, istoria ca luptă de clasă, dialectica erosului și a morții – fixează sau hipnotizează într-atâta imaginația, încât aceasta nu mai vede soluții alternative.

Philip Bummidge s-a lăsat purtat pe valurile metaforelor din psihanaliză, iar în această farsă, caută un punct de sprijin, cu care să-și regăsească echilibrul. Ultima instanță este ceea ce caută el. Sau, așa cum își spuneau glumind, unii altora, în Greenwich Village, cu o generație în urmă: „Jos de pe canapea, pâ’n’ la Crăciun!“ Comediantul nostru, Bummidge, reușește, într-adevăr, să spulbere cătușele metaforelor, prin mijloace numai de el știute, să „se dea jos de pe canapea“, să se țină bine pe propriile-i picioare, ba chiar să și schițeze câțiva pași de dans, acolo.

[1964]

Tărâmul pustiu al omului gânditor

Faptul că atât de multe povestiri și romane slabe, neinspirate și plictisitoare se scriu și se publică în America este pus de rebelii noștri pe seama sinistrei limitări a instituțiilor noastre, a stupideniei puterii, a înjosirii oricăror instincte sexuale și a neputinței scriitorilor de a se simți suficient de alienați. Poemele și romanele acelorași spirite rebele – și pronunțările lor teoretice – sunt clisoase și grunjoase, și la fel de foarte plictisitoare, pe lângă faptul că sunt fără noimă; de-acum, este limpede că sexualitatea polimorfă și declarațiile sforăitoare de alienare nu vor produce mari opere de artă.

Nouă, romancierilor, nu ne mai rămâne altceva de făcut, decât să gândim. Pentru că, dacă nu gândim, dacă nu venim cu o estimare mai precisă a condiției noastre, vom continua să scriem copilării, să ne ratăm scopul în viață; ne vor lipsi zonele serioase de interes și vom deveni realmente nesemnificativi. Aici, criticii trebuie să-și asume partea lor de vină. Și ei au ratat ocazia de a prezenta situația. De generații întregi, literatura constituie propria-i sursă, propriul ei domeniu, trăiește pe baza propriilor tradiții, acceptând o despărțire de-a dreptul romantică – sau o înstrăinare – de lumea obișnuită. Această înstrăinare, deși a produs câteva capodopere, a sfârșit prin a slăbi literatura.

Separatismul scriitorilor este însoțit de o acceptare mai mult sau mai puțin conștientă a unei teorii a civilizației moderne. Respectiva teorie afirmă, în esență, că societatea modernă de masă este înfricoșătoare, brutală, ostilă față de orice este pur în spiritul omului – un tărâm pustiu și un loc de groază. Cu slujenția lui, cu înregimentarea lui birocratică, apoi cu jafurile lui, minciunile lui, războaiele lui, cruzimile lui, artistul nu se poate împăca niciodată. Este una dintre acele tradiții în al cărei siaj literatura și-a dus existența la modul necritic. Dar le revine artiștilor și criticilor din fiecare generație sarcina de a privi atent, cu ochii lor. Poate că vor vedea rele și mai mari, însă vor spune măcar atât, că le-au privit ei înșiși în ochi. Nu sunt dispuși, sau nu-și pot îngădui, generație după generație, să susțină viziuni pe care nu le-au cercetat ei înșiși. Printr-o asemenea orbire benevolă, ne pierdem dreptul de a ne mai numi artiști; am acceptat exact lucrul acela pe

care tot noi îl condangăm – specializarea îngustă, profesionalizarea, snobismul și formarea unei caste.

Din păcate, concepțiile acestei caste, concepțiile despre eliberare, independență și creativitate, au darul să atragă bietele suflete care visează, oriunde și oricând, la o viață mai plină, mai liberă. Scriitorul este admirat, scriitorul este invidiat. Dar ce are el de spus în apărarea sa? Păi, spune – așa cum tot spun scriitorii de mai bine de un secol – că este izolat de viața propriei societăți, disprețuit de mai-marii ei – care sunt cinici, iar pentru artist, nu au decât resentimente –, lipsit de un public adevărat, alienat. Visează la vremurile în care poetul sau pictorul exprima perfectă unitate a timpului și locului, se bucura de o acceptare autentică și de o armonie vitală cu mediul său înconjurător – adică, visează la o Epocă de Aur. Și adevărul este că, fără o Epocă de Aur, nu există un Tărâm Pustiu.

Da, bine, dar aceasta, de azi, nu-i deloc o epocă de aur. Este ce este, și-atât. Nu putem face chiar nimic altceva, decât să ne plângem de ea? Noi, scriitorii, avem și alte, mai bune, opțiuni. Putem fie să ne-nchidem prăvălia, pentru că vremurile sunt atât de rele, fie s-o ținem tot așa, pentru că avem un instinct de a scrie cărți, un talent care ne mână de la spate și pe care nici măcar aceste vremuri slufite nu-l pot oblitera. Profesionalismul izolat înseamnă moarte. Fără lumea din jurul său, romancierul nu e nimic altceva decât o curiozitate, și se va regăsi într-o vitrină de sticlă, pe vreun coridor al unui muzeu insipid al viitorului.

Trăim într-o epocă tehnologizată, aparent insurmontabil de ostilă artistului, care trebuie să lupte pentru viața lui, pentru libertatea lui, alături de tot restul lumii – pentru dreptate și egalitate, amenințată de mecanizare și birocrăție. Ceea ce nu vrea să fie un sfat menit romancierului, de a se repezi de îndată în sfera politică. Dar, într-o primă etapă, trebuie să-nceapă să-și pună la lucru inteligența, multă vreme nefolosită. Căci, dacă e vorba să respingă politica, măcar să priceapă ce anume respinge. Trebuie să-nceapă să gândească, și anume să se gândească nu numai la propriile interese și nevoi înguste.

[1965]

Cultura îngrădită

Nu putem stăpâni schimbarea. E prea vastă, e prea rapidă. Ne-am sinucide, tot încercând. Totuși, este esențial să încercăm să-nțelegem transformările care ne afectează direct. S-ar putea ca nici asta să nu fie posibil, dar nu avem de ales.

Schimbările pe care aș dori să le comentez sunt cele din relațiile dintre scriitor și publicul său, în țările vorbitoare de limbă engleză. Voi începe cu o descriere a relațiilor cu pricina, de genul celor pe care le-ar fi făcut un scriitor de avangardă, în urmă cu treizeci de ani.

Cu siguranță că s-ar fi descris pe sine ca fiind un intelectual, un om cu pretenții. Nu lipsit de ironie, dar în limitele seriozității, ar fi făcut distincție între el și cei mai puțin intelectuali, imitatorii culturii, și cei cu fruntea îngustă, filistinii care urăsc tot ce a fost bun și frumos în tradiția modernă. Ceea ce nu înseamnă că scriitorul intelectual și-a iubit izolarea în mod invariabil și c-a respins marele public din mândrie sau dintr-un spirit de clasă decadent. Dimpotrivă, împărțirea în culturi înalte și culturi joase a provocat multă amărăciune și a fost considerată, de mulți intelectuali, periculoasă pentru societate și pentru civilizație ca întreg.

Trecând, poate, cu vederea umilințele suferite de poetul aflat sub patronaj, avangardistul anilor 1930 era deseori nostalgic după secolul XVIII și publicul restrâns, rafinat și aristocratic al acelei vârste a capodoperelor. În viziunea lui, publicul secolului XIX era deja pe deplin vulgarizat – entuziast, poate, dar de o structură grosieră, un public de negustori. Slăbiciunile unui asemenea public erau agravate, prin exploatare comercială, de niște beneficiari care făceau averi uriașe, promovând romane de duzină și aducând în lume cultura de masă. Avangarda minoritară, prin această mișcare de avangardă, s-a redus din ce în ce mai mult. Specialistul a emers acum, tehnicianul, un soi nou de intelectual, care înțelegea prea puțin sau deloc arta și nu avea cine-știe-ce aplecare către viața minții.

În cele din urmă, în secolul XX – pentru a pune problema cum a pus-o un strălucit critic și observator și un intelectual autentic, regretatul Wyndham

Lewis³⁰³ –, civilizația s-a scindat în două jumătăți, mânând în țarcuri și rezervații tot ce avea mai creator și mai inteligent. Artistul de avangardă, la fel ca indianul american, a fost închis în locuri pustii, sechestrat în turnul de fildeș, privat de orice contact și orice influență umană. Probabil că asta va conduce, în cele din urmă, la completa lichidare a intelectualilor. Numai câteva capodopere de amurg, ale unora ca Joyce ori Paul Klee, vor supraviețui, și vom atinge stadiul degradării ultime, vârsta stupideniei fruste și aspre.

În anumite privințe, aceasta parc-ar fi descrierea situației burgheziei, făcută de romanticul secolului XIX, nu într-un totuș nejustificată, dar conținând anumite exagerări. Acela, romanticul, se vedea pe sine izolat de societate, disprețuit de conducătorii ei, despărțit de oameni și tânjind fără încetare să li se alăture din nou.

Wyndham Lewis a fost un observator grijuliu și original, dar se pare că a făcut o serie de presupuneri greșite. Intelectualii n-au fost lichidați – dimpotrivă, numărul și influența lor au crescut. Se vorbește acum despre ei în termeni respectuoși, ba chiar evlavioși, ca fiind indispensabili guvernării, în calitatea lor de formatori de opinie specializată, de surse ale unei legitimități simbolice – înlocuind clerul. Când bătrânul Walt Whitman proclamă: „Iese preotul, intră divinul literat“, nu mai pare atât de nelalocul lui, cum părea cu treizeci de ani în urmă.

Nu vorbesc despre calitatea unor asemenea literati (asta-i altă chestiune; mai au încă mult până la divinitate), ci despre puterea lor în creștere.

În pragul celui de-al Doilea Război Mondial, publicul elitist, intelectual, era foarte redus numeric. Nu mai e cazul. Acum avem o clasă din ce în ce mai vastă de intelectuali sau cvasi-intelectuali. Sunt milioane de absolvenți de colegii. O diplomă de colegiu poate că nu înseamnă mult, e drept. Indică, totuși, o expunere la cultura înaltă. Iar cultura literară, la care au fost expuși acei studioși, era creația unor genii din categoria elitistă a intelectualilor – nesatisfăcută, subversivă, radicală. Milioanele de oameni care merg astăzi la muzeele de artă admiră acolo picturile puternice, de o stranie frumusețe, ale unor artiști care au lucrat în ceea ce numea Lewis amurgul din ce în ce mai profund al modernismului. Milioanele de persoane care urmează cursuri de literatură se familiarizează cu poeziile și romanele unor alte persoane, care,

de fapt, respingeau preferințele comune ale celor cărora le erau contemporani.

Publicul minoritar nu mai este format dintr-o mână de cunoscători care citeau Transition în anii 1920 ori discutau despre „forma semnificativă”³⁰⁴. În prezent, avem o vastă comunitate literară și ceva ce putem numi, faute de mieux³⁰⁵, o cultură literară – una de foarte proastă calitate, după mine.

În primul rând, universitățile au luat în brațe, mai nou, literatura modernă. Pedanții vechi și neîndurători din urmă cu două generații refuzau să și discute măcar despre oricine era mai recent decât Browning³⁰⁶, dar puterea le-a fost frântă în anii 1930, și toate universitățile permit acum studierea scriitorilor contemporani. Mii de profesori produc milioane de absolvenți care au studiat literatura. Unii dintre acești profesori, o minoritate foarte restrânsă, chiar sunt utili; alții sunt oarecum inofensivi – editori de texte, anticari și eterni cârcotași. Alții sunt exegeți influenți. Sau inducători în eroare.

În universități se formează intelectualii din domeniul literaturii, nu pe strada Grub³⁰⁷ sau în cartierele boemei. Mass-media și revistele trimestriale sponsorizate de universități s-au combinat și au înghițit gazetăria literară. Profesorul salariat e dispus oricând să furnizeze pe mai-nimic articole pe teme de literatură și mai are foarte puțin până-și lichidează cu totul concurența profesională. Chiar și lumea boemă a fost redistribuită în zone noi, mai aproape de campusurile universitare.

Prin urmare, universitatea produce cu nemiluita intelectuali în domeniul literaturii, care fie predau, fie scriu, fie ajung în edituri. Din punctul meu de vedere, acest grup nou, puternic influențat de clasici moderni precum Joyce, Proust, Eliot, Lawrence, Gide, Valéry et cetera, n-a făcut altceva, decât să-i convertească pe acești clasici în alte forme ale discursului, traslatând imaginația în opinie și arta în cunoaștere. Iată ce fac ei: prezintă totul într-o manieră diferită. Redescriu lucrurile, de obicei făcându-le mai puțin accesibile. Înlocuiesc sentimentele sau reacțiile cu manifestări de comprehensiune.

Uneori, par să croiască „istoria intelectuală”, creând un soi de sub-cultură, mai atrăgătoare pentru ei și studenții lor, decât arta propriu-zisă. Uneori,

cred că încearcă să formeze un model nou de inteligență civilizată, pentru secolul XX, o inteligență căreia-i va fi oferită, într-o bună zi, o artă mai meritorie – dacă va permite Zeitgeist³⁰⁸-ul. Poate că „dezumanizarea artei“, de care vorbea Ortega, reflectă pretențiile formulate la adresa artei de intelectualii din domeniul literaturii. Ar putea fi, măcar în parte, rezultatul presiunii pe care o exercită asupra ei, ca să vină cu semnificații.

Redescrierea poate să intrige și să folosească, și generațiile succesive, precum Adam și Eva în Grădina Edenului, trebuie să-și redenumască fiarele.³⁰⁹ Molière a dezvăluit posibilitățile comice ale acestei acțiuni, când d-l Jourdain a descoperit că toată viața nu vorbise decât Proză. Noi, americanii, găsim o mare satisfacție în această comedie a termenilor. Plătim psihologi care să ne penetreze caracterele și să ni le redescrîe la modul științific, raționalizându-ne conștiința măcar la nivelul verbal. Ne încântă să auzim că suntem introverți, că avem fixații sau ici o reprimare, colo cineștie-ce catexie, că suntem încă atașați de mamele noastre în cutare-și-cutare fel. Asemenea evaluări noi par să aibă valoare în sine, să merite banii pe care-i plătim pentru ele.

Și totuși, ceea ce face intelighenția noastră literară este să redescrîe totul de sus în jos, înfățișând epoca prezentă în culori sumbre și nerecunoscându-le contemporanilor anvergura creatoare. Pleacă de la premisa că ea este singura moștenitoare a scriitorilor clasici moderni. Cei mai respectați oameni de litere ai noștri se identifică cu Joyce, Proust et cetera și se prezintă ca fiind ei distinși reprezentanți – ba chiar unicii reprezentanți – ai acestor maeștri. Agenții literari, administratorii sau impresarii (popularizatorii) lui James ori ai simbolistilor francezi se consideră singurii succesori ai acestor scriitori. În felul acesta, se bucură de un anume prestigiu monden. Sunt acei puțini fericiți. Și nu sunt diferiți de vechii pretorienii fideli rămășițelor bietului Browning. Numai că scara la care operează este mult mai vastă.

Există semne clare că intelectualii din ceea ce numesc universitățile americane științe umaniste încearcă să-și însușească literatura, smulgându-le-o scriitorilor. Acești intelectuali sunt precum acea prințesă engleză, care i-ar fi spus, în luna de miere, soțului: „Servitorii fac și asta? Mult prea bine

pentru ei.“ Literatura este mult prea bună pentru romancierii contemporani, bieți cai de povară neșcoliți.

Și ce fac intelectualii respectivi cu literatura? Păi, cum? – vorbesc despre ea; o pun la păstrare; își fac din ea cariere; devin o elită prin intermediul ei; se-mpopoțonează cu ea; o transformă în discurs. Devine pentru ei un material, un capital. Iau din ea ce le trebuie pentru propriile lucrări de istorie a culturii, de jurnalism sau de critică a manierelor, și produc lucrări hibride, în parte literare, uneori interesante în sine, dar care aproape întotdeauna postulează decadența sau, cel puțin, uzura morală a literaturii contemporane. Vor să folosească literatura tradiției moderne, pentru a veni cu ceva mult mai bun; proiectează un tărâm al mentalului mult mai înalt, mai valoros, un tărâm al intelectualității orbitoare.

Să-i îndrept acum atenția cititorului către alte consecințe ale predării literaturii moderne. În studiul său intitulat *Dincolo de cultură*³¹⁰, profesorul Lionel Trilling ne spune că avem acum, în Statele Unite, un grup de oameni considerabil de mare, școliți în clasicii moderni – și crede că n-a fost o idee foarte bună pentru aceștia. Punctul său de vedere e de înțeles.

Respectivii par să se afle cu fundurile-n două luntre. Pe de-o parte, acești profesori, editori sau birocrați culturali au absorbit resentimentele scriitorilor clasici moderni față de civilizația modernă. Sunt dezgustați de insolența puterii și de felul în care s-a degradat mulțimea urbană. Au făcut în așa fel, ca Tărâmul Pustiu să fie observabil din perspectiva lor. Pe de altă parte, sunt foarte înstăriți. Au bani, poziții, privilegii, putere; își trimit copiii la școli particulare; își permit lucrări dentare de lux, vacanțe cu avionul supersonic în Europa. Posedă acțiuni, obligațiuni, case, chiar și iahturi, și, avându-le pe toate acestea, plus educația pe care au primit-o, se bucură de o apropiere specială și profundă față de viața eroic-artistică. Gusturile și judecățile lor s-au format la umbra lui Rimbaud și-a lui D.H. Lawrence. Ce poate fi mai elegant de-atât?

Și totuși, poate că așa stau lucrurile în lumea modernă, eventual ca o consecință a declinului credinței sau a existenței anumitor dubii în legătură cu valoarea acțiunilor omenești. În felul acesta, în decursul unei vieți scurte, omul se simte liber să combine tot ce este de valoare. Caută luxul, dar caută să și mențină, de o manieră oarecare, valorile concepute în austeritate.

Combină siguranța vieții particulare cu atitudinile rebele, monogamia cu experimentul sexual, viața de familie convențională cu atitudinile boeme, dulce vita cu marile cărți. Vicepreședinți pe timpul zilei, pot să fie anarhiști sau utopiști la ora cocktailurilor. La adăpostul veniturilor mari, protejați de mizeria și primejdia newyorkeze, își păstrează ca pe ceva firesc toate sentimentele de alienare, onoarea obligându-i să fie posaci, nerecunoscători, nemulțumiți, bănuitori și sfidători la modul teoretic față de autorități.

Nu-i nimic foarte nou în asta. Dostoievski observa că oamenii, chiar în timp ce recitau, cu lacrimi în ochi, din odele lui Schiller, se pricepeau foarte bine să-și organizeze carierele birocratice. Nu-i de mirare, așadar, că profesorul Trilling e supărat. Vede că o educație literară poate fi o sabie cu două tăișuri și că lucrurile n-au ieșit foarte bine pentru criticii, scriitorii și directorii trimiși în lume de facultățile de limbă engleză.

Ce funcție așa de importantă îndeplinesc ei, oare? Această întrebare capătă un răspuns din partea lui Irving Kristol, într-un număr al revistei The Public Interest. El arată că intelectualii din domeniul literaturii contribuie la formarea opiniilor, la membrii claselor școlite, și joacă un rol crucial în definirea calității morale a societății noastre: „Cu siguranță că nu există sarcină mai importantă, decât să pui sub semnul întrebării sau să afirmi legitimitatea instituțiilor de bază ale unei societăți, să critici sau să corijezi premisele originale, după care funcționează viața politică. Cât de bine pregătiți sunt intelectualii noștri literari pentru această sarcină? Nu atât de bine – trebuie mărturisit acest lucru – față de cum s-ar cuveni să fie“.

Aceasta este, așadar, situația. Criticii și profesorii s-au declarat adevărații moștenitori și succesori ai scriitorilor clasici moderni. Au aruncat o umbră peste legătura dintre scriitorul contemporan și predecesorii săi. Nu au modelat opiniile claselor școlite. Nu au făcut nimic pentru a crea un public nou. I-au educat greșit pe tineri. Sunt răspunzători pentru o mare creștere a ceea ce numea Veblen „incompetență calificată“.

Mai mult decât atât, au proiectat genul de artă și de literatură care le convine lor înșile cel mai bine și au acum puterea de a recruta pictori și romancieri, care să se ridice la înălțimea cerințelor pe care tot ei le-au fixat. Se scriu romane care conțin atitudini, poziții sau fantezii plăcute intelighenției literare. De bună seamă, acestea se bucură de o considerație

substanțială, chiar dacă nu sunt cu aproape nimic mai breze decât notele de subsol ale doctrinelor la modă.

Literatura devine importantă pentru ce se poate face cu ea. Devine o sursă de orientări, ținute, stiluri de viață și poziții. Acestea din urmă se compun din frânturi de marxism, de freudianism, de existențialism, de mitologie, de suprarealism, de absurdism und so weiter³¹¹ – din rămășițele modernismului, la care se adaugă niște firimituri apocaliptice.

Vorbesc aici despre oameni educați, ba chiar super-civilizați, care cred că o poziție corectă face ca omul să fie lipsit de iluzii, că a fi lipsit de iluzii este mai important decât orice altceva și că este un semn de mare cultură să dezvălui, să deziluzionezi, să dezaprobi și să-ți exprimi dezgustul. Wyndham Lewis avea un termen excelent pentru acest din urmă fenomen – vorbea despre cum au vulgarizat romanticii moderni dezgustul odinioară aristocratic. Se poate adăuga și faptul că scepticismul Iluminismului a fost și el vulgarizat și că este considerat bine-venit, în prezent, să decelezi în sfera originilor de clasă afecțiunea pe care o resimți față de propriul bunic sau să scoți la iveală slăbiciunea ipocrită și josnicia care subîntind prietenii.

Cu toate acestea, există prietenii, afinități, sentimente firești, norme înrădăcinate. Nu toți oamenii sunt de acord, să zicem, că nu e greșit să ucizi. Și, chiar dacă nu sunt capabili să ofere argumente raționale în acest sens, nu înseamnă că se simt neapărat împinși să comită gesturi de violență gratuită. Mi se pare că scriitorii ar face bine să înceapă iar să se gândească la lucruri de felul acesta. Evident că va trebui să porceadă la o asemenea gândire fără ajutorul criticilor. Sunt prea romantici, criticii, ca să facă față unor probleme de felul acesta.

Un ultim cuvânt despre avangardă. Să te străduiești să creezi condiții avangardiste e totuna cu istorismul. Înseamnă că oamenii au citit cărți de istoria culturii și au conchis, retrospectiv, că originalitatea e cu neputință în lipsa unor astfel de condiții. Dar geniul este întotdeauna – și fără presiuni – avangardă. Îndepărtarea lui de tradiție vine ca rezultat al unei necesități interioare, nu al capriciului sau al vreunei politici.

Cât despre publicul elitist al unor vremuri anterioare, el a fost asimilat acum de cultura noastră literară și transformat în altceva. Deocamdată, scriitorul va trebui să se descurce fără el. Va trebui să creadă că scrierile sale evocă un public anume, că noile forme pe care le creează vor crea, la rândul-le, un public nou, invocat de forța din adevărul spus de el.

[1966]

Israel. Războiul de șase zile

312

Privită prin ochi israelieni, este o lume nebună

Tel Aviv, 12 iunie 1967 – Zi și noapte, coloane de blindate vin pe strada principală din Tiberiada, cotesc spre stânga, odată ajunse la Marea Galileei³¹³ și-și continuă înaintarea spre nord, pe dinaintea Muntelui Fericirilor³¹⁴, unde a predicat Iisus.

Dinspre munții de pe partea siriană, drumul e bombardat în repetate rânduri, noaptea. Se văd câmpurile pârjolate, cu nenumărate focuri aprinse de tirurile de artilerie, și se aud bubuiturile ca niște mugete profunde. A rămas pe întuneric, Tiberiada. Oamenii stau pe malul apei și ascultă știrile, făcând schimb de zvonuri și predicții.

Nasser³¹⁵ a demisionat, anunță crainicul egiptean cu lacrimi în ochi, dar egiptenii plâng de toate alea. Nasser n-a demisionat, zice altcineva. Dar adevărul este că nu mai contează ce se-ntâmplă cu Nasser – trupele lui au fost decimate în Deșertul Sinai. Acum, contează sirienii. Chiar în această dimineață a demarat invazia. Trupele israeliene par să se îndrepte spre Damasc. Rușii au amenințat să rupă relațiile diplomatice. Nimeni nu pare prea tulburat din această pricină.

După toate aparențele, israelienii au hotărât să nu-și bată capul prea tare cu marile puteri, de vreme ce marile puteri au hotărât, după toate aparențele, să-i lase pe arabi să-și facă mendrele.

Marile puteri le-au permis lui Nasser, lui Hussein³¹⁶ și sirienilor să se mobilizeze și să amenințe că-i vor împinge pe israelieni în mare, c-or să-i înece ca pe niște șobolani, c-or să-i anihileze până la ultimul om. Acum, ideea este că Nasser – așa mi-a spus un israelian – s-a purtat, evident, ca un nebun. Și totuși, americanii i-au dat nebunului grâne; rușii i-au dat arme și consiliere militară. Francezii l-au curtat; iugoslavii l-au crezut mai-marele

tuturor elementelor progresiste din Orientul Mijlociu³¹⁷; indienii s-au arătat înțelegători cu el. Pe lângă viclean, probabil că era și nebun. Prin urmare, acei lideri care i-au îngăduit să ducă omenirea până în pragul unui război de mare anvergură îi împărtășesc nebunia.

Aceste vederi nu par să fie nelalocul lor, în momentul de față. Sâmbătă dimineață, nordul Israelului s-a umplut de trupe, de blindate și de artilerie. Tancurile sunt decorate cu flori și fotografii, cu steaguri capturate și cu momâi reprezentând femei care înfățișează ultimele tendințe ale modei arabe. La munte, continuă tirurile de artilerie și bombardamentele. Avioanele cu reacție trec pe deasupra nevăzute, într-un zgomot infernal, iar apoi, după câteva momente, se aud bubuiturile și se văd norii de fum de pe vârfurile colinelor. Dar în kiburi³¹⁸, părinții consideră că e sigur, de-acum, să-și scoată copiii din adăposturi, unde i-au ținut zile întregi.

Sirienii au bombardat din greu, vineri, coloniile de frontieră. Și kibul pe care-l vizitam a fost atacat. Atacatorii i-au lăsat morți, în livezi, pe câțiva dintre ai lor. Dar acum, trupele israeliene sosiseră, și coloniștii profitau – își scoteau copiii adăpostiți. La ora șapte dimineața, kibul Resem aducea cu o tabără muncitorească din New Jersey, pentru lucru în folosul comunității, cu atâtea cărucioare de copii și tot felul de jucării în curtea dărăpănată, acoperită cu nisip, și cu bebeluși în costumașe cu tot cu ciorapi și papucei de lână. Dar în pădure erau gropi de obuze și cadavre, și mirosea din când în când a explozibili și ulei ars; iar pe sub copaci, se afla o coloană de blindate. Soldații culegeau mere din pomi, și tot ce se vedea – soldați, mere, copilași în papuci, triciclete – dădea imaginea războiului, într-o dimineață de sâmbătă.

Soldații veneau să stea de vorbă cu jurnaliștii străini. Unul, cu niște ochelari groși, de tociar, luptase cu iordanienii în urmă cu două zile. Cu altul, spre surprinderea mea, m-am trezit vorbind în spaniolă. De fel, era din Málaga și trăia deja de unsprezece ani „în țară“, era de meserie sudor, și actualmente – vag rănit. Avea capul bandajat.

Cu mare satisfacție, hispano-israelianul mi-a făcut semn în jos, către cei dintâi prizonieri sirieni. Stăteau cu toții pe vine, într-o carieră de pietriș, niște omuleți cafenii cu cizme înalte, care se uitau de jos în sus la cei care-i

păzeau. „Aștia-s primii“, a zis israelianul spaniol. Vorbea despre ei, de parcă ar fi fost plevușcă – peștii cei mari abia urmau.

După care, uitându-se la pardesiul meu cu dunguțe, mi-a spus că nu puteam fi decât american. Cine altcineva s-ar fi prezentat pe front într-o ținută atât de nepotrivită? Unii corespondenți europeni erau în costume de camuflaj complete. Dunguțele mele erau cam ca papuceii de lână, dar cu toată lumea la fel era. De pe veranda confortabilă și aleile netede ale hotelului Regele David din Ierusalim, clienții urmăreau luptele brutale, care se purtau luna trecută în Orașul Vechi. Un martor ocular mi-a spus că, îndată ce-și luase micul-dejun, se dusesse glonț să se uite la bătălie. Văzuse un militar israelian lovit de un proiectil de mortieră – numai cizmele mai rămăseseră din el; cu câteva minute mai înainte, respectivul client al hotelului își citea ziarul.

Mai târziu, m-am oprit, împreună cu un grup de jurnaliști, într-un loc de unde se vedea muntele Hebron, și ne-am uitat cu toții în vale, unde făceau manevre coloanele de blindate. Se auzeau tirurile de artilerie și de mitraliere grele și se vedeau exploziile bombelor. Unul dintre cameramanii străini era însoțit de o fetișcană englezoaică în pantaloni evazați vișinii, cu ghetuțe Carnaby țănoșindu-i picioarele.³¹⁹ Bineînțeles că nu din vina ei se omorau bărbații aceia în vale. Iubitul îi spusese: „Vino și tu“ – așa că venise cu el.

La Tel Aviv, există clădiri ultramoderne, dar în Gaza, la o distanță de numai câțiva kilometri, sunt corturile arabe, care arată precum cochiliile năpârlite ale gândacilor de bălegar. Sunt peticite cu folii de plastic murdare și cu bucăți de carton. Treci cu mașina prin livezi bogate și, deodată, irigațiile se opresc. Valuri de nisip se împrăstie peste drum. Părăsești un hotel turistic, în care ai tot luxul modern, și, după numai o oră, dai peste hoiturile umflate ale unor soldați egipteni, înșirate de-a lungul drumurilor din Peninsula Sinai, înnegrite și împutite sub soarele deșertului; iar în jurul lor, sunt cele mai moderne mașinării militare – de producție rusească –, arse și scoase din uz. Dar aceste contraste bizare nu-i afectează pe israelieni în acest moment. În mintea lor, lucrurile sunt clare: existența le-a fost amenințată, și s-au apărut.

Soarele sălbatic se potrivește cu peisajul Sinaiului

Undeva în Sinai, 13 iunie 1967 – Un amplasament de beton armat, construit de egipteni în piața din Gaza, este acum ocupat de un israelian cu o mitralieră. Tancurile controlează principala cale de acces, iar pe acoperișuri sunt postați militari, care supraveghează.

Caniculă. Plictis. Pe străzi, pute a gunoi fermentat. Tabla ruginită de pe acoperișuri este îngreunată cu bolovani și cauciucuri vechi de camion. Femei bătrâne, îmbrăcate-n negru, își acoperă fețele aspre, bărbătoase, cu văluri negre, iar unii dintre bărbați umblă de colo-colo cu pantaloni de pijama vărgați, care sugerează somnolență. Și muzica arăbească invită la toropeală, cu nesfârșitele ei șerpuieli dulcele și cu insinuările și ademenirile ei absurde. O asemenea muzică nu se aude numai, se și simte la modul deranjant în măruntaie, ca un drog.

Molozul e măturat de pe trotuarele din apropierea cartierului-general israelian de bărbați în șalvari albi, iar de la un doctor egiptean aflăm că armata i-a furnizat o mulțime de provizii alimentare și medicale. Are un aer nasserist, chiar și o mustață nasseristă, și zâmbește, dar i se-ntorc în jos colțurile gurii, iar când tace, are o figură posomorâtă.

Când părăsim Gaza, vedem primele tancuri, vehicule, arme și materiale, pe care le-au abandonat egiptenii – unele distruse și calcinate, dar majoritatea intacte. Pe camioanele noi, tronează niște inscripții care te informează c-au fost făcute la Gorkovski Avtozavod³²⁰. Minunată investiție pentru sovietici. Capeți încredere în judecata marilor puteri, când vezi Peninsula Sinai plină de mașinării în valoare de milioane de dolari, răsturnate în nisipul de la marginea șoselelor, și de trupurile morților egipteni presărate printre ele.

Mulți dintre cei morți sunt și desculți, fiindcă și-au aruncat încălțările cât colo, când au luat-o la sănătoasa. Foarte puțini au căști. Unii își poartă, în schimb, turbanele. De când am părăsit Gaza, n-am mai văzut egipteni vii, cu excepția unui grup de lunetiști făcuți prizonieri, care zăceau întinși pe podeaua unui camion, legați și la mâini, și la ochi. Locuitorii corturilor au fugit care-ncotro. Adăposturile lor din pânză veche de sac și folii de plastic sfâșiate rămăseseră pustii, cu excepția câtorva câini care adulmecau printre resturi și a muștelor, bineînțeles, care aveau motive să prospere. Șacalii veneau și ei curând, a zis cineva.

Un veteran al campaniei din Sinai, din 1956, mi-a spus că egiptenii s-au descurcat mult mai bine de astă-dată. Și-au pregătit pozițiile cu dibăcie. Au săpat o mulțime de tranșee. Consultanții lor sovietici sau naziști – pentru că există, după cum susținea informatorul meu, o sumedenie de germani în Egipt, care s-au stabilit acolo după al Doilea Război Mondial și și-au făcut un rost deloc de neglijat – au avut motive să se simtă încurajați, numai că, lipsită de sprijin aerian, armata egipteană s-a dovedit neajutorată, iar Israelul a distrus aerodromurile arabe, chiar și pe cele până la care, pasămite, n-ar fi putut ajunge, bombardând piste de aterizare și decolare, și întorcându-se după aceea, să tragă în avioane. Dacă n-ar fi procedat astfel, războiul ar fi fost unul de durată și sângeros.

Nefiind expert militar, nu știu nimic despre calibrul tunurilor sau grosimea blindajelor. Sunt conștient, însă, de proporțiile uriașe ale victoriei și pagubelor provocate, de puterea apăsătoare a soarelui și de mirosul greu al morții. Camioane calcinate și răsturnate, obuze de artilerie revărsate din lăzi, îmbrăcăminte, încălțăminte, arcuri de pat, mobilă zdrobită, scrisori, ziare în limba arabă, brancarde, bandaje, saci de dormit și măști de gaze risipite peste tot.

Am remarcat în special distrugerea nenumăratelor autovehicule. În ochii unui american, mașina e totuna cu o icoană, așa încât soarta rezervată mașinilor în război ne interesează în mod deosebit. Un vehicul lovit are capacele motorului și portbagajului desfăcute larg, de parcă s-ar preda, iar acolo unde ar fi trebuit să fie parbrizul, este o gaură opacă. Unele dintre mașinile cenușii lăsate-n urmă de forțele Națiunilor Unite sunt zdrobite și dezmembrate.

Morții egiptenilor zac unde-au căzut. N-a încercat nimeni să-i recupereze. Primul egiptean mort, pe care l-am văzut zăcea pe burtă și se ridicase de la pământ, fiindcă se făcuse cât un butoi. Cu picioarele crăcănate și țepene, trupurile umflate seamănă cu baloanele care întruchipează oameni la parade. Fețele se-nnegresc la soare, și-și pierd trăsăturile. Descompunerea se petrece rapid în căldura din Sinai, și tigva iese curând la iveală. Îți creează o senzație de groază, nu de milă. Mirosul acru-dulce, de carton putrezit, devine un gust pe limbă.

Pentru o dată, deși nu sunt fumător, mă bucur că sunt oameni, în jurul meu, care pufăie din țigări. Unele dintre cadavre zac în jurul tancurilor, carbonizate și-ncovrigate. Altele, grupuri întregi, se zăresc în tranșeele de pe costișele dealurilor și-n gropi. Ajungi să nici nu te mai uiți. Pur și simplu, știi că sunt acolo, după cât de pocite au fețele.

În apropiere de aeroportul Al-Arish, băieți israelieni joacă fotbal, fac gimnastică, stau întinși. Doi dintre ei și-au găsit șezlonguri, s-au tolănit pe ele și sporovăiesc, molfăind pâine de secară. În spatele lor, pe o linie de tren secundară, niște vagoane de cale ferată zac incendiate. Plăcilor de metal, înnegrite, li s-au slăbit niturile și-au tășnit de la locurile lor. Te uiți de jur-împrejur și-ncerci să găsești o ușurare în omniprezența morții.

Privit-am peste Iordan...

16 iunie 1967 – Treci din sectorul israelian al Ierusalimului în cel iordanian pe niște coridoare improvizate, cu pământ israelian maroniu pe jos; printre spirale de sârmă ghimpată răsucită-n opturi, ocolind barierele făcute din bidoane de ulei, la punctul de control, unde s-au dat lupte grele.

Noile blocuri de locuințe israeliene au fost bombardate. De la unele ferestre, atârână inexplicabil cărucioare de copii și triciclete. Pe câmpurile de ierburi uscate, soldați cu capetele acoperite de pălării moi dezgroapă mine anti-personal. Pipăie terenul cu vergele de metal, delicat, și marchează culoarele sigure cu benzi albe.

Este o muncă riscantă. Arabii au fost generoși cu minele, în această zonă din jurul depozitului de ajutoare al Națiunilor Unite. Asupra clădirii cu însemnele organizației mondiale s-a tras din greu, dar acoperișul și pereții sunt intacti – la fel cum sunt și lăzile, și sacii de făină și orez trimise din America. Laptele praf elvețian, calupurile de săpun, fasolea, conservele de carne de vită argentiniană și amestecurile de legume uscate zdrobite, pe care le-au trimis americanii pentru arabii refugiați. Eticheta de pe laptele praf anunță că este un „Dar din partea Confederației Elvețiene“.

Coborâm – adică Sidney Gruson, reprezentantul ziarului The New York Times, ofițerul de legătură israelian, șoferul și eu – în valea Iordanului, teritoriu cucerit săptămâna trecută. Ne-ndreptăm spre Ramallah și urmează, de-acolo, să mergem până tocmai la Nablus, care în Biblie se numește Șichem. La Șichem, un prinț pasional s-a îndrăgostit de Dina, fiica patriarhului Iacov, și a necinstit-o. Frații fetei au răzbunat-o, ucigându-i pe toți bărbații tineri din oraș. Unul din grupul nostru evocă acest fragment de istorie antică, în timp ce convoaiele trec pe lângă noi.

Tancuri și tunuri încă mai coboară către fluviu („Privit-am peste Iordan, și ce văzut-am?”³²¹). Către noi vin camioane încărcate cu greutate mari. Este o zi foarte călduroasă. Suflă vântul uscat și prăfos numit khamsin. Automobile noi, ciuruite de schije și terciuite de tancuri, sunt o priveliște comună. Camioanele care se apropie pe drum transportă muniții britanice și americane. Au fost găsite cantități enorme de așa ceva în borte-depozite săpate în versanții munților din Iordania. Nu se miră nimeni.

Noi, americanii, curioși din fire, studiem aceste mărfuri exportate. Lăzile de lemn, care conțin peste o sută de tone de muniții de toate felurile, sunt noi-nouțe. Poartă niște însemne dragi nouă – stele, dungi, roșu, alb, albastru – și provin de la Depozitul Militar Anniston din Alabama. Peste simbolurile Americii, două mâini puternice se strâng, într-un semn însuflețitor de unitate și prietenie. Unul dintre cei doi prieteni este anonim; ar putea fi oricine – de fapt, oricine e capabil să utilizeze obuze de mortier de 4,2 țoli sau cartușe de 106 milimetri pentru puști fără recul, care poate să arunce grenade W-20 sau să tragă cu obuze de artilerie. Peșterile în care erau depozitate acestea se găsesc la trei kilometri de Șilohul biblic și sunt foarte spațioase, aerisite și ventilate. Pe stânca de deasupra, chiar se văd ventilatoarele.

Un soldat, britanic prin naștere, cu capul descoperit, cu pieptul dezgolit și prăfuit brăzdat de urme de nădușeală, ne spune câteva vorbe despre țara noastră și președintele³²² nostru, pe care nu le pot reproduce. Zice: „Nenorociților, ai dracului de buni ce sunteți cu noi. Ne dați tractoare. Și le dați băștinașilor pașnici de-astea, ce-avem aici“. Ca să fim cinstiți, trebuie precizat că unele dintre „astea, ce au acolo“ sunt de producție britanică.

Sunt și cutii mari, metalice, de cartofi din Polonia, curățați cu grijă, sunt altele de mazăre din Olanda și carne conservată din Nigeria. În fața cărnii, stă proțăpît un sergent drept-credincios, cu arma la piept, în semn de interdicție. Armata israeliană menține o dietă cușer³²³. Totuși, unii dintre soldați se uită fix și înfometat la cutiile cu carne. Dar cine poate ști, zice careva, ce sunt în stare nigerienii să bage la conservat?

La Ramallah, până să se facă ora interdicției de a mai circula, populația arabă stă parcă toată numai pe străzi, prăvăliile sunt deschise și, cu toate că un informator ne spune că nu e nimic de mâncat, nimic de băut, noi vedem carne în măcelării și banane pe cărucioare. Echipa de intervenție repară cablurile electrice.

Guvernatorul militar de aici este colonelul Orial, un ofițer de parașutiști, rechemat din rezervă. El ne explică: sunt două orașe gemene. Fibira este populată mai ales de musulmani. Arabii din Ramallah sunt creștini. În plus față de populația combinată, de 32 000 de oameni, mai sunt 25 000 de palestinieni în tabăra de refugiați. Câteva mii de săteni iordanieni s-au refugiat în oraș, când au început luptele. Sunt doi primari, câte unul din partea fiecărei comunități, care cooperează cu colonelul. Apa este furnizată în cantități mici, până se termină de reparat rețeaua electrică. Pomparea se face alternativ, când într-o parte, când în cealaltă, dar nimeni nu moare de sete. Nu există pericolul să izbucnească vreo epidemie. Morții iordanieni sunt în curs de îngropare. Un medic israelian supraveghează tot ce ține de sănătatea publică. Agenția Națiunilor Unite pentru Ajutorarea și Sprijinirea Refugiaților Palestinieni din Orientul Apropiat și-a asumat sarcina de a-i hrăni pe refugiați.

Colonelul Orial spune că ne va interesa, probabil, americani fiind, necazul celor optzeci sau nouăzeci de cetățeni americani de origine arabă, care se aflau în vizită în orașul său și au fost prinși acolo de începutul războiului. De vreme ce sunt pe teritoriu israelian, de-acum, dar au pașapoarte care nu conțin nici o ștampilă de intrare israeliană, se află temporar în incapacitate de a pleca. El însuși fiind avocat de meserie, colonelului Orial i se pare o chestiune juridică interesantă. „Dar o rezolvăm noi“, zice. Nu pare să fie genul de om pentru care problemele să fie greu de rezolvat.

La plecare, întâlnim un cuplu mai în vârstă din Chile, care-și vizitează vechea locuință din Ramallah, și purtăm o conversație cu ei în spaniolă. Avem în comun emisfera vestică și plutim pe undeva pe sus, peste toate problemele locale. Itinerariul pe care ni-l arată pleacă de la Cairo și se-ntinde până pe insula Spitzbergen. Bătrânul poartă o țesătură arăbească pe cap, legată cu un cordon de pluș împletit, dar altfel, denotă un spirit absolut american. E trecut de șaptezeci de ani. Are pielea gâtului cam ofilită, dar nu pare nici slăbit, nici înfricoșat.

Alții, care așteaptă să fie primiți de colonel, mai au puțin până să izbucnească-n plâns. Doi soldați, care ne conduc, într-un jeep, la tabăra cea mare de refugiați, se rătăcesc și ne cer să așteptăm la Hilton-Ramallah, până se interesează ei pe unde s-o ia. Cât stăm acolo, intrăm în vorbă cu alți soldați și colindăm hotelul pustiu.

Hiltonul din Ramallah nu e dintre cele mai elegante. Are un aer trunchiat, ca-și-cum ar fi fost retezat din altceva, mult mai impunător.

Mă duc în bucătărie – întotdeauna m-atrag bucătăriile –, unde admir cratițele și satărele, mașinile de tocat, blocul de tăiere, făcut dintr-o bucată mare de trunchi de copac, de pe care coaja n-a fost îndepărtată. Nimic de mâncare – nu-i vorbă, că nici nu-ți prea vine să mănânci în Țara Sfântă, câtă vreme bate vântul khamsin și sclipesc munții. Umbra și apa de băut contează mult mai mult. Sunt motivat de dorința de-a investiga, nu de foame.

Mă uit la un sos vechi, rămas într-o sosieră și acoperit cu o crustă de grăsime de oaie. Congelatorul, acum dezghețat, e gol și miroase urât. Un bazin în formă de frunză de nufăr are la bază un strat de mazăge. Reclama hotelului spune: „Grădina noastră, cu o suprafață de 6 800 de metri pătrați, este un loc de relaxare pentru toată lumea. Iar vara, deliciosul rahat oriental este servit cu băutura locală arak, într-o prezentare folclorică – o experiență de neuitat. Bucătăria, combinând preparate occidentale și orientale, răspunde chiar și celor mai exigente gusturi“.

Suntem informați și de faptul că hotelul se găsește la cinci minute distanță de aeroport. Chiar așa e. Terminalul și pistele se află acum în mâinile israelienilor. Privite de pe drumul într-acolo, par să fi rămas intacte.

Mergem cu mașina până la tabăra de la Kalandia și ne trezim, dintr-odată, înconjurați de arabi.

Tineri în cămăși vin în fugă, din toate direcțiile. Doi soldați cu pistoale-mitralieră se dau de-o parte și de cealaltă, făcându-ne loc. După ce trecem de cinci rânduri de oameni, tinerii aceia scunzi și-ndesați ne-nconjoară. În centru, e cineva care vorbește englezește. Nebărbierit de vreo trei sau patru zile, are plombe mari la dinții din față. Cu brațele încrucișate, cu nasul fremătându-i și ochii cășcați, a venit să livreze marfa dinaintea presei străine – marfa lui fiind povestea unui om înfometat și-ndurerat.

Pretenția că oamenii mor de foame e destul de greu de probat. Vedem pâine peste tot și știm că făină există din belșug. Poate că Națiunile Unite nu oferă un meniu variat, dar de foamete nu poate fi vorba. Pe niște petice de pământ roditor din apropierea labirintului lor de piatră, refugiații au răsaduri de roșii, de dovlecei și câțiva smochini pitici.

Mai puțin conștienți de propagandă, cei mai în vârstă, bărbații, cu veșmintele lor din pânză, și nevestele, planturoase și-mbrăcate comod într-un alb murdar, ne invită în locuințele lor, cu o politețe atent elaborată. Cămaruțele minuscule, adâncite-n pământ și fără ferestre, au câteva rupturi de covor, un taburet, o rogojină de dormit, un ciob de oglindă. Mă uit în josul privatei – podelele de ciment cu câte două urme de pus picioarele sunt spălate. Altfel spus, există apă.

Oamenii deprind meserii la școlile Națiunilor Unite, dar nu fac mare lucru cu ele. Este imposibil de aflat câți dintre acești refugiați palestinieni au luptat realmente împotriva Israelului. Unii – probabil, un procent mare dintre ei – au luat-o din loc și au trecut Iordanul.

Israelienii îi acuză pe iordanieni c-au înarmat populația în întregime, cu doar două zile înaintea războiului. Acum, armele acelea sunt predate. La Ramallah, au existat o serie de împușcături de lunetiști. Dar lunetiștii sunt cu mult mai activi în Gaza, unde problema refugiaților e gravă. În Gaza, Națiunile Unite se străduiesc să hrănească 300 000 de oameni, care se află într-o stare de butoi cu pulbere. Mi s-a spus că nici măcar oficialitățile Națiunilor Unite nu sunt în siguranță printre nenumărații refugiați din Gaza.

Un raport iordanian afirmă că 70 000 de oameni, care au fugit din Ierihon și de la frontiera siriană, se află în regiunea Zerka, din apropiere de Amman. În prezent, iordanienii i-ar întoarce pe refugiați, așa se presupune. Iar egiptenii, învinși în Deșertul Sinai, încearcă să ajungă înapoi la Canalul Suez, fără hrană și fără apă. Nasser nu vrea ca supraviețuitorii aceștia să răspândească detalii despre dezastrul suferit. La Tel Aviv, unde zvonurile sunt fără număr, lumea spune că soldații egipteni care s-au întors din Sinai au fost împușcați la ordinele lui Nasser însuși, iar azi-dimineață, un ziar francez chiar a publicat asta.

Nu e de neconceput ca Nasser, susținut de lideri marxiști, cum e Tito, ca fiind un progresist, și de liderii sovietici și chinezi, ca fiind un autentic dușman al capitalismului, să fi ordonat lichidarea supraviețuitorilor. În orice caz, mai mulți oameni mor în acest moment de foame, de sete și de insolație, decât au fost uciși în lupte.

Un editorial publicat în cotidianul The Times de la Londra îndeamnă marile puteri să trimită ajutoare de urgență. Flotele acestora se găsesc tot în estul Mediteranei. Se pare că i-a trebuit ceva timp Israelului, ca să realizeze că, dezarmându-i pe egipteni și îngăduindu-le să plece liberi, „n-a făcut decât să-i condange la moarte“, se spune în Times.

Evident, problema refugiaților necesită o soluționare internațională. Nu poate nimeni să pretindă în mod rezonabil că dreptatea se află, în întregime, de partea israeliană și, chiar dacă unii lideri arabi au exploatat nenorocirea multitudinii de refugiați, pentru a intensifica ura față de Israel, partea israeliană ar fi putut face mai mult pentru arabi. Ar fi trebuit, de exemplu, să se găsească o soluție de a pune bani deoparte pentru despăgubiri și reconstrucție. O parte dintre banii plătiți Israelului de Germania Occidentală³²⁴ ar fi putut fi utilizați în aceste scopuri. Acum, numărul de refugiați a crescut enorm, iar dacă vechiul sistem rămâne în uz, Națiunile Unite vor avea de sprijinit alte și alte zeci de cartiere sărăcicioase, în dezagregare, unde foarte mulți tineri fără ocupație, demoralizați, au tot timpul să se concentreze pe „politică“.

Numai extremiștii arabi pot să profite de pe urma unei asemenea situații. Un procent neglijabil din veniturile obținute de Kuweit din vânzarea petrolului ar fi fost suficient pentru reabilitarea situației arabilor palestinieni. La fel și

miliardele cheltuite pe două campanii în Sinai. La fel și taxele vamale obținute din utilizarea Canalului Suez.

O mulțime de arabi din Nablus așteaptă să-și primească rațiile de benzină sau kerosen. Restricțiile de circulație au fost extinse, iar acum încep de la ora șase seara, potrivit autorităților militare. Este ora două după-amiază, și străzile gem de oameni. Lumina se revarsă în valuri, cu sclipiri sticloase, dinspre colinele Iudeei. În căldura pârjolitoare, încep să mă simt oarecum sfârșit.

Mă bucur să mă pot așeza, în clădirea cu pereții solizi a cartierului-general. Un sergent israelian ne toarnă câte o înghițitură de whiskey. După ce ne mai revenim în simțiri, ne aventurăm iarăși în vipia de-afară. Soarele parcă te izbește în ceafă, și capeți o senzație stranie de durere în toată țeasta.

O luăm în lungul străzii, uitându-ne în prăvălii. Nu putem cumpăra nimic. Nu se acceptă valuta israeliană. Vreo cinci-șase arabi se uită lung după noi dintr-o frizerie și par să ne invite înăuntru. Toți clienții, în afară de unul, poartă haine occidentale. Acela unul, excepția, este un domn în vârstă cu capul acoperit de un fes care-i ajunge până la sprâncenele pleoștite. Are bărbia încrețită de multe emoții, dar curiozitatea este cea care iese în evidență. Stă lângă noi în picioare și ascultă, un tub de narghilea ieșindu-i din buzunar ca un stetoscop – dacă-mi dau bine seama, de la distanța care ne separă.

Oglinda este adusă, clar, direct de la bălciul de pe Insula Coney. Cu toții ne vedem foarte lăbărțați, cu nasuri strivite, rânjete largi și ochi distorsionați. Și aici există un purtător de cuvânt. Foarte arătos, cu fruntea întunecată, arborează un non-zâmbet furios și, în timp ce bătrânul frizer, absorbit în ceea ce face, ba chiar cu un aer de artist, îl tunde, el, purtătorul de cuvânt, ne informează, de la bun început, că americanii sunt spioni. Nu crede că americanii au făcut zboruri de recunoaștere în favoarea Israelului – nu. Dar americanii le-au indicat israelienilor unde se aflau aerodromurile egiptene. Ei, haide, zău așa, protestează reprezentantul cotidianului The New York Times.

Tăiatul părului continuă, și purtătorul de cuvânt se străduiește să pară amabil, numai că are prea multe pasiuni de stăpânit. Rânjește amar. Și

totuși, vrea să comunice. De vreme ce stă de vorbă cu niște corespondenți, are impresia că adevărul său n-are cum să nu ajungă la urechile lumii întregi. Spune că lucrează la o fermă de lactate. Are șaizeci de vaci de lapte. Nu poate face rost de benzină, ca să le aducă vacilor lui suferinde cele necesare. Ele au nevoie de fân, iar copiii – de laptele lor. Îmi trece prin minte că și-ar putea face treaba cu niște asini. Sunt atât de mulți oameni care ascultă muzică, se bărbieresc, își petrec aici tot timpul zilei, și ferma lui nu e situată decât la trei kilometri în lungul drumului.

În schimb, îi dă înainte cu viitorul, cu arabii și unitatea lor, cu aluzii la răzbunare. „Dar voi ați declarat război Israelului“, zice omul trimis de Times-ul newyorkez. „Am avut un tratat“, îi răspunde fermierul-lăptar. Apoi adaugă: „Regele Hussein a fost împins din afară și tras dinăuntru“. După care, tace și se uită la noi pe sub sprâncenele încruntate – parc-ar fi răposatul John Gilbert³²⁵, jucând un rol de arab.

E de-a dreptul instructiv de văzut ce fac autorii de afișe din Orientul Mijlociu cu chipurile vedetelor hollywoodiene, ce sentimente le fac să evoce. Robert Mitchum arabizat, de pildă, e puternic, onorabil, dar trăsăturile lui contorsionate prefigurează înfrângerea. Soarta este împotriva lui la modul absolut. Știm dinainte că n-are scăpare. La fel este și fermierul nostru lăptar.

Acum, după ce i-a fost fasonată ceafa cu un aparat electric de ras Schick, arborează o mândrie de o prețiozitate suferindă. Nu sunt în stare să-i dau o interpretare gen T.E. Lawrence³²⁶/Freya Stark³²⁷ felului în care arată. După judecata mea din Vestul Mijlociu, mai frustă, pare absolut nelalocul lui. Ce rost au aceste atitudini demne, tradiționaliste? Nici unul, dacă se lasă cu drumurile din Sinai presărate cu tancuri de producție rusească explodate, cu morții care se descompun și au fețele înnegrite și cu supraviețuitorii care se luptă pe câte o înghițitură de apă sorbită dintr-un șanț.

Scepticismul și profunzimea vieții

Unui tânăr probabil că-i vine mai ușor acum să devină scriitor, decât în urmă cu treizeci de ani, dar poate că e mai greu pentru el să fie scriitor. Până de curând, aveam o societate americană atât de rudimentară, încât artistul cu greu își putea explica prezența în ea. Scriitorii, de vreme ce oricum se simțeau niște străini, de multe ori se duceau chiar să trăiască în străinătate.

Primul scriitor pe care l-am întâlnit vreodată a fost un vecin mai în vârstă, de la Chicago, un meșter bun-la-toate care scria povestiri de duzină. Avea o căsuță urâtă și bătea la mașină în pod. Era bine întreținută, casa lui – doar avea tot timpul să i-l aloce, vopsind, udând și grădinărint. Mi-a spus odată: „Mă vede lumea că-mi fac veacul pe-aici și crede că sunt bolnav sau că trândăvesc. Dar nu sunt un trântor, sunt scriitor“. În timpul zilei, în acel cartier muncitoresc, străzile erau pustii. Faptul că nu trebuia să trudească, să urmeze rutina muncii în fabrică, îl făcea să pară mai mult decât vinovat pe scriitorul tomnatic. Datoria lui de bărbat ar fi fost să se dea jos din pat cu noaptea-n cap, să se posteze la colțul străzii, așteptând autobuzul când se crăpa de ziuă, și să meargă la fabrică. Ziua, soția trebuia să fie văzută dereticând prin jurul casei, nu soțul.

Vecinul meu scria pentru Argosy și True Confessions. Eu visam să public în The American Mercury sau în Transition.³²⁸ Era evident, însă, că nu se făcea să stai și să scrii la tine-n pod, la o mașină de scris veche, care nu mai era bună de corespondență de afaceri, uitându-te de sus la străzile rămase pustii, în timp ce oamenii de treabă își câștigau pâinea, cum trebuia să facă unii ca ei, cu sudoarea propriilor frunți. Nu cu mult înainte, Coolidge³²⁹ ne spusese, cu flerul lui de Noua Anglie, că altă treabă America nu avea, decât să facă afaceri. Putem să-l disprețuim, pentru că ne-a spus așa ceva, dar nimeni n-ar putea demonstra că afirmația lui era falsă. Locuiam, pe vremea respectivă, cum cei mai mulți dintre noi locuim și acum, în vaste aglomerări industriale. Orașele americane, chiar și New Yorkul, sunt formate în funcție de necesitățile afacerilor și ale muncii.

Dar, din anii 1920 încoace, s-au petrecut schimbări considerabile. Scriitorii se simt parcă mai puțin străini, iar familia unui romancier în devenire primește cu mai multă liniște sufletească, în prezent, vestea că el își simte o chemare. Arta și literatura sunt lucruri bune. Pot fi și profitabile. Iar omul obișnuit este mult mai emancipat, în comparație cu fostul meu vecin, meșterul bun-la-toate. Faptul că nu mai trudește nu-l mai face să se simtă chiar atât de stingher. Ba chiar, a căpătat unele trăsături boeme. Șoferi de camion pot fi văzuți acum sorbindu-și cocktailurile prin pai, în timp ce ascultă cântecele sofisticate ale unor travestiți. Există polițiști care discută pe teme de psihologie și supraveghetori din magazinele universale, care-i citesc pe John O'Hara și Thomas Altizer și urmăresc emisiunile programelor de televiziune culturale, despre LSD³³⁰ și religie.

Și totuși, principalele realități ale vieții americane sunt cele care privesc producția. Realitatea copleșitoare este aceea că avem o civilizație manufacturieră și de afaceri. Banii, producția, politica, planificarea, administrarea, expertiza, războiul – acestea sunt preocupările care-i absorb pe bărbații maturi. La ele se referă în mod fățiș societatea, ca întreg. Majoritatea scriitorilor nu se pot aștepta să pătrundă ușor în mințile unor oameni absorbiți de asemenea lucruri – ale unui public, trebuie spus și asta, influențat de mass-media.

Prin urmare, scriitorul tânăr nu se așteaptă să aibă prea mulți cititori. Un public restrâns și cu simțul discernământului i-ar fi mai mult decât suficient. Numai că, de la bun început, el întâmpină dificultăți în a-i face pe oameni să-l recunoască măcar drept scriitor. Li se înfățișează cu un aer de auto-intitulat. Îi lipsesc recomandările necesare. Prima lui misiune este să se auto-legitimeze.

În urmă cu cincizeci sau șaiszeci de ani, viitorul romancier din Sioux Falls, ori din Lincoln, Nebraska, se îndrepta spre St. Louis, New Orleans sau Chicago. Dacă avea darul înșiruirii cuvintelor, putea să se facă reporter la un ziar și să locuiască într-o căsuță boemă, pe malurile fluviului Mississippi sau în Partea de Nord Apropiată³³¹ din Chicago. Devenea scriitor. Dar asemenea oportunități nu mai există. Culegerea și răspândirea de știri a fost raționalizată, mecanizată, electronizată. Majoritatea ziarelor americane dau pe dinafară de reclame la cărnuri și plasticuri, la izmene și mașini de ocazie.

Nu mai au prea mult spațiu în care să scrii. Prezintă anumite calupuri de știri date la pachet și rubrici publicate în mai multe ziare deodată. Nu mai există relatări subiective, personale. Vechea lipsă de formalism, ușor digerabilă, a dispărut. Gata cu lăncezitul și mângălitul prin cârciumi. Gata cu toată tevatura legată de pagina-ntâi. Viața reală și concretă ne-a prins din urmă. Destinul mondial et cetera.

Până la sfârșitul anilor 1920, scriitorii plecaseră deja de la Chicago și New Orleans către Hollywood, New York sau Paris. Astăzi, New Yorkul este, în general, considerat capitala literară a Statelor Unite. Dar este el, realmente, așa ceva? Ce se poate aștepta să găsească la New York un tânăr scriitor? Când sosește acolo de la Paducah sau Topeka, vine măcar cu sentimentul c-a evadat din periferia pustie. C-a nimerit la centru. Dar la centrul a ce? Al unor idei literare noi, al unor impulsuri noi? Are el vreun motiv anume să creadă că va descoperi asemenea lucruri la New York?

New Yorkul este un centru editorial, centrul de afaceri al culturii americane. Acolo se pregătește, se procesează și se distribuie cultura. Editorii stau lângă aparatul lor modernă de tipărit, facturat, expedit, editat, promovat și contabilizat, cu angajații lor specializați, și așteaptă manuscrisele. Au cheltuieli enorme, așa că nu-și pot permite să aștepte prea mult; trebuie să-și găsească material pe undeva, să-i atragă pe scriitori sau să fabrice cărți în birourile redacțiilor. New Yorkul, bineînțeles, include alte două metropole: Washington și Boston. Unii dintre mai-marii săi literari trăiesc, de fapt, la Cambridge, la New Haven, Bennington, New Brunswick și Princeton; câțiva sunt la Londra și la Oxford. Aceste oficialități ale culturii înalte scriu la gazete, participă în comisii, consultă, sfătuiesc, definesc standarde, standardizează definiții, beau cocktailuri, bârfesc – dau consistență aparenței newyorkeze de creativitate neobosită, vieții literare newyorkeze, după toate aparențele substanțială. Dar substanța nu există. Există numai ideea unei vieți culturale. Există manipulări, tăvănoiri și lupte pentru putere; există lupte interne; există reputații, fie umflate, fie dezumflate. Fanfaronade, vehemențe, grozăvelii, mode, făcături, spălături de creier – iată ce are de oferit centrul.

Ceea ce poți face, dacă vii de la Topeka, Dallas ori Denver, este să duci existența unui poet sau romancier. Poți să-ți iei un blocnotes cu care să

frecventezi barurile, poți să porți hainele și să pregătești cadrul. Pentru poezie, asta e totuna cu ce este reclama la pâine pentru hrană. E doar imaginea lucrului. Dar unii oameni nici nu-și doresc mai mult de-atât. Ideea c-ar putea fi scriitori sau c-ar putea duce o viață de artist li se pare mai atrăgătoare decât perfecțiunea unei arte. Arta e dificilă. Pe artiști îi împresoară detractorii, îi provoacă schimbările și-i amenință cu perimarea profeții electronicii și profesorii îngâmfați de prin universități, care vor să acapareze ei toate piesele tradiției și să-nterupă jocul. De asemenea, pare-se c-am atins un stadiu în care orice om cu o educație de nivel moderat are deja în posesie toată literatura care i-ar putea trebui vreodată, așa că nu-l interesează, propriu-zis, romanele contemporanilor săi. Adevărul este că ele sunt adesea irelevante pentru preocupările sale concrete – niște lucruri slabe, colaterale. Dar viața literară și cea artistică de la New York și San Francisco pot părea foarte de dorit. Eliberați de vinovăția culturală și de jena trândăviei, care-l afectau pe meșterul bun-la-toate, cei tineri, emancipați de etica muncii, chiar dacă mai poartă uneori hainele săracilor care-și dădeau sufletul muncind, cu patruzeci de ani în urmă, își investesc libertatea și timpul liber într-o viață de artiști. Iar publicul e de acord cu asta. Își dorește poeți sau niște oameni care arată a poeți. O mare civilizație are dintotdeauna poeți – trebuie să aibă. Iar noi avem o mare civilizație. Nuseamnă că oamenii citesc neapărat poezie. Cei cu influență îi pun pe alții să le-o citească. Dar este important ca toate posturile să fie ocupate.

Scriitorii talentați reușesc uneori, ce-i drept, să demareze la New York, dar au tendința de a-și oferi lor înșile compensații prea generoase și prea complete, pentru toate dificultățile pe care le-au îndurat pe drumul greu al urcușului. Se trezesc adesea transformați în Figuri Literare Importante, și tot restul vieții nu mai fac aproape nimic altceva, decât să ofere interviuri solemne unor publicații prestigioase, ori să fie membri ai comisiilor Casei Albe, ori să zboare până-n Bahamas, ca să participe la simpozioanele unor comitete internaționale, despre criza din arte, în general. De multe ori, se-ntâmplă ca scriitorul să fie absorbit de figura literară. În asemenea cazuri, lupta socială s-a dovedit a fi mai importantă decât arta.

Prin urmare, New Yorkul nu este capitala literară a Americii. E doar centrul afacerii care este cultura. Metropola confecționează stiluri de viață artistice pentru publicul american. Activitatea literară a țării se concentrează mai

ales în universități. În anii 1960, universitatea este ceea ce era Parisul pentru Fitzgerald și Hemingway, în anii 1920. Ann Arbor și Iowa City nu sunt Parisul. Dar nici Parisul nu mai e Paris. Vechea strălucire s-a stins. Gertrude Stein s-a dus. Joyce și André Gide s-au dus. Marile capitale naționale ale culturii nu mai sunt ce-au fost. Așa încât, unde poate omul să-și caute refugiul? Unde poate un tânăr din Georgia sau din Minnesota să găsească un mediu protector, hrănitor din punct de vedere spiritual? Nu la Paris, în tot cazul. Astăzi, nici o țară nu mai poate revendica o metropolă cultivatoare de arte. New Yorkul, eventual, pentru pictori, deși chiar și pictorii au fugit de galerii, de directori, de jurnaliști și de speculanții de artă. Tânărul scriitor vrea să se delimiteze de viață sub formele ei discreditate, de comunitățile care nu-i îngăduie să se declare artist sau care tind să-l considere – presupunând că-l acceptă pe unul dintre ai lor în postura de artist – un sclivisit, un neom, un degenerat. Nu-i de mirare, deci, că tinerii din Minnesota pleacă în căutarea unui „loc bun“, a „centrului autentic“. Atunci când se comportă ca niște artiști și-i substituie artei comportamentul artistic, oamenii încearcă să creeze condițiile pe care ei le asociază cu viața vrăjită. Pentru a obține aceste condiții, sunt în stare, dacă e nevoie, să macine arta mărunț și s-o calce sub tălpi, ca pe nisip. Cu alte cuvinte, rolul artistului – rolul în sine – absoarbe prea multă energie. Mulți scriitori îi conferă imaginii artistului forța pe care i-ar putea-o conferi artei lor. Acum, scriitorii au primit refugiu între zidurile universităților, dar nu se simt în largul lor acolo. Cei mai mulți dintre ei își aduc în lumea universitară atitudinile romantice, populiste, anti-intelectuale. Cred că e justificat să spun c-au existat puține idei literare noi în ultimele decenii. Scriitorii și-au luat atitudinile sociale de la clasicii moderni și s-au cramponat de ele cu încăpățănare – viziunea lui Eliot, viziunea lui Joyce, viziunea lui Lawrence. Principalul curent al criticii culturale din secolul XX curge, fără prea mari modificări, de vreo cincizeci de ani. Puțini sunt cei nemulțumiți de ortodoxia modernistă. Această ortodoxie domină facultățile de limbă și literatură engleză, care au înlocuit Parisul pentru tinerii literați.

Despre schimbările din existența americană, care le-au conferit universităților, de bine, de rău, ceva ca un fel de forță revoluționară, rezervându-le intelectualilor cu pregătire universitară un rol extraordinar de jucat în organizarea industriei, în educație, în politică, în reurbanizarea orașelor, în utilizarea timpului liber (sau în planificarea unei „reconstrucții“

a Vietnamului, un proiect al statului Michigan), scriitorii au numai o înțelegere absolut vagă. Nu sunt peste măsură de optimist, în privința modului în care îi vor pune la lucru aceste noi puteri pe oamenii de știință și pe intelectualii cu pregătire universitară. Dar, deocamdată, mă limitez la rușinea resimțită de scriitori, atunci când acceptă protecția universităților, pe care ei le văd, cu totul fals, ca fiind totuna cu mediul academic de modă veche. Viața umană se transformă radical în laboratoarele universităților, însă romancierii mai gândesc și acum acțiunea în termenii jeep-ului, pistolului, sticlei de whiskey sau ai luptei cu taurii. Cei mai mulți scriitori americani acceptă acele tradiții anti-intelectuale americane, care văd în profesori, clerici, artiști și orice alți masculi cu ocupații „sclivisite“, niște muieri, nu niște bărbați. Iar scriitorul din mediul academic nu a descoperit viața intelectuală a universităților. Asta, poate, pentru că universitățile nu au ceva ce s-ar putea numi o viață intelectuală unificată. Au specialități dispersate. În condiții ideale, o cultură comună s-ar putea coagula în jurul artiștilor adăpostiți de universități. Dar mie, unuia, condițiile nu mi se par favorabile. Plus că, în tot cazul, scriitorii din facultățile de limbă și literatură engleză au prea puțin acces la orice altă știință în afară de psihanaliză – știința preferată a unor asemenea facultăți. Iar psihanaliza propriu-zisă îi este profund îndatorată literaturii, unii oameni văzând în ea o sistematizare germană a intuițiilor literare romantice, pe tărâmul viselor și al subconștientului.

Dar acești scriitori aveau să se intereseze de științele moderne. Ce puteau face cu ele? În secolul XIX, știința le-a dat scriitorilor – de la Edgar Allan Poe la Paul Valéry – anumite idei incitante sau sinistre. Au fost încântați de mascarada cu precizia, deducția, măsurătorile exacte și experimentul. Dar pe-atunci era ușor să-ți imaginezi c-ai fi putut stăpâni științele. În secolul XX, scriitorii nu se mai pot aștepta la o asemenea stăpânire. Se simt oarecum înfricoșați. Sunt timizi. Avansează opinii, au impresii. Și-au pierdut încrederea și ezită să-și aroge cunoașterea. Și ce mai este acum cunoașterea? Nici măcar specialistul de anul trecut nu mai este un specialist autentic. Specialistul de azi – numai despre el se mai poate spune că știe ceva, și trebuie să se miște repede, dacă nu vrea să fie copleșit de ignoranță.

Ce-i drept, unii scriitori au susținut că informația, de-acum, este singura muză. Dar cu toții începem să-nțelegem, având în fața ochilor ziarul The

New York Times, duminica dimineața, că și faptul de a fi pe deplin informat ar putea reprezenta o iluzie. Trebuie să așteptăm până când arta va produce echivalente figurative ale informației – obiecte sau simboluri ale cunoașterii și conștiinței, care transcend simplele fapte. Pentru moment, însă, scriitorul resimte o anumită inferioritate. El moștenește o tradiție realistă, în care se confruntă cu fapte și pare să cunoască. Dar ce fel de cunoaștere posedă el, cu adevărat? Ce are el de oferit judecății mature, intereselor concrete ale oamenilor care încearcă să priceapă ce se-ntâmplă? Ce are de spus despre „criza civilizației noastre”? Cum poate el concura cu cei a căror cunoaștere pare atât de „obiectivă”, de „reală”?

Pur și simplu, scriitorii nu mai pot continua în maniera cea veche. Până și maniera cea veche, dacă se optează pentru ea, trebuie să facă obiectul unei opțiuni noi. Ce se poate spune acum? Ce este cu adevărat relevant? Ce poate să semnifice arta? Ce nucleu de semnificație poate să îndure toate schimbările prin care am trecut? Cei care citesc literatură sunt adeseori mai conștienți de aceste lucruri, decât cei care o scriu. Un bărbat de la Washington mi-a spus recent că, în opinia lui, scriitorii n-ar trebui să-ncerce să descrie realitățile politice. Că așa ceva nu duce nicăieri. C-ar trebui, mai degrabă, să se concentreze pe stările interioare și subiective. I-am răspuns că au făcut așa ceva și-au răs-făcut. Dar el a zis că America organizațională era pe cale să-l înghită și că se simțea tot mai pierdut în concepțiile corporatiste. Până și felul în care-și imagina moartea îi era influențat. Că se gândea uneori la suflet ca la o componentă înlocuibilă. Poate că exagera. Dar ne temem, într-adevăr, pentru libertatea noastră. Iar organizația beneficiază de un aparat imens. Ne putem permite să zdrăngănim în continuare pe vechile strune, în vechiul stil gitan?

Scriitorii s-au dovedit retrograzi și lenți, refractari în a-și reconsidera opiniile. Au întâmpinat criza, nefăcând nimic altceva, decât să-și reia propriile rutine iar și iar – făcându-și numărul simbolist, numărul omului de acțiune, numărul vagabondului, numărul extremistului et cetera. Sunt triste la vedere dezordinea și confuzia scriitorilor de vârstă mijlocie. Pentru ei, momentul transformator a rămas cu douăzeci și cinci de ani în urmă. Puțini oameni își urmează prima revoluție c-o a doua și-o a treia. Plus că mai trebuie să și priceapă ce se-ntâmplă. Ortodoxia populistă nu i-a încurajat niciodată să-și folosească propriile capete. Dimpotrivă, i-a îndemnat să

se simtă ca-și-cum le-ar fi datorat oamenilor, celor care formau media democratică, să fie proști. Acum, au fost angajați de universități. Dar nu ca să gândească. Universitățile vor ca ei să pregătească scriitori profesioniști. Și s-ar bucura să-i vadă aducând în campusuri viața specifică artelor. Boema. Nu și viciile. Doar culorile boemei. Sosind în campus cu mașinile lor de scris, acești scriitori îi găsesc pe profesorii de literatură modernă și pe unii dintre filosofi și teologi, comportându-se deja ca niște scriitori. E cazul să intre în concurență cu ei? Sfatul cel mai bun care li s-ar putea da este să stea jos, deoparte și să mediteze la toate lucrurile în liniște.

În general vorbind, există două tipuri de profesori de literatură. Cei de primul tip sunt preocupați de clasici; sunt arhivari, sunt custozii ai valorilor culturale. Asemenea valori au fost publicate și catalogate, descrise suficient de mult, și nu mai e mare lucru de făcut în privința lor. Cu singura excepție de a fi, cu o mândrie modestă și cu sentimentul delimitării de lumea scandaloasă, dizgrațioasă, plicticoasă și primejdioasă, înmânate unor curatori calificați din generația următoare. Profesorii de literatură de al doilea tip se ocupă de moderni și adeseori și-i proclamă drept modele. Când eram eu în ultimul an, existau profesori de literatură cu aer tennysonian, bergsonian, browningist, swinburnist, preraphaelit sau din zona Amurgului Celtic³³². Mai târziu, i-a influențat Hemingway, un model de mare popularitate. Mulți crescuseră în anii 1920, copiaseră stilul fitzgeraldian al tânărului întristat, care bea prea mult și are o soție țicnită. (Multe soții se potriveau modelului.) Acum, avem profi adepți ai lui Lawrence, Dylan Thomas, Beckett, Ionesco și Mailer, ai spiridușilor³³³, ai fiilor lui Pan, ai lui Dionysios, ai căutătorilor lui Dumnezeu în LSD.

Se pare că-am ajuns într-o vreme, în care principala problemă, în privința culturii, este să-o facem aplicabilă la nivel personal. Am fost învățați să consumăm lucruri bune, să ni le facem ale noastre. Este ceva ce se vede întâmplându-se în revistele trimestriale de literatură, și ele atrase către universități. Ca și alte periodice americane, au devenit acum, în principal, surse de atitudine. Fac pentru studenții absolvenți și pentru intelectualii tineri ceea ce fac Vogue și Glamour pentru fetele care lucrează și pentru cele casnice: îi instruiesc în legătură cu ce se poartă și cu ce nu se poartă. Înlocuiesc arta cu discursul despre artă și furnizează idei care să fie adoptate sau discutate – viziuni avansate, pregătite de-a gata. Poate că rolul

profesorilor de literatură modernă, care umplu paginile revistelor trimestriale este să-i pregătească pe intelectualii tineri să ocupe tocmai pozițiile pe care le creează pentru ei o cultură în expansiune (miliarde pentru educație; fonduri federale pentru artă). Poate că ideea este să nu mai venim cu nimic nou în literatură, ci, mai curând, să exploatăm ceea ce avem deja.

Nu – literatura nouă chiar nu-i privește prea mult pe acești oameni. Ei înșiși, intelectualii din domeniul literaturii, constituie noutatea. Ei sunt evenimentul strălucit, marele rezultat al creativității moderne. Sunt, cum ar veni, înveșmântați în artă și literatură. Le poartă pe acestea la fel cum tinerele domnișoare își poartă pelerinele de ploaie stil Mondrian, din material plastic.

Panteonul acestei lumi, care este avangarda universitară, e deja plin. Nou-veniții nu sunt bine-veniți. Scriitorii contemporani servesc mai ales pentru a ne reaminti ce e bine și ce e rău în marea tradiție, așa cum este ea definită de intelectualii din domeniul literaturii. Această atitudine față de scriitorii în viață face să fie violentă, vindicativă și aspră critica intelectualilor literați. Există un anume gust pentru sărbătorile romane, pentru distracția sângeroasă, în universități și în cercurile intelectuale. Romancierii și poeții sunt împinși în lupte ca niște gladiatori. Literatura capătă un aer sportiv, precum hocheiul sau boxul. Editorii de reviste literare sau profesorii care aranjează fie conferința vreunui invitat, fie vreun simpozion anual, se comportă adesea la fel ca organizatorii de lupte. Nu o dată, am fost invitat de profesorul X la o confruntare cu profesorul Y, care m-a numit – aici, textul este pus, de obicei, între ghilimele – vândut, lingău, șarlatan sau pungaș. Pe invitație, scrie: „Sunt convins că vă doriți un prilej de a da replică la toate acestea de pe același podium, în public“. Este relevantă, în context, o zicală irlandeză foarte nimerită, de pe șoseaua Archie din Chicago, de pe vremea de aur a d-lui Dooley³³⁴: „Joe a zis că nici cu porcii nu meriți să trăiești. Dar eu ți-am luat apărarea. I-am spus că meriți“.

Se presupune că un poet ar trebui să fie dispus, în orice moment, să-și dezvăluie sufletul sub strălucirea unor lumini puternice, să-și asigure publicul că-i oferă întreaga lui valoare, că este realmente poet. Mai mult sau mai puțin.

Și asta ține de trăitul vieții – al vieții artistice, vreau să spun. Mulți artiști și pictori nu văd nimic rău aici. Mai ales pictorii și sculptorii par doritori să realizeze diverse tururi de forță artistică, promovându-se astfel. Inventând lucruri inedite, ei înșiși devin știri și mențin la un nivel ridicat interesul față de artă al celor care posedă, prin statutul lor, privilegiul de a se bucura de ea. Cea care suferă, în acest proces, este arta însăși, care nu poate reprezenta sursa unor asemenea entuziasme. Acestea, bineînțeles, îndeplinesc o funcție extra-estetică – socială, psihologică, barbară, tribală –, care presupune ca mai multe persoane să se implice în activități de grup în culorile artei. Acești oameni întreprind ceva cu literatura sau cu pictura.

Regretatul Wyndham Lewis, pe la începutul anilor 1950, scria că artistul își oferă lucrările comunității artiștilor, înainte de orice. Publicul cel mai competent pentru evaluarea unui roman este un public de romancieri, credea el. Scriitorul scrie pentru cineva: „În zilele noastre, acel cineva este, aproape fără excepție, un alt scriitor... De aici rezultă ce tragedie s-ar putea isca, dacă alți scriitori (intelectuali) ar începe să nu mai corespundă așteptărilor în materie de integritate, de care depind, în ultimă instanță, o bună măiestrie profesională și actul creației însuși“. Lewis credea în așa-numita Republică a Literelor. (Îi considera cetățeni ai acestei Republici pe cărturari și pe membrii profesiei didactice.) Republica Literelor, susținea el, trebuia „să capete, într-un anume fel, un mai bun simț al responsabilității corporatiste... Dacă ar proceda în felul acesta, le-ar furniza membrilor ei, în măsura în care este capabilă, acea libertate a expresiei nestânjenite de nimic, despre care se știe că reprezintă o condiție a celor mai bune lucrări. Ar putea să și ofere o profilaxie atotputernică împotriva contagiunilor obsesive“.

Nimic de felul acesta nu se petrece în momentul de față. Comunitatea scriitoricească (literați, critici, profesori) nu le asigură membrilor ei nici un fel de libertate a expresiei – dimpotrivă, îi constrânge din ce în ce mai mult. Critica încearcă să controleze abordările literaturii. Îi opune cititorului barierele sale interpretative. Un public docil consimte la monopolul impus de specialiști – de cei „fără de care literatura n-ar putea fi înțeleasă“. Vorbind în numele scriitorilor, criticii reușesc, în cele din urmă, să-i înlocuiască. Așteptările în materie de integritate, de care depinde o bună măiestrie profesională, și actul de creație propriu-zis îi interesează pe critici

și cărturari prea puțin. Aceștia par să nu priceapă un fapt esențial, și anume că tradiția nu poate exista, decât dacă artiștii contemporani continuă să facă aceleași lucruri pe care le-au făcut artiștii dintotdeauna. Criticul care nu înțelege asta nu are mai multe sentimente față de marea tradiție, decât are un câine față de o catedrală.

Nu există un simț al responsabilității corporatiste. Intelectualii noștri din domeniul literaturii cu toții ocolesc asemenea idei. Fie numai și gândul la o Republică a Literelor îi face să se-nfioare. Nu întrețin concepții bizare despre libertatea lor artistică și intelectuală. Par să creadă că libertatea este, pentru intelectualii din domeniul literaturii, un soi de barbarism prilejuit de civilizație. O detestă, civilizația cu pricina, cum numai progeniturile ei cele mai subtile, cele mai răzgâiate, o pot detesta. Sunt de părere, s-ar zice, că loialitatea lor față de cele mai înalte standarde sau idealuri omenești (idealuri neformulate, dar omniprezente, chiar și așa) se exprimă prin cea mai radicală distructivitate. Această presupunere legată de necesitatea distructivității este rareori cercetată, deși prezența ei a fost semnalată de multă vreme. De la sfârșitul secolului XIX, s-a dovedit a fi extrem de influentă.

Car l'Homme est fini ! L'Homme a joué tous les rôles !³³⁵ – Omul e terminat!, scria Rimbaud. Omul a jucat toate rolurile! Și, la ora prânzului, obosit după ce și-a zdrobit idolii, își revine-n simțiri, eliberat de zeii aceia vechi. Sigur că există ceva foarte tulburător aici. Sau în imaginea lui D.H. Lawrence, cu pasărea Phoenix renăscând la viață din flăcările distrugerii universale și-ale purificării. Dar e considerabil optimismul conținut în aceste imagini. Iconoclasmul eliberează drumul pentru zeul viu dinăuntru. Coborâm în infern, dar, cu ajutorul mitului, ieșim iarăși la lumină, mai pregătiți pentru el. Întărit de un optimism secret, criticul pesimist nu are să-și mai obosească mintea cu treburile precum responsabilitatea corporatistă sau Republica Literelor. Ba chiar, poate considera că bătrânul ticălos de Wyndham Lewis a devenit cam slab de minte spre sfârșitul vieții. În realitate, însă, această distructivitate radicală este, în mare măsură, gest și joc. Menține ridicat nivelul excitației artistice în reviste, la seminare, în galeriile de artă și la evenimente. Un asemenea extremism este subvenționat generos de universități și de alte instituții binevoitoare. Noțiunea care subîntinde totul, în opinia mea, este o distribuire larg-

răspândită a „esteticului“. Atomizată și dispersată, arta este absorbită în viețile indivizilor, și se consideră că nivelul general crește prin tocmai acest lucru.

Un aspect curios al acestei situații este că înșiși clasicii moderni au contribuit la dezvoltarea unor asemenea atitudini. Portretul artistului în tinerețe nu se citește, pur și simplu. Cititorul este reeducat din punct de vedere estetic de roman. Ce-ar putea face altceva, decât să devină el însuși artist? Este obligat să-l urmeze pe Joyce în lumea respectivă, simțind ce simțea și el, văzând ce vedea, descoperind același standard interior, folosind puterea cuvintelor, a imaginilor și a ritmurilor, pentru a transforma o viață altminteri comună, deplorabilă. Acesta poate fi un motiv pentru care criticii sunt astăzi „artistici“ la modul independent. Și-au petrecut multe ore la comenzile unor mașinării puternice, prelucrând „estetic“ materiile prime ale experienței comune. Profesorii lor erau maeștrii monopolismului, care au creat noi tipuri de conștiință. Aceștia și-au condus cititorii (sau studenții, sau supușii), în egală măsură, și în istoria artei, instruindu-i în materie de atitudini și tehnici revoluționare. Iar pentru cine se crede un Joyce ori un Lawrence, un artist de un soi oarecare, ideile care privesc responsabilitatea corporatistă și Republica Literelor sunt oarecum pe-alături cu drumul.

Așa se face că, având în jurul nostru atâția mici Stepheni Dedaluși, care predau literatură, editează reviste și scriu articole cu tentă critică, și care pot fi văzuți viermuind la mari depărtări de Creta ori de Dublin, atenția ni se îndreaptă iarăși către tânărul de la Topeka, din Kansas, căruia talentele literare nu-i dau pace. Bineînțeles că va trebui să plece de acasă. New Yorkul nu are să-i ofere mare lucru. Cât privește universitatea, ea poate avea o influență nefastă asupra lui și-i poate provoca depresii. Atâta doar că activitatea literară din America se găsește mai ales acolo. Toate activitățile mentale superioare din țară se află acolo, indiferent dacă asta-i de bine sau de rău. Până și radicalismul se află, momentan, în situația că nu are alt refugiu.

Din câte țin minte, Ortega y Gasset îl critica pe Goethe, pentru că se stabilise la Weimar. Un poet ar fi trebuit, credea Ortega, să accepte naufragiul și să consimtă din tot sufletul său la condiția de om fără casă. Așa o fi. E destul de greu să stabilești rețete pentru poeți. Criticilor le place

profund ca sufletele să le fie chinuite în egală măsură de nenorocirile care-i chinuie pe marii artiști. Să fie universitatea, pur și simplu, totuna cu Weimarul, într-o formă ceva mai dezgustătoare și mult mai burgheză? După Ortega, pare-se c-ar putea fi chiar asta.

În atitudinile radicale pe care le adoptă mulți scriitori, există dovezi ale unor asemenea temeri de tip Weimar. Ostili instituțiilor, prin tradiție adversari ai autorităților, nu sunt câtuși de puțin susceptibili să stea liniștiți în sanctuarele lor universitare. Conștiința pătată îi împinge să adopte atitudini exagerat de radicale. Dar acest radicalism la nivel gestic se dovedește a fi extrem de popular. Un public vast, și care se mărește pe zi ce trece, le împărtășește artiștilor stinghereala și aplaudă această demonstrație de radicalism. Sentimentele oamenilor din organizații, ale avocaților sau profesioniștilor de pe bulevardul Madison, ale funcționarilor publici de la niveluri înalte – oameni inteligenți, dar lipsiți de putere – nu diferă foarte mult, în acest moment, de cele ale scriitorilor peste care plutesc umbrele universităților. Asemenea oameni, adesea contrariați, plini de resentimente, de perplexități, storși de nenumăratele presiuni asupra intelectului și sentimentelor lor, reacționează la gestică însuflețită a emancipării, sfidării, deziluzionării, la spiritul de scepticism și dezacord. Numai că maniera este singura care se dovedește radicală. Puține lucruri pot fi mai sigure, mai susceptibile să aducă succesul, decât acest radicalism neamenințător, nepericulos pentru nimeni și care se reazemă, la urma urmelor, pe stabilitatea instituțiilor.

Și-atunci, mă rog, ce e de făcut? Un prieten, inteligent și-nvățat, mi-a sugerat recent, cu toată seriozitatea, că poate răspunsul este posedarea, că scriitorii ar trebui să fie mai curând ca niște șamani, în vremurile noastre. Șamanii erau niște preoți siberieni primitivi, care se dedau la transe și profeții onirice, androgini, misterioși prin definiție, neinhibați, antinomiști – nu-mi vine a crede că susținea serios că scriitorii din țările civilizate ar trebui să fie chiar așa. Dar, când lucrurile devin dure, când cunoașterea necesară unei analize realiste nu e la îndemână, o formă oarecare de îndrăzneală intuitivă ar putea părea cea mai potrivită. La urma urmei, Rimbaud era un fel de figură druidică, iar D.H. Lawrence, cu intuițiile lui apocaliptico-dionisiace, era cam totuna cu un șaman. Șamanismul este conectat la temperamentul modern prin conotațiile pe care le generează, de

caracter sordid, sexualitate nevrotică, letargie, șarlatanism și așa mai departe. Celor ce rezistă lumii-afiș superficiale de ambalare și relații publice, sângele, scuipatul, excrementele și leșinurile par să le ofere un antidot sănătos. Desfigurarea și mânjeala par să fie bine-venite. Blasfemia – dacă mai ești în stare să găsești lucruri suficient de sacre, pentru a comite o blasfemie. Șamanismul i-ar atrage pe oamenii obligați să trăiască în cadrul unor sisteme complicate de compromisuri, avansând promisiunea unei penetrări magice a fortificațiilor structurii organizaționale, a tiraniei, a falsității și plictisului convenționale. Ideea subiacentă, potrivit căreia ne trebuie măcar în parte, în literatura americană, un asemenea șamanism, presupune o teribilă dorință ca cineva să fie suficient de liber, încât să trimită la plimbare Statul și toate organizațiile sale, industriile dominante și uriașul aparat de persuasiune, informare-dezinformare, manipulare și control. Presupune, tot așa, că există o nevoie considerabilă de sfidare, ba chiar de subversiune, la oamenii care sunt relativ prosperi și în mare măsură liberi. De asemenea, presupune o revenire la sacru, fie și numai sub forma neîngrijită, dubioasă, inferioară a șamanismului. Înseamnă, eventual, că artistul trebuie să se roage să fie posedat de spirite, astfel încât să poată rosti, în starea lui de transă, adevărul la care nu mai poate spera, sub domnia rațiunii răbdătoare.

În urmă cu un secol, când au început clericii creștini să resimtă anumite îndoieli, poeții și romancierii au făcut pasul înainte, în centrul de manifestare a crizei spirituale, și și-au asumat obligații spirituale. Walt Whitman anunța declinul preotului, urmat de afirmarea divinului literat. Henry James afirma că „îi revine autorului sarcina primordială de a vindeca sufletele, pentru subjugarea și excluderea, la nevoie, a pitorescului“. Scriitorii au renunțat, de bună seamă, la vindecarea sufletelor. Dintre ei, unii au coborât până într-o sferă mai joasă a orientării practice, predând atitudinile. Unii le preferă literaților divini șamanismul primitiv. Dar sentimentul de responsabilitate rămâne, cum-necum. Puțini sunt scriitorii care-i refuză speciei, cu adevărat, dreptul de a exista. Jonathan Swift, un cleric de bună reputație, nu era convins că specia umană ar trebui să prevaleze și să dăinuiască. Dar un asemenea pesimism este foarte rar, chiar și în vremurile noastre atât de radicale și nesăbuite și în ciuda eforturilor depuse de scriitorii nihiliști, de a ne scandaliza și înfricoșa cu viziuni ale vidului. În linii mari, scriitorii nu au renunțat la vindecarea sufletelor. Dar

ce au de oferit, cei mai mulți dintre ei? Asigurări binevoitoare? Încredere liberală că totul „va fi bine”? O moralitate care bate în retragere? Un creștinism care bate în retragere? În America, vindecarea sufletelor s-a redus la sfaturi de ordin sexual și alte forme de instruire utile, dar minore. Poate că tânărul scriitor va putea profita de asocierea sa cu mediul universitar, pentru a medita la toate aceste chestiuni. Bine ar face să se pregătească să mediteze de unul singur. Pentru bătrânii profesori de literatură, el nu există cu adevărat. Profesorii de literatură moderni l-ar putea face să-și dorească el însuși să nu existe. Filosofii și teologii poate că-i vor include scrierile în diagnozele pe care le alcătuiesc, în legătură cu dezordinile spiritului modern. El nu va face decât să le sporească dovezile „existențiale”. Dar mai sigur este că n-o să învețe mare lucru de la ei.

În această epocă de contururi vagi și mișcătoare, în care publicul este pe jumătate artist, nu e foarte clar pentru artist care e funcția lui. Tot ce este familiar e considerat neinteresant și degradant. Anumite forme de viață par să se discrediteze de la sine. Există o mare stânjeneală, un sentiment de rușine față de caracterul nedemn și calitatea inestetică a existenței. Un extraordinar simț al plicticosului și insipidului îi împinge pe oameni la extreme, în căutarea lor după ce este interesant. Domnia organizării raționale este atât de aspră, încât credința în puterea contemporanilor noștri de a ne încânta se află în declin. Tânjim după încântare, dar scepticismul nostru atinge cote prea înalte. Cititorilor moderni le vine greu să creadă într-o dimensiune adăugată sau în calitatea existenței. Recomandările scriitorilor, ale încântătorilor în devenire, sunt verificate mai amănunțit decât cele ale membrilor Comitetului Reunit al Șefilor de State-Majore sau decât ale candidaților la președinție. Publicul, deși mânat de aceeași foame de nepotolit pentru tot ce e fascinant, pentru exprimare, aceeași dorință nemuritoare de sens, nu are încredere în puterea scriitorilor săi de a-l supune unei vrăji miraculoase. Așa că, în loc de asta, primește din partea lor idei despre comportament, sugestii pentru ceea ce ține de stilul de viață, orientări practice sau descrieri de sine.

Ei bine, am trecut prin multe transformări. Oamenii puternici obolesc fie și numai gândindu-se la ele. În secolul XX, scriitorii au subliniat, în cele mai multe cazuri inconștient, necesitatea eliberării omenirii de restricții și tabuuri străvechi. În prezent, ne bucurăm de multe lucruri interzise în trecut.

Această atmosferă de emancipare, din ce în ce mai răspândită, a făcut secolul XX să exulte. La fel ca poverile, tradițiile pot fi apucate și date deoparte. Dar, odată ce le-am dat din drum, ce am realizat? Oamenii încep să-și dea seama că multe dintre aceste vechi obstacole sunt încă semnificative, dintr-un anumit punct de vedere. În literatură, ne-am eliberat într-un asemenea grad, încât suntem amenințați de nuditate, pustietate, imponderabilitate și non-existență existentă.

Privind retrospectiv către începutul secolului, identificăm următoarele tendințe literare:

1. Tendința grupului care credea că-i putea reda vieții omenești calitatea de încântare, prin intermediul ideologiei revoluționare.
2. Teoriile sexuale romantice, precum cele ale lui D.H. Lawrence, care-și propuneau să scutească omenirea de represiune, de raționalism steril și de urâciunea industrială distrugătoare de suflete și propovăduiau reîntoarcerea la zeii naturii, la străvechile adevăruri mitice et cetera.
3. Respingerea sentimentului și opoziția față de calitățile umane, care păreau să contravină supremației conștiinței. Aceasta e tendința reprezentată cel mai bine de Paul Valéry și este cea sprijinită – părerea mea – de multe dintre dezvoltările psihologice contemporane. Citez următoarea frază dintr-un eseu aparținându-i acestuia: „Culmea umanului este aceea că omului a ajuns să-i placă, într-adevăr, o căutare a emoției, o fabricare a ei, dorința de a-și pierde capul, de a-i face pe alții să și le piardă pe-ale lor, să tulbure și să fie tulburat“.

Pomenind un grad de eliberare în care ne apropiem de imponderabilitate și de suprema detașare, mă gândeam la faptul că lui Valéry nu-i plăcea demonstrativul, că respingea trăsăturile de caracter, că se opunea, la fel ca mulți alții, la teatrul reprezentat de suflet, la drama personalității, la exagerarea și supraevaluarea excentricităților – la faptul că era sătul, pe scurt, ca noi, oamenii, să ne tot dăm în spectacol.

Pare-se că inteligența s-a cocoțat până la un punct extrem al scepticismului, în legătură cu datul acesta în spectacol al oamenilor. Tocmai scepticismului respectiv are să-i facă față scriitorul din ziua de astăzi. Cititorii și spectatorii găsesc o mare satisfacție în a vedea cum sunt arătate cu degetul, de către ironiile artei pop sau ale teatrului absurdului, vechile drame ale personalității, iubirea, datoria, frumusețea, familia, „voința eroică“. De la Primul Război Mondial încoace, aceste idei tradiționale au fost subminate de nenumărați artiști. Publicul modern a dezvoltat o stranie pasivitate spectatoricească și o detașare de aceste lucruri odinioară simțite și crezute. El își contemplă propria umanitate fără implicare, dintr-o poziție de siguranță și imunitate. Un anti-eu retras, meditativ, stă și urmărește circuitul emoțiilor. Este obiectiv; este ocupat să se delimiteze de falsități și erori fără număr. Dorința de a se elibera din atâtea stări omenești ar putea izvorî dintr-o altă dorință, de a purifica intelectul conștient, de a-i spori puterea. Însă ar putea conține și un element de auto-detestare. Ar putea constitui cea mai contemporană formă de mizantropie.

Scepticismul de care vorbeam pretinde că poate „vedea prin lucruri“. Pare a simți, nefericitul, că lucrurile sunt atât de superficiale, încât se poate „vedea prin ele“. Cu alte cuvinte, simte că „profundimea vieții“... ei bine, s-a dus.

Dacă nu mai este acolo unde o știam cu toții, unde s-a dus? Unde se poate duce? Dacă drenezi un lac, apa trebuie să se scurgă undeva. Dacă vreun geniu malefic într-ale ingineriei ar născoci o modalitate prin care să fure ditamai lacul Michigan³³⁶, tot el ar trebuie să vină și cu o soluție pentru depozitarea lui. Același lucru s-ar putea întâmpla și cu semnificația existenței și acțiunii umane. Dacă nu este acolo unde eram obișnuiți din vremuri imemorabile s-o vedem, unde este? Arta va trebui să răspundă acestei întrebări. Poate că se va dovedi că este o întrebare ireală. Nimic n-ar trebui lăsat să împiedice imaginația să ia din nou la cercetat dovezile.

Din asemenea rațiuni am început prin a spune că nu e prea dificil, în ziua de astăzi, să devii scriitor, dar poate că e mai greu ca niciodată să fii scriitor. E mai ușor să trăiești viața, decât să fii tocmai lucrul acela. Cu imaginea unei pâini, trupurile noastre nu se pot hrăni.

Anii şaptezeci

Despre Statele Unite. Remarci făcute la Centrul Cultural American din Tel Aviv

Întâi de toate, aş vrea să spun că nu sunt aici ca expert în istoria americană. Sunt un simplu scriitor. Din când în când, mai ales într-o țară străină, un scriitor se trezește în ipostaza de purtător de cuvânt al poporului său; am dubii mari c-aș primi vreodată votul și nominalizarea lui.

Statele Unite sunt cea mai avansată dintre democrațiile capitaliste moderne și se găsesc, în prezent, în cea mai teribilă criză; iar adevărata întrebare este dacă pot supraviețui rolului pe care-l joacă astăzi, de mare putere mondială; și dacă două sute de milioane de oameni pot să trăiască într-o democrație capitalistă, fără să-și piardă libertățile și fără să-și otrăvească singuri existențele. Aceasta mi se pare adevărata întrebare: dacă o societate democratică de masă poate rămâne o societate liberă; dacă e capabilă să facă față acestei crize și dacă va demonstra voința de a se feri să degenereze în ceva precum acea Minunată lume nouă a lui Huxley.

Cu toții suntem copiii unor imigranți care au crescut în Statele Unite, dedicați anumitor idealuri democratice, la care eu, unul, n-am vrut să renunț până-n ziua de astăzi și după care trăiesc și acum. Chiar există ceea ce se numește credință liberală. Există, însă, și mari diferențe între oameni, în privința felului în care-și exercită fiecare credința liberală. Există, concomitent, un simț al participării sporite a publicului la evenimentele actuale, la treburile publice, și un simț al neajutorării sau neputinței individului, așa încât oamenii se tem foarte tare să nu fie depolitizați în Statele Unite. Dar, în același timp, se găsesc în centrul evenimentelor și n-au luat parte niciodată la fel de activ ca în momentul de față, într-un fel sau altul, la evenimentele publice.

Există, oare, o ruptură între generații, în Statele Unite? Am obiecții față de orice categorizare, indiferent de ce fel, care s-ar pune împotriva umanității celor la care se referă. Nu-mi place să spun că orice grup sau generație anume, din Statele Unite sau de oriunde altundeva, stă mai rău la capitolul umanitate, față de alt grup sau generație. Când aud că există un soi de linie ideologică de separare între bătrâni și tineri, mă cuprinde un fel de

îngrijorare. În primul rând, îmi aduc aminte – pentru că sunt atât de bătrân, cât să-mi aduc aminte – că mișcările totalitare din anii 1920 și 1930, din Europa, erau, în egală măsură, mișcări ale tineretului.

Acum, de vreme ce e vorba de o mișcare intelectuală, poate că s-ar cuveni menționat că intelectualii din Statele Unite au fost dintotdeauna separatiști. Cu alte cuvinte, s-au considerat mereu situați în afara tuturor aranjamentelor de putere din țară. În secolul XIX, se simțeau foarte mult în afară. Intelectualii tind, în general, să fie în dezacord cu autoritatea și să ia o poziție diferită față de cea pe care o adoptă autoritatea instituită. Au existat perioade în care intelectualii au fost cooptați în serviciul guvernamental, sau în politică, de o manieră destul de semnificativă, dar nu aceasta e tendința reală și generală din Statele Unite. Lucrurile de acolo diferă foarte tare de cum este concepută democrația în Marea Britanie, unde a fi în serviciul guvernamental nu a însemnat niciodată că te vinzi ori că-ți trădezi principiile intelectuale. Mulți dintre cei mai străluciți englezi ai secolului XIX erau bărbați care-și serveau guvernele, ca James Mill³³⁷ sau Disraeli³³⁸. Pentru intelectualii americani, a te implica în guvernare sau în domeniul treburilor sociale pare să fie considerată o formă de trădare. Acest lucru e de natură să creeze o dificultate cu totul aparte, din moment ce societatea nu mai poate funcționa, în ziua de astăzi, fără intelectualii ei.

Universitățile nu mai sunt acele turnuri de fildeș, care erau odată, iar faptul că intelectualii simt că se vând atunci când acceptă un post guvernamental, face viața foarte dificilă în Statele Unite – atât pentru intelectuali, cât și pentru guvernanți. Nu știu cum va funcționa o societate atât de tehnologizată și o putere mondială, cu o populație de două sute de milioane de locuitori, dacă intelectualii consideră de datoria lor morală să fie înstrăinați de ea.

Copiii aceștia provin, cei mai mulți, din familii de clasă mijlocie; iar acuzația pe care o formulează la adresa clasei mijlocii este absolut justificată: că nu a produs nici un fel de valori, clasa căreia-i aparțin, prin intermediul căreia ei, tinerii, să-și poată duce viețile. Bineînțeles, faptul că părinții de clasă mijlocie, la fel ca toate grupurile din societate, au fost și ei prinși – sur-prinși – într-o societate aflată într-o continuă transformare și care nu cunoaște precedent nu este acceptat ca scuză ori justificare.

Adevărul este că s-au concentrat pe reușita materială și că le-au asigurat copiilor lor un soi de prosperitate și o grijă specială, dar fără vreun conținut spiritual sau moral aparte. Tații s-au comportat ca-și-cum viața din afara familiei ar fi fost oarecum ilicită, părând să creadă că viața din domeniul afacerilor era coruptă, că ei înșiși erau angajați într-o escrocherie de un fel anume, dar se străduiau să păstreze acasă o atmosferă de puritate – pe cât posibil. Tocmai asta satiriza Charlie Chaplin în *Monsieur Verdoux* – ideea că poți ieși din casă și să ucizi, dar altfel să ai o viață perfect echilibrată și respectabilă de familie burgheză. În măsura în care copiii lor protestează împotriva unei asemenea realități, au perfectă dreptate; în măsura în care protestele lor sunt auto-distructive, trebuie să-ncercăm să facem ceva, pentru a-i împiedica să se distrugă singuri.

Părinții de clasă mijlocie din Statele Unite – și vorbesc de părinții evrei, înainte de toate, dar cred că toți erau în aceeași oală – trăiau cu sentimentul că scăpaseră dintr-un sinistru coșmar, că propria lor creștere fusese una defectuoasă, că ei, ca părinți, nu pricepeau, că erau cruzi și represivi, în schimb copiii lor aveau să fie liberi și să se bucure de toate privilegiile vieții. Copiii luau foarte în serios treaba asta. Credeau ce le spuneau părinții – că totul era pentru ei, că părinții de clasă mijlocie reprezentau o generație pierdută, dar că ei, tineretul, erau cei pentru care le făcuseră pe toate și că societatea era îndreptățită la puritate, că ei erau exceptați de la condițiile vieții. Tinerii simt, într-adevăr, că nimic nu le lipsește-n viață, că totul e la-ndemâna lor din abundență, pentru că totul, dintotdeauna, a existat din abundență, drept care și soluțiile la problemele vieții trebuie să fie la îndemâna lor, numai să le ceară. Și chiar le cer; și sunt mirați când soluțiile nu se prezintă.

Ideologia tineretului e romantică, și oamenii au sentimente romantice față de ideologia tineretului – asta-i foarte frumos, poetic vorbind; practic vorbind, însă, cred că devine mai degrabă nociv.

Studentii știu că merg la universitate pentru patru ani, sau pentru cinci ani, sau șase ani, și că, după ce trec acei ani, sistemul îi va îngloba – cu alte cuvinte, ultima lor șansă de-a mai schimba ceva în societate va dispărea; vor deveni specialiști sau profesioniști, și chiar asta se-ntâmplă. Mulți dintre protestatari, bineînțeles, după ce li se termină viața studentască, îngroașă

rândurile profesiilor, și totul s-a terminat, așa că este ultima lor șansă de a mai bifa un protest împotriva sistemului. Numai că studenții atacă universitățile, și universitățile nu sunt principalii păcătoși. Universitățile sunt unicele și, poate, ultimele centre de schimburi libere de idei și de discuții din Statele Unite, iar, dacă distrugi universitățile, dacă-ți fixezi universitățile drept ținte principale, ce se va-nîmpla cu instituțiile libere din Statele Unite?

Universitățile sunt cele mai vulnerabile dintre toate instituțiile. La fel ca bisericile sau sinagogile, n-au avut niciodată un sistem de apărare bine pus la punct. Acum, dacă studenții atacă universitățile, atacă întreaga societate; plus că identifică universitățile cu societatea. Dar cred că este o greșală, pentru că universitățile nu sunt câtuși de puțin societatea; după cum nici societatea nu-nseamnă universitățile...

Societatea americană trăiește o stare de asediu. Cine o să-i rezolve problemele? Or să fie rezolvate în stradă, or să fie rezolvate de vreo autoritate oarecare, sau de vreo putere organizată oarecare, îndreptându-și atenția spre ele? Studenții nu vor să recunoască nici o formă de autoritate. Bun, și-atunci, ei ce propun, ca înlocuitor al autorității în Statele Unite? Ce auziți adeseori din partea Noii Stângi³³⁹? Păi, dăm foc la tot ce este, îi împușcăm pe toți ăia mai bătrâni și mai vedem noi pe urmă ce inspirație ne vine. Eu, unul, nu am încredere, propriu-zis, într-o asemenea formă de inspirație și nu cred, propriu-zis, că, dacă treci totul prin foc, o să vezi pasărea Phoenix ridicându-se din cenușă...

Desigur, în Statele Unite, la fel ca în toate țările – și ca-n Israel –, cu toții trăim în mijlocul unui teribil război public, iar evenimentele acestor vremuri ne influențează foarte puternic. Practic, nu există o cale, pe care apucând-o, să le putem ocoli. Israelul are, măcar, avantajul că trebuie să facă față unei crize vizibile și reale în fiecare zi, dar în Statele Unite, aceste lucruri ajung până la noi prin mass-media și, de cele mai multe ori, adoptă forma unor fantezii totale. Altfel spus, realitățile politice care li se prezintă indivizilor în minte capătă un caracter de fantasmagorie – de exemplu, când oamenii își iau micul-dejun, copii și părinți laolaltă, dau drumul la televizor și văd soldați luptându-se și murind în junglele din Vietnam...

Nu știu să spun, propriu-zis, dacă arta poate exista fără o anumită măsură de seninătate sau de liniște spirituală; fără o anumită măsură de calm, nu poți face nici filosofie, nici religie, nici pictură, nici poezie. Și, cum una dintre specialitățile vieții moderne este să abolească starea de calm, suntem în pericol de a ne pierde artele, odată cu liniștea sufletească pe care o necesită arta.

Așa încât, dacă vă-ntrebați cumva, despre mine, dacă sunt engagé³⁴⁰, bineînțeles că sunt, în măsura în care trebuie să fac față acestei provocări. Nu este o provocare a considerentelor morale – adică, nu-mi spun, în sinea mea, că sunt profesor, că sunt un lider sau un profet, care trebuie să-i dea o lecție morală publicului american. Am chemarea unei scriitor, a unui romancier, nu neapărat a unui moralist. Presupun că fiecare scriitor simte că există o moralitate implicită în ceea ce face, că nu are a-și bate capul cu o definiție morală explicită a ceea ce face. Dar eu spun că oricine este involuntar engagé, acesta-i răspunsul adevărat; iar întrebarea este: cum faci să depășești acest vacarm?

Fiecare scriitor care atinge un anumit nivel de notorietate în Statele Unite are de ales între a-i aparține sau nu elitei. Efectiv, de el depinde. Cu mulți ani în urmă, l-am citit pe criticul și filosoful rus Lev Șestov, care spunea că publicul vrea ca scriitorii să fie gladiatori. Publicul, într-adevăr, vrea să-i vadă pe scriitori luptându-se și sângărând abundent în Colosseum; desigur, nimeni nu sângerează realmente, în ziua de astăzi, cu excepția oamenilor sărmani, care nu pot să evite, dar, dacă mă uit în jur, la mulți scriitori americani, cărora sunt gata să le spun pe nume – de pildă, Norman Mailer, Truman Capote și Gore Vidal –, văd că le face o reală plăcere să se dea-n spectacol pentru mass-media și că le place foarte mult să devină figuri publice. Asta nu-nseamnă că e neapărat ceva rău. O mulțime de scriitori din trecut au fost figuri publice și au reușit să realizeze ceva foarte bun sub această formă. Voltaire a fost o figură publică, și Victor Hugo a fost o figură publică. Nimic din toate acestea nu este în sine, și neapărat, ceva rău, atâta vreme cât există un anumit sâmbure de adevăr sau de pasiune în ceea ce face scriitorul, chiar dacă altor scriitori li se pare dezagreabil. Așa încât, dacă Norman Mailer vrea s-o facă pe clovnul la televizor, sau alte lucruri de felul acesta, n-am nici o obiecție, cu condiția obligatorie să producă o

literatură interesantă – și de multe ori, chiar așa se-ntâmplă. N-are nici un rost să le dai o tentă ideologică acestor chestiuni, iar eu nu le dau.

[1970]

New York. O imposibilitate celebră în toată lumea

Cum se gândesc americanii la New York? Asta-i, probabil, ca-și-cum ai întreba ce părere au scoțienii despre monstrul din Loch Ness³⁴¹. Este fenomenul nostru unic, legendar, chestia noastră grozavă, imposibilitatea noastră celebră-n toată lumea. Unii par să-și dorească să nu fie nimic altceva, decât un zvon persistent. În schimb, este, cum se-ntâmplă cu toate cele omenești, foarte real, mai mult decât real. Ceea ce abia dacă este pomenit în alte orașe americane, la New York este condensat și amplificat. Acolo, oamenii se simt în miezul lucrurilor. Este cu siguranță adevărat și cu siguranță ciudat.

La New York, precum în toate marile capitale, oamenii se comportă adeseori simbolic și caută să exprime spiritul locului. Un diplomat venit în vizită îi adresează o scrisoare de mulțumire anonimului care i-a găsit portofelul și l-a predat intact la oficiul de obiecte găsite. În apropiere de Times Square, un orb a fost agresat, iar câinele de nevăzător i-a fost furat; omul sângerează și plânge; un polițist bombăne: „Așa ceva numai la New York se putea-ntâmpla“. Se pot declanșa impulsuri acolo, care, în medii mai calme, sunt ținute-n frâu. Pe fiecare stradă, oamenii sunt învățați „cum e viața“.

New Yorkul este mereu în mișcare, insuportabil, agitat, neguvernabil, demonic de-a dreptul. Nu există individ care să-l poată judeca de-o manieră adecvată. Nici măcar Walt Whitman n-ar putea să-l cuprindă moțional; simpla încercare ar fi capabilă să-l doboare la pământ. Cei care vor să contemple fenomenul sunt sfătuiți să-și adopte postura contemplativă în altă parte. Cei care vor să-i simtă profunzimea bine ar face să aibă grijă. Cincisprezece ani am locuit la New York și cu New Yorkul. Acum, locuiesc la Chicago.

În alte orașe, în alte regiuni, mândria locală s-a mai redus. Vechea și naiva încredere-n sine a dispărut. După evenimentele din ultimele decenii, Texasul nu se mai bate cu pumnii-n piept, iar Chicago, sub primarul Daley³⁴², nu se mai dă mare. La trecerea dintre secole, Chicago era o capitală regională. În 1893³⁴³, visa la statutul de metropolă mondială.

Savanții, arhitecții, poeții, muzicienii veneau de la țară la oraș dinspre Indiana, coborau dinspre Wisconsin, se mutau dinspre est, din Nebraska, dar, până la finele anilor 1920, viața culturală a Vestului Mijlociu era deja muribundă. Trenurile plecau de la Chicago, ducând cu ele poeții în egală măsură ca și hălțile de porc, iar marele oraș a recăzut rapid în provincialism.

Tineri americani de mai multe generații, porniți în căutarea unei vieți de o mai mare anvergură și profunzime, le-au abandonat Strada Mare afaceriștilor și neciopliților, iar ei s-au dus care la Paris, care în Greenwich Village. Marele scop al națiunii, la urma urmei, nu era să-i încurajeze pe pictori, filosofi și romancieri. Ca să trăiești ca pictor sau ca intelectual, trebuia să te duci în altă parte, nicidecum să stai în Detroit, Minneapolis ori Kansas. Ca boemi și expatriați, toți acești emigranți sperau să găsească statele din visurile lor și atmosferele cu totul aparte, care sunt propice artei.

Viața boemă din Village era de-a dreptul elegantă în anii 1920 – ba chiar patriciană, pentru că îi atrăgea pe bogătași, în egală măsură ca pe scriitori, pictori și radicali. Vechiul Village a cunoscut un mare succes și, o vreme, New Yorkul a fost realmente centrul țării, pentru anumite calități rare și valoroase. Practicanții poeziei în vers liber de-acolo, practicanții amorului liber de-acolo, băutorii profesioniști de-acolo, nătăfleții bogați și excentricii de-acolo, artiștii și revoluționarii de-acolo – toți îi fermecau și-i însuflețeau pe reprezentanții generațiilor mai tinere, le întăreau rezistența față de urâtenia și filistinismul comunităților de unde veniseră.

Bineînțeles că toate acestea s-au terminat. New Yorkul este acum centrul de afaceri al culturii americane, centrul amuzamentului sau al frivolității, centrul tuturor entuziasmelor, poate chiar centrul tuturor anxietăților. Dar nu are o viață intelectuală independentă și originală. Nu furnizează câtuși de puțin echilibru și nu le oferă artiștilor un spațiu mental. La New York, nu se mai discută idei. Întâlnind un bătrân intelectual din Village, acum cu o barbă căruntă și cu niște ochelari groși ca două funduri de borcan, îl descopăr la fel de tapetat cu insigne de la proteste, cum e peștele acoperit de solzi – a devenit un fost intelectual.

Indiferent dacă-i de bine sau de rău, viața intelectuală a țării s-a mutat în incintele universităților. Obiceiurile și concepțiile boeme s-au și răspândit

de-a lungul și de-a latul continentului. New Yorkul este principalul producător și distribuitor al bunurilor mentale pe care le consumă publicul acesta nou și vast. Liderii din prezent ai culturii newyorkeze sunt intelectualii metropolei, care se dedică publicității. Aceștia sunt bărbați și femei cu studii universitare, care n-au dus niciodată vieți de poeți, pictori, compozitori sau gânditori, în schimb s-au priceput să organizeze scrisul, arta, gândirea și știința prin intermediul editurilor, muzeelor, fundațiilor, revistelor, gazetelor (mai cu seamă prin cotidianul The New York Times), prin industria modei, prin televiziune și prin tot ce ține de reclamă. Pe toate aceste căi, au reușit să obțină beneficii – ba chiar, beneficii substanțiale.

O personalitate autentică, așa cum este d-l Jason Epstein³⁴⁴ de la Random House, ne învâța, în The New York Review of Books, că New Yorkul poate fi un loc splendid, în care să trăiești – cu condiția să câștigi cincizeci de mii de dolari pe an³⁴⁵. Putea foarte bine să adauge că ceea ce d-l Theodore Roszak numea „contra-cultură”, iar profesorul Lionel Trilling – „cultură adversă”, este precum pisica lui Dick Whittington³⁴⁶, care și-a pricopsit stăpânul cu o bogăție fără margini, că vânzarea de idei radicale (unele dintre ele chiar foarte vechi, numai că mulți americani, cum-necum, n-au găsit prilejul de a-i citi pe Baudelaire, Proudhon sau Marx pentru propria cultură) este profitabilă, iar critica sau chiar ura nedisimulată față de societate nu reprezintă nicidecum o piedică în calea succesului, în această metropolă sclipitoare.

Dar nu cred că mai vine cineva cu avionul tocmai din Idaho, de la Boise, căutând cu frenezie, la New York, alți scriitori, a căror dragoste față de poezie să fie pură sau care s-aștepte pe scările Bibliotecii Publice, precum atenienii, vreun partener de discuție despre existență sau dreptate. Intelectualii dedicați publicității nu sunt interesați de asemenea chestiuni. Citesc puțin și nu discută prea mult despre literatură. New Yorkul își întemeiază prosperitatea, din punct de vedere cultural, pe prezența mai demult a unor asemenea lucruri mărețe, menținând vie iluzia că ele s-ar mai afla încă printre noi. New Yorkul este un mare profitor de pe urma ecourilor. Trecutul este inoculat chiar și în valoarea caselor închiriate și vândute în Greenwich Village, în prețurile meselor luate la restaurant sau al camerelor de hotel. New Yorkul pare să prospere și printr-un anumit simț al deficienței naționale, prin sentimentele multora care se consideră eșuați,

fără nici o speranță, în locuri care nu le oferă nici o satisfacție, în vidul american lipsit de culoare, de teatru, de contemporaneitate vitală, unde oamenii sunt incapabili să vorbească despre viață cu aerul autorității în domeniu, al globalității.

Nu avem locuri sfinte în America, drept care ne descurcăm cu cele profane. Interesați-vă la Rockford, în Illinois, ce se petrece acolo. Răspunsul cel mai frecvent primit va fi: „Nimic. Numai la San Francisco, Las Vegas și New York se-ntâmplă câte ceva“. Când vă-ntoarceți la Chicago, dintr-o călătorie la New York, sunteți întrebați: „Ce-ai văzut acolo? Bineînțeles că te-ai dus la teatru“. Dar ce se vede astăzi în teatrul newyorkez? Organele sexuale omenеști. Poate că scopul este să fie celebrată emanciparea de puritanism și marcată eliberarea noastră de constrângerile sexuale. Dar Oh! Calcutta!³⁴⁷ este realmente o piesă-n piesă, pentru că New Yorkul însuși e teatrul națiunii și-i arată acesteia lucruri stranii. Voi, cei de-afară – din tot restul țării –, nu vă obosiți să priviți.

[1970]

Mașinile și cărțile de povești. Literatura în era tehnologiei

Scriitorilor din secolul XIX, fie le displăceau, fie le repugnau știința și tehnologia. Edgar Allan Poe a descoperit că atitudinile științifice puteau fi din plin combinate cu fantezia, creând astfel genul științifico-fantastic. Shelley a făcut experimente romantice cu chimicale, iar Balzac s-a considerat un istoric al naturii sau zoolog social. În cele mai multe cazuri, însă, știința, ingineria, tehnologia îi oripilau pe scriitori. Energiei mecanice, antreprenoriatului industrial, producției de masă, ei le opuneau sentimentul, pasiunea, „lucrul adevărat“, meșteșugul și lucrul bine făcut. S-au întors la natură, s-au specializat în spiritualitate, au pus preț pe iubire și moarte mai mult decât pe inițiativa tehnologică. Scriitorii preferau pe-atunci – preferă și astăzi – primitivul, exoticul și neobișnuitul. Aceste atitudini romantice au produs capodopere de literatură și pictură. Au produs, de asemenea, o serie de platitudini culturale. Pe de-o parte, s-a constituit platitudinea mecanizării dezumanizante. Celălalt orizont a fost umplut în egală măsură de o platitudine – de viziunea unei ere noi a științei pozitive și a miracolelor raționale, a progresului – un progres care făcea din artă ceva la fel de perimat ca religia. Platitudinea mecanizării dezumanizante oferă azi romane ale căror personaje sunt niște sălbatici nobili³⁴⁸, consumatori de droguri, niște minunați primitivi mitici, care pescuiesc în apele pustiite de instalațiile nucleare.

În prezent, după cum afirmă teoreticienii obsedați de putere, lupta dintre arta veche și tehnologia nouă s-a sfârșit cu triumful celei din urmă. Aserțiunea următoare – și este una tipică – îi aparține d-lui Arthur C. Clarke și este făcută în cartea sa despre Planeta numărul trei³⁴⁹: „S-a spus de multe ori – zice el – că arta este o compensație pentru deficiențele lumii reale; pe măsură ce cunoașterea noastră, puterea noastră și, mai presus de toate, maturitatea noastră sporesc, nevoia de artă ni se diminuează din ce în ce mai mult. Dacă este adevărat, mașina ultra-inteligentă nu va mai avea deloc nevoie de artă. Chiar dacă arta se dovedește a fi o fundătură, tot mai rămâne știința“.

Această aserțiune a unui purtător de cuvânt al partidei „câștigătoare“ este uimitor de stupidă, și asta din mai multe motive. Primul: pleacă de la

premise că arta ține de copilăria omenirii și că știința e totuna cu maturitatea ei. Al doilea: consideră că arta s-a născut într-o atmosferă de slăbiciune și de teamă. Al treilea: dovedindu-se fericit să aduleze mașinile ultra-inteligente, își declară o fantastică încredere în capacitatea unor asemenea mașinării de a trece dincolo de toate deficiențele lumii reale. Un raționalism atât de optimist e șarmant, într-un fel anume. Pus în versuri care să rimeze, l-ar putea reaminti pe Edgar Guest³⁵⁰. Edgar avea, despre capitalism și încrederea în sine, aceeași atitudine a lui Arthur C. Clarke față de viitorul super-tehnologizat. Cei doi împărtășesc o anumită expansivitate, acea stare ca de beție a învingătorului, încrederea marelui simplificator. D-l Clarke spune chiar: „Nu vă temeți, dragi prieteni, chiar dacă arta se dovedește a fi o fundătură, tot mai rămâne știința. Foarte curând, n-or să ne mai trebuiască Homer și Shakespeare, Monteverdi și Mozart. Mașinile gânditoare ne vor da toată înțelepciunea și bucuria pe care ni le dorim, când vom fi suficient de maturi“.

Mi-am ales un teoretician dintr-o categorie diferită, pentru a privi problema dintr-un alt unghi. Theodore Roszak a scris în *The Atlantic*, numărul din iulie 1972, contrându-se în opinii cu profesorul de inginerie chimică Robert J. Good. Într-o scrisoare adresată revistei, profesorul Good afirma, din perspectiva științei și a tehnologiei, că e trist să îi vezi pe intelectualii moderni „retezându-și rădăcinile care-i leagă de raționalitate“. D-l Roszak se străduiește să-l trateze cu blândețe pe profesor. Zice, ca-și-cum ar avea o vibrație pioasă în glas: „Ce poate face omul, chiar dacă se află într-un dezacord radical, decât să trateze cu o grijă plină de afecțiune o tradiție atât de nobilă și extraordinară din cultura noastră – chiar dacă știe că este o eroare tragică și că presupune moartea sufletului?“ Iar mai departe: „Nu în contra științei mă ridic în primul rând, scriind aici. Mai degrabă, rana pe care caut s-o vindec este alienarea psihică: segregarea infamantă a omenirii de întregul natural, divorțul dintre energia vizionară, pe de-o parte, și, pe de altă parte, intelectul și acțiunea. Ceea ce discreditează profesorul Good ca fiind iraționalul... de fapt, este un spectru grandios de potențialități umane. Când raționalitatea e smulsă din acel spectru, atunci viața însăși a Rațiunii devine acea raționalitate dementă, care insistă că numai ceea ce este impersonal și empiric, obiectiv și cuantificabil, este și real – real din punct de vedere științific. Crede așa ceva, și nu mai ai mult până să intabulezi tragediile existenței umane după criteriul cadavrelor numărate, al mega-

morților³⁵¹ și al dezechilibrelor chimice din rețelele noastre neurală“. Bineînțeles că nu pot fi discutate asemenea chestiuni, fără a invoca și subiectul de cea mai mare monstruoșitate, aflat la ordina zilei. Pentru ideologii din toate domeniile, chestiunea politică, oricât de vastă și de respingătoare ar fi, stă întotdeauna ghemuită în spatele unui paravan de hârtie. Dacă am citat, însă, argumentul că tehnologia ultra-inteligentă n-are nevoie de artă și contraargumentul că e nevoie de creativitate, pentru a ne vindeca de alienarea psihică și a ne abține de la războaie criminale, nu înseamnă că ne-am epuizat variantele întru totul. Există și o a treia soluție alternativă, care nu are mai nimic de-a face cu compensarea deficiențelor lumii, nici cu sănătatea societății. Această a treia soluție afirmă că omul este artist și că arta este o denumire pentru ceva ce ființele omeniești fac dintotdeauna. Prezentul tehnologic ar putea fi unul neospitalier pentru facerea de acest fel, însă arta nu le poate fi luată oamenilor, la fel cum nu le pot fi luate fețele și mâinile. Faptul de a da greutate particularului și tendința de a investi particularul cu semnificații răsunătoare nu pot fi date la o parte de cealaltă tendință – de a insista pe caracterul finit al finitului și de a-l priva de fior și frumusețe...

Un celebru psihiatru progresist mi-a spus că, în vremurile viitoare, odată dispărută gelozia motivată sexual, Othello va deveni de neînțeles. Scientismului îi place la nebunie să vorbească despre trecutul infantil și viitorul serios. Când îi aud pe oamenii care invocă maturitatea generațiilor viitoare, mă gândesc la o discuție din Antimemoriile lui Malraux, dintre el și un preot paroh, devenit membru al Rezistenței, care a murit mai târziu, în luptă cu germanii:

„– Câtă vreme ați ascultat confesiuni?

– Vreo cincisprezece ani.

– Și ce-ați învățat din aceste confesiuni, legat de oameni?

– Întâi de toate, că oamenii sunt mult mai nefericiți, decât își închipuie oricine, apoi... faptul fundamental că nu există persoană cu adevărat adultă“.

Oricum, romanticii susțin că e foarte periculos pentru sănătate să nu recunoaștem copilul din noi, în timp ce scientismul afirmă că progresul tehnologic este pe punctul de-a ne aduce pe toți, pentru prima dată, la stadiul de adulți. Intelectualii de pe ambele părți ale baricadei se poziționează în legătură cu ce poate sau nu poate arta să adauge la fericirea omului. În cele mai multe discuții, accentul cade pe sănătate, bunăstare, progres ori politică – pe orice, numai pe artă nu. Despre arta propriu-zisă, majoritatea intelectualilor știu sau le pasă prea puțin.

Malraux își începe Antimemoriile cu înțeleptul capelan din Maquis³⁵². Pe urmă, trece imediat la subiectul propriu-zis al memoriilor și confesiunilor și discută despre „imaginea de sine teatrală” dintr-o autobiografie. „Odinioară – spune el –, omul era căutat în faptele mărețe ale oamenilor mari; apoi, a fost căutat în acțiunile secrete ale indivizilor (schimbare încurajată de realitatea că faptele mărețe erau adesea violente, iar ziarele au făcut din violență ceva la ordinea zilei).” Concluzia lui Malraux: „Confesiunile celui mai provocator memorialist par puerile în comparație cu monstruozițările evocate de cercetările psihanalitice, chiar și pentru cei care le contestă acestora din urmă concluziile. Divanul psihanalistului scoate mult mai mult la iveală, în privința secretelor sufletului omenesc – și anume, lucruri de-a dreptul uimitoare. Ne miră mai puțin mărturisirea lui Stavroghin, din Posedații lui Dostoievski, decât a Omului-Șobolan³⁵³ din Notele asupra unui caz de nevroză obsesivă, ale lui Freud: geniul este unica justificare”.

Geniul îi aparține lui Dostoievski, presupun. De ceea ce vrea să spună Malraux, nu sunt foarte sigur, dar cred că se referă la faptul că un psiholog clinician află despre sufletul omului lucruri infinit mai profunde și mai curioase, decât sunt capabili să dezvăluie chiar și cei mai buni romancieri. Poate sugerează chiar că nebunul dă dovadă, în coșmarurile lui șobolănești sau în fanteziile lui grotești, de o mai profundă creativitate, decât reușește scriitorul, care poate doar să compenseze, pentru cât sunt de banale „secretele sale ticăloase” și „amintirile sale înfricoșătoare”, cu puterea minții – drept care, „geniul este unica [lui] justificare”. Chiar și dacă nu împingem lucrurile așa departe, însă, tot putem reține în mod legitim că Malraux, un romancier, afirmă despre scriitor că este „pueril” în privința faptelor – că el nu poate concura, pe tărâmul acesta, cu expertul clinician.

Așa că romancierii nu făceau altceva, odinioară, decât să-i dea „informații” publicului cititor. Dar acum, când oamenii vor cu adevărat să știe ceva, la expert apelează. Universitățile, institutele de cercetări produc experți aparent fără număr, iar guvernele îi autorizează să profeseze. Expertiza vine cu o strălucire atât de orbitoare, încât îi fascinează pe cei nesiguri, dependenți și deprimați. Romancierul nu este singurul care pierde teren. Expertiza face ca tot ce înseamnă opinie să oscileze, până și oamenii puternici ajungând să ezite în a mai avea încredere în judecata lor. În totalitarism, unde faptele sunt ținute sub obroc, scriitorii care dovedesc un curaj excepțional încă mai spun adevărul în maniera cea veche. (De ce, oare, nu s-a găsit un om de știință sovietic, să-i spună lumii întregi despre Gulag³⁵⁴?) În lumea liberă, însă, romancierii practic nu mai instruiesc publicul în maniera cea veche.

Artiștii erau niște monumente mărețe și foarte vizibile în secolul XIX. Publicul îi asculta cu deferință pe unii ca Victor Hugo și Tolstoi. Dar Shaw și Wells au fost ultimii dintre acești purtători de cuvânt literari prestigioși. În epoca postbelică, numai Bertrand Russell și Jean-Paul Sartre au mai apărut în fața lumii în această postură, dar, și dacă s-ar fi dovedit mai consistenți și mai raționali, tot n-ar fi afectat publicul în aceeași măsură ca predecesorii lor mai celebri. Era scriitorului ca purtător de înțelepciune al publicului și aducător credibil de informație s-a sfârșit.

Un standard unic le-a fost fixat romancierilor și experților – standardul faptic. Rezultatul unei asemenea stricteți contabilicești a fost acela de a limita orizontul romanului, de a-l face pe romancier să se îndoiască de propriile-i puteri și de dreptul imaginației sale de a cuprinde lumea întreagă. Autoritatea imaginației a intrat în declin. Două evoluții remarcabile au rezultat de aici. În prima parte a secolului, anumiți scriitori au respins romanul de modă veche, ale cărui obiective erau mai modeste. Genul de roman dickensian – Marile speranțe, de pildă – a fost înlocuit de un roman mai cuprinzător, care era, nici mai mult, nici mai puțin, decât un proiect estetic pentru cuprinderea lumii întregi. Romanele lui Proust și Joyce, Căutarea timpului pierdut, respectiv Ulise, nu atât redau lumea reală, cât o înlocuiesc printr-un fiat estetic.

Joyce a fost, poate, fără intenție, un dictator estetic. Avea secolul nevoie de-o carte? I-a oferit-o el. Era o carte care avea să facă să nu mai fie nevoie de alte cărți. I-au trebuit lui douăzeci de ani, ca să scrie *Ulise* și *Veghea lui Finnegan*, și probabil că-ți trebuie la fel de mult, ca să le citești. Iată un rezultat al slăbirii autorității scriitorilor și a forței imaginației literare de-a stăpâni atenția – hiper-asertivitatea. Un alt rezultat, mai recent, a fost capitularea. Scriitorii s-au predat în fața faptelor, a evenimentelor și-a reportajului, a politicii și-a demagogiei. Arta modernă a încercat să creeze putere pentru ea însăși, în termeni arbitrari, și a căutat și venerat puterea în formele ei publice.

Până de curând, sfera în care se desfășurau visurile artistului era distinct separată de tărâmul practic sau mecanic al tehnicianului. Dar în secolul XX, după cum constata Paul Valéry, s-a petrecut o schimbare. „Fabulosul – scria el într-un eseu – a devenit marfă. Din construcția de mașini făcute să producă miracole, își câștigă existența mii de oameni. Artistul, însă, nu ia parte la producerea miracolelor cu pricina. Ele se datorează științei și capitalului. Burghezul și-a investit banii în fantome și speculează decăderea bunului-simț.”

Da, tehnologia este produsul științei și al capitalului, cum este și al specializării și al diviziunii muncii. Este un triumf al forței precise a nenumărate creiere și voințe, care acționează la unison, pentru a produce o mașinărie ori un obiect de uz curent. Aceste multe voințe constituie, odată adunate la un loc, un super-eu fictiv, uimitor de eficient, când vine vorba să convertească visurile în mașini. Literatura, în schimb, este produsă de un singur individ, se ocupă de indivizi și este citită de persoane separate. Iar individul în sine – această unică mostră de ființă vitală, cu nervi și creier, care judecă, știe, se bucură sau jalește, care trăiește în realitate și moare în realitate – este comparat în defavoarea lui cu super-eul fictiv, care acționează la unison și conform unui plan, pentru a produce avioane cu reacție, acceleratoare de particule, rachete, calculatoare și alte minuni tehnologice moderne. Despre tehnologia sclipitor de victorioasă, uneori se consideră că-a discreditat orice alte idei, mai vechi, ale eului singular.

Pentru teoreticienii noului, un lucru este autentic numai ca manifestare a noului. Valéry, în eseu *Remarci despre progres*, din care am citat și mai sus,

ilustrează perfect această atitudine. „Oamenii – spune el – au căpătat, fără îndoială, obiceiul de a considera tranzitorie toată cunoașterea și provizoriu orice stadiu în care se află industria și relațiile lor. Acesta-i noul.“ Iar mai departe: „Să presupunem că uriașa transformare, pe care o trăim astăzi și care ne schimbă, continuă să se manifeste, ajungând să modifice, până la urmă, orice tradiție rămasă și să impună o adaptare foarte diferită a nevoilor noastre la mijloacele noastre; era cea nouă va sfârși prin a produce oameni care nu vor mai fi atașați de trecut prin nici un fel de obișnuință mentală. Istoria nu va mai reprezenta, pentru ei, decât o suită de povești ciudate, incomprehensibile; nu va mai exista nimic, în vremea lor, care să mai fi fost înainte – nimic din trecut nu va supraviețui în prezentul de atunci. Orice lucru omenesc, altul decât cele strict fiziologice, va fi modificat, pentru că ambițiile, politica, războaiele, manierele, artele noastre sunt acum într-o fază de rapide schimbări; pe zi ce trece, crește dependența lor de științele pozitive, prin urmare le slăbește orice legătură cu ce a fost. Faptele noi tind să preia importanța pe care mai demult o dețineau tradiția și faptele istorice“.

Aceasta e chintesența tradiției noului. Atașându-se de tehnologie, „noutatea“ obține rezultatul după care tânjeau gânditorii din secolul XIX, când se simțeau apăsați de conștiința istorică. Marx resimțea, când venea vorba de istorie, tradiția tuturor generațiilor dispărute, presând creierele celor vii ca o povară coșmarească. Nietzsche vorbea emoționant despre tirania lui „a fost“, iar Stephen Dedalus, personajul joycean, definește și el istoria ca fiind un coșmar din care încearcă să se trezească. Viziunea unei libertăți fără condiții – un stat al conștiinței perfecte și lucide, în care suntem eliberați de toate inerțiile, ca printr-o magie tehnologică – este un fel de fantezie, de fapt, un paradis pentru autorul francez. Dar Valéry nu ignoră aspectul dureros al viziunii sale: „Unul dintre cele mai sigure și mai crude efecte ale progresului – zice el – este să i se adauge morții și mai multă durere, o durere care crește din sine, pe măsură ce revoluția în obișnuințe și idei devine mai rapidă, mai evidentă. Nu e suficient să pieri, trebuie să devii și de neînțeles, aproape caraghios; până și un Racine, un Bousset trebuie să-și ia locul în șirul figurilor bizare, dungate și tatuate, care se expun zâmbetelor trecătorilor și stau înșirate, oarecum înfricoșătoare, în galerii, amestecându-se treptat cu speciemenle împăiate ale regnului animal“.

Așadar, la apogeul desăvârșirii tehnologice, răbufnește amenințarea perimării. Muzeul mai ceva decât mormântul, pentru că ne umilește, făcându-ne să părem niște dronți³⁵⁵, așteaptă să ne judece ambițiile și vanitățile. Sigur că nimeni nu vrea să sufere dublul blestem al uzurii morale – să fii și mort, și fosilă. Oricine vrea să fie prietenul și colegul istoriei. Conștient sau nu, intelectualii caută să fie ceea ce Hegel numea Oameni Istorici sau Indivizi Istorico-Lumești, adică persoanele prin intermediul cărora operează adevărul și care intuiesc cerințele timpului, care ghicesc ce este numai bun pentru dezvoltare, principiul emergent, următorul lucru necesar. Poate că oamenii aceștia denunță trecutul coșmaresc, dar au și o chemare nemuritoare de a se afla în linia de succesiune și de a-și demonstra propria necesitate istorică. Tot ei sunt cei care, iubitori ai noului, își distilează din progresul tehnologic un dispreț aparte față de tot ce e perimat. Adversari ai trecutului, de vreme ce ne spun că vom fi din ce în ce mai dependenți de științele pozitive și, deci, din ce în ce mai puțin de ce a fost, de vreme ce întruna caută următoarea dezvoltare necesară, își fac propriul gen de judecăți istorice. Intelectualii, atunci când resimt efectele crude ale progresului tehnologic, încearcă nu numai să scape de uitare ei înșiși, asociindu-se cu lucrul necesar care urmează, ci și să le impună altora uitarea – condangându-i pe acei scriitori care nu recunosc, în privința condiției umane, faptul c-a fost sau că va fi transformată în totalitate de știință și de revoluția obișnuințelor și care, în singurătatea de modă veche a încăperilor de modă veche, meditează mai departe la destinele indivizilor de modă veche și-și văd, în continuare, de meseria lor de modă veche (o întreprindere de casă din secolul XVII), nerealizând că Spiritul Lumii a renunțat la ei, la fel cum a renunțat la cetatea împrejmuată de ziduri și la tirul cu arbaleta.

Spre deosebire de Minunata lume nouă, a lui Huxley, sau de 1984, de Orwell, romanul Ulise al lui Joyce nu e preocupat în mod direct de tehnologie. Și totuși, rămâne cel mai modern roman al secolului XX – este însăși relatarea vieții omului, într-o epocă a obiectelor manufacturate. Lucrurile din Ulise nu sunt lucrurile naturii. Aici, lumea materială este în întregime lumea omului, și toate obiectele ei sunt invențiile oamenilor. Este făcută după chipul minții conștiente. Natura guvernează fiziologic, și, desigur, inconștientul rămâne reduta naturii, dar lumea exterioară este o lume de idei concretizate. Între aceste două puteri, natura dinăuntru și

obiectele manufacturate din afară, viața lui Leopold Bloom este divizată la modul comic. Totul se petrece în anul 1904. Nimeni n-a văzut, la Dublin, mașina ultra-inteligentă a d-lui Arthur C. Clarke, nici măcar în vis, dar iată că era tehnologiei a început, și Ulise reprezintă reacția ieșită din comun a literaturii față de ea.

Și ce este Ulise, în definitiv? În Ulise, doi bărbați, Dedalus și Bloom, umblă pe străzile orașului Dublin, într-o zi de iunie. Doamna Bloom, cântăreață, zace-n pat, citind, prostindu-se, cugetând și amintindu-și. Dar nimic din ce poate fi gândit sau spus despre ființele omenești nu este omis de această relatare despre doi umblători și-o adulterină. Un zoolog nu s-ar pricepe să fie atât de explicit sau de complet ca Joyce. Începând cu prima oră a dimineții, d-l Bloom își pregătește ceaiul, îi dă lapte pisicii, se duce la măcelărie, să-și facă rost de carne pentru micul-dejun, îi duce tava la pat nevastei, în dormitorul de sus, mănâncă un rinichi pe jumătate ars, se duce în curte, la privată, să-și citească ziarul, se ușurează, în timp ce parcurge o povestire premiată, se șterge la fund cu o bucată din același ziar, după care merge la înmormântarea lui Paddy Dignam. Nu există lucruri mai concrete.

Ce-i drept, realismul este o convenție în literatură, și această convenție postulează că ființele omenești nu sunt ceea ce-a crezut oricine despre ele c-ar fi, de-a lungul a multe secole. Sunt altceva, și trăiesc într-o lume dezvrăjită, care nu există pentru vreun scop anume, pe care știința să-l poată preciza. Și totuși, oamenii nu se lasă și caută întruna să ducă o viață omenească. Iar asta e bizar, mai degrabă, pentru că omul nu este o creatură extrem de distinsă, așa cum crede el c-ar fi. În viziunea cea nouă, este mai degrabă jalnic, animalic și banal.

În Ulise, Joyce oferă cea mai completă relatare a vieții umane, pe care o poate da romanul – în limitele acestei convenții realiste. În viziunea lui, lumea materială este de-acum în întregime umană. Totul în jurul nostru e făcut de om – îmbrăcăminte, așternuturi, veselă, străzi, private, gazete, limbă, gândire. Toate obiectele manufacturate își au originea în gândire – sunt gânduri transformate, practic, în materie. Natura ne guvernează la nivel fiziologic, iar inconștientul rămâne reduta ei, dar lumea exterioară constă integral din invenții și proiecții omenești. Natura e scoasă cu totul din ecuație. Între aceste puteri – instinctul în profunzime, limbajul undeva pe la

mijloc, obiectele în afară –, viața lui Ulise-Bloom se vede împărțită la modul comic.

Joyce este naturalistul desăvârșit, artistul-zoolog, poetul-etnograf. Relatarea pe care o face el vieții lui Bloom include totul. Totul pare să pretindă includerea. Nici o banalitate, nici o absurditate nu este omisă. Vechile reticențe burgheze sunt depășite în zigzag. Pentru că, la urma urmelor, care este informația importantă? Nu știe nimeni. Orice amănunt poate fi la fel de important. Freud ne învață, în Psihopatologia vieții cotidiene³⁵⁶, că inconștientul nu face distincție între chestiunile majore și cele minore, așa cum face judecata conștientă, și că lestul psihicului are să ne spună lucruri dintre cele mai profunde. Joyce este cel mai mare colportor de lest psihic al vremurilor noastre, după Freud. Pentru că ultimul dintre fapte poate ajunge să fie primul. Astfel că știm cu ce e căptușită pălăria lui Bloom și ce conțin buzunarele lui, aflăm despre organele lui genitale și măruntaiele lui. Suntem familiarizați din plin și cu Molly – cum se simte ea, înainte să-i vină ciclul, cum îi miroase trupul.

Cu atâtea cunoștințe, ajungem în pragul haosului. Pentru că, nu-i așa?, ce să facem cu tot acest potop de informații? Ulise este o comedie informațională. Leopold Bloom e copleșit de un ocean de fapte întâmplătoare – citate din manuale, frânturi de știri, evocări istorice, sloganuri, clișee, măsuri de cântece, arii de operă, zicale și glume, fragmente de știință populară, o sumedenie de superstiții, fantezii, mențiuni tehnice despre rețeaua de aprovizionare cu apă a Dublinului, observații despre oameni spânzurați, amintiri despre câini împreunați. Toate reziduurile de cunoaștere, epopei, credință, iluminare îl copleșesc. În acest ocean circum-ambiental, Bloom pare la el acasă în orice moment, ca un celenterat, ca un burete. Lumea făcută de mâna omului începe, la fel ca lumea fizică, să evoce infinitul. Minte se vede asaltată de multitudinea de referințe care trec prin ea, în legătură cu tot și toate. Este amenințată să se prostească ori să se dezintegreze.

William James credea că nici măcar cea mai dură dintre mințile dure n-ar putea suporta să știe tot ce se-ntâmplă într-un oraș anume, într-o zi anume. Nimeni absolut n-ar putea să-ndure așa ceva. Probabil că este una dintre funcțiile sistemului nostru nervos aceea de-a ne pune la adăpost și-a ne

salva de la dezintegrare în marea de fapte. Noi, însă, căutăm cu lumânarea, încontinuu, acest pericol, pentru că visul faustian al cunoașterii atotcuprinzătoare nu moare niciodată.

La toate nivelurile, mintea lui Bloom este luată cu asalt și subjugată de fapte. El pare să-și recunoască un soi de responsabilitate față de aceste fapte și se plimbă prin Dublin, contribuind cu propriile fapte. Asta sugerează că lumea noastră științifică, industrială, tehnică, urbană are o viață numai a ei și că împrumută mințile și sufletele de la noi, pentru scopurile ei aparte. În sensul acesta, civilizația se reazemă pe Bloom. Mintea lui este năpădită de datele ei. El este purtătorul, servitorul, sclavul unei cunoașteri involuntare sau aleatorii. Dar este și poetul divagărilor. Dacă Bloom ar fi doar Tot-Omul³⁵⁷, nimic altceva decât acea persoană pe care o descrie realismul drept „obișnuită“, n-ar fi acel Bloom pe care-l adorăm.

Adevărul este că Bloom este un spiritual, un comediant. În străfundurile pasivității sale, Bloom rezistă. La Dublin, se spune despre el că este „un fel de artist“. Să fii artist într-un ocean modern al informațiilor – cu siguranță că nu e deloc o binecuvântare. Artistul are mai puțină forță de rezistență la fapte, față de alți oameni. El este obligat să observe particularitățile. Aproape că se poate spune că e condangat să le vadă. În cimitir, Bloom nu se poate abține să vadă cazmaua unuia dintre gropari și să remarce că „lucește albăstrui“. Este cufundat la modul receptiv, artistic, dureros în oceanul său mental. Faptul că este „un fel de artist“ face și mai gravă problema informației, drept care își caută scăparea în digresiune, în evaziune și-n spirit.

De ce este atât de orbitoare și de puternică diversitatea datelor în Ulise? Datele sunt împovărătoare, fiindcă povestea în sine e neglijabilă. Gertrude Stein spunea odată că Ulise nu e genul de carte în care s-aștepți cu nerăbdare „să vezi ce se mai întâmplă“. O asemenea povestire, precum un sistem nervos, ar ține la distanță divagările și ar menține ordinea.

Absența unei povești este cea care-l face pe Bloom să fie așa cum este. Dacă i-ar inocula un scop, o eventuală poveste ar pune lumea în ordine și i-ar face mintea să se concentreze. Dar poate că minții lui Bloom îi priește mai mult să nu fie ordonată. De ce și-ar dori el – fiul unui sinucigaș, tatăl care jelește un copil decedat, încornoratul și evreul din Dublinul catolic –

certitudine intelectuală și morală? Dacă ar avea mintea limpede, ar fi un cu totul alt om. Nu, planul vieții lui Bloom este să nu aibă nici un plan. El palpită printre fenomene și se îndreaptă vag în direcția unei soluționări. Ei bine, da, până la urmă ajunge acolo, dar acolo este o regiune întreagă, nu vreun punct anume. La una dintre orele mici ale zilei, se gândește că „nimic înseamnă orice“. Își simte servitutea față de condițiile existenței. Când nu există o poveste, condițiile respective își fac mendrele, iar omul este lăsat la voia disperării. Civilizația obiectelor atrofiază voința, pare să ne spună Joyce. Fluxul conștiinței se revarsă mare și tare prin pustietatea lipsită de voință. Eroii romantici cu voințe puternice, Rastignacii și Raskolnikovii³⁵⁸, nu mai sunt. Adevărul zilei de astăzi e dat de tot felul de mici Bloomi, ale căror voințe nu impietează cu nimic asupra fluxului conștiinței. Iar pârlăiașul lui Bloom nu vine cu povești – vine cu teme. Și totuși, el nu se dezintegrează în acest șuvoi tematic. Examinarea totală a unei singure ființe umane scoate la iveală o entitate absolut extraordinară, un subiect comic – pe scurt, Bloom.

Dar povara de a fi Bloom este și ea, cum-necum, înfricoșătoare. Nu e foarte clar cum ar dori Joyce ca noi, cititorii, să vedem problema pe care o reprezintă Bloom. Pasaje îndelungate din *Ulise* sunt unite între ele de măsuri (în sensul muzical al termenului) de răs ambiguu. Joyce presupunea, totuși, pare-se, că individul care a trecut dincolo de invențiile și de stările „individualității“ (voință romantică et cetera) e susținut de puterile mitului, care sunt supra-personale. Mitul, fiindcă izvorăște din inconștient, este superior simplei „povești“, dar mitul refuză apropierea, pe când ideile banale, comune, ale sinelui rămân. Puterile mitului pot fi invocate numai când se renunță la bine cunoscutele pretenții de individualitate. Prin urmare, conștiința trebuie să se înjosească, și fiecare lucru ascuns trebuie dezgropat. De aici momentele private ale lui Bloom la privată, fantazările sale în materie de cadavre la înmormântarea lui Paddy Dignam, faptul că ejaculează în timp ce se uită la Gerty cea schiloadă sau halucinațiile sale masochiste din *Viața-de-Noapte*, cartierul bordelurilor. Vechile atitudini demne trebuie că sunt scărmanate rău de tot în această nouă versiune a „celui din urmă care va fi cel dintâi“.

Ceea ce simți, citind *Ulise* astăzi, este în ce măsură societatea modernă li se impune tuturor. Omul obișnuit, care în trecut știa prea puține despre lumea

largă, se află acum în mijlocul ei. Sau, cel puțin, crede că se află, în ipostazele lui de cititor, ascultător, locuitor, alegător, judecător în toate chestiunile publice. Imaginația i s-a format în așa fel, încât să-l facă să se creadă buricul-pământului. Povestea indispensabilă pare să-i aparțină societății însăși. Interesul real este monopolizat de realizările colective și evenimentele publice, de soarta omenirii, de un soi de „politichie“. Ne trezim cu numărul atât de voluminos al ziarului Times de duminică pus în brațe, laolaltă cu Time și Newsweek, iar prin fața ochilor ni se derulează imaginile televiziunii. Este relatarea săptămânală a tot ce înseamnă cât-de-cât ceva și care privește specia umană. La noi se referă, la speranța noastră de supraviețuire, la destinul nostru comun. Chiar așa să fie? Se adresează, oare, cu adevărat condiției mele? Este aceasta omenirea, sunt, oare, eu, cu inimă, suflet și destin? Nu, individul aflat în centru cu numele, care ascultă relatarea, nu se simte central. Dimpotrivă, se simte peste măsură de lipsit de conținut, în ipostaza sa publică, fără substanță și fără o poveste propriu-zisă. O poveste propriu-zisă ar exprima intuiția respectivului individ, cum că propria existență este foarte semnificativă. Sentimentul că are o existență semnificativă îl obsedează. Dar nu poate dovedi nimic. Iar în esența ei, arta se ocupă tocmai de acest sentiment.

Cu toate că soarele strălucește blând, mintea modernă știe că există procese diavolești, ca fuziunea nucleară, și explozii devastatoare în cer. Așa încât, urmărindu-l pe Bloom cel blând, care merge pe străzi, suntem conștienți de un formidabil intelect, care-l urmărește când cumpără o bucată de săpun. Moderniștii sunt intelectuali învățați – viconieni³⁵⁹ ca Joyce, freudieni, marxiști, bergsonieni et cetera. O societate tehnologizată produce artiști mentali și o cultură literară profund intelectuală. „Majoritatea capodoperelor moderne sunt capodopere critice“, spunea Harold Rosenberg. „Proza lui Joyce este o critică a literaturii, poezia lui Pound – o critică a poeziei, pictura lui Picasso – o critică a picturii. Artă modernă critică și ea cultura existentă“. Rosenberg, însă, găsește meritoriu acest lucru: „Speri întruna că declinul în materie de excelență al oamenilor și lucrurilor este un efect tranzitoriu. Tot ce avem, pe latura pozitivă, este capacitatea individului de a rezista. Rezistență și critică“. Speranța că declinul în materie de excelență al oamenilor și lucrurilor (al celor din urmă, ca efect al tehnologizării) ar fi doar un efect tranzitoriu arată că d-l Rosenberg este bine intenționat. Dar accentul pus pe critică arată altceva, și anume o

pretenție de prioritate intelectuală. Artă este ceva ce trebuie să le satisfacă intelectualilor cerințele. Trebuie să-i intereseze pe intelectuali, arătându-se în sensul corect critică față de cultura existentă. Adevărul este că artă modernă s-a străduit din greu să le facă pe plac judecătorilor ei intelectuali. Judecata intelectuală din secolul XX este asemănătoare gustului aristocratic din secolul XVIII – doar în sensul că artiștii ambelor secole recunoșteau importanța respectivelor criterii. Artă din secolul XX este mai apreciată, dacă se arată traductibilă nemijlocit în interese intelectuale, dacă stimulează idei, dacă se pretează la discurs. Pentru că intelectualilor nu le place să se lase amuțiți de operele de imaginație. Preferă să vorbească. În acest fel, extrag teologie și filosofie din literatură. Fac teorie psihologică. Fac politică. Artă este unul dintre punctele de sprijin principale, pentru această clasă socială.

Falsificatorii lui Gide este și un produs cultural, și un roman; Roșu și negru, de Stendhal, nu este așa ceva. Muntele vrăjtit, de Thomas Mann, aparține Istoriei Intelectuale, o categorie care nu există pentru o carte altminteri excelentă, Micuța Dorrit, de Charles Dickens. Nu i-a trecut prin minte lui Dickens nici să treacă pe tărâmul criticii culturale, nici să fie nu numai Charles Dickens, ci și Carlyle³⁶⁰ și Mill. Dar în secolul XX, scriitorii sunt adesea oameni cu educație, așa cum sunt și creatori, iar la unii, educația este prevalentă în raport cu creația. Există rațiuni pentru care lucrurile stau așa. O povară a „înțelegerii“ ne-a fost pusă pe umeri de secolul acesta revoluționar. Ceea ce încerc eu să indic este faptul că stilul cultural nu trebuie confundat cu o înțelegere autentică. În momentul de față, o asemenea înțelegere are puțini reprezentanți, pe când stilul cultural pare să aibă cu sutele de mii.

Una dintre problemele cu care se confruntă literatura, în această epocă a tehnologizării, este problema celor care decid în tot ceea ce o privește – specialiști, cărturari, istorici, profesori. Scriitorii moderni, ei înșiși mai „intelectuali“ decât erau scriitorii în urmă cu un secol, se adresează acum unui public format, educat și dominat de profesori, „umaniști“ și „anti-umaniști“, de psihologi și psihoterapeuți, de custozii profesioniști ai culturii și de ideologii și formatorii viitorului. Publicul acesta critic are o mie de întrebări importante (a se citi: politice și sociale), la care așteaptă răspunsuri. Este cusurgiu la modul iritabil. Întrebă: „De cine trebuie să

ascultăm? Cine poate fi citit, presupunând că există cineva care poate fi citit? Ce este – sau ce poate fi – cu adevărat interesant pentru o inteligență cultivată modernă?“ Asemenea întrebări își găsesc răspunsurile numai însoțite de tristeți și suspine. Ca să demonstrez că nu exagerez, voi cita pe scurt dintr-un studiu de Lionel Trilling, Autenticitatea și inconștientul modern³⁶¹. Aici, profesorul Trilling susține că, în vremurile pe care le trăim, lucrurile fiind așa cum sunt, romanele nu mai pot fi autentice și nu mai pot face apel la cititori autentici: „Romancierul excepțional de astăzi e-n stare să-și spună, așa cum a făcut odată Henry James, că «iubește povestirea ca atare», prin care James înțelegea povestirea separată de orice intenție ideatică ar putea să aibă, pur și simplu, așa cum, la fel ca orice narațiune primitivă, aduce în joc ceea ce numea James «binecuvântata facultate a uimirii». Încă de pe vremea lui James, narațiunea ca mijloc de a-l ține pe cititor vrăjit, vorba unei formule vechi, intrase sub auspiciile bănuielii. Iar suspiciunea s-a dezvoltat până acolo încât Walter Benjamin a putut spune, în urmă cu vreo trei decenii, că arta narațiunii era una muribundă“.

Aici, îți vine să strigi: „Stai! Cine mai e și Benjamin ăsta? De ce ar avea importanță ce a spus unul ca el?“ Numai că intelectualii se raportează, într-adevăr, unii la alții, pentru a-și susține argumentațiile. Se dovedește că Walter Benjamin a ridicat obiecții față de naratori, pentru c-ar fi fost „orientați către interese practice“. Povestirile, îl citează Trilling pe Benjamin, sunt susceptibile să conțină „ceva util“. Începe să se arate aici „stilul cultural“, cum i-am spus eu. Cultura literară modernă, care se bate cu pumnii-n piept c-ar fi radicală, opozantă, liberă, are și ea propria ortodoxie. Nu știm ce viziuni are despre Burghez, Copil, Familie, Tehnologie, Artist – despre ce ține de Util? Ba știm foarte bine. Simpla idee de utilitate, zicea Baudelaire, îi provoca repulsie – și acolo este, la Baudelaire, fundația ortodoxiei despre care vorbeam. Povestitorii, obiectează Benjamin, au „sfaturi de dat“, iar această împărțire de sfaturi „sună depășit“. Profesorul Trilling mai vorbește apoi despre o „neautenticitate în vremurile noastre – ceva nu e autentic, în ziua de azi, dacă suntem ținuți vrăjiți, dacă uităm de noi înșine momentan, preocupați de soarta unei persoane alta decât noi [...] Cu ce drept, ne simțim înclinați să-ntrebăm, își exercită naratorul autoritatea în privința respectivei alte persoane, ca să nu mai vorbim despre cititor: cu ce drept lămurește el confuzia dintre cele două și presupune că are de dat sfaturi?“

Dacă este ceva demodat și neautentic în vremurile noastre, în legătură cu faptul că suntem ținuți vrăjiți, atunci Homer și Dostoievski, ale căror scrieri ne-au ținut realmente vrăjiți, nu sunt autentici. Iar ce susține acest profesor de literatură, prin urmare, este că literatura însăși e neautentică, în prezent. Ideea profesorului Trilling pare să fie aceea că uciderea unor activități umane – artele –, ținute odată la mare stimă, reprezintă condiția modernă. Pentru omul modern autentic, trăitor într-o societate modernă tehnologizată, auto-capitularea naivă este imposibilă. Aparent, întrebarea ține, fie și parțial, de autoritate. „Cu ce drept își ia naratorul“ libertatea de-a invada mințile noastre, de-a răspândi confuzia printre noi în mod deliberat și de-a ne împărți sfaturi? Nu-mi dau seama ce avantaj ar oferi faptul de a face o întrebare politică din asta. Cu ce drept ne concep, atunci, părinții noștri – sau noi pe copiii noștri? Cu ce drept ne învață societatea să vorbim o limbă anume sau ne școlește într-o cultură anume? Dacă omul neautentic n-ar avea la el vorbele necesare, n-ar putea să-și exprime această dorință de-a fi în asemenea măsură de neprihănit.

Dar asta nu-i foarte cinstit, îmi dau seama. Profesorul Trilling își propune să lase-n pace suprafața vieții, cu poveștile ei, și să coboare în străfundurile inconștientului, căutând acolo adevărul și maturitatea, devenind – cu condiția să gândească profund și să-i facă față inconștientului cu neînfricare – unul dintre Marile Suflete³⁶² aristotelice. Astfel, Trilling pare să fie de acord cu preotul din Rezistență, al lui Malraux, că nu există persoană propriu-zis matură. Poziția sa este apropiată și de cea a d-lui Arthur C. Clarke, care susține că arta este o compensație pentru deficiențele lumii reale și că „pe măsură ce cunoașterea noastră, puterea noastră și, mai presus de toate, maturitatea noastră sporesc, nevoia de artă ni se diminuează din ce în ce mai mult. ... Mașina ultra-inteligentă nu va mai avea deloc nevoie de artă“.

Așadar, profesorul Trilling, declarându-se în favoarea „adevărului științific“, declară că nu mai putem fi ținuți vrăjiți, iar d-l Clarke spune că tehnologia ne poate mântui de nevoia puerilă de artă. Asta, în timp ce arta propriu-zisă nu mai împrășteie în lume noi opere glorioase – deși, dac-ar face în continuare acest lucru, experții poate că nici n-ar ști. Poate că o afirmare modestă și onestă a cazului este aceea că ființele umane și-au spus întotdeauna povești unele altora. Cu ce drept au făcut asta, cu ce autoritate?

Păi, cu nici unul și cu nici una, de fapt. Pur și simplu, au cedat impulsului de-a le spune și dorinței de-a le auzi. Știința și tehnologia nu au prea multe șanse de a înlătura sufletul omului de această ciudățenie cu povestitul și ascultatul vrăjite.

Există, în ziua de astăzi, o anumită febrilitate raționalizantă sau iritabilitate cognitivă; un delir participativ, care face să fie intolerabile puterile de captare ale oricărei opere de artă. Dorința de lectură este spoliată, în sine, de „interesele culturale” și de o altă dorință, frenetică, de-a face asocieri între orice lucru și orice alt lucru și de-a converti operele de artă în subiecte ale discursului. Tehnologia ne-a slăbit anumite conexiuni ale tihnei spirituale. Oaspeții de la nuntă și bătrânii corăbieri³⁶³ sunt în egală măsură asurziți de cumplitul vacarm al fanfarei tehnologice.

Într-o carte stranie și fermecătoare, scriitorul rus V.V. Rozanov³⁶⁴, dinaintea Revoluției, combate puritanismul represiv de la nivelul cuvintelor, care pot fi utilizate cu o aplicabilitate mai vastă și sunt relevante într-o anumită privință: „Un milion de ani au trecut – spune el –, până când sufletul meu a fost slobozit în lume, ca să se bucure de ea; și-atunci, cum aș putea eu să-i spun: «Nu te rătăci în ea, dragul meu, ci simte-te bine la modul responsabil»? Nu, îi spun așa: «Simte-te bine, dragul meu, distrează-te din plin, iubitul meu, simte-te bine, scumpul meu, simte-te bine oricum îți face ție plăcere. Și, mai spre seară, du-te la Dumnezeu». Pentru că viața mea este ziua de care am parte, și este ziua mea, nu-i nici a lui Socrate, nici a lui Spinoza“. Astfel îi vorbește Rozanov sufletului său, care e fie rege, fie vagabond, având în minte un scop erotico-religios de un soi oarecare. Dar noi putem adapta cuvintele lui la scopul nostru, spunând așa: „Un milion de ani au trecut, până când sufletul meu a fost slobozit în această lume tehnologizată. O lume care a fost umplută cu mașini ultra-inteligente, dar sufletul nu era decât un suflet, la urma urmelor, și așteptase un milion de ani să-i vină și lui rândul și nici nu-i trecea prin cap să se lase privat de dreptul său din naștere, de niște biete trucuri, acolo. Sosise din străfundurile universului și se arăta interesat, dar nu și uimit de toate acele invenții“.

O lume care-i prea mult pentru noi

În 1807, Wordsworth avertiza că lumea era deja prea mult pentru noi, că tot acumulatul și cheltuitul ne sleiau de puteri, că ne iroseam sufletele și că vedeam din ce în ce mai puține lucruri în lumea exterioară, în natură, la care sufletul nostru era capabil să reacționeze.

În jargonul modern, asta se cheamă „alienare“. Același termen îl folosea și Marx, ca să descrie condiția omului obișnuit în capitalism, alienat de munca sa. Dar pentru Marx, după cum arăta Harold Rosenberg, „muncitorul din fabrică, omul de afaceri, profesionistul sunt alienați de munca lor, fiindcă sunt azvârliți în lumea-fetiș care e piața. Artistul e singurul personaj din această societate capabil să reziste alienării, pentru că lucrează nemijlocit cu materialele propriei experiențe și le transformă. De aceea, Marx vede în artist omul-model al viitorului. Dar, atunci când vorbesc despre alienare, criticii care sunt influențați de teoria marxistă se referă la ceva cu totul opus concepției filosofice și revoluționare a lui Marx. Nu se referă la tragica separare a individului uman de el însuși, ci la neputința unor spirite sensibile (ei înșiși) de-a se implica din punct de vedere intelectual și emoțional în ficțiunile și convențiile culturii de masă. Iar în această îndepărtare de inerția și halucinația populare, ei văd o formă de patos“. Așa spunea Rosenberg. Și de ce, mă rog, îl asociez eu cu Wordsworth? Pur și simplu, pentru că avem acum o clasă de oameni care nu pot suporta faptul că lumea nu e și mai mult pentru ei. Ca o paranteză simpatică, titlul eseului semnat de d-l Rosenberg sună astfel: Turma de minți independente³⁶⁵.

Mai am de propus două citate. Primul este dintr-o declarație recentă a președintelui sovietic Nikolai Podgornî³⁶⁶, care-i previne pe scriitorii ruși că orice deviere de la principiile realismului socialist este inadmisibilă: „Într-o perioadă – zice el – în care lupta ideologică dintre socialism și capitalism se acutizează, arta noastră e chemată să se înarmeze cu tot arsenalul său ideologic, să se declare imposibil de reconciliat cu orice manifestări ale unor vederi străine, să combine afirmarea modului sovietic de viață cu descurajarea psihologiei apolitice de consum“.

De vreme ce d-l Podgornî amintește de „arta noastră“, îmi voi asuma și eu același privilegiu. În Occident, arta noastră nu e nici pe departe apolitică, dacă mi se permite să-i dau termenului politică propria definiție. Când spun cuvântul politic, mă refer la faptul că lumea e deja omniprezentă pentru noi. E mai populată, mai penetrantă, mai problematică, mai amenințătoare, decât era în 1807. Nu ne mai putem gândi la ea în contrast cu Natura, cum făcea Wordsworth. Este o lume de-a gata, mai degrabă decât una creată natural, o lume de obiecte manufacturate, produse ale minții. Această lume trăiește atât de mult în noi și pe umerii noștri, ne afectează gândurile și sufletele atât de mult, încât nu pot să nu mă gândesc la ea, fără să-i atribui un caracter politic. „Fie se-ntâmplă prea multe, prea repede, fie totul este, pur și simplu, mult mai vizibil și mai audibil, decât era în secolele precedente. Societatea s-a făcut mai vie“, scrie Edward Shils. „Populația – profesorul Shils vorbește aici despre Occident – a devenit mai pretențioasă în materie de servicii, de beneficii, de atenție și de o parte din autoritate. Acestea se adaugă la vizibilitate și audibilitate... Euforia, excitația și agitația – toate au devenit o trăsătură constantă a societăților noastre.“ Mă simt înclinat să merg și mai departe. Suntem într-o stare de radicală distragere a atenției; adeseori, trăim într-o frenezie. Când Baudelaire vorbea despre o *frénésie journalistique* – o „frenezie jurnalistică“ –, și el, ca Wordsworth și lumea lui „prea mult pentru noi“, descria condiția respectivă în stadiile ei incipiente. În vremurile noastre, frenezia s-a intensificat până la un stadiu insuportabil. Am fost luați în posesiune, trup și suflet, de istoria noastră, dacă se poate spune așa. De multe ori, am fost preveniți să nu exagerăm, să nu vedem epoca noastră ca fiind cea mai rea sau cea mai apăsătoare dintre toate perioadele istorice. Fiecare generație s-a luat pe sine cu asalt în felul acesta și a strigat sus și tare împotriva durerilor și poverilor proprii. Dar în secolul XX, s-au întâmplat lucruri pentru care termeni precum război, revoluție sau chiar holocaust³⁶⁷ sunt de-a dreptul inadecvați. Fără exagerare, putem vorbi despre istoria secolului nostru ca fiind o înșiruire neîntreruptă de crize. Bineînțeles că nu toată lumea reacționează la crize cu aceeași intensitate și că, pe unii dintre noi, aceleași evenimente îi zguduie mai tare decât pe alții. Unii le suportă având angoase existențiale și se simt obligați, spun ei, să le trăiască, suferind cât mai nemijlocit și mai acut cu putință. Alții sunt mai realiști, sau mai bine înarmați psihologic, sau, pur și simplu, mai puțin apti de a-și sacrifica viața pentru o interpretare a istoriei – sau de a-și lăsa imaginația să capituleze, de vreme ce interpretările istorice de acest fel

privează imaginația omului de capacitatea ei de a veni cu judecăți independente. Dar nu văd cum și de ce am putea să nu vedem caracterul politic al societăților noastre, așa-numite „de consum“. Fiecare dintre noi se află în mijlocul lucrurilor, expus marelui vacuum public. Aici nu-i vorba de materialismul împotriva căruia ne avertiza Wordsworth. E vorba de ceva mult, mult mai profund. Toate mințile noastre sunt preocupate de teroare, de crimă, de instabilitatea din orașe, de viitorul națiunilor, de prăbușirea imperiilor, de afundarea valurilor, de otrăvirea naturii, de armele de distrugere-n masă. E traumatizantă până și această simplă enumerare. Regretatul John Berryman mi-a spus odată că T.S. Eliot nu-și mai putea citi ziarul. Era prea emoționant – așa zicea. Sigur că un poet e mult mai sensibil de-a se simți emoționat la modul insuportabil, în sensibilitatea lui, decât un industriaș din Kansas ori un economist de la Harvard. În tot cazul, majoritatea oamenilor se gândesc la economie și afaceri. Mințile lor sunt orientate către problemele sociale. Nu zăbovesc prea mult în zona picturii, a poeziei narative, a platonismului sau a tragediei. Sunt prea intensiv politizate, pentru așa ceva. Nu sunt convins că vreau să deplâng această situație și să arăt cu degetul, în manieră victoriană, crasa insensibilitate față de artă, chiar și a intelectualilor. Nu fac decât să notez, ca unul care a trăit printre oameni serioși, drept care știe câte ceva despre intelectualii americani, că nu se poate spune despre ei că iau foarte tare în serios literatura. Pur și simplu, pentru ei nu este ceva important. Nu este o putere în viață. Puterea se află în știință, în tehnologie, în guvernare, în afaceri, în instituții, în politică, în mass-media, în viața națiunilor. Nu se află în romane și poeme. Puțini oameni, foarte puțini, consideră, precum Henry James, că arta îi conferă existenței semnificație ori se-ntreabă dacă-și pot permite să negligeze credința lui Joseph Conrad, care socotea că, pentru a înțelege un eveniment din viața omului, pentru a percepe culoarea experienței, pentru a o pricepe moralmente, pentru a-i simți subtilitățile, ne trebuie romane – că temperamentul unui cititor trebuie să se facă una cu cel al unui scriitor. Nici măcar poeții și romancierii nu mai împărtășesc astăzi o asemenea credință. Oameni precum Osip Mandelștam, care credeau că numai două puteri autentice erau în Rusia – puterea lui Stalin și puterea adevărului, care se manifesta în poezie –, sunt păsări cu adevărat rare. Artistul trebuie să găsească, evident, în propriul spirit forța de a rezista în fața principalei puteri alienante a vremurilor noastre, iar această putere alienantă izvorăște nu din fabrică sau din „lumea-fetiș care e piața“, ci din

politică. Se pare că „omul-model al viitorului“, de care vorbea Marx, s-a ivit prematur în Rusia.

Goethe este cel pe care vreau să-l pun în contrast cu Podgornîi. Viziunea lui asupra datoriei sociale a scriitorului este foarte diferită. În 1830, Goethe a spus: „Nu mi-am bătut capul niciodată să mă-ntreb în ce fel îi sunt folositor societății în ansamblu. M-am rezumat la ceea ce am recunoscut ca fiind bun sau adevărat. Asta, cu siguranță, a fost de folos într-un cerc vast, dar nu acesta era scopul“.

Națiunile și societățile sfâșiate de conflicte, care îndură foamete, care sunt luate cu asalt de dușmani de moarte, care se luptă să supraviețuiască, poate că nu-l privesc pe Goethe cel contemplativ și olimpiu cu ochi buni. Rusia, în timpul războiului civil și apoi încă o dată, când a invadat-o Hitler, a fost o națiune de felul acesta. Cum-necum, însă, asta s-a întâmplat acum treizeci și cinci de ani. Cu toții suntem familiarizați cu magnatul care lăcrimează, când își amintește cum și-a trăit copilăria în sărăcie, și-și justifică viciile și ticăloșiile, spunându-ne cât de năpăstuit a fost. Israelul, în acest moment, este o țară în mare pericol, dar se abține să le ceară scriitorilor să intre-n luptă. Nu-i privează de dreptul de a face și ei opțiunea lui Goethe. Creatorii și conducătorii statelor-închisori, dictatorii și oligarhii, răspânditorii de teroare și strategii lor intelectuali – partea cea mai crudă, mai deformată, a speciei noastre – ne bagă pe gât politica, după care ne spun ce este „arta noastră“ chemată să facă.

În democrațiile privilegiate, se găsesc oameni care-și bagă singuri politica pe gât. Mă gândesc, de pildă, la unul ca Jean-Paul Sartre, care-și exprimă angajamentul față de justiție, pretinzând „acțiune“ – altfel spus, teroare și crimă. În introducerea sa la cartea lui Frantz Fanon, *Blestemații pământului*³⁶⁸, ne spune că Lumea a Treia își află bărbăția prin intermediul urii ei veșnic nestinse și al dorinței de-a ne ucide pe noi. Care noi? Pronumele „noi“ se referă la Europa vinovată și ranchiunoasă și la „monstruozitatea supra-europeană care este America de Nord“. „Băștinașul se vindecă de nevroza colonială – explică Sartre –, dându-i afară din țara sa pe coloniști prin forța armelor. Când furia i se revarsă, el își redescoperă inocența pierdută și ajunge să se auto-cunoască [...] Odată izbucnit, războiul acesta se arată necruțător. Poți să te temi sau să fii temut; cu alte

cuvinte, să te lași în voia disocierilor unei existențe contrafăcute ori să-ți revendici dreptul din naștere, cel al unității. Când țăranul pune mâna pe armă, vechile mituri se estompează, iar interdicțiile, una câte una, sunt uitate. Arma rebelului face dovada umanității sale. Pentru că trebuie să ucizi, în primele zile de revoltă; să-mpuști un european e ca-și-cum ai doborî două păsări c-o singură piatră – distrugi un asupritor și pe omul care asuprește, în același timp; rămân în urmă un om mort și un om liber; pentru prima oară, supraviețuitorul simte sub tălpile picioarelor solul său național.³⁶⁹

Sartre ne reamintește, nu într-un tot pe nedrept, de „ideologia minciunilor“, pe care o practicăm, de „exhibiționismul umanismului“ nostru și de „narcisismul... palid, lăbărat“ al Europei. Toate acestea sunt relativ exacte. Dar este el, oare, de luat în serios, când insistă că asupriții trebuie să-și găsească mântuirea prin violență? Am sugerat deja, mai sus, că imaginația este abandonată, încetul cu încetul, de scriitori. Îmbrățișând cele mai diverse cauze, ei s-au molipsit de tot felul de boli politice, sexuale, ideologice; le clănțane dinții și nu mai au altceva în cap, decât niște fantezii febrile despre epurare și eliberarea prin crimă.

Să presupunem că Sartre ar fi scris el însuși un roman despre obidiții pământului. Nu este un bun romancier, însă arta propriu-zisă l-ar fi obligat să se ocupe de ființe umane reale, sau aproximativ reale, nu de morții vii ai unui pamfletar. Să presupunem că imperialistul alb ucis în cursul unei revolte ar fi fost o persoană reală. Într-un asemenea caz, ar fi fost, oare, Sartre capabil să susțină că sclavul care-și măcelărise stăpânul se mântuise prin violență? Ar fi fost, oare, o certitudine faptul că ajungea, în sfârșit, un om liber? Am o bănuială profundă că banalitatea întregii situații l-ar fi îngreșat pe autorul Greții³⁷⁰. Cu siguranță că războiul l-a înfuriat din plin pe Tolstoi, dar totul e probat la capitolul umanitate, pagină cu pagină, în Război și pace. Romanul este o metodă prin care Tolstoi pune problema just. Își supune propriile credințe și pasiuni testului imaginației și acceptă verdictul unei metode artistice. Romanul său arată că ființele umane izvorăsc din realitate și că nevoia lor de adevăr este una vitală, așa cum este și nevoia de-a respira. Caii platonici ai lui Swift din Călătoriile lui Gulliver defineau neadevărul drept lucrul care nu este. Când spun adevăr, mă refer la ceea ce este, pur și simplu. „Adevărul, claritatea și frumusețea sunt în mod

natural chestiuni publice“, scria Wyndham Lewis. „Adevărul și frumusețea sunt chestiuni de interes public în egală măsură cu accesul la sursele de apă.“ Consider imaginația indispensabilă adevărului astfel definit. Ea este necesitatea prioritară, nu dorința ori datoria de-a pune în practică o acțiune de eliberare. Sartre declară că, în secolul XVIII, o lucrare a minții era „o dublă acțiune, de vreme ce producea idei care aveau să conducă la prefaceri sociale și-l expunea pe autorul ei unor primejdii. Și această acțiune, indiferent de cartea la care ne-am putea gândi, era întotdeauna definită în același fel, ca un liberator. Și nu încapă nici un dubiu că literatura, și în secolul XVII, îndeplinea o funcție eliberatoare“.

Nu e de neconceput faptul că un om și-ar putea găsi libertatea și identitatea ucigându-și asupritorul. Dar eu, locuind la Chicago, sunt mai degrabă sceptic în această privință. Ucigașii nu se fac mai buni ucigând. Dacă nu sunt opriți, vor uide din ce în ce mai mult și vor deveni și mai mult niște fiare. Poate că îngrășămintele și metodele agricole moderne le-ar fi mai de folos țăranilor dintr-o lume înfometată, decât melodrama renașterii prin vărsare de sânge. S-ar putea să fie mai profitabil pentru omenire să-și hrănească odraslele, decât să înmulțească numărul cadavrelor.

Este adevărat că scriitorul nu mai deține aceeași poziție importantă pe care o deținea în secolele XVIII și XIX. A pierdut din teren. Nu mai este în centrul tuturor lucrurilor. Ideile mai degrabă intimidante, cum că el are o responsabilitate socială, că trebuie neapărat să provoace răzvrătiri și să-și asume riscuri în numele dreptății, sunt rezultatele unui anume sentiment al importanței diminuate, ca și ale unei nostalgii copilărești după rolurile care se jucau în secolul XVIII. Lucrarea de artă poate ajunge la semnificație socială pe multe alte căi. Scriitorul a cărui imaginație se lasă mișcată pătimăș de chestiunile politice și care-și urmează cele mai profunde convingeri va scrie romane politice, care vor merita să fie citite. Dar pachetul ideologic, dacă este completat cu interpretări istorice, n-are nici o valoare. Am cea mai mare admirație pentru curajul arătat de scriitorii care și-au menținut pozițiile onorabil, după ce brutele conducătoare din respectivele țări le-au pus în brațe politica. Și am o mare înțelegere pentru ei. N-aveau de ales, decât să scrie ca opozanți. Din punctul lor de vedere, când se uită la noi, cei din Occident, probabil că se simt uimiți de inocența noastră, de aparenta noastră neștiință a faptelor esențiale, de jonglatul

nostru îngăduitor cu jucăriile ideologice, de nesăbuintă cu care zgâlțâim barca. Precis că se miră adesea de mințile noastre frust-insensibile, de apatia multora dintre noi. Pentru că o parte a omenirii este la închisoare, o altă parte moare de foame, iar aceia dintre noi care sunt și liberi, și bine hrăniți, nu sunt și treji. De ce anume ar fi nevoie, ca să ne smulgă din letargie?

Am spus mai devreme că trăim într-o stare de distragere a atenției, ba chiar de frenezie, și am numit politică această inevitabilă imersiune în viața societății. Am spus, de asemenea, că intelectualii din America nu iau cu adevărat în serios literatura, ci sunt preocupați, din punct de vedere profesional, de diverse întrebări științifice, tehnologice ori sociale. Că li s-a spus, la universitățile lor, că arta este foarte importantă, iar ei sunt perfect dispuși să creadă asta; sunt pregătiți să-i accepte, ba chiar să-i și respecte pe cei descriși (foarte frecvent auto-descriși) drept artiști. Dar atât și nimic mai mult.

Experții știu bine anumite lucruri. Ce soi de cunoaștere au scriitorii? După standardele experților, sunt niște ignoranți desăvârșiți. Dar însăși expertiza produce ignoranță. Cât de științifică poate să fie imaginea despre lume, pe care și-o face un expert? Cu cât e mai profundă specializarea lui, cu atât este el mai obligat să păstreze aparențele. Ca să-și manifeste credința în metoda științifică, suplinește lipsurile dintr-o sumedenie de ficțiuni colective despre natură sau despre istoria naturii. În ceea ce ne privește pe noi, ceilalți, așa-numitul public educat, reprezentările colective corespunzătoare ne-au fost deja indicate, și ne-am burdușit capetele cu imagini din cursurile introductive de fizică, astronomie și biologie. Bineînțeles că nu vedem ceea ce este, ci, mai degrabă, ceea ce am fost îndrumați sau învățați să vedem. Nici un fel de pătrundere individuală a fenomenelor nu poate surveni în felul acesta. Cu două secole în urmă, poeții romantici timpurii au presupus că aveau minți libere, că erau capabili să cunoască binele, că puteau să interpreteze și să judece independent creația în totalitatea ei, dar cei care mai cred încă, și acum, că imaginația posedă asemenea puteri de pătrundere și cunoaștere își țin pentru ei această credință. După cum înțelegem azi cunoașterea, mai știe imaginația ceva, orice? În momentul de față, lumea școlită crede că nu. Dar lucrurile au devenit plictisitoare, și omenirea s-a săturat de ea însăși, pentru că ficțiunile colective ale presupusei cunoașteri sunt uzate. Acum, ne plictisim de unii

singuri cu ceea ce credem că știm. Ori viața ne-a dezvăluit deja cele mai profunde taine ale ei, lăsându-ne să le penetrăm rațional, și a devenit plictisitoare, ori noi am dezvoltat un fel de raționalitate obosită, hotărând că anumite feluri de cunoaștere nu sunt legitime. Înclin să cred că raționalitatea obosită din capetele noastre școlite este o mare născătoare de plictisuri și alte nefericiri. Cultura din capul nostru are un respect lipsit de moderație față de puterile mentale colective și de evoluțiile tehnice, care au produs cele mai vizibile realizări ale acestei civilizații; pune prea puțin preț pe imaginație sau pe talentul individual. Are, în schimb, o mare stimă pentru acțiune. Pare să creadă că artiștii ar trebui înhămați la sistemul social, pe post de muncitori intelectuali.

Lumea occidentală nu-l obligă pe scriitor să fie nici muncitor intelectual, nici funcționar. Nesimțind, însă, nici o putere a imaginației și având nevoie să se alăture puterii, sub nenumăratele presiuni sociale politizate de criză, scriitorul începe să creadă că și el trebuie să se transforme în activist și să-și exercite influența. Trebuie să acționeze cumva, să devină disponibil, să se facă auzit în cauze juste. Și totuși, suntem în postura de-a verifica realizările scriitorilor în politică. Nu sunt atât de grozave, încât să te lase fără grai. Unul ca Tolstoi sau ca Zola, ce-i drept, au fost măreți. Dar cum rămâne cu alde Céline, Ezra Pound, Louis Aragon sau sutele de alți scriitori, care au susținut stalinismul? Și ce se poate spune, la urma urmelor, despre viziunea după care e de datoria scriitorului să provoace răzvrătiri sociale? Câte dintre aceste răzvrătiri n-au dat naștere câte unui stat polițienesc? Iar dacă tânjește cineva după o viață primejdioasă, nu este, oare, o primejdie la fel de mare să persisti în adevăr, cum este să te repezi pe baricade? Numai că este întotdeauna mai plăcut să joci rolul unui scriitor, decât să fii scriitor. Viața de scriitor este solitară și adeseori amară. Cât de agreabil este, în schimb, să ieși din propria cameră, să zbori în jurul lumii, să ții discursuri și să-ți mai pice și bani din asta!

Foarte mult timp, omenirea s-a desfășurat cu miraculosul din povești și poeme, din picturi și reprezentații muzicale. Acum, miraculosul se găsește în tehnologie, în chirurgia modernă, în zborul supersonic, în calculatoare, în televiziune și în expedițiile trimise pe Lună. Literatura nu-i poate face concurență tehnologiei miraculoase. Încercând să păstreze atenția publicului ațintită către ei, scriitorii au apelat la metode șocante, la obscenitate și la

excesul de senzationalism, adăugându-și propriile vociferări la marele vacarm care amenință în prezent sănătatea psihică a națiunilor civilizate.

Dar nu există, oare, o ramură a miraculosului în care tehnologia miraculoasă nu ne poate introduce? Și, dacă există, cum facem s-o cunoaștem? Păi, cum? – o s-o recunoaștem de îndată, prin puterea ei de-a ne elibera de tirania vacarmului și a distragerii de atenție. Din 1914 încoace, în toate sferele vieții, criza ne domină, anxietatea supraviețuirii a devenit o permanență a existenței noastre, iar agitația publică ni s-a cuibărit în suflete. Ar fi un miracol, într-adevăr, să ne trezim eliberați de această lume. Ar presupune, nici mai mult, nici mai puțin, decât reinstaurarea sau recrearea culturii. Indispensabilă unei asemenea reinstaurări este recuperarea unui spațiu semnificativ de către individ, restabilirea unei zone, în jurul fiecărei persoane, în limitele căreia evenimentele să-și facă simțită prezența, a unui spațiu în care să fie întâmpinate inteligent, comprehensiv și contemplativ. Într-o vreme în care atenția ne este brutal distrasă, în care ne-ntrebăm ce se va întâmpla, când va veni sfârșitul, cât de mult vom putea suporta, de ce ar trebui să suportăm, noțiunile acestea de cultură și spațiu semnificativ ar putea părea de o naivitate deznădăjduită. Arta și literatura, însă, nu au de ales. Dacă nu există un spațiu semnificativ, nu există nici judecată, nici libertate; nu hotărâm nimic pentru noi înșine, individual. Distrugerea spațiului semnificativ, distrugerea individului – pentru că una e totuna cu cealaltă – ne lasă lipsiți de speranță, în sfera publică. Și-atunci, a spune că lumea e prea mult pentru noi nu mai are nici un sens, pentru că nu mai există noi. Lumea devine totul. Dar se pare că ține de natura creaturii să reziste în fața triumfului lumii. Din această rezistență, putem deduce că adevărul este una dintre necesitățile ei vitale. Și există multe căi prin care creatura poate cunoaște adevărul. Dacă nu toate acestea pot fi certificate prin metodele noastre actuale, cu atât mai rău pentru metodele actuale de certificare.

Filosoful german Josef Pieper vorbește, în *Relaxare și cultură*³⁷¹, despre o atitudine strict receptivă a minții, care ne face să devenim conștienți de realitatea imaterială. „Există – se-ntreabă Pieper – așa-numita contemplare intelectuală? În Antichitate, răspunsul era mereu da; în filosofia modernă, de cele mai multe ori e nu.

După Kant, mai spune Pieper, cunoașterea este numai discursivă, ceea ce înseamnă opusul receptivului și al contemplativului.“ Pentru Kant, cunoașterea este o activitate. Orice altă pretenție de-a cunoaște era inautentică, pentru că implica nemunca. Pieper pune problema în felul următor: „Grecii – Aristotel nu mai puțin decât Platon –, la fel ca marii gânditori medievali, susțineau că nu numai percepția fizică, senzorială, ci, în egală măsură, cunoașterea intelectuală și spirituală a omului, includ un element care ține de pura contemplație receptivă, sau, vorba lui Heraclit din Efes, de ascultarea «esenței lucrurilor»“. Asta înseamnă, oare, că propun să ne refugiem cu toții într-o viață contemplativă, ca să scăpăm de criză și vacarm? Așa ceva e de neconceput. Mai degrabă, spun că există o modalitate de-a cunoaște, diferită de modalitatea dominantă. Această altă modalitate operează încontinuu – imaginația presupune că lucrurile îi transferă ceva din esența lor minții, care s-a pregătit și știe cum să le asculte. Spun, de asemenea, că o cufundare completă în Marele Vacarm ne va ucide. Criza perpetuă ne va smulge sufletele din piepturi. Într-adevăr, această senzație de smulgere din piept este resimțită zilnic de multă lume. Ce pot face arta și poezia în fața unei amenințări atât de mari la integritatea vieții? Să se fi amplificat criza prea mult – să fi devenit ea imposibil de contracarat? Singură imaginația, prin actele sale, poate răspunde la întrebări de felul acesta.

Chiar în momentul de față, scriitorii se întreabă cum pot să devină interesați și de ce ar trebui să fie luați în serios. Interesul se naște din putere, și scriitorii nu par să dețină genul de putere pe care cea mai mare parte a omenirii pune preț acum – puterea statelor sau a instituțiilor, puterea banilor sau a resurselor, puterea politicii, a științei și tehnologiei, puterea pe care o deținea mai demult religia, puterea ideilor et cetera. Un scriitor poate fi făcut interesant de o resursă inadmisibilă, pe care toți ezităm s-o numim, deși o cunoaștem îndeaproape – sufletul. Nu știu ce altceva i-ar putea capta cititorului modern atenția – și să i-o mențină captivă –, de vreme ce a devenit excepțional de dificil de ajuns până la el, în condițiile în care nivelul său de toleranță a scăzut atât de mult. Romanele prost scrise și plictisitoare l-au făcut nerăbdător. Dar el are întruna tendința de-a opune rezistență tuturor influențelor literare, mai ales dacă este – sau se consideră a fi – un intelectual.

Ar putea suna destul de ciudat ca tocmai eu să spun așa ceva, pentru că sunt considerat un tip cu pretenții în America. Dar nu trebuie uitat că publicul a căpătat un alt caracter, a devenit mai intelectual, că scriitorii înșiși au interese mai intelectuale astăzi și au devenit mai preocupați să analizeze, să cerceteze problematicile sau să abordeze chestiunile intelectuale, decât să povestească. Atitudinea intelectualilor față de literatură a devenit una „serioasă” – între ghilimele cu greutate. În romane, poezii sau piese de teatru, ei văd contribuții creatoare, făcute adesea inconștient, la studiul societății, sau al psihologiei, sau al religiei. Narațiunile lui Dickens sunt investigate din punct de vedere psihanalitic; Moby Dick le furnizează marxiștilor un material numai bun pentru studierea sistemului uzinal. Cărțile sunt luate și scuturate zdravăn, pentru a se vedea ce cade, până la urmă, din ele, care să susțină o teorie sau să consolideze cine-știe-ce sistem de idei. Poetul devine un fel de copoi căutător de trufe, care aduce din pădure niște delicatese minunate. Scriitorul însuși ajunge să accepte rolul acesta de copoi căutător de trufe, recunoscând valoarea superioară și demnitatea mai înaltă a ideilor și explicațiilor, în comparație cu fantezia, jocul, verva – cu imaginația, în ultimă instanță. Intelectualul este creator de discurs – un șuvoi de vorbe. Romancierul, ba chiar și pictorul și muzicianul îl imită, în ziua de astăzi, și nu trece mult până ajung și ei muncitori intelectuali, făcători de discurs, persoane serioase, eventual chiar funcționari. Profesioniștii obsesivi, dacă nu obsedați, nu pot fi niște cititori minunați. Lumea este, în bună măsură, a lor, și la sufletele lor e dificil de ajuns. Ar putea constitui chiar o realizare politică să ajungi la sufletele lor, să le pătrunzi mințile preocupate și să le trezești interesul față de o povestire.

Viziunea generală pare a fi, în prezent, că domeniul autentic al scriitorului este inconștientul. Pentru că el de acolo, din pădurea inconștientului, își aduce trufe. Nimeni nu se poate îndoii de existența inconștientului. E prezent, stați liniștiți. Întrebarea este ce anume conține. Este, oare, doar sediul naturii animale, al instinctului, al forțelor libidinale sau conține cumva și elemente de viață superioară? De exemplu, nevoia de adevăr a omului tot din inconștient izvorăște? De vreme ce inconștientul este ceva ce prin definiție nu știm, de ce, oare, nu ne-am aștepta să găsim în el urme ale sufletului, ca și ale agresivității? În orice caz, inconștientul este, astăzi,

unica sursă de impuls și libertate, pe care o ramură a științei a pus-o deoparte pentru artă.

Ceea ce vreau să spun este că relatările despre existența umană, pe care le furnizează inteligența modernă, sunt foarte găunoase, în comparație cu cele pe care e capabilă să le furnizeze imaginația, și că n-ar trebui sub nici o formă s-acceptăm să ne limităm imaginația, supunându-ne formulelor impuse de inteligența modernă, ci să continuăm, ca indivizi, să formulăm judecăți individuale.

Wordsworth avertiza că ne sleim de puteri, tot acumulând și cheltuind. Acum, e mai grav decât pe-atunci. Mai rele decât acumulatul și cheltuitul, atenția distrasă din epoca modernă, iraționalitatea globală și nebunia sunt amenințări pentru existența însăși. S-ar putea să nu scăpăm. În condițiile date, nu am nici un sfat pentru alți scriitori. Tot ce pot să spun, vorbind în numele meu, este că ascultarea heracliteană a esenței lucrurilor devine din ce în ce mai importantă.

[1975]

Interviu cu mine însumi

Cum vă încadrați dumneavoastră, un romancier din Chicago, în viața publică americană? Există o lume literară, căreia-i aparțineți?

Acum câțiva ani, când am intrat în restaurantul Voltaire din Paris, în compania romancierului Louis Guilloux, ospătarul i s-a adresat lui cu apelativul „maestre“. N-am știut dacă să-l invidiez ori să-mi râd în barbă. Nimeni nu m-a tratat vreodată cu atâta reverență. Știam cât de importantă era literatura pentru francezi. Iar ca student, citisem (la Chicago) despre salons și cénacles³⁷², despre cinele de la Magny³⁷³, la care lua parte Flaubert, Turgheniev și Sainte-Beuve – citisem și oftasem. Ce vremuri glorioase! Dar Guilloux însuși, de origine bretonă și de orientare stângistă, a făcut o grimasă, auzindu-se apelat „maestre“. Se prea poate ca, și la Paris, cultura literară să nu mai fie respectată, în prezent, decât de ospătarii lingușitori. Mă aflu aici pe un teren despre care nu știu dacă este sau nu solid. Cert e că nimic de felul ăsta nu se petrece la noi. În America, nu sunt maestri, decât în sălile de mese³⁷⁴, nu avem o lume literară, nu avem un public literar. Mulți dintre noi citesc, mulți iubesc literatura, dar instituțiile și tradițiile culturii literare ne lipsesc. Nu spun că e ceva rău, doar afirm, ca pe un fapt concret, că societatea noastră nu se interesează de asemenea lucruri. Orice țară modernă, care nu a moștenit aceste obișnuințe ale deferenței, nu le are, pur și simplu.

Scriitorii americani nu sunt neglijăți; li se-ntâmplă, câteodată, să se amestece cu mărimile; se poate chiar să fie invitați la Casa Albă, dar acolo nu discută nimeni cu ei despre literatură. D-l Nixon îi disprețuia pe scriitori și refuza cu obstinație să-i poftască pe la el, dar d-l Ford este la fel de politicos cu ei, cum este și cu actorii, muzicienii, prezentatorii de știri și politicienii. La recepțiile mari, Camera de Est³⁷⁵ se umple cu celebrități, care cad în extaz la vederea unor alte celebrități. Secretarul de Stat Kissinger și Danny Kaye³⁷⁶ își cad în brațe unul celuilalt. Cary Grant³⁷⁷ este înconjurat de soțiile unor senatori, care găsesc că se ține minunat și că e la fel de chipeș în carne și oase, cum este și pe ecran. Femeile suportă cu greu exaltarea pe care le-o provoacă apropierea de măreție. Oamenii vorbesc

despre dietele pe care le țin, călătoriile pe care le fac, vitaminele pe care le iau și problemele care vin odată cu vârsta. Chestiuni legate de limbaj sau de stil, de structura narațiunilor, de tendințele din pictură – nu se discută despre așa ceva.

Scriitorului, petrecerea dată de d-l Ford i se pare un minunat prilej de socializare. Senatorul Fulbright³⁷⁸ aproape că-și amintește de numele lui și-i spune: „Dumneata scrii eseuri, nu-i așa? Cred că-mi aduc aminte de unul dintre ele“. Dar, cum prea bine știe toată lumea, senatorul a fost, la un moment dat, bursier Rhodes³⁷⁹ – așa că precis își amintește de-un eseu.

Adevărul este că e plăcut pentru scriitor, într-o seară de felul acesta, să treacă dintr-o cameră într-alta, pe jumătate neobservat și nestingherit de micile bârfe, observând și ascultând. Știe că bărbații cu activitate publică nu pot amesteca îndatoririle guvernării cu literatura, filosofia și arta. Lumea lor este una de cabluri de înaltă tensiune, nu de primule pe malul unui râu. Acum zece ani, la o mică ceremonie pe care a organizat-o la Primărie, primarul Daley mi-a înmănat un cec de cinci sute de dolari, din partea Societății Autorilor din Vestul Mijlociu³⁸⁰, pentru romanul meu, Herzog³⁸¹. „Ați citit romanul Herzog, domnule primar?“ – a întrebat unul dintre jurnaliști, ca să-l irite. „M-am uitat peste el“, a zis Daley, îngroșând obrazul și ocolind răspunsul. Artă nu e punctul forte al primarului. Și, chiar așa, de ce-ar fi? Prefer din plin faptul că lui nu-i pasă interesului pe care-l arăta Stalin față de poezie.

Spuneți că o societate industrială modernă ignoră arta?

Nicidecum. Artă este unul dintre lucrurile bune pe care societatea îl încurajează. E foarte receptivă. Dar ceea ce spunea Ruskin despre publicul englez în 1871 ni se aplică și nouă perfect: „Este imposibil ca un popor să citească, aflându-se într-o asemenea stare de spirit. Nici o frază a nici unui mare scriitor nu i se pare inteligibilă“. Pentru asta, Ruskin dădea vina pe avariție: „... atât de incapabil de gândire a devenit [publicul], în nebunia pe care i-o produce avariția. Din fericire, deocamdată, boala noastră e doar puțin mai gravă decât această incapacitate de-a gândi; nu e vorba de coruperea naturii noastre interioare; încă mai reușim să părem autentici,

când suntem loviți în plin de orișice... cu toate că ideea că orișice trebuie să «renteze» ne-a infestat orice scop în viață foarte profund“.

Nu considerați că adevărata problemă ar fi avariția, nu-i așa?

Nu. Eu pun accentul pe formularea: „un popor aflat într-o asemenea stare de spirit“. Ne aflăm într-o stare ciudat de revoluționară, o condiție de criză, o nervozitate care nu se mai sfârșește. Ieri, am dat peste o descriere a unei tehnici medicale, prin care pacienții sunt readuși în simțirile lor obișnuite. Sunt expuși, timp de câteva minute, la sunete de înaltă frecvență, până când se calmează suficient de mult, încât să gândească și să-și conștientizeze simptomele. Ca să fii în posesia propriului suflet în liniște, preț de câteva minute, ai nevoie de ajutorul tehnologiei medicale. Este ușor de observat în baruri, la cine simandicoase, peste tot, din hotelurile ieftine până la Casa Albă, că americanii sunt frământați de aceleași întrebări. Viața noastră americană este cea care ne pasionează, problemele vieții noastre sociale și naționale, având lumea întreagă drept fundal, un spectacol imens, prezentat zi de zi în ziare și la posturile de televiziune – orașele noastre, infracționalitatea noastră, locuințele noastre, automobilele noastre, sporturile noastre, vremea noastră, tehnologia noastră, politica noastră, problemele noastre în materie de sex, rasă, diplomatie și relații internaționale. Toate aceste realități sunt destul de reale. Dar cum rămâne cu formulele, cu jargonul adoptat de mass-media – cu ficțiunile incitante, cu evenimentele din umbră, exagerate și dramatizate, apoi înfățișate marelui public, despre care aproape oricine crede că sunt reale? Este, oare, cititul posibil pentru niște oameni aflați într-o asemenea stare de spirit?

Și totuși, o carte de bună calitate își poate găsi o sută de mii de cititori. Dar dumneavoastră spuneți că nu există un public literar.

O carte influentă, când apare, își creează propriul public. Când mi-a apărut romanul Herzog, am devenit conștient că erau în jur de cincizeci de mii de oameni, în Statele Unite, care în mod evident așteptaseră o asemenea carte. Cu siguranță că și alți scriitori au trăit aceeași experiență. Dar un public de

felul acesta e vremelnic. Nu există o cultură literară, care să-i conțină permanent pe toți acești cititori. Este remarcabil faptul că oameni inteligenți și consecvenți ies, cum-necum, la iveală, ca niște înotători siguri de ei înșiși, din drojdia în plină fermentare a sistemului educațional american. Reușesc să supraviețuiască prin tărie, noroc și viclenie.

Ce fac, în timp ce așteaptă să se producă următorul eveniment important?

Chiar așa, ce au de citit, lună de lună? Din ce reviste reușesc să se mențină la curent cu ceea ce contează, din literatura contemporană?

Dar universitățile? Ele n-au făcut nimic pentru a educa puterea de judecată și a dezvolta gustul?

Pentru cei mai mulți profesori de literatură engleză, un roman poate fi un obiect de cea mai mare importanță culturală. Ideile din el, structura lui simbolică, poziția lui în istoria romantismului, sau a realismului, sau a modernismului, relevanța lui superioară – toate acestea necesită un studiu dedicat. Dar ce are de-a face un asemenea studiu cultural cu autorii și cu cititorii de romane? Ceea ce-și doresc ei este momentul de trăire; își doresc bărbați și femei vii, într-o lume circum-ambientală. Predarea literaturii s-a dovedit a fi un dezastru. Între student și cartea pe care o citește, se-ntinde o zonă pregătitoare sumbră, o mlaștină desăvârșită. El trebuie să traverseze această mlaștină culturală înainte să i se dea voie să-și deschidă exemplarul din Moby Dick și să citească: „Spuneți-mi Ishmael”³⁸². Este făcut să se considere ignorant, nevolnic, în fața unei capodopere; se simte speriat și respins de la bun început de cartea pe care crede că este atât de puțin îndreptățit s-o înceapă a citi. Iar dacă este încununată de succes, metoda scoate pe bandă rulantă licențiați, care vor fi în stare să-ți explice de ce anume vasul Pequod ridică ancora în dimineața de Crăciun. Romanul în sine este înlocuit de ceea ce pot spune despre el cei „școliți”. Unii profesori găsesc infinit mai interesant un asemenea discurs școlit decât romanele însele. Față de textele de ficțiune, adoptă aceeași atitudine pe care Părinții

Bisericii o adoptau față de Biblie. Origene din Alexandria se întreba dacă era cazul să-și imagineze cu-adevărat că Dumnezeu se plimba printr-o grădină, în timp ce Adam și Eva stăteau ascunși după un boschet. Scripturile nu pot fi luate literalmente – ele trebuie să conducă la semnificații superioare.

Puneți semnul egalității între Părinții Bisericii și profesorii de literatură?

Nu tocmai. Părinții Bisericii aveau concepții sublime despre Dumnezeu și despre om. Dacă profesorii de științe umaniste ar fi emoționați de sublimitatea poezilor și a filosofilor, despre care predau, ar fi cei mai puternici oameni ai universității – și cei mai fervenți. În schimb, ei se găsesc la nivelul cel mai de jos al ierarhiei, la baza piramidei.

Atunci de ce sunt atât de mulți scriitori la universități?

Bună întrebare. Nu există un teren al scriitorilor, independent, pe care aceștia să ia poziție. Le aparțin instituțiilor. Pot să lucreze pentru revistele de informații și pentru edituri, pentru fundațiile culturale, pentru agențiile de publicitate și rețelele de televiziune. Sau pot să predea. Au mai rămas puține reviste literare, iar acelea sunt academice, trimestriale. Marile reviste cu distribuție națională nu vor să publice literatură. Editorii lor preferă să pună în discuție numai cele mai semnificative chestiuni de la nivel național și internațional și se concentrează pe domeniile „relevante“. Când spun „relevante“, vor să spună politice (iar eu vreau să spun politice la modul frust). Chestiunile „reale“, cu care ne confruntăm, sunt cele care țin de afaceri și de politică. Există chestiuni care țin de viață și de moarte în miezul acestor teme publice importante. Dar nu despre aceste chestiuni de viață și de moarte discutăm noi. Auzim și citim numai bârfe despre criză. Cei care fac parte din așa-numita noastră inteligență au avut parte de literatură în vremea studenției lor – au făcut literatură, iar acum au lăsat-o undeva, departe, în urmă. La Columbia, la Harvard, i-au citit, studiat și absorbit pe clasici – mai ales pe clasicii moderniști. Aceștia i-au pregătit

pentru sarcinile importante, esențiale, incomparabile, pe care erau meniți să le îndeplinească în calitate de funcționari în domeniul afacerilor, în guvernare, în profesiile lor – mai presus de toate, în mediile de informare. Am spus mai devreme că viața noastră obișnuită a devenit preocuparea care ne pasionează cel mai mult. Poate individul, subiectul unui roman, să concureze, în materie de interes, cu destinele corporatiste, cu ascensiunea unei clase noi, a unei intelighenții culturale? Ascensiunea unei clase este realmente importantă.

Sugerați că, odată ce devenim atât de politizați, ne pierdem interesul față de individ?

Chiar așa – dacă faceți confuzie între ceea ce este public, adică se află în atenția publicului, și politica reală. O societate liberală intens politizată – după cum am explicat conceptul – nu poate rămâne liberală prea mult timp. Plec de la premisa că un atac împotriva romanului este, în egală măsură, un atac împotriva principiilor liberale. În aceeași lumină privesc și teoriile despre arta „activistă”. Puterea unei opere de artă autentice este atât de mare, încât induce o suspendare temporară a oricăror activități. Conduce la stări contemplative, la stări minunate și, în opinia mea, stări sacre ale sufletului. Totuși, acestea nu sunt pasive.

Și ceea ce numiți „bârfe despre criză” generează o condiție opusă?

Aș vrea să mai spun că adevărul nu este iubit, pentru că are darul să amelioreze sau să facă să progreseze. Suntem înfometați și însetați după el – de dragul adevărului însuși.

Să revenim o clipă la subiectul legat de o lume literară...

Gata cu ceaiul acasă la Gertrude Stein, gata cu Closerie des Lilas³⁸³, gata cu serile de la Bloomsbury³⁸⁴, gata cu întâlnirile șarmante și răutăcioase dintre George Moore și W.B. Yeats. Este cu adevărat plăcut să citești despre

asemenea lucruri. Nu pot să spun că-mi lipsesc, pentru că n-am avut parte niciodată de așa ceva. Cunoștințele mele în materie sunt în întregime livrești. Că Molière a pus în scenă piesele lui Corneille, că Ludovic XIV însuși ar fi apărut, deghizat, într-una dintre farsele lui Molière – asemenea fapte sunt minunate, când le citești într-o istorie a literaturii. Nici nu mi-ar trece prin minte să m-aștept ca primarul Daley să joace în vreo farsă scrisă de mine. El apare numai în propriile farse. Totuși, am vizitat cluburi ale scriitorilor din țările comuniste și nu pot să spun că-mi pare rău că nu avem și noi, aici, asemenea instituții. Când am fost la Addis Abeba, m-am dus la Grădina Zoologică a Împăratului. De vreme ce era supranumit Leul Iudeei, probabil că Selassie³⁸⁵ se simțea obligat să colecționeze și lei. Bietele fiare zăceau în mizerie, în cuștile întunecate, cu gratii verzi, prea mici ca să se poată plimba prin ele – niște cotețe amărâte. Ochii sclipitori li se făcuseră gălbejiți și opaci, capetele și le țineau culcate pe labe, și oftau. Oricât de rele ar fi la noi lucrurile, tot nu sunt atât de rele ca în Grădina Zoologică a Împăratului sau în cluburile scriitorilor de dincolo de Cortina de Fier.

Nu atât de rele nu înseamnă bune. Cum rămâne cu dezavantajele condiției dumneavoastră?

Există momente de amărăciune, recunosc. George Sand i-a scris lui Flaubert, într-o serie de scrisori peste care m-am uitat recent, că spera să-și ia cu el și exemplarul din ultima ei carte, la următoarea vizită pe care i-o făcea. „Notați-vă despre ea toate criticile care vă vin în minte“, îi spunea. „Mi-ar prinde foarte bine. Oamenii ar trebui să procedeze astfel unii pentru alții, cum am făcut eu și Balzac. Nu-nseamnă că unul îl schimbă pe celălalt; chiar din contră, pentru că, în general, omul devine din ce în ce mai hotărât să-și exprime eul, și-l completează, și-l explică mai bine, și-l dezvoltă pe deplin – de-aceea prietenia e bună, chiar și-n literatură, unde prima condiție a unei valori cât de mici este să fii tu însuți.“ Cât de frumos trebuie să fie sauzi așa ceva din partea unui scriitor! Numai că nu primești asemenea scrisori. Prietenii și scopul comun aparțin unei lumi de vis franțuzești, de secol XIX. Heisenberg, fizicianul, vorbea într-un articol recent, publicat de Encounter, despre colaborarea cordială, ba chiar frățească, dintre oamenii de știință din generația lui Einstein și a lui Bohr. Schimbările lor de scrisori erau citate la seminare și discutate în ansamblul comunității științifice.

Heisenberg credea că un fenomen asemănător apăruse și în lumea muzicală, în secolul XVIII. Relațiile dintre Haydn și Mozart erau de aceeași generozitate plină de afecțiune. Dar, dacă lipsesc oportunitățile ample de creație, generozitatea nu mai este vizibilă. Heisenberg nu pomenea nimic despre malițiozitatea și ostilitatea unor vremuri mai puțin norocoase. Scriitorii din ziua de astăzi rareori le doresc binele altor scriitori.

Dar criticii?

Criticii uzează de forța colectată din trecut, pentru a bumbăci prezentul. Edmund Wilson refuză obstinat să-i citească pe contemporanii săi. El, unul, s-a oprit la Eliot și la Hemingway. Pe toți ceilalți i-a respins. Această lipsă de bunăvoință, ca să-i spun cât mai blând cu putință, a fost foarte admirată de susținătorii săi. Faptul în sine este suficient de elocvent. Curios în privința canadienilor, a indienilor, haitienilor și rușilor, aplecându-se peste marxism și manuscrisele de la Marea Moartă³⁸⁶, Wilson a fost marea figură literară a majorității protestante. M-am gândit uneori c-a fost provocat de marxism sau de modernism, cam în același fel în care i-am văzut pe descendenții unor evrei ortodocși provocați de stridii. Progresul istoric ne cere să depășim ceea ce ne repugnă. Un om ca Wilson ar fi putut face multe pentru consolidarea culturii literare, dar el a dat la o parte aproape tot, n-a vrut să aibă de-a face cu mai-nimic. Din motive temperamentale. Sau din motivele majorității protestante. Sau poate că i se-aplică principiul lui Heisenberg³⁸⁷ – oamenii sunt generoși, când există oportunități de creație, dar când asemenea oportunități se împrăștiează, sunt... mă rog, altfel. N-ar fi contat prea mult, în orice caz. În acest moment al evoluției umane, atât de miraculos, de glorios, de atroce, de infernal, culturile literare ferm constituite ale Franței și Angliei, ale Italiei și Germaniei nu dau naștere la nimic. Se uită la noi, „dezavantajații“ de americani, și la ruși. Din America, s-au ivit o serie de mari solitari, imposibil de stăpânit, precum Poe, sau Melville, sau Whitman, alcoolici, obscuri angajați guvernamentali. În America mereu ocupată, n-a existat un Weimar³⁸⁸, n-au existat prinți cultivați. Au existat numai geniile astea obstinate, care au scris – de ce? Pentru cine? În asta rezidă adevăratul acte gratuit. Foarte diferit de uciderea gratuită a unui străin absolut, din cartea lui Gide.³⁸⁹ Fără să le mulțumească nimeni, acești scriitori au îmbogățit viața de-a dreptul miraculos. Nu s-au

ivit dintr-o cultură literară, nici n-au creat așa ceva. Indivizi de nestăpânit cam de același fel au început să se arate, în ultima vreme, în Rusia. Acolo, stalinismul a distrus cu desăvârșire o cultură literară înfloritoare și a pus în locul ei o sinistă birocrație. Cu toate astea, și cu toată munca silnică și crimele, sentimentele față de ceea ce este adevărat și drept nu au putut fi eradicate. Ca să nu mă mai lungesc, eu, unul, nu pricep de ce noi, aici, ar trebui să visăm în continuare la ceva ce n-am avut niciodată. Și nu ne-ar fi fost de nici un ajutor s-avem. Poate că, dacă ne-am descotorosi de nostalgie și-am înceta să mai tânjim după o lume literară, am reuși să remarcăm un prilej inedit de-a ne extinde imaginația și a relua contactul cu natura și societatea, prin imaginație.

Alții, învățați și oameni de știință, cunosc multe lucruri despre natură și societate. Mai multe decât dumneavoastră.

Corect. Și presupun că sună prostește, dar eu tot formulez această obiecție: cunoașterea lor e șubredă – ceva-i lipsește. Acel ceva e poezia. Huizinga, istoricul olandez, în cartea sa despre America, recent apărută, zice că americanii școliți, pe care i-a cunoscut în anii 1920, vorbeau fluent și captivant, dar apoi nuanțează: „De mai multe ori, când i-am citit scrierile, n-am recunoscut omul viu, care-mi captase interesul. Această experiență repetată frecvent m-a condus la concluzia că reacția mea față de proza americană savantă va trebui să se bazeze în continuare pe calitățile prozei însăși. O citesc, dar cu cea mai mare dificultate; nu am câtuși de puțin contact cu ea și nu-mi pot menține atenția concentrată asupra ei. Pentru mine, este ca-și-cum aș avea de-a face cu un sistem de exprimare deviant, în care conceptele nu sunt echivalente cu ale mele, ori sunt aranjate altfel“. Sistemul a devenit și mai deviant în ultimii cincizeci de ani. Îmi doresc informații, îmi doresc idei și știu că anumiți oameni inteligenți, de înaltă pregătire, le au – economiști, sociologi, avocați, istorici, naturaliști. Dar îi citesc, pe toți aceștia, cu o dificultate și o exasperare din ce în ce mai mari. Și-atunci, îmi spun: „Scriitorii ăștia fac parte din publicul tău educat, sunt cititorii tăi“. Dar nimic din toate astea nu contează. Intelectualii filistini nu te fac să te oprești din scris. Pentru tine, scrisul este acel acte gratuit. Și-apoi, cei cărora li te adresezi sunt prezenți. Dacă tu ești, există și ei.

Dar, dacă o cultură literară există sau nu...

Iertați-mă că vă-nterup, dar mi-a trecut prin minte chiar acum că Tolstoi ar fi fost, probabil, de acord cu asta și ar fi văzut noi oportunități aici. Pentru el, cultura literară nu însemna nimic – plus că detesta profesionalismul în arte.

Credeți că scriitorii ar trebui să cadă la pace cu turnul de fildeș academic?

În eseul intitulat Pocăiți-vă!³⁹⁰, Tolstoi sfătuiește fiecare om să pornească de acolo, de unde se regăsește pe sine. Mai bine cu asemenea turnuri, decât cu beciurile, pentru care optează unii scriitori. Și-apoi, universitatea nu e câtuși de puțin un turn de fildeș, după cum nici o revistă ca Time nu este, cu felul ei ciudat de artificial de abordare a lumii, cu aranjamentele ei manageriale făcute la distanță. Unui scriitor, trustul unui Luce³⁹¹ îi oferă mai mulți bani, pensie mai mare, planuri de asigurări sociale mai bune, decât oricare universitate. Și acolo vedem un turn de fildeș, dacă se poate spune așa. Chiar dacă și mai îndepărtat decât ceea ce definea Flaubert drept tour d'ivoire. Turnul de fildeș este una dintre multele platitudini care le bântuie mințile scriitorilor. De vreme ce nu avem nici unul dintre avantajele unei lumi literare, poate am face bine să ne dezbărăm de banalitățile ei. Universitatea este un loc la fel de bun ca oricare altul, pentru o asemenea gândire. Numai că, în timp ce ne gândim profund la care s-ar cuveni să fie pasul următor, bine am face să ne ferim să devenim cadre universitare. Profesori, da. Unii simt chiar o chemare s-o ia pe calea cercetării. Marele pericol, pentru scriitorii de la universități, este pericolul academic.

Ne puteți da o definiție scurtă și bine ținută a cadrului universitar?

Mă limitez arbitrar la un tip profesional, care se găsește în domeniul științelor umaniste. Owen Barfield vorbește, într-una dintre cărțile sale, despre „tehnica profesională nepieritoare de-a pune un șuvoi de vorbe“

despre ceea ce contează în locul a ceea ce contează cu adevărat. S-a săturat de așa ceva, zice el. Mulți dintre noi s-au săturat de așa ceva.

[1975]

Discursul de nobel

392

Am fost un student foarte dificil, în urmă cu mai bine de patruzeci de ani. Într-un semestru, m-am înscris la un curs de finanțe și bănci, după care mi-am concentrat lecturile pe romanele lui Joseph Conrad. N-am avut niciodată motive să regret această mutare. Poate că mă simțeam atras de Conrad pentru că era ca un american: vorbea franțuzește și scria englezește cu o forță și-o frumusețe ieșite din comun – când el era, de fapt, un polonez dezrădăcinat, care naviga pe mări exotice. Nimic nu mi se părea mai firesc mie, copilul unor imigranți, care crescuse într-unul dintre cartierele de imigranți de la Chicago, decât un slav ajuns lup de mare britanic și care era la el acasă la Marsilia. În Anglia, cel puțin, era sinonimul miraculos al exoticii. H.G. Wells l-a prevenit pe Ford Madox Ford, cu care polonezul a colaborat la scrierea câtorva romane ale sale, să nu-i strice lui Conrad „stilul oriental“. Era prețuit pentru excentricitatea lui. Dar viața reală a lui Conrad avea prea puțină excentricitate în ea. Temele lui nu erau complicate – fidelitatea, tradițiile mării, ierarhia, comanda, regulile fragile pe care le urmează marinarii, când sunt loviți de câte un taifun. Conrad credea în tăria unor asemenea reguli aparent fragile. Credea și-n arta lui. În prefața la *Negrul de pe „Narcis“*, afirma că arta este încercarea de a-i face dreptatea supremă universului vizibil, că ea caută să găsească, în acel univers, în materie ca și în faptele vieții, ceea ce este fundamental, durabil, esențial. Că metoda scriitorului de a ajunge la esențial diferă de cea a gânditorului sau a omului de știință, care printr-o examinare sistematică ajung să cunoască lumea. Că artistul, în primul rând, nu se are decât pe sine; el coboară în sine, iar în acele regiuni însingurate în care coboară află „termenii la care face apel“. Că face apel, zicea Conrad, „la partea respectivă din ființa noastră... care este un dar, nu o achiziție... la capacitatea noastră de-a ne delecta și mira... la capacitatea noastră de-a simți compasiune... și la durere; la sentimentul latent de camaraderie cu toată creația – și la subtila, dar imbatabila convingere în privința solidarității, care împletește strâns laolaltă sentimentele de singurătate dintr-un număr infinit de inimi – morții cu viii și viii cu încă nenăscuții“.

Această afirmație înflăcărată a fost făcută cu circa optzeci de ani în urmă, și poate c-ar fi bine s-o preluăm abia după ce presărăm peste ea puțină rezervă contemporană. Aparțin unei generații de cititori care cunoșteau lunga listă de cuvinte nobile sau cu sonoritate nobilă – cuvinte ca imbatabilă convingere sau umanitate – respinse de scriitori ca Ernest Hemingway. Hemingway vorbea pentru soldații care au luptat în Primul Război Mondial, inspirați de Woodrow Wilson și de alți oratori bombastici, ale căror vorbe mari aveau să fie puse în balanță cu cadavrele țepene ale atâtor tineri, îngmădite pe fundurile tranșeelelor. Cititorii tineri ai lui Hemingway erau convinși că ororile secolului XX, emanând acele radiații mortale, uciseseră credințele umaniste. Mi-am spus, prin urmare, că trebuia să i se opună rezistență retoricii lui Conrad; trebuia să i se reziste, nu să fie respinsă, pentru că nu mi s-a părut niciodată greșită. Îmi vorbea mie direct. Individul simțitor părea slab – își simțea numai propriile slăbiciuni. Dar, dacă-și accepta slăbiciunea, izolarea, și dacă se cobora în sine, intensificându-și astfel însingurarea, descoperea solidaritatea cu alte creaturi, la fel de izolate ca el.

Nu simt acum nevoia să presar peste frazele lui Conrad sarea scepticismului. Dar există scriitori pentru care genul de roman scris de Conrad – orice roman de felul acesta – nu mai e valabil. E terminat. Iată-l, de pildă, pe d-l Alain Robbe-Grillet, unul dintre corifeii literaturii franceze, portdrapelul a ceea ce el numește chosisme – „obiectism“. Într-un eseu intitulat Despre câteva noțiuni perimate, scrie că, în marile scrieri contemporane – în Greața lui Sartre, Străinul lui Camus, Castelul lui Kafka –, nu există caractere; în asemenea cărți, găsești doar entități, nu indivizi: „Romanul de caractere – afirmă el – aparține integral trecutului. Descrie o perioadă, aceea care a marcat apogeul individului“. Nu e neapărat o îmbunătățire – asta, Robbe-Grillet admite. Dar este adevărul. Indivizii au fost obliterate. „Perioada prezentă este, mai curând, a numerelor administrative. Destinul omenirii, pentru noi, a încetat să se mai identifice cu ascensiunea și decăderea unor indivizi ori familii.“ Mai departe, spune că era important, pe vremea burgheziei lui Balzac, să ai un nume și un caracter; caracterul era o armă în lupta pentru supraviețuire și reușită. Pe atunci, „era ceva să ai un chip, într-un univers în care personalitatea reprezenta deopotrivă mijlocul și scopul întregii explorări“. Lumea noastră, conchide el, e mai modestă. A renunțat la omnipotența persoanei. Dar este și

mai ambițioasă, „de vreme ce privește în depărtare. Cultul exclusiv al «umanului» a permis apariția unei conștiințe mai vaste, care este și mai puțin antropocentrică“. Și totuși, ne recompensează, oferindu-ne o direcție nouă și o promisiune de noi descoperiri care ne așteaptă.

Cu un asemenea prilej, nu am deloc apetitul polemicilor. Știm cu toții ce înseamnă să fii sătul de „caractere“. Tipurile umane au devenit false și plictisitoare. D.H. Lawrence a venit cu ideea, mai pe la începutul secolului, că nouă, ființelor umane, care avem instinctele deformate de puritanism, nu ne mai pasă – ba mai rău, am început să simțim repulsie – unii de alții. „Inima înțelegătoare e zdrobită“, spunea el. „Fiecăruia-i pute de ceilalți.“ Pe lângă asta, în Europa, puterea clasicilor este atât de mare, de secole întregi, încât fiecare țară deține propriile „personalități identificabile“, derivate din Molière, Racine, Dickens ori Balzac. Un fenomen oribil. Poate că este în legătură cu minunata zicală franceză: S’il y a un caractère, il est mauvais³⁹³. Îți vine să crezi că specia omenească, lipsită de originalitate, înclină să ia cu împrumut ce-i trebuie din surse aflate deja la-ndemână, cam la fel cum se ridică orașe noi din molozul celor vechi. Acest punct de vedere este confirmat, poate, de conceptul de caracter din psihanaliză – care este o formațiune urâtă, rigidă, ceva cu care să te resemnezi, ceva ce n-ai cum să-mbrățișezi cu bucurie. Ideologiile totalitare, și ele, au atacat individualismul, identificând uneori caracterul cu proprietatea. Argumentația d-lui Robbe-Grillet pare să trimită într-acolo. Respingerea personalității, a măștilor sinistre, a formelor plictisitoare ale ființei a generat rezultate politice.

Dar nu acesta e subiectul meu; ceea ce mă interesează acum și aici este problema priorităților artistului. Este, oare, necesar, sau măcar de dorit, ca el să-nceapă cu analiza istorică, sau cu ideile, sau cu sistemele? Proust vorbește, în Căutarea timpului pierdut, despre o tot mai mare preferință, printre cititorii tineri, inteligenți, pentru scrieri care să denote înclinația elevată, analitică, sociologică sau morală către acei scriitori care li se par lor mai profunzi. „Dar – zice Proust –, din momentul în care operele de artă sunt judecate cu ajutorul rațiunii, nimic nu mai este cert sau stabil, și poți dovedi orice dorești.“

Nu e nou, mesajul d-lui Robbe-Grillet. El ne spune că trebuie să ne debarasăm de antropocentrismul burghez și să facem lucrurile la modă, pe care le necesită cultura noastră avansată. Caracterul? „Cincizeci de ani de bolit, cu certificatul constatator al decesului semnat iar și iar de cei mai serioși esești – zice d-l Robbe-Grillet –, și, totuși, nimic n-a reușit să-l clinească de pe pedestalul pe care l-a cocoțat secolul XIX. Este o mumie, de-acum, dar stă în continuare pe tron, cu aceeași – prefăcută – măreție, printre valorile pe care le-a proslăvit critica tradițională.“

Ca mai toți ceilalți, împărtășesc și eu obiecția d-lui Robbe-Grillet față de mumiile de toate felurile, pe care le ducem cu noi peste tot, dar sunt neobosit, când vine vorba să-i citesc pe romancierii de frunte. Se poate, oare, să fie moarte personajele atât de pline de viață din romanele lor? Se poate, oare, ca ființele umane să fi ajuns la capăt? Este individualitatea chiar atât de dependentă de condițiile istorice și culturale? Trebuie să acceptăm relatarea despre acele condiții, așa cum ne-o furnizează scriitorii și psihologii, cu „autoritate“? Susțin că problema rezidă nu în interesul intrinsec al ființelor umane, ci în aceste idei și relatări. Ne repugnă faptul că ideile sunt inadecvate și perimate. Ca să găsim sursa necazurilor, va trebui să căutăm în propriile capete.

Faptul că esești dintre cei mai serioși au semnat certificatul de deces al personajului înseamnă doar că un alt grup de mumii – anumiți lideri profund respectați ai comunității de intelectuali – a întocmit legea. Mă distrează când văd că eseștii cei serioși au fost împuterniciți să semneze certificatul de deces al unei forme literare. Ce-nseamnă, că arta îi urmează „culturii“? Ceva nu e-n regulă.

Romancierul ar trebui să fie liber să renunțe la „caracter“, dacă o asemenea strategie îl stimulează. Dar este absurd să iei o decizie de acest fel pe un temei strict teoretic, și anume c-a trecut perioada care a marcat apogeul individului et cetera. Nu trebuie să le permitem intelectualilor să ne devină șefi. Și nu le facem nici un bine, lăsându-i să țină frâiele artelor. Ce-ar trebui să găsească în romane, când le citesc, numai confirmări ale propriilor opinii? De-asta suntem aici, ca să jucăm asemenea jocuri?

Caracterele, nu scriitorii le creează, a spus odată Elizabeth Bowen. Ele preexistă și trebuie să fie descoperite. Dacă nu le descoperim, dacă eșuăm

în reprezentarea lor, greșeala e-a noastră. Se cuvine să recunoaștem, însă, că nu e ușor să fie descoperite. Condiția ființelor umane poate că n-a fost niciodată mai greu de definit. Probabil că au dreptate cei care ne spun că suntem într-o fază timpurie a istoriei universale. Suntem revărsați cu generozitate la un loc, și s-ar părea că trăim angoasa unor stări noi ale conștiinței. În America, în ultimii patruzeci de ani, milioane de oameni au primit o „educație superioară” – care adeseori s-a dovedit a fi o binecuvântare cel puțin dubioasă. În răzvrătirile anilor 1960, pentru prima oară am simțit efectele unor învățături, concepții, sensibilități la ordinea zilei, ca și atotcuprinderea ideilor psihologice, pedagogice, politice.

În fiecare an, vedem cu nemiluita cărți și articole ale unor scriitori care le spun americanilor în ce fel de stat își duc viețile. Toate reflectă crizele actuale și toate ne spun cum trebuie să procedăm cu acestea – ne spun asta niște analiști produși tocmai de starea de confuzie și dezordine, pe care ne învață cum s-o tratăm. Eu, unul, ca romancier privesc sensibilitatea morală extremă a contemporanilor noștri, dorința lor de perfecțiune, intoleranța lor față de o societate defectuoasă, lipsa de măsură comică, emoționantă, a pretențiilor cu care vin, anxietatea lor, iritabilitatea lor, sensibilitatea lor, slăbiciunea lor, bunătatea lor, impulsivitatea lor, nesăbuința cu care testează droguri, terapii prin atingere și bombe. În scrierile sale despre Biserica, fostul iezuit Malachi Martin³⁹⁴ îl compară pe americanul modern cu sculptura lui Michelangelo, Captivul. Vede în el „o luptă neterminată de-a ieși întreg” dintr-un bloc de materie. „Captivul” american este copleșit, în lupta lui, de „interpretări, admonestări, avertizări și descrieri ale lui însuși făcute de profeți, preoți, judecători și prefabricanți ai trudei sale, toți auto-proclamați” – zice Martin.

Dacă ne luăm un scurt răgaz și privim respectiva trudă mai îndeaproape, ce vedem? În viața privată, dezordine sau cvasi-panică. În familii – pentru soți, soții, părinți, copii –, confuzie. În comportamentul civic, în sistemul de loialități personale, în practicile sexuale – nu voi recita întregul pomelnic aici, fiindcă suntem sătui de el, doar l-am auzit de-atâtea ori –, și mai multă confuzie. Cu această dezordine din viața privată și consternarea din cea publică, încercăm să ne ducem viața. Suntem expuși tuturor anxietăților. Declinul și prăbușirea tuturor celor din jurul nostru ne îngrozește zilnic; suntem agitați în viața particulară și chinuiți de întrebări în cea publică.

Iar literatura și arta – cu ele cum rămâne? Mă rog, există un tumult violent, dar încă nu suntem pe de-a întregul dominați de el. Încă mai suntem capabili să gândim, să dovedim discernământ, să simțim. Activitățile mai pure, mai subtile, mai înalte încă n-au sucombat în fața furiei sau a neroziei. Deocamdată. Cărțile continuă să fie scrise și citite. Poate că e mai dificil de pătruns în mintea îmbârligată a unui cititor modern, dar încă mai este posibil de ajuns în zona mai liniștită de pe acel tărâm. Acolo, în zona liniștită, noi, romancierii, putem descoperi că el, cititorul, ne așteaptă cu devoțiune. Când intensitatea complicațiilor sporește, și dorința de lucruri esențiale sporește. Ciclul nesfârșit de crize, început odată cu Primul Război Mondial, a creat un tip de persoană care a trăit lucruri stranii și cumplite, le-a supraviețuit, și la care se poate observa o reducere a prejudecăților, o desprindere de ideologiile dezamăgitoare, o capacitate de-a trăi printre nebunii de tot felul și o imensă dorință de bunuri omenești durabile – cum ar fi adevărul, înțelepciunea sau libertatea. Nu cred că exagerez: dovezi în sensul acesta se găsesc din plin. Dezintegrare? Da, bine, multe se dezintegrează, dar suntem și martori ai unui proces de rafinare de un soi ciudat. Și care continuă deja de un timp îndelungat. Cercetând la Proust, în Căutarea timpului pierdut, descopăr că era vizibil conștient de acest proces. Descriind societatea franceză din timpul Marelui Război³⁹⁵, romanul testează puterea artei sale. În absența unei arte care să nu se prefacă a nu vedea ororile personale sau colective, insistă el, nu ne mai cunoaștem nici pe noi înșine, nici pe nimeni altcineva. Singură arta străpunge prin ceea ce clădesc mândria, pasiunea, inteligența și obișnuința de jur-împrejur – așa-zisele realități ale lumii. Există o altă realitate, cea autentică, pe care o pierdem din vedere. Această altă realitate ne trimite mereu aluzii, pe care nu le putem percepe altfel, decât prin artă. Proust le spune, acestor aluzii, „impresiile noastre adevărate“. Impresiile adevărate, intuițiile noastre persistente, ne sunt ascunse, dacă arta lipsește, și nu ne mai rămâne nimic altceva, decât „o terminologie pentru scopuri practice, pe care greșit o numim viață“.

Proust mai era capabil, totuși, să mențină un echilibru între artă și distrugere, insistând că arta este o necesitate a vieții, o realitate independentă de prim rang, o putere magică. Multă vreme, arta nu a mai fost conectată, cum fusese în trecut, cu principalele îndeletniciri ale omului. Hegel a observat de mult că arta nu mai pune în mișcare nucleul energiilor

umane. Aceste energii erau puse în mișcare, de-acum, de științe – „un spirit neobosit al cercetării raționale“. Artă se mutase către periferie. Acolo, formase „un orizont vast și de o splendidă varietate“. În era științei, oamenii încă mai pictau și scriau versuri, spunea Hegel, dar, indiferent cât de fantastic ar fi arătat zeii în lucrările de artă moderne și oricâtă demnitate și perfecțiune am fi descoperit „în chipurile lui Dumnezeu-Tatăl și Fecioarei Maria“, nu ne era de nici un folos – nu mai îngenuncheam în fața lor. De multă vreme n-a mai îngenuncheat nimeni de prea multă pioșenie. Ingeniozitatea, explorarea temerară, prospețimea inventivității au înlocuit artă „relevanței directe“. În viziunea lui Hegel, cea mai semnificativă realizare, pentru această artă pură, a fost aceea că, eliberată de fostele ei responsabilități, nu mai era și „serioasă“. În loc de asta, înălța sufletul, prin „seninătatea formei, aflate deasupra implicării dureroase în limitările realității“. Nu știu cine ar mai face astăzi o asemenea pledoarie în favoarea unei arte care să înalțe sufletul deasupra implicării dureroase în realitate. Nici nu sunt sigur, în momentul de față, că spiritul cercetării raționale din știința pură este cel care pune în mișcare nucleul energiilor umane. Nucleul pare – fie și numai temporar – să dea pe dinafară de crizele pe care le-am descris.

Au existat scriitori europeni, în secolul XIX, care n-au vrut să renunțe la conexiunea dintre literatură și principalele îndeletniciri ale omului. Simpla sugestie în acest sens i-ar fi lăsat șocați pe Tolstoi și Dostoievski. În Occident, însă, o separare între marii artiști și marele public s-a petrecut. Artiștii au dezvoltat un dispreț palpabil față de cititorul mediu și masele burgheze. Cei mai buni dintre ei au văzut destul de limpede ce fel de societate produsese civilizația europeană – strălucită, dar instabilă, vulnerabilă, sortită să fie luată prin surprindere de catastrofe.

În ciuda unei demonstrații de radicalism și spirit inovator, contemporanii noștri sunt foarte conservatori, de fapt. Își urmează liderii din secolul XIX și se cramponează de vechile standarde, interpretând istoria și societatea, în mare măsură, la fel cum erau interpretate acum un secol. Ce-ar face scriitorii de astăzi, dacă le-ar trece prin minte că s-ar putea ca literatura să pună iarăși în mișcare acel „nucleu al energiilor“, dacă li s-ar întâmpla să recunoască faptul că-i încearcă o imensă dorință de revenire de la periferie, o dorință de ceea ce e simplu și adevărat?

Desigur că nu ne putem întoarce către centru, numai fiindcă ne dorim să facem asta, chiar dacă simpla conștientizare a faptului că suntem doriți ne-ar putea incita. Forța crizei se dovedește atât de mare, încât ne-ar putea soma să revenim. Însă recomandările sunt inutile. Nu le poți spune scriitorilor ce să facă. Imaginația trebuie să-și găsească de una singură calea. În schimb, îți poți dori cu fervoare ca ei să revină – ca noi, de fapt, să revenim – de la periferie. Noi, scriitorii, nu reprezentăm în mod adecvat omenirea. Cum se prezintă americanii pe ei înșiși, cum îi prezintă diverșii psihologi, sociologi, istorici, jurnaliști și scriitori? Într-un soi de lumină contractuală, se văd pe ei înșiși în acele moduri cu care suntem disperat de familiarizați. Aceste imagini văzute la lumina zilei contractuală, atât de plictisitoare pentru Alain Robbe-Grillet și pentru mine, își au rădăcinile în viziunea contemporană despre lume: îi vârm în cărțile noastre pe consumator, funcționar, telespectator, pe iubitorul de fotbal. Iar în versiunea de la lumina zilei contractuală, viața lor e cam totuna cu moartea. Există o altă viață, care provine dintr-un simț persistent a ceea ce suntem și contestă formulările acestea de lumina zilei și viața falsă – când ești „mort de viu“ – pe care ne-o rezervă ele. Pentru că este falsă, și noi știm asta, și nu ne putem abține să-i opunem o rezistență secretă, incoerentă – rezistența izvorăște dintr-o serie de intuiții persistente. Poate că omenirea nu poate suporta prea multă realitate, dar în egală măsură nu poate suporta nici prea multă nerealitate, prea multe abuzări ale adevărului.

Nu ne gândim bine la noi înșine, nu ne gândim profund la cine suntem. Realizările noastre colective ne-au „depășit“ într-o măsură atât de copleșitoare, încât ne „justificăm“, arătând cu degetul către ele. De exemplu, avionul supersonic³⁹⁶ în care traversăm Atlanticul în patru ore întruchipează o asemenea valoare, pe care o putem revendica. Pe urmă, auzim că se-apropie ora închiderii pentru grădinile din Occident, că sfârșitul civilizației noastre capitaliste e la un pas. Ceea ce înseamnă că nu suntem încă suficient de reduși, că trebuie să ne pregătim pentru a fi și mai mărunți. Nu sunt convins dacă asta se numește analiză intelectuală sau analiză a intelectualilor. Nenorocirile sunt nenorociri. Este o stupizenie fără margini să le spui victorii, așa cum au făcut unii oameni de stat. Dar atrag atenția în privința faptului că există, în comunitatea intelectuală, un inventar considerabil de atitudini care au devenit respectabile – idei despre societate, despre natura umană, despre clase, politică, sex, minte, despre universul

fizic, despre evoluția vieții. Puțini scriitori, chiar și dintre cei mai buni, și-au bătut capul să reexamineze aceste atitudini sau ortodoxii. Atitudini asemănătoare se găsesc peste tot, și nimeni nu le pune serios la îndoială. Nu fac decât să scriească mai luminos la Joyce ori la D.H. Lawrence, decât în cărțile unora nu atât de celebri ca ei. Din anii 1920 încoace, câți romancieri l-au reevaluat pe Lawrence, câți au susținut o viziune diferită în privința potenței sexuale sau a efectelor civilizației industriale asupra instinctelor? De aproape un secol, același bagaj de idei, mituri și strategii a fost utilizat în literatură. „Eseiști serioși din ultimii cincizeci de ani“, zice Alain Robbe-Grillet. Da, într-adevăr. Eseu după eseu, carte după carte confirmă cele mai serioase gândiri – baudelairiană, nietzscheană, marxistă, psihanalitică et cetera – ale acestor cei mai serioși esești. Ceea ce spune d-l Robbe-Grillet despre caracter poate fi spus și despre aceste idei, fără a renunța la toate lucrurile obișnuite care se spun despre societatea de masă, dezumanizare, și așa mai departe. Cât de insuficient ne reprezintă! Imaginile pe care ni le oferă nu seamănă cu noi, așa cum nici noi nu semănăm cu toate reptilele reconstituite și monștrii dintr-un muzeu de paleontologie. Suntem cu mult mai îngăduitori, mai adaptabili, mai raționali – avem o serie întreagă de calități, și suntem conștienți de ele.

Ce este acum în centru? În momentul de față, nu se află nici arta, nici știința, ci omenirea, care stabilește, în obscuritate și într-o stare de confuzie, dacă va îndura sau va sucomba. Întreaga specie – toată lumea – este implicată. Într-o asemenea epocă, este esențial să ne despovărăm, să dăm deoparte obstacolele, inclusiv obstacolele din educație și toate platitudinile bine organizate, să facem propriile noastre judecăți, să înfăptuim acte care sunt numai ale noastre. Avea dreptate Conrad să apeleze la partea respectivă din ființa noastră, care este un dar. Trebuie să căutăm acel dar sub rămășițele multor sisteme. Prăbușirea sistemelor cu pricina poate aduce o eliberare bine-venită și necesară de formulări, de concepții înșelătoare asupra ființei și conștiinței. Cu o frecvență din ce în ce mai mare, eu însumi renunț – ca fiind „respectabile și-atât“ – la opinii pe care le-am susținut multă vreme, sau am crezut că le susțineam, și caut să discern după ce principii anume chiar am trăit sau trăiesc alții acum. Cât despre arta lui Hegel, eliberată de „seriozitate“, care scripește undeva la periferie, înălțând sufletul deasupra implicării dureroase în limitările realității, prin seninătatea formei, aceea nu mai poate să existe nicăieri acum, în cursul acestei lupte

pentru supraviețuire. Și totuși, nu e ca-și-cum cei care s-au angajat în lupta respectivă nu aveau decât o rudimentară calitate umană, lipsită de cultură și de orice cunoaștere în materie de artă. Viciile noastre însele, mutilările noastre arată câtă bogăție ascundem la capitoarele gândire și cultură. Cât de multă cunoaștere. Cât de multe sentimente. Bătăliile care ne zguduie ne fac să dorim simplificare, și revizuire, și eliminarea slăbiciunii tragice, care i-a împiedicat pe scriitori – și pe cititori – să fie deopotrivă simpli și autentici.

Scriitorii se bucură de un profund respect. Publicul inteligent le arată o răbdare uimitoare, continuă să-i citească și îndură dezamăgire după dezamăgire, fiindcă se așteaptă să-i spună arta ceea ce nu-i spun teologia, filosofia, teoria socială și ce nu-i poate spune știința pură. Din toată bătălia de la centru, a rezultat o imensă, o dureroasă tânjire după o relatare mai amplă, mai flexibilă, mai completă, mai coerentă, mai cuprinzătoare a ceea ce suntem noi, ființele umane, cine suntem și pentru cine este viața pe care o trăim. Acolo, la centru, omenirea se luptă cu puterile colective pentru libertatea ei; individul se luptă cu deumanizarea pentru posesia propriului suflet. Dacă scriitorii nu revin la centru, nu centrul e de vină c-ar fi fost luat în stăpânire. N-a fost. Sunt liberi să intre – cu condiția să și vrea.

Esența condiției noastre autentice, complexitatea, starea de confuzie, durerea care o domină, toate ne sunt arătate în străfulgerări, în ceea ce Proust și Tolstoi considerau a fi niște „impresii adevărate“. Această esență se dezvăluie și apoi se ascunde. Când se face nevăzută, ne lasă iarăși în dubiu. Rămânem, însă, conectați la profunzimile din care ne parvin acele străfulgerări. Sentimentul puterilor noastre adevărate, puteri pe care s-ar zice că ni le tragem din universul însuși, apare și dispare. Nu ne vine ușor să vorbim despre așa ceva, fiindcă nu putem să dovedim nimic, fiindcă limbajul nostru este inadecvat și fiindcă puțini oameni sunt dispuși să-și asume riscul unei asemenea rușini. Ar trebui să spună: „Există un spirit“ – iar asta e tabu. Așa încât, aproape oricine preferă să păstreze tăcerea în privința lui, deși aproape oricine e conștient că există.

Valoarea literaturii constă în aceste „impresii adevărate“ intermitente. Romanul se mișcă înainte și-napoi între lumea obiectelor, acțiunilor, aparențelor, și cealaltă lume, din care provin „impresiile adevărate“ și care

ne îndeamnă să credem că binele de care ne cramponăm cu așa o tenacitate – în fața răului, cu atâta obstinație – nu este o iluzie.

Oricine și-a petrecut ani din viață scriind romane este conștient de asta. Romanul nu poate fi comparat cu epopeea sau cu monumentele dramaturgiei poetice. Dar mai bine de-atât nu putem face, în acest moment. Este un fel de copertină de ultim refugiu, o încropeală sub care se adăpostește spiritul. Romanul se află într-o stare de echilibru între câteva impresii adevărate și multitudinea celor false, care compun ceea ce numim viață. El ne spune că orice ființă umană are la dispoziție o diversitate de existențe, că existența unică este în sine o iluzie parțială, că multe existențe înseamnă ceva, tind către ceva, împlinesc ceva; ne promite semnificație, armonie și chiar dreptate. Conrad a spus un lucru adevărat: arta caută să găsească în univers, în materie, ca și în faptele vieții, ceea ce este fundamental, durabil, esențial.

[1976]

Americanii care sunt și evrei. La conferirea distincției moștenirea democratică a ligii anti-defăimare

Cât de nimerit pare a fi uneori să ai o istorie scurtă și simplă! A noastră nu e nici simplă, nici scurtă. M-ați onorat cu o distincție, și rolul meu, primind această distincție cu gratitudine, este să țin o scurtă alocuțiune despre America și evreii ei, despre evrei și America lor. Dificultatea obligației de față este considerabilă, pentru că istoria pe care o împărtășim e plină de turnuri complicate, viclene și sumbre; este și lămuritoare și e nobilă – constituie o porțiune consistentă din istoria umanității. Mulți au încercat să se lepede, într-un fel sau altul, de o asemenea sinistră povară istorică prin asimilare sau alte mijloace. Eu, unul, n-am fost niciodată ispitit de speranța de-a mă trezi din coșmarul istoriei într-o stare mai înaltă de conștiință și libertate. La fel ca oricărui om, și mie-mi face plăcere să meditez la lucruri de felul acesta, cu toate că instinctele m-au atașat de ceea ce este real și adevărat, iar dintre opțiunile pe care le aveam cu adevărat la îndemână, le-am preferat întotdeauna pe cele democratice și liberale – nu de fiecare dată în sensurile populare ale celor doi termeni.

Când am citit, vara trecută, în revista *American Scholar*, un articol scris de profesorul Sidney Hook despre marele educator și filosof Morris R. Cohen, am rămas mișcat de credința lui Cohen, potrivit căreia „viitorul civilizației liberale“ ar fi „legat de supraviețuirea Americii și de capacitatea ei de a face uz de moștenirea drepturilor omului, formulată de Jefferson și Lincoln“. Nu era un sentimental, profesorul Cohen – era un om cu capul pe umeri, nu vreun retor patriotard.

A sosit în Manhattan, în zona Lower East Side, la vârsta de doisprezece ani. Cunoștea cartierele sărace și atelierile insalubre. Avea o știință extinsă și neiertătoare a relelor din viața americană – istoria indienilor și a negrilor, cruzimea, prejudecățile, violența gloatelor, isteria, nedreptatea. Despre criticile aduse de Cohen Statelor Unite, Hook spune că sunt „acide“. Cohen, zice el, nu era un naționalist. Știa că nimeni nu-și alege țara de obârșie. Își pune speranțele în domnia dreptului internațional luminat. Dar Cohen era, în anumite privințe, pios de american. Pioșenia, în prezent, este unul dintre cele mai detestabile cuvinte ale noastre. Și era unul dintre cele mai

lăudabile – să ne gândim la dorința lui Wordsworth de „pioșenie naturală“. Poate că putem întreprinde ceva, ca să reabilităm termenul. Cohen accepta definiția dată de Santayana pioșeniei, ca fiind „respectul față de sursele proprii ființe“. Această emoție, zice Hook, a fost însușită de Cohen firesc, fără vreo îndoctrinare sau orbire ideologică.

Înțeleg lucrul acesta fără efort. Mulți dintre noi îl înțeleg. Există oameni pentru care este într-un totu firesc să disprețuiască viața pe care au căpătat-o prin naștere. Există alții, ca mine, care presupun că, dacă dăm la o parte viața ce ne-a fost rezervată la naștere, ne trezim într-un vid. M-am născut în estul Canadei și am crescut la Chicago. Părinții mei erau evrei care imigraseră din Rusia. M-au trimis la o școală heder³⁹⁷. N-au vrut să mă vadă făcându-mi veacul cu mingea și bâta de baseball în groapa cu nisip sau cu tacul în mână, la masa de biliard. Despre toate aceste lucruri, discutam sau ne tocmeam în idiș. Când m-am dus la biblioteca publică, însă, cărțile pe care le-am împrumutat au fost de Poe și Melville, de Dreiser și Sherwood Anderson. N-am adus acasă volume din talmudul babilonian³⁹⁸, ca să citesc. M-am luat așa cum eram – un băietan de pe străzile din Chicago, progenitura unor părinți evrei. Eram puternic influențat de cărțile acelea de la bibliotecă; atât de influențat, încât să scriu ceva eu însumi. Iată care sunt unele dintre sursele ființei mele. Poți avea și surse mai bune, fără îndoială. Aș putea întocmi o listă cu acele surse mai de dorit, numai că n-ar fi ale mele și n-aș putea să le respect. Singura viață pe care o pot iubi sau detesta este viața pe care eu – pe care noi – am găsit-o aici, această viață americană din secolul XX, viața evreilor americani. Care dintre aceste surse, cele americane sau cele evreiești, ar trebui să provoace mai multă pioșenie? Se exclud, oare, cele două categorii de surse? Se cuvine făcută o alegere între ele? Esența libertății este să alegi, dacă trebuie făcute alegeri, pentru cele mai profunde motive personale. Chiar în acest punct, începi să simți cât de intens de nimerit poate fi să ai o istorie scurtă și simplă. (Dar există, oare, așa ceva?)

În Israel, am fost adesea întrebat, uneori pe un ton impacient, ce fel de evreu sunt, în ce fel mă definesc și-mi justific existența. Le-am răspuns, acestor întrebări, că sunt american, sunt evreu și de meserie scriitor. Nu sunt nepăsător față de problema evreiască. Sunt conștient la modul dureros de Holocaust și nădăjduiesc să fie pace și siguranță în Statul Israel. Am

adăugat, însă, că toată viața mi-am trăit-o în America, și că engleza americană este limba mea, și că, într-un fel ciudat, universalist, mă simt atașat de țara mea și de civilizația din care ea face parte. Numai că n-au fost mulțumiți, anchetatorii sau examinatorii mei israelieni. Înceau să mă determine să mă justific. Erau convinși că viața unui evreu în ceea ce ei numeau Diaspora nu poate să fie, inevitabil, decât „lipsită de autenticitate”. Numai dac-aș fi evreu în Israel, mi-au spus unii dintre ei, aș putea reintra în istorie și aș putea dovedi necesitatea și autenticitatea existenței mele. Am refuzat să mă declar de acord cu ei, că viața mea n-a fost altceva, decât iluzie și praf. Nu accept nici o interpretare a istoriei, care afirmă că experiența cea mai profundă a oricărui om este superfluă. Mie, unuia, îmi sună a totalitarism. Nu pot s-accept nici propunerea de a-mi repudia vreo șase decenii de viață, de a-mi renega sentimentele față de unele dintre sursele existenței mele, pentru că ori sunt evreu, ori nu sunt nimic. Asta m-ar oblitera cu desăvârșire. Ar însemna nu doar o impietate și-o ireverență, ci și o distrugere de sine.

Dar nu merită lungită discuția cu privire la niște vederi care sunt greșite într-o măsură atât de fățișă. Poziția pe care tocmai am respins-o pleacă de la premisa că America nu are cum să urmeze altă cale decât alte țări creștine, și să-și expulzeze ori să-și distrugă populația evreiască. Dar este America o țară creștină precum altele? Se pot scrie multe volume despre ce nu este America. Dar nu e necesar, într-o alocuțiune prilejuită de ocazia cu care ne aflăm aici, să fie făcute afirmații pompoase despre democrația liberală. Este suficient să spunem, în maniera cea mai prozaică posibil, ceea ce le este sau ar trebui să le fie tuturor evident: că, în ciuda tiraniei și anvergurii puterilor corporatiste și guvernamentale, principiul egalității morale a tuturor ființelor omenesti nu a fost respins în Statele Unite. Nu încă, în tot cazul. Sigmund Freud, țin minte c-am citit odată, făcea observația că America era un experiment interesant, dar el, unul, nu-i dădea vreo șansă de reușită. În fine, poate că nu va reuși. Ar fi, însă, o josnicie să fie abandonat. Dac-am proceda în felul acesta, n-ar mai rămâne nimic din respectul nostru față de sursele propriei noastre ființe. Ar însemna să ne provocăm singuri o mutilare, din care s-ar putea să nu ne mai revenim niciodată. Iar dacă are dreptate Cohen, și viitorul civilizației liberale este condiționat de supraviețuirea Americii, atunci vătămarea s-ar dovedi universală, ireparabilă.

[1976]

Ziua în care au semnat tratatul

399

Cerurile sumbre se tot luminează, pe măsură ce ora istorică se-apropie: vântul a împrăștiat norii și soarele s-a ivit deasupra puzderiei de oaspeți și jurnaliști, care au venit să urmărească semnarea tratatului de pace israeliano-egiptean, pe Pajiștea de Nord⁴⁰⁰ a Casei Albe.

Cu toată strălucirea soarelui, vântul e tăios; termometrul abia dacă a trecut de 7 grade, și se simte un frig mușcător, dar energizant. Pe platformele lor, tehnicienii televiziunilor își reglează camerele cu boturi mari și ochi ca niște guri de tunel; susținătorii cu aparate de fotografiat personale stau cu sutele pe scaune pliante, așteptând să facă instantanee cu persoanele de pe scenă: primul-ministru Begin, președinții Carter și Sadat, și nevestele lor. Speră, poate, că obiectivele aparatelor cu care au venit pregătiți vor surprinde amănunte pe care le-ar trece cu vederea ochii lor. Orchestra Marinei Militare cântă o muzică fie de fanfară, fie pe ritmuri de jazz ori de quickstep. Din parcul Lafayette, se aud amplificate urletele demonstranților palestinieni și ale celor care le susțin cauza, ținuti la distanță de sutele de polițiști de la ordine publică. La biserica Sf. Ioan⁴⁰¹, bat clopotele, ca să celebreze marea ocazie și, poate, ca să acopere vacarmul protestelor cu binecuvântările lor ecleziastice. Agenții Serviciului Secret le verifică actele invitaților; pe acoperișul Casei Albe, stau postați militari cu binocluri; de la o fereastră de sus, privește bucătarul-șef al Casei Albe, cu pălăria lui înaltă, ca un burlan alb.

Alături de mine, un cuplu de vârstnici s-au cocoțat în picioare pe scaune. Doamna îmi spune, cu un accent est-european: „Dar sunt prea mică – nici așa nu văd“. Soțul ei nu-i nici el cu mult mai înalt, chiar și cu paltonul lui de modă veche, voluminos, cu guler de blană. Acum patruzeci de ani, ar fi trecut drept bine îmbrăcat, la costumul cu dunguțe fine și pălăria de fetru, pe care le poartă. I-am identificat – sunt refugiați americanizați. Incitați nevoie-mare, parcă nici nu aud strigătele indignate ale reporterilor veniți acolo cu treabă, care le cer, de după frânghiile de siguranță, să se dea jos. Nici nu s-ar zice că le pasă prea mult de personajele eminente, care tocmai

trec și se recunosc unele pe altele: e plăcut să-i vezi pe Henry Kissinger și senatorul Moynihan, pe deasupra tuturor capetelor – privilegiul importanței sau doar al înălțimii.

Abraham Beame⁴⁰², fostul primar de New York, nu se bucură de același avantaj, dar este, neîndoielnic, o „notabilitate“, cum le spun polițiștii din Chicago celor cărora le apar pozele în ziare. Fosta Excelență își poartă propria mică aură foarte vizibil. L-am confundat cu judecătorul Charles E. Wyzanski din Cambridge, Massachusetts, și s-a găsit un newyorkez care să mă corecteze. Arthur Goldberg⁴⁰³ e prezent și el. Despre el, întreabă cineva: „De ce s-o fi lăsat îmbrobodit să renunțe la realizările de-o viață? Limbă mieroasă, Lyndon Johnson ăsta“. Multele celebrități entuziaste sembrățișează, se strâng în brațe cu afecțiune, se pupă. Ai câteva personaje fabuloase, la care să te uiți: preoți ortodocși de rit coptic și grecesc, în sutane până la pământ, generali cu piepturile pline de baretele decorațiilor, chipuri pe care le cunoaștem de la televizor și care acum ne trec prin față în carne și oase; în spate, avem un popor întreg de cameramani; în față, formațiunile în stare de alertă ale Serviciului Secret și drapelele care flutură pe deasupra mesei istorice, pregătită pentru semnarea tratatului.

Până-n ultimul moment, Sadat și Begin s-au ciorovăit pe formulări, Sadat insistând pentru golful Aqaba, Begin refuzând să renunțe la golful Eilat și – după cum am fost informat – la Iudeea și Samaria. Dar iată-i acolo, cu diferendele dintre ei puse deoparte pentru moment, pregătiți să-și aplice semnăturile fiecare sub numele lui.

Majoritatea celor prezenți sunt emoționați. Unii spun că se simt mișcați, deși logica le-ar dicta să nu fie. N-au tăria să reziste marelui moment. „Nemaipomenit“, zice Arthur Goldberg. Am vorbit și cu alți observatori, care nu-și pot stăpâni deloc obișnuința de a băga înainte câte un caveat⁴⁰⁴. Spun: Da, bine, o să vedem. Sau: Pourvu que ça dure⁴⁰⁵. Cu toții avem sânge cald, și-un foarte puternic impuls de-a spera; totuși, cei care au trăit o viață îndelungată au căpătat înțelepciunea de-a păstra o rezervă de sânge rece.

Dar până și cei mai rezervați și precauți dintre diplomații și jurnaliștii americani, israelieni și egipteni, ale căror opinii am încercat să le culeg, mi-au spus că este un pas înainte foarte semnificativ, un mare prilej istoric –

pacea între doi dușmani care și-au vărsat reciproc sângele în repetate rânduri.

Aproape că nu există om prezent aici în această zi care să nu fi avut parte de suferințe personale. Fratele lui Sadat a căzut în timpul războiului din 1973; fiul ministrului israelian al Apărării, Ezer Weizman, nu și-a mai revenit de pe urma rănilor primite; ministrul de Externe israelian, Moshe Dayan, și-a pierdut foarte curând un ochi. Familia lui Menachem Begin și cele ale multora dintre membrii cabinetului său și dintre asistenții acelora au fost decimate în lagărele hitleriste ale morții. Unul dintre membrii echipei lui Begin, d-l Elissar, a fost salvat de la pieire de moartea unui alt copil, ai cărui părinți aveau documente de emigrare și l-au luat cu ei pe tânărul Elissar, în locul propriului copil omorât. Părinții lui Elissar însuși nu au supraviețuit. Asemenea oameni sunt chemați să-și pună numele astăzi pe textul acordului de pace. Agenția Associated Press relatează de la Beirut: „O mare parte a lumii arabe vuiește astăzi de indignare, în această zi a păcii dintre Israel și Egipt. Liderul palestinian, Yasser Arafat, a jurat «să le reteze mâinile» lui «Sadat-slugoiul, Begin-teroristul și Carter-imperialistul»“.

Semnarea propriu-zisă este urmată de discursurile figurilor principale. D-l Carter anunță că trebuie să-ncepem să facem pace. D-l Sadat, un orator măsurat și versat, zice, pe fondul valurilor de proteste din parcul Lafayette, să nu mai fie vărsare de sânge și suferință. Să nu mai fie nici drepturi nerecunoscute, adaugă apoi, făcând o abilă referire la palestinieni. Este un om de stat desăvârșit, cel mai șlefuit dintre vorbitorii de astăzi.

Când îi vine rândul să ia microfonul, Menachem Begin se declară conștient de reputația sa de contestatar cronic. „Sunt de acord – zice –, dar, ca de obicei, aduc un amendament.“ Îi comunică mulțimii că este a treia zi cea mai bună din viața lui, prima fiind cea din 1948, în care Israelul și-a câștigat statalitatea, iar a doua, cea în care Ierusalimul de Est a fost ocupat de trupele israeliene.⁴⁰⁶

În felul acesta, Sadat încearcă să asigure lumea arabă că el continuă să reprezinte interesele arabilor, în timp ce Begin reafirmă faptul că Ierusalimul le aparține evreilor. Vorbește despre sacrificiile personale pe care le-au presupus îndelungatele negocieri pentru încheierea tratatului, spune c-a fost insultat de lumea întreagă, insultat de propriul său popor și,

lucrul cel mai rău, insultat de prietenii săi cei mai vechi. Dar încheie cu versetul din Psalmul 125: „Cei ce seamănă cu lacrimi, cu bucurie vor secera“.

Când se-ncheie ceremonia, soția mea și cu mine ne-ntoarcem la sectorul de presă de la Casa Albă, unde constatăm că nenumărații reporteri au văzut evenimentul transmis pe televizoare color. Toate automatele de orișice de mâncare sunt goale, toate dulciurile s-au consumat, peste tot sunt numai cutii de carton în care au fost îndesate doze de sucuri golite, farfurii și pahare de carton, ambalaje de sandviciuri și chiștoace de țigări.

O tânără epuizată, cu pantaloni evazați și încălțări de sport, stă înghesuită în boxa ei cu pereții de carton și mănâncă Fritos – cipsuri de porumb – dintr-un pachet. Corespondentul mai bătrâior al revistei The New Republic își descuie fișetul confidențial, apoi telefonul cu o altă cheie, scoate capacul unui opritor și formează numărul. Reporterii egipteni și israelieni stau de vorbă în grupuri separate. Un jurnalist din Orientul Mijlociu, un zdrahon de om, trece schiopătând. Are pe chip aceeași mină cu cea pe care trebuie s-o fi avut leul, după ce Androcle i-a scos ghimpele din labă.⁴⁰⁷

Într-o asemenea zi, regreti, firește, că nu te numeri și tu printre inițiații și experții care înțeleg totul în profunzime. E sinistru să fii amator. Puțină reflecție, totuși, are darul să te liniștească. Experții în mica lor șalupă rapidă și noi, toți ceilalți, plutind alături de restul omenirii pe o ditamai barja – cam ăsta e tabloul. Trebuie să facem tot ce putem, pentru a pricepe atâta cât se lasă priceput din toate aceste acorduri, tratative SALT⁴⁰⁸, revoluții de-ale iranienilor⁴⁰⁹, manevre ale rușilor în Yemen, vizite ale chinezilor.

Președintele Johnson își făcuse un obicei din a spune că știa ce se-ntâmpla în Vietnam; el avea informații pe care nu le putea împărtăși cu noi și în lipsa cărora noi nu ne puteam forma opinii care să merite luate în considerare. Dar și el s-a dovedit a fi tot un amator. Iar noi, neștiutorii, avem drepturile noastre. „Nici o anihilare fără o reprezentare“⁴¹⁰, cum a formulat odată Arnold Toynbee. Nu-ndrăznești s-abandonezi lupta, ca să-ți formezi opinia mai întâi.

Sunt momente, cu siguranță, în care te simți ca pisicuța din poveștile Mamei-Gâște⁴¹¹, care se duce la Londra, s-o vadă pe Regină. Dar alteori, nu

vrei cu nici un chip să accepți faptul că profesioniștii și specialiștii cei mai serioși au dreptul să respingă orice investiție considerabilă de minte, imaginație și sentiment. Când am sprijinit mișcarea israeliană „Pace acum“, vara trecută, și eu, precum ceilalți semnatari, am fost denunțat ca băgăcios și neștiutor, care nu aveam dreptul să exprim un punct de vedere. „Această idee – cum putem critica, dacă nu trăim acolo, în Israel? – a fost un slogan de o remarcabilă forță“, scria Morris Janowitz, un sociolog din Chicago. Din perspectiva noastră, putem susține că Israelul, pentru a supraviețui, este obligat să înțeleagă anumite chestiuni pe care noi, americani fiind, le cunoaștem nemijlocit. Nu-i nevoie să fii un profesionist de înaltă clasă, pentru a pricepe ideile fundamentale. Vecinii arabi au refuzat pân-acum să-i recunoască Israelului legitimitatea, dreptul la suveranitate statală, și-l numesc „entitatea sionistă“ chiar și astăzi. Sadat i-a oferit Israelului această recunoaștere indispensabilă – contra unui preț, bineînțeles. Mai mult decât atât, statul Israel a fost nevoit să depindă, pân-acum, exclusiv de propria forță, dar este evident pentru oricine că eficiența sa militară nu are cum să nu ajungă, în cele din urmă, la o limită – poate c-a și atins-o.

Există cei care-și pun întrebarea dacă Israelul a obținut o victorie decisivă în 1973. Aceștia se-ntreabă, de asemenea, dacă statul evreu poate susține în continuare presiunile economice și sociale impuse de stadiul de permanentă pregătire de război, presiunea disputelor interne provocate de condițiile de viață ca de garnizoană, de mobilizarea contingentelor de rezerviști, de anxietățile și cheltuielile inerente unei vieți de asediu nesfârșit, de perspectivele unor alte și alte războaie și ale unor pierderi și mai mari de vieți omenești, precum și de cea mai cumplită dintre soluțiile alternative – așa-numita „opțiune nucleară“.

Fundamentală, așadar, și dincolo de orice controversă este necesitatea găsirii unei soluții politice – de fapt, a unei soluții politico-militare. Statul Israel nu se află în postura de-a respinge o asemenea soluție. Sigur că nu putea, Menachem Begin, să declare public un lucru pe care cu siguranță îl știa: că era din ce în ce mai greu, pentru el, să se bazeze pe forța militară, și-atât. Ar fi fost și demoralizator, și primejdios din partea lui să facă asemenea declarații.

Dar, de la revoluția iraniană, faptele au devenit limpezi ca lumina zilei pentru lumea întreagă. O victorie completă a extremismului radical din țările arabe ar însemna spulberarea tuturor speranțelor evreiești și sfârșitul statului Israel. Potrivit consilierului pentru siguranță națională al președintelui Carter, Zbigniew Brzeziński, cu care am stat puțin de vorbă după ceremonie, și Europa occidentală s-ar vedea pusă într-o foarte mare primejdie. Se gândea, cred eu, la ceea ce oamenii au început să numească „finlandizarea”⁴¹² Europei“, deși el însuși n-a folosit această expresie.

L-am cunoscut pe d-l Brzeziński în urmă cu aproximativ un deceniu, la o reuniune oarecare. (Câte reuniuni oarecari n-au fost! Poți să-ți măsoari viața după frecvența lor, ca-și-cum ar fi lingurițele de cafea ale lui Prufrock⁴¹³.) D-l Brzeziński e plăcut la chip, are nasul îngust, aristocratic, tipic polonez, iar eu, care am crescut printre polonezii de la Chicago, i-am recunoscut o anumită neregularitate caracteristică a trăsăturilor, forma slavă a ochilor și o albeață a pielii mai intensă decât a vest-europenilor – nu o paloare, ci o albeață pozitivă.

D-l Brzeziński, care nu numai că vorbește fluent, dar era și dispus la vorbă, necesarmente precaut, fără să trebuiască să fie tras de limbă, a zis că simțea o imensă plăcere în privința tratatului – plăcere, nu exuberanță. Nu credea că saudiții ar fi încetat să mai ajute financiar Egiptul, chiar dacă declaraseră că aveau să urmeze politicile stabilite la conferința de la Bagdad, în luna noiembrie anterioară, care includeau sancțiuni economice împotriva Egiptului. Opina și că israelienii aveau să se arate suficient de flexibili, încât să facă față problemei arabe. Ca dovadă, mi-a evocat tradițiile liberale iudaice, apoi, ceva mai la obiect, o recentă alocuțiune ținută în Knesset⁴¹⁴ de Șimon Peres, liderul opoziției.

D-l Peres, din dorința de a cădea la învoială cu arabii palestinieni, adoptase poziții pe care partidul său le-ar fi respins cu numai câțiva ani înainte. Golda Meir⁴¹⁵ nu voia să admită nici c-ar fi existat măcar niște așa-numiți palestinieni. D-l Brzeziński nu credea că Peres vorbește numai ca să se audă vorbind. Șimon Peres⁴¹⁶ este un politician dur, care se așteaptă să revină la putere, iar o îmblânzire a vederilor sale nu face decât să reflecte o schimbare de opinie la nivelul întregii țări. D-l Brzeziński crede, în mod evident, că politicienii responsabili din Israel nu intenționează și nici nu-și

pot permite să nu încheie tratatul, fiindcă înțeleg prea bine ce ar însemna pentru ei ca radicalii egipteni să pună mâna pe putere.

Oficialitățile mai puțin precaute îți spun, cu titlu confidențial, că Sadat nu e mai-deloc afectat de furia generalizată, pe care a stârnit-o în lumea arabă. Dimpotrivă, pare să fie destul de fără griji în această privință, dacă stai și te gândești. Aceleași oficialități spun și că Sadat are cel mai brutal dispreț față de dușmanii săi arabi, că invectivele intraductibile, de-nroșit obraji, pe care le proferează, nu țin de cine-știe-ce ramură minoră a marelui arbore al metaforei. H.L. Mencken a publicat odată un dicționar de înjurături, cu toate murdăriile pe care le spusese detractorii săi despre el. Dar acesta nu era decât un produs local american – poate c-ar fi util de făcut același lucru, numai că la scară mondială.

Despre Hussein, regele Iordaniei, aceleași oficialități care vorbesc mai liber spun că recent s-a comportat dezagreabil, că se plânge, protestează și le face reproșuri americanilor. Aceștia din urmă recunosc, desigur, că este un om care, timp de mulți ani, a trăit îngrijorător de aproape de moarte și că, neputând urma un curs independent în Orientul Mijlociu, e normal să simtă o intensă frustrare.

În apartamentul său vast de hotel, ministrul egiptean de Externe, Boutros-Ghali⁴¹⁷, ne-a oferit viziunea sa despre chestiunile aflate în dispută. Este un diplomat a cărui suprafață netedă egipteano-franceză reflectă foarte ușor întrebările incomode. Nu e vorba de respingeri lipsite de maniere, ci de o fentare îndelung practică a lucrurilor despre care nu are de gând să vorbească. În locul acestora, introduce anumite retorisme ale sale, pregătite și ele îndelung. Și eu am procedat astfel în anumite situații, cu mai puțin stil, desigur, și nu într-un cadru cu covoare orientale și flori tăiate.

Egiptul are datoria, zicea el, să reprezinte interesele palestinienilor arabi, din moment ce nu poate fi stabilitate în regiune, atâta timp cât nu li se dă satisfacție acestora din urmă. Așa încât, pacea cu Israelul reclamă instaurarea dreptății pentru palestinieni și reprezintă o preocupare nemijlocită a Egiptului. I-am sugerat că Egiptul ar putea veni cu planuri mai bine definite, care să atenueze dificultățile cu care se confruntă palestinienii, mai cu seamă ale celor din taberele de refugiați. Le aveam în minte pe cele din Liban. Boutros-Ghali m-a contrat și a zis că dificultatea

cea mai mare, pentru palestinieni, este că nu au o bază națională, un loc numit acasă, la care să se-ntoarcă. Dar nu foarte mulți ar vrea să se ducă înapoi. Un mare număr de palestinieni au prosperat în străinătate. Aceștia sunt printre cei mai avansați, mai educați și mai pricepuți dintre arabi. Unii au ajuns milionari prin munca lor, și e greu de crezut că și-ar dori să trăiască într-un stat palestinian, dar un asemenea stat va trebui să existe. La urma urmelor, unul dintre efectele sionismului este exacerbarea naționalismului arab.

Comentariul său despre Moshe Dayan, cu care a purtat discuții prelungite în același vast apartament de hotel, era că Dayan e ca vizirul lui Begin, că între ei funcționează aceeași conexiune orientală, cum este între calif și curteanul ajuns om de stat. Boutros-Ghali vedea în Weizman prințul moștenitor care nutrește o neîncredere tradițională în marele vizir și sfârșește invariabil prin a-l concedia.

Am vrut să aflu de la Boutros-Ghali ce părere avea despre antioccidentalismul musulmanilor iranieni și dacă revoluția lor este o dovadă a faptului că ortodoxia musulmană nu poate accepta modernismul. Mi-a răspuns că islamul este capabil și doritor să accepte condițiile moderne. I-am sugerat că respectivele condiții nu sunt atractive pentru absolut toți și că eram gata să-nțeleg de ce oamenii religioși simt atâta repulsie față de ele. „Vouă, străinilor, vă lipsește adevărata perspectivă“, a zis Boutros-Ghali. Sunt atâtea facțiuni în Iran, încât numai timpul va dovedi care dintre ele va învinge. Nu i-am pomenit nimic despre mâini retezate și execuții ordonate de consiliile revoluționare. Soția mea l-a întrebat despre locul femeii în lumea musulmană. D-l Boutros-Ghali a preferat să nu discute.

Îl interesa, totuși, problema oamenilor de afaceri și a tehnicienilor israelieni din Egipt, fiindcă pune pe primul loc relațiile culturale. Sunt mai importante, în viziunea lui, decât legăturile de afaceri. A zis că israelienii ar face bine să-nvețe araba. Dar tot el a adăugat: nu se referea la genul de arabă a claselor de jos, pe care mulți evrei au învățat-o demult, de la vecinii lor – ci la genul de arabă vorbită de Dayan însuși. Când au emigrat în Israel și au început să vorbească ebraica, evreii din Orient n-ar fi trebuit să renunțe să mai vorbească araba.

De asemenea, israelienii ar greși, dac-ar adopta o poziție de superioritate și ar porni de la premisa că ei sunt cei chemați în mod firesc să-i deștepte pe înapoiții de egipteni. Nu trebuie să repete greșeala francezilor din Algeria, de a-și asuma rolul superior. Ceea ce mi-a spus, am interpretat în sensul că o mulțime de israelieni vor fi atrași în Egipt de oportunitățile de afaceri și de sumele uriașe furnizate de Statele Unite pentru modernizarea lucrărilor agricole și industriale. Aceștia nu vor fi primiți cu brațele deschise – ar face bine să procedeze cu un tact infinit.

Boutros-Ghali vorbește adesea de Franța și de francezi, de intelectualii francezi. Mi-a recomandat un articol de Jean-Paul Sartre despre vizita lui Sadat la Ierusalim. Ne-a informat că prietenii îi spun Pierre. Și Sadat îi spune Pierre, când este mulțumit de el, iar când e nemulțumit, i se adresează pe numele Boutros.

Când să ieșim din apartamentul său, prin ușa deschisă a unei camere alăturate, i-am văzut gorilele egiptene, matahalele de gărzi de corp, cu hainele de la costume date jos, relaxându-se și făcându-și tocurile de piele ale pistoalelor să scrâșnească la fiecare mișcare. Erau înarmați efectiv până-n dinți. D-l american de la pază stătea liniștit pe un scaun, pe coridor, cu un dispozitiv de primit mesaje în ureche, de parc-ar fi avut un aparat auditiv. Sub jacheta cu nasturii încheiați, purta un pistol Mangum, fără îndoială: avea un aer calm, de tip cu care te-ai putea întâlni la un ghișeu de bilete de pe aeroport și ai putea schimba obișnuitele nimicuri despre ceața de pe pista de decolare.

În fine, petrecerea: marea sindrofie prezidențială în aer liber a soților Carter, pe care Joseph Alsop⁴¹⁸ a numit-o „bairamul președintelui“. O coadă lungă de oaspeți așteaptă în bătaia vântului tăios, ca să intre în Casa Albă, după care trec printr-un coridor ai cărui pereți de plastic flutură de zor, ca să ajungă în cortul uriaș portocaliu cu galben.

The Washington Post relatează cuvintele unui oaspete încântat: „Pentru prima oară am văzut o parte atât de mare din lumea bună a Washingtonului adunată în Casa Albă a lui Carter“. Ziarul mai spunea că oamenii-și dădeau târcoale unii altora mai ceva ca musculițele de mai.

Așa este: își dau târcoale, stau de vorbă, se-mbrățișează și schimbă țocăituri de oameni de afaceri, mai mult în aer decât pe obraz. Notabilitățile cad în extaz, când se recunosc între ele, cu asemenea ocazii mărețe. Orchestrele fac muzică, iar Sergenții Cântăreți⁴¹⁹ cântă, nu glumă – dar nu-i bagă nimeni în seamă. Oaspeții de vază – vicepreședintele Mondale, d-l Kissinger, Secretarul pentru Energie, James Schlesinger (un personaj cu o prezență monumentală, ca o coloană care și-ar fuma pipa) – strâng mâini, zâmbesc, presupun că-și împărtășesc vederile. Ascult prea puține conversații – multe lucruri îți distrag atenția.

Îl întâlnesc iar pe d-l Boutros-Ghali: se înclină cu mult șarm politico. Cu ochelarii lui cu rame închise la culoare, arată extrem de parizian – cam ca regretatul actor Sacha Guitry. Senatorul Moynihan îmi spune cât de tare l-a emoționat ceremonia din acea după-amiază. D-l Kissinger nu-mi spune o vorbă, doar îmi suportă cu multă răceală strângerea de mână. Mă izbește de-a dreptul asemănarea dintre el și regina Victoria la bătrânețe: „Nu ne amuză”⁴²⁰. Se pare că unele dintre observațiile răutăcioase, pe care le-am publicat i-au displăcut.

Comesenii noștri sunt: Clement Zabloski din Milwaukee, membru al Congresului, o putere în materie de relații externe; tânăra lui fiică, studentă la terapeutica vorbirii; un afacerist din Texas, unul dintre cei mai vechi susținători ai lui Carter, cu soția și fiica sa, toți arătând foarte bine și observând în liniște defilarea de celebrități; și Joseph Burg, ministrul israelian al Afacerilor Interne, o persoană voinică, prietenoasă, cu mișcări parcă necoordonate, care poartă o bonetă de evreu drept-credincios și e nerăbdător să închege o conversație interesantă, dar și uimit de volumul zgomotului.

Face și el ce poate. Îmi spune două bancuri foarte bune în idiș, după care-și deapănă amintirile din vremurile bune de la Universitatea din Leipzig, unde a studiat logica simbolică. Aflând că soția mea este matematiciană, vorbește plin de însuflețire despre marele Hilbert⁴²¹ și ne spune ce-a găsit el, d-l Burg, de cuviință să afirme la un examen oral despre Immanuel Kant. Mai târziu, îi aud strădaniile de a-l face interesat pe d-l Zablocki de cartea lui Tocqueville, Democrația în America, recomandându-i congresman-ului s-o citească.

Ei, și sunt de față, la urma urmelor, și oameni care nu pot să accepte foarte ușor gala într-o asemenea zi și care sunt mirați și oripilați de cât de băcător la ochi și de zgomotos e totul. Dar se pare că americanii s-au dat peste cap să inventeze alte și alte afirmații despre marele eveniment: „Minunat, așa o zi măreață n-a mai fost!“, a zis Averell Harriman⁴²². Iar Arthur Goldberg le-a spus ziariștilor: „Nemaipomenită realizare!“

Asemenea cuvinte, minunat și nemaipomenit, îți iau piuitul. Pentru moment, nu ai nimic altceva de făcut, decât să-ți mănânci spuma de somon, să-ți deguști vinul și s-aștepți ca forțele minții și ale sentimentelor să se regrupeze, ca s-o poți lua de la capăt.

Îți spui, în sinea ta, că ființe umane trăiesc de multe mii de ani în Orientul Mijlociu și c-au avut tot timpul să creeze acolo dificultăți complexe, credințe derutant de similare și, tocmai din acest motiv, absolut neasemenea, uri și nevoi profunde, care nu pot fi șterse cu buretele. Rămâne de văzut ce temeiuri va putea găsi raționalitatea în toate aceste infinit de contorsionate dorințe și antipatii, în aceste vremuri ale noastre, atât de revoluționare.

[1979]

Anii optzeci

În zilele d-lui Roosevelt

La Chicago a fost nominalizat Roosevelt, în 1932, când eu aveam șaptesprezece ani și tocmai absolvam liceul. Când l-a învins pe Hoover, în luna noiembrie din același an, el n-a devenit președinte, și-atât. A devenit Președintele prin excelență, fiindcă ne-a prezidat un timp atât de îndelungat, încât, într-un film de la începutul anilor 1940, Billie Burke⁴²³ – Silly Billie – îi spunea unui senator gras și consternat că tocmai se-ntorsese de la Washington, unde asistase la încoronare.⁴²⁴

În primii ani ai Marii Crize⁴²⁵, profesoara mea de algebră, o doamnă bătrâioară, al cărei păr alb stătea clădit sub forma unui nor cumulus deasupra feței pătrătoase și ochelarilor la fel, cu lentilele albastrii, și-a îngăduit o demonstrație sentimentală și ne-a cântat Zilele fericite s-au întors⁴²⁶. Mare ne-a fost mirarea. De regulă, d-ra Scherbarth își vedea exclusiv de treaba ei. Profesorii se pronunțau foarte rar pe teme la ordinea zilei. Ce-i drept, când și-a luat Lindbergh zborul spre Paris⁴²⁷, d-na Davis ne-a spus, în fața clasei: „Sper, din tot sufletul meu, că este un tânăr la fel de bun, pe cât e de brav, și că n-o să ne dezamăgească niciodată“. O revelație pentru clasa a șasea. Dar ca d-ra Scherbarth să-și întrerupă ecuațiile și să ne cânte nouă în sprijinul lui FDR – asta demonstra că țara fusese realmente zdruncinată din temelii. Abia mai târziu am înțeles că Primăria fusese luată cu asalt și că d-ra Scherbarth nu-și primise leafa. În iarna lui 1933, când eram boboc la Colegiul Crane, tot consiliul profesoral s-a dus pe Buclă, să demonstreze la Primărie. Vânzătorii își luau până și cupoanele (bătaia de joc de bani de la municipalitate) la reducere. D-ra Ferguson, profesoara mea de engleză, ne-a povestit după aceea: „Ne-am croit drum cu forța până-n biroul primarului și l-am fugărit în jurul încăperii“.

D-ra Ferguson era o bătrână splendidă, oarecum schimonosită la față, dar încă viguroasă, care credea în furnizarea unor date complete. Metoda ei de predare se baza, în parte, pe recitarea scandată a regulilor compoziției. Dansa prin fața tablei și cânta: „Fii! Precis!“, după melodia corului Aleluia!⁴²⁸ de Händel. O femeie șarmantă – avea dinții din față încălecați, la fel ca noua Primă Doamnă⁴²⁹. Făcând mișcări ample cu brațele, în timp ce-și cânta

mesajul, nu ne-a fost greu să ne-o imaginăm în mulțimea care dăduse buzna pe ușa primarului, strigându-i: „Plătește-ne!“

În 1931, Chicago își alesese cel dintâi primar născut în străinătate. Anton Cermak⁴³⁰ era originar din Boemia și un politician extraordinar, unul dintre constructorii mașinăriei democrate, care avea să fie preluată, nu după mult timp, de irlandezi. Cermak, care încercase să blocheze nominalizarea lui Roosevelt, s-a dus tocmai până-n Florida, să cadă la pace cu președintele ales. După Len O'Connor, unul dintre cei mai bine informați istorici ai metropolei Chicago, Cermak, zis Tony Împinge-Căruciorul⁴³¹, a fost îndemnat de consilierul Paddy Bauler, care manevra voturile germanilor, s-ajungă la o învoială cu FDR. „Cermak – își amintea Bauler mai târziu – a zis că nu-i plăcea nenorocitu' ăla. I-am spus: «Auzi, ce mama naibii, n-ai bani să plătești profesorii din Chicago, iar tipu' ăsta, Roosevelt, e singuru' care ți-i poate da. Fă bine și du-te pân-acolo, pupă-l în dos, vezi tu ce faci, numa' să vii 'napoi cu nenorociții de bani pentru profesori, că al'fel n-o să mai merite să ne batem capu' cu orașu' ăsta». Și s-a dus, și, ce să vezi, Doamne, iartă-mă!, nici nu s-a dus bine, c-am auzit la radio că l-au împușcat unii pe Cermak.“

Asasinul, pe nume Zangara, se pare că pe Roosevelt ar fi vrut să-l omoare, dar unii de pe la Chicago au rămas ferm convinși că ținta reală a fost chiar Cermak. O mulțime de oameni se aflau în situația de-a beneficia de pe urma dispariției primarului. Când a fost luat și dus la spital, Cermak i-ar fi spus lui Roosevelt: „Mă bucur că m-a nimerit pe mine, și nu pe dumneavoastră“. Această legendă a fost inventată de un reporter de la Hearst, John Dienhart, care era prietenul de pahar al primarului și omul său pentru relațiile publice. Ultima dată când a spus ceva despre subiectul cu pricina, după cum îl cita O'Connor în Clout, Dienhart ar fi zis: „N-aș fi putut eu să lansez o poveste, când știam că Tony ar fi vrut-o exact pe dos“.

După mai mulți ani, ziarul Chicago Tribune relatează că, într-o scrisoare de mulțumiri adresată d-nei W.F. Cross, o localnică din Florida, care-i dăduse peste mână lui Zangara, tocmai în momentul în care apăsa pe trăgaci, Casa Albă îi transmitea femeii: „Prin reacția dumneavoastră promptă, a fost evitată o tragedie mult mai mare“. Dosarele colonelului McCormick⁴³² au adunat fapte anti-Roosevelt, la fel cum plajele de pe țărmurile Atlanticului

adună povești. Inima colonelului nu s-a înmuiat niciodată în privința familiei Roosevelt. Dar autorul scrisorii Casei Albe – Roosevelt însuși, eventual – pune problema corect. Din păcate pentru Tony Împinge-Căruciorul, tragedia chiar c-ar fi fost mult mai mare.

Era lui Roosevelt a început, așadar, cu martiriul involuntar al unui politician oarecare de la Chicago, care se dusese pân-acolo să facă o înțelegere – să bată palma – cu individul nou-venit, un personaj de vază, cu o avere de familie, făcută pe-o moșie de pe Hudson, și el, ca toți ai lui, cu nasul pe sus, guvernator de New York (și ce dacă?), un președinte cu pince-nez⁴³³ și cu port-țigaret lung. De unde să fi știut el, Tony Împinge-Căruciorul, că fusese ucis de un glonț a cărui țintă era, de fapt, cel mai mare dintre politicienii americani? Jefferson (el însuși un manipulator excepțional) și Madison avuseseră clasă ca pentru secolul XVIII. Jackson avusese un foc interior. Lincoln fusese omul nostru cu suflet mare. Wilson fusese cel mai bun produs american din categoria profesorală de albi anglo-saxoni și protestanți⁴³⁴. Dar FDR era un geniu al politicii. Intellectual nu era. Răsfoia cărți de istorie navală, preferându-le pe cele frumos ilustrate, și se cufunda în propriile clasoare cu timbre, ca orice patrician care se respectă. Marii politicieni sunt rareori cititori sau învățați. Când avea nevoie de oameni inteligenți, trimitea după ei la Universitatea Columbia. Urmând tradițiile monarhice, și-a creat un consiliu privat de minți luminate, care aveau mai multă influență și mai mulți bani de cheltuit, decât membrii Cabinetului său. Experții ne spun acum că Roosevelt era un ignorant în chestiuni economice – și probabil că au dreptate. Dar nu mințile luminate au fost acelea care au salvat Statele Unite de la dezintegrare, ci – ce să vezi? – chiar el, un boiernaș de țară din comitatul Dutchess, un om descris de un observator străin perspicace drept un Cezar de club, iar de spiritualul, chiar dacă primejdiosul Huey Long⁴³⁵, drept Franklin De La Nu. Șomerii, bețivii angajați, mecanicii, conductorii de tramvaie concediați, conțopiștii, vânzătorii ambulanți de pantofi, călcătorii de pantaloni, păzitorii de la incubatoarele de ouă, șoferii de camioane, rezidenții cartierelor imense și imunde ale „strrrăinilor“, ageamiii numiți astăzi etnici – toți credeau în el. N-aveau încredere în altcineva decât în Roosevelt, un băiat din Groton, Massachusetts, un grangur din Registrul Social⁴³⁶, un domn bogat de la Harvard și Hyde Park⁴³⁷. Nu cereau câtuși de puțin un președinte proletar.

Pentru mulți, a fost o binecuvântare să trăiască pe-atunci. Pentru cetățenii mai în vârstă, au fost vremuri sumbre – pentru categoriile școlite și calificate, Marea Criză a reprezentat o suită de umilințe atroce –, dar tinerilor, acea abatere de la ordine și autoritate le-a oferit posibilitatea să evadeze din familii și din rutină. Observa un prieten că, în epoca de complăcere Eisenhower: „Costul sărăciei s-a mărit foarte mult. Îți trebuie câteva sute de dolari pe lună. În anii treizeci, ne descurcam cu mai-nimic“. Și-al naibii ce dreptate avea. Chiria săptămânală dintr-o pensiune rar se ntâmpla să fie mai mare de trei dolari. Să-ți iei micul-dejun la teigheaua unei drogherii, te costa cinșpe cenți. Meniul de zi special, care consta, să zicem, din ficat prăjit cu inele de ceapă, un morman de cartofi și salată de varză tăiată firișoare, iar la desert, o budincă de la Kosto, era trecut, pe meniul copiat la șapirograf, la prețul de treizeș’cinci de cenți. Tinerii șmecheri puteau să se descurce cu cel mult opt sau zece dolari pe săptămână, dacă mai și șterpeleau câte ceva. Îți plătea și Administrația Națională pentru Tineret câțiva dolari, dacă te făceai asistent nominal pe lângă vreun profesor, mai primeai câțiva și de la magazinul universal Goldblatt⁴³⁸, ca magazioner, te-mbrăcai numai de căpătat, și tot aveai o mulțime de timp să citești rubricile din vechea revistă The Dial, a transcendentaliștilor, la biblioteca John Crerar⁴³⁹ sau la biblioteca publică, printre mulții bătrâni inofensivi, care se adăposteau de frig în sala de lectură. La cealaltă bibliotecă, Newberry, făceai cunoștință cu anarhisto-teoreticienii ziși mimi⁴⁴⁰ și alți intelectuali autoprocamați, care țineau prelegeri de pe tribune improvizate în Piața Balamucului⁴⁴¹ – dacă-i lăsa vremea.

În deceniile 1920 și 1930, a intervenit o schimbare în țară, care s-a dovedit a ține, în egală măsură, de imaginație și economie. În anii 1920, stabilitatea era menținută, în America, de marile afaceri, de industriașii deveniți oameni de stat, ale căror nume anglo-saxone erau la fel de solide ca etalonul aur. Pe data de 4 martie 1929, când a fost instalat⁴⁴² Herbert Hoover, eu lipseam de la școală, pentru că mă durea în gât, și aveam numai pentru mine aparatul de radio Majestic, nou și absurd de mare. Am răsucit butonul și l-am auzit pe șeful noii Administrații depunând jurământul de investire în fața unei mulțimi uriașe. Din ziare știam cum arăta. Își purta părul cu cărare pe mijloc, avea guler înalt și joben, și semăna cu domnul Tomată de pe sticla de suc de roșii de la College Inn. Îndesat și grav, era unul dintre indivizii

acea echilibrați și fermi, pricepuți la inginerii cu bani, care aveau să mențină stabilă domnia republicană a lui Cal Tăcutul⁴⁴³, succesorul nefericitului de Harding⁴⁴⁴. Big Bill Thompson⁴⁴⁵, primarul republican de la Chicago, era un escroc – toți politicienii locali erau niște venali și penali, dar nimeni nu se simțea, propriu-zis, lezat de ei. Figurile importante, ca Samuel Insull⁴⁴⁶ sau generalul Dawes⁴⁴⁷, erau foarte incisive, cu siguranță, dar, în linii mari, probabil că erau la locul lor. Gangsterii, care făceau totul după capul lor, se omorau între ei și foarte rar le pricinuiau vreun rău cetățenilor obișnuiți. Chicago, acea întinsă rețea de sate ale imigranților, care miroseau a Sauerkraut⁴⁴⁸ și a bere fermentată-n casă, a procesatoare de carne și manufacturi de săpun, era împăciuit cu sine – o pace stătută și grețosă, acea tihnă filistină, după toate aparențele anticipată de federaliști⁴⁴⁹. Părinții Fondatorii prevăzuseră că totul avea să meargă bine, că viața urma să fie trăită-n ordine – fără mari excese, fără nimic sublim.

Soarele strălucea cât de bine putea și el prin ceața de gaze care păreau să prospere, iar fluviul abia se scurgea pe sub un fel de irizație chimică; tramvaiele se legănau de-a lungul nesfârșiților kilometri plați ai rețelei de linii din Chicago. Omul de primiri al municipalității, d-l Gaw, producător de plicuri, îi întâmpina pe toți vizitatorii de seamă la gările din oraș, cu fandoseli de modă veche și comicării bombastice. Chicago le aparținea promotorilor – dezvoltatorilor imobiliari și magnaților din utilități –, unor William Randolph Hearst și Bertie McCormick, Al Capone și Big Bill Thompson, străzilor dosnice ascunse de bolțile înfrunzite făcute de copaci, pe care locuiam noi.

Un bilet de tramvai de șapte cenți ne ducea până pe Buclă. Pe strada Randolph, găseam distracții gratuite la sala de biliard a lui Bensinger și la sala de forță a lui Trafton, unde se antrenau boxerii. Strada era plină de muzicieni de jazz și de oameni de-ai Primăriei. Prietenul meu din copilărie, Fish, care avea voie să-și ia câte o monedă de douăș’cinci de cenți din casa de marcat a salonului de biliard al tatălui său, mă trata, din când în când, cu câte un crenvurșt și o halbă de bere fără alcool. Când cheltuiam prea mult, ne-ntorceam tocmai de pe Buclă pe jos – aproape opt kilometri de fabrici și depozite de mărfuri; de ateliere care confecționau figurine de grădină, precum gnomi, troli și ondine; Frații Klee, unde căpătai o bătă de baseball, dacă-ți cumpărai un costum cu două perechi de pantaloni; magazine care

vindeau cârnați polonezi; teatrul Crown, la intersecția dintre Division și Ashland, cu afișele lui cu Lon Chaney sau Renée Adorée⁴⁵⁰ și cu mașina lui de floricel, care pâraia întruna; apoi magazinul de trabucuri United Cigar; apoi restaurantul Brown și Koppel, unde se juca pocher non-stop la etaj. Era bună stagnarea de pe vremea lui Hoover. Activități mai breze nu erau interzise, numai că trebuia să ți le găsești de unul singur. Dacă te abonai la Literary Digest, puteai să capeți operele complete ale lui Flaubert ca bonus. Nu că nu citea nimeni cărțile-alea prinse între coperti tari.

Fish s-a maturizat înaintea noastră. La paisprezece ani, se ducea la bărbier să se radă, plătind, foarte plin de el, cu două centime luate din casa de marcat a lui taică-său. Bărbierul îi masa fața virilă, de oriental, cu hamamelis, îi pudra bărbia, drept care Fish avea curaj să se dea la fete. Își cheltuia banii și pe cărți, broșuri și reviste. Ceea ce căuta în ele erau cel mult câteva impresii fugare – nu era el vreun savant –, așa că-mi dădea mie revistele și broșurile după ce parcurgea nu mai mult de câteva pagini. Prin intermediul lui m-am familiarizat cu Karl Marx și V.I. Lenin; și cu Marie Stopes, Havelock Ellis, V.F. Calverton, Max Eastman și Edmund Wilson. Începutul Marii Crize a coincis, pentru mine, cu începutul vieții mentale. Dar, dintr-odată, comedia confortului a încetat, absurditățile bonome cu fleacuri vopsite, goana după aur sau valea!, șmecheriile gen Babbitt⁴⁵¹. Nu mai erau monede de douăș’cinci de cenți în sertarul casei de marcat.

Povestea spusă în anii 1920, despre America, de către liderii Americii, era că țara bifase unul dintre cele mai strălucite succese din istorie. Hoover se lăuda, într-un discurs de campanie din 1928, că victoria împotriva sărăciei din Statele Unite devenise o realitate palpabilă: „Azilul pentru săraci dispăre din viața noastră... producția noastră industrială a sporit ca niciodată până acum, iar salariile noastre au crescut constant, ca putere de cumpărare. Muncitorii noștri pot să-și cumpere azi, cu salariile lor medii săptămânale, de două și adesea de trei ori mai multă pâine și mai mult unt, decât oricare alt salariat din Europa. La un moment dat, am cerut, pentru lucrătorii noștri, o oală plină cu mâncare la cină. Am trecut astăzi cu mult dincolo de această concepție. Astăzi, cerem un confort sporit și o participare mai vastă în viața de zi cu zi și în petrecerea timpului liber“.

Cât de amar trebuie să fi regretat Hoover acea oală plină cu mâncare la cină! La urma urmelor, intențiile lui fuseseră bune. Pentru Europa de după Marele Război, fusese un binefăcător. Dar acum, aceiași mari afaceriști care se lăudaseră cu pâinea și untul cu care ne îndestulau (pâine Silvercup, nu de cea europeană) redeveneau ceea ce Unchiul Teddy, cum îi spunea Eleonor Roosevelt, numise „răufăcători cu mari averi”⁴⁵². Fabricile lor s-au închis, băncile lor au dat faliment.

Mizeria din viața privată nu putea fi conținută – repede s-a revărsat pe străzi. Executări silite, evacuări, cocioabele din Hooverville-uri, cozile de la supa săracului – doctorului Townsend⁴⁵³ din Long Beach, California, ideea planului său pentru vârstnici i-a venit, când a văzut femei bătrâne scormonind după mâncare în pubelele de gunoi. Carne cu viermi pentru americani? Aveau de gând metropole ca Los Angeles și Chicago să devină orașe cum erau cele din Orient, ca Shanghai sau Calcutta?

Marele inginer Hoover își ratase obiectivul. Ce avea să facă succesorul său? Analști reputați, luându-i măsura d-lui Roosevelt, n-au prea fost încurajați de ce descoperiseră. Walter Lippmann⁴⁵⁴ scria, în 1932, că FDR era „un domn amabil, cu multe porniri filantropice”, dar îl acuza de „cărat apă cu amândoi umerii”, vrând să spună că se sprijinea pe susținători și de dreapta, și de stânga, dovedindu-se un politician care împărțea cu generozitate „platitudini cu două fețe”. Roosevelt nu era vreun cruciat, vreun dușman al privilegiilor adânc înrădăcinate, „nici vorbă să fie un tribun al poporului” – era un om în care Lippmann nu vedea mai mult decât „un personaj plăcut, care, fără să aibă cine-știe-ce calificări importante pentru postul respectiv, s-ar bucura foarte mult să fie președinte”.

Numai că Lippmann cercetase muzicianul care nu trebuia, studiasse o altă partitură, pentru că Roosevelt, când s-a pus la pian să cânte, a luat cu asalt claviatura executivă, producând o muzică de care nimeni nu mai auzise până atunci. S-a dovedit a fi năucitor. Secretul geniului său politic rezida în faptul că știa exact ce-i trebuia publicului s-audă. A fost nevoie de-atât, de o declarație personală a președintelui, care să aibă în vedere sentimentele oamenilor și, mai ales, temerile lor. În prima lui alocuțiune, cea inaugurală, Roosevelt i-a spus imensei mulțimi adunate în fața Capitoliului: „Acesta este, înainte de toate, momentul de-a spune adevărul și numai adevărul, cu

franchețe și curaj... Această mare națiune va îndura la fel cum a mai îndurat, se va revitaliza și va prospera“. Iar mai târziu: „Nu ne îndoim de viitorul democrației esențiale. Oamenii din Statele Unite... au cerut disciplină și direcție din partea unei conduceri ferme. Și m-au făcut pe mine instrumentul actual al năzuințelor lor“.

Odată cu această afirmație puternică, povestea anilor 1920 s-a încheiat și o nouă poveste a început. În contrast cu lăudăroșenia deceniului Coolidge-Hoover, a urmat șirul de umilințe și înfrângeri ale Marii Crize. Într-un consens general, Marea Criză a fost văzută drept ceea ce companiile de asigurări numesc un dat al lui Dumnezeu, un dezastru natural. Peter F. Drucker, în memoriile sale, a pus lucrurile în adevărata lor lumină: „La fel ca după un cutremur, un potop, un uragan, comunitatea și-a strâns rândurile și cu toții au sărit unii în ajutorul altora [...] Implicarea în sprijinul reciproc și disponibilitatea de a-și asuma riscuri pentru câte o persoană au ajuns la cote cu totul speciale în America Marii Crize“. Profesorul Drucker mai spunea că nimic asemănător nu s-a petrecut de partea cealaltă, în Europa, „unde Marea Criză a scos la iveală numai suspiciune, proastă dispoziție, frică, invidie“. În opinia europenilor, exista o singură soluție alternativă: comunismul sau fascismul. Dintre liderii mondiali, numai Roosevelt vorbea cu deplină încredere despre „democrația esențială“. Nu este o exagerare a spune că o altă Americă s-a dezvoltat, sub influența lui, la modul imaginativ. Programele de redresare au fost introduse cu multă vorbărie și tam-tam public, în timpul primelor sale o sută de zile, și, cu toate că sumele aruncate pe piață au fost colosale, s-a văzut clar, de la bun început, că nu era de așteptat nici o redresare. Faptul că a fost ales în mod repetat dovedește că votanții își doreau să trăiască într-o Americă rooseveltiană, care avea să-ntoarcă pe dos vechile State Unite ale lui Hoover. Țin minte că într-o toamnă, dis-de-dimineată, pe o stradă din Chicago, am auzit trosnituri și pârâituri. Sursa zgomotelor cu pricina era dosită de un nor: am intrat în acea sferă de ceață, care abia începea să fie luminată de soare, și am văzut o mulțime întreagă de oameni cu ciocane, care spărgeau mortarul de pe vechile pietre scoase din pavaj – cincizeci sau șaiszeci de șomeri, care prestau, pasămite, o muncă –, „le scoți de unde erau și le pui înapoi unde-au fost“, cum zicea lumea pe-atunci. Ziarul Tribune al colonelului McCormick denunța în fiecare zi asemenea cheltuieli pentru potcoave de cai morți. În centrul paginii întâi, apărea întotdeauna o caricatură cu niște profesori

idioti, cu cozi de măgar, care păreau s-atârne de pălăriile pătrate academice: omorau porcușori, arau pe sub recoltele încă neculese și însuteau datoria națională, în timp ce afabilul FDR, prezidând petrecerea Pălărierului Nebun⁴⁵⁵, împrăștia cu bani în stânga și-n dreapta, fără nici o grijă. Mortariștii care curățau pietrele de pavaj, în schimb, îi erau recunoscători. Acei contabili, ingineri constructori sau mici meseriași fără locuri de muncă se bucurau să muncească, totuși, pe străzi, pentru sume în jur de douăzeci de dolari pe săptămână. Datoria națională, care-l scotea din minți pe colonel, patriotul țicnit, nu însemna nimic pentru ei. Aveau o nevoie disperată chiar și de acele salarii de mizerie pe care le primeau din partea guvernului. Plus că drama demnității profesionale sacrificate li se părea convenabilă multora dintre ei.

Zile memorabile. În 1934, mi-am luat lumea-n cap cu un prieten. Cu doar trei dolari amândoi, suficienți cât să ne ținem doar cu brânză și pesmeți, am plecat la drum clandestin, cu transporturile de mărfuri. Ne-am alăturat și noi nenumăraților bărbați și băieți care acopereau vagoanele de marfă ca niște stoluri de păsări. La South Bend, în statul Indiana, am trecut pe dinaintea uzinelor Studebaker și unei mulțimi de greviști care ocupaseră spațiile și acum strigau și ovaționau de pe acoperișuri și de la ferestrele deschise larg. Am strigat și noi și-am glumit cu ei, înaintând cu mai puțin de zece kilometri pe oră prin canicula verii și printre buruienile de iunie abia crescute, în timp ce locomotiva marca Nickel Plate ne ducea către norii albi de la orizont. Acum îmi dau seama că nu știam, pe-atunci, cât de tare sufeream de pe urma dispariției mamei mele, care murise chiar înaintea inaugurării lui Roosevelt. După moartea ei și după ce tata se recăsătorise, noi, copiii, ne-am împrăștiat care-ncotro. M-am trezit scăpat din frâu – liber, într-un anume sens; eliberat, dar și năucit, cum e cineva care supraviețuiește unei explozii, dar nu-și dă seama încă de ce s-a petrecut. Nu știam nimic. La vârsta de optsprezece ani, nu știam nici atât, că eram adolescent. Asemenea vorbe mi-au venit în minte abia mai târziu, în anii 1940 și 1950.

Bineînțeles că simpatizam cu greviștii. Grație broșurilor lui Fish, eram capabil să mă consider socialist, iar linia socialistă afirma că tentativele de reformare ale lui FDR salvau țara de capitalism, numai că se ciocneau de capitaliști, care erau prea bătuți în cap și nu pricepeau. Radicalismul ortodox din anii 1930 susținea că reformismul parlamentar european dăduse

greș, singura opțiune reală, pe plan mondial, rămânând aceea dintre odioasele dictaturi de dreapta și dictaturile de stânga, vremelnice, prin urmare luminate. Pe termen lung, avea să se demonstreze că nici democrația americană nu făcea excepție. Așa spuneau radicalii. Unul dintre ei, Edmund Wilson, scrisese în 1931 că, dacă voiau să obțină un rezultat valoros, radicalii americani „trebuie să ia comunismul de la comuniști, să-l ia fără ambiguități și fără echivocuri, afirmând apăsător că țelul lor suprem este ca mijloacele de producție să intre în posesia guvernului“. Apoi, într-un panegiric bizar despre Lenin, scris după ce făcuse un pelerinaj la mormântul acestuia din Piața Roșie, Wilson le-a spus cititorilor săi că te simțeai, în Uniunea Sovietică, de parcă ai fi fost „pe cel mai înalt pisc moral din lume, unde lumina, practic, nu se stinge niciodată“. Despre Lenin vorbea ca-și-cum ar fi fost unul dintre produsele desăvârșite ale omenirii: „... omul superior, care a tășnit deasupra tuturor claselor și a revendicat orice realizare superioară a omului, capabilă să amelioreze omenirea în integralitatea ei“.

Am fost un cititor timpuriu al cărții lui Wilson, *Castelul lui Axel*⁴⁵⁶. În 1936, îi citisem deja și *Călătoriile în două democrații*. Wilson îmi deschisese ochii în privința marii culturi a Europei moderne, pentru care lucru îi rămăsesem îndatorat. Și-apoi, îl și întâlnisem la Chicago, într-o zi în care târa după el o geantă Gladstone grea, pe strada Cincizeci și Șapte, în preajma universității, înfierbântat și aproape furios, cu fața lucindu-i de transpirație și c-o mulțime de fire de păr ivindu-i-se roșcate din urechi și nări. Un reprezentant a tot ce era mai înalt și mai bun, pe străzile din Hyde Park – imaginați-vă numai! Avea o voce hodorogită și un fel de-a fi tăfnos, dar cu mine s-a purtat amabil și m-a invitat pe la el în vizită. Era cel mai mare literat pe care-l cunoscusem vreodată, și eu eram gata să fiu de acord cu toate vederile lui, indiferent dacă subiectul era Dickens ori Lenin. Și totuși, oricât de mult l-aș fi admirat și oricât de slab aș fi fost în fața unor pronunțări inspirate, nu m-am lăsat sedus de venerația lui față de Lenin. Poate fiindcă părinții mei erau evrei ruși. Aveam la fel de puțină încredere în Lenin și Stalin, cum avea Edmund Wilson în politicienii americani. Nu credeam în Roosevelt, așa cum Wilson, după toate aparențele, credea în Lenin. Se pare că simțisem, la urma urmelor, că Roosevelt ținea laolaltă țara și, în felul meu încăpățânat, nu m-am lăsat cooptat de programul wilsonian pentru radicalii americani. Și nu-mi venea să cred, în tot cazul, că niște absolvenți

liberali de la Harvard și Princeton aveau să răpească marxismul din ograda marxiștilor și să salveze Statele Unite, instaurând ei dictatura proletariatului american. În sinea mea, credeam că America s-ar fi dovedit o excepție, până la urmă. America și eu, în egală măsură excepționali, aveam să eludăm predicțiile împreună și să sfidăm determinismul.

Nu era nevoie să fii de acord cu politicile lui Roosevelt, pentru a fi rooseveltian. Mie, unul, mi-au plăcut politicile lui din ce în ce mai puțin, pe măsură ce timpul trecea. Țin minte și acum ce note i-am dat (în marea mea neputință). Pentru că l-a recunoscut pe Hitler ca fiind un mare ticălos, a obținut A. Faptul că a sprijinit Anglia m-a mișcat profund (note bune). Pentru felul cum i-a evaluat pe ruși, i-am trântit un D.⁴⁵⁷ Pentru Joe Kennedy⁴⁵⁸ la Londra și Joseph Davies⁴⁵⁹ la Moscova, una dintre cele mai rușinoase numiri din istoria diplomației, l-am picat. Pentru opinii asupra tocmelilor lui cu Stalin, cititorul să se intereseze în legătură cu polonezii, cehii, românii et cetera. N-a făcut nimic pentru a preveni moartea multor milioane de oameni în fabricile morții ale lui Hitler – dar de asta, habar n-aveam pe-atunci.

Succesele lui cele mai năucitoare au fost cele de-acasă și de pe plan psihologic. Pentru milioane de americani, criza ordinii celei vechi a venit ca o eliberare, ca un dat de la Dumnezeu. S-a căscat o mare prăpastie, pe care s-a repezit s-o umple un proaspăt impuls al imaginației. Mulțimile au devenit mai mobile, mai variate și mai flexibile din punct de vedere psihologic; se manifestau în moduri și-n culori noi; au devenit mai civilizate sub influența lui FDR. Cel mai important, însă, pentru cei care se dovedeau capabili de el, a fost catharsis-ul emoțional de-a o lua de la capăt, de-a se prăbuși, apoi ridica din nou. Anii 1930 au fost o epocă de mai mare sociabilitate, mai mare acceptabilitate a slăbiciunilor, mai puțină rigiditate, mai puțină idolatrizare, mai puțin snobism.

Influența lui Roosevelt s-a dovedit a fi mai mult decât satisfăcătoare pentru cei născuți în străinătate. Milioane dintre ei au sperat pătimaș să devină incluși, să fie considerați, până la urmă, adevărați americani. Unii dintre imigranți aveau spirit de provinciali. Polonezii și ucrainenii, de pildă, preferau să rămână în propriile comunități și la propriile obiceiuri. Alții, prinși de americanism ca de-o febră, și-au schimbat numele, și-au construit

personalități noi și, odată energizați de asemenea distorsionări, au plonjat în viața noii lor țări. Cine știe câți au devenit alți oameni, câți s-au transformat în interpreți de jazz, în comedianți cu fețele înnegrite, în sportivi, în magnăți, în doamne sudiste antebelice, în efori presbiterieni, în fermieri texani, în studenți de-ai Ligii Iederii, în oficialități guvernamentale de rang înalt? Nu este o exagerare dacă spun că acești oameni autocreați, oameni cu false recomandări, acești actori măcinați pe dinăuntru de sentimentul vinovăției și de teama de-a nu fi dați în vileag, au ajuns, de multe ori, să edifice imperii. Nimic nu-l face pe om să se miște mai cu elan, decât un secret rușinos. Dacă n-ar fi înțeles acest lucru, Hawthorne n-ar mai fi scris în veci *Litera stacojie*.

Pentru acești impostori fertili și productivi, era mană cerească să-l audă pe FDR spunând că toți suntem străini în această țară. El însuși actor, juca rolul cel mai reușit dintre toate. Avea și un secret: nu putea merge, era paralizat de la brâu în jos. Iar în spatele acestui secret, se ascundeau alte secrete, mult mai sumbre.

Să ne gândim pe scurt, pentru a le pune în contrast, și la cariera personajului Jay Gatsby, al lui Fitzgerald, un prefăcut care nu se putea ierta pe sine. Pe numele său real James Gatz, el s-a redefinit (sau ar trebui spus că s-a născut de două ori?). Din motive de auto reformare tipice unui cercetaș și dintr-un idealism naiv în materie de iubire, a rămas cu sufletul pur și credul. Ceea ce au învățat americanii din exemplul dat de Roosevelt a fost că nimeni nu trebuia neapărat să aibă conștiința încărcată din cauză de amour propre⁴⁶⁰ (vanitate, secretoșenie, ambiție, mândrie). Se poate foarte bine, cum a propus Yeats, „să le măsoar pe toate, să mi le iert pe toate“. Roosevelt, cu șarmul său democratic, cu buna sa dispoziție, cu noblețea de-a dreptul dramatică din capul său, părea omul providențial și le-a transmis americanilor mesajul că, dincolo de prefăcătorie și teatralitate, exista un nivel superior, la care natura profundă a fiecăruia putea continua să existe, păstrându-și adevărul intact. Ne putem prefăce, părea el să spună, atâta timp cât nu ne lăsăm păcăliți de propriile prefăcătorii. În asta rezidă schizofrenia. Din memoriile scrise de membrii cercului său cel mai apropiat, am aflat că-i plăcea nespun mistificarea, că era un comediant cu har, care se lua pe sine-n târbacă – pe scurt, un farsor. Era un bun cunoscător al Rimelor nonsensului, ale lui Edward Lear⁴⁶¹, și al Vânătorii de Snark⁴⁶². Iraționalul își are locul

perfect legitim alături de rațional. De acord, lumea este reală și concretă, la fel cum e, de bună seamă, și toantă. În toți anii lui Roosevelt, acest lucru a fost, fără excepție, foarte clar. Altele au fost mai nebuloase și mai dificile. Să comparăm, de pildă, câinele lui Roosevelt, pe Fala, cu cățelușul Checkers, despre care a vorbit Richard Nixon în discursul său așa-zis „absolut sincer“, despre fondurile de campanie.⁴⁶³

În politica internă, FDR a venit cu o intuiție victorioasă, și anume că președintele trebuie să discute cu publicul pe marginea crizelor, în termenii cei mai direcți. Democrația nu poate prospera, dacă liderii nu sunt capabili să-i învețe ori să-i consoleze pe cei care i-au ales. Bineînțeles că o anumită măsură a minciunii este inevitabilă. Atât de multe sunt instituțiile din societate, construite pe o fundație frauduloasă, încât nu te poți aștepta ca un președinte să le „spună pe toate“. Intelectualii – funcția lor este să le spună pe toate, cel puțin în principiu. Lui Roosevelt îi ajungea să-i atace pe marii afaceriști și să-i dea în vileag pe răufăcătorii cu mari averi. Nu era vreun filosof. La capitolul relații cu publicul, însă, ar fi putut să se inspire din cartea lui Isaia: „Mângâiați poporul meu“⁴⁶⁴. Dintre succesorii săi la Casa Albă, singur Truman, cu stilul său diferit, bazat pe „Arată-le ce poți!“, i-a tratat pe votanți la modul personal. Dintre președinții noștri mai recent, unii, care erau niște foarte sofisticați tehnicieni, au opus rezistență instinctiv abordării personale. Pentru Johnson și Nixon, așa ceva era o monstruozitate. Nu erau niște lideri – erau niște operatori profesioniști din culise. Fie și numai gândul c-ar fi putut lua publicul drept confident îi oripila. Forțați să mimeze candoarea și c-ar fi făcut apel la încredere, și-au întors capetele în altă parte, ochii le-au devenit sticloși, vocile – neconvingătoare. Era de neimaginat, pentru un om ca Lyndon Johnson, îndopat cum era cu puteri și cu secrete, să se umilească dinaintea camerelor de filmat. Nu era vreun Coriolan⁴⁶⁵, ci un tehnician al democrației. Sub asemenea tehnicieni, declinul s-a dovedit inevitabil.

FDR, om civilizat, le-a dat Statelor Unite o guvernare civilizată. Presupun că era ceea ce Alexander Hamilton⁴⁶⁶ ar fi numit „rege electiv“, iar, dac-a fost cumva demagog în anumite privințe, a fost un demagog fără brutalități ideologice. Nu era un Führer, ci un om de stat. El și Hitler au venit la putere în același an. Și unul, și celălalt s-au folosit cu măiestrie de radio. Aceia dintre noi care au ascultat discursurile radiofonice ale lui Hitler nu-i vor uita

niciodată răstelile răgușite, nici răgetele mulțimii care-i aclama nesfârșitele amenințări cu moartea. Șuetele purtate de Roosevelt cu cei pe care-i numea „compatrioți americani” sunt memorabile din alte motive. Ca elev în ultimul an de liceu, îmi făcusem din scepticism o armură, pentru că Roosevelt era foarte alunecos, și nu puteai fi niciodată suficient de grijuliu. Dar sub armură, chiar și așa, tot eram vulnerabil. Țin minte că mergeam spre est, pe câmpul Midway din Chicago, într-o seară de vară. Trecuse cu mult de ora nouă, dar încă mai era lumină, și tot câmpul era un covor de trifoi – doi kilometri de verdeață, între cartierul Cottage Grove și șoseaua Stony Island. Paraziții încă nu distruseseră ulmii, iar șoferii opriseră sub coroanele lor, staționau bară la bară și dăduseră drumul la radiouri, ca să-l asculte pe Roosevelt. Coborâseră geamurile, după care deschiseseră larg portierele. De peste tot, aceeași voce cu accentul ei straniu, de Coasta de Est, care i-ar fi scos din sărite, la oricine altcineva, pe toți acei locuitori din Vestul Mijlociu. Puteai să urmărești ce spunea, fără să pierzi un singur cuvânt, numai plimbându-te pe lângă mașini. Te simțeai alăturat acelor șoferi necunoscuți, bărbați și femei, care-și fumau țigările în liniște, nu propriu-zis înțelegând vorbele președintelui, ci cântărind corectitudinea tonului său și luându-și încrederea din acel ton. Îți formai o anumită impresie despre cât de apăsătoare erau necazurile care-i făceau să fie atât de atenți și câtă greutate avea realitatea, elementul acela comun – Roosevelt –, asupra căruia puteau să ajungă la un consens atât de mulți oameni care nu se cunoșteau între ei. Poate la fel de memorabil a fost, pentru mine, să aflu cât de mult își puteau păstra culoarea florile de trifoi, în acea lumină de amurg.

[1983]

Reflecții despre Alexis de Tocqueville – un seminar la universitatea din Chicago

De vreo patruzeci și ceva de ani, scriu și public povestiri și romane – probabil că știu câte ceva. Totuși, există firi fericite, care-și ignoră propriile intuiții perfecte. Aș vrea să fiu și eu una dintre ele. Căpitanul McWhirr, al lui Joseph Conrad, care-și condusesse corabia printr-un taifun, era mult prea încântător de incoerent, încât să spună cum reușise. Norocos este omul, într-adevăr, care nu trebuie să rezolve mari complexități. Chiar și așa, ține de fascinația romanului Taifun faptul că autorul său apreciază complexitatea de o manieră atât de extinsă – dacă n-ar fi așa, n-am putea lua măsura monumentalei simplități a căpitanului McWhirr. Uneori, îmi doresc și eu să fiu ca McWhirr, și dorința în sine sugerează că am sentimentul că-mi datorez supraviețuirea faptului că respect anumite reguli absolut elementare. Aceste reguli, ca să pun problema fără echivoc, nu i s-ar părea cine-știe-ce interesante unui iubitor de complexitate, dar m-au ajutat pe mine să trec peste multe obstacole teribile.

Ce vreau să spun cu asta? Că un scriitor nu-și poate permite să-și piardă naivitatea. Și este imperativ de adăugat că, în epoca de față, nu-și poate permite să ignore complexitățile care însoțesc în mod curent existența. Simplitatea lui se cufundă în complexitate. Cu cât e mai tacită complexitatea, cu atât mai bine – asta se subînțelege.

Scriitorii americani contemporani (și nu numai) au fost dispuși, mult prea dispuși, să-i lase pe alții să efectueze operațiunile esențiale complexe în locul lor. Se poate înțelege de ce. Dar a fost o greșală din partea lor să se bazeze într-o așa de mare măsură pe alții. „Cei buni sunt atrași de percepțiile oamenilor, și nu gândesc ei înșiși“, spunea William Blake. Prin „cei buni“, eu înțeleg „cei ce vor fi buni“, acei mult prea benevoli inocenți, care preferă ca răul să-i găsească nepregătiți și docili. Totuși, opiniile psihologilor, ale criticilor, ale sociologilor și ale filosofilor nu pot susține o literatură.

Să admitem, așadar, că este imposibil, în epoca de față, să scapi de gândire și că nimic nu vor putea realiza scriitorii care nu adoptă măsuri pentru a se

proteja de tirania percepțiilor – de acele opinii victorioase, care atârna pe deasupra noastră precum un smog de care nu există speranță c-am putea scăpa. Dar înseamnă asta, oare, că trebuie să ne dedicăm serile studierii lui Alexis de Tocqueville⁴⁶⁷? Scriitorii norocoși, născuți lucizi, se pot descurca și fără cititul unor cărți frumoase. Eu, însă, din păcate, nu m-am născut lucid și n-am fost capabil să rezolv lucrurile neajutat. Anxietățile pe care mi le-a provocat multiplicitatea m-au copleșit. A trebuit să văd ce anume le-a restricționat până și celor mai buni dintre scriitorii moderni talentele, așa c-am apelat la de Tocqueville și alții, care prezentau ceea ce mi s-a părut a fi o viziune satisfăcătoare, distinctă, asupra epocii moderne. De departe cel mai important dintre aceștia s-a dovedit a fi Nietzsche. Mai puțin elevați și, din acest motiv, poate mai accesibili au fost scriitori ca Wyndham Lewis, el însuși un fel de nietzschean, în maniera lui arțăgoasă, și doi sau trei ruși moderni, pe care-i voi pomeni de îndată.

Trebuie să recunosc de la bun început că, atunci când îl citesc pe de Tocqueville, încep cu un sentiment de satisfacție, care, una, două, mi se infectează cu o iritare crescândă. Are un aer de „magistru“, ca să recurg la un termen pe care-l folosesc și sociologii, când își recenzează cărțile unul celuilalt. Este atotvăzător, admirabil de just în justetea lui, foarte straniu în presciența lui. Recunoaște liber, cu grație, tot ce se cuvine recunoscut: Europa aristocratică, al cărei produs el însuși era, ei bine, s-a terminat cu ea. Epoca nouă, care a demarat cu Machiavelli, Bacon, Hobbes, Descartes, ne-a cuprins pe toți. Lumea democratică, având masele ei, miracolele ei, mediocritățile ei, splendidele ei oportunități oferite libertății și dezvoltării, monstruoasele ei perversiuni legate și de una, și de alta – nu-i nevoie să-mpingem descrierea prea departe, să țopăim în sus și-n jos pe trambulina retoricii. Într-un sens mai larg, masele respective sunt eurile noastre, familiile care ne-au procreat, mâinile care ne-au hrănit, școlile care ne-au școlit, presa care ne-a presat, până și vulgaritățile care ne-au transformat în snobi (pe aceia dintre noi care s-au lăsat cuprinși de impulsul ascensiunii sociale). Este inadecvat să spunem că suntem dominați de asta – suntem o populație saturată de ea însăși, o colectivitate plină de sine, care se vede, se descrie, se judecă. Există o singură acțiune de anvergură, și toată lumea este implicată-n ea. Dați-mi voie să redau aceste aserțiuni cu vorbele lui de Tocqueville: „În comunitățile democratice, unde oamenii sunt cu toții nesemnificativi și foarte asemănători unii cu alții, fiecare îi vede instantaneu

pe toți cei de lângă el, când se observă pe el însuși... Sunt convins – scrie de Tocqueville, continuând această succintă prezentare a vederilor sale în privința surselor de poezie într-o democrație –, sunt convins că, până la urmă, democrația face în așa fel, încât imaginația să devieze de la orice lucru exterior omului și să se concentreze asupra omului, și-atât. Națiunile democratice se pot amuza o vreme, observând producțiile naturii; dar nu se simt incitate de realitate, dacă nu se autoevaluează. Aici, numai și numai aici, se găsesc adevăratele surse de poezie din interiorul unor atari națiuni“. Merge apoi și mai departe, insistând că națiunilor democratice le pasă prea puțin de trecut, în schimb sunt bântuite de viziuni a ceea ce va să fie. Găsesc aici una dintre cârcotășelile mele însemnate pe margine: „Ca socialismul într-o țară sau ca Reichul de o mie de ani al lui Hitler?“ Dar asta-i ceva gratuit, o simplă tușă a iritărilor mele ocazionale, mărturisite mai devreme. Continui lectura, și curând ajung la următoarea frază: ni se spune că americanii „sunt insensibili în fața minunilor lumii neînsuflețite, și se poate spune că nici nu remarcă pădurile uriașe care-i înconjoară, până nu le văd prăvălite sub loviturile de secure. Ochii lor sunt ațintiți către un alt peisaj: poporul american se vede pe sine mărșăluind peste aceste locuri sălbatice – desecând mlaștinile, deviind cursurile râurilor, populând solitudinile cu sine, supunând natura. Iar această magnifică imagine cu ei înșiși nu atrage numai privirile americanilor; se poate spune că-l bântuie pe fiecare dintre ei în acțiunile sale, și cele mai importante, și cele mai puțin importante, că întruna i se rostogolește prin minte. Nimic imaginabil nu este atât de mărunț, atât de insipid, atât de plin de interese meschine – într-un cuvânt, atât de anti-poetic – precum este viața unui om din Statele Unite. Dar, printre gândurile pe care le implică, mereu există câte unul plin de poezie, iar acela este nervul ascuns, care-i conferă vigoare întregului cadru“.

Aici, de Tocqueville anticipează celebrarea pionierilor de către Walt Whitman. Anticipează și zgârie-norul american, cu masele lui riguroase de unități celulare. „Plin de interese meschine“, dar care formează atât de lăudatele noastre linii ale orizontului. Își face observațiile cu seninătate și echilibru. Nu izbucnește, ca Nietzsche, împotriva turmelor de „vite votante“ și a filistinismului decadent al publicului din democrație; nici nu abordează profunzimile mai grave, în care gânditorul german definește din punct de vedere istoric descurajarea prin care se identifică nihilismul:

„Recunoașterea îndelungatei risipe de forță, agonia presupusă de «în zadar», nesiguranța, lipsa oricărei ocazii de-a recupera și recâștiga sentimentul de liniște“. Și totuși, acest lucru avea să fie implicat în viziunea carteziană a ființei, atribuită americanilor de Alexis de Tocqueville. Citez din capitolul său despre Metoda filosofică: americanii urmează maximele lui Descartes, pentru că au „o condiție socială care le determină înțelegerea să le accepte“; „Fiecare se închide în propria ființă, și din punctul acela se preface că judecă lumea“. Mai mult decât atât, americanii au „prea puțină credință pentru orice se dovedește a fi extraordinar și un dezgust aproape insurmontabil față de orice este supranatural. De vreme ce numai pe propria mărturie sunt obișnuiți să se bazeze, le place să discearnă cu maximă claritate obiectul care le atrage atenția; prin urmare, în măsura posibilului, smulg tot ceea ce-l acoperă, se descotorosesc de orice-i separă de obiectul respectiv, îndepărtează orice le ascunde obiectul vederii, pentru a-l putea vedea mai îndeaproape și cât mai mult în lumina zilei [...] Americanii nu au cerut să-și extragă metoda filosofică din cărți – au descoperit-o în ei înșiși. Același lucru se poate observa la ceea ce s-a petrecut în Europa“.

Da, și această goliciune a percepțiilor a fost identificată de Wordsworth cu acea pasiune abstractă, datorită căreia omul e-n stare să studieze din punct de vedere botanic plantele de pe mormântul mamei sale, și a fost denunțată de William Blake drept o „viziune singulară“. Nu-l voi asocia pe Nietzsche cu acești romantici, pentru care nu avea prea multă considerație. El și-a făcut propria-i afirmație, mult mai cuprinzătoare, despre nihilism și semnificația specială a nihilismului în istoria lumii. De Tocqueville, fixându-și obiective mai modeste, văzând în democrație forma viitorului omenirii, a încercat să se arate blând cu inevitabilul. A vrut ori să ne încurajeze, ori să ne pună o podea sub picioare. Cel mai rău lucru pe care l-a putut prevedea el urma să se dovedească tolerabil, în cele din urmă. Atâta doar, că de mai multe ori ne-am prăbușit prin acea podea.

Dar îngăduiți-mi să amân puțin a vă spune ce-ar putea însemna podeaua prin care ne-am prăbușit și să vă rog să vă-ndreptați atenția, pentru scurt timp, la ce au făcut sau poate au încercat să facă arta și literatura, teoreticienii și practicanții lor, pe parcursul secolelor pe care Nietzsche le-a identificat cu niște vremuri în care „devalorizarea celor mai înalte valori“ s-a petrecut cu atâta celeritate, încât ne-a lăsat, practic, despuiati. Pentru

Nietzsche, așa cum îl citesc eu, acea dezgolare a reprezentat o conjunctură de-a dreptul palpitantă, o provocare de-a găsi un fundament mai solid al ființei. El va fi dat deoparte asigurările lui de Tocqueville, că democrația urma să-și găsească propria podea. O asemenea podea nici măcar pe departe n-a semănat cu căutarea infinit mai grandioasă a lui Nietzsche – a unui fundament al ființei. Și-apoi, proiectul lui de Tocqueville (indivizii sunt neglijabili, prin urmare colectivitatea va să fie tema eroică) are aerul de-a fi unul dintre multele gânduri optimiste franțuzești, care sună cumplit de plauzibil, dar nu au, de fapt, prea multă greutate.

Când vorbește despre America și viața ei mentală, se referă la „o multitudine pestriță, ale cărei dorințe intelectuale se cer satisfăcute. Acești noi susținători ai plăcerilor minții nu au primit cu toții aceeași educație; nu posedă o cultură de același nivel cu cea a părinților lor, nici n-au vreo asemănare cu aceia – nu, ei se luptă în perpetuitate cu ei înșiși, pentru că trăiesc într-o stare de neconținută schimbare a locului, a sentimentelor și a destinelor“. Atașamente bazate pe tradiție sau pe obiceiuri comune sunt greu de găsit. „Și totuși, din sânul acestei mase agitate și eterogene se ivesc autorii.“ În același paragraf, urmează și această aserțiune: „Printre națiunile democratice, fiecare nouă generație dă un popor nou“. Dacă punem laolaltă aceste două propoziții privitoare la instabilitatea indivizilor și la modificarea radicală a generațiilor succesive, „timpul națiunii însăși trebuie să fie ori schimbarea, ori elementele de permanență rezistente la schimbări“. Nu cred că așa-numita „cucerire a naturii“ de către coloniști – tema pe care o propune de Tocqueville – umple afișul. „Romantismul frontierei“ a fost repede înghițit de colosul Tehnologie. Încerc să mă gândesc: și-atunci, oare ce s-a păstrat, printre atâtea schimbări? În primul rând, folosirea forței Constituției, care a fost pusă la încercare de Războiul Civil; în al doilea rând, sclavia și toate problemele încă nerezolvate ale raselor.

Nu e nevoie, în schimb, de alte speculații despre ce și cum a prevăzut de Tocqueville, pentru că trăim în viitorul pe care el și l-a imaginat cu atâta inteligență. Preocuparea mea prezentă are de-a face cu diferitele încercări ale teoreticienilor, istoricilor și artiștilor, care, în vremurile democratice de azi, refuză „cu desăvârșire să trăiască fără artă“ – care nici nu pot concepe o asemenea existență. Acest refuz – mai precis, această aserțiune – se prezintă

sub multe forme. Voi cita câteva dintre ele, începând cu aceea bine cunoscută multora dintre cei de față. Apărându-se de critica lui H.G. Wells, precum că romanele sale mult prea „estetice“ neglijau interesele obișnuite ale oamenilor, Henry James a replicat că „arta face viața, face interesul, face importanța“. Dar, în această facere, trebuie să posezi tăria pentru ceea ce rusul Osip Mandelștam, în circumstanțe foarte diferite (și departe de politețurile jamesiene), descria mult mai târziu ca fiind „lupta cu barbarismul unei vieți noi“. Și totuși, cei care folosesc termenul barbarism provin ei înșiși din ceea ce de Tocqueville numea „mase agitate și eterogene“.

Într-un studiu, intitulat Umanismul și viața modernă, Mandelștam scria: „Există unele perioade care spun că n-au nimic de-a face cu omul; care spun că omul ar trebui folosit precum cărămida, precum cimentul; care spun că din om ar trebui ridicate construcțiile, nu pentru om... Robii asirieni mișună ca puii printre picioarele imensului rege... Constructorii egipteni dispun de masele uriașe, de parc-ar fi o materie inertă“. Evident, Mandelștam scrie aici despre dictatura proletariatului, căreia îi opune o esență personală, adevărata locuință umană fiind radical diferită de construcțiile despotismului. „Barbarismul“ unei vieți noi „nu ne face surzi în fața muzicii autentice“ – despre care scrie, într-un alt studiu, dedicat lui Scriabin⁴⁶⁸, că „în ea se află atomii ființei noastre“.

Dar, citându-l pe Mandelștam, iată c-am sărit până mult dincolo de ce-mi propuneam. Prima mea intenție era să introduc mai multe afirmații ale celor care nu acceptă că arta și artiștii se degradează democratic, aceasta fiind soarta lor ineluctabilă.

„Ar fi un dezastru, dacă n-am avea o artă a vremurilor noastre“, spunea vechiul nostru prieten Harold Rosenberg, în ceea ce, dac-am înțeles bine, a fost ultimul interviu pe care l-a dat vreodată. Iar la întrebarea următoare – „De ce este atât de important s-avem o artă a vremurilor noastre?“ –, a răspuns: „Arta e strâns legată de nivelul la care publicul receptează evenimentele. În acest sens, arta are o semnificație politică. Fără o artă nouă relevantă, ajungem să trăim într-o lume în care totul fie aparține trecutului, fie nu este conectat nicicum la evoluțiile cele mai profunde ale epocii. Extrem de important este, azi, să nu fim lăsați, așa cum sunt oamenii din

țările totalitare, fără nici o altă experiență publică, decât aceea pe care ne permit guvernării s-o avem. Și totuși, ceva foarte asemănător se-ntâmplă cu domnia mass-mediei, fiindcă șefii ei sunt cei care decid ce știri urmează să primim, ce fel de experiență emoțională ne este îngăduită. Ce anume face ca un poem să fie acceptabil pentru tipar? Cum trebuie să fie organizat un film? Dacă asemenea lucruri sunt hotărâte dinainte, de cine-știe-ce autoritate pe care nu îndrăznești s-o sfidezi, înseamnă că trăiești într-o lume oarbă, în care nimeni nu are nici o experiență de comunicat nimănui altcuiva. Se numește triumful comunicării – și, în foarte mare măsură, aceasta e starea lucrurilor în prezent. Iată de ce artiștii se luptă întruna, pentru a fi capabili să spună ceva nou“. Două idei merită a fi reținute din această afirmație: prima este că tema colectivă a lui de Tocqueville (viața națiunii ca întreg) se află, în prezent, în mâinile administratorilor din domeniul mediatic; a doua: capacitatea de a trăi anumite experiențe ne este ea însăși amenințată de condițiile existenței pe care o ducem.

Și-acum, încă un citat, de astă-dată din Oameni fără artă⁴⁶⁹, de Wyndham Lewis, un studiu extins despre subiectul pe care-l discutăm în această seară. Iată frazele de încheiere: „Valoarea dată artelor noastre e strâns legată de valoarea dată vieții noastre – și viceversa. Tot ce-am făcut aici, pornind de la premisa că un sistem de valori nemateriale se conectează cu exercițiile artistului, a fost să denunț diversele interferențe din cauza cărora sunt afectate, în prezent, activitățile sale... Și, cel puțin, i-am îndreptat cititorului atenția către o chestiune de mare anvergură – anume, dacă societatea din viitorul imediat s-ar cuveni să fie compusă, pentru prima oară în istoria vremurilor civilizate, din oameni fără artă“.

În această privință, este perfect posibil, cum surprinzător a declarat romancierul rus Andrei Siniavski, să trăim fără artă, la fel de posibil cum este să supraviețuim cu un regim alimentar fără sare, doar că – și aici îl parafrazez – atunci copacii, bolta cerului, pisicile, câinii vor fi șterși fără urmă din viețile noastre și va trebui să locuim într-o lume care va fi la fel de goală precum vor fi devenit și sufletele noastre.

Eu, unul, am o percepție mai puțin apocaliptică. Masele democratice însele s-au transformat într-o clasă de oameni care și-au conștientizat gândirea și arta. Le reclamă la nivel temperamental, refuză orice privare de ele, insistă

să-și exercite puterea – sunt oameni hotărâți să nu se lase dezamăgiți. De aceea unul ca Henry James afirmă că „arta face viața, face interesul, face importanța“, sau unul ca Wyndham Lewis postulează că „valoarea dată artelor noastre e strâns legată de valoarea dată vieții noastre – și viceversa“. Lewis merge și mai departe, în Scriitorul și absolutul, declarând că „Adevărul, claritatea și frumusețea sunt, firește, chestiuni publice. Ba chiar, adevărul (dar adevărul scris)... este la fel de public și de necesar, cum este să ai acces la sursele de apă“. Iar mai departe: „Scriitorul din zilele noastre – lăsându-se fermecat de tehnicile criptice și ispitit de reputația ușor câștigată – s-a lăsat înghesuit într-un colț întunecat al forului. Încetul cu încetul, a fost îndepărtat de miezul lucrurilor. Indiferent de stilul pe care-l adoptă, în fiecare zi are tendința de a-și pierde locul în lume. Și totuși, locul scriitorului este acolo unde se află publicul... Într-un fel sau altul, adevărul – sau claritatea, ceea ce este același lucru –, și nu abstracțiunile victoriene greoaie ale minții clasice trebuie să devină obiectul major al căutărilor sale“.

Aș mai avea multe de spus despre aceste chestiuni. De exemplu, aș putea vorbi despre bizarerie și ingeniozitate, despre geniul excentric, despre anumite minți și suflete, care s-au dezvoltat sub greutatea monstruoasă a lumii moderne ori au primit dezlegare, dacă se poate spune așa, de la propriu-i avânt, au fost eliberate grație impulsurilor centrifuge, pe care le-au căpătat de la ea, în primul rând eliberate de obsesia deterministă că arta depinde fundamental de-o „cultură“ care s-o hrănească sau fructifice – de-o societate sensibilă sau corespunzător educată, de susținerea tradițiilor, de sprijinul unui cadru, al unor maniere. Dependența de oricare dintre acești factori ar fi totuna cu căutarea exasperării și a dezamăgirii și, poate, cu trădarea propriilor puteri, care sunt, în aceste zile și această epocă, mai mult ca sigur, puterile impredictibile ce izvorăsc din singularitate, din acele perspective speciale, la care istoria ne-a îngăduit un acces la fel de special. Omenirea de astăzi are avantajul unei viziuni de ansamblu, în care epicul antic și dezumanizarea modernă se împletesc. Acestea sunt proprietățile ființei noastre în epoca modernă.

În loc să dezvolt, însă, aceste idei acum – deja le-am alocat prea mult din timp –, voi încheia cu două afirmații, foarte scurte, tot ale lui Osip Mandelștam. Prima: „Nu te încumeta să descrii nimic, în care starea

spiritului tău nu este reflectată într-un fel sau altul“; a doua: „Suflarea mea, căldura mea s-au întins deja pe ferestrele eternității“.

[1984]

Parisul meu

Schimbări la Paris? La fel ca toate capitalele europene, și această metropolă a suferit schimbări. Cele mai dezagreabil de săritoare în ochi sunt hoardele de clădiri înalte, care s-au ivit dincolo de porțile de mai demult. Vechile cartiere, cum e Passy, de o mizerie de-a dreptul dureroasă, au devenit aproape de nerecunoscut astăzi, cu noile lor blocuri de locuințe și clădiri de birouri, dintre care cele mai multe s-a potrivi mai bine într-un port de la Mediterana, decât la Paris. Nu e de ici, de colo, să impui culoare în locul cenușului nordic stăruitor, ceea ce numesc localnicii parizieni grisaille – „grișenie” – de nuanța cremenei, ca negura, de pe care pică mereu stropi și e lipsită de orice luminozitate, cea mai mare parte din an. Mohoreala-și va face mendrele și cu aceste immeubles noi – de asta puteți fi siguri. Când Verlaine scria că ploaia-i cădea peste inimă, la fel cum cădea peste oraș – referindu-se la mai toate orașele din regiune –, nu exagera câtuși de puțin. Ca unul care a locuit o vreme la Paris (am sosit în 1948), pot să certific asta. Și arhitectura urbană cea nouă se va trezi, în cele din urmă, neputincioasă în fața omniprezentei grisaille. Nu e ceva ce ține, pur și simplu, de climat, mohoreala pariziană: este o forță spirituală care acționează nu numai asupra materialelor de construcții, pereților și acoperișurilor, ci și asupra caracterului, opiniei și puterii de judecată. Este un astringent puternic.

Dar schimbările... M-am plimbat prin Paris, nu cu mult timp în urmă, ca să văd ce anume nu mai era cum știam eu, după trei decenii și ceva. Noul zgârie-nori de pe bulevardul Montparnasse pare un fel de accident, ceva ce s-a rătăcit de pe străzile de la Chicago și a venit să se proptească la o întretăiere de străzi pariziene. La vechea mea porțiune preferată dintre bulevardul Montparnasse și Sena, ceea ce se observă imediat e dispariția unor afaceri ieftine. Chiriile mari au alungat bistrourile de familie, care serveau mai demult prânzuri delicioase și deloc scumpe. O anume drăgălășenie decrepită lasă locul unei noutăți neatrăgătoare, cu prețuri exagerate și decorațiuni exagerate și ele. Circulația intensă – străzile mici te trimit cu gândul la „mărite ticsite cu macrouri”⁴⁷⁰ ale lui Yeats – necesită o stare de atenție care este incompatibilă cu hălăduitul visător. Vechile prăvălii prăfoase, în care te puteai pierde foarte ușor timp de câteva ceasuri, sunt acum lună de curate și vând calculatoare de buzunar și echipamente de

înalță fidelitate. Papetăriile care vindeau mai demult blocnotesuri cu o hârtie excelentă oferă acum unele cu o foiță care lasă cerneala să treacă. Mare dezamăgire. Ebeniștii și alți mici meseriași, pe care-i întâlneai odinioară la tot pasul, au devenit foarte greu de găsit.

Vecinul meu, ambalatorul profesionist de pe strada Verneuil, a dispărut de mult. Era un specialist binedispus, care purta salopetă de lucru și beretă și avea fața mare și lătăreață mereu congestionată, fiindcă lucra într-un atelier neîncălzit. Ținea un chiștoc de țigară stins în colțul gurii – foarte rar mai vezi câte un mégot la cineva, în această nouă eră de prosperitate. Un iepure de câmp devenit animal de casă, zvelt, dacă-l priveai din profil, dar gras în partea dinapoi, ȝopăia șchiop, cu cele numai trei picioare, printre lăzi. Dar cerere pentru lăzi bătute-n cuie manual nu mai există. Progresul a eliminat, pur și simplu, toate aceste mici afaceri. Le-a înlocuit cu buticuri în care se vând bijuterii de efect, chiar dacă false, pânzeturi brodate sau plăpumi cu puf de găscă. La fiecare cvartal, sunt câte trei sau patru antiquaires. Cine ar fi crezut că-n Europa sunt atât de multe vechituri? Sau că, odată dispărută servitorimea, inimile nostalgice după epoca burgheză aveau să vâneze cu atâta înfocare vitrine stil Empire⁴⁷¹, canapele tip recamier și scaune curule⁴⁷²?

Inspectând bulevardele, dau peste supraviețuitori bizari. Pe bulevardul Saint-Germain, magazinul de cărți pe teme de istorie militară și evenimente memorabile, pe care-l știam acolo din urmă cu treizeci și cinci de ani, funcționează și acum cu motoarele turate la maximum. Se vede clar că există o piață permanentă pentru seturi de cărți legate-n piele, care conțin cronici ale războaielor străvechi. (Cine n-a văzut mulțimile de la Invalizi⁴⁷³ și mormântul uriaș, strălucit, al lui Napoleon, cine subestimează puterea gloriei, nu știe ce-i Franța.) Lângă strada Saints-Pères, patiseria lui Camille Hallu a dispărut, la fel și numeroasele mici librării din jur, în schimb distribuitorul de literatură ezoterică din cvartalul alăturat a ținut pasul cu celălalt, cel cu istoria militară din josul străzii, cum a supraviețuit și negustorul vecin, de umbrele. Acesta din urmă are un stoc mai bogat ca niciodată, snopi întregi de umbrele și bastoane cu mânerele în formă de capete de papagali sau de câini care latră, făcute din argint. Grație turiștilor, micile hoteluri înfloresc – după cum prosperă și nelipsiții gândaci de bucătărie parizieni, care trăiesc în ele, o specie mai rapidă și mai închisă la

culoare, decât verii lor americani. Și sunt mai mulți clochards – „vagabonzi“ – acum, decât în zilele postbelice austere, când rar îi vedeai stând și bând prin ganguri.

Zidurile străvechi, cenușiu-gălbejite, ale Parisului au puterea necesară, pentru a ține la respect undele de șoc ale secolului prezent. Chiar dacă le-au străpuns forțe invizibile, electronice, penumbra palpabilă a curților interioare și a bucătăriilor s-a păstrat. Vitrinele de pe bulevarde, însă, arată că viața e diferită și că parizienii au nevoi pe care nu le-au mai avut niciodată. În 1949, am bătut palma cu proprietăreasa de pe strada Vaneau: i-am instalat un boiler pe gaz în bucătărie, în schimbul chiriei pe două luni. Îi făcea mare plăcere să se joace cu maneta robinetului de gaz și să facă să țâșnească o flacără superbă. Toți vecinii au trecut să vadă minunea și s-o felicite. Parisul era, pe-atunci, în ceea ce Lewis Mumford numea Era Paleotehnică. Între timp, a prins din urmă tehnologia tot mai avansată, iar magazinele franceze oferă ce-i mai nou în materie de bucătării frumoase – bufete și mese într-o culoare ca de alabastru sintetic lucios, în forme artistice și de ultimul răcnet din punct de vedere tehnic.

O dată pe săptămână, în iarna sinistră din 1950, mă-ntâlneam cu prietenul meu, pictorul Jesse Reichel, într-o cafenea de pe strada Bac. În timp ce beam cacao și jucam cazinou, întorcându-ne fără pic de rușine în copilărie, el îmi ținea prelegeri despre Mecanizarea preia comanda⁴⁷⁴, cartea lui Sigfried Giedion, și despre curentul Bauhaus. Bătând cărțile, aveam senzația că mă mișcam simultan și înainte, și înapoi. Nu ne gândeam noi, în 1950, că, până în 1983, atât de multe magazine cu bucătării moderne aveau să se deschidă la Paris, că francezii, altfel atât de cusurgii, aveau să facă asemenea pasiuni pentru chiuvete, frigidere și cuptoare cu microunde. Presupun că dispariția slujitoarei bune la orice – *bonne à tout faire*, cum i se spunea – stă în spatele acestei transformări. Era post-burgheză a început când „fata în casă“, pe care o aveai, și-a găsit ceva mai bun de făcut. De unde și toate aceste bucătării *son-et-lumière*⁴⁷⁵, și pulsațiile catifelate ale ventilatoarelor invizibile.

Presupun că asta înseamnă modern acum, la Paris. Altceva însemna la începutul secolului, și cu toții am venit, în 1948, căutând tocmai acest altceva. Până în 1939, Parisul fusese centrul unei mari culturi internaționale

și primise cu brațele deschise ruși, italieni, spanioli, români, americani; fusese punctul de întâlnire al unor Picasso, Diaghilev, Modigliani, Brâncuși ori Pound și miezul scilpitor al modernismului artistic devenit mișcare. S-a pus problema dacă ocuparea capitalei franceze, în 1940, reprezentase doar o întrerupere în acea evoluție a creativității. Oare avea să se reia, când naziștii învinși s-ar fi dus înapoi la ei, în Germania? Unii suspectau că tot acel nucleu internațional înfloritor intrase în declin încă din anii 1930, iar alții credeau că se terminase cu el de-a binelea.

M-am numărat printre cei care au venit să investigheze, parte a primului val. Nici nu apucaseră bine să se stingă ecourile războiului, că mii de americani și-au făcut bagajele, să plece în străinătate. Călătorii francofili nerăbdători, poeții, pictorii, filosofii erau cu mult depășiți numeric de tinerii neobosiți – studenți la istoria artei, iubitori de catedrale, refugiați din Sud și din Vestul Mijlociu, foști soldați beneficiari ai reintegrării⁴⁷⁶, pelerini sentimentali –, ca și de oameni mânați în egală măsură de imaginație și de scheme de îmbogățire. Un tânăr pe care-l cunoscusem în Minnesota venise la Florența, ca să-și deschidă o fabrică de porumb caramelizat. Aventurieri, speculanți, contrabandiști, viitori bons vivants, vânători de chilipiruri, oameni cu capetele în nori – zeci de mii au traversat oceanul pe vase care transportaseră trupe, în căutarea de oportunități de afaceri, de ocazii de-a face sex ori, pur și simplu, de-ai naibii. Londra distrusă era cufundată într-o depresie profundă, era plină de cratere de bombe, în timp ce Parisul rămăsese neatins și era pregătit să-și reia viața intelectuală și artistică, pe deplin glorioasă.

Primisem o bursă din partea Fundației Guggenheim, așa că eram pregătit să iau parte la marea redeșteptare – când și dacă avea să aibă loc. La fel ca tot restul contingentului american, mi-am luat iluziile cu mine, dar îmi place să cred că dădeam dovadă și de scepticism (poate cea mai tenace dintre iluziile mele). Nu mă duceam ca să stau la picioarele Gertrudei Stein. Habar n-aveam de Barul de la Ritz⁴⁷⁷. N-aș fi boxat cu Ezra Pound, cum făcuse Hemingway, nici n-aș fi stat să scriu în bistrouri, în timp ce chelnerii m-ar fi îndopat cu stridii și vin. Pentru Hemingway-scriitorul, aveam o admirație fără margini; Hemingway-persoana era, în mintea mea, chintesența turistului, cel care credea că el singur era americanul pe care europenii aveau să-l accepte ca fiind unul dintre ai lor. Adevărul simplu era că Parisul

de legendă pentru americani din era jazz-ului nu avea cu ce să mă farmece, și păstram anumite rezerve și în privința Parisului lui Henry James – nu trebuie uitat cârâitul nefiresc al evreilor din East Side, pe care-l descrie James în Scena americană⁴⁷⁸. Doar nu se-așteaptă nimeni ca unul de-un neam cu acei sălbatici din East Side să se simtă atras de lumea Doamnei de Vionnet⁴⁷⁹, care dispăruse, în tot cazul, de multă vreme.

Viața, spunea Samuel Butler, este ca-și-cum ai susține un concert de vioară, în timp ce abia înveți să cânti la instrumentul respectiv – asta, prieteni, chiar că este o adevărată înțelepciune, pe care o citez neobosit. Dădeam un concert și exersam game, concomitent. Credeam că înțelegeam de ce venisem la Paris. Scriitori ca Sherwood Anderson și – oricât de ciudat ar părea – John Cowper Powys⁴⁸⁰ mă lămuriseră în legătură cu ce-i lipsea vieții americane: „Bărbații americani sunt tragici, fără să știe de ce sunt tragici“, scria Powys în Autobiografia lui din 1934. „Sunt tragici din cauza subțiririi dezolante și a îngustimii oropsite a contactelor mistice și senzuale pe care le au. Misticismul și senzualitatea sunt cele două lucruri de natură să răscumpere viața în cea mai mare măsură.“ Și Powys, nu-i așa?, era un admirator al democrației americane. Altfel, n-ar fi însemnat absolut nimic pentru mine. Credeam că numai democrațiile vorbitoare de limbă engleză făceau realmente politică. În materie de politică, Europa continentală era infantilă – de-a dreptul oripilantă. Dar Americii îi lipsea, cu toată stabilitatea ei din domeniul politicii, capacitatea de-a se bucura de plăcerile intelectuale, ca-și-cum ar fi fost plăceri senzuale. Asta oferea Europa – sau așa se spunea, c-ar fi oferit.

O parte din mine rămânea, totuși, neconvinsă de această formulare și sendoia de faptul că Europa – după cum spunea reclama – încă mai exista și era capabilă să satisfacă dorul americanilor de tot ce era bogat și rar. Ce-i drept, scriitori din St. Paul, St. Louis și Oak Park, Illinois⁴⁸¹, merseseră în Europa și-și scriseseră acolo cărțile americane, cele mai bune scrieri din anii 1920. America industrială, corporatistă, nu le putea oferi condițiile de care aveau nevoie. La Paris, erau liberi să se arate pe deplin americani. De acolo, din străinătate, își trimiteau înapoi către casă razele imaginației. Dar să fi fost rațiunea europeană, plină de imaginație, cea care-i descătușase și-i stârnise? Să fi fost vorba, într-adevăr, de Parisul modern însuși, ori de o nouă modernitate universală, care se manifesta în toate țările, o cultură

internațională, al cărei centru era – sau fusese – Parisul? Știam la ce se referea Powys, cu mântuirea lui prin imaginație de subțirimea dezolantă și îngustimea oropsită care-i încercau pe americani, indiferent dacă erau conștienți de ele sau nu. Cel puțin credeam că știam. Dar eram conștient și de o forță rareori menționată, deși vizibilă, în Europa, oricui avea ochi s-o vadă – forța unui anume nihilism, care-i distrusese mai toate marile orașe bătrânului continent, precum și milioane de vieți omenești, într-un război de șase ani parcă interminabili. Nu puteam s-accept cu ușurință împerecherile plauzibile: America și diluarea impulsurilor vitale; Europa și cultivarea simțurilor mai subtile încă prețuite, încă funcționale. Ce-i drept, o mare literatură europeană antebelică ne spusese ce era nihilismul respectiv, ne avertizase la ce trebuia să ne așteptăm. Céline formulase lucrurile fără echivoc, în Călătorie la capătul nopții⁴⁸². Parisul său era tot acolo, mai prezent chiar și decât La Sainte Chapelle⁴⁸³ sau decât Luvrul. Toate transmiteau același mesaj – Parisul proletar, Parisul clasei de mijloc, plus, bineînțeles, Parisul intelectual, care căuta să umple golul acesta nihilist cu doctrina marxistă.

Și totuși, aveam câteva motive perfect legitime de-a mă găsi acolo. Arthur Koestler m-a luat peste picior într-o zi, când ne-am întâlnit pe stradă, iar eu îmi țineam de mână fiul de cinci ani. „Ia uite! Ești căsătorit?“ – m-a întrebat. „Asta-i copilul tău? Și l-ai adus la Paris?“ Vedeți dumneavoastră, să fii modern însemna să te detașezi de tradiție și de sentimentele tradiționale, de politica națională și, bineînțeles, de familie. Dar eu nu locuiam pe strada Verneuil, pentru a fi modern. În primul rând, nu reușeam să mă pun de acord cu nici o definiție. Aveam să fiu pregătit pentru o definiție, când aș fi fost pregătit și pentru necrolog. Deciseseam deja să nu mi las viața organizată de societatea de afaceri americană, așa că mi-a fost ușor să dau la o parte gluma d-lui Koestler, cu o ridicare din umeri. Și-apoi, Parisul nu era orașul în care locuiam, era doar un loc de popas – nici nu aveam un oraș în care să fi locuit permanent.

Unul dintre prietenii mei americani, francofil convins, îmi ținea prelegeri despre Orașul Omului și Orașul Luminilor⁴⁸⁴. Îi acceptam retorica la un preț extrem de redus. Nu eram, totuși, lipsit de sentimente. Cum se zice pe franțuzește, eram aux anges – în al nouălea cer – la Paris, mă fâțâiam de colo colo, stăteam la cafenele, mă plimbam de-a lungul Senei de un verde

mâzgos, care mirosea a putregai. Îmi vin în minte vizitatori care n-au fost cine știe ce impresionați de Orașul Omului. Horace Walpole se plângea de putoarea de pe străduțele pariziene lăturalnice, în secolul XVIII. În viziunea lui Rousseau, de aici izvora cel mai pervers dintre viciile civilizației, amour propre. Dostoievski detesta Parisul, pentru că era capitala îngâmfării burgheze occidentale. În schimb, americanii îl adorau. Și eu, cu toate rezervele mele tipice, m-am îndrăgostit de el. Ce-i drept, am petrecut o mulțime de timp la Paris, gândindu-mă la Chicago, dar am descoperit – și mi s-a părut o descoperire curioasă – că, la Chicago, timp de mulți ani, gândurile-mi fuseseră absorbite de Paris. Am fost un cititor de cursă lungă al lui Balzac și al lui Zola și cunoșteam orașul din Moș Goriot, Parisul pe care-l amenințase Rastignac, arătându-i pumnul și jurând să-l combată până la ultima lui suflare, Parisul bețivanilor și al prostituatelor lui Zola, al milogilor lui Baudelaire și al copiilor de săraci, care aveau drept animale de companie șobolanii de prin canale. Paginile pariziene din Confesiunile lui Marte Laurids Brigg⁴⁸⁵, de Rilke îmi acaparaseră imaginația în anii 1930, la fel ca Parisul proustian, mai cu seamă în acele pasaje dense, splendide și dureroase din Căutarea timpului pierdut, care descriu orașul așa cum era el în 1915 – cu bombardamentele de noapte germane, cu Madame Verdurin, care citea despre câmpurile de luptă în ziarul de dimineată, în timp ce-și sorbea cafeaua. Curios lucru, felul în care locul acela îmi intrase pe sub piele. Nu eram câtuși de puțin francofil, câtuși de puțin americanul neșlefuit, pregătit să se prostorneze înaintea mării metropole, în speranța că avea să mă desăvârșească, să mă completeze.

În generația mea, copiii de imigranți deveneau americani. Era nevoie de puțin efort. Fiecare se făcea pe sine cum îl tăia capul. Ca să devii francez, pe lângă asta, mai era nevoie de un efort suplimentar. Eram, oare, invitat să mă transform în francez? Mă rog, nu, dar aveam impresia că n-aș fi fost pe deplin acceptat în Franța, dacă nu făceam tot posibilul să devin francez. Iar așa ceva nu-mi trebuia. Eram deja nu numai american, ci și evreu. Aveam o perspectivă americană, suprapusă unei conștiințe evreiești. Franța n-avea decât să mă ia cum eram.

De la evreii parizieni am aflat care fusese viața lor sub regimul nazist, despre arestările și deportările la care oficialitățile franceze colaboraseră.

Citisem Arta sfeclitului⁴⁸⁶ a lui Céline, o culegere de tirade nebunești, criminale, care musteau de ură anti-evreiască.

O metropolă posacă, veșnic nemulțumită, plouată încă mai ținea minte umilințele ocupației. Pâinea de secară – pain de seigle –, neagră, se vindea pe cartelă. Cărbunele era pe sponci. Nimic din toate acestea nu inspira fanteziile americanilor de la Paris în materie de veselie și bună-dispoziție, care aveau ca fundaluri Barul de la Ritz și Closerie des Lilas⁴⁸⁷. Mai potrivite erau acum cerul baudelairian al Parisului, care apăsa metropola ca un capac greu de oală, sau Parisul așa-numiților pétroleurs comunarzi, negustorii de produse petroliere, care au incendiat cu parafină grădinile de la Tuileries⁴⁸⁸ și au aruncat în aer zidurile fortăreței. Am văzut cum era înălțată o baricadă, într-o dimineață, de-a latul peste Champs-Élysées, dar nu era vorba de nici o luptă. Violența francezilor încrâncenați se consuma, în cea mai mare parte, pe plan intern.

Nu, nu eram lipsit de sentimente, dar nutream sentimente sobre. Și de ce mă afecta Parisul atât de profund?

Această aglomerare imperială, ceremonioasă, ornamentală de construcții – de ce-mi slăbea ea refuzul de american de-a mă lăsa impresionat, scepticismul și reticența de evreu? De ce mă lăsam în așa hal momit de tonurile ei de cenușiu, de coaja neregulată a platanilor ei și de fluviul ei ca un medicament amar, care se strecura pe sub podurile străvechi? Locul îmi era, firește, indiferent – doar eram un străin ciudat, venit de la Chicago. Cum și de ce-mi lua emoțiile în stăpânire?

Pentru sufletul unui om civilizat, sau parțial civilizat, Parisul era unul dintre acele fundaluri permanente, un teatru, cum ar veni, în care puteau fi reprezentate cele mai grozave probleme ale existenței. Ce viitor avea un asemenea teatru, dacă avea vreunul? Nu-ți putea spune el ce anume să reprezinti. Putea cineva din secolul XX să exploateze aceste oportunități neobișnuite? Americanii generației mele traversau Atlanticul, ca să măsoare provocarea, să vadă cu ochii lor acest fundal uman cald, nobil, armonios, dar și mândru, morbid, cinic, înșelător.

Parisul de-acum nu le mai inspiră tinerilor americani asemenea dorințe și provocări. Actuala generație de studenți, dacă-i citesc pe Diderot, Stendhal, Balzac, Baudelaire, Rimbaud și Proust, nu-și mai însoțesc lecturile cu dorințe născute dintr-o convingere că impulsurile vitale americane sunt prea subțiri. Noi nu mai privim dincolo de America. Țara noastră ne absoarbe complet. Nu mai este nimeni tulburat până-n măduva oaselor de parapeții străvechi ai Europei. O forță imensă și-a pierdut puterea cu care manevra imaginația. Forța respectivă a început să slăbească în anii 1950 și dispăruse cu totul până-n deceniul următor, 1960.

Tinerii deținători de masterate, absolvenți ai școlilor de administrație, geneticieni și computeriști, avându-și carierele demarate-n forță, se urcă-n avionul de Paris, cu tot cu nevestele lor, ca să meargă la cumpărături pe strada Rivoli și să cineze la Tour d'Argent. Nu diferă cu mult cercetătorii din domeniul științelor comportamentului și membrii altor profesii savante, care sunt perfect mulțumiți cu ceea ce au învățat despre Lumea Veche, în timp ce-și pregăteau licențele. Un strop de Marx, de Freud, de Max Weber, câte o amintire greșită în privința lui André Gide și a gestului său gratuit⁴⁸⁹, și căpătaseră deja suficientă Europă, față de câtă-i trebuia unui american bine școlit.

Presupun și eu că ne putem descurca fără tot dramatismul vechii Europe. Europeanii înșiși – nu puțini dintre ei – s-au plictisit de ea cu câteva decenii în urmă, drept care au trecut de la artă la politică sau la jocuri intelectuale abstracte. Străinii au încetat să mai vină la Paris ca să-și îmbogățească umanitatea cu formele moderne ale miraculosului. Nu era nici urmă de miraculos în marxismul unui Sartre și al adeptilor săi. Filosofia postbelică franceză, adaptată după cea germană, era prea puțin încântătoare. Parisul, care fusese un centru, încă mai arăta ca un centru și nu-și putea concede nici măcar sieși că nu mai era deloc un centru. De Gaulle, încăpățânat – și asistat de Malraux –, și-a lansat fiat-urile către o lume care-și dorea cu ardoare să fie de acord cu el, dar, la moartea bătrânului general, nu mai rămăsese nimic – nimic altceva, decât niște vechi monumente, vechi -isme: marxism, eurocomunism, existențialism, structuralism, deconstrucționism – toate acestea la un loc nu puteau restaura vigoarea civilizației franceze. Cu mare părere de rău. Mare schimbare, mare pierdere de teren. Nici un alt Giacometti, Stravinski sau Brâncuși nu mai apare. Nici un centru artistic

internațional nu-i mai atrage pe tineri la Paris. În schimb, sosesc teroriștii. Pentru ei, tradițiile revoluționare franceze au degenerat într-un stângism confuz; iar la câtă curte i s-a făcut Lumii a Treia de către guvernarile succesive, Parisul a devenit un loc de primă clasă, când vine vorba de instalat bombe și de ținut conferințe de presă.

Tulburările globale nu au cum să nu-și lase amprenta pe metropola pariziană. Stelele călăuzitoare se consumă rapid. Și de ce, mă rog, tot concentrează Parisul, de secole întregi, atât de multă atenție? Foarte simplu: pentru că este raiul pe pământ al ateilor. Expresia folosită de evreii din Europa Răsăriteană, pentru a ilustra fericirea perfectă, era: *Wie Gott im Frankreich* – „ca Dumnezeu în Franța“. Mulți ani m-a intrigat această comparație, dar cred că pot acum s-o interpretez. Dumnezeu ar fi absolut fericit în Franța, pentru că n-ar fi deranjat de rugăciuni, ritualuri, binecuvântări și cereri de lămurire a unor chestiuni doctrinare dificile. Înconjurat de necredincioși, ar putea chiar și el să se odihnească mai spre seară, așa cum fac miile de parizieni în cafenelele lor preferate. Puține lucruri sunt mai plăcute, mai civilizate, mai liniștite, decât o terrasse în amurg.

[1983]

Cuvânt-înainte la revolta maselor, de José Ortega Y Gasset

Ce este un om de mase, d-l Ortega definește din plin, ba chiar cu eleganță, în folosul nostru, al tuturor, în superba traducere engleză a lui Anthony Kerrigan după *La rebelión de las masas*, dar o scurtă schițare a felului în care argumentează cartea s-ar putea dovedi, totuși, utilă cititorului.

Când vorbește despre omul de mase, d-l Ortega nu se referă la proletariat; și nu vrea ca noi să ne gândim la vreo clasă socială anume. Pentru el, omul de mase este un tip uman cu desăvârșire nou. Avocații din sălile de tribunal, judecătorii din fotolii, chirurgii care se apleacă deasupra pacienților anesteziați, bancherii internaționali, oamenii de știință, milionarii din avioanele supersonice personale – cu toții sunt, dincolo de educația, de averea sau de puterea lor, aproape invariabil oameni de mase și nu sunt diferiți, din cine-știe-ce punct de vedere major, în comparație cu depanatorii de televizoare, cu vânzătorii din magazinele Armatei și Marinei⁴⁹⁰, cu pompierii municipali sau cu barmanii. În viziunea d-lui Ortega, noi, cei din Occident, ne ducem viața sub o neîntreruptă dictatură a banalului. Triumful științei și al tehnologiei au făcut posibilă o imensă creștere numerică a populației; odată cu nou-apărutele mulțimi, a survenit o schimbare de tip revoluționar în caracterul societății civilizate, pentru că, așa cum o vede autorul, revoluția nu mai înseamnă doar o răzvrătire împotriva instituțiilor existente, ci stabilirea unei noi ordini, de natură să răstoarne ordinea tradițională. Revoluția modernă a creat, pentru omul mediu, pentru marele conglomerat social căruia-i aparține acesta în prezent, o stare mentală radical opusă celei vechi. Viața publică a fost întoarsă pe dos. Individul ca atare, necalificat, „egal în fața legii“, aparține masei suverane. Examinând premisele colective ale acestei mase suverane, d-l Ortega trage concluzia că, deși lumea rămâne civilizată din anumite puncte de vedere, locuitorii ei sunt barbari. În viziunea lui, barbarismul se definește ca fiind absența normelor: „Nu există cultură în care să nu existe principii de legalitate civilă la care să poți apela“. În societatea de masă, filosofia și arta suferă aceeași soartă ca tradițiile juridice.

Ce caracteristici are omul de mase al d-lui Ortega? Este incapabil să facă distincție între natural și artificial. Tehnologia, care-l înconjoară cu bunuri și

servicii ieftine și omniprezente – cu pâine gata feliată, metrou și blugi, apă curentă și aparate electrice, care se pun în mișcare la o simplă atingere de buton –, i-a pătruns, cum ar veni, în creier, precum o extensie a lumii naturale. Se așteaptă să aibă la dispoziție aer de respirat și lumină de la soare. Se așteaptă și ca lifturile să-l ducă la etajele superioare și autobuzele să sosească în stații. Capacitatea lui de-a face distincție între ce este artificial și ce ține de organic se atenuază din ce în ce mai mult. Dovedindu-se orb atât în fața caracterului miraculos al naturii, cât și în fața geniului tehnologiei, le ia pe amândouă de bune. Așadar, în societatea de masă a d-lui Ortega, plebeii sunt cuceritori și nu-și mai bat capul cu civilizația în sine, ci numai cu avuția și comoditățile furnizate de mecanizare. Spiritul unei societăți de masă o provoacă pe aceasta să se abandoneze pe sine sieși de bunăvoie și să se accepte așa cum este; practic, nimic nu este imposibil, nimic nu e periculos și, măcar în principiu, nu e superior nimănui – d-l Ortega susține că acesta e crezul omului de masă. Prin contrast, „omul ales“, întrucât servește unui scop transcendental, înțelege că trebuie să accepte un fel anume de servitute: „A trăi în tihnă – zice Goethe – e ceva plebeu; mintea nobilă aspiră la ordine și lege“. Urmează de aici că omului de masă îi lipsește seriozitatea. La el, nimic nu este autentic, toate piesele sunt interșanjabile. Pentru el, totul e provizoriu. Se prea poate ca, din când în când, să mimeze tragedia, dar starea lui de spirit prevalentă este farsa. Omului de masă îi plac nespuse glumele. Este un copil răzgâiat, care cere să fie distrat și e predispus la ieșiri nervoase, fiindcă-i lipsesc forma și tensiunea indispensabilă, pe care numai obligațiile i le pot da. Unica lui poruncă este: „Să te aștepți la comodități“. „Singurul efort real pe care-l depune constă în a fugi de propriul destin.“

Și care este, potrivit d-lui Ortega, destinul acestui barbar? Deschiderea vieții și a lumii pentru el l-au determinat pe acest om mediocru să-și închidă sufletul. Pe lichidarea sufletului mediu se întemeiază revolta maselor. „Care, la rândul ei, constituie problema colosală cu care se confruntă astăzi umanitatea.“ D-l Ortega nu ne spune, în cartea lui, cum va reacționa sufletul la așa ceva, sau dacă are de gând, măcar, să reacționeze. Abordează chestiunea în altă parte. În *Omul și poporul*⁴⁹¹, abordează lupta psihică a eului individual și necesitatea de „a fi înăuntrul lui“ ca precondiție a formării unor idei autentice, pentru gestația unor acțiuni originale și creatoare, fără de care societățile mor.

„Revolta maselor este unul și același lucru cu creșterea fabuloasă a condițiilor de viață din vremurile moderne. Însă reversul acestui fenomen este unul teribil: revolta maselor reprezintă o radicală demoralizare a umanității.“ Aici, d-l Ortega dă măsura supremă a pesimismului său. Ce-i drept, spune el, nivelul atins de Occident este superior celui din oricare altă epocă din trecut, în ceea ce-l privește pe omul de rând, dar, dacă privim către viitor, avem suficiente motive să ne temem că acest nivel nu va putea fi menținut și că nici nu se va trece la unul și mai înalt: „Dimpotrivă, se poate foarte bine să regreseze la niveluri inferioare“. În sfera politicii, autorul pare să considere de la sine înțeles că masele acționează prin intermediul statului și că, sub dominația lor, statul va zdrobi, în mod inevitabil, independența individului.

Mi se pare cinstit să subliniez că, în Occident, condițiile sunt astăzi cu mult diferite față de cum erau când a fost publicată cartea pentru prima oară.⁴⁹² D-l Ortega scrie despre luna de miere a Occidentului și a tehnologiei – luna de miere sfârșită cu decenii în urmă. Îndoielile și temerile saturează, în mod evident, societatea de masă. Cu toate că nivelul de trai a crescut încontinuu, încrederea omului modern a fost profund zguduită de criza – și ea – în creștere a civilizației, de războaie și de celeritatea schimbării, de recunoașterea treptată, de către omul de masă, a faptului că resursele mondiale sunt finite, la urma urmelor. Și, tot la urma urmelor, masele nu domină statul. Nu se poate spune că statele polițienești sofisticate exprimă voința maselor din țările respective, sau că Hitler sau Stalin au condus niște națiuni de copii răzgâiați, în al Doilea Război Mondial. Nici mass-media nu reflectă dominația maselor; în loc de asta, demonstrează priceperea iluzioniștilor care sunt formatori ai opiniei publice și ai gustului public. Omului de rând nici nu-i trece prin minte c-ar putea înțelege sau controla ceea ce se-ntâmplă. Este incapabil să creadă cu tărie în imaginile explicative care-i sunt arătate. Vulgaritatea din anii noștri, optzeci, nu e la fel de sigură pe sine, cum era în urmă cu cincizeci de ani. Criza i-a inoculat o doză considerabilă de castitate. Dacă omenirea de astăzi e demoralizată, cauza trebuie căutată, eventual, nu în revolta maselor, ci în obstacolele de care s-a lovit societatea de masă, în temerile ei din ce în ce mai realiste și mai sumbre și, înainte de toate, în suferința resimțită de sufletul șicanat, mutilat, obliterat, dar nu pe de-a întregul.

D-l Ortega, de bună seamă, n-a fost lipsit de predecesori. Unii autori, plini de repulsie, anunțaseră înaintea lui emergența unei noi tipologii umane (în Așa grăit-a Zarathustra, de exemplu, Nietzsche o numea „Ultimul om“), dar gânditorul Ortega nu este, din nici un punct de vedere, un produs derivat. Omul său de masă descinde din burghezul de secol XIX, așa cum era văzut acesta de artiștii de atunci – micii afaceriști și figurile politice de provincie ale lui Stendhal, Monsieur Homais din Doamna Bovary de Flaubert, adoratorii dostoievskieni ai lui Baal. Iată câțiva scriitori care se numără printre predecesorii d-lui Ortega, iar acesta din urmă vede secolul XX, măcar în parte, din perspectiva lor. O tipologie umană redusă și fatalmente desfigurată, o nouă forță în lume, care numără sute de milioane de indivizi, a ajuns să domine civilizația modernă.

Nu trebuie să citești decât o pagină scrisă de Ortega pentru a înțelege că este un autor pe de-a întregul de-sine-stătător. A citit mult, dar nu imită pe nimeni. Scriitorul francez David Mata scria despre el recent, în Encounter, că este „... un izvor, un pârâu. Este atât de lipsit de pedanterie, atât de nebombastic, încât abia dacă aduce cu un filosof tradițional; pare atât de transparent, încât ai zice că nu e nimic, dar nimic altceva, decât lumină. Peste orice temă asupra căreia cugetă... răspândește o luminozitate de miez al zilei, în care prejudecățile, idolii tribului, entelehiile – toate se dizolvă“. Și, cu toate că este un european civilizat, un grand européen⁴⁹³, lumina răspândită de el este exclusiv spaniolă.

[1985]

Cititorul barbar civilizat

Ca locuitor al Vestului Mijlociu, fiul unor părinți imigranți, am recunoscut de la o vârstă fragedă faptul că eram chemat să decid eu însumi în ce măsură originilor mele evreiești, mediului în care trăiam (circumstanțele accidentale care mă aduseseră la Chicago) și educației primite aveam să le îngădui să-mi determine cursul vieții. Nu intenționeam să fiu într-un tot dependent de istorie și cultură. Dependența deplină ar fi însemnat, fără doar și poate, că eram sortit eșecului. Cea mai obișnuită învățătură a lumii civilizate din vremurile noastre poate fi formulată simplu: „Spune-mi de unde vii, ca să-ți spun cine ești“. Nici nu se punea problema ca metropola Chicago să mă formeze după chipul și asemănarea ei, cu acordul familiei mele extinse, care abia aștepta să se americanizeze odată. Înainte să fiu capabil de-a gândi limpede, rezistența mea față de ponderea materială a metropolei a luat forma obstinației. Nu știu să spun de ce nu voiam să mă las transformat în produsul unui mediu anume. Dar lucrativul, utilitarul, prudența, spiritul afacerilor mă lăsau rece.

Mama mea și-ar fi dorit să mă fac scripcar sau, dacă nu asta, atunci rabin. Aveam de ales între a cânta la vioară la cinele de la Palmer⁴⁹⁴ și a dirija o sinagogă. În familiile evreiești tradiționale, ortodoxe, băieții mici erau învățați să traducă Geneza și Exodul, așa încât m-aș fi putut îndrepta foarte ușor către rabinat, dacă lumea largă, lumea străzilor, nu mi s-ar fi părut așa de seducătoare. Și-apoi, o viață de respect pios nu era pentru mine. Începusem, încă de foarte mic, să citesc de zor, și repede m-am trezit deturnat de la religia străveche. Deși foarte reticent, până la urmă, tatăl meu a fost de acord să mă lase, când aveam șaptesprezece ani, să intru la universitate, unde am fost un student nu doar entuziast (incitat la nebunie), dar și nestatornic și îndărătnic. Mă-nscrisesem la cursuri de economie, în schimb ce făceam? – tot timpul mi-l petreceam citindu-i pe Ibsen și Bernard Shaw. M-am înscris la un curs de poezie, dar m-au plictisit repede metrica și strofele, și mi-am îndreptat la fel de repede atenția către Memoriile unui revoluționar, de Kropotkin, și Ce-i de făcut?, de Lenin. Aveam gusturile și obișnuințele unui scriitor. Preferam să citesc poezie de unul singur, fără beneficiile cursurilor despre cezură. Ca să-mi odihnesc puțin ochii înroșiți de-atâtea lecturi, jucam biliard și ping-pong la clubul bărbaților.

Curând am realizat că, în viziunea unor gânditori europeni avansați, așteptările culturale ale unui tânăr din Chicago, adică dintr-un centru al materialismului brutal, erau sortite dezamăgirii. Punând laolaltă abatoarele, oțelăriile, depozitele de mărfuri, barăcile primitive ale satelor industriale dispuse ca un brâu în jurul orașului, perspectivele sumbre ale districtului financiar, terenurile de baseball și ringurile de box, politicienii-roboti, războaiele dintre bande din perioada Prohibiției⁴⁹⁵, obțineai o copertă cartonată a întunecimii „social-darwiniste“, impenetrabilă pentru orice rază ar fi trimis cultura către ea. Fără speranță, după judecata unor englezi, francezi, germani și italieni de înalt rafinament, purtătorii de cuvânt ai artei în ipostazele ei moderne cele mai avansate. Unii dintre acești observatori străini considerau că America se bucura de multe avantaje în fața Europei. Era mai productivă, mai energică, mai liberă și, în mare măsură, imună la politica patogenă și războaiele ruinante; în schimb, când venea vorba de artă, vorba lui Wyndham Lewis, ar fi fost mai bine să te naști eschimos, decât un presbiterian din Minnesota, care să vrea să se facă pictor.

Europenii civilizați, adeseori excepțional de liberi de prejudecățile de clasă din propriile țări, și-au putut concentra, într-un mod foarte convenabil pentru ei, părtinirile nu într-un totuși însușite, pe tărâmul tuturor libertăților, Statele Unite. Ceva, totuși, nimeni n-a fost capabil să prevadă: faptul că destinul tuturor țărilor civilizate era să se coboare la un banal cosmopolitism și că slăbirea lamentabilă a ramurilor mai vechi ale civilizației avea să deschidă noi oportunități și să ne elibereze de acea dependență de istorie și cultură – un beneficiu ascuns al declinului. Să ne interpretăm propriile circumstanțe cu cât mai multă profunzime – nu de asta suntem aici, noi, ființele umane? Când nucleul central nu rezistă, și marile structuri se prăbușesc, omul are posibilitatea să vadă unele dintre adevărurile pe care acestea i le ascundeau. Premise demult acceptate ajung să fie supuse revizuirii, și cărți vechi – să fie citite într-o lumină nouă.

Și dintre ale mele, multe par acum, privite retrospectiv, niște comedii ale cititului cu ample trimiteri. Henderson⁴⁹⁶, care se închipuie un Caliban⁴⁹⁷ american, urcă pe scara din biblioteca vechiului conac moștenit, ca să caute pasaje marcate în cărțile tatălui său, un Prospero care nu și-a putut ierta fiul niciodată, pentru cât de barbar este. Humboldt-poetul⁴⁹⁸, grozăvind-se cu baraca lui din hinterlandul steril și cretos al statului New Jersey, citează din

Macbeth: „Frumos e-așezat acest castel“⁴⁹⁹. Augie March⁵⁰⁰ descoperă seria de Clasici de la Harvard într-o cutie de sub patul lui Einhorn. De ce era tot acest atașament față de cultura înaltă atât de amuzant? Păi, în primul rând, societatea americană o luase deja într-o altă direcție. În generozitatea-i fără noimă, îi dăduse lui Humboldt un Buick cu patru găuri de ventilație, ca să aibă cu ce merge pe drumurile de țară, când el se gândea la Yeats, Eliot și Proust, scriitorii lui preferați. În ochii concetățenilor săi americani, era deja pierdut, Dumnezeu să-l aibă-n grijă.

Un alt motiv de râs – ori, mai degrabă, de rânjet – este că eforturile cele mai sincere ale intelectualilor de-a ne lumina, cărțile pe care le-au scris pentru noi, au condus, majoritatea, la deșerturi întregi de abstracțiune. După mulți ani de studiu atent și sânguincios, rămânem, în cel mai bun caz, cu sisteme de opinie și formule, care ne ascund realitatea. Judecata personală e dezafectată, dezaxată de împrumuturile teoretice. Cu alte cuvinte, suntem sortiți să ne arătăm sceptici chiar și în privința învățăturii. Ca niște barbari hibridi ce suntem, ne-am pus încrederea în intelectuali, să ne spună ei ce anume este orișice, ne-am împăcat cu limbajul mental inventat al „explicațiilor de autoritate“, pe care ni le-au dat. Până la urmă, însă, omul trebuie să-și țină-n frâu propria experiență. Cu disperare încearcă să-și afle ajutorul în cărți, dar asta nu-i folosește la nimic, de vreme ce, după cum observa Kafka, viața făcută prizonieră a unei cărți este „precum o pasăre cântătoare într-o colivie“.

Susținând asemenea vederi, mă găsesc, așa cum se spune, între ciocan și nicovală. Observatorii europeni mă clasifică, uneori, ca fiind o curiozitate hibridă, nici pe de-a întregul american și nici european cum s-ar cuveni, burdușit de citate din filosofii, istoricii și poeții, pe care i-am consumat de-a valma, în bârlogul meu din Vestul Mijlociu. Bineînțeles că sunt un autodidact, cum sunt întotdeauna scriitorii moderni. Acel nou-venit plin de spirit, romancierul de secol XIX, ghicea, îndrăzne, presupunea curajos. Inteligența independentă le-a sintetizat pe toate: „Lumea – declara Balzac – îmi aparține, pentru c-o înțeleg“.

Dintr-o perspectivă diferită, cititorii americani obiectează, uneori, la ceea ce ei numesc un soi de străinism în cărțile mele. Pomenesc de scriitori din Lumea Veche, îmi dau aere de superioritate și par s-o fac pe nebunul. Sunt

gata să le conced că sunt, ici și colo, probabil greu de citit – și am toate șansele să devin și mai greu de citit, pe măsură ce analfabetismul publicului proliferază. Nu e niciodată o sarcină ușoară să le iei măsura mentală cititorilor tăi. Sunt lucruri pe care oamenii ar trebui să le știe, dacă se apucă de citit cărți în general, și, din respect față de ei, sau pentru a fi salvate aparențele, se cuvine să presupui că sunt mai familiarizați cu istoria secolului XX, decât ar fi, în mod obiectiv, justificat. Și-apoi, o anumită unitate psihică este mereu considerată de scriitori de la sine înțeleasă: „Ceilalți sunt, în esență, ca mine, iar eu sunt, în linii mari, ca ei, cu câteva diferențe mărunte în plus ori în minus“. O scriere este un fel de ofrandă. O aduci la altar și speri să fie primită. Te rogi, în principiu, ca o eventuală respingere să nu-ți provoace un acces de furie și să nu te transforme într-un Cain⁵⁰¹. Poate că, naiv cum ești, îți produci bogățiile preferate și le pui unele peste altele, îngrămădite la-ntâmplare. Cei care nu le recunosc imediat valoarea poate c-o vor accepta mai târziu. Și nu întotdeauna simți că scrii pentru vreunul dintre contemporanii tăi. Se prea poate să nu se fi născut încă aceia care te vor citi cu adevărat și ca tocmai cărțile tale să-i facă să se materializeze.

Sunt momente în care mă distrez, luându-l peste picior pe americanul educat. Herzog⁵⁰², de pildă, urma să fie un roman comic: un absolvent cu doctorat de la o bună universitate americană disperă, când soția îl părăsește pentru altul. Este cuprins de un acces epistolar, și începe să le scrie o serie de scrisori îndurerate, usturătoare, ironice, pizmuitoare nu numai prietenilor și cunoscuților săi, ci și unor oameni mari, giganților gândirii, care i-au format mintea. Ce-i rămâne de făcut într-un asemenea moment de cumpănă, să ia de pe raft cărțile lui Aristotel sau Spinoza și să se năpustească-n ele, căutând consolare și soluții în paginile lor? Bărbatul copleșit încearcă să se repună pe picioare și-și interpretează experiența, își explică viața și devine în mod clar conștient de absurditatea unui asemenea efort. „Ceea ce-i trebuie acestei țări – scrie, în cele din urmă, sucombând în fața lipsei de noimă a propriei stări – este o bună sinteză de cinci parale.“ Aici, îl parafrazează pe d-l Marshall, vicepreședintele lui Woodrow Wilson, care zisese, în perioada Marelui Război: „Ceea ce-i trebuie acestei țări este un trabuc zdravăn de cinci cenți“⁵⁰³.

Dintre cei care au citit Herzog, unii s-au plâns că este o carte dificilă. Oricâtă compasiune ar fi resimțit față de bietul profesor de istorie nefericit și, totuși, comic, din când în când erau descurajați de scrisorile sale mult prea lungi și erudite. Unora li se părea că erau supuși unui examen complicat, sub forma unui curs recapitulativ de istorie intelectuală, și că nu era frumos din partea mea să amestec spiritul și compasiunea cu obscuritatea și pedanteria. Dar eu râdeam de pedanterie! Mi-au replicat: „Dacă scopul tău a fost acesta, n-ai reușit întru totul. Unii dintre cititorii tăi s-au gândit că-i puneai în fața unei provocări, oarecum asemănătoare unei curse cu obstacole sau vreunui careu de cuvinte încrucișate pentru snobi sau pentru membrii clubului MENSA⁵⁰⁴“. Câțiva poate că vor fi fost flatați, dar altora nu le-a plăcut sentimentul că erau supuși unui test. Oamenii își rezervă cea mai bună gândire pentru specializările din profesiile lor și, pe locul al doilea, pentru chestiunile serioase cu care se confruntă cetățeanul vigilent – economia, politica, eliminarea deșeurilor nucleare et cetera. Odată sfârșită ziua de lucru, vor să fie distrați. Nu pot să priceapă de ce distracțiile lor n-ar fi chiar așa, pur și simplu, distractive, și, în anumite privințe, sunt de acord cu ei, pentru că și eu, când îl citesc pe Montaigne, cum fac uneori, am tendința să sar peste lungile-i citate din clasici, care-mi pun la-ncercare, într-o oarecare măsură, latina din liceu – plus că nu e deloc amuzant să te trezești expediat înapoi în anii de liceu.

Dar să termin cu Herzog: intenția mea era ca romanul să demonstreze cât de puțină forță îi oferă „studiile superioare“ omului aflat la necaz. În cele din urmă, își dă seama că n-are nici un fel de studii despre cum să-și ducă viața. La universitate, era cineva care să-l învețe cum să procedeze când avea nevoi sexuale, sau cu femeile, sau în materie de familie? Și-atunci, se-ntoarce, cum se spune la unele jocuri, de unde a plecat; sau, cum îmi spuneam eu, în timp ce scriam cartea, la un punct oarecare primordial de echilibru. Starea de confuzie în care se găsește Herzog e de-a dreptul barbară. Păi, cum altfel ar putea fi? Dar există un punct în care, ajutat de simțul său în privința comicului, se dovedește capabil să stea bine înfipt pe picioare. La nivelul de apogeu al confuziei, tot i-a mai rămas deschis un canal de comunicare cu sufletul. Poate că e greu de găsit, pentru c-a fost înecat în buruieni până la vârsta mijlocie, și unele dintre cele mai sălbatice tufișuri care-l înconjoară își au rădăcinile în ceea ce ne-am obișnuit să descriem ca fiind educația primită. Dar canalul respectiv este mereu la locul

său, și de noi depinde să-l menținem deschis, ca să avem acces întotdeauna la cea mai profundă parte a persoanei noastre – la partea din noi, care știe că o conștiință mai înaltă ne ajută să facem judecățile ultime și să punem ordine în toate lucrurile.

Independența conștiinței respective, care e suficient de puternică, încât să fie imună la vacarmul istoriei și la distragerile de atenție datorate spațiului nostru înconjurător imediat – la ea se referă lupta cea mare a vieții. Sufletul trebuie să-și găsească și să-și mențină ferm poziția împotriva forțelor ostile, întruchipate uneori în acele idei care-i neagă frecvent însăși existența, ba chiar caută, adeseori, să i-o anuleze pe de-a întregul.

[1987]

Conferință: un scriitor evreu în America

Mai întâi, câteva cuvinte introductive despre titlul acestei prelegeri: se referă la unele aspecte ale istoriei mele și la existența reală a persoanei din spatele istoriei respective. Ideea unei persoane reale a fost supusă de gânditorii moderniști, postmoderniști și post-postmoderniști unor teste care-ți readuc în minte utilizarea unor momâi de către inginerii care simulează coliziuni între automobile și prăbușiri de avioane – manechinele sunt dezmembrate chiar în fața ochilor noștri sau calcinate de șuvoaie aprinse de combustibil de avion.

„Problema identității“ l-a lezat și apăsător pe intelectul modern. Ce treabă am eu, atunci, dată fiind această „nouă căutare“ a individului (într-un cuvânt, a fiecăruia dintre noi), sprijinită de mentori existențialiști, deconstrucționiști și nihiliști foarte influenți, să vorbesc despre personalitatea mea și despre istoria mea? Adevărul este că nici un drept de acest fel nu poate fi apărat la modul formal de un scriitor – un romancier –, care, în tot cazul, n-ar avea nici timpul, nici competența metafizică de a se achita de sarcină. Tot ce am de spus este că filosofi și critici învățați au ridicat anumite întrebări, care poate că n-ar trebui ridicate, întrebări sinistre, pe care le asociez cu o provocare și mai sinistă, și anume provocarea dreptului fiecăruia de a exista sub orice formă.

Filosoful Morris R. Cohen a fost întrebat odată de un student: „Domnule profesor, eu de unde știu că exist?“, la care el a răspuns: „I-auzi. Dar cine întreabă?“

Grație profesorului Cohen, simt că mă aflu pe un teren mai solid și că pot face și acum ce am făcut practic toată viața: să mă-ntorc instinctiv la conștiința mea dintâi, care mi s-a părut dintotdeauna cea mai concretă și mai ușor accesibilă. Pentru oamenii care nu au acces la o asemenea conștiință esențială, nu există mistere. Analistii lingvistici își propun să desființeze toate misterele – pretinse mistere, așa le spun. Și totuși, faptele trebuie respectate, și este un fapt că, din motive pentru care nu am explicație, conștiința mea dintâi are o istorie îndelungată, neîntreruptă. Nu știu nici cum să-mi justific atașamentul plin de credință față de ea. Tot ce

pot spune este că e un fapt, și mă-ntreb de ce-ar simți cineva nevoia să-i pună la îndoială realitatea. Dar lumea noastră mentală băgăcioasă pune la îndoială toate realitățile asemănătoare. Lumea conștiinței cu adevărat moderne, școlite, avansate, suspectează conștiința esențială, pe care eu, cel puțin, o consider un fapt, c-ar fi neautentică și, probabil, înșelătoare.

Vă voi cere, deocamdată, să credeți că eu am dreptate, iar lumea pe care o numesc mentală și băgăcioasă este cea care se-nșală.

Așadar, în conștiința mea dintâi, printre altele, eram evreu, fiul unor imigranți evrei. La noi acasă, părinții vorbeau între ei rusește; noi, copiii, vorbeam idiș cu ei și engleză între noi. La vârsta de patru ani, am început să citim Vechiul Testament în ebraică, să respectăm obiceiurile evreiești – unele dintre ele, niște superstiții – și să recităm binecuvântări și rugăciuni cât era ziua de lungă. Pentru c-a trebuit să-nvăț pe dinafară cea mai mare parte a cărții Genezei, conștiința mea dintâi a fost aceea a unui cosmos, iar în cosmosul acela, eram evreu. Presupun că s-ar cuveni să folosesc termenul arhaic pentru o reprezentare a lumii de felul celei pe care o aveam – arhaică, preistorică. Acesta mi-a fost „datul“, și n-ar folosi la nimic să mă confrunt cu el, să-ncerc să mi-l revizuiesc sau să mi-l șterg cu buretele.

O credință milenară într-un Dumnezeu Sfânt ar putea spori profunzimea sufletului, dar este și evident arhaică, iar influențele moderne aveau să mă aducă rapid la ordinea zilei și să-mi dezvăluie cât de perimate erau originile mele. Să renunț la respectivele origini, mi s-a părut, însă, dintotdeauna, ceva de-a dreptul imposibil. Ar fi fost o trădare a conștiinței mele dintâi să caut să mă dez-evreiesc. Poți fi tentat să treci dincolo de datul propriu și să inventezi ceva mai bun, să-ncerci să reintri în viață de la un punct mai avantajos. În America, este un lucru banal, cu toții am văzut întâmplându-se așa ceva, iar în multe cazuri, cu mare inventivitate. Dar mie, cel puțin, un asemenea gând nici măcar nu mi-a trecut prin cap vreodată. Prin urmare, chiar dacă eram arhaic, am evitat ororile unei crize identitare.

Au existat, în schimb, alte crize pe care le-am avut de înfruntat. Elev de liceu fiind, când am citit Declinul Occidentului, am aflat că, în viziunea lui Spengler, civilizația noastră era una faustică și că noi, evreii, eram niște magi, supraviețuitori și reprezentanți ai unei tipologii mai timpurii, absolut incapabili să cuprindem spiritul faustic – adică pe creatorul mării civilizații

a Occidentului –, niște străini ale căror strategii de adaptare sau mimetisme se bazau pe metodele oarbe ale supraviețuirii sau pe amăgiri. Altfel spus, Disraeli, adeseori numit cel mai mare dintre toți oamenii de stat ai secolului XIX, de fapt, habar n-avea ce făcea. Nu era în stare să se integreze firesc în spiritul englezilor, drept care numai prin strădanie și artificiu reușea.

Citind asta, m-am simțit profund lezat. I-am invidiat pe faustici și mi-am blestemat ghinionul. Mă pregătisem să devin parte a unei civilizații, și iată că unul dintre cei mai de frunte interpreți ai civilizației respective – Spengler era un autor de succes internațional – îmi spunea că eram descalificat prin simpla mea ereditate. Nu spunea și că trebuia să fiu lichidat fizic, motiv pentru care puteam să-i fiu recunoscător. Numai că proclama sus și tare că evreii erau niște fosile, arhaici din punct de vedere spiritual, iar asta, în sine, era totuna cu o moarte mai altfel. Totuși, eu eram un evreu american, și nu vreun evreu german sau evreu francez, iar în America, totul era diferit. Intuiția mea de puștan îmi spunea că America, sursa luminată a unei ordini liberale, putea reprezenta o nouă cale pentru civilizație, lăsându-i în urmă pe-acei faustici. Așa încât, ceea ce erau magii pentru faustici, puteau foarte bine să fie fausticii pentru americani. Prin asemenea mijloace ingenioase, am reușit să-l țin la distanță pe Spengler.

Mai târziu, am observat un soi de darwinism în soiul lui de istorie – omenirea înainta prin etape evolutive. Nu m-am putut împăca deloc, la muzeul de istorie naturală, cu pterodactilii și amoniții înconjurători, cu faptul că mă aflam pe o strapontină evolutivă uitată. Nu mă leza cu nimic faptul de-a mă închipui într-un muzeu. Dimpotrivă, mi-am dat seama că n-aveam ce să caut acolo.

Deși mi-am început această prelegere fără o perspectivă potrivită, încep acum să văd în ea o anumită intenționalitate. Condiția pe care o analizez este aceea a unui tânăr american, care descoperea, pe la finele anilor 1930, că era un fel de scriitor și începea să se gândească la ce avea de făcut în această situație, la cum să se poziționeze, la cum să combine între ele cele trei fapte: a fi evreu, a fi american și a fi scriitor. Nu toată lumea vede cu ochi buni un asemenea proiect. Respectivul tânăr era pus sub semnul întrebării din toate părțile. Reprezentanții majorității protestante voiau să vadă ce anume îl recomanda. Cu mai puțină ostilitate fățișă, pentru că erau

mânați de mai mult snobism, englezii voiau să știe cine era – sau cine credea el că era. Mai târziu, editorii francezi îi încredințau cărțile, în mod invariabil, unor traducători evrei.

Și evreii încearcă să-l situeze undeva. Este, oare, prea evreu? Este suficient de evreu? Este bun sau rău pentru evrei? Evreii din afaceri sau din politică se-ntreabă: „Trebuie neapărat să citim la nesfârșit despre nenorociții lui de evrei?” Criticii evrei îl iau la puricat cu o tăioșenie anume – au propriile securi de lustruit. Ca fii ai unor imigranți evrei, descendenții celor care trâncăneau și cârâiau, făcând să i se strepezească dinții lui Henry James, când vizita zona Lower East Side, ei se acuză singuri, în taină, de infatuare, când scriu despre Emerson, Walt Whitman sau Matthew Arnold. În opinia mea, de vreme ce Henry James și Henry Adams nu au ezitat să-și exprime aversiunea față de evrei, nu există nici un motiv ca evreii, chiar dacă resimt un absolut respect față de acești maeștri, să nu se simtă liberi să scrie despre ei după cum îi taie capul. A-i lăsa pe toți acești WASP⁵⁰⁵-i americani ostili să determine ei, o dată pentru totdeauna, care este psihicul american, a nu le provoca vederile, acolo unde vederile respective sunt înguste, sau a primi cu seninătate infecțiile și otrăvurile cu iz rasial europene – ar însemna lipsă de loialitate și recunoașterea lașității.

În schimb, nu poți fi eroină întruna, și au existat momente în care umbrele din cartierul Brownsville, din Brooklyn, și de pe strada Delancey, din Lower East Side, îi înconjurau pe iubitorii evrei ai literaturii americane și când aceștia se-ntrebau cu tristețe ce-ar fi crezut unii ca T.S. Eliot sau Edmund Wilson despre ei. Printre contemporanii mei evrei, nu puțini poeți au cochetat cu anglicanismul, iar alții au născocit alte și alte trucuri, eschivări, vicleșuguri și costumații. Pe mine, mă scoteau din sărite asemenea lucruri. Dacă aristocrații din categoria WASP voiau să mă considere un braconier ovrei pe moșiile lor culturale prețioase, treaba lor.

În spiritul acesta sfidător am scris Aventurile lui Augie March și Henderson, regele ploii: „Sunt un american“ et cetera. Dar, bineînțeles, nu eram chiar atât de slab de minte, încât să-mi închipui că lămurisem satisfăcător anumite întrebări persistente și fatale. Acestea mi-au fost azvârlite în față iar și iar de toată lumea, inclusiv de scriitori și gânditori evrei, pentru care nutream o mare stimă. Demult, în anii 1950, l-am vizitat pe Shmuel

Agnon⁵⁰⁶ la Ierusalim, și, în timp ce stăteam și beam ceai, conversând în idiș, m-a întrebat dacă fusesem deja tradus în ebraică. Nu fusesem, până atunci. Mi-a spus, cu o șiretenie adorabilă, că era mare păcat. „Limba Diasporei nu va dura“, mi-a dat asigurări. Am simțit atunci că eternitatea plutea pe undeva, pe deasupra mea, și mi-am dat seama de cât de ne semnificativ eram. Totuși, nu mi-am pierdut cu desăvârșire prezența de spirit și, ca să-i alimentez înțelepciunea și să mențin conversația vie, l-am întrebat: „Ce-o să se-ntâmple, atunci, cu poeți ca bietul Heine⁵⁰⁷?“ La care, Agnon mi-a replicat: „Heine a căpătat o splendidă traducere în ebraică, așa încât are asigurată supraviețuirea“.

Agnon insista, de bună seamă, că ebraica este limba potrivită pentru un scriitor evreu. Nu mi-am bătut capul să-l contrazic în această privință. Nu eram în situația de a-mi șterge cu buretele viața întreagă de până atunci, ca s-o iau de la capăt în ebraică. Agnon, însă, nici nu se aștepta să fac așa ceva. Fără urmă de rea intenție, tot ce făcea era să-mi îndrepte atenția către anumite capitole din istoria evreilor. Mă-mbrobodea, în maniera cea mai dulce cu putință.

Gershom Scholem, ale cărui cărți le admir, s-a purtat cu mai puțină blândețe. Mi s-a spus că-l înfuriase, de-a dreptul, o afirmație pe care aș fi făcut-o eu în 1976, când mi s-a decernat Premiul Nobel. Am fost citat în ziare, cum c-aș fi spus că sunt scriitor american și sunt evreu. Poate că s-ar fi convenit să spun că sunt evreu și sunt scriitor american. Scholem fiind unul dintre cei mai mari învățați ai secolului, îmi pare rău că l-am ofensat, dar, după ce am făcut această plecăciune în direcția lui, îmi permit să spun că întrebarea mă trimite cu gândul la ceea ce erau întrebați copiii mici de către musafirii neinspirăți din zilele de duminică: „Pe cine iubești mai mult, pe tatăl sau pe mama?“ Recunosc: le-am răspuns reporterilor, fără să mă gândesc prea mult, că „Scriitor în primul rând, evreu abia pe urmă“.

Din motive lesne de înțeles, Scholem de îndată m-a plasat în rândurile acelor evrei germani care au făcut orice le stătea în puteri, ca să se lase asimilați, și despre care Lionel Abel scrie, în Foliile intelectuale⁵⁰⁸: „Cultura germană a fost cultura lumii neamurilor⁵⁰⁹“, cea mai demnă de admirație. Tragedia evreilor germani, spune Scholem – pentru că Abel se referă și la

el, în acest pasaj –, a fost aceea că „au fost distruși de mișcarea politică naționalistă din sânul națiunii pe care o apreciau cel mai mult“.

Această chestiune, la fel ca multe altele care-i privesc pe evrei, este mai profundă și mai tragică, decât ar putea părea la prima vedere. O voi aborda și eu, din perspectiva mea, a unui scriitor american evreu, și voi îndrepta discuția înapoi către Agnon, care mă-mbrobodea în felul său atât de dulce, în privința limbilor pe cale de dispariție ale Diasporei. Limba fiecăruia este un reper spiritual – în care spiritul aceluia își are sălașul. Dacă te naști în America, toate comunicările esențiale, cele mai profunde comunicări cu tine însuți, le faci în engleză – în engleza vorbită în America. Nici nu minți, nici nu spui adevărul în vreo altă limbă. Nu poți emite nici o părere fundamentală, decât în engleza americană. Nu poți reflecta la propria moarte în ebraică sau în franceză. Engleza este principalul instrument al umanității tale. Chiar și când ușile camerelor de gazare se închideau în urma lor, mulți evrei germani, care-și înălțau glasurile către Dumnezeu pentru o ultimă oară, i se adresau inevitabil în limba celor care se pregăteau să-i omoare – pentru că alta nu aveau.

O asemenea conștientizare se afla în spatele avertismentului tachinant al lui Agnon. Maniera lui evreiască de-a fi serios cu mine era tocmai tachinarea. Sustinea că sufletul evreului trebuie să-i întoarcă spatele Europei și să contemple hochma – înțelepciunea – în liniștea edenică a Tărâmului Făgăduinței. Bine, dar evreii nu pot nici să suporte, nici să-și permită să se limiteze la Tărâmul Făgăduinței. Nici măcar aceia care practică aliyah – migrația către statul Israel – nu pot sta fără știința, fără cultura, fără finanțele și fără tehnologia Occidentului. Cât de agreabil ar fi fost să studiez înțelepciunea la picioarele lui Agnon! Cam asta mi-a și spus, în idiș: dac-aș fi știut suficientă ebraică, încât să-l înțeleg, poate că mi-aș fi dorit să-l revăd (ihr volt noch mir gebenkgt). După chinurile de coșmar ale nazismului, am fi putut, în sfârșit, să ne așezăm comod împreună și s-așteptăm reinstaurarea împărăției lui Dumnezeu.

Mi s-a părut a fi o viziune literară nu numai a unui evreu, ci și a evreilor europeni. Evreii din Europa sunt bine primiți în aproape orice domeniu al cunoașterii, dar, dacă sunt artiști, se ciocnesc inevitabil de-o barieră națională sau rasială. Sub o formă sau alta, ajung să fie respinși de

wagnerism⁵¹⁰. Goethe era infinit mai rezonabil și mai echilibrat decât Wagner; și totuși, a scris și el, în cartea a treia din Wilhelm Meister: „Nu tolerăm nici un evreu printre noi; cum am putea să-i concedem fie și o parte din cultura cea mai înaltă, ale cărei origini și tradiții le respinge?” Iar Nietzsche a scris, în Dincolo de bine și de rău⁵¹¹: „N-am cunoscut până acum vreun german care să aibă o atitudine favorabilă față de evrei“. Și nu vedea în asta un compliment față de germani. Apoi, în 1953, Heidegger, descris de mulți ca fiind cel mai mare filosof al secolului XX, încă mai vorbea despre „adevărul intrinsec și măreția național-socialismului“.

Un loc în cultura cea mai înaltă, ale cărei origini evreul le respinge? Mai degrabă, cultura tradițională este cea tentată să respingă.

În Europa secolului XX, apar scriitorii așa-zisi *métèques* – și nu sunt deloc puțini. Termenul *métèque* e definit de dicționarele franțuzești cu sensul de „om din afară“, sau „străin rezident“ – și este peiorativ. În Dicționarul Oxford al limbii engleze, apare sub forma *metic*, deși nu este utilizat aici pe scară largă. Scriitorul Anthony Burgess vorbește despre *métèques* și-i face o puternică apologie scriitorului *métèque* – acel ne-indigen care, aflându-se la periferia unei limbi și a culturii care i-a dat naștere, este considerat lipsit de respect (așa pretind pedanții, cel puțin) față de regulile mai savante ale limbii și gramaticii engleze, față de „geniul limbii“. Pentru că, spune Burgess, geniul limbii engleze, fiind unul plastic, este în egală măsură pregătit să se ofere pe tavă unui *métèque* și unora care sunt puri din punctul de vedere al rasei și ortodocși la nivel gramatical: „Dacă e vorba să-i considerăm *métèques* pe polonezi și pe irlandezi, există motive de a presupune că așa-numiții *métèques* au făcut mai mult pentru limba engleză din secolul XX – însemnând c-au demonstrat de ce este limba realmente capabilă sau cum este limba engleză în realitate – decât oricare dintre literații pur-sânge, care se cramponează de regulile savante“.

Irlandezul lui Burgess e Joyce, polonezul său e Conrad, și putem lesne să-i adăugăm listei sale pe Apollinaire în limba franceză, pe Isaac Babel, Osip Mandelștam și Boris Pasternak în rusă, pe Franz Kafka în germană, pe Italo Svevo în italiană (triestină, de fapt) și, în bună măsură, pe V.S. Naipaul sau Vladimir Nabokov. Realitatea este că nu-i ușor, în această epocă a

cosmopolitismului, să fie dați la o parte așa-numiții *métèques* din literatura modernă, fără a o lăsa foarte subțire.

L-aș fi putut întreba pe Agnon cât de bine fusese tradus arabul Maimonide⁵¹² în ebraică. Mi-a lipsit prezența de spirit atunci, drept care, chiar și aici, remarca mea este oarecum deplasată.

În Statele Unite, un pământ al străinilor care sunt, sau poate nu sunt, pe cale de-a forma o tipologie națională (cine poate prezice cum se vor brodi lucrurile până la urmă?), un termen ca *métèque* sau *metic* este inaplicabil. Reînnoirea purității tribului a fost un proiect francezesc, iar omul a cărui franceză li se pare acceptabilă francezilor este, cel puțin în procesul vorbirii, un pretendent la statutul de aristocrat. Dar New Yorkul neamurilor și Bostonul brahmanilor nu au dominat niciodată vorbirea din America, iar pretențiile de aristocratism ale celor de pe Coasta de Est le dădeau celor din restul țării un bun motiv de râs. Și totuși, când propriii noștri *métèques* – descendenți ai imigranților evrei, italieni și armeni – s-au apucat, după Primul Război Mondial, să scrie romane, au provocat o mare tulburare, iar în unele sectoare, chiar o stare de alarmă și de mânie.

Irving Howe nota, într-o rememorare despre vremea când publica în *Partisan Review*, că „reprezentanți ai elitei intelectuale indigene... considerau insuportabilă faima fie și modestă a scriitorilor newyorkezi. Curând, au început să bombăne că puritatea limbajului și a spiritului americane era contaminată de străzile New Yorkului... Antisemitismul devenise rău-famat la nivel public în anii de după Holocaust, după ce un strat subțire de rușine se-ntinsese peste conștiința civilizată; dar asta nu însemna cătuși de puțin că nu-știu-căror scriitori indigeni... le-ar fi lipsit vocabularul de folosință numai în cadru privat, despre acei uzurpatori de la New York, acei șmecheri din Bronx și din Brooklyn, care-și propuneau să remodeleze viața literară americană. Când a sărit la gâtul scriitorilor evrei într-o emisiune televizată, mai târziu, Truman Capote a dovedit curajul dezmățat de-a spune fățiș ceea ce domnii mai precauți nu spuneau decât cu mare grijă, numai între ei“.

Capote spunea că o mafie evreiască pune stăpânire pe literatura americană și pe lumea editorială de la New York. Într-o carte ulterioară, avea să scrie că evreii ar fi trebuit împăiați și expuși într-un muzeu de istorie naturală.

Le datorez prea mult unor scriitori precum R.P. Warren, care s-a purtat foarte generos cu mine, când abia porneam la drum, lui John Berryman, John Cheever și altor poeți, romancieri și critici de origine americană, ca să mă plâng de-a fi fost neglijat, discriminat sau insultat. Cei mai mulți americani te judecau în funcție de meritele pe care le aveai, și, pentru cei mai mulți cititori, prea puțin conta unde anume se născuseră părinții tăi.

Și totuși, un scriitor evreu nu-și putea permite să nu-și bage-n seamă detractorii. Trebuia să-ngroașe obrazul, fără să se mânie, când auzea cum un poet, pentru care avea o mare admirație, spunea că America devenise tărâmul broscarilor și-al jidanilor; sau pe altul, o figură literară și mai celebră, numindu-i pe conaționalii săi evrei marii criminali, care-și impuseseră politica de dobânzi în dauna bietelor neamuri îndelung suferitoare, care-i dăduseră brânci omenirii în război, și despre goyim⁵¹³, că erau ca vitele mânate spre abatoare de jidovi. În opinia poetului de frunte al propriei generații, numărul necredincioșilor evrei trebuia restricționat, într-o societate creștină.

Atitudinea potrivită, pe care trebuia s-o adopte un evreu, era, parafrazându-l pe Nietzsche, spernere se sperni – să disprețuiască, disprețuit fiind.

Oricât de neplăcut ar putea părea fenomenul în momentele de sensibilitate, rareori este mai mult decât banal. Disprețul pentru evrei a reprezentat calea cea mai la îndemână, pentru literații din categoria WASP, de-a se identifica pe ei înșiși cu marea tradiție. Și-apoi, este ca un fel de opțiune ereditară, pe care ne-evreii și-o pot exercita la un moment dat, când realizează că se bucură de dreptul înnăscut de-a hotărî dacă sunt pentru evrei sau împotriva lor. (Evreii nu se bucură de un asemenea drept.) La începutul secolului, dreptul acesta le-a oferit ocazia de-a lua partea grupărilor intelectuale distinse ale dreptei. Cât de bine putea fi, dacă proveneau din Idaho sau din Missouri, să te identifice cu Maurras și cu anti-dreyfusarzii⁵¹⁴!

Lui Henry Adams îi plăcea deosebit de mult Drumont, gazetarul anti-dreyfusard. Chiar și mințile cele mai luminate, dacă le cercetezi îndeaproape, au cotloane care sunt nelalocul lor. Ca un exemplu de atare bizarerie, propun remarca făcută de W.H. Auden către Karl Shapiro, după ce lui Ezra Pound i s-a decernat premiul Bollingen⁵¹⁵: „Fiecare este antisemit uneori“. Chiar așa e. Știm cu toții asta, și suntem gata să le trecem cu

vederea câte o asemenea scăpare preferațiilor noastre, mai ales acelor care, în linii mari, sunt atât de lipsiți de prejudecăți cum este Auden, cel mai degajat dintre poeții englezi moderni. În toate privințele importante, Auden a reprezentat o excepție, așa cum Capote a fost, în toate, banal, predictibil de josnic.

„Voiam să ne scuturăm de temerile și constrângerile lumii în care ne născuserăm – spunea Irving Howe, referindu-se la scriitorii evrei publicați de Partisan Review, în anii 1930 și 1940 –, dar, când ne ciocneam de zidurile de nepătruns ale politeții neamurilor, ne proclamam cu agresivitate «diferența», de parc-am fi ridicat calitatea de-a fi evreu la rangul de mare putere cosmopolită.“ După cum am văzut, neamurile nu erau chiar întotdeauna gentile⁵¹⁶. În rest, Howe are perfectă dreptate. Greșește numai când îi vede pe scriitorii evrei, care publicaseră în Partisan Review, ca fiind o grupare pe deplin unită, identificându-i drept „scriitorii de la New York“. Cel puțin doi dintre noi ne consideram de la Chicago, unde crescuserăm într-un mediu amestecat de polonezi, scandinavi, germani, irlandezi, italieni și evrei. Scriitorii de la New York proveneau din comunități predominant evreiești. Eu nu-mi dorisem, cel puțin, să fac parte din banda celor de la Partisan Review. Ca mulți alții dintre membrii acesteia, eram „un evreu emancipat, care nici nu se gândește să-și nege calitatea de evreu“, și presupun c-ar fi trebuit să mă consider un „cosmopolit“, dac-aș fi fost capabil să gândesc lămurit pe vremea respectivă.

Delmore Schwartz, pentru care nutream o mare considerație, scrisese un studiu în care-l numea „eroul internațional“ pe T.S. Eliot, poetul care definise în modul cel mai corect condiția existenței moderne: împuținare, decădere, înstrăinare, dezamăgire, declin – civilizația văzută dintr-o perspectivă clasică și aristocratică, totul încadrat de-o distinsă conștiință istorică. Eu nu mă potriveam nicicum aici. Adevărul este c-aș fi fost, după judecata lui Eliot, parte a decăderii și parte a motivului dezamăgirii sale. Nu era vorba c-aș fi avut rubedenii care să semene câtuși de puțin cu acea Rachel, née Rabinovici, care smulgea strugurii cu gheare ucigașe⁵¹⁷, dar mă simțeam ca-și-cum aș fi fost consemnat la un nivel de foarte jos în conștiința istorică a lui Eliot. Bineînțeles c-am rezistat și nu i-am cedat monopolul acestei prestigioase conștiințe. Am bănuț-o că n-ar fi fost de încredere și, cu toate ipostazele ei atrăgătoare și încântătoare, am

considerat-o mai sinistră decât nihilismul simplu al străzilor. Istorie? Cu siguranță, dar în versiunea cui – în cine să fi avut încredere că ne-ar fi rezumat-o?

În T.S. Eliot, în Joyce și-n celelalte figuri eminente ale generației lor, vedeam istoria după cum o înțeleseseră artiștii încă de la sfârșitul secolului XVIII – ca pe-o istorie romantică. Artiștii, chiar și cei mai radicali dintre ei, aveau propriile ortodoxii și vederi tradiționale despre istoria Occidentului. Am văzut în arta însăși, când s-a prezentat așa cum a putut, o sursă de noi probe, care nu confirmau neapărat judecata în privința civilizației moderne, formulată de cei mai prestigioși scriitori. Artă nu putea fi încorsetată de judecățile lor finale. Opiniile bătute-n cuie, care preîntâmpinau alte, viitoare, descoperiri, semănau, în mintea mea, cu o licitație măsluită.

Dar poate că-mi petrec prea mult timp gândindu-mă la mai-marii culturali, care-i dominau pe scriitori și domneau peste facultățile de limbă și literatură engleză și peste jurnalismul literar. O dictatură binevoitoare, inspirată de T.S. Eliot (cu o facțiune frustă, al cărei corifeu era Ezra Pound) și care se descria ca fiind tradiționalistă, era, de fapt, profund fascistă. Dar asemenea lucruri nu sunt, în ultimă instanță, foarte importante – nu fac decât să distragă atenția. Ceea ce ne este impus în virtutea nașterii și a mediului înconjurător – acelea sunt lucruri pe care suntem chemați să le depășim. Treaba scriitorului evreu, cum bine spune Karl Shapiro în cartea sa indispensabilă, intitulată *În apărarea ignoranței*⁵¹⁸, este să nu se plângă de societate, ci să depășească nivelul nemulțumirii.

Aceste chestiuni exclusiv sociale (neplăcute, incomode) sunt reduse la banalitate de povara zdrobitoare a experienței evreiești din vremurile noastre.

Citind volumul de amintiri ale lui Lionel Abel, *Foliile intelectuale*, am dat peste un pasaj interesant. Abel spune că, în timpul războiului, a auzit relatări despre teroarea nazistă și a văzut rapoarte despre lagărele de exterminare din Europa Răsăriteană: „Dar nu am avut revelația celor întâmplare acolo, decât prin 1946, la mai bine de un an după capitularea germană, când am dus-o pe mama mea la un film și, la jurnalul de știri dinainte, am văzut câteva secvențe cu intrarea trupelor americane în lagărul de la Buchenwald. Am asistat la descoperirea mormanelor de cadavre, la eliberarea

prizonierilor descărnați, sleiți, dar încă vii, la prezentarea diverselor mijloace de exterminare din lagăr, a diverselor instrumente de tortură, precum și a clădirilor unde naziștii foloseau gaz, pentru a-și ucide victimele în masă.

Imaginea de pe ecran era ceva ce n-aveai cum să uiți, dar la fel de remarcabil a fost ce mi-a spus mama, după ce am ieșit de la cinematograful: «Nu cred că evreii vor putea trece vreodată peste o asemenea rușine». O vorbă n-a pomenit despre rușinea morală a națiunii germane... doar despre... o rușine mai mult decât morală, și-anume cea suferită de evrei. Cum au trecut peste ea, dac-au trecut vreodată? Reușind să emigreze în Palestina și punând bazele statului Israel“.

Văzusem și eu asemenea buletine de știri. Într-unul dintre ele, buldozerele americane împingeau cadavrele despuiate peste marginea unei gropi comune imense. Membrele se desprindeau și capetele se rupeau de trupurile în descompunere. Am avut o reacție foarte asemănătoare cu cea a d-nei Abel, văzându-le – un sentiment profund tulburător de rușine sau de înjosire umană, de parcă, prin acele suferințe care le fuseseră impuse, evreii și-ar fi pierdut respectul întregii omeniri, de parc-ar fi putut acum să fie considerați niște victime deznădăjduite, incapabile să se apere cât-de-cât onorabil, și, probabil din această cauză, repulsia instinctivă obișnuită sau scârba față de suferințele extreme – un sentiment al contaminării proprii persoane și de aversiune. Lumea întreagă avea să vadă acei morți cu o milă care i-ar fi plasat la periferia umanității.

„Cu siguranță, Holocaustul a fost o tragedie“, zice Abel. Apoi, cu slăbiciunea firească a scriitorului pentru categoriile literare, trece la teoriile tragediei: „Când ne gândim la tragedie, trebuie să ne amintim de ce ne spuneau cei mai buni critici ai tragediei privite în ipostaza ei de artă – că trebuie să urmeze, la finalul tragediei, un moment de reconciliere. Spiritul uman, lezat de toate excesele mizerabilului și ale teribilului, trebuie să se readapteze la realitatea lucrurilor. Un bine oarecare trebuie să reiasă din atât de mult rău; iar pentru evrei, binele acesta s-a concretizat exclusiv în punerea bazelor statului Israel. Consecința Holocaustului a fost reușita sionismului.“

Am notat în marginea textului: „Chiar trebuie să deschidem subiectul ăsta?” Nu eram câtuși de puțin sigur că era momentul potrivit de a lăsa cortina să cadă peste finalul Actului al Cincilea. Nu se încheiase lupta. Un lucru, totuși, era cert, și anume că fondatorii statului Israel, prin bărbăția lor, le redaseră evreilor acel respect pierdut. Atenuaseră blestemul Holocaustului, al înjosirii născute din victimizare, lucru pentru care-și câștigaseră, fără doar și poate, respectul evreilor din Diasporă, care apoi răsplătiseră statul Israel cu sprijinul și loialitatea lor. O categorie poate mai potrivită decât tragedia, dacă simțim nevoia să categorisim lucrurile, ar fi epopeea, pentru că secolele de susținere continuă a ideilor evreiești te trimit cu gândul la o lungă și neîntreruptă epopee, dedicarea oferită de un popor unui lucru cu mult mai presus de el însuși.

În Germania, revigorarea temei epice în formă wagneriană și, ulterior, hitleristă poate foarte bine să fi fost o provocare la înlocuirea epopeii evreiești. Până și planul de distrugere a evreilor a căpătat proporții epice. Constituirea statului Israel a reprezentat un capitol nou în epopeea evreilor. Probabil că prea puțin contează ce marcă literară alegi, dar acum vorbesc despre evrei și literatură, așa că nu e deplasată speculația privitoare la tragedie și epopee, de vreme ce discuția precedentă sugerează că, în lumea modernă de abisuri și viduri nihiliste, prin ororile în care li s-au concretizat suferințele și prin reacțiile lor față de suferință, evreii nu sunt cuprinși de nihilismul care prevalează în Occident. Dacă vor să se delimiteze de respectivul nihilism, ei, cel puțin, beneficiază de o asemenea opțiune legitimă.

Altminteri, de multe ori m-am gândit c-ar fi fost cel puțin un miracol, dacă n-ar fi fost aduși până-n pragul nebuniei de experiențele prin care au trecut în decursul acestui secol. Caut poemul Cum să nu fie nebuni bătrânii?, de Yeats, și văd care sunt provocările bătrânilor la care se referă: un tânăr decent, care se transformă într-un jurnalist bețiv, o fată promițătoare, care-i naște copii unui nătărău. Da, tragediile personale nu trebuie minimalizate. Să le comparăm, însă, cu proiectul de ucidere a unui popor străvechi în întregime, să ne gândim la cum vine aceea că faptul de-a ne fi născut evrei ne poate condanga la moarte, și atunci ni se vor părea neglijabile ca motive ale nebuniei.

Câteodată, percep la mine însumi, evreul bătrân ce sunt, o anumită nebunie, sau un extremism, de parcă vasul n-ar mai putea conține ceea ce se toarnă-n el, și simt că mi se prăbușesc fruntariile mentale. Câteodată, mi se pare că văd, în politica israeliană, dovezi ale faptului că raționalitatea este afectată de amintiri ale Holocaustului. Chiar dac-am accepta viziunea cathartică a lui Lionel Abel despre statul Israel și am declara Întemeierea lui un Act al Cincilea reușit – acea piesă, piesa Întemeierii, poate că s-a sfârșit, dar implicarea evreilor în istoria Occidentului e departe de-a se fi terminat. Capitolul nostru american din ea este, cu siguranță, deschis.

Vremurile s-au schimbat (întotdeauna se schimbă, nu-i așa?), de când a publicat Karl Shapiro În apărarea ignoranței. Am citit cartea în anii plini de speranță 1960, iar capitolul despre scriitorul evreu din America mi-a lăsat o impresie de neșters. Acolo, Shapiro susține că inteligența creatoare a evreilor a fost mânăta, vreme de secole, pe căi lăturalnice. „Fantasticele puteri intelectuale, de care dau dovadă evreii de astăzi, pot fi văzute în tot ce există sub soare, mai puțin în conștiința evreiască“, scria el. „În măsura în care se pot spune aceste lucruri, numai două țări sunt pe lume, în care scriitorul evreu e liber să-și creeze propria conștiință: Israelul și Statele Unite... Evreul european a fost întotdeauna vizitator... În America, însă, oricine e vizitator. În această țară de vizitatori permanenți, evreul se află într-o prea puțin obișnuită poziție de «a trăi viața» unei conștiințe evreiești depline. Evreii trăiesc un teribil paradox istoric: suntem aborigenii spirituali ai lumii moderne.“

Aici, spune Shapiro, evreul american a fost capabil „să se nască din conștiința istorică, având o conștiință evreiască deplină“.

Mai târziu, când vede similitudini între umanismul mistic iudaic și umanismul secular american, pe mine, unul, mă lasă perplex. Dar aserțiunea sa dinainte, că scriitorul evreu este liber, în Statele Unite, să-și creeze propria conștiință, mi s-a părut mai mult decât interesantă.

Dar, dacă-și creează propria conștiință, care sunt limitele pe care trebuie să ne-așteptăm să le aibă-n vedere scriitorul nostru evreu american? Vorbeam, ceva mai devreme, despre abisurile nihiliste ale lumii moderne, și sugeram că evreii, date fiind ororile suferințelor impuse altor evrei și enormitatea Soluției Finale⁵¹⁹, s-ar putea ține deoparte de nihilismul Occidentului. Dacă

și-ar dori să se despartă de acest nihilism european și modern, și-ar putea exercita opțiunea în deplină legitimitate. Ce voiam să spun cu asta?

Sunt chestiuni dificile. Mi se va cere, în mod firesc, să vin cu o definiție a nihilismului. Ce este el? Avem de unde alege, dintr-o largă paletă de definiții. Pentru Nietzsche, nihilismul înseamnă abolirea tuturor măsurilor și valorilor fundamentale, acceptate până acum. Dar aceasta poate că este prea vastă, pentru a fi și utilă. Mai la obiect mi se pare aserțiunea că nihilismul neagă existența oricărui eu substanțial distinct. O asemenea lipsă de auto-substanțiere face ca orice persoană să fie ineficace și insignifiantă. Dacă suntem insignifianți, ce importanță mai are ce se alege de noi? Și totuși, cei care sunt omorâți nu trebuie să-și primească definiția de la cei care-i omoară, nici să lase ca umanitatea să le fie luată odată cu viața. Povara evaluării stă pe umerii ucigașului, al cărui fundament e nihilist.

Țara care a comis crimele să facă bine să poarte vina lor. Cei uciși n-au fost invitați în Neant, ci Neantul a fost azvârlit peste ei. Suntem liberi să ne retragem (să ne retragem cu mințile, acolo unde nu ne putem retrage cu trupurile) din situațiile în care umanitatea – sau lipsa ei – ne-o definesc alții. Ucigașii au fost cei care au emis judecata că masacrul ar fi fost permis, iar cei uciși de ei ar fi avut, în cel mai bun caz, o pretenție nesemnificativă la existență, bazată pe o ficțiune imposibil de susținut, a sinelui inviolabil. Teoreticienii eutanasierii consimțiseră deja de mult la lichidarea celor inoportuni. Până și fabianiștii⁵²⁰ vegetarieni benigni, precum G.B. Shaw (mai erau și alții), fuseseră de acord că se cuvenea ca o societate progresistă să ia măsuri, pentru a se dezbara de tipologiile deficiente. Aceste reforme istoricește și socialmente „progresiste“ au fost aplicate în Europa Centrală de către naziști, cu rigiditate și de o manieră ironic-purgatorială, împotriva evreilor și altor populații considerate superflue. Iată de ce simt nevoia să vorbesc despre nihilism.

Ar fi o greșeală, din perspectivă modernă, să fie dată deoparte, ca neimportantă, înclinația dintotdeauna de a stabili o conexiune între ordinea spirituală a universului și propriile vieți. În atitudinea pragmatică față de ordinea socială, cu care ne mândrim, nu lăsăm loc pentru influența credințelor generale asupra vederilor noastre particulare în materie de moralitate. În recenta sa cărțuie, *Moartea sufletului*⁵²¹, filosoful William

Barrett oferă o discuție utilă despre consecințele dispariției (de fapt, ale distrugerii) sinelui. El examinează la modul critic felul în care tratează Heidegger ființa umană. În viziunea lui Heidegger, cum suntem pe lume? Ne-ntrebăm, în legătură cu Heidegger: „Cine este ființa care se dedă tuturor acestor diverse moduri de a fi? (Sau, într-un limbaj mai tradițional: Cine este subiectul, eul, care subîntinde ori suportă toate aceste moduri diverse de viațuire ale noastre?) Iar aici, Heidegger ne scapă“. Mai departe, spune: „Nu suntem nimic altceva, decât un conglomerat de moduri de ființare, și orice nucleu de organizare sau unificare am propovădui că există e doar ceva ce noi înșine am născocit sau proiectat“.

Așa că, tocmai în centrul ființei noastre, se cascadează un hău – cel puțin, după cum descrie Heidegger această ființă. Pe cale de consecință, până la urmă, trebuie să-i recunoaștem gândirii sale o anumită lăsare în părăsire și o goliciune, oricât de mult i-am admira ineditul și originalitatea construcției.

Și Barrett întreabă: „Cum ar putea o ființă fără un centru să fie cu adevărat etică?“, apoi conchide: „[Heidegger] nu poate fi dat la o parte: acea imagine de lăsare în părăsire și de goliciune a ființei, pe care ne-o furnizează el, ar putea fi chiar sentimentul ființării care funcționează în toată cultura noastră, și-atunci îi suntem îndatorați pentru a o fi adus la suprafață. Ca să trecem de el, va trebui să trăim până la capăt acel sentiment al ființării, ca să putem ajunge de partea cealaltă“. La toate acestea, voi adăuga faptul că unele chestiuni care pot fi închise prin argumentație filosofică rămân adeseori deschise pentru artă. Iată de ce este o greșeală ca scriitorii să accepte întâietatea filosofilor și să scrie poeme, romane și piese de teatru, care să ilustreze, să confirme, să lămurească, în arta lor și în detaliul existenței umane, gândurile date nouă sub formă abstractă de gânditori (cartezieni, kantieni, hegelieni, bergsonieni, marxiști, freudieni, existențialiști, heideggerieni et cetera) distinși (precum și de alții, nedistinși). Nici filosoful, nici omul de știință nu-i pot spune artistului în mod concludent, definitiv, ce înseamnă să fii om.

Dar atât despre asta, deocamdată. Ceva mai devreme, spuneam că soarta evreilor, în secolul XX, a fost aceea de a suferi cruzimile gândirii și ale politicii nihiliste. N-am spus că evreii – supraviețuitorii și chiar descendenții lor – au scăpat de imaginea de abandonare și goliciune a

ființării, despre care Barrett foarte corect ne informează că „funcționează în toată cultura noastră“. Noi toți, cei care trăim în Occident, trebuie să îndurăm această abandonare. Sentimentele pe care ni le transmite, motivațiile pe care ni le inoculează, stările omenești cu care ne familiarizează mediul nostru înconjurător, forța invazivă a tuturor acestor stări, cărora suntem constrânși să ne supunem, colorația pe care le-o dă personalităților noastre, mutilările pe care ni le impune, puterile copleșitor de modelatoare ale unui nihilism devenit ceva comun astăzi – toate acestea nu cruță pe nimeni. Argumentul care se naște de aici și care mă folosește pe mine drept instrument este că evreii ca atare nu sunt scutiți de-a se supune acestor forțe dominante ale părăsirii. Ortodoxia iudaică se pretinde, în mod evident, imună față de această condiție generală, dar cei mai mulți dintre noi nu împărtășim această convingere ultrareligioasă. Dacă sunt observați de aproape, se poate vedea că și drept-credincioșii sunt lezați de ambiguitățile de acest fel și de violența pe care vremurile noastre o împrăștie cu imparțialitate asupra noastră, a tuturor.

Israelienii sunt și ei îndreptățiți să pretindă că sunt imuni, și, într-o anumită măsură, pericolul de-a fi distruși, cu care se confruntă zilnic, justifică o asemenea pretenție. Dar și ei fac parte din același Occident civilizat. De nevoie au adoptat o concepție occidentală, tehnici occidentale, arme occidentale, organizarea occidentală, sistemul bancar occidental, diplomația occidentală, știința occidentală. Nevoia de apărare a statului sionist a condus la crearea unei mini-superputeri, drept care Israelul este, în mare măsură, obligat să împartă aceeași stare proastă a lucrurilor cu noi, toți ceilalți – francezii, italienii, germanii, britanicii, americanii, rușii. Israelul este observat îndeaproape de Occident, iar presa și opinia publică occidentale se străduiesc din greu să găsească dovezi ale răului produs de evrei și, poate, scopul lor este să-i facă părtași la nihilism și pe aceștia din urmă.

Întemeierea statului Israel a fost o reacție la furia nihilistă a celor două puternice țări europene, care au declanșat războiul, și la complicitatea celorlalte, care n-au putut și poate chiar n-au vrut să-i protejeze pe evrei – iar întemeietorii săi au fost conștienți de această realitate. Dar lumea occidentală manifestă acum o anumită reținere în a sancționa soluția israeliană – cu alte cuvinte, să-i lase pe evrei să-și facă mendrele. Cât

despre evreii din Franța, din Anglia și din Statele Unite, care cer să aibă drept la o parte a lor din viața comună a respectivelor țări, ei consimt să-mpărtășească și sentimentul disperării al neființei-în-ființă – de fapt, experiența hăului căscat în chiar centrul sinelui, acea disperare provocată de inima cvasi-muribundă a fiecărei „societăți avansate“.

După aceste remarci asupra situației actuale a evreului și a civilizației de care acesta nu mai poate fi despărțit, aș vrea să revin la afirmația pe care am făcut-o în 1976 și care i-a displicut atât de mult acelui admirabil învățat, Gershom Scholem – că sunt scriitor american și evreu. Sau că sunt evreu și scriitor american. În mod evident, l-a înfuriat faptul că mă vedeam, în primul rând, în ipostaza de scriitor. Cei mai mulți americani, când îmi văd numele, probabil că-și spun, în sinea lor: „Ăsta-i evreu“ și abia apoi adaugă: „Scrie cărți“. Aici, practic nu contează prioritățile. Nu sunt un asimilaționist. Fiind evreu, totuși, sunt conștient de multă vreme de semnificația politică de care se bucură America în istoria lumii, de ospitalitatea fără seamăn pe care această țară a demonstrat-o față de orice ramură a umanității.

Chiar și așa, sunt evreu și, ca atare, istoria evreilor m-a făcut să înțeleg faptul că nu mă pot baza la modul absolut pe legi și pe instituții luminate, care să ne apere pe mine și pe descendenții mei. Observ îndeaproape viața din prezent a evreilor și am o memorie activă a trecutului evreiesc – nu numai a suferințelor pe care le-au îndurat evreii, uneori cu eroism, dar și înalta semnificație a înțelesului istoriei evreilor. Mă gândesc la ea. Citesc. Încerc să-nțeleg ce-nseamnă să fii un evreu care nu-și poate duce viața după regulile de conduită statuate în decursul secolelor și mileniilor. Nu sunt, cum se spune, un evreu bun păstrător al datinilor și mă-ndoiesc de faptul că Scholem însuși ar fi fost dintre cei ultraortodocși. Totuși, era cufundat în misticismul evreiesc de secol XVI și studia cabala cu atenție, așa că e puțin probabil să-i fi lipsit sentimentul religios.

Eu, în schimb, sunt un evreu american, ale cărui preocupări sunt în mare măsură, deși nu exclusiv, seculare. Nu se pune problema ca experiența mea de viață, americană și modernă, să fie reconciliată cumva cu ortodoxismul evreiesc. Așa se face că strămoșii mei, dac-ar putea să mă vadă cu ochii lor și să mă judece cu mințile lor, precis m-ar găsi o ființă foarte stranie, cu

nimic mai puțin stranie, decât i-ar găsi pe compatrioții mei catolici, protestanți sau ateï. Și totuși, iată că descendentul lor scandalos de nelalocul lui insistă că este și el evreu. Și, bineînțeles, chiar este. Nu poate fi făcut răspunzător de transformările istorice înlănțuite, al căror moștenitor involuntar a devenit.

Pentru scriitorii din Occident, și mai ales din Statele Unite, aproape că este prea târziu să mai lămurească dificultățile descrise mai sus. Practic, nimeni nu mai e nici măcar conștient de ele. Rareori scriitorii dau vreun semn c-ar fi conștienți de măsura în care se bucură de libertate aici. E privilegiul lor să fie nestăpâniți în destructivitatea pe care o dovedesc. Arată, prin ea, că America noastră uriașă nu e stăpâna lor. Sunt foarte înțepați, când vine vorba că le-ar fi cineva stăpân. Dar e la fel de adevărat că nu sunt luați prea mult în serios de mai nimeni. Pentru a pune lucrurile în termeni mai clari, nu sunt chemați să dea socoteală pentru opiniile lor. Aceste opinii sunt ca praful inefabil – imponderabile.

Ce-nseamnă asta? Se poate spune, oare, că, năuci cum suntem, anihilăm până și nihilismul?

Dacă vor să-și exercite opțiunea de-a respinge furia nihilistă, scriitorii evrei pot să facă și asta, numai c-ar fi mai bine pentru ei – pentru noi toți –, dacă nu s-ar posta ca purtători de cuvânt ai conștiinței și n-ar încerca să-i tragă lumii întregi un perdaf, dacă se poate spune așa, făcând-o pe moralizatorii.

Niciodată n-am vrut să evit a fi recunoscut ca evreu, ca să scap de discriminare. Niciodată nu mi-am bătut capul prea tare și niciodată nu i-am dat nimănui prea multă putere asupra mea, încât să mă poată supune discriminării – iar acum e mult prea târziu, ca să mă mai îngrijoreze asemenea lucruri. Viziunea mea, o viziune împărtășită de mulți, este că nu există o soluție propriu-zisă a chestiunii evreiești. Relele îndreptate împotriva evreilor nu se vor sfârși niciodată – nu într-un viitor previzibil; nici conștiința faptului de-a fi evreu nu va dispărea, de vreme ce respectul de sine al evreilor cere ca ei să fie loiali față de istoria și de cultura lor, care nu este atât o cultură în sensul modern al termenului, cât un sentiment de loialitate milenară față de revelație și mântuire.

Un filosof ale cărui vederi în materie de iudaism au avut o mare influență asupra mea, Leo Strauss, afirma că evreii moderni, pentru care vechea credință nu mai există, o vor prețui în continuare ca pe o nobilă amăgire. Asimilarea este o soluție alternativă imposibilă – și reprobabilă. Ceea ce ne rămâne, unora ca noi, este să contemplăm istoria evreilor. „Poporul evreu și soarta lui sunt mărturia vie a lipsei mântuirii“, scria filosoful cu pricina. Apoi afirma că sensul existenței poporului ales este să vină cu această mărturie: „Evreii sunt aleși pentru a dovedi absența mântuirii. Se presupune... că lumea nu este creația Dumnezeuului celui drept și viu, a Dumnezeuului celui Sfânt, și că noi, creaturi păcătoase, purtăm răspunderea pentru lipsa neprihănirii și a iubirii. O amăgire? Un vis? Dar niciodată n-a fost visat un vis mai nobil“.

Aceste lucruri nu sunt incompatibile cu aserțiunea lui Karl Shapiro, că scriitorul evreu e liber, în Statele Unite, să-și creeze propria conștiință. Creând-o, el găsește de cuviință să contemple, totodată, istoria evreilor și să încerce să-i descopere semnificația cea mai profundă. Pentru omul modern, probabil că în asta constă viața unui evreu.

Spuneam, la începutul acestei conferințe: „Conștiința mea dintâi a fost aceea a unui cosmos, iar în cosmosul acela, eram evreu“. După șaptezeci de ani și mai bine, dintre care vreo cincizeci mi i-am petrecut scriind cărți, nu mai pot face nimic altceva, decât să descriu ce s-a întâmplat, pot numai să mă ofer pe mine însumi ca ilustrare. Istoria va demonstra ce-a priceput secolul XX în legătură cu mine și ce-am priceput eu din secolul XX.

[1988]

Chicago. Despre orașul care a fost, orașul care este

E mai greu decât ați putea crede să vorbești concis despre Chicago. Metropola reprezintă ceva în viața americană, dar ce anume este acel ceva n-a fost niciodată într-un tot clar. Nu tuturor le place la fel de mult. Locuind la Chicago din 1924, am ajuns la înțelegerea faptului că trebuie să-ți dezvolti un gust pentru acest oraș, iar asta nu poți face decât dacă trăiești aici câteva decenii. Chiar și după câteva decenii, tot nu poți pune în cuvinte cu mare ușurință motivele atașamentului pe care ți l-ai format față de Chicago, pentru că orașul se transformă întruna, iar scara transformărilor sale este uluitoare.

Chicago se construiește pe verticală, se dărmă singur la loc, dă la o parte molozul și o ia de la capăt. Orașele europene distruse în războaie au fost restaurate cu mari eforturi. La Chicago, nu se restaurează – se face câte ceva radical diferit. Trebuie să fii nebun să contezi aici pe stabilitate. Un parizian poate oricând să vadă Parisul așa cum a fost și cum este de secole. Un venețian, atâta vreme cât Veneția nu este înghițită de noroaie, are în fața ochilor aceleași lucruri pe care le-au văzut și strămoșii lui. Dar un locuitor al metropolei Chicago, atunci când se plimbă prin oraș, se simte ca un om care și-a pierdut mulți dinți. Limba lui tot explorează golurile rămase. Ia să vedem: aici, tramvaiul de pe strada Cincizeci și Șapte cotea pe bulevardul Harper, la capătul liniei; după care, conductorul trecea grăbit prin vagon, răsucind în sensul celălalt de mers locurile din tulpini de trestie; apoi ridica din nou troleul pe cablul electric. În aceeași intersecție se afla Castelul Kootich, o casă de raport boemă, loc de refugiu pentru studenții absolvenți, fotografii, pictorii în devenire, filosofi radicali și tehnicienii de prin laboratoare (o tânără ținea șoricei albi drept animale de companie). Bulevardul Harper nu era tocmai ca malurile Senei – nici una dintre clădiri nu aducea măcar cu Sainte-Chapelle. Erau cu desăvârșire urâte, dar ne familiarizaserăm cu ele, erau ale noastre, iar dacă supraviețuiește ce este al nostru, viața capătă continuitate. Destinul nostru, al celor care locuim aici, nu este să ne simțim reconfortați de vechi și bine cunoscute locuri. Noi, cei din Chicago, nu ne putem așeza comod printre amintiri.

Dinspre vest, vederea noilor zgârie-nori nu este obstrucționată de nimic. Turnul Sears⁵²², cel mai înalt dintre toate, sclipește printre camarazii săi, cu toții împlătoșați precum cavalerii teutoni ai lui Eisenstein, când îl priveau lung, peste acel tărâm-al-nimănu de gheață, pe Alexandru Nevski⁵²³. Planul este să se înainteze iar către vest, din centrul orașului, și să fie umplute străzile goale, maidanele, cu blocuri de locuințe și complexe comerciale. Nimeni nu poate spune, în prezent, dacă așa ceva este fezabil, dacă marile corporații și bănci vor avea suficientă încredere în viitorul unui oraș ale cărui vechi industrii au stagnat, ale cărui legendare depouri feroviare sunt acum pustii. La noi se află breteaua cea mai largă din toată Centura de Rugină⁵²⁴.

Ca un scriitor de literatură ce sunt, mă consider inclusiv istoric, într-un fel. Acum treizeci de ani și mai bine, am publicat romanul Aventurile lui Augie March, care este, parțial, și o cronică a metropolei Chicago în anii 1920 și 1930. Din cataloagele colegiilor, văd că mi se studiază această carte într-un număr considerabil de școli. Este citită și-n Iugoslavia, și-n Turcia, și-n China, ceea ce înseamnă că, peste tot în lume, oamenii își fac o imagine despre Chicago, locul unde se desfășoară aventurile lui Augie. Dar acel Chicago nu mai există. Se mai găsește numai în amintiri și-n literatură. La fel ca suburbia Cicero⁵²⁵ a lui Al Capone, ca râul Klondike, despre care scria Jack London, ca pădurile lui Fenimore Cooper, ca paradisul din Pacific al lui Gauguin⁵²⁶, ca „jungla”⁵²⁷ lui Upton Sinclair, și acesta n-a mai rămas decât ca un loc imaginar. Anii 1930 au fost, pur și simplu, șterși cu buretele: case căzute-n paragină, terenuri virane, personaje locale – băcani, măcelari, dentiști, vecini – duse pe lumea cealaltă, supraviețuitori doșiți prin aziluri de bătrâni, târșându-și picioarele prin Florida, trăgând să moară de boala Alzheimer la Venice, California. O populație nouă și plină de viață, neolatină, ocupă acum vechiul meu cartier, din jurul străzii Douăzeci și Șase. Casele vechi de-aici ori s-au prăbușit, ori au fost puse la pământ de incendii. Rata de abandon școlar este una dintre cele mai înalte din oraș, iar traficanții de droguri își fac învârtelile în văzul tuturor. Dacă revezi strada Division într-o zi de iarnă, dacă studiezi inscripțiile de tip graffiti în limba spaniolă, fețele tuciurii, dacă stai să citești inscripțiile ciudate din vitrinele magazinelor, te simți la fel cum s-ar fi simțit Rip van Winkle⁵²⁸, dacă s-ar fi trezit, din somnul său atât de lung, nu în satul natal, ci într-un cartier –

barrio – din San Juan. Orașul acesta frust și neobrăzat, de imigranți europeni, este acum, în mare parte, un oraș al negrilor și hispanicilor.

Celeritatea cu care se succed ciclurile de prosperitate și paragină – iată o extraordinară provocare pentru istorici și profeți. Chicago a fost întemeiat în 1833, așa că nu există de prea mult timp, încât să-i fi atras pe arheologi ca Roma sau Ierusalimul. Și totuși, locuitorii de cursă lungă se pot simți ca-și-cum ar avea propriile monumente și ruine, iar dezvoltarea în ritm accelerat a compactat deceniile, făcându-le comparabile cu secolele altora, și i-a obligat pe oamenii din Chicago să treacă printr-un program intensiv de îmbătrânire. Dacă ai locuit aici suficient de mult timp, ai văzut cu proprii ochi cum s-a mișcat istoria și ți-ai putut face o idee destul de bună despre ea – poate chiar despre veșnicie.

Atât de multe înălțări și prăbușiri, atât de multă moarte, renaștere, metamorfoză, atât de multe migrații de sorginte tribală. Pentru tinerii Vestului Mijlociu de la începutul secolului XX, Chicago era capitala regională electrizantă. Studenții din Ohio sau Wisconsin veneau aici să-și învețe meseriile, să se facă doctori, ingineri, jurnaliști, arhitecți, cântăreți. Aici luau contact cu civilizația și cultura. Tot aici au acumulat Armour, Insull și Yerkes averi uriașe în comerțul cu carne de porc, benzină, electricitate sau mijloace de transport. Angajații lor imigranți, care se numărau cu sutele de mii, locuiau în sate industriale – în Dosul Depozitelor⁵²⁹, cum se numea, sau în afară, spre oțelării, irlandezii pe Șoseaua Archie, grecii, italienii și evreii pe strada Halsted, polonezii și ucrainenii de-a lungul Șoselei Milwaukee.

Nu sunt chiar atât de mulți ani, în calendar, de când Carl Sandburg aclama orașul Chicago, văzând în el un uriaș la vârsta tinereții, tăietorul de porci numărul unu în lume, marele jucător pe piața căilor ferate. Numai că tinerii fermieri, seduși de prostituate pe sub felinarele bulevardelor, au dispărut (precum fermele de unde proveneau). Marile depozite de mărfuri s-au mutat deja de mult în Kansas și Missouri, iar depourile feroviare se umplu din ce în ce mai mult cu zone rezidențiale pentru „directoratul tânăr”. Până și limbajul folosit de Sandburg s-a perimat. Este limbajul agențiilor de reclamă din anii 1920 și reamintește, parțial, sloganurile pe care Primăria le

revărsa peste oraș, pe vremea când primar era Big Bill Thompson: „Încurajează, nu demola“, ne spunea. „Lasă jos ciocanul. Ia-ți o goarnă.“

Și, mă rog, ce să fi încurajat? Adevărata putere, la nivelul orașului, le aparținea magnaților de felul lui Insull, finanțistilor de pe strada La Salle, politicienilor venali. De la cartierul său general din Cicero și pe strada Douăzeci și Doi, anarhistul Al Capone și banda lui de ucigași caraghioși vindeau bere și tărie și-și făceau toate pungășiile. Cumpărau polițiști și oficialități, la fel cum îți cumperi floricele. Big Bill era unul dintre politicienii noștri amuzanți, la fel ca John Coughlin Băiașul⁵³⁰ și „Piticul“ Kenna⁵³¹, cât politicieni, cât saltimbanci, care întrețineau râsul public. Mă număram, și eu, printre sutele de mii de puștani cărora împluterniciții de circumscripție trimiși de Big Bill Thompson le distribuiau permise gratuite de intrare la parcul de distracții de pe malul fluviului⁵³², să ne dăm cu Boburile, să ne strâmbăm în oglinzile de bâlci, să mâncăm vată de zahăr, care te gâdila ca o barbă a ta proprie și ți se dezintegra pe limbă din prima clipă. Dacă aveai un bănuț de cheltuit, puteai să-ncerci să câștigi o figurină Kewpie la standul de tir. La vârsta de doisprezece ani, eram unul dintre fanii lui Big Bill. Toți școlarii îl adora.

Îi plăcea, primarului, să se arate-n public și, după ce s-a retras din funcție și a început să-mbătrânească, îl vedeai trecând pe Buclă cu limuzina condusă de-un șofer. Era singuratic, ursuz, tăcut. Îi atârna o labă grea de cordonul de catifea. O parte a tinereții și-o petrecuse la munte, așa că purta, în general, o pălărie de cowboy. Sub ea, părea buhăit și corupt. Lui Rouault poate că i-ar fi plăcut să-i facă un portret, una dintre fețele acelea de munteni pe care le picta – pe-a lui, având în fundal blestemata de plictiseală de la Chicago.

Big Bill este la fel de îndepărtat de noi azi, cum sunt regii asirieni Senaherib și Asurbanipal. Numai vânzătorii de antichități se mai gândesc la el. Dar Chicago încă mai „duduie“. În mandatul primarului Daley (primul), eram „Orașul care funcționează“. Dezvoltatorii care tocmai refăcuseră capătul nordic al Bulevardului Michigan au anunțat că realizaseră o Milă Magnifică – nici mai mult, nici mai puțin. Aici s-au stabilit, în toată splendoarea lor, firme ca Neiman-Marcus, Lord & Taylor, Marshall Field's, Gucci și Hammacher Schlemmer. O glazură groasă de confort și lux a fost întinsă peste capătul nordic al districtului de afaceri, cu buticuri, baruri,

cluburi de sănătate și restaurante care ofereau noua bucătărie franceză. Turnul John Hancock și clădirea Mila Magnifică nr. 1 sunt cele mai prestigioase adrese din tot orașul. De la ferestrele lor pentru privilegiați, se vede lacul Michigan, cu ambarcațiunile lui de agrement și stațiile de pompare a apei. Spre sud, se văd rafinăriile lui Hammond și Gary și oțelăriile – sau ce-a mai rămas din ele. Către vest, se înalță blocurile de locuințe municipale Cabrini-Green, unul dintre multele proiecte ridicate în folosul unei populații care trăia din ajutor social.⁵³³ Adevărul este că mahalalele se văd cel mai bine de la nivelul unui restaurant situat la nivelul cel mai de sus al unui zgârie-nori de nouăzeci și cinci de etaje – minunată oportunitate pentru iubitorii de peisaje cu întinderi vaste.

Nu poți fi obiectiv, când vine vorba despre un loc în care ai trăit atât de mult. Ajungi să recunoști, până la urmă, cât de multe sentimente ai investit în el. Și este inutil să te gândești, ca Miniver Cheevy⁵³⁴, că te-ai fi putut descurca mai bine într-o altă epocă, într-un oraș mai civilizat. I-ai fost atribuit acestuia, la fel ca părinții, frații, verii, colegii de clasă și prietenii tăi – majoritatea fiind acum în cimitirele de dincolo de marginile municipalității. Acolo unde incendiile, mașinăriile demolatoare și zidăria prăvălită au făcut foarte multe pagube, atașamentele umane aduc un spor de valoare. Așa că-l caut pe vărul meu brutarul, merg la tribunalul penal, să asist la un proces în care judecător este un vechi amic. Iau parte la ședințe ale consiliului municipal și audieri publice. Stau de vorbă cu Winston Moore despre politica neagră ori iau prânzul la restaurantul Bismarck, împreună cu unul dintre asistenții răposatului primar Daley. Politica municipală este un fel de operă comică. Judecători de la curtea de apel sunt condanțați pentru fraude. Nu poți decât să bănuiești câte mari jurii ascultă mărturii și pregătesc hotărâri de punere sub acuzare. În aceste ronduri pe care le fac, simțindu-mă ca un inspector neoficial, neplătit, verific noile blocuri de locuințe de pe malul fluviului Chicago, unde pe vremea mea era un tărâm-al-nimănui industrial. N-ar fi adecvat să numesc triste asemenea expediții. Nu sunt cu inima împovărată. Sunt stânjenit, dar și teribil de curios, și profund intrigat. La urma urmelor, nu sunt un simplu spectator, de vreme ce am investit substanță vitală în aceste împrejurimi; ne-am influențat reciproc – în ce măsură, nu știu să spun.

În momentele de slăbiciune, ești ispitit să iei în serios opiniile acelor urbanologi care spun că marile metropole americane din partea de nord a țării sunt creații ale secolului XIX, aparținând unui stadiu anterior al capitalismului, drept care nu au nici un viitor. Dar apoi vine un articol din Chicago Tribune și anunță că două sute de agenți imobiliari, dezvoltatori și detailiști s-au reunit la Hilton, ca să planifice deschiderea unor noi magazine pe partea exterioară a Buclei. Văd ei, oare, un oraș muribund, condus de bandele de tineri care se luptă pe străzile părăginite? Nici vorbă! Arterele comerciale urbane „crează comunități intraurbane vibrante“ – ni se spune. Primarul Washington⁵³⁵ și „mai-marii consiliului municipal“, ni se spune, „vând orașul Chicago“ câtorva zeci de investitori de perspectivă.

Ca și alți locuitori din Chicago din generația mea, mă-ntreb unde vor duce toate. În trecut, asistam la evenimente. Nu aveam nici un control asupra lor, bineînțeles. Dar ne ofereau o distracție bună, plină de vitalitate. Șefii democrați – Tony Cermak, „mașinăria“ Kelly-Nash⁵³⁶, Richard Daley – nu aveau deloc o părere bună despre natura umană și nu erau preocupați la modul abstract de dreptate. Oligarhia lor era impenetrabilă. Acești politicieni făceau aranjamente profitabile, dar și guvernau, cu o eficiență destul de bună. Administrația de-acum e prea puțin preocupată de eficiență. Populația neagră și cea hispanică, aflate într-o continuă creștere numerică, își au părțile lor de putere. Alegătorii greci, irlandezi, polonezi, italieni opun o rezistență inutilă. Pe măsură ce conflictele se-adâncesc și procesele se-nmulțesc, taxele pe proprietate cresc și serviciile se-mputinează. Nu sunt mulți cei care să bocească, la dezintegrarea „mașinăriei“, dar ce anume se pune-n locul ei? Totul pare a fi numai bun de apucat, și toată lumea se-ntreabă: „Ne băgăm?“ Baza taxelor municipale s-a mutat în suburbii, iar locuitorii acestora se uită la metropolă ca la un teatru. Din Schaumburg, Barrington și Winnetka, se urmăresc la televizor.

Oare se va pricopsi Chicago, neînfricatul echilibrist pe sârmă, care n-a căzut niciodată pân-acum, cu vreo crampă musculară taman la mijlocul cablului întins? Aceia dintre noi, ca mine, care n-am abandonat niciodată orașul Chicago – credincioși cum suntem –, ne spunem că nu va cădea. Pentru că nu ne putem imagina, pur și simplu, ce s-ar face America fără marile ei metropole. Ce pot să ne ofere toate pustietățile țării? Am deveni și noi la fel, simpli spectatori, iar istoria Statelor Unite s-ar transforma într-o emisiune

de televiziune, la care să caști gura ca la oricare alta – despre dispariția pădurilor tropicale sau despre istoria piramidelor egiptene.

Mergând pe strada Le Moyne, în căutarea casei în care locuia familia Bellow cu jumătate de secol în urmă, găsesc doar un loc viran. Pășesc peste molozul rămas și-mi închipui camerele pe care le aveam deasupra capului. Nu e decât pustietate în jur, nici un semn al vieții de demult. Nimic. Dar poate că e chiar mai bine, mă gândesc, să nu mai existe nimic fizic, de care să te cramponezi. Ești forțat să te orientezi către interior, să cauți înăuntrul tău ce mai există. Altfel spus, dă-i o șansă cât de mică orașului Chicago, și te transformă-n filosof.

[1983]

Anii nouăzeci și după

Sunt efectiv prea multe lucruri la care să te gândești

Întrebat ce opinie am despre câte o chestiune consternantă a zilei, răspund uneori că sunt pentru toate lucrurile bune și contra tuturor celor rele. Nu toată lumea se amuză de-o asemenea glumă de salon. Mulți se simt datori să punteze că mă simt prea bun pentru această lume, care, de bună seamă, este o lume a întrebărilor puse public.

Avea dreptate președintele Kennedy, când ne-a spus: „Nu întreba ce poate face țara ta pentru tine; întreabă ce poți face tu pentru țara ta”⁵³⁷? În felul obișnuit de-a trăi, ce poate face omul pentru țara lui? Poți fi preocupat de ea. Cu alte cuvinte, poți avea opinii luminate. Majoritatea oamenilor ajung la concluzia că nu sunt prea multe lucruri pe care le-ar putea face, practic vorbind. Câțiva devin activiști și zboară de colo-colo prin țară, demonstrând sau protestând. Au posibilitatea să facă și una, și alta, într-o Americă liberă și prosperă. Fac uneori speculații pe marginea laturii economice a militantismului. Probabil că există un număr considerabil de oameni cu venituri modeste, a căror muncă de-o viață este să protesteze, să picheteze, să-și exprime partizanatul cât mai vocal. În momentul de față, litigiul Roe contra Wade⁵³⁸ i-a stârnit iar pe demonstranți la Washington și la Buffalo. Energia atomică, tot ce ține de mediul înconjurător, drepturile femeilor, drepturile homosexualilor, SIDA, pedeapsa capitală, diverse chestiuni rasiale – toate acestea sunt tocate mărunț, în fiecare zi, de ziare și de rețelele de televiziune. Se fac la nesfârșit sondaje de opinie, iar politicienii și consilierii lor se ghidează, în strategiile lor, după rezultatele acestora. Iar asta, să recunoaștem, este „acțiunea”. În ea, masele de americani găsesc substanță, importanță, prin ea definesc lucrurile, făcând o combinație între pasiune și lipsa de eficiență. Nivelul discuției publice rămâne unul nesatisfăcător. Când ajungem să fim conștienți de asta, ne pierdem curajul. Absența unei conduceri politice coerentă în țară ne creează sentimentul că ne zbatem ca peștele pe uscat.

Ce putem face astăzi în privința crizelor enumerate zilnic în ziarul The New York Times – despre noua Rusie și noua Germanie⁵³⁹; despre Peru și China; despre drogurile din sudul Bronxului și conflictele rasiale de la Los Angeles; despre numărul în creștere al crimelor și al bolilor; despre rușinea

sistemului așa-zis educațional; despre ignoranța, fanatismul și tacticile de circari ale candidaților la președinție?

Este cu puțință, oare, să te înarmezi împotriva unui asemenea ocean infinit de necazuri?

Oriunde se poate, sigur că trebuie să pui mâna pe arme. Dar trebuie să avem în vedere și ce presupune confruntarea cu oceanul de necazuri, în imensitatea lui planetară – ce volum de lectură zilnică așteaptă el de la noi, ca să nu mai vorbim despre cunoașterea istoriei. Karl Marx a dovedit bravură, când a spus că venise vremea ca oricine gândea să și întreprindă ceva. Dar, dacă ne ducem cu mintea la ce au întreprins discipolii lui în secolul XX, ne vine să trecem la loc în bănci. La urma urmelor, nu e puțin lucru să ne corectăm opiniile frecvent; iar, dacă stăm să ne gândim bine, pasivitatea care ne este impusă ne forțează să recunoaștem că trebuie neapărat să cugetăm profund, să respingem ceea ce e lipsit de onoare, mental vorbind.

Ne simțim inima grea, când recunoaștem ineficiența noastră în sfera publică sau când admitem greutatea poverii care ne este pusă pe umeri și complexitatea lucrurilor pe care trebuie să le luăm în considerare – când conștientizăm starea de slăbiciune a discuției publice. Ascultând și citind ce ne spun majoritatea editorialiștilor și a comentatorilor de televiziune despre acele răzmerițe recente de la Los Angeles, de exemplu, nu putem să nu recunoaștem că sunt puțini formatorii de opinie capabili, cât-de-cât, să gândească. Este un pericol major să fie lăsate lucrurile în seama lor.

„Cei buni sunt atrași de percepțiile oamenilor / și cu mintea lor nu mai gândesc.“ William Blake a scris aceste cuvinte cu vreo două sute de ani în urmă, dar nu credea cu adevărat în bunătatea celor buni, care nu gândesc. Voia să spună că oamenii buni care nu gândesc înclină să-și pună libertatea mentală în mâinile celor vicleni – șarlatani, escroci –, care, în cele din urmă, își arată „adevăratele scopuri personale“.

Pentru observatorii experimentați, e clar că doritorii de bine preferă categoric lucrurile „bune“. Dorința lor este să fie identificați cu „cei mai buni“. Cu cât sunt mai prosperi și mai „bine educați“, cu atât fac eforturi mai mari de-a susține ei înșiși opiniile acceptate și respectate de cât mai

multă lume. Așa încât, se situează în mod firesc de partea dreptății, a preocupării și compasiunii, a celor abuzați și oprimați, împotriva rasismului, misoginismului, homofobiei, împotriva discriminării, împotriva imperialismului, colonialismului, exploatării, împotriva fumatului, împotriva hărțuirii – în favoarea tuturor lucrurilor bune și în contra tuturor relelor. Când văd oameni acoperiți, practic, de recomandări, insigne și ecusoane, îmi amintesc de straturile de medalii și barete pe care le purtau generalii sovietici în fotografiile oficiale.

Oamenii care au tot ce e mai bun din toate își doresc și cele mai bune opinii. Numai de vârf. Mai mult decât atât, soiul corect de gândire justă face mai lină interacțiunea socială. Soiul mai rău te lasă expus în fața unor acuzații de insensibilitate, de misoginism și – poate cel mai rău din câte sunt – de rasism. Pe măsură ce farmecul consensului – sau al conformismului – sporește, se adâncesc pericolele aduse cu sine de independență. E riscant să diferi. Și totuși, cum trebuie că știm cu toții, este un semn de lașitate să fugi de pericolele dezacordului.

Atât, deocamdată, în privința primei părți din aserțiunea lui Blake: „Cei buni sunt atrași de percepțiile oamenilor...“; să trecem la partea a doua: „... și cu mintea lor nu mai gândesc“.

Pentru a ilustra ce-ar putea însemna și aceasta, nu trebuie să trecem dincolo de ziarele cotidiene. Cât scriu eu aici, ziarul Chicago Tribune reia un articol despre Michael Jackson, copilul-minune al muzicii pop, scris de Charles Burrell, din echipa de la San Francisco Chronicle. Videoclipul intitulat Negru sau alb⁵⁴⁰, al lui Michael Jackson, ar fi atras, pare-se, un public de o jumătate de miliard, mai ales de tineri, la nivel global. Burrell afirmă, despre Jackson, că a reușit să atingă „o notorietate monumentală în peisajul cultural“. Căruia fapt se datorează această notorietate? Jackson țopăie frenetic pe tema barierelor impuse de rasă și sex, zice Burrell. Le-am spus copiilor noștri că rasa n-ar trebui să conteze, că băieții și fetele sunt egali și că multe roluri sexuale sunt arbitrare. Pot, oare, tinerii să rămână fascinați, văzând că aceste idei prind contur?

„Refrenul din videoclipul Negru sau alb este: «Nu contează dacă ești negru sau alb». Cel mai captivant este un segment prelucrat pe calculator, în care o persoană își schimbă sexul și apartenența etnică, într-o succesiune rapidă.

Jackson pare să transmită mesajul că suntem oameni, înainte de toate, și abia în al doilea rând bărbați sau femei, de-o rasă ori de alta. Ne îndeamnă să susținem unitatea umană și să lăsăm deoparte prejudecățile.“

Și, în fine: „Într-o lume amenințată de tensiuni rasiale și de suprapopulare, instinctul de supraviețuire ar putea conduce la o ființă umană de tip nou, care nu aparține unei rase anume și care, fiind androgină la modul cel mai asexuat cu putință, este mai puțin ispitit de urgența de a procrea“.

Cititorii ar putea crede că m-am dat mult prea tare peste cap, încât să descopăr un exemplu atât de bizar. Și totuși, nu. Aceia dintre noi, care citesc în mod curent presa de cea mai largă răspândire și care vizionează canalele mai neconvenționale de televiziune prin cablu știu că vederi precum cele ale lui Charles Burress nu sunt deloc neobișnuite. Limbajul pe care-l folosește îl dă de gol ca fiind absolvent de colegiu – eventual, dar nu neapărat, un produs californian. Apoi, preocupările sale par cantonate într-o zonă în care se conturează un proiect național – anume, constituirea unei noi viziuni, a unei minți noi. Mentea unei asemenea „ființei umane de tip nou“ este sintetică, omogenă, îmbunătățită. Ea transcende limitele eredității, ale naturii și tradiției, trece dincolo de orice limitări și obstacole. „Cum să obiectăm la schimbarea de înfățișare [a lui Michael Jackson], când noi tolerăm atâtea modificări ale trupului, de la bărbierit și culturism până la operațiile de chirurgie plastică și de schimbare de sex?“ – întreabă retoric Burress.

Un termen larg răspândit acum și care se referă la a nu gândi cu propria-ți minte este ideologia. Pentru Marx, ideologia reprezenta o deformare indusă la nivel de clasă, o corupere a realității de către capitalism. Mai pe scurt spus, ideologia este un sistem de false gândiri și neadevăruri, care poate conduce la obediență și conformitate. Dacă-l așez pe d-l Burress în ilustra companie a lui Marx, unicul meu scop este să pun sub adevărata ei lumină tentativa de inventare a unei ființe umane de un tip cu totul nou. Acest american de tip nou și „întru totul dezirabil“ va fi tot ce e mai bun pe lume: un ins fără o rasă anume, androgin, eliberat de sub influența tulburătoare a lui Eros. Ideea este să pui băta pe tot ce era acceptat ca un lucru dat, fixat, iremediabil. Este, oare, de conceput că ne-am săturat de orice și oricum suntem, de fapt: negri, albi, cafenii, galbeni, bărbați, femei, mari, mici,

greci, nemți, englezi, evrei, ianchei, din Sud, din Vestul Îndepărtat et cetera – că tot ce ne dorim acum este să ne ridicăm deasupra tuturor diferențelor obositoare? Poate că ingineria genetică ne va pune în practică, până la urmă, această viziune utopică.

Dar abandonarea gândirii în favoarea unei visări cu ochii deschiși, egalitariste și iluzorii, îmbracă multe alte forme. Efectiv, sunt prea multe lucruri la care să te gândești. E de prisos – prea multe feluri de pregătire specială se vădesc necesare. În electronică, în economie, în analiza socială, în istorie, în psihologie, în politica internațională, cei mai mulți dintre noi suntem, dat fiind oceanul de complexitate, care mai și proliferază, paralizați de simpla sugestie c-am putea să ne asumăm răspunderea pentru atât de mult. Iată de ce este atât de atrăgătoare opinia venită la pachet.

Aici intervin reprezentanții cunoașterii – înțelepții, crainicii de televiziune, invitații-specialiști din emisiuni. Ceea ce se numea, mai demult, un schimb de opinii a devenit „dialog“, iar „dialogul“ a fost investit cu o anumită sacralitate. Cert este că nu seamănă câtuși de puțin cu nici o formă de comunicare autentică. E ceva greu descriptibil. Două sau mai multe piepturi acoperite cu insigne de merit sunt expuse vederii publicului la modul competitiv. Noi stăm, ne uităm, ascultăm, suntem atrași de percepțiile gazdelor și ale oaspeților.

Când eram tânăr, marii înțelepți erau personalități ca H.G. Wells, George Bernard Shaw, Havelock Ellis sau Romain Rolland. Citeam cu toții, cuprinși de respect, ce aveau ei de spus despre comunism, fascism, pace, eugenie sau sex. Mi-aduc aminte fără sentimentalisme de aceste celebrități. Wells, Shaw și Romain Rolland au stricat reputația înțelepciunii. Ultimul dintre giganții de clasă mondială ai minții a fost Jean-Paul Sartre, printre ale cărui contribuții la pacea mondială s-a numărat îndemnul adresat oprimaților din Lumea a Treia să-i măcelărească pe albi fără discernământ. E și greu să regreți dispariția unui asemenea spirit câteodată viu.

Pe țărmul nostru atlantic, avem astăzi crainici de televiziune care sunt urmașii unor Arthur Brisbane, Heywood Broun⁵⁴¹ și Walter Lippmann din anii 1920, 1930 și 1940, respectiv. E clar că figuri ca Peter Jennings⁵⁴², Ted Koppel⁵⁴³, Dan Rather⁵⁴⁴ și Sam Donaldson⁵⁴⁵, care obțin imediat și cu mare ușurință acces la conducătorii națiunii, dețin o putere infinit mai mare, față

de acei predecesori ai lor, vechi oameni ai cuvântului. Cu minele lor mai curând bizare, tribunii aceștia (nu magistrații aleși de popor) sunt – din cauza pieptănăturilor masive – la fel de observabili astăzi, ca perucile de la Versailles sau din Curtea de Judecată de la St. James⁵⁴⁶. Aceste coroane capilare conferă șarm și demnitate, dar poate că și apasă creierile cu greutatea lor. Ne și fac să conștientizăm, în plus, cât de studiată și calculată e naturalețea tuturor acestor artiști ai informației, care vorbesc atât de încrezători – și atât de mult – despre o asemenea varietate de subiecte, încât ne-ntrebăm dacă știu atât de multe, într-adevăr, de sunt atât de fluenți. Într-o discuție televizată, nu cu mult timp în urmă, un american de prim-plan declara că Administrația Roosevelt îl sprijinise pe Hitler îndeaproape, și asta până tocmai la atacul de la Pearl Harbor. Jurnaliștii aflați în același platou cu individul n-au scos nici o vorbă, în sensul c-ar fi obiectat la așa ceva. Oare nu auzise nici unul dintre ei de politica de lend-lease⁵⁴⁷, nu citiseră despre FDR, nu aveau habar de ostilitatea naziștilor față de Statele Unite? Se poate, oare, ca niște interviuatori atât de stilați, bine îmbrăcați și atent coafați să știe atât de puțin despre istorie?

America e tărâmul prezentului, bineînțeles; ea se orientează spre viitor. E minunat, ba chiar adorabil că americanilor le pasă atât de puțin de trecut, dar de ce ar trebui să luăm în serios judecățile despre chestiuni publice ale acestor bărbați și femei, care arată atât de splendid? Putem considera de la sine înțeles c-au avut parte de „documentări” sau de informări. Parcă nu-ți vine să tragi concluzia că atotcunoașterea lor este o absolută făcătură. Dar și asta poate fi ceva irelevant. Principalul scop este, în cazul acestor formatori de opinie, să ne cufunde la loc într-o marinată de „corectitudine” sau respectabilitate.

Ce este necesar să știm noi, americanii? Când este ignoranța lipsită de relevanță? Poate că americanii pricep, la modul intuitiv, că tot ce contează cu adevărat pentru omenire este chiar aici – de jur-împrejurul nostru, în Statele Unite capitaliste. Făcând-o pe înțeleptul în Rusia, după Revoluție, Lincoln Steffens a spus: „Am dat o raită prin viitor – și funcționează”. Ce mai înțelepciune secretă! Dac-ar fi pariat la cursele de cai, și-ar fi pierdut și cămașa. Sigmund Freud, care a vizitat Statele Unite înainte de Primul Război Mondial, a spus că America era un mare experiment, care, însă, nu avea să funcționeze. Mai târziu, i-a spus Misgeburt – o pierdere de sarcină.

Aceasta era judecata înaltei culturi germane în privința noastră. Poate că Freud ar fi gândit altfel, dac-ar fi văzut lagărele morții din al Doilea Război Mondial.

C-ar fi un experiment, s-a spus despre America destul de frecvent (probabil c-a fost un lucru mai frecvent spus decât înțeles). În concordanță cu asta – și păstrând proporțiile –, articolul lui Charles Burress despre Michael Jackson se face avocatul experimentării. „Cum ar fi – spune el – ca Jackson să fie privit nu ca un ciudat, ci ca un brav pionier, care-și dăruiește propriul trup⁵⁴⁸ explorării de noi frontiere ale identității umane?” Ipoteza subiacentă pare a fi că noi, ființele umane, considerate în ipostaza de simplu material, suntem totalmente plastice, și că materialul din care suntem făcute este gata să ia orice formă (ameliorată), pe care alegem să i-o dăm. Un termen mai blând pentru același lucru este programare. Postulatul este c-ar fi necesar să respingem ce și cum suntem de la natură, că datul, originalul, creatura din carne și sânge e deficientă, stânjenitoare, că necesită modificări, corecții, convertiri, că această entitate, așa cum este, nu poate contribui cu nimic și că mai bine am face să ne refacem în totalitate. Când eram tânăr, lumea civilizată a rămas uimită, văzând modelul stalinist al Omului Sovietic, așa cum era înfățișat în ziare și cărți, în artă și literatură. Falsificare stalinistă – i-am spus. Acum, se pare că și noi am inventat un om sintetic, un american revizuit, îmbunătățit. Acest lucru presupune că ființa umană e lipsită de un miez – mai exact, că miezul ei personal, dacă există așa ceva, s-ar dovedi unul indezirabil, rău, pervers, un bolovan de prejudecăți – la naiba, n-ar fi bun de nimic.

Începem să resimțim efectele acestui proiect. Poate că nucleul personal, sau ceea ce suntem de la natură, conștientizează faptul că-n spatele acestei tentații de-a ne revizui se ascunde tirania, că acea înălțare a conștiinței și antrenare a sensibilității sunt menite să ne forțeze să renaștem lipsiți de culoare, de rasă, neutralizați sexual, purificați politic și cu mințile modelate și programate să respingem „răul” și să afirmăm „binele”. Va deveni, oare, ființa umană persona non grata⁵⁴⁹? Nu-i de mirare că atât de mulți dintre noi ne albit de spaimă.

Fiind genul de oameni cărora le place mereu să fie mai buni, americanii au o slăbiciune pentru genul de idealist care ține sus un steag dedicat unui țel

straniu. Huck Finn⁵⁵⁰ îl disprețuia pe băiatul simpatic din Noua Anglie, ca scos din cutie, care înainta sub deviza Excelsior („Din ce în ce mai bun“). Când mătușa Sally amenința să-l „șivilizeze“, el a decis că era momentul „să-și ia tălpășița către Teritoriul Indian, încotro vedea cu ochii“. A fost o vreme în care era firesc, pentru copiii americani, să simtă că propaganda „auto-ameliorarea“ nu pe cărări de munte-n sus avea să ne ducă, ci în mlaștini.

În materie de opinii, americanii sunt vulnerabili în fața ideologilor, a „originatorilor“, a deschizătorilor de drumuri, a prevestitorilor de valori preferabile. Așa cum suntem, lipsiți de tradițiile susținătoare ale culturilor mai vechi, ne dăm în vânt după rețete; nesiguri fiind, căutăm următorul pas necesar și „corect“. Nu-mi aduc aminte, pe moment, cine a spus (pare-mi-se că sună a Elbert Hubbard sau, poate, a Ralph Waldo Emerson): „Inventează o cursă de șoareci mai bună, și lumea va face cărare bătută până la ușa ta“. Revizuită și adusă la zi, această formulă ar suna cam așa: „Inventează un clișeu nou, și vei da lovitura“.

Poate că lucrul cel mai rău dintre toate este limbajul folosit de acești „originatori“, acești prevestitori ai noului. Oare poate fi descris orice este palpabil, substanțial și recognoscibil omenesc în cuvinte cum sunt ale lor? Poate ca reacție la degradarea pe care o presupune această Nouvorbă⁵⁵¹ – în varianta ei cea mai recentă – m-am întors instinctiv la William Blake:

Cei buni sunt atrași de percepțiile oamenilor

și cu mintea lor nu mai gândesc;

până când experiența-i îndeamnă să prindă

și să bage-n cuști zânele și elfii.

Mai apoi, ticălosul începe a mârâi

și-a urla ipocritul;

și toți bunii săi prieteni își arată scopurile ascunse,

*și-ajungi să deosebești acvila de bufniță.*⁵⁵²

[1992]

Scriitori, intelectuali, politică. Niște aduceri-aminte

Când au luat puterea bolșevicii, în 1917, aveam doi ani. Părinții mei emigraseră de la Sankt-Petersburg la Montréal în 1913, așa încât evenimentele din Rusia le stăteau pe creier; la masa noastră de seară, țarul, războiul, frontul, Lenin, Troțki erau pomeniți la fel de frecvent ca părinții, surorile și frații din țara cea veche. De neconceput era, printre evrei, că o monarhie atât de mare putea să se prăbușească. Imigranții mai bătrâni și mai sceptici credeau că parveniții de bolșevici aveau să fie alungați – și asta, curând. Copiii lor deja mari, în schimb, erau dornici să se alătore cât mai curând revoluției, și țin minte că tatăl meu se certa în stradă cu fiul profesorului nostru de ebraică, Liova, care spunea că-și cumpăraseră deja schiffskarte – biletul de vapor. Tatăl meu zbiera că noul regim nu făcea două parale, dar tinerii aveau, pe-atunci, obiceiul de a-i respecta pe cei mai bătrâni decât ei, așa că Liova i-a zâmbit – deferent, dar neclintit. Dus a fost, să construiască ordinea cea nouă sub Lenin și Troțki. Și nimeni nu l-a mai văzut vreodată.

Mult mai târziu, după ce ne mutaserăm la Chicago, iar eu ajunsesem destul de mare, încât să-i citesc pe Marx și Lenin, tatăl meu mi-a spus: „Să nu uiți ce-a pățit Liova – și nici de surorile mele n-am mai auzit de ani buni. Eu mă lipsesc de Rusia și de Lenin al tău“.

Dar eu îi vedeam pe părinții mei ca fiind ruși, cu trăsături tipic rusești, plăcute. Aduseseră cu ei un cufăr plin ochi cu finețuri de la Sankt-Petersburg – veste de brocart, un joben, un frac, pijamale de in cu dungi la mâneci, jupoane de tafta neagră, pene de struț și cizme cu nasturi și tocuri cui. Negăsindu-și utilitatea în acea Ultima Thule⁵⁵³, care era Montréalul, iar în atmosfera proletară de la Chicago⁵⁵⁴, nici atât, au ajuns obiectele de joacă ale copiilor mai mici. Ceilalți, mai mari, s-au americanizat rapid, nerăbdători să se integreze în Statele Unite; restul s-au luat după ei. Țara ne-a luat în grija ei. Era, pe-atunci, o țară, nu o colecție de „culturi“. Simțeam că dăduse norocul peste noi, pentru simplul fapt că eram acolo. Copiii de imigranți din liceul meu de la Chicago, însă, credeau despre ei înșiși că erau și ruși; cu toate că studiau texte ca Macbeth, de Shakespeare, și L'Allegro⁵⁵⁵, de Milton, îi citeau și pe Tolstoi și Dostoievski, de la care

invariabil treceau la Statul și revoluția⁵⁵⁶, de Lenin, și la pamfletele lui Troțki. Cercul de dezbatere de la Liceul Tuley discuta despre Manifestul comunist⁵⁵⁷ și despre axa principală a cartierului, strada zisă a Divizării, intelighenția imigrantă ținea prelegeri, cocoțată pe lăzi de săpun, în timp ce „la forum“, o sală bisericească de pe șoseaua California, dezbaterile dintre socialiști, comuniști și anarhiști atrăgeau destul de mulți spectatori. Așa mi-am început eu educația radicală. La recomandările prietenilor, m-am pus pe citit Marx și Engels, și țin minte cum declamam Valoare, preț și profit⁵⁵⁸, în biroul deprimant al tatălui meu din apropierea depozitelor de mărfuri, în timp ce polițiștii descinseseră la un bordel de peste drum – probabil, pentru că nu se plătise taxa de protecție –, iar acum azvârleau paturi, cearșafuri și scaune pe ferestrele făcute țandări.

Liga Tinerilor Comuniști a încercat să mă recruteze la sfârșitul anilor 1930. Prea târziu – citisem mai demult broșura lui Troțki despre chestiunea germană⁵⁵⁹ și eram convins că erorile lui Stalin îl aduseseră la putere pe Hitler.

Curios cât de vast răspândită era informația privitoare la politica mondială și în ce colțuri bizare ale lumii se lua poziție pe atunci! Despre cum intervievase el un membru al Cominternului⁵⁶⁰ în 1923, poetul Osip Mandelștam povestea: „L-am întrebat: «Cum v-a influențat mișcarea lui Gandhi⁵⁶¹ în Indochina⁵⁶²? Poate ați simțit vreo vibrație, vreun ecou?» – «Nu», mi-a răspuns interlocutorul“, identificat apoi ca fiind Nguyen Ai Quoc, pe care noi, ceilalți, l-am cunoscut sub numele de Ho-Și-Min⁵⁶³. Mandelștam ni-l descria mai târziu: „În adâncul sufletului, nu era decât un băietan slăbuț și îndatoritor, care-și etala jacheta de lână croșetată“.

Puțini băieți, dacă mai trebuie să spun, au devenit, propriu-zis, membri ai Cominternului. Totuși, pentru milioane dintre ei, din toată lumea, Revoluția din Octombrie⁵⁶⁴ a reprezentat un eveniment major, ale cărui ecouri în materie de libertate și dreptate – nu aveai de ales – trebuia să le auzi. Acea revoluție a rămas, timp de mai multe decenii, cel mai important, mai prestigios eveniment din toată istoria. Partizanii ei susțineau că provocase sfârșitul celui mai monstruos dintre toate războaiele și că proletariatul revoluționar din Rusia îi adusesese omenirii în dar o mare speranță. De-acum, oprimații de pretutindeni, sub conducerea comuniștilor, aveau să distrugă

imperialismul capitalist decadent. În anii Marii Crize, la Chicago, băieții își puneau în ordine, în sufletele lor – și fetele, de fapt –, gândurile revoluționare. Programul nu era foarte clar, însă perspectiva îți dădea fiori pe șira spinării, nu altceva. O deplină clarificare ideologică mai aveam până să căpătăm.

La colegiu (în 1933), eram troțkist. Troțki le inocula tinerilor săi adepți acea ortodoxie tipică învinșilor și marginalizaților. Făceam parte din mișcare, eram fideli învățăturilor leninismului, căruia-i puteam expune lecțiile istorice, descriind crimele lui Stalin. Prietenii mei cei mai apropiați și eu nu eram, însă, activiști – eram scriitori. Dată fiind Marea Criză economică, nu aveam așteptări legate de carieră. Trăiam câte o săptămână cu cinci sau șase dolari și, dacă locuiam în camere mici, închiriate, bibliotecile, în schimb, erau impunătoare, erau frumoase. Prin intermediul „politicii revoluționare“, răspundeam chemării la o atitudine activă, din acele vremuri. Dar ceea ce conta cu adevărat era hrana personală vitală, pe care ne-o luam din Dostoievski sau Herman Melville, din Dreiser, John Dos Passos și Faulkner. Completând o foiță de hârtie la Crerar, biblioteca de pe strada Randolph, primeai toate volumele cu publicația The Dial, solid legate, și-ți umpleai după-amieze lungi cu T.S. Eliot, Rilke și e.e. cummings⁵⁶⁵. Către sfârșitul anilor 1930, aveam Partisan Review în loc de Dial, adică și niște politică în plus. Astfel am căpătat acces la contemporanii noștri europeni semnificativi – Silone, Orwell, Koestler, Malraux, Gide și Auden. Autorii americani de vârf, care publicau în Partisan Review, erau marxiști – critici și filosofi ca Dwight Macdonald, James Burnham, Sidney Hook, Clement Greenberg, Meyer Schapiro și Harold Rosenberg. Intelectualii de la Partisan Review au pactizat cu Troțki într-un mod absolut firesc, în timpul proceselor de la Moscova⁵⁶⁶. Hook își convinsese profesorul, pe John Dewey⁵⁶⁷, să accepte conducerea unei comisii de anchetă din Mexic, ale cărei lucrări le-am urmărit cu acribie, cu pasiune, pentru că noi, bineînțeles, eram cei respinși – staliști erau acceptați. Numai noi, cei din Statele Unite, știam ce șleahță de nenorociți erau. FDR și cei din jurul politicii lui, zise New Deal, habar n-aveau; ei nu înțelegeau nici Rusia, nici comunismul.

Dar și mișcarea noastră, după cum ne-am dat seama din ce în ce mai mult, adeseori se comporta prosteste, chiar peste măsură de absurd. În timpul

Războiului Civil spaniol, despre chestiunea trimiterii unui ajutor material în folosul Republicii din Spania s-au purtat dezbateri aprinse, cu participarea unor tovarăși care n-aveau nici o chioară-n buzunar, de trimis pe post de contribuție. O provocare încă și mai serioasă pentru loialitatea noastră a reprezentat-o invadarea Finlandei de către Armata Roșie⁵⁶⁸. Troțki a susținut că un stat muncitoresc nu putea purta un război prin definiție imperialist. Invazia în sine era una progresistă, de vreme ce-și propunea să naționalizeze proprietatea, pas irevocabil către socialism. În continuare loial Revoluției din Octombrie, Troțki i-a combătut pe disidenți, care de-acum se-nmulțiseră. Sciziunea la care a condus această controversă nu a reușit să capteze atenția publicului american, care oricum prefera Fantasia⁵⁶⁹ lui Disney unora ca noi.

Deși m-am îndepărtat de politica marxistă, mi-am păstrat admirația față de Lenin și Troțki. La urma urmelor, auzisem pentru prima oară de ei în scaunul-măsuță, în timp ce molfaiam piureul de cartofi. Cum aș fi putut uita că Troțki fusese cel care înființase Armata Roșie, care citea romane franțuzești pe front, în timp ce-l înfrângea pe Denikin⁵⁷⁰? Că marile mulțimi rămâneau înlemnite, auzindu-i discursurile pline de înflăcărare? Strălucirea Revoluției încă mai avea puterea să ne farmece. Și-apoi, cele mai respectate figuri intelectuale și literare se înclinaseră în fața ei. Întorcându-se dintr-o vizită în Uniunea Sovietică, Edmund Wilson vorbise despre „lumina morală de pe cel mai înalt pisc din lume” – și Wilson fusese cel care ne familiarizase pe noi cu Joyce și Proust. Istoria gândirii revoluționare, scrisă de el, intitulată Către gara Finlanda⁵⁷¹, a fost publicată în 1940. La vremea respectivă, Polonia fusese deja invadată, iar Franța, ocupată de naști.

În același an, 1940, Troțki a fost asasinat. Mă aflu în Mexic, la vremea respectivă, și o cunoștință a Bătrânului, o doamnă europeană, pe care o cunoscusem la Taxco, în statul Guerrero, aranjase întâlnirea. Troțki a fost de acord să ne primească, pe prietenul meu Herbert Passin și pe mine, la Coyoacán. În chiar dimineața când aveam întâlnire cu el a fost doborât. Când am ajuns la Mexico City, ne-au întâmpinat titlurile de ziare. Ne-am dus la vila în care locuia, și probabil c-am fost confunțați cu niște ziariști străini, pentru că ne-am trezit îndreptați către spital. În camera de urgențe, era dezordine. Am întrebat, simplu, de Troțki. Ni s-a deschis ușa unei cămăruțe adiacente și l-am văzut acolo, înăuntru. Tocmai murise. Avea pe

cap ceva ca un eșafodaj de bandaje însângerate. Pe obraji, pe nas, pe barbă, pe gât, avea dungi de sânge și firișoare de iod, uscate și irizate.

Se zice despre el c-ar fi spus odată că Stalin îl putea ucide oricând ar fi dorit, iar acum înțelegeam ce-ar fi putut face și cu noi o putere al cărei braț lung ajungea chiar atât de departe; ce ușor îi venea unui despot să ordone asasinarea cuiva; cât de simplu i-ar fi fost să ne omoare și ce puțin stăpâni eram, cu filosofii noastre istorice, cu ideile, programele și țelurile noastre, asupra materiei din care eram făcuți.

Marea Criză economică a fost o perioadă a umilinței personale pentru cei care munciseră și trăiseră într-o stare de prosperitate respectabilă. Capitalismul, s-ar fi zis, pierduse orice control asupra țării. Pentru mulți, răsturnarea guvernului reprezenta o posibilitate concretă. În primii ani ai crizei, politicile dictate de conducerea comunistă în cea de-a treia perioadă a ei, rigidă și dură, se bucuraseră de prea puțin succes în Statele Unite. A fost anunțată o nouă politică a Frontului Popular de la noi, când Hitler a început să distrugă partidele de stânga. Pentru comuniștii americani, Frontul Popular a fost o mină de aur, pentru că era temperat și conciliant – după toate aparențele. Partidul se eliberase de jargonul cu accente străine și trecuse, în schimb, la utilizarea limbajului aparte al mimilor și al cadrelor muncitorești. Îmbrățișând populismul neaoș, cânta piesele celor mulți și zdrăngănea la chitară. În loc de Lenin și Stalin, în centrul noului panteon se aflau Jefferson și Lincoln. Filosofia politicii de New Deal, așa cum o auzeam în cursul șuetelor ținute la gura focului de FDR, genera căldură și încredere. Henry Wallace⁵⁷² anunța că ne aflăm în secolul omului obișnuit. Frontul Popular s-a identificat cu acest nou populism, și Partidul Comunist a învățat, pentru prima dată în existența sa, cât de exaltant era să te afli în prim-planul vieții naționale. Țara părea să treacă printr-o uriașă revigorare culturală. Scriitori și actori erau atrași de organizații de front bine dotate financiar și de grupări care organizau călătorii comune. Stânga dăduse peste bogăție.

Eu eram un beneficiar nu lipsit de recunoștință al programului New Deal. Către finele anilor 1930, eram angajat în Proiectul Scriitorilor din cadrul Administrației Proiectelor de Lucrări. Stelele noastre din biroul de la Chicago erau Jack Conroy și Nelson Algren – nici unul ieșit din grațiile

Partidului Comunist. Algren era, într-adevăr, un original, din păcate susceptibil de infectare ideologică, un boem radical de un stil tipic pentru Chicago, dar care se demoda văzând cu ochii. Din generația mai tânără de scriitori talentați, puțini au rămas neatinși de influența Frontului Popular. Mă refer nu numai la cei care au fost victimizați, mai târziu, în isteria generată de McCarthy⁵⁷³, dar și la unii dintre cei mai prestigioși autori de articole în publicații precum *The Nation* și *The New Republic*, care merseseră pe mâna Partidului Comunist în perioada Războiului Civil spaniol (de exemplu, Malcolm Cowley). Stilul Frontului Popular era unul distinct, iar „cultura“ lui putea fi lesne recunoscută la scriitori precum Clifford Odets, Lillian Hellman sau Dalton Trumbo și la critici sau animatori de emisiuni radiofonice, care pot foarte bine să rămână anonimi. El supraviețuiește chiar și astăzi, și nu trebuie decât să menționezi nume precum Whittaker Chambers⁵⁷⁴, Alger Hiss⁵⁷⁵, J. Robert Oppenheimer⁵⁷⁶ sau soții Rosenberg⁵⁷⁷ la o cină oarecare, pentru a realiza cât de durabile s-au dovedit a fi chestiunile și dogmele anilor 1930 și ale primilor ani postbelici.

Este perfect adevărat, așa cum sugera Charles Fairbanks, că totalitarismul din secolul nostru a modelat însăși definiția intelectualului din ziua de astăzi. „Luptătorii de avangardă“, care acționau sub conducerea lui Lenin în octombrie 1917, erau intelectuali, și poate că fascinația evenimentului de atunci și-a pus amprenta în cel mai mare grad asupra intelectualilor din Occident. Printre activiștii politici, era suficient de clar acest lucru, dar modelul bolșevic s-a dovedit formidabil de influent peste tot. Lev Troțki și T.E. Lawrence au fost, poate, cei mai remarcabili, din punct de vedere intelectual, dintre activiștii care s-au ivit în siajul Primului Război Mondial – primul ca principal executant al lui Lenin, al doilea ca un savant și pustnic delicat, un Fortinbras⁵⁷⁸ materializat din deșertul Arabiei. Amândoi l-au inspirat pe Malraux, de bună seamă, care a fost un estetic și un teoretician însetat de acțiune revoluționară, în prima sa fază, și care a manifestat un gust ciudat pentru aplicarea violenței într-o cauză măreață. El a fost cel care s-a constituit într-un exemplu pentru scriitorii francezi în anii 1940. Sartre, cu siguranță, s-a numărat printre descendenții săi, și mulți din Franța și de prin alte părți s-au format după modelul fixat de el, până când Malraux însuși a renegat public revoluția. Urme ale acestui comportament se regăsesc și în cazul lui Arthur Koestler, care atât de frecvent se auto-

expunea pericolului, dar mai cu seamă în Franța, unde, între anii 1930 și vremea lui Régis Debray⁵⁷⁹, intelectualii de stânga s-au înfățișat Occidentului ca soldați ai revoluției.

Stilul leninist fusese adoptat de intelectualii berlinezi în anii 1920. Cantata lui Bertolt Brecht, intitulată Decizia, reprezintă preceptul central pentru leninism, care e primatul partidului, și dramatizează cu mare forță tragedia neobedienței – faptul că un activist de partid nu reușește să atingă nivelul de auto-deprecieri cerut de „Istorie”. Martin Esslin îl descrie cu maximă însuflețire pe Brecht însuși – persona publică a copilului teribil din literatură, care purta o jachetă de camionagiu, asortată cu o șapcă murdară cu cozoroc. În această costumație proletară, „trecea cu mașina prin Berlin în goana mare”, purtând ochelari înrămați cu fir de oțel, „ca un mărunț funcționar sau director de școală de țară”. Lenin însuși a fost caracterizat drept un profesor de gimnaziu din Simbirsk – Edmund Wilson chiar așa îl numea: Marele Dascăl. Un individ neobosit, deghizat în pedant. Stilul lui Lenin era preferat și de intelectualii boemi din Greenwich Village. Un comentariu valoros în acest sens a făcut criticul de artă Clement Greenberg, el însuși preocupat de personalitatea Marelui Dascăl. Zicea, în legătură cu Brecht: „Preceptele lui Lenin au devenit un standard veșnic de conduită pentru el, și bolșevismul – un fel de-a trăi și un obicei virtuos”. Iar în altă parte: „Adepții lui Lenin și Troțki – precum niște omuleți care maimuțăresc gesturile celor pe care-i urmează – au cultivat în ei înșiși acea îngustime a minții, care trece drept devoțiune auto-negatoare de sine, acea duritate în relațiile interpersonale și, mai presus de toate, acea devastatoare incapacitate de a căpăta experiență, care au devenit jaloanele definitorii și trăsăturile standard ale «revoluționarului de profesie» comunist... este vorba de îngustimea cultivată și antrenată... care pune pe fugă imaginația și spontaneitatea”. Aceste comentarii critice au avut darul să-mi sporească respectul față de Greenberg, când le-am citit, cu mulți ani în urmă; am descoperit în ele un dar neobișnuit al introspecției. Se transformase într-un Lenin al artelor. Mulți intelectuali dintre cei cu har din acea perioadă își luaseră o coloratură leninistă. Erau niște „duri”. Pentru ei, „viețile” și „personalitățile” erau niște marote burgheze nerealiste, niște extensii ale noțiunii de proprietate. Eliminai, reduceai la scară, dădeai la o parte slăbiciunile și modele, salutai avangarda și distrugeai kitsch-ul cu propriile raze mentale revoluționare.

Revoluția rusă a fost înfăptuită de o gașcă restrânsă de intelectuali, aflați sub conducerea lui Lenin, pe post de teoretician-șef pentru ei. Nu-i de mirare că intelectualii din Occident s-au lăsat îmbătați de un asemenea exemplu.

Unii dintre aceștia din urmă erau cu adevărat originali, impresionant de inteligenți (de exemplu, Harold Rosenberg). Mințile mai limpezi, dintre intelectualii din Greenwich Village, au început să realizeze, pe la sfârșitul anilor 1930, că Revoluția fusese un dezastru. În schimb, puțini au fost cei care au renunțat la marxism. Într-un fel sau altul, s-au cramponat de textele care făcuseră din ei niște intelectuali. Bazele marxismului le organizaseră mințile și le oferiseră un avantaj durabil în fața rivalilor neorientați, școliți de-a valma în universitățile americane. Când îți investești energia și entuziasmul în ceva la tinerețe, nu mai reușești niciodată să renunți cu desăvârșire la respectivul ceva. Eu am ajuns la New York către sfârșitul anilor 1930, cu capul împuiat de tot felul de lucruri, dar nerăbdător să mă educ de unul singur, și am ajuns, către sfârșitul deceniului următor, 1940, să scriu la Partisan Review și să fiu un Village-ist adevărat. În jurul nostru, totul era numai America strict comercială. Greenwich Village era la jumătatea distanței dintre bulevardul Madison și Wall Street. În centrul său, trona Piața Washington, cu parcul din jur. Din apartamentul ei care dădea înspre ulmi și bănci, Eleanor Roosevelt i-ar fi putut vedea, dacă i-ar fi fost arătați, pe câțiva dintre intelectualii de frunte ai țării, discutând despre politica franceză, pictura americană, Freud și Marx, André Gide și Jean Cocteau. Cu toții erau avizi de conversații de înaltă moralitate – adeseori, niște speculații nebunești.

Pentru Darwin, conta lupta pentru existență; în cazul meu, în acei ani, conta lupta pentru conversație. Nu îmi imaginam existența fără ea. Erau câțiva vorbitori notabili în acest grup de adepți anticomuniști ai stângii: Dwight Macdonald, înalt, deșirat, bărbos, cu ochelari groși, care vorbea sacadat și bâlbâit; Philip Rahv, cu bombănitul său rusesc profund și hârșăit; Harold Rosenberg, extraordinar de fluent, persuasiv, dominant, subtil și ager la minte; Paul Goodman, deopotrivă practic și vizionar, care se uita undeva, dincolo de tine, în timp ce-și rostea sentințele în materie de psihiatrie, poezie, anarhism și sex.

Toți acești gânditori făceau prea puțin distincție între un intelectual și un scriitor. Pentru ei, contau eroii din domeniul culturii, care aveau idei. Sidney Hook, în multe privințe un om cu capul pe umeri, mi-a spus odată că Faulkner era un scriitor excelent, ale cărui cărți aveau să fie îmbunătățite substanțial cu ajutorul ideilor dinamice. „M-aș bucura să-i dau câteva. L-ar ajuta fantastic de mult. Îl cunoști?“, m-a întrebat.

Aveam, într-adevăr, multe de înțeles în materie de istorie, filosofie, știință, Războiul Rece, societatea de masă, arta pop, arta înaltă, psihanaliză, existențialism, problema rusească, problema evreiască. Și totuși, am priceput repede – sau, mai degrabă, de vreme ce eu nu pricep repede, am intuit – că rar se întâmpla ca scriitorii să fie intelectuali. „Un strop de ideologie și să fii la curent – la asta se reduc cele mai multe apropouri“, a zis Cehov – în zeflema, bănuiesc. Într-o manieră mai serioasă, a declarat că scriitorii „ar trebui să se amestece în politică numai atât, cât să se protejeze de politică“. O regulă de-a lui era „să lipsească o limbuție prea îndelungată de natură politico-socio-economică“, după care venea și recomanda obiectivitate, concizie, cutezanță, evitarea stereotipurilor și compasiune. (Vai, unde sunt zilele dinaintea căderii în desuetudine a unor asemenea cuvinte!)

Nu intenționez să merg și mai profund cu discuția, la diferențele dintre cunoaștere și imaginație; notez doar c-am evitat orice ar fi semănat câtuși de puțin cu o alegere, urmându-mi înclinația. Nu țin minte să fi încercat vreodată să discut cu alți scriitori despre ce preferau, arta sau politica. La o cină dată în onoarea unui autor invitat, după mulți ani, l-am întrebat pe Günter Grass, la un moment dat, de ce făcea o campanie atât de frenetică în favoarea lui Willy Brandt⁵⁸⁰. Era cazul să între scriitorii în politică? S-a uitat la mine urât și în tăcere, ca-și-cum s-ar fi simțit ultragiat (doar el era autorul invitat, în acea seară) să stea lângă un fel de prostul satului. Probabil că s-a gândit: „Numai în America se poate așa ceva!“

Asta pentru că, în Europa, scriitorii acceptau politica drept un scop suprem. După cum am învățat în anii mei parizieni, 1948–1950, asta aveai de făcut în viață. Anul 1948 a fost unul cu asupra de măsură sumbru și amar. Cărbunele, benzina, chiar și pâinea, mai erau încă raționalizate. Nu mai era chiar de la sine înțeles că Parisul ar fi fost capitala lumii civilizate.

Gânditorii și scriitorii francezi se luptau să-i mențină locul de glorie. Americanii, recent aclamați ca eliberatori, nu mai erau bine primiți, dreapta fiind aproape la fel de dură cu ei, cum era și stânga. Mauriac, în rubricile sale, își exprima preferința lipsită de echivoc față de ruși – de literatura rusă, mai degrabă decât de cea americană. (Până la un punct, eram de acord cu el.) La stânga spectrului, numai americanii care fuseseră convertiți ideologic erau acceptați. Despre ceilalți, se credea că erau spioni. Iar vorbitorii de franceză erau cei cu adevărat bănuți – cel mai probabil, erau agenți dubli. Francofili de-o viață, ca prietenul meu H.J. Kaplan, erau suspecti, deși Richard Wright a fost primit cu brațele deschise, imediat; existențialiștii care se reuneau în barul de pe Pont-Royal au făcut ce-au făcut și l-au pus curând să citească Husserl⁵⁸¹, pentru care eu aveam un imens respect, ca un ignorant ce eram. Aș fi putut deveni un intelectual – dar asta mă trimite cu gândul la prostituata dintr-o caricatură franceză, care spunea: J'aurais pu faire la religieuse – „Aș fi putut s-o fac pe călugărița“. Văzându-l pe Wright la Saint-Germain-des-Prés, cufundat într-o carte pe cât de dificilă, pe atât de groasă, l-am întrebat de ce trebuia neapărat s-o citească, iar el mi-a spus că era o lectură indispensabilă și c-ar fi fost cel mai bine, pentru mine, să-mi fac rost de-un exemplar al meu. Nu eram, propriu-zis, pregătit pentru Husserl. Ori de câte ori îmi era cu putință, mă duceam la spectacole de music-hall sau la Cirque d'Hiver – Circul de Iarnă. Și totuși, am ținut pasul cu ideile franceze: i-am citit pe Sartre în Les Temps Modernes și pe Camus, în Combat. Am participat și la câte o conferință, din când în când, la Colegiul de Filosofie.

Amărăciunea înfrângerii, a ocupației și-a eliberării domnea în Parisul postbelic. O atmosferă de cădere în dizgrație, plină de resentimente, întuneca parcă și mai mult celebrele fațade și făcea Sena să arate și să miroasă medicinal – mie, cel puțin, așa mi se părea. Toată această apăsare, mi s-a dat a înțelege mai târziu, era un simptom timpuriu al Războiului Rece. Deocamdată, francezii picaseră neajutorați între Uniunea Sovietică și Statele Unite. Alternativa comunistă, atâta cât eram eu în stare să judec, dădea bine la opinia publică, drept care nu puteai să te tunzi, fără ca frizerul să reverse torente întregi de marxism peste tine. Venisem la Paris, cum veneau americanii de obicei, ca să fiu educat, iar ignoranța generală în materie de istoria Uniunii Sovietice – la toate nivelurile – m-a lăsat cu gura căscată. Citindu-l pe Sartre, mi-am spus în sinea mea, ca la Chicago: „Asta

precis că-i o mare balivernă“. De unde veneam eu, baliverna era cu o idee mai de iertat decât minciuna. Preferam să cred că atitudinea curioasă a lui Sartre era deliberată, machiavelică. Îl mâna un sentiment de ură față de burghezie, atât de radicală, încât ai fi zis că se arăta îngăduitor cu crimele lui Stalin. În cazul ipoteticului indice Dow Jones intelectual – presupunând c-ar fi existat așa ceva –, el ar fi avut o acreditare, înainte să încep eu să-l citesc, echivalentă cu cea pe care o aveau acțiunile privilegiate. Însă realitatea era perfect la îndemână, iar faptul că Sartre știa chiar atât de puțin despre ea mi s-a părut o mare dezamăgire. Vorbea despre o ideologie burgheză opresivă, într-un stil marxist, și, cu toate că-și recunoștea propriile origini burgheze, scopul său era să-și creeze un public cititor revoluționar. Moștenitor, el însuși, al acelor philosophes din secolul XVIII, i se adresa proletariatului la fel cum i se adresaseră strămoșii lui burgheziei, aducându-le, celor ce aveau să fie revoluționarii zilei de astăzi, conștientizarea politică. Afirmă că omul muncii, căutându-și propria eliberare, avea să ne elibereze pe toți, și-anume pentru totdeauna. Partidul Comunist francez era un obstacol care se ridica între Sartre și clasa muncitoare. Cât privește existențialismul, admitea primul că era un fenomen produs în siajul descompunerii hoitului burgheziei. Singurul public deocamdată disponibil pentru el provenea, spre dezgustul său, din sectorul inteligent al burgheziei în putrefacție (victime, fără îndoială, dar și tirani).

„Dacă autorul ar fi englez, ar trebui să știm aici că ne joacă o farsă“, scria Wyndham Lewis în Scriitorul și absolutul. „Sartre nu zâmbește, însă... el se dă de ceasul morții, nemaștiind ce să facă.“ Lewis pare fals-compătitor. Numai că, ici și colo, e de acord cu Sartre și-l citează aprobator, atunci când afirmă că trăim în epoca șarlataniei: „Național-socialismul, gaullismul, catolicismul, comunismul francez, toate sunt șarlatanii – conștiința se lasă amăgită, și nu ne vom putea proteja literatura, decât deziluzionându-ne sau dezvrăjindu-ne publicul... Sartre crede tot ceea ce cred comuniștii“, conchidea Lewis. „Dar n-a vrut să-și convertească acest collage într-un mariaj.“ Spunea că Sartre era un tovarăș de drum⁵⁸² în cadrul Frontului Popular: „S-a angajat, în acele zile, pe un drum care ducea fie la comunism, fie la nimic. El, unul, a ales le néant.“

Bănuiala mea, în 1949 – când eram imatur; nu numai tânăr, acum îmi dau seama, ci încă nedezvoltat –, era că intelectualii francezi se pregăteau,

eventual căutând să se poziționeze, pentru o victorie rusească. Marxismul pe care-l proclamau reflecta și el repulsia pe care o resimțeau față de cealaltă superputere. Sentimente anti-americane comparabile se găseau și în Anglia. Graham Greene, ca mulți scriitori (și funcționari publici) din generația lui, detesta și Statele Unite, și politica lor. Guvernele engleze succesive erau de acord, în mare, cu linia trasată de americani, dar Greene a găsit o cale de a-și transfera dezgustul, măcar în parte, dinspre Londra spre Washington. De partea noastră a Oceanului Atlantic, s-a dovedit a avea o mulțime de adepți. Americanii școliți și contestatarii a ceea ce se numește Establishment⁵⁸³ adoră să vadă că societatea noastră și politicile ei oficiale sunt călcate în picioare. „Principalul dușman este cel din interior“ – așa suna sloganul din anii de război, lansat de Lenin. Dintre toate idealurile lui, se poate foarte bine să fi fost cel mai durabil.

Când mă întorc, în memorie, la vremurile acelea, nu-mi face nici o plăcere faptul că le-am dibuit erorile lui Sartre et al. Mai curând, mă întristează eșecul tuturor acelor aspirații către justiție și progres. Pot să înțeleg: de vreme ce o criză venea imediat după altă criză, nimeni nu voia să sucombe în pasivitate. Dar e trist să vezi cum atâta ingeniozitate a fost investită în teorii găunoase. Dincolo de Cortina de Fier, trăind experiența totalitarismului nemijlocit, oamenii aveau o mai clară orientare.

În Occident, exista un fel de consumerism de opinie. Te-ntrebai: Ce se cuvine să gândesc, aia sau ailaltă? Sidney Hook, în autobiografia sa⁵⁸⁴, îi înfierează pe intelectualii de la Partisan Review, adică stânga respectabilă. Din felul în care-i descrie, par niște antreprenori mărunți, importatori de specialități străine la un magazin universal artistic, dar cu pretenții. Dădeau din gură, și-atât, zice Hook – n-aveau gust pentru politica reală. Mai mult decât atât, credeau că al Doilea Război Mondial fusese un război imperialist, exact la fel ca primul. De vreme ce nu erau genul de leniniști, care ținteau să organizeze un puci la Washington, analizele lor în materie de Anglia și Germania te trimit cu gândul la teologii din Lilliput⁵⁸⁵. Felul în care Hook, vajnicul războinic rece, le prezintă marxismul confuz, patruzeci de ani mai târziu, încă mai este măcinat de amărăciune. Dar faptul că nu putem face nimic nu înlătură dorința de-a avea dreptate, plus că toată lumea era concentrată, la vremea respectivă, pe singura poziție adevărată. „A trebuit să-mi întorc artileria grea către Dwight Macdonald și ceilalți“, avea

să-mi spună Hook în ultimii săi ani. Dar nimeni n-a cercetat vreodată legătura dintre neajutorare și susținerea vederilor corecte. Urmărirea evenimentelor contemporane este, într-un anume fel, ca studiul istoriei. Este esențial să studiezi istoria, dar ce anume putem face, concret vorbind, în privința ei? Romancierul Stanley Elkin, într-un eseu intitulat: Primul Amendament ca formă artistică⁵⁸⁶, întreabă: „Cine anume, în vremurile de demult, insista vreodată pe ceva care să fie atât de neavenit, precum o părere?... Pentru că istoria, da, istoria chiar a fost, încă mai este, agenda oamenilor de acțiune. Noi, ceilalți, tu, eu, restul, suntem doar fanii unei viziuni asupra lumii și ne folosim de știri ca la teatru – episoade, capitole în cine-știe-ce serial siropos de sabat“. Mai departe, spune că, dacă nu avem darul făcutului de schimbări, avem, în schimb, „consolarea criticii“.

De acord, activiști ca Hook au făcut să se încline balanța. Contribuția lor la victoria în Războiul Rece nu poate fi măsurată, dar trebuie recunoscută. Hook a fost cel – dacă-l considerăm pe Hook reprezentativ pentru orice sumă de gânditori sau activiști, deci Hook, nu Sartre – ale cărui vederi au prevalat – și ar fi fost și cazul să prevaleze. Iar ceea ce face d-l Elkin este să dea raportul cu acuratețe asupra stării opiniei publice, într-o democrație cum este a noastră. Un lucru trebuie să avem în vedere, și anume să combinăm teoretizarea cu eficiența. Îi acord lui Hook note maxime pentru războaiele pe care le-a purtat și-l admir, în ciuda evidentei lipse de înțelegere, de care a dat dovadă în legătură cu felul meu de a vedea lucrurile. A fost un ins activ, nu contemplativ; nu atât un filosof, cât un fost filosof. Într-una dintre ultimele seri pe care le-am petrecut alături de el, mi-a spus că filosofia nu mai exista. L-am întrebat ce se alesese de cei care-și dăduseră doctoratul cu el. Mi-a spus că lucrau în spitale, ca educatori morali. Nici măcar asta nu-l făcea să se simtă nefericit. Nu cred că sfârșitul Războiului Rece e totuna cu falimentul teoretizării. Încă mai este o necesitate să furnizezi o imagine clară a proiectului vremurilor moderne, să vii cu cea mai bună explicație a crizei Occidentului.

Politica este o vocație, pe care o iau în serios. Dar nu e vocația mea. Și, în general, scriitorii nu prea se pricep la ea. Pozițiile pe care le adoptă le sunt, în general, fixate de intelectuali. Sau de ei înșiși, în măsura în care sunt intelectuali (vezi exemplul lui Sartre). Intelectualii și publiciștii anti-comuniști, cu care am căzut de acord pe chestiuni privitoare la Războiul

Rece, deși tind să se arate cu pretenții și umflați de mândrie culturală și de suffisance – „suficiență” –, adeseori se dovedesc filistini în materie de gusturi. Nenumărații lor corespondenți de pe partea stângă sunt o adevărată belea, în această privință.

Politica mea, prin urmare, a fost aceea de a evita ocaziile în care scriitorii sunt aduși împreună. Când președintele Johnson a invitat vreo douăzeci sau treizeci de „corifei ai artelor” la Casa Albă, am acceptat prosteste. M-am gândit că aveam să-mi anunț opoziția față de războiul din Vietnam într-o scrisoare către ziarul The New York Times, după care puteam să iau parte la sindrofie – ca să-mi arăt respectul față de președinție. Ce mai principii! Am o slăbiciune, când vine vorba de mândria prostescă. Robert Lowell, care boicota evenimentul, îmi telefonase de mai multe ori, ca să ne punem de acord asupra unei strategii pentru acea după-masă. Mi-am dat seama că el și grupul său îmi autorizau participarea – unul ca mine trebuia să fie înăuntru. Casa Albă, în acea zi, vuia de strigătele susținătorilor lui Lowell, pe care-i voi numi cei pro; cei contra erau în minoritate. Jurnaliștii care veniseră să relateze de la eveniment erau la fel de zgomotoși, la fel de furioși ca scriitorii. Punctul culminant a fost, pentru mine, apariția neinvitată a lui Dwight Macdonald, înalt, cu bărbuța lui de satir, care a pășit în Grădina de Trandafiri a Casei Albe cu încălțări sport, marele boem care se reprezenta pe el însuși plimbându-se de colo colo cu o rezoluție de subscriere la boicotul lui Lowell. Mulți au semnat-o. LBJ⁵⁸⁷ a spus, după aceea, că toată povestea nu fusese nimic altceva, decât o insultă: „Mă insultă pe mine, dacă iau parte; mă insultă pe mine, dacă stau deoparte”.

Philip Rahv mi-a lămurit cum stăteau lucrurile: „Cal Lowell te-a pus într-o situație proastă. E un sforsar priceput. Când începe el să manipuleze în felul ăsta, nimeni nu are vreo șansă în fața unui asemenea poet visător”.

Ultima reuniune literară la care țin minte c-am luat parte a fost congresul internațional de la New York al Clubului PEN⁵⁸⁸, unde am fost repartizat la un atelier cu tema: „Statul și alienarea scriitorului” – un subiect superfluu și stupid. Într-o scurtă alocuțiune (cu cât mai scurtă, cu atât mai bine, într-o asemenea situație), am spus, despre guvernul nostru, că puțin îi păsa de scriitori. Părinții Fondatori elaboraseră un plan luminat, care viza egalitatea, stabilitatea, justiția, eliberarea de sărăcie și așa mai departe. Arta, filosofia

și preocupările mai înalte ale omenirii nu erau treaba statului. Aici, accentul era pus pe bunăstare și pe un soi de umanitarism practic. Ajuțați de știință, urma să cucerim natura și s-o forțăm să ne furnizeze cele necesare. Lipsurile aveau să fie abolite. Eram de părere că programul respectiv își atinsese, în linii mari, scopurile. Într-o societate negustorească, nimic nu te împiedică să scrii romane sau să pictezi acuarele, dar cultura nu capătă aceeași atenție ca recoltele, ca producția manufacturieră sau ca băncile. Am încheiat, afirmând că multe dintre obiectivele materiale avute în vedere de Părinții Fondatori fuseseră atinse cu succes.

Până să apuc să cobor de la pupitru, Günter Grass a și sărit și m-a luat în primire din sală. Mi-a spus că tocmai vizitase partea de sud a Bronxului și că bieții negri care locuiau pe străzile acelea monstruoase n-ar fi fost deloc de acord cu mine, că erau liberi și egali. Ororile pe care le aveau de îndurat nu semănau nici pe departe cu imaginea reușitei americane, pe care tocmai o prezentasem eu. Sala era ticsită de scriitori și intelectuali. Grass nu făcuse decât s-aprindă fitilul ideologic, și a rezultat un bum înfiorător, o răbufnire de mânie din partea delegaților și a celor veniți doar să asiste. Ca să dau o replică, atâta cât se mai putea în acel vacarm dezlănțuit, am spus că orașele americane se duceau în mare grabă la dracu', bineînțeles, că deveniseră, într-adevăr, monstruoase. Am încercat să lămuresc, de asemenea, că acțiuni reparatorii, dacă existau vreunele, nu puteau fi întreprinse decât de o societate bogată, ceea ce părea să confirme faptul că obiectivele fixate de Părinții Fondatori fuseseră, nu-i așa?, îndeplinite. Am adăugat, de vreme ce ne aflam cu toții la o conferință a Clubului PEN, că scriitorii nu se descurcaseră deloc bine în politică. În acest sens, i-am amintit pe Brecht și Feuchtwanger, în Germania. Grass a protestat, spunând că el, unul, era mereu etichetat, în America, drept comunist.

Trebuie să le dai vizionarilor sociali și eliberatorilor ce-i al lor: ei singuri știu cum să se poziționeze favorabil și cum să-și mențină acea poziție. Sunt și maeștri ai jocului echivalențelor: ai vorbit de bine despre sistemul american, pentru că ești un apologet, în această privință, și-un lacheu; puțin îți pasă de sărăcime și mai ești, pe deasupra, și rasist.

Apăsase pedala agitprop⁵⁸⁹-ului, și dăduse un semnal bine cunoscut. La semnalul său, mulțimea, oricum surescitată, a răspuns printr-un reflex

condiționat.

„Mă tem că marii scriitori germani nu trebuie să știe, ca să se pronunțe“, scria odată Melvin Lasky, referindu-se la Günter Grass.

După toate aparențele, Grass a crezut atunci că eu justificam Establishment-ul, acest lințoliu ros de molii. Nu, descriesem doar ceva ce sărea în ochi.

Un scurt citat din Allan Bloom, un teoretician politic de o excepțională clarviziune, va dovedi, mai bine decât aș putea eu, direcția pe care o apucasem, în alocuțiunea mea ținută în fața viperelor de la Clubul PEN: „De la societățile civile dedicate scopului auto-perpetuării, nu se poate aștepta să le furnizeze un sol fertil celor cu spirit eroic sau inspirați. Ele nu necesită și nu încurajează noblețea... Cine privește omul cu un ochi economic nu poate crede în mod coerent în demnitatea omului sau în statutul aparte pe care-l au arta și știința“.

Acestea sunt fundamentele, principiile dintâi ale modernității, ale convingerii de sorginte iluministă că, pentru cei mai mulți dintre noi, asta e calea cea mai bună de urmat. Obiectivele revoluției lui Lenin, deși nu s-au materializat în Rusia, sunt prezente peste tot împrejurul nostru aici, în America burgheză – e de părere filosoful Alexandre Kojève. Între timp, toate lucrurile pentru care merita să trăiești s-au volatilizat.

Europa Răsăriteană a fost „scutită“ de revoluția noastră. În schimb, Rusia s-a pricopsit cu șapte decenii și mai bine de stalinism, un despotism oriental; iar Polonia, Ungaria și celelalte țări au avut și ele parte de aproape o jumătate de secol de domnie sovietică. Scriitorii care și-au menținut pozițiile antitotalitare și care au fost băgați la Lubianka sau trimiși în Gulag ne mișcă astăzi profund, ca moraliști și artiști. Îi admir cu prisosință pe Șalamov⁵⁹⁰, autorul Povestirilor din Kolîma⁵⁹¹, și pe Aleksandr Wat, care a scris Secolul meu⁵⁹² – și pe mulți alții, ruși, polonezi și evrei, care au îndurat închisorile lui Stalin și lagărele morții ale lui Hitler.

În Occident, oamenii care n-au avut parte de asemenea chinuri sunt – și cred că nu greșesc, afirmând acest lucru – înclinați să amestece reproșurile îndreptate către propriile persoane cu admirația. Stau și se întreabă cum s-ar fi descurcat ei înșiși sub presiune. Teroarea devine testul testelor, și,

bănuiesc eu, stările de fapt hobbesiană și darwinistă ne provoacă la modul imaginativ pe mulți dintre noi. Mai cu seamă intelectualii sunt susceptibili de asemenea provocări și, eventual, fac speculații pe tema dacă nu cumva experiența unor traume similare ar fi fost de natură să le vindece sufletele scindate.

Mă gândesc, în timp ce scriu aceste rânduri, că lui Lenin îi plăceau la nebunie povestirile lui Jack London, care se petrec în Teritoriul Yukon. Preferata lui, Să faci un foc⁵⁹³, vorbește despre un bărbat care se oprește să înnopteze pe un câmp acoperit de zăpadă și constată că nu i-a mai rămas decât un singur chibrit. Dacă nu i se aprinde, are toate șansele să moară de frig. Mă țin minte și-acum pe mine, copil fiind și citind această povestire cu sufletul la gură. Mult mai târziu am descoperit că Jack London a avut un succes enorm în Europa Răsăriteană. Această revenire în urmă, la ceea ce precedă civilizația, este ceva obișnuit și printre oamenii rafinați, la fel ca admirația pentru oamenii dintr-o bucată, capabili de violențe cu totul excepționale. Dostoievski, de exemplu, era foarte impresionat de infractorii cu care a făcut cunoștință în Siberia. Un asemenea ucigaș i-a spus: „Ești foarte nevinovat, atât de nevinovat, că ești demn de milă!” – la care el continua: „Nu știu să spun dacă se uita la mine ca la o ființă imatură, încă necrescută pe de-a întregul, sau dacă resimțea față de mine acea înțelegere pe care orice creatură puternică o are față de una mai slabă... Chiar și furându-mă, îi părea rău de mine“.

Se poate spune, oare, că mă iau aici de intelectuali, criticându-le până și felul în care-i citesc pe Soljenițin ori pe Șalamov? Mă rog, da – în măsura în care ei îngăduie ca tirania să definească regulile de bază ale existenței. Tiranul ne spune ce este o ființare adevărată și după ce criterii trebuie judecată ea. Ni se propune o scară a suferinței, în care lagărele se află în vârf, iar societățile occidentale, cel mai jos. Cei care trec prin cele mai îngrozitoare chinuri sunt oamenii „serioși” – noi, ceilalți, nu merităm să-și bată capul cineva cu noi.

Pledoaria mea contra intelectualilor poate fi rezumată cu mare ușurință: știința s-a pronunțat, postulând o natură fără suflet; comerțul nu are de-a face cu sufletele, iar aspirațiile înalte – precum iubirea și frumusețea – nu sunt treaba lui; Marx, pe de altă parte, a repartizat și el arta et cetera în

„suprastructură“. Așa încât artiștii s-au „pricopsit“ cu ce-a mai rămas din suflet și misterele sale. Entuziasmul romantic (rezistența opusă existenței burgheze) a fost, în mare măsură, discreditat până la finele secolului XIX. Următorul secol, XX, a întors pe dos romantismul, înlocuind iubirea cu ură și realizarea de sine cu nihilism. Intelectualii – mie, cel puțin – mi se pare că și-au întors fețele de la elementele din viață, lăsate neexplicate de știința modernă și care, în experiența de viață modernă au ajuns, după toate aparențele, lipsite de substanță. Puterile sufletului, care formau subiectul lui Shakespeare (mai simplu spus) și se aud la nesfârșit la Händel și la Mozart, nu au nici o bază, în prezent, în viața modernă și sunt considerate subiective. Ici și colo, scriitorii încă-și mai jalonează viețile în funcție de existența unor asemenea forțe. În această privință, intelectualii au prea puțin sau nimic de zis.

Ne supunem acestor forțe, când îi citim pe câte un Șalamov sau Aleksander Wat. Recunoaștem la ei faptul că provin direct din natura umană, când aceasta respinge impunerea sclaviei și a nedreptății totalitare. Dar printre noi, cei din Occident, forțele nu sunt admise – nu pot fi nici recunoscute măcar.

Aici, n-am ce face, trebuie să dau pe dinafară. Despotismul oriental rusesc vine din trecut, iar simpatiile generate de cei care au luptat împotriva lui, ca să-și salveze viețile, au prea puțin de-a face, presupun, cu această lume a noastră, din prezent. Lumea noastră americană este un fenomen. Aici, la nivel material, visurile dintotdeauna ale omenirii au fost duse la îndeplinire. Am demonstrat că lipsurile pot fi înfrânte, în ultimă instanță. Nevoile omenesti, practic de orice soi, sunt satisfăcute. În Statele Unite – în Occident –, se trăiește într-o societate care produce o supraabundență de basm, când vine vorba de bunurile materiale. Fantezii străvechi au devenit realitate. Putem auzi și vedea instantaneu ceva ce se petrece undeva, departe. Avem rachete capabile să părăsească Pământul. Zborurile pe care le întreprindem sunt în egală măsură gânduri și călătorii autentice. Este ceva nou și de o anvergură prea vastă, pentru a fi cuprinsă cu mintea. Simpla contemplare a unui asemenea lucru ne face să tremurăm pentru câtă umanitate este omisă în tot ceea ce vedem în această incredibilă explozie de invenții și comodități, care ne duce cu ea. Nu putem spune dacă respectiva umanitate este doar vremelnic redusă, ori a dispărut de-a binelea. Nici dacă

suntem pionieri sau subiecți ai unui experiment. Rusia poate c-a terminat-o cu tirania și privațiunile.⁵⁹⁴ Dacă dezvoltă o piață liberă și devine o uniune de republici, care să funcționeze după principii comerciale, va trebui să facă și ea ce-am făcut și noi mereu. Kojève sugerează că suntem ireversibil trivializați de realizările noastre bizare și fără egal, așa încât nici viața, nici moartea nu mai pot fi concepute. Pare să accepte viziunea îngrozitoare a lui Nietzsche, a „Ultimului Om“, și acela degenerat.

Eu, unul, cred că tot ce se poate imagina va fi, necesarmente, realizat măcar o dată – tot ce este omenirea capabilă să conceapă, după aceea pare obligată să și facă. Acestea sunt, bune sau rele, gândurile pe care mi le aduce în minte sfârșitul Războiului Rece.

[1993]

Papuanii și zulușii

Blocat de zăpadă la Boston, mă uitam la mașinile parcate, pe care pusese viscolul stăpânire la miezul nopții. Cum se-nvârtejeau fulgii pe sub luminile felinarelor de pe stradă, mă gândeam la cât de plăcut ar fi fost să ne acopere cu totul zăpada cu dunele ei albe. Dă-ne un moratoriu de-o săptămână, Doamne, Dumnezeule, de toate idioteniile care ne asaltează din toate părțile și lasă aceste zăpezi pure să ne răcorească mințile supra-înfierbântate și să mai dilueze toxinele care ne-au infectat judecățile. Acordă-ne un respiro, Doamne milostiv.

Orice ființă umană rațională și simțitoare, aflată în aceeași stare de spirit ca și mine, ar fi putut rosti o asemenea rugăciune în creierii nopții. În cazul meu, cauza imediată era una cel puțin bizară. Tocmai fusesem atacat în presă – și nu numai – pentru o remarcă pe care aș fi făcut-o în legătură cu papuanii și zulușii. Fusesem citat spunând că papuanii n-au avut un Proust și că zulușii n-au produs, deocamdată, un Tolstoi, ceea ce fusese luat drept o insultă la adresa papuanilor și zulușilor deopotrivă și o dovadă că eram, în cel mai bun caz, insensibil, iar în cel mai rău caz, un elitist, un șovin, un reacționar și-un rasist – într-un cuvânt: un monstru.

Nu există nicăieri tipărită, sub numele meu, nici măcar o referire nici la papuanii, nici la zulușii. Scandalul este în întregime jurnalistic și s-a iscat în urma unei neînțelegeri apărute (nu există să nu apară) în timpul unui interviu. Nu mai țin minte cine mi-a luat interviul. Căutând mereu, proteste, să mă explic și să-i edific pe toți cei cu care vin în contact, am vorbit despre deosebirea dintre societățile literate și cele pre-literate. Pentru că, vedeți dumneavoastră, am studiat mai demult antropologia. Odinioară, i-am fost student celebrului africanolog M.J. Herskovits, care și-a dedicat multe zeci de ani din viață studierii negrilor americani.

Subiectul tezei mele de licență a fost „Franța și comerțul cu sclavi africani“. Scormonind prin teancurile de cărți de la bibliotecă, dădusem peste informația că două dintre vasele franceze implicate în comerțul cu sclavi se numeau Jean-Jacques și Contrat Social.⁵⁹⁵ N-am fost niciodată un antropolog profesionist, dar unul amator și entuziast, da. Citisem o mulțime

de cărți în domeniu și, îndată după acel interviu telefonic, mi-am adus aminte că exista un roman zulus, totuși: Chaka, de Thomas Mofolo, publicat la începutul anilor 1930. Pe vremea când lucram cu Herskovits, l-am citit în traducere. Era o carte profund și neînchipuit de tragică, despre un Ahile tribal, care omorâse cu mâinile lui mii de oameni, inclusiv pe propria-i nevestă însărcinată.

Bine, și-atunci, cum se face că remarcile mele, evident spontane și cu siguranță pedante, le-au declanșat accese vindicative și extazuri ale furiei atâtor oameni? Franța ne-a dat un singur Proust – nu mai mulți, unul. Nu există un Proust bulgar. Înseamnă că-i ofensez și pe bulgari? Nici noi, dacă-i vorba pe-așa, nu avem un Proust al nostru. Ar trebui, oare, să emită Casa Albă o fatwa⁵⁹⁶ și să pună un preț pe capul meu, fiindcă proferez blasfemii împotriva marii culturi americane?

Criticii mei, dintre care mulți nu sunt în stare să localizeze Papua-Noua Guinee pe hartă, vor să mă condange pentru sfidarea multi-culturalismului și pentru defăimarea Lumii a Treia. Sunt un om bătrân, alb, și evreu, pe deasupra – numai bun pentru scopurile lor.

Societatea noastră literată, cu care ne mândrim atât de mult, adesea nu înseamnă mare lucru. Puteți crede pe cuvânt un romancier practicant, cu stagii vechi, că nu toți cititorii de romane sunt cititori buni. Regulile de bază ale artei care este ficțiunea nu sunt înțelese pe scară largă. Nici un scriitor nu poate fi pe deplin convins că vederile personajelor sale nu-i vor fi atribuite lui. Mai mult decât atât, se pleacă, în general, de la premisa că toate ideile și întâmplările dintr-un roman se bazează pe opiniile și experiențele de viață ale romancierului însuși.

Noi americanii, avem o preferință pentru fapte – numai faptele contează. Un căutător de aur din Alaska se uita la un film timpuriu, și s-a repezit la ecran, să-l pocnească pe ticălosul din film cu lopata – nu există ilustrație mai bună, după mine, pentru această legătură intrinsecă și de joasă speță cu actualitatea.

Societățile pre-literate au propriile tipuri de înțelepciune, sunt convins, și papuanii primitivi probabil că posedă o mai bună înțelegere a miturilor din societatea lor, decât au cei mai mulți americani educați față de propria

literatură. Dar, în lipsa unor ani lungi de studiu, nu putem spera nici măcar să începem să ne familiarizăm cu o cultură care e foarte diferită de a noastră. Cel mai cinstit, prin urmare, este să recunoaștem că noi, cei din afară, n-avem nici o șansă de-a pricepe o altă societate și să acceptăm că, fiind membri ai uneia și aceleiași specii, oamenii primitivi sunt la fel de misterioși sau de monstruoși ca oricare altă ramură a umanității.

Nu este o defăimare să prezinți o populație ca fiind pre-literată. În tot cazul, societățile pre-literate sunt pe cale de dispariție, și-anume într-un ritm accelerat. Apoi, după cum știm, anumite forme de societate literată sunt de-a dreptul respingătoare. Iar studierea culturilor este o idee a noastră. Cerința noastră, ca societate civilizată, este să discutăm despre orișice. Experții din teren papuani, ăsta-i adevărul, nu vin aici, la noi, să-nvețe ce anume caracterizează orașe ca Los Angeles, Las Vegas, Miami sau New York.

Realismul socialist, care a dominat societatea literată din Uniunea Sovietică timp de multe zeci de ani, îi forța pe poeți, dramaturgi și romancieri să devină părți componente ale mașinăriei oficiale de perpetuare a falsului. Cei care opuneau rezistență erau trimiși să moară în Kolîma sau închiși în spitale de psihiatrie. Existența unui poem rămas nepublicat, despre „mustața făcută din gândaci“ a lui Stalin, le-a fost adusă la cunoștință celor de la Kremlin de niște informatori și i-a provocat moartea poetului Osip Mandelștam.

Despoții nu acceptă autonomia imaginației literare. Libertatea imaginației, pe care o consideră periculoasă, este legată de independența sufletului. Această independență nu e specifică artiștilor – e comună tuturor ființelor omenești.

În orice societate deschisă la minte și rezonabilă, s-ar cuveni să stârnească râsul absurditatea unei campanii meschine de tipul poliției gândirii⁵⁹⁷, provocată de amplificarea fără noimă a remarcilor mele „discriminatorii“ la adresa papuanilor și zulușilor. Să le iei în serios la modul fanatic e un soi de stalinism – acea seriozitate și fidelitate față de linia oficială a partidului, din perioada stalinistă, pe care cetățenii vârstnici, cum sunt și eu, și-o amintesc prea bine...

[1994]

Singur, într-o companie amestecată

Au scriitorii nevoie de compania scriitorilor? Depinde, bineînțeles. Pe unii, mai bine-i citești, decât să-i întâlnești. În fiecare capitală est-europeană, se găsește – sau se găsea – câte un club al scriitorilor. În Varșovia și în Belgradul comuniste, aceste cluburi erau mobilate frumos, încât puteai să te așezi într-un fotoliu de piele și să sorbi dintr-un ceai sau să faci schimb de vederi. Presupun că li se părea convenabil, guvernelor polonez și iugoslav, să-i bage într-un fel de țarc pe scriitori. Camerele acelea confortabile aveau microfoane. Câtă vreme stăteai de-o șuetă cu ei, colegii poeți și romancieri de la București aruncau priviri semnificative în sus. Deși era evident că se spiona, cred că scriitorii occidentali rămâneau impresionați, văzând că artiștii aveau asemenea cluburi proprii, care mai erau și atât de bine întreținute din bani publici.

Desigur, așa cum îi plăcea lui John Cheever să puncteze, când vorbea despre călătoriile lui în Europa Răsăriteană, „acelea erau țări bizare“. Ca dovadă, evoca faptul că, în hotelurile bulgărești, vasele de toaletă aveau formă pătrată. Zicea că-n estul Europei nu se descoperise încă ovalul. Dar, lăsând la o parte closetele, scriitorii din Europa Răsăriteană erau niște companii agreabile. Se purtau ca niște scriitori; aveau poziții recunoscute în țările respective. Trăiau ca niște scriitori. La noi acasă, nu aveam o asemenea identitate distinctă.

Nu știu să spun dacă era un lucru bun sau rău. Tot ce știu este că, pe partea noastră de Atlantic, scriitorii tind să fie niște singuratici. Înainte de al Doilea Război Mondial, când eram foarte tânăr, existau scriitori care trăiau independent, fără să fie sprijiniți de universități sau de alte instituții. Celor care câștigau bine și publicau mult, li se spunea „oameni de litere“; cei care nu făceau decât să se descurce erau liber-profesioniști sau scribi. Din fericire pentru noi toți, nu aveai nevoie de prea mulți bani, ca să trăiești, pe vremea Marii Crize economice. Locuitorii din Greenwich Village spuneau că puteai trăi într-o sărăcie comodă, cu condiția să faci o mie de dolari pe an. Programele agenției WPA, inspirate de Roosevelt și Hopkins, au fost de mare ajutor. Trebuia să fii certificat – să te dovedești eligibil pentru bunăstare. Dar, odată angajat, ajungeai să duci o viață prosperă. Salariul

săptămânal era de 24 de dolari și 90 de cenți – o sumă considerabilă în anii 1930, când o cameră mobilată se putea închiria cu doisprezece dolari pe lună. Prețul unui mic-dejun la Automat era de cincisprezece cenți. Din când în când, te pricopseai cu câte o „notiță“, o recenzie nesemnată a unei cărți, publicată în The New Republic sau The New York Times. Îndată după război, am fost angajat să rezum cărți în folosul lui Victor Weybright, care pregătea o listă Penguin pentru Statele Unite. Plătea cinci dolari pentru un rezumat de trei pagini, zece pentru cărțile de non-ficțiune. Solid, britanic, sangvin, fumător de pipă, încălțat cu ghete, nu cu pantofi, îmbrăcat cu tweed, nu cu flanelă, mulțumit de tine, de el însuși, la ce amenajări pe bani mulți avea biroul în care lucra – în tot cazul, arăta ca un director nestresat. Slujba era ușoară, dacă nu te deranja să stai și să citești până-n creierii nopții.

Deci, ăsta erai – un om de litere, de aproape treizeci de ani. Dacă-ți plăcea să fii așa ceva, puteai chiar să te declari intelectual. Erau intelectuali, și nu puțini, la Partisan Review, și la Hudson Review, și la Universitatea din New York, și-n lumea bună, la Columbia. În partea cealaltă, în Village, erau experimentalisti, pictori, tineri de ambele sexe, cu înaltă educație, din clasa rentierilor – nenumărați imigranți din fiecare colț al țării, care veniseră la New York să scrie cărți și poeme, să studieze pictura sau să fie psihanalizați. Erau anarhiști, ca Paul Goodman, și existențialiști, ca William Barrett; scriitori de calitate, ca James Agee, care lucra pentru Henry Luce; Dwight Macdonald, Nicolo Chiaromonte, Meyer Schapiro, Sidney Hook și W.H. Auden erau vizibili și accesibili. John Berryman, Delmore Schwartz, Jean Stafford și marii teoreticieni – vorbitori neobosiți, ca Harold Rosenberg – se numărau printre atracțiile din Village, spre sfârșitul anilor 1940. Eu nu figurasam printre stele, pe atunci. Îngroșam rândurile unor scriitori și pictori tineri sau tinerei, atrași la New York de peste tot din țară.

Mulți dintre acești oameni talentați au fost curând atrași înapoi către interiorul țării. Populația din Village era instabilă. Talentul se dovedea imprevizibil și extraordinar de vandabil. Legea Serviciului Militar⁵⁹⁸ umplea toate universitățile americane de pe-atunci, ba chiar le făcea să dea pe dinafară. Slujbe de profesori, bine plătite, se găseau peste tot. Campusurile de prin toată țara și-au format, curând, câte o populație boemă proprie. S-a dovedit că Greenwich Village nu era câtuși de puțin greu de reprodus. Poeții

s-au dus în Minnesota, în Iowa și la Berkeley, în California, să se facă profesori de poezie; oamenii de litere s-au transformat în cadre universitare. Generațiile ulterioare au repudiat literatura pe de-a întregul. Literatura propriu-zisă și studiul literaturii au luat-o, fiecare, pe o cale separată.

Nu pretind că rândurile dinainte s-ar constitui într-o analiză definitivă a unor schimbări manifeste și evidente. Sunt numai relatarea mea, probabil eronată, a ceea ce s-a întâmplat de la jumătatea secolului încoace.

Așa, deci, ca să mă-ntorc la întrebarea pe care am formulat-o în deschidere: au scriitorii nevoie de compania unor alți scriitori? Ce să spun, compania lor poate fi agreabilă; poate fi stimulantă. Poate genera, totodată, erori dintre cele mai profunde ori da naștere unor ideologii care fac mai mult rău decât bine. Scriitorul modern este un singuratic, de obicei – un prospector, dacă vreți –, numai bun ca să fie un solipsist, un trăsnit sau cine-știe-ce nihilist moral.

Condiția scriitorului e problematică – inevitabil. E minunat să scrii, în circumstanțe favorabile. Să fii scriitor poate fi absurd, poate fi grotesc. În ziua de astăzi, nu mai caut compania scriitorilor – de la o vreme, nici nu mai știu de unde s-o apuc, pentru a-i depista, prin cavernele în care se ascund. Dar, din când în când, mă trezesc – absolut brusc, absolut pe neașteptate – la câte o adunare scriitoricească. La ultimul congres al Clubului PEN, desfășurat la New York, mi s-a cerut să vorbesc pe tema „Statul și alienarea scriitorului” – și-am și alunecat, până să-mi dau seama (probabil, fiindcă detest cuvântul alienare), într-o dispută înfierbântată cu Günter Grass... care se convinsese cumva, de unul singur, că eu aș fi fost un conservator pregătit să accept (poate să-ncurajez chiar) sărăcia, mizeria și nebunia, ca defecte minore al acestei superputeri triumfătoare a noastre, că unica mea dorință era să văd America învingătoare în Războiul Rece. Cineva-i spusese, mai mult ca sigur, că eram un reacționar. Doar nu-și formase o asemenea viziune, citindu-mi cărțile. Nici măcar nu cred că-mi citise vreuna. Cariera politică nu-ți lasă prea mult timp de citit.

În tot cazul, acel congres de la New York al Clubului PEN a fost și ultimul – în urmă cu vreo zece–doisprezece ani –, la care am luat parte. Ca ocazie, mult mai plăcut fusese banchetul oferit de președintele Kennedy, la Casa Albă, în onoarea lui André Malraux⁵⁹⁹, la începutul anilor 1960. Erau

de față o mulțime de scriitori, compozitori, pictori și artiști de scenă – toți, cu cravate negre sau rochii lungi. Am întâlnit acolo scriitori pe care nu-i mai văzusem de zeci de ani – Edmund Wilson, Thornton Wilder, Allen Tate. Pe unii dintre ei, aveam să nici nu-i mai văd vreodată.

Nu-l mai întâlnisem până-atunci pe Malraux, cu aerul lui de zeitate. A fost o cină cu adevărat glorioasă – tot felul de celebrități fuseseră invitate, inclusiv o serie de autentici eroi, de exemplu, Charles Lindbergh, care se uita la noi, ceilalți, cu o privire distantă și rece: ne-a vizionat pe toți și ne-a respins. Și avea, într-adevăr, Lindbergh, profilul acela de camee, cu care eram obișnuiți parcă dintotdeauna.

John Kennedy a fost oricum, numai nu tradițional. Nici un președinte american tradițional nu l-ar fi poftit la Casa Albă pe unul ca Lindbergh, un izolaționist⁶⁰⁰ obsedat de primatul Americii, simpatizant al naziștilor. Edmund Wilson, un contravenient de mai mică anvergură, se făcea vinovat numai de neplata impozitelor pe venit. Irwin Shaw se mutase în Elveția, ca să scape de impozite cu desăvârșire. Impresia generală din acea seară a fost că America făcuse primul pas pe calea îndepărtării de filistinismul și provincialismul capitaliste și că noi, americanii, eram pe punctul – în sfârșit! – de a trăi experiența măreției naționale, integrând artele de tot felul în viața națiunii noastre celei mai puternice.

Urmărindu-l pe Allen Tate, cât a durat concertul, cum ținea ritmul cu buricele degetelor pe genunchiul doamnei în rochie lungă de seară, așezată lângă el, am avut proba palpabilă a faptului că scriitorii se bucură, într-adevăr, de compania unor alți scriitori.

Și încă o impresie – ultima: sub administrația lui Eisenhower, William Faulkner a fost invitat să conducă programul „De la popor la popor”⁶⁰¹ al președinției. Am fost invitat și eu, de către unul dintre foștii mei camarazi din Village, Harvey Breit, la o mare întâlnire a romancierilor și poeților. De-acum, Breit avea o rubrică în The New York Times Book Review și locuia într-o casă mare, de piatră cafenie, în partea cu străzile Șaizeci-Est. În salonul lui de primire, m-am umplut de venerație, când am văzut scriitori care mi se păreau preaeminenți, ca să se mai afle printre cei vii. Pe Fanny Hurst am cunoscut-o acolo, sau pe Edna Ferber? Nu mai pot să verific, întrebându-l pe Harvey, pentru că-a murit de câteva decenii bune. I-am văzut

pentru prima oară pe William Carlos Williams și, dacă nu greșesc, pe Conrad Aiken. Orice scriitor de pe Coasta de Est cred că era prezent acolo. I-am recunoscut pe John Steinbeck și, iarăși dacă nu greșesc, pe Pearl Buck.

Faulkner, un bărbat mic de statură, dar extraordinar de rafinat, a intrat, din gerul de afară, purtând o pălărie melon (cazan de Baltimore – așa-i spuneam la Chicago), un palton cu gulere de catifea și un fular de mătase cu buline mici. Curios, cât putea fi de stăpân pe sine. A ținut un discurs minat de ironii: „Președintele mi-a cerut să conduc eu programul «De la popor la popor» pentru scriitori. Și-atunci, v-am invitat pe toți, să vă reuniți aici, ca să vă schițez o serie de intenții. Prima mea propunere este să retragem toate pașapoartele emise de Statele Unite și să-i împiedicăm pe americani să mai hălăduiască prin țări străine. În felul ăsta se va reface bunul renume al Americii în străinătate. În al doilea rând, ar trebui să invităm lume de după Cortina de Fier să vină aici. Să trăiască o vreme într-un orașel, să muncească într-o fabrică, să joace baseball, să mănânce pui și înghețată duminicile. Pe urmă, să se ducă înapoi și să le spună celor de-acasă despre cum e viața pe-aici“.

Dintre scriitorii adunați în acea seară, n-a scos nimeni o vorbă. Stăteau cu toții, ori așezați, ori în picioare, și cugetau pe mutește la remarcile lui Faulkner. Probabil că Harvey Breit i-a dat ghiont vreunuia, ca să pună capăt acelei tăceri, care devenea penibilă. Într-un târziu, a răsunat o voce oarecare, ezitantă, respectuoasă, împăciuitoare: „Dom’le Faulkner, nu credeți că lumea de după Cortina de Fier știe deja care-i diferența dintre țările de-acolo și țara noastră?“

„Eee, da – i-a răspuns Faulkner –, da’ una e să știi, și alta-i să trăiești pe pielea ta!“

[1996]

Eu și Ralph Ellison, la Tivoli

În urmă cu vreo patruzeci de ani, mi-a revenit o mică moștenire, cu care am cumpărat o casă la Tivoli, în statul New York. Casă nu e cuvântul potrivit; era sau, mai degrabă, fusese cândva un conac de pe fluviul Hudson. Avea o bucătărie-pivniță olandeză cu dale de piatră pe jos și cu un șemineu. Un lift de servire ducea la fosta sufragerie de deasupra. La parter, avea o sală de bal, dar am aflat de la informatorii mei, locuitori din Tivoli, că nu mai dansase nimeni acolo de optzeci de ani. În orașul acela s-a născut Eleanor Roosevelt. Localnicii erau descendenți ai servitorilor și îngrijitorilor, care lucraseră pentru aristocrații din Comitatul zis al Ducesei⁶⁰².

Nu-mi propun să intru în istoria socială a comunității sau a comitatului. Existau nume mari în vecinătate – familia Livingstone⁶⁰³, familia Chapman, familia Roosevelt –, dar nu știam eu prea multe despre toți aceștia. Îmi îngropasem cu bună-știință moștenirea de 16 000 de dolari într-un conac părăginit. Ca să-i repar acoperișul și să-i schimb țevăria, m-am tocmit să primesc un avans de alți 10 000 de dolari de la editura Viking Press, în contul scrierii unui roman care urma să se intituleze Henderson, regele ploii.

Aveam acolo un fel de cazan de încălzire și un sistem de circulare a aerului cald, care-ți lăsa nările uscate. Eram prea ocupat să scriu la Henderson și cu nevasta mea de-atunci, ca să mai bag seama cu adevărat la tot ce se-ntâmpla în jurul meu. Vremurile erau de-a dreptul revoluționare – mă refer la revoluția sexuală. Căsătoriile ajunseseră lamentabil de instabile și de nesperioase. Sătulă de viața pe care-o ducea cu mine în acea casă întunecată, soția mea și-a făcut bagajele și s-a mutat în Brooklyn.

Bineînțeles c-am fost deprimat de o asemenea evoluție a lucrurilor. Singurătatea și starea deplorabilă a casei mi se păreau de-acum de nesuportat. Hotărât să-mi salvez cei 16 000 de dolari, m-am cufundat eu însumi în lucrările de renovare. Am vopsit pereții bucătăriei și pe-ai dormitoarelor, nu numai din motive terapeutice, dar și ca să-mi îmbunătățesc proprietatea.

Pe urmă, Ralph Ellison, care predă la Colegiul Bard, a luat de bună invitația pe care i-am făcut-o și s-a mutat împreună cu mine. De la bun început, am crezut că era un gest caritabil, din partea lui față de mine.

Ne cunoscuserăm în Manhattan. Îi recenzasem Omul invizibil pentru revista Commentary. Eram conștient că aveam de-a face cu un roman extrem de important și că Ralph, în ce făcea el acolo, nu avea rivali. Ce făcea el, nimeni altcineva n-ar fi putut face – asta exemplu de noroc în viață, pentru un scriitor.

Și unul, și celălalt locuiserăm, la un moment dat, pe șoseaua Riverside. Ne întâlneam de multe ori și mergeam laolaltă prin parc, de-a lungul malului, pe Hudson în jos. Acolo și atunci, discutam despre tot felul de lucruri și făceam schimb de istorii personale. Eram profund impresionat de el, uimit de independența și de forța minții lui. Discutam despre Richard Wright, Faulkner și Hemingway. Era clar că Ralph gândise lucrurile de unul singur, pe toate părțile, și că ideile pe care le formula nu aveau prea mult de-a face cu vederile criticilor din revistele trimestriale de literatură. Nici el, nici eu nu puteam accepta categorizările pe care ni le serveau de-a gata jurnaliștii literari. El era un scriitor american, care mai era și negru. Eu eram evreu, și american, și scriitor și credeam că, fiind etichetat drept „scriitor evreu“, eram, de fapt, marginalizat. Treaba asta, care ținea de taxonomie, o consideram o tehnică a excluderii. Ellison avea obiecții similare în privința clasificărilor. Din punctul lui de vedere, negrul era unul dintre creatorii Americii – ai istoriei și-ai culturii ei.

Eram de acord cu asta. Fiecare dintre noi găsea înțelegere la celălalt. Conviețuiam de minune și ne duceam la pescuit împreună, să prindem bibani dungați în estuarul zis Long Island Sound.

Ralph a sosit la Tivoli cu mașina – avea un Chrysler vechi, uriaș. El singur îl repara, îl cocoloșea, îl sincroniza, drept care-i funcționa la fel de lin ca la început, când abia ieșise de pe linia de asamblare. Când a deschis portbagajul, am avut, pentru prima oară, o imagine a forței organizatorice a lui Ralph Ellison. Pentru vânătoare, avea puști, avea rațe-momeli; pentru pescuit, undițe, nade și un coș din împletitură de răchită; plus unelte, câte nici nu-ți treceau prin minte, acolo, în portbagaj. Ralph se pricepea să depaneze aparate de radio și echipamente electronice. Îl invidiam pentru

abilitățile lui tehnice, de-a dreptul ezoterice. Unde eu vedeam un talmeș-balmeș înfricoșător de tuburi, cadrane, condensatori – nici nu știu cum se numeau toate acele componente –, el vedea ordine. Eu, în portbagaj, aveam roata de schimb, cricul, câteva jenți ruginite de fier, plus niște cârpe și câteva pungi de hârtie cafenii, de la magazinul universal. Cu ce panoplie de unelte și de arme ducea cu el în portbagaj, Ralph Ellison mă informa că era pregătit pentru orice situație de urgență, că putea face față oricărei provocări lansate împotriva sentimentului său de autonomie.

N-a venit singur. Îl însoțea un tânăr labrador negru de aport, care a țâșnit din Chrysler, nerăbdător să se joace, s-a ridicat pe labele din spate și mi s-a proptit de piept cu cele din față. Ralph cumpăraseră câinele de la John Cheever, care pe atunci, pentru o scurtă perioadă, a fost și crescător de labradori negri.

Sala de bal a devenit camera de scris a lui Ralph. Se-ntindea pe toată lungimea casei. Și-a instalat mașina de scris și biroul, după care i-am găsit o bibliotecuță pentru manuscrise. Nu se vedea fluviul Hudson de la parter. Puteai, în schimb, să te holbezi la munții Catskill.

Acolo, în sala de bal, Ralph avea grijă de niște violete africane, pe care le uda cu o pipetă. De la el am învățat tot ce știu despre plantele de casă.

Dar important era că ditamai căsoiul acela posomorât nu mai era pustiu – nu mai era nici posomorât. Auzeam, de dimineța până seara, bâzâitul mașinii lui de scris electrice. Ritmurile ei prelungite îmi dădeau sentimentul că ne aflăm pe un vas de croazieră, care aluneca prin pădure – printre pini și salcâmi, peste câmpurile uriașe de nutreț arate, însămânțate și recoltate de Chanler Chapman, fostul meu proprietar. Nici nu mi-am dat seama când a devenit, acest Chanler, însuși Henderson, regele ploii. Își conducea tractorul ca un adevărat rege, răsturnând la pământ garduri, străpungând ziduri de piatră și smulgând jaloane de hotar din pământ.

Împreună cu Ralph am adus acea casă într-o stare de control civilizat.

El cobora să-și ia micul-dejun într-un veșmânt greu și dungat, marocan. Purta papuci orientali, răsuciți la vârfuri în câte o amplă semilună. Era un bărbat foarte bine. O persoană impunătoare, solidă, construită simetric și cu

un aer demn, plus un anume gust pentru rafinament. Nu era niciodată îmbrăcat altfel decât elegant, și-i plăceau hainele croite după moda celor din universitățile de top. Pe vremea dinainte ca toată lumea să fi optat pentru mersul cu capul descoperit, Ralph purta o pălărie din fetru cel mai fin. În comparație cu el, eu arătam ca un târâie-brâu. Ralph se îmbrăca foarte atent, alegându-și hainele cu o finalitate estetică. De multe ori, îl distram cu neglijența mea relativă. Mă studia în tăcere, profund amuzat de lipsa mea de considerație pentru felul în care mă prezentam. Zi de zi, de dimineața până seara, purtam aceiași blugi și o cămașă de-un albastru incert.

Mesele noastre erau simple. Mâncam în bucătărie. De la Ralph am învățat cum să prepar ca lumea cafeaua la filtru. Fusesse și el învățat de un farmacist să folosească filtre din hârtie obișnuită de laborator și apa la temperatura camerei. După care, încălzeai cafeaua la bain-marie – cu vasul în alt vas. N-o fierbeai – nici vorbă de așa ceva.

În timpul zilei, ne vedeam prea puțin unul pe celălalt. Eu mă îngrijeam de o grădină de legume, iar la ușa bucătăriei, plantasem ierburi aromatice.

La ora cocktailului, ne întâlneam iarăși în bucătărie. Ralph amesteca niște rețete de martini⁶⁰⁴ foarte tari, dar nici unul dintre noi nu se îmbăta. Stăteam de vorbă foarte mult, înainte să ne luăm cina și să ne-ajungă băuturile la cap. Mi-a spus povestea vieții lui – mi-a povestit despre mama sa, despre orașul Oklahoma City; despre anii petrecuți la Gary, în Indiana, și apoi la Cleveland, unde el și fratele lui vânau păsări, ca să aibă ce pune pe masă, în anii Marii Crize economice. Mi-a descris călătoria pe care o făcuse, cu trenuri de marfă, până la Tuskegee; și cum învățase cântatul la trompetă; și cum dăduse peste anumite eseuri de André Malraux, care avuseseră darul să-i schimbe viața. Băteam câmpii de multe ori, împreună, despre Malraux, despre marxism, despre pictură. Sau despre scrisul de romane.

Am purtat discuții lungi despre istoria americană și despre politica din secolul XIX, despre sclavie, și Războiul Civil, și reconstrucția care a urmat. Ralph era mult mai bun la istorie decât aș putea eu spera să fiu vreodată, dar, încetul cu încetul, s-a dovedit că el nu se mulțumea să vorbească despre istorie, ci spunea și povestea propriei sale vieți și o întrețesea cu istoria Americii. Motivația lui era, cel puțin în parte, una literară – căuta să găsească perspectiva potrivită pentru o autobiografie. În sensul acesta, îi

semăna mult lui Robert Frost, care-și făcuse o rutină, o temă predilectă, din principalele evenimente ale vieții sale, și le lustruia sau le revizua din când în când, de fapt iar și iar, dacă avea la dispoziție audiența potrivită. Dar Frost era propriul său hagiograf. Îți spunea cum îl primise Ezra Pound în apartamentul său de la Londra, stând pe vine într-o cadă minusculă de baie, și-l tratase ca pe-un poetaș de la coarnele plugului – pe el, pe Frost⁶⁰⁵. „Nu eram vreun Bobby Burns“, repeta el adesea. De fapt, căuta să edifice propria-i versiune sau imagine a unui capitol semnificativ al istoriei literare, și apoi s-o înțepenească așa, dându-i cu fixativul adus tot de el.

Scopul lui Ralph era cu totul diferit de cel care-l mâna pe Frost. Plăcerea lui era să revină iar și iar la povestea evoluției sale, nu pentru a o revizui și polei, ci pentru a re trăi vechile sentimente și pentru a vedea și revedea cum ar fi putut găsi o modalitate de a-și scrie propria istorie.

Am avut și diferențe. Nu tind să m-arăt sentimental în legătură cu acele zile arcadiene sau utopice. Ralph nu era de acord cu felul în care mă ocupam eu de casa respectivă. Eu m-am declarat nemulțumit de faptul că labradorul lui cel negru se ușura în mica mea grădină de ierburi aromatice. L-am întrebat: „Nu poți să faci în așa fel, încât să se căcătească altundeva?”

Ei bine, asta l-a ofensat pe Ralph peste măsură, dar apoi și-a ieșit din minți de-a dreptul când i-am tras una câinelui cu o mătură, într-un acces de iritare, pentru că mizerise terasa. I s-a plâns lui John Cheever că eu, cu toată creșterea mea, nu eram în stare să pricep, că mă lăsau rece pedigriurile și rasele, că nu cunoșteam decât niște corcitură, și-i tratam lui un asemenea chien de race⁶⁰⁶ ca pe-o corcitură.

Cheever a fost răvășit, aflând așa ceva. În fine, totul a fost mai mult decât amuzant. El însuși nu mi-a pomenit nici o vorbă. De plângerea lui Ralph Ellison, am aflat când s-a publicat, postum, jurnalul de însemnări al lui John Cheever.

Când i-am spus lui Ralph că poate n-ar fi fost o idee rea să mai rărim salcâmi de pe alea care ducea până la casă, mi-a răspuns: „Fă ce vrei, sunt copacii tăi“. Îndată i-am telefonat unui pădurar, care avea o drujbă electrică. Nu reținusem să fi fost și un asemenea ferăstrău în portbagajul Chrysler-

ului. În locul meu, Ralph ar fi tăiat copacii de unul singur. Și nu s-ar fi consultat cu nimeni, înainte să-i taie.

Dar principalul motiv de neînțelegere dintre noi a fost câinele. Ralph căpătase impresia că eu aveam un dinte împotriva câinelui.

Am început abia la bătrânețe să-mi dau seama de cât de anapoda suntem cu toții, odată puși laolaltă. Suntem atât de mândri de autonomia noastră, încât rareori se-ntâmplă – dacă se-ntâmplă – să realizăm cât de generoși ne arătăm cu noi înșine și cât de scârțari cu alții. Una dintre bombele cu efect întârziat ale libertății – care este înconjurată de izolare – este aceea că avem o părere foarte bună despre noi înșine. Acum observ că m-am servit de unul singur cu bucățile cele mai grase de la banchetul vieții.

Dar diversele noastre accese de paranoia se mai și domolesc, așa că Ralph Ellison și eu ne-am rezolvat diferendele mai târziu. Până la urmă, câinele lui era frumos, inteligent și plin de însuflețire. Nu i-am luat în nume de rău faptul că avea pedigri, că era un chien de race. M-am împăcat cu stăpânul lui, și ne-am despărțit în cei mai buni termeni.

Pe urmă, am căzut de acord că sejurul nostru comun la Tivoli fusese unul extraordinar de plăcut. Casa respectivă nu mai este o ruină sprijinită să nu cadă. Noul proprietar a transformat-o într-un punct de atracție turistică. Însă Ralph și eu, doi literați cârcotași, irascibili până la comicărie, despărțiți, deși locuiam împreună, fuseserăm foarte norocoși în acei doi, ani cât am împărțit ceea ce eu numeam Casa lui Usher⁶⁰⁷. N-am legat cine-știe-ce mare prietenie. Între noi s-a format, însă, un profund atașament. Ralph mă respecta. Eu îl admiram. Avea multe să mă-nvețe, și am făcut tot ce-am putut să-nvăț.

De-atunci, nu mi-am mai făcut niciodată cafeaua de dimineață, altfel decât îmi arătase el cum s-o prepar.

De multe ori îl evoc în minte. Poartă același halat de casă maur și aceiași papuci de piele, cu vârfurile răsucite-n sus. Câteodată, în timp ce, cu o mână, toarnă apă din cana de măsurat, cu cealaltă se freacă la nas – și-l freacă atât de viguros, încât i se aude cartilajul pârâind.

[1998]

Literatura. Capitolul următor

Când eram tânăr, îmi făcusem deja planuri să scriu ficțiune, așa că nici nu-mi trecea prin minte să-mi tai singur avântul, discutând pe marginea morții romanului. Dar acum sunt octogenar, și nu văd ce-ar putea fi rău în a-mi face publice vederile. Se prea poate ca, pentru o majoritate anume a cititorilor, chestiunea supraviețuirii romanului să fie una goală de conținut. Specialistul erudit este cel care ne spune că orice formă se naște, se maturizează, îmbătrânește și trebuie dată la o parte, mai devreme sau mai târziu. Savanții și criticii se identifică pe ei înșiși cu trecutul măreț al fiecărei forme și se exprimă cu autoritatea celor mai străluciți reprezentanți ai acesteia. Parcă și auzi vocea unui Melville și a unui Henry James, transmițându-le mai departe legea unor novici dintr-o generație nouă.

În primele decenii ale secolului XX, scriitorii nu erau chiar așa despotici. Punându-mi gândurile în ordine despre toate acestea, mi-am adus aminte de o frază fără echivoc, dintr-o cărțuie a lui Ford Madox Ford, intitulată *Romanul englez*. Ford, care a luptat în tranșeele Primului Război Mondial (unul dintre contemporanii săi ni-l descria ca fiind „un mălai-mare, de un rozuliu gălbejit la față”), spune acolo, de la bun început, că remarcile sale „vor fi cu totul diferite față de concluziile la care au ajuns predecesorii mei din domeniu, care foarte rar au fost, ei înșiși, scriitori cu imaginație, și cu atât mai puțin romancieri“. El pleacă la drum, pregătit să adopte o linie mai puțin dură în privința romancierilor despre care scrie, ca și despre cititorii lor. Cititorii aceia reprezintă conștiința comună a țărilor de unde provin. Cititorii francezi, germani, englezi, ruși et cetera posedă o familiaritate comună cu faptele vieții, așa cum sunt văzute ele de conaționalii romancieri. Cunoscut bârfele care circulă. La fel ca Auden, Ford credea că bârfele mențin „aerate“ mințile unei națiuni, în așa măsură, încât până și mult-respectatele „ziare de calitate“ consideră necesar să redea bârfele pe teme de sex al primilor-miniștri și președinților.

Ford ne spune că romanul „furnizează bagajul acela de situații omenești, fără de care sufletul se simte nesigur în aventurile lui, și mintea normală discernе relativ ușor ce evenimente sau personaje din romanele ei ocazionale sunt de prost-gust în raport cu viața, oricât de distractive ar fi ca

ficțiuni“. Cu alte cuvinte, citind romane, ajungem să-i cunoaștem pe alții cu o familiaritate pe care altminteri nu o resimțim. Când eram copii devoratori de cărți, ne aflam în relații apropiate cu o mulțime de personaje de ficțiune. Le cunoșteam speranțele, obișnuințele și gândurile. Cititorii din generația mea erau într-o mai mare intimitate cu căpitanul MacWhirr al lui Conrad, cu sora Carrie a lui Dreiser, cu Babbitt al lui Lewis ori cu doamna Chatterley a lui Lawrence, decât cu propriii lor veri sau colegi de clasă. Aveam vederi clare în privința tuturor acestor personaje și eram capabili să observăm și să știm ce și cum simțeau și la ce se gândeau ele. Învățam despre felul în care înțelegeau viața și ne familiarizam cu manierele și comportamentul lor.

În primele decenii ale acestui secol XX al tehnicii triumfătoare, intelectualii vorbeau despre omul de rând și despre incapacitatea lui de a face distincție între ce e natural și ce e făcut de mâna omului. Omul de rând credea că electricitatea care-i lumina odăile era un fel de marfă gratuită, asemănătoare luminii soarelui sau apei de la robinet. Numai o minoritate școlită avea în vedere lacurile de acumulare sau generatoarele. Dar, pe măsură ce avansa tehnologia, clasa celor școliți avea să devină la fel de ignorantă ca omul de rând. În anii mei de colegiu, eram învățați că metabolismul consta din două procese, anabolismul și catabolismul. Simpla utilizare a unor asemenea termeni dovedea că erai o persoană școlită. Nu trebuia să înveți decât parolele domeniilor. Acum, ritmul inimii mele este controlat de un stimulator cardiac. O dată pe lună, mi-l verifică prin telefon un tehnician aflat la câteva sute de kilometri depărtare – tocmai în New Jersey. S-ar zice că viețile ne sunt conduse de niște cipuri de calculatoare.

La colțurile unor străzi, vezi niște oameni, câteodată, care par să se uite în gol. Mi se spune că lentilele ochelarilor pe care-i poartă – părțile lor inferioare – sunt programate să le furnizeze, actualizată la minut, valoarea acțiunilor pe care le dețin, în funcție de evoluția indicelui Dow Jones. Unii oameni care șofează renunță să mai fie atenți la volanele mașinilor, când au de transmis mesaje cu ajutorul telefoanelor celulare. Spionul rus prins recent la Washington, care părea să-și facă veacul pe o bancă însoțită din parc, de fapt controla comutatorul unui dispozitiv de ascultare, cu ajutorul căruia înregistra și transmitea conversațiile secrete purtate într-o clădire guvernamentală din apropiere. Minți la fel ca ale noastre au pătruns pe un

teritoriu tehnologic nou. Nu l-am construit noi. Este lucrarea verilor, fiilor și nepoților noștri. Ne încredințăm viețile unor avioane, pe care ei le proiectează. Se-nțelege de la sine că nu suntem noi cei capabili să le facă să zboare. Se-nțelege de la sine, tot așa, că nu este imposibil să fie construiți ochelari care să-ți permită să stai la colț de stradă și să-ți urmărești investițiile, dar te și întristează peste măsură să te gândești cât de mare este acum dependența noastră de aparatura electronică. N-am înțeles niciodată fiziologia pe care ne-am sprijinit, dar aceasta n-a fost decât unul dintre misterele naturii, adică o ignoranță întru totul firească. De-acum, însă, misterul a devenit unul tehnic. Fiindcă oamenii l-au creat, oamenii ar trebui să fie capabili să-l și priceapă.

Cu foarte mult timp în urmă, când eram adolescent, îmi plăcea să văd în mine însumi un viitor istoric al culturii. Am citit Muntele vrăjit, al lui Thomas Mann, și mi-am spus, în sinea mea: „Uite, asta-i pentru tine“. Am studiat cu atenție Facerea minții moderne⁶⁰⁸, de John H. Randall, și mi-am spus: „Ăsta-i fix pe gustul tău“. Descoperisem legătura dintre lumea culturii înalte și mahalalele unui oraș precum Chicago. Îndată după sfârșitul războiului, când am început să public povestiri și articole în Partisan Review și am aflat că eram considerat, de-acum, un intelectual, am decis că nu eram câtuși de puțin așa ceva. Ca să fii un intelectual de jumătatea secolului, trebuia să fii în stare să argumentezi puncte din doctrina marxistă și, de vreme ce atât de mulți dintre cei de mai jos de Strada Paisprezece lucrau tot în domeniul analizei, nu puteai să răzbești fără niște zile lungi de studiu psihanalitic. Se crease un rift, un gol, un abis între intelectuali și contemporanii lor, scriitorii.

Un studiu-recenzie al lui George Steiner pe tema Proiectului arcadelor⁶⁰⁹, de Walter Benjamin, publicat în numărul din 3 decembrie 1999 al săptămânalului The Times Literary Supplement, îmi atrage atenția în acest moment, pentru că are de-a face cu argumentația pe care încerc s-o elaborez. În viziunea lui Steiner, modernul a renunțat la pretenția sa timpurie de a fi sistematic. Astăzi, la baza modernismului, stă faptul că este incomplet. Ne-a spus Adorno că „totalitatea este minciuna“. Desigur că adevărul trebuie să aibă întâietate. Literatura modernă, scrie Steiner, adoptă „o poetică a fragmentarului, a fragmentelor sprijinite de ruine“ – fiecare

argument modern semnificativ are un kaşrut⁶¹⁰, o sancţiune rabinică, preluată de la T.S. Eliot. Proust şi Schönberg, Ezra Pound şi Musil sunt citaţi de d-l Steiner ca fiind nişte giganţi ai artei, care, cu instinctul lor în materie de autenticitate, au îmbrăţişat convenţia incompletului – de unde urmează că „o presiune mai apăsată se exercită asupra perfecţiunii“, zice el. S-ar părea că, prin aceste vorbe, îndeamnă la sabotarea perfecţiunii.

Mai departe, ne spune: „Ritmul accelerat şi violenţa istoriei recente, dispariţia pe scară largă a privilegiilor care sunt intimitatea, liniştea şi viaţa tihnită, şi care subîntindeau practica tradiţională a lecturii şi reacţiei estetice, economia efemerului, a consumabilului şi a reciclabilului, care alimentează piaţa consumului de masă, indiferent dacă în mediile de informare sau în fabrică, militează împotriva punerii în operă a conceptelor de complet şi totalitate“.

Ştiu foarte puţine despre Walter Benjamin. Cartea sa, Proiectul arcadelor, mi-a parvenit abia deunăzi, şi voi încerca să pun deoparte prima dintre multele ore de care voi avea nevoie, pentru a-i citit toate cele 1 073 de pagini. Omul a avut parte de o viaţă îngrozitor de grea, şi simplul fapt de-a citi recenzia d-lui Steiner te face să te simţi şi mai apropiat de el sufleteşte – „profunda sa misère, pe care clar o percepea ca fiind eşecul Frontului Popular“. Când şi Germania nazistă, şi Italia fascistă, şi Rusia sovietică şi-au revărsat materialul de război şi trupele în Spania, nu credea nimeni că Frontul Popular mai avea cum să supravieţuiască. (Dar ce anume face mai eficientă acea misère, decât mizeria sufletească – nefericirea?)

Ni se mai cere, pe deasupra, să ne gândim la un tărâm vast-către-urias al artei, criticii, activităţii intelectuale şi culturii, la o singură sferă în care toate acestea să se îmbine, să se atingă şi să fie împărtăşite cumva de artiştii şi de intelectualii cu care artiştii colaborează? Aceştia din urmă sunt consideraţi indispensabili, de vreme ce-şi concentrează lumina minţii pe orice soi de problemă. Intelectualul apare ca fiind un suflet blând şi deştept, care este pe deplin la el acasă oriunde şi se dovedeşte într-adevăr indispensabil. Este vărul apropiat al artistului. Poate chiar fratele lui, cum Aaron era pentru Moise în cartea Genezei. Aşa pare să conceapă d-l Steiner existenţa împărtăşită de intelectuali şi de artiştii. D.H. Lawrence afirma că „scopul artei este să scoată la iveală relaţia dintre om şi universul său

circum-ambiental, la vremea vieții“. Un fizician ar putea da la o parte o asemenea definiție, ca fiind niște vorbe cu dublu înțeles ori în doi peri, dar un romancier ar clasifica-o drept o încercare de-a exprima unicitatea personală a perspectivei artistului. Un soi de fenomenologie naturală personală subîntinde afirmația lui Lawrence. Pentru că este universală, cititorul receptează și îmbrățișează raportarea celui care percepe. Asta voia să spună Ford Madox Ford cu afirmația că romanul „furnizează bagajul acela de situații omenești, fără de care sufletul se simte nesigur în aventurile lui“. Dar acesta nu e și cazul unui intelectual ca profesorul Steiner, care nu scapă nici un prilej să-și demonstreze abilitatea de a mânui batista scamatorului baudelairian: „Resuscitarea efemerului, a nechibzuitului, a nesuferitului face din peticar o reprezentare alegorică a mesianicului. De o semnificație comparabilă este așa-numitul flâneur – sau „pierde-vară“ –, iarăși un motiv crucial în poezia lui Baudelaire. Flâneur-ul subminează programul determinist, utilitarist al metropolei. Vanzătorul de haine vechi și flâneur-ul veșnic își vor încrucișa drumurile cu prostituata. Și ea este esențială în această distribuție. Trotuarele sunt arca ei. Dacă întruchipează imaginațiile arhetipale, cele ale unor intimități care se cer «culese», prostituata este și elementul emblematic al polemicii marxiste asupra înrobirii capitalismului în ipostaza ei cea mai de jos, precum și al narațiunii freudiene despre angoasele și dorințele libidinale exprimate de clasa de mijloc“.

Nimeni nu-mi susține pledoaria mai bine, decât profesorul Steiner, când scapă telegarii discursului. Îl înșfacă pe Baudelaire și mi ți-l târăște într-un pas de deux⁶¹¹, pe un tărâm pe care el, Steiner, pretinde că-l cunoaște până-n cel mai mic amănunt istoric. Oare poate fi redusă la un minim inteligibil această junglă de aluzii? Nu pot să spun, efectiv, care este viitorul romanului, dar a o lua pe urmele d-lui Steiner nu pare să fie ceva promițător. Poate că un dans diferit mai este încă posibil.

[2000]

Spirit ironie amuzament jocuri

Subiectul meu sunt amuzamentul și jocurile. În mod invariabil, amuzamentul izvorăște din comedie, de îndată ce-o bagi în mâinile unui teoretician. Din motive care sar în ochi, subiectul sfidează definirea – e diabolic de rezistent la formulare. Cu vreo cincizeci de ani în urmă (să fie șaizeci?), am citit câteva cărți care analizau spiritul, umorul, râsul – și am descoperit că aveau prea puține să-mi spună acele cărți. De la filosoful Bergson, am aflat că suntem întărâtați să râdem, atunci când o creatură vie ne amintește, momentan, de alta, artificială, neajutorat de supusă legilor fizicii. Un om alunecă pe-o coajă de banană și, în cădere, seamănă pe moment c-un snop de bețe, ceea ce-i face pe spectatori să râdă. Potrivit lui Elias Canetti (în *Masele și puterea*⁶¹²), din cauza pornirilor latente ale canibalilor din noi râdem, atunci când cineva cade. Arătându-ne dinții bieteii victime căzute la pământ în mod accidental, îi atragem atenția c-am putea s-o mâncăm, dacă ne-ar veni chef, doar că niște persoane civilizate nu mai fac așa ceva, în ziua de astăzi. Canetti era un scriitor talentat, numai că îndârjit. Chiar și un geniu al comicului, cum era victorianul Samuel Butler, scria că, atunci când o mamă îi spune bebelușului pe care-l ține în brațe: „Îmi vine să te mănânc“, ea este împinsă de un impuls din natura ei primitivă să ingereze ceea ce iubește.

Sigmund Freud a scris și el o carte despre simțul umorului. Acolo, afirma că spiritul ar crea o stare de ușurare în fața rigorilor reprimării, cu ajutorul glumelor și al greșelilor de exprimare, și c-ar funcționa ca un fel de contra-nebunie, ca o grădiniță în interiorul mlaștinii cu mangrove care este inconștientul irațional. Spiritul este văzut în ipostaza nebunului de la Curte al Marelui Rege Id⁶¹³.

Așa cum se poate deduce din mostrele de gândire pe care le-am evocat, niște intelectuali de mare clasă i-au făcut comediei onoarea de-a o lua în serios. Cartea lui Freud *Cuvântul de spirit și raportul său cu inconștientul*⁶¹⁴ conține o mulțime de glume foarte bune, și chiar unele interpretări și comentarii sunt făcute cu inima ușoară – pentru unul ca Freud.

Aici, abandonăm căutarea definițiilor și revenim, în schimb, la cele mai timpurii experiențe ale noastre în materie de comedie. Când începem să reacționăm la ea? Cel mai rezonabil răspuns la o asemenea întrebare, de bună seamă, este unul personal. Părinții mei se amuzau adesea la bufoneriile și gălăgia făcute de copiii lor sau, poate, la șarmul inconștient al acelor bufonieri. Fratelui meu cel mai mare îi plăcea s-o facă pe clovnul. Era caraghios de supraponderal, un mâncău și-un șleampăt, care înmuia pâine în cana cu cacao. Frecvent muștruluit, disciplinat, palmuit de un tată imigrant, care se lupta pentru supraviețuire în Lumea Nouă, bietul meu frate lacom își disimula furia și ne arunca priviri comice nouă, celorlalți. Era un puștan uriaș, cu pantaloni scurți și un pulover în dungi, tras cu greu peste burta provocatoare – un inadapdat, un soi de monstru. Tocmai din acest motiv, probabil, mama noastră îl iubea cu asupra de măsură.

Dar scenele acestea de bucătărie căpătau un accent comic, de la stupizenia căutată din privirile care parcă treceau prin tatăl scos din minți, către noi, ceilalți copii. Privind retrospectiv, mi se pare că fratele nostru sfidător era un umorist, în felul său neînvățat, și-și găsea un soi de plăcere înverșunată în aceste confruntări de la masa de seară. Același frate venea cu cărți acasă – cu povești aventuroase pentru băieți, de G.A. Henty⁶¹⁵, sau romane polițiste cu Nick Carter, de la Street & Smith⁶¹⁶. El și eu citeam și ziarele comice, bineînțeles. La începutul anilor 1920, nu existau încă benzi desenate, numai pagini cu comicării în ziarele de duminică.

În salonul pentru copii de la Spitalul „Regina Victoria“, unde mi-am petrecut câteva luni din al optulea an de viață, nu aveam prea multe de citit. Nici nu sperau ei, Ann Ciufulita⁶¹⁷ și micul lord Fauntleroy⁶¹⁸, să concureze cu acele culori țipătoare și parodii senzaționale – rânjete uriașe, nasuri groase, perciuni ascuțiți, urmăriri, pumni, șuturi, cu „Pleosc!“, și „Uau!“, și „Ia de-aici!“ Astăzi, poate că nici nu se mai știu numele eroilor din benzile desenate și ale fetelor de care se îndrăgosteau. De exemplu, Jim Slăbănogu’, Mutt și Jeff, Nătărău’ Nebunache, Huliganu’ Vesel, care ducea pe cap o cutie goală de tinichea, sau Maggie și Jiggs, o pereche de irlandezi, ea cu moațe-n cap, el – cu joben. Mai era și Moon Mullins, care purta pălărie melon, și fratele lui mai mic, pe nume Kayo, care purta un melon mai mic și împărțea dormitorul cu Moon, dormind într-un sertar de la comodă. Nătărău’ Nebunache, după ce l-a învins pe Crevetele Smith,

dușmanul său de moarte, i-a legat mâinile și picioarele și l-a înghesuit în plasa de bagaje dintr-un compartiment de tren, spunând: „Ești singura ființă de pe lume, care nu mi se pare lipsită de gust“. Asta însemna că până și eu, un amărât de copil ajuns pacient de spital, găseam ceva pe gustul meu.

Comicăriile astea mă scoteau din cercul strâmt al familiei, de pe străzile înguste ale cartierului, și mă duceau hăt-departe, mă introduceau în viața largă a țării – a întregului continent vorbitor de limbă engleză. Nu vedeam nici un motiv pentru care n-aș fi fost parte componentă a lui. Mintea mea mărunță se adăuga milioanele de alte minți care formau, toate, „publicul“. Nuanțele acelea de verde, galben, roșu-aprins ale comicăriilor, care dădeau peste marginile conturilor, ale personajelor, ale imaginilor, funcționau și ca solvenți ai multor limitări. Amuzamentul tuturor acelor absurdități caraghioase te făceau să resimți democrația ca pe un soi de glumă, la care toată lumea lua parte.

„Suntem o națiune de glumeți“, afirmă un personaj creat de Ralph Ellison, care adaugă, spre finalul povestirii: „Unele dintre lucrurile pe care le spunea erau amuzante, dar adevărate. Și poate că adevărul lor tocmai în asta rezida, în faptul că erau privite cu simțul umorului“.

Spiritul, par să spună aceste cuvinte, e precum ramura bifurcată a vrăjitoarei care caută apă, sau a divinatorului – te conduce spre adevăr.

Abraham Lincoln, care prefăta discuțiile despre lucruri foarte serioase cu câte o anecdotă succulentă sau parabolă de la el de-acasă, îi scandaliza pe clerici și pe marii gazetari de pe Coasta de Est cu niște glume, care nu se potriveau deloc staturii lui de om de stat. Războiul Civil nu era ceva cu care să glumești, bineînțeles. Dar cred că n-ar fi deplasat să ne gândim dacă nu cumva parabolele și zeflemelele cu efect de scurtcircuit ale lui Lincoln erau niște preludii absolut necesare la construcțiile sale mentale contrapunctice, vaste și profunde. Ar fi trebuit să fie clar pentru toată lumea că pierderile de vieți omenești, pe care i le raportau generalii săi, îl cufundau într-o mare suferință.

Dar și pentru mine ar trebui să fie clar că am tendința de-a bate câmpii.

Metropola Chicago din anii 1920, în care am crescut, era dominată de mașinăria politică, de avocați, judecători și funcționărimi. Războaiele dintre bandele de contrabandiști nu-i afectau pe oamenii de pe stradă – civilii stăteau și se uitau, de la distanțe sigure. Cititorul obișnuit urmărea scandalurile și crimele în ziare și se bucura de reputația națională și internațională, pe care o căpătase Chicago, de metropolă a crimei, de sediu al afacerilor lui Al Capone. Primarul Big Bill Thompson era el însuși un caraghios, și ziarele exploatau la maximum războaiele purtate la lumina lunii. Le relatau, de parc-ar fi întreprins reportaje despre un circ aflat în vizită în oraș.

Omul de pe stradă considera de la sine înțeles că viața publică era și coruptă, că tribunalele erau vândute, că polițiștii primeau mită, că funcționarii de la nivelul orașului și-al comitatului figurau pe statele de plăți ale diversilor afaceriști veroși, că nătărăii altminteri cinstiți deveneau repere sau ținte – că viața era o porcărie. Scriitori care scormoneau prin mizeria primilor ani ai secolului – Lincoln Steffens, Ida Tarbell, Upton Sinclair – au fost urmați, după Războiul cel Mare, de alții, care demascau. Istorici precum W.E. Woodward îi demitizau pe marii noștri oameni, le ridicau pulpanele togilor, ca să ne arate nouă că aveau țurloaiele de lut. Ne spuneau că lui George Washington îi plăceau pompoșeniile, că Ulysses S. Grant bea de stinge, că Teddy Roosevelt era un exhibiționist și că Woodrow Wilson, când s-a dus la Versailles, la Conferința de Pace, era ca un virgin cu fața lungită, înconjurat de curve. Această metaforă din urmă a formulat-o John Dos Passos, în trilogia lui dedicată Statelor Unite.⁶¹⁹ Romancier deosebit de talentat, Dos Passos nu era, în primul rând, genul care să demaște. Era un populist, iar curente scepicismului populist se ocupau cu erodarea prestigiului unor întemeietori de mari averi, precum familia Rockefeller, familia Harriman, al politicienilor de vază, al celebrităților adepte ale redeșteptării creștine, al mărimilor de pretutindeni, al susținătorilor Sudului în viziunea lui Jim Crow⁶²⁰, al scandalurilor sexuale în care erau implicați iubăreți răscopți și amantele tinerele pe care și le întrețineau prin cuibușoare de nebunii.

Aș vrea să mai pot reda savoarea paginilor de cancanuri din Police Gazette sau din tabloidele anilor 1920 – ici-colo, atmosfera lor se mai regăsește în romanele lui Sinclair Lewis, mai ales în Babbitt și Elmer Gantry. Mai

înainte, a evocat-o și O. Henry în povestirile sale: mocofanii cu izmene lungi, și escrocii, și negustorii ambulănți, care-i prăduiau. Poate că prezint în tușe prea groase anii sceptici și șmecherești 1920, însă rubricile sindicalizate⁶²¹ din cotidiene erau citite de sute de mii, poate chiar de milioane de școlari. Pare-se că însuși William Randolph Hearst le avea la suflet, motiv pentru care apăreau la Chicago două ziare de-ale trustului Hearst. Toată lumea-i urmărea pe Odd McIntyre⁶²² și, în Examiner, pe Ted Cook, un umorist ingenios și excentric. În rubrica sa, intitulată Kookoos, am descoperit haiku-urile unui poet japonez pe nume T.S. Nakano. Parodiile lui Cook m-au condus, la cei treisprezece sau paisprezece ani, câți aveam, la T.S. Eliot, el însuși un umorist – parțial – și un satirist.

Pe străzi, în magazine, în trenuri, în contactele zilnice, plutea în aer o sociabilitate agreabilă – o zeflemea continuă, un schimb de spirite de glumă între pasagerii trenurilor pe piloni de la Chicago, sau cu femeia din cabina de mărunțiș de lângă turnicheți, al cărei nume nu-ți era dat să-l afli niciodată. Spiritul era liantul non-ideologic, ingredientul adăugat prea puțin conștient în contactele tranzitorii. Acum, văd contactele acelea de atunci ca pe o expresie a reciprocității democratice – niște epifenomene izvorâte din spirit, ofrande ale unor străini destinși, binedispuși, ele plutind prin aer, cum spun, pe străzi și-n magazine.

Unii dintre acei intelectuali de frunte ai vremurilor de care vorbesc erau și comedianți de talent. Asta influența substanțial viața mentală a țării. Glumețul numărul unu al anilor 1920 și 1930 a fost H.L. Mencken, fondatorul și editorul revistei The American Mercury. Darul său pentru invectivă era formidabil de amuzant. Îi spunea omului obișnuit boobus Americanus – „neghiobul american“. Îi detesta pe clerici și pe profesorii din colegii, pe cei gen Babbitt; îi expedia din condei pe oamenii de litere, pe membrii Congresului – pe marii-și-tarii de peste tot, pe prohibiționiști, pe bourbon⁶²³-ii sudiști –, pe toți idolii găunoși ai mulțimilor. Fără a fi, el însuși, un om al vulgului, Mencken a scris aprecieri de prima mână despre Theodore Dreiser și alți romancieri americani și englezi. A scris despre Nietzsche; era un cunoscător în materie de Beethoven și Wagner. În politică, lua poziție de partea dreptei, în general. Fiind german de origine, simpatiile i se îndreptau către Kaiser. Detesta Prohibiția, și a scris într-o manieră strălucită despre William Jennings Bryan, reprezentantul Centurii Biblice⁶²⁴

și al creaționismului în procesul lui Scopes⁶²⁵. Era un critic literar de mare gust, care a scris despre cheștiunea femeii. Revista lui Mencken, The American Mercury, îi învăța pe adolescenții din generația mea cum să respingă falsele învățături ale „neghiobo-ziei“ (precum și multe dintre cele adevărate, mă tem). În primul rând, am învățat de la el cum să adoptăm o poziție critică, independentă, față de Presă, de Biserică, de Școală și de Partid – contra Vulgarității. Ceea ce ne-a rămas de la Mencken a fost, mai ales, ideea că puteam foarte bine să nu fim de acord și că aveam la îndemână, ca pe niște arme cu adevărat letale, spiritul și limbajul. Elevii de liceu ai secolului XX nu erau conștienți, pe-atunci, că Mencken și American Mercury continuau, de fapt, opera unor Thomas Paine, Voltaire, Diderot și Rousseau și că aceștia din urmă, la rândul-le, duseseră mai departe gândirea propriilor predecesori din secolul XVII.

Peste tot în lumea industrială modernă, scriitorii sunt – și au fost, în ultimele două secole – niște comedianți. Pe listă vor fi trecuți, bineînțeles, clasicii – ferească Dumnezeu să uite cineva să le atribuie întreaga măsură a respectului cuvenit unor cărți precum Anna Karenina sau Moby Dick. Dar este o realitate ciudată aceea că, privind lucrurile într-un sens foarte cuprinzător, majoritatea romanelor au fost scrise de ironiști, satiriști și autori comici. Până și în Frații Karamazov, tatăl omorât, de un extrem grotesc, îi lasă în umbră pe Dimitri cel pasional și pe cucernicul Alioșa. Singur Ivan se apropie de bătrân, ca statură epică. Astfel încât, chiar și în această mare operă tragică, este imposibil de înfrânat comicul. În Othello, Macbeth sau Regele Lear, asemenea personaje comice nu există. Scriitorul modern, când îl înfățișează pe omul modern, află repede că el a optat pentru a se auto-concepe ca fiind un conglomerat de elemente comice. Comedianții cei mai curajoși sunt aceia care, precum Karamazov cel bătrân, au revizuit orice ficțiune socială și tradițională în lumina limpede a principiilor dintâi, așa cum le văd ei.

De pe la mijlocul secolului XIX, romancierii – de fapt, și poeții – s-au arătat profund preocupați de supraviețuirea artei și artiștilor într-o civilizație comercială, iar tendința lor este să-și încarce limbajul din plin și să-și înmulțească aluziile. Unii dintre ei creează o atmosferă de cauză pierdută sau de ultimă redută. Educația sentimentală a lui Flaubert scoate la iveală o perfecțiune a limbajului și o măiestrie în fiecare detaliu al execuției, care

subliniază falia dintre bogăția de mijloace artistice și sărăcia materialului uman. Cei mai „buni” scriitori ai secolului lui Flaubert și ai celui în care trăim noi înșine (Joyce, Eliot et cetera) ne spun că frumusețea continuă să fie creată, însă obstacolele ivite în crearea ei sunt foarte mari, iar creatorii – și publicul lor din ce în ce mai restrâns numeric – sunt copleșiți de o întunecime nihilistă din ce în ce mai profundă. Într-un limbaj pe care numai inițiații și cunoscătorii îl pot descifra, Joyce descrie bucătăria în care Leopold Bloom își frige rinichiul de porc și privata în care se așază pe tron, cu ziarul în mână. Creează o artă profundă în jurul unor oameni mărunți, care hoinăresc prin Dublin, în periplurile lor cotidiene.

Noi, cei care-i urmărim la ieșirea din cimitir și iar, când se îndreaptă către masa de prânz, ne bucurăm de contrastul comic dintre bogăția artei joyciene și omulețul parcă desprins din filmele lui Chaplin: plasator de reclame, tată, soț, încornorat, onanist. Și așa sunt capodoperele noastre – toate. Înțelegem prea bine, ca să ne facă să ne simțim confortabil, contrastele dintre o conștiință umflată de cunoștințele acumulate pe parcursul deceniilor de lecturi și reflecție și inadecvarea legăturilor pe care suntem nevoiți să le cultivăm – cunoașterea, na că nu-nseamnă putere. Până la urmă, nu-i, și ea, decât o altă formă de neajutorare. „Când privesc cerurile, lucrul mâinilor tale – întreabă Psalmistul –, ce este omul, că-ți amintești de el?”⁶²⁶

Unii scriitori ne spun că arta lor, felul în care scriu, furnizează unicul standard etic pe care putem spera să-l vedem vreodată. Dar și asta ține de comedie. Un alt fel de-a pune problema este că suntem invitați să gustăm din plăcerea de a vedea lumea modernă așa cum o văd artiștii de cea mai mare forță și anvergură. Nu e puțin lucru. Dar nu te poți aștepta ca oamenii serioși să se înfrâneze de a cere mai mult.

Mă rog, poate că oamenii serioși n-au nevoie să fie chiar atât de serioși. După cum văd eu situația, seriozitatea le-a fost compromisă de o vastă transformare a ceea ce se numește „realitate”. Ca să fiu consecvent cu viziunea mea, am încadrat cuvântul realitate între ghilimele. Oricum, ele se vor ofili în curând și vor cădea. Scopul meu este să atrag atenția că „realitatea” s-a schimbat, în urma unor teribile transformări. Am fost atât de ocupați să ne adaptăm, să ne dăm la o parte din calea șuvoiului de

transformări copleșitoare, încât am rămas cu prea puține sau deloc șanse de-a le înțelege.

Apelez la Ortega y Gasset, autorul spaniol al Revoltei maselor, o carte fermecătoare, care susținea că omenirea obișnuită, cenușie, nu face o distincție clară între ce e natural și ce e făcut de mâna omului și are impresia că electricitatea – iau, așa, o noțiune oarecare, numai pentru ilustrare – este ceva ce iese din perete, când apeși pe un buton. Ba chiar, nu vede nici o diferență între lumina soarelui și cea oferită de lustra din plafon. Pentru ea, sunt două articole gratuite sau aproape gratuite, cum este apa de băut. Un om școlit înțelege că e vorba de două lucruri absolut diferite.

Ortega îi acordă omului școlit mult prea mult credit. Desigur, știm că există generatoare, care transformă diverși combustibili în energie, o stochează, și așa mai departe. Dar, odată spuse acestea, cât de mult am avansat? N-am ajuns deloc prea departe. Educația noastră este o vorbă goală – mai mult sau mai puțin. Am învățat cum să ne ascundem amploarea ignoranței... Conferențiarilor le spuneau studenților, pe vremea mea, că anabolismul și catabolismul reprezentau descompunerea și, respectiv, agregarea țesuturilor, și presupun că satisfacția pe care ne-o dădea lucrul acesta era cam totuna cu felul în care se simțeau copiii când învățau catehismul. Copiilor li se lua o piatră de pe inimă în privința unui mister profund. Pe-atunci, nu era chiar atât de clar, cum este acum, că învățam să mimăm cunoașterea.

Cunoașterea mimată, după cum am priceput repede, era un subiect comic. Dar asta nu de la conferențiarul pe teme de biologie am învățat, ci cu ocazia unui curs de limbă franceză, de la doctorul impostor, turuitor, „progresist” al lui Molière, care-i asculta invalidului inima în partea dreaptă a pieptului și, când era corectat chiar de pacient, îl asigură pe acesta: *Nous avons changé tout cela*⁶²⁷.

Un anume progres iese la iveală, când reușim să râdem de propria noastră ignoranță în legătură cu anumite mistere. Este un progres mărunț, dar important. Voi merge chiar mai departe, avansând un pas, poate chiar doi. Cu vreo douăzeci și cinci de ani în urmă, la Milano, am fost prins, ca să spun așa, râzând în public. Nu mai știu ce anume îmi provocase râsul, dar țin minte că stârnisem publicul să râdă cu mine – ceva ce nu-i prea greu de făcut. Pe măsură ce se stingeau hohotele, un tânăr s-a ridicat și a zis: „De ce

râd americanii – toți – așa de mult? Nu vezi niciodată vreun președinte american, sau chiar vreun general cu multe stele, care să fie solemn, sau măcar serios și-atât. Rânjesc toți întruna, chicotesc, zâmbesc sau se strică de râs“.

Nu mai știu astăzi prea bine ce i-am răspuns. Nici nu putea fi prea greu să răspunzi ceva la o asemenea întrebare. Ce-i drept, nu l-a văzut nimeni pe Hitler, vreodată, zâmbind în public. Nici Duce-le Mussolini nu era genul de zâmbăreț. Stalin, de regulă, arăta sever. Lui de Gaulle nici nu i-ar fi trecut prin minte să le rânjească fotografiilor. Churchill, cu toate responsabilitățile lui, tot mai zâmbea din când în când. FDR, fără îndoială, era un rânjitor fabulos. Truman râdea mai puțin frecvent decât Roosevelt, în poze, dar nu era nici dur, nici sever. Cred c-am vorbit, la Milano, de toți acești lideri și le-am enumerat grimasele publice. N-am uitat să adaug faptul că era o anumită doză de existențialism în atitudinea și vocea persoanei care-mi pusese întrebarea; i-am spus acelui tânăr că părea să fie dedicat unei libertăți sau disperări terifiante și că, deși exuberanța iritantă afișată de americani le va fi părut găunoasă unora dintre europeni, putea la fel de bine să fie un semn al credinței celor de peste Ocean în reușita propriilor idei politice și economice.

[2003]

Vermont – locul ideal

În 1951, când locuiam într-un bloc de cărămidă uriaș din cartierul newyorkez Queens, am citit o carte⁶²⁸ pe tema Noii Anglii rurale, de Odell Shepard, și mi-a fost clar că trebuia să merg neapărat acolo. Mi-am făcut bagajul – adică rucsacul –, mi-am cumpărat o pereche de bocanci de drumeție și m-am urcat în tren, la gara Grand Central, în direcția Great Barrington. Urmând o hartă pe care mi-o copiasem din carte, mi-am croit singur drumul, pe căi lăturalnice, până în Connecticut. N-am întâlnit alți excursioniști. Asta se-ntâmpla pe la început de octombrie, pe o vreme frumoasă și caldă. Mersul mi-a prins bine la început, numai că zona rurală era destul de accidentată, și am început să obosesc. Pe pantele abrupte, eram depășit de camioane. Șoferii se-ntrebau, de bună seamă, ce căutam pe-acolo, pe jos. Unii s-au oprit și s-au oferit să mă ia cu ei. Le-am mulțumit politicos și le-am spus că intenția mea era să hoinăresc.

„Să hoinărești?“, se mirau ei. „Da’ nu ți-ar prinde bine un drum cu mașina?“

„Sunt aici ca s-admir peisajele.“

Refuzul meu îi lăsa perplecși. Un plimbăreț? Acolo? Soarele încă mai ardea. Eram extenuat, doar se vedea. Probabil că aveam aerul acela de zărghit obsedat de propriile idei și obstinat, așa încât aceiași șoferi, când apăsau pe accelerație, aveau toate motivele să se bucure că nu le acceptasem invitația. Harta îmi arăta că era un sat în apropiere. L-am întrebat pe un reparator de cabluri telefonice cât mai aveam de mers pân-acolo, dar individul s-a mulțumit să ridice din umeri și s-apese și el pe accelerație. Nici urmă de sat la capătul următoarei curbe, nici urmă de vreun magazin universal, de unde mi-aș fi putut cumpăra o sticlă de suc Nehi, din care să beau, cât mă odihneam pe treptele de lemn – numai fânețe adormite. Punctele orientative descrise de Shepard – așezări, ferme, taverna, grajduri – dispăruseră, de parcă nici n-ar fi fost acolo vreodată.

Când am fost ajuns din urmă de o camionetă cu o remorcă pentru cai, după câțiva kilometri în plus de mers pe drum, am fost foarte recunoscător să mă urc și să-mi odihnesc picioarele. Șoferul acela vorbea cu un accent străin:

era un dresor de cai danez. Faptul că era străin mi-a fost de folos – nu cred c-aș fi fost în stare să-i spun unui american ce căutam acolo. Dresorul de cai a părut a-mi înțelege pelerinajul romantic. Făcuse și el același lucru în Danemarca. Dar a subliniat că America era, totuși, mult prea mare de parcurs pe jos. Toate spațiile acelea vaste și deschise nu erau câtuși de puțin o Arcadie. O fi fost ea, vremea, potrivită pentru satiri și fauni, dar toate celelalte condiții lăsau de dorit. Fermierii ianchei, pur și simplu, dispăruseră. Fiii lor se făcuseră agenți de bursă, fiicele lor se stabiliseră la Philadelphia sau la New York.

Mi-am petrecut noaptea într-un grajd, printre caii danezului. Colcăiau șobolanii pe dedesubtul patului meu de campanie.

Dar expediția eșuată nu mi-a descurajat pornirile romantice în materie de pășuni, păduri și pâraie, desfășurate în ceea ce numesc geografii Zonele de Pădure Răsăritene din partea rurală a Noii Anglii – doar perspectiva mi s-a mai modernizat ceva. Eram eu însumi un pădurean răsăritean – mă născusem în Lachine, un cartier al Montréalului din Québec, pe malul fluviului St. Lawrence. Îmi petrecusem, ce-i drept, aproape toată viața la Chicago, dar în Vestul Mijlociu nu mă simțisem niciodată propriu-zis acasă: până și solul era diferit, cu moleculele mai grase, mai grosiere. Îmi închipuiam, după toate aparențele, că Estul era mai rafinat, material vorbind.

Milioane de fermieri lăsau pământurile în urmă; în schimb, orașenii, printre care și scriitorii, își închipuiau traiul tihnit și fericit pe care l-ar fi putut duce printre câmpuri, pe sub copaci. Edmund Wilson devenea rustic, uneori, la Cape May, în New Jersey, sau în partea de nord a statului New York. Delmore Schwartz s-a stabilit lângă Frenchtown, tot în New Jersey; d-l Salinger s-a retras la New Hampshire. Era clar că unii dintre acești oameni de talent își căutau la țară eliberarea de necazurile provocate de viața la oraș.

Eu însumi, un caz aparte de nevriscos care tremura tot și de pioșenie naturală, m-am mutat la țară pe la mijlocul anilor 1950, investind o mică moștenire într-o casă din comitatul așa-zis al Ducesei, unde am trăit vreo șapte-opt ani și m-am „țărănit”. Era o casă grandioasă – paisprezece camere, o bucătărie în stil olandez, o scară interioară majestuoasă,

nenumărate șemineuri, plafoane la șapte metri înălțime –, care m-a transformat în meșter bun-la-toate. N-aveam bani de cheltuit pe țevărie și lemnărie. A trebuit să-mi zugrăvesc pereții de unul singur. Am tuns iarba și-am grădinărit. Aveam vecini literari – Richard Rovere, Gore Vidal –, dar atâtea reparații și lucrări de întreținere a împrejurimilor, câte aveam de făcut, nu-mi îngăduiau timp și pentru conversații despre lecturi și scriituri. Și-apoi, nici nu-mi venea să mă gândesc la felul cum risipisem banii lăsați de un tată care trudise pentru ei – pe-un căsoi care stătea să se prăbușească, pe malul unui râu. Parcă-l și vedeam spunându-mi: „Tipic ție!“ Am făcut ce-am făcut și m-am descotorosit de-acel căsoi.

În ultimii zece ani – văd c-am ajuns destul de bătrân acum, cât să țin socoteala timpului în decenii –, mi-am petrecut cea mai mare parte a timpului în Vermont.

Bănuiala mea este că terenul situat între orașele Great Barrington, din Massachusetts, și New Canaan, din Connecticut, devenise mult prea scump, ca să mai fie cultivat. Poate că fusese achiziționat de niște dezvoltatori, și acum era părăginit, pentru că nu se apucaseră încă să-l „dezvolte“. Motivul mai amplu, pentru lăsarea în paragină, era că America se urbanizase după al Doilea Război Mondial. Pământul fusese ori vândut, ori lăsat de izbeliște. În tot nord-estul, o a doua excrescență, deocamdată numai arbuști, dar pe cale de-a lua locul pădurilor, se înstăpânise peste câmpuri și pășuni. Dacă te-implimbi prin hinterlandurile din Vermont, cum fac eu adesea, și dacă te cațări pe ziduri de piatră ruinate și nesigure, pe dale acoperite de mușchi, dai peste fundații vechi, peste mormane de cărămizi roșii, peste mori de apă înecate-n verdeață. De-a lungul drumurilor, amplasamentele unor ferme de mult dispărute sunt marcate de arbuști de liliac în perechi, odinioară străjuind aleile care duceau până la casele propriu-zise, și de meri care au supraviețuit printre arțari și mesteceni gălbui. În asemenea locuri, poți să stabilești o comuniune, dacă ai aplecare spre asemenea lucruri, cu America premecanizată, a secerătoarelor și grapelor trase de cai. Găsești încuietori, balamale, mânere de uși, sticle vechi și tot soiul de alte nimicuri bune de teaurizat. Zidurile de piatră despărțiseră câmpurile în terenuri destul de mici. Nu-ți trebuie cine-știe-ce eforturi de imaginație, ca să le adaugi câteva oi, vaci sau recolte liliputane ca dimensiuni, pentru ochiul unuia din Vestul Mijlociu.

Dar, în curte, poți să stai tihnit sub un nuc american mare, cu coaja zdrențuită, sau sub un arțar încă și mai mare, vechi de prin secolul XVIII. Dimensiunile acestor copaci parcă-i dau cerului și mai multă înălțime. Puține avioane survolează locurile. Cu excepția zilelor de la finele săptămânii, drumurile de țară sunt relativ pustii. În orașelul propriu-zis, nu sunt nici prăvălii, nici cârciumi, nici fabrici, nici stații de benzină sau garaje. Foarte rar, huruitul unei drujbe sau izbiturile vreunui ciocan se aud, hăt, de la depărtări de mai mulți kilometri. Cea mai apropiată fermă este la un kilometru înspre răsărit. Este lucrată de o văduvă pe nume Verna și de fiul ei, Hermie, un lucrător agricol cinstit, solid, tăcut, dintr-o bucată. Hermie este cunoscut de localnici ca fiind un artist în repararea gardurilor metalice. Nu dă nici un ban pe sârmă ghimpată. Gardurile lui, care se întind pe acri întregi, sunt cârpite cu bucăți de sârmă disperate, în cea mai mare parte roase bine de rugină, unele bucățele nu mai lungi de un deget. Nu vezi pe nicăieri un metru plin de gard, care să fie făcut din sârmă nouă. Artistul într-ale gardurilor e musculos, taciturn, posac, încălțat cu cizme de cauciuc, îmbrăcat cu o salopetă de lucru cu bretele și poartă mereu o șapcă pe cap, cu cozoroc.

Nu am vecini aici, în preajmă. Cel mai apropiat este un biolog de la Yale, care preferă Vermontul oricărui oraș universitar și predă științele la un liceu local. Nevasta lui proiectează și realizează bijuterii. La un kilometru spre vest, își are casa un tip ingenios, extraordinar de inventiv, care a construit-o pe-a mea. Cu el și cu nevasta lui, asistentă la obstetrică, m-am împrietenit. Puțini dintre locuitorii orașului stau în direcția asta; majoritatea suntem nou-veniți sau vilegiaturiști de vară. Și nici o comunitate n-ar fi completă, mă gândesc, fără un băgăcios excentric. Al nostru colectează rable – mașini și camioane. Colibele lui, cu perdele de plastic fluturându-le de la ferestre, au, de jur-împrejur, tot soiul de fierătănii abandonate. Ce animale ține pasc buruieni sau ronțăie turte de orez mărunțite, aduse cu camionul de la o fabrică de prin apropierea graniței cu statul vecin, Massachusetts. Niște porci enormi, cu picioare lungi, se reped până-n mijlocul drumului, având aerul că sunt cocoțați pe tocuri cui. Invadează grădinile de legume ale oamenilor, de pe marginea drumului, și scurmă-n ele. Unii spun că băgăciosul provine dintr-o familie respectabilă și că este un om educat. Pe vremuri, i s-ar fi spus târâie-brâu, sau linge-blide, sau coate-goale. Terenul

pe care-și adună fierătării se învecinează cu un stăvilă abandonat recent, până și de castori.

Vechii vermontezi din această zonă și-au achiziționat pământurile sub domnia regelui George II. Este practic imposibil de făcut distincție între ei și coloniștii francezi, care au coborât dinspre Canada cu multe generații în urmă – oameni care-și spun La Rock și se roagă în biserici protestante. În hinterlandul acestui stat, există o populație de vermontezi inamovibilă, rezistentă la orice formă de schimbare. Unii dintre ei pretind, cu o mândrie parțial sfidătoare, că n-au pus niciodată piciorul într-un oraș mare. Flossie Riley, care și-acum se trezește înainte să se lumineze de ziuă, ca să-și mulgă vacile cu mâna (să n-audă ea, Flossie, de mulgătoare mecanică), spunea că fusese odată la Burlington, și se dovedise o experiență destul de proastă pentru ea; de-atâta zgomot, o apucaseră durerile de cap, iar gazele de eșapament i se păruseră sufocante, nu alta; nici prin gând nu-i trecea să meargă vreodată la New York. Știa foarte bine cum era în Manhattan, văzuse la televizor – nu-i trebuia ei așa ceva. Împătimitii metodelor străvechi de-a face lucrurile sapă, sparg lemnele cu toporul, își îngrijesc animalele, fac incizii în arțari; discuțiile lor se referă la drumurile înnoirite, la mușcăturile gerului sau la izmenele care țin de cald, la cât costă lemnul de foc sau la voluntariatul în cadrul secției de pompieri. Mulți dintre localnici au slujbe în orașele ceva mai mari – într-o fabrică de halate chirurgicale, de pildă, sau într-un atelier unde se confecționează scânduri ca pentru șoproane, cu aer învechit, pentru posesorii de case, care vor să-i dea camerei de zi un aspect rustic. În centre ca Brattleboro sau Greenfield, în Massachusetts, sunt atrași lucrători care vin la serviciu cu mașinile, din „comunități-dormitoare“ situate la treizeci sau cincizeci de kilometri depărtare. Unele dintre satele mai îndepărtate încă le mai opun rezistență dezvoltatorilor imobiliari și tentației prețurilor mari ale terenurilor. De frica unor nechemăți și a gălăgiei și febrilității, pe care aceia le-ar aduce cu ei de prin alte părți, refuză până și să acorde licențe pentru magazine noi. Vermontezii din zonele rurale își instalează în curți lighene parabolice pentru televiziune și înalță antene; copiii lor, precum copiii de pretutindeni, sunt cufundați în ritmurile ca de voodoo, care din orice walkman bubuie la fel de tare. Nimeni și nimic din această parte a lumii nu poate să „dea pe dinafară“. Ce se-ntâmplă prin orice alte părți ale ei, ale lumii, știu cu toții, într-un fel sau altul. Există legături ascunse cu lumea, care se conectează la

terminațiile nervoase omenești din cele mai îndepărtate văgăuni ale pământului. În schimb, satele însele se află sub controlul sătenilor. Nou-veniții sunt acceptați, dar numai cu anumite condiții. Trebuie să-și plătească impozitele, să se comporte cuviincios și să respecte câteva reguli absolut minimale.

Soția mea și eu ajungem acolo primăvara, precum găștele canadiene; uneori, o mai luăm din loc, dar altfel suntem vizibili prin zonă, cu intermitențe, până toamna. Poștașul și gunoierul sunt în posesia unor informații precise despre venirile și plecările noastre. Și totuși, există canale subterane, misterioase, de obținere a informațiilor, pentru că, în urmă cu vreo doi ani, când Jack Nicholson a venit în vizită pe la mine, însoțit de William Kennedy, romancierul din Albany, și de soția lui, vestea se răspândise deja, până să vină ei. Nicholson, care filma pe-atunci *Iarba dracului*⁶²⁹ chiar la Albany, după cartea lui Kennedy, venise ca să stea de vorbă cu mine despre un film care urma să plece de la un roman de-al meu.⁶³⁰ Limuzina lui albă, prelungă, n-a putut lua curba strânsă, ca să treacă printre stâlpii porții mele. Vecinii urmăreau tăcuți, de la distanță, cum încerca șoferul să manevreze ditamai mașina, cu antena ei ca o semilună musulmană – sau, mai degrabă, ca o pereche de coarne de bivoliță – de pe capacul portbagajului. Pe urmă, a coborât Nicholson, sub ochii multora, și a zis: „Da’ zău că nu m-am prins, din spatele geamului fumuriu, de cât de mult verde-i pe-aici!“ Și-a aprins o țigară, care avea un aspect misterios, apoi a scos o scrumieră de buzunar mică, aurită, care semăna cu o cutiuță de pilule. Poate că mucusurile lui de țigară deveniseră valori sau obiecte de colecție. Ar fi trebuit să-l întreb și asta; orice făcea era notat cu strictețe, și aveam de răspuns la întrebările prietenilor mei din vecini, pentru care apariția marelui om la noi era ca un fel de sfințire a unei întregi porțiuni de șosea.

Drumurile noastre – toată rețeaua din oraș – au fost descrise de o altă vizitatoare, o persoană în vârstă, mămoasă, din Idaho, care venise în vizită la fiul ei, drept „un șir interminabil de tuneluri verzi“. Din perspectiva șoferului, drumurile adăpostite de coronamentul copacilor chiar așa arată. În zilele calde, plimbărețul e recunoscător pentru adăpost, deși, când se potolește vântul, îl pândesc din găuri țânțarii, muștele și tot felul de alte lighioane. Când plouă, poți să rămâi aproape uscat sub frunzișurile dese, și

auzi cum pică stropii de la nivelul unui arbore la nivelul celuilalt. Cu anii, te obișnuiești cu ei și ajungi să-i cunoști unul câte unul, fagii, mestecenii gălbui și arțarii, teii americani, roșcovii – ca și pietrele, șanțurile de scurgere, păsările și alte vietăți, până chiar și mormolocii roșii de pe suprafața drumurilor.

Oamenii al căror timp liber se cere organizat reprezintă preocuparea lucrativă a organizatorilor profesioniști din toată lumea. Ziarele cotidiene și revistele lunare propun sau promovează vacanțe pentru toate anotimpurile, în toate zonele. La est, la vest, la nord, la sud, peste tot se fac pregătiri pentru a-i primi și a-i distra pe turiști, înotători, skiori, mâncăi, dansatori, gură-cască. Regiuni întregi sunt organizate prin subvenții, de corporații, pentru călătorii în căutare de noi și noi scene. Poate mai importantă decât palmierii, piramidele, plajele sau templele de la Angkor Wat este căutarea liniștii. Tihnă, odihnă, liniște. Dar cei puțini și neliniștiți, care tânjesc după delicii singulare, se regăsesc, o dată în plus, printre cei mulți, în amenajări care sunt identice peste tot în lume – cameră, pat, duș, televizor, restaurant și, la ora 10 dimineața, te trezești într-un grup căruia i se ține o prelegere fie la Uffizi, fie pe-o cărare de munte.

În Vermontul despre care vorbesc, însă, nu există asemenea pregătiri. În cel mai apropiat oraș, da, oamenii coboară din autocare, și-și cumpără coșulețe, sirop de arțar, brânză cedar învechită și alte fleacuri. Dar, la zece kilometri de acolo, trecând prin păduri, nu mai auzi motoare. Te trezesc păsările și, când îți deschizi ochii, dai peste frunzișurile îngemănate ale unor copaci bătrâni, uriași. Dacă podeaua de piatră a bucătăriei tot umedă e, cum se poate foarte bine să fie chiar și în iulie, cobori în beci, de unde scoți niște lemne, și faci focul. După micul-dejun, îți iei cafeaua și ieși pe verandă. Roua sclipește într-o puzderie de scânteieri. Păsările colibri gonesc alte păsări colibri străine din florile de fucsia sau ale crucilor de Malta. Șerpii de iarbă ies de prin găuri, ca să prindă și ei puțin soare. Frunzele de plop, dacă-ți mijești ochii, sunt ca o ploaie de mărunțiș. Iar când faci o plimbare până la iaz, ai toate șansele să pricepi ce voia să spună psalmistul⁶³¹ cu locul de pășune și apa odihnei.

Iarna în Toscana

Iarna în Toscana? Păi, de ce nu? Milioane de italieni fac asta. Turistul modern își petrece vacanța de iarnă fie undeva la soare, fie pe pârtiile de ski. Dar eu a trebuit să merg la Florența, în decembrie, cu treburi, și-i spusesem soției mele, Janis, că, dacă tot aveam două săptămâni libere la dispoziție, după ce-mi terminam treburile respective, zona rurală sieneză ar fi putut fi tocmai locul potrivit, pentru a repune ordine în mințile răvășite ale doi americani dintr-o zonă urbană. Aglomerația de iarnă precis ar fi fost înnebunitoare altundeva – în Caraibe sau pe versanții Alpilor –, și-am fi avut acea regiune antică în întregime numai pentru noi, am fi împărțit cu localnicii doar frigul.

Anticipând o vreme aspră, ne aduseserăm ținutele de iarnă, căptușite cu mătase, vătuite cu puf de gâscă, dublate cu blană de iepure, puloverele și ghetetele Reebok. Era frig la Montalcino, bineînțeles, dar aerul era limpede și pur ca țurțurii. Abia se sfârșise toamna, vinul cel nou era deja în butoaie, ultimele mășline treceau prin teascuri, oile pășteau, porcii se-ngrășau, iar bisericile și mănăstirile străvechi își mai treceau încă o iarnă pe răboj. De pe înălțimile de lângă Montalcino, se vedea Siena. Pe o distanță de patruzeci de kilometri, nu era nici un obstacol, de care să ni se împiedice raza vizuală. Nu am vreo slăbiciune specială pentru vederi aparte. Frumusețea simplă a vizibilității în sine, combinată cu absența fabricilor, a rafinărilor și-a gropilor de gunoi, penetra blindajul anti-peisaj al sufletului meu, tipic secolului XX. Ca să admiri vederile, trebuie, totuși, să stai nemișcat – deci, să înduri frigul. Vântul zis tramontana⁶³² bătea zdravăn peste oraș, când am ajuns. Dădea ferestrele de perete noaptea și ne biciuia nouă fețele, ziua.

Generații întregi de americani crescuți cu încălzire centrală sunt în stare să îndure frigul pe skiuri, pe sănii cu motor, pe gheață, dar le lipsește capacitatea europenilor de a-și face treburile casnice în bucătării friguroase și-n saloane înghețate. Europeanii găsesc motiv de mândrie în capacitatea lor de a suporta rigorile iernii. Le dă un sentiment de superioritate, care nouă ni se pare nu atât spartan, cât masochist.

Țin minte că-l înjuram pe administrator, în acele camere nenorocite de hotel englezești, în timp ce-mi scormoneam prin buzunare după un șiling, pe care să-l introduc în gazometru, iar când eram în vizită, la un colegiu de la Cambridge, n-am mai putut suporta, odată, și m-am dus la ghereta portarului, să-i cer ceva de-ncălzit. Portarul, de o politețe desăvârșită, mi-a spus: „Dacă d-l binevoiește să se uite sub pat, va găsi o instalație de încălzire“.

Când am ridicat cuvertura, sub arcurile patului, am dat peste un cablu electric, legat la un bec de patruzeci de wați, fără apărătoare. Se presupunea că becul cu pricina producea o anumită căldură, care pătrundea în saltea și te readucea la viață. Toată austeritatea asta se potrivea de minune robelor academice jerpelite și prăfoase ale membrilor consiliului, pe care și le țineau strânse pe corp, literalmente, cu bandă adezivă și cu cleme. Le făcea plăcere savanților de-acolo să fie neîngrijiiți, indiferenți la degetele albăstrite și nasurile înroșite, nepăsători față de capacele closetelor, pe care-ți degera fundul. Asta, pentru că mintea își era sieși suficientă și făcea din iad un paradis. Ușile acestui paradis mental stăteau larg deschise, ce-i drept, numai că eu, unul, înghețam.

Odată ce te eliberezi și nu mai ești dependent de o sursă de încălzire, nu te mai deranjează frigul. Aprecierea față de brânzeturile toscane, de supele și vinurile, de-acolo nu-ți e deloc afectată de iarna toscană. Dormi destul de bine pe salteaua plină de cocoloașe, iar după micul-dejun, te duci să vizitezi o biserică în stil roman, o reședință de vară de-a papilor, sau te plimbi peste câmpuri. Poți să te așezi confortabil, în colțuri însorite, adăpostite, și să privești de-acolo cum pasc oile.

Oamenii cu care te-ntâlnești sunt fericiți că te afli în zona lor; în vizita extrasezon pe care le-o faci, văd un semn de admirație față de istoria splendidă și atât de veche a ducatului lor și le place să te răsplătească, dându-ți câteva informații. Așa, în trecere, cineva îți povestește cum au fost defrișate vârfurile colinelor în Evul Mediu; altcineva îți evocă ravagiile malariei și ale Morții Negre din 1348⁶³³; un al treilea te pune la curent cu exporturile Toscanei medievale către Anglia. Solurile tuturor câmpurilor, câte vezi de jur-împrejur, par să fi trecut prin milioane de mâini omenești, generație după generație. La noi, în America, împrejurimile nu vor fi

niciodată umanizate în aceeași măsură. Dar peisajul își poartă secolele cu lejeritate, iar clădirile străvechi și ruinele nu-ți provoacă sentimente apăsătoare. Ba chiar, interioarele bisericilor în stil roman sunt un bun remediu împotriva oricărei apăsări.

Regiunea este la fel de celebră pentru produsele ei – ulei, vin și brânzeturi –, cum este pentru castelele, fortărețele și bisericile ei. Un ger dezastruos a făcut să înghețe crângurile de măslini, cu câteva ierni în urmă – copacii vechi de multe secole acum le furnizează fermelor lemn de foc. Noile plantații nu dau prea mult ulei pentru moment, în schimb rezervele de vin sunt parcă mai mari ca niciodată.

La Fattoria dei Barbi, aparținând familiei Colombini-Cirelli, butoaiele, dintre care unele făcute din stejar sloven, sunt la fel de mari ca motoarele unui avion Boeing 747 Jumbo. De pereți și de bârne, sunt prinse termometre și manometre. Ghida noastră de aici se numește Angela și este o tânără al cărei chip frumos concurează, ca interes, cu expoziția de vinuri. Pivnițe curate și liniștite, nivel după nivel; unica ființă vie cu care ne întâlnim este o pisică – pare să știe pe dinafară detaliile turului. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au fost instalate paravane false, pentru ca vechile recolte să rămână ascunse de germani. Sticlele cvasi-sacrosancte sunt luminate vag, aproape reverențios. Te simți invitat să-ți arăți respectul față de acest rar Brunello di Montalcino. Având o coadă ca un stindard, pisica joacă rol de ghid auxiliar și conduce grupul în sus și-n jos, de-afară înăuntru și viceversa, dintr-o pivniță într-alta. Ne cade cu tronc motanul, care demonstrează șarmul unui adevărat veteran al războaielor sexuale.

Când revenim la nivelul solului, pisica ni se strecoară printre picioare și se face nevăzută. Intrăm apoi într-o cameră enormă, unde calupuri albe de brânză pecorino⁶³⁴, așezate pe rafturi, la distanțe regulate unele de altele, așteaptă să treacă timpul peste ele. După zona de brânzeturi, vin încăperile de uscare a cărnurilor. În aerul acela condimentat, șuncile atârnă ca mânușile de box ale unor campioni de categorie grea. Văzând atâta carne la un loc, mie, unuia, îmi și pierе cheful de mâncare, așa că, odată ajunși la splendida Taverna dei Barbi, mă simt înclinat mai degrabă să admir paste, decât să le mănânc. Dar dorința de vin Brunello n-are cum să-ți piară – vreodată. Predispoziția îți revine, ori de câte ori ți se umple paharul. O dată

în plus, faptul de a fi multi-milionar ți se pare de la sine înțeles. Buchetul unui Brunello se constituie într-un imediat QED⁶³⁵ al avantajelor acumulării de bogății. (Eu n-am făcut parte niciodată din club.)

„Să nu ratați Pienza“, ni s-a recomandat de multe ori, așa încât o recrutăm pe Angela să ne ducă pân-acolo cu mașina, într-o dimineată însorită, dar tăios de friguroasă. La Pienza s-a născut, în 1405, Enea Silvio Piccolomini, viitorul papă Pius II. Lui i se datorează minunatul grup de construcții renaștentiste din centrul orașului. Pe cea mai frumoasă dintre ele – Palazzo Piccolomini – am venit s-o inspectăm.

Din locul de parcare, urcăm pe strada principală. O primă impresie: renașcentism elegant în piatră, combinat cu vitrinele mate ale magazinelor. Temperatura este cu o liniuță sau două sub limita înghețului. Un grup rafinat de domni în vârstă, care stau în fața ușii deschise a unei cafenele, se uită cu demnitate la noi, care ne-ndreptăm spre palazzo, pe trotuarul pietruit. Așa cum ne dictează datoria culturală, aruncăm o privire în biserica papei Pius, unde observăm niște fisuri lungi prin podeaua de piatră a navei. (Cum să ții pasul cu nevoile de mentenanță ale monumentelor?) Ne reluăm drumul înspre palazzo și suntem ajunși din urmă, chiar în curtea interioară, de custode, care ne-a ochit de unde se refugiase la căldură – din cafenea de peste drum. Încotoșmănat bine în lână și-n piele, aduce cu sine inelul cu chei argintii sclipitoare, ca să ne conducă pe scări în sus. Trecem prin apartamentele foarte înghesuite, în care au locuit, până nu foarte recent, membrii familiei, câți mai trăiau dintre ei. Un conte Silvio Piccolomini a locuit, în cele trei camere din față, până prin 1960. Înțelegem, de la ghidul nostru, că o poză de pe pianul din camera de muzică, înfățișând un aviator, este a celui din urmă reprezentant al familiei. Probabil că era fiul și moștenitorul contelui Silvio – dar informații precise cu greu se obțin.

În apartamentele de locuit, există un arbore genealogic înrămat, stufos rău de tot în registrul inferior, de la sutele de nume înșirate acolo. Trecem prin biblioteca nobiliară și prin sala de arme. Dăm roată pe niște covoare atât de vechi, atât de subțiri, atât de palide, încât un singur pas le-ar putea ferfeniți. Pe rafturi, sunt volume uriașe, legate-n piele – opere ale clasicilor. Observ că papii din secolul XV îl citeau pe Tucidide, chiar și pe Aristotel; când intrăm în dormitorul papal, mă gândesc la cât de greu trebuie să le fost să

manevreze în pat un asemenea in-folio⁶³⁶. În această cameră înghețată, patul impunător e construit la dimensiuni grandioase și acoperit, elegant, cu o cuvertură de un verde-închis, o țesătură sumbră, ca de alge marine care se cufundă, înfundă, scufundă și par să se dezintegreze. Poate că datează tocmai din secolul trecut. Salteaua și cearșafurile poate că nu sunt mai vechi de optzeci sau nouăzeci de ani, dar tot obiectul pare să amenințe cu eternitatea: îți dă senzația că, dac-ar fi să te-ntinzi pe acest pat și să pui capul pe-acest rulou verde precum algele de mare, nu te-ai mai trezi niciodată. Există și un șemineu sau, mai degrabă, o cavernă gotică în perete, suficient de mare, cât să-ncapă în ea bușteni de peste doi metri lungime, însă ar trebui să-ndeși lemne-n el timp de-o săptămână, ca să domolești frigul acumulat în cameră.

Ne bucurăm să evadăm înapoi în sala cu ferestrele mari. Ghidul a ieșit pe un balcon, ca să se-ncălzească puțin la soare. Ne alăturăm și noi, revenind în Italia contemporană și căutându-ne refugiu la soare, plini de recunoștință.

Comandăm cappuccino la o cafenea, care e, practic, în aer liber. Ditamai mașinăria de făcut espresso șuieră și scuiță, iar ceșcuțele ne sunt servite la barul enorm, lustruit. Așa de repede se pierde căldura din ele, c-ai face bine să le dai pe gât, până nu prind pojghiță de gheață.

Fiindcă au grijă de turiști, buticurile sunt încălzite plăcut. Mergem la o papetărie și ne cumpărăm un volum în miniatură cu textele lui Petrarca și alte obiecte florentine de interes general – nimicuri elegante, pentru apartamentele celor umblați prin lume. Premiul este un stilou din sticlă venețiană de Murano, cu irizații în spirală.

La Montalcino, un specialist local în ierburi mă tratează de o luxație de umăr. E poreclit Il Barba – „Bărbosul“ –, este un bărbat cu o statură de erou și are o bărbie mai degrabă țepoasă, decât bărboasă. A și devenit erou local, jucând rolul brigandului Bruscone (zis, în popor, Il Barba), la o petrecere care celebra noul vin Bruscone dei Barbi. Evident, omul s-a îndrăgostit de propria interpretare a legendarului bandit. El însuși a fost un om de acțiune, luptător în rezistență, și pereții cămăruței din față, unde te primește în apartamentul său, sunt ticsiți cu medalii și certificate de bravură. Are și o minunată expoziție de arme, fiindcă e și vânător. Uriașul acesta și soția lui

de-o statură mărunță ne conduc în bucătăria lungă, ea însăși ca un dulap de bucătărie, unde mă pun să m-așez pe un taburet înalt, după care el, ca orice doctor, plin de solitudine, mă-ntreabă cum de m-am pricopsit cu luxația de umăr. Îi spun că m-am aruncat cu capul înainte vara trecută, în Vermont, peste ghidonul unei biciclete. Nu i se pare cine-știe-ce plauzibil ca unul ca mine să fie, de fapt, un biciclist îndrăzneț. Îmi spune să mă dezbrac. După ce-mi dau jos cămașa, mă examinează. Stabilim, de comun acord, care-mi sunt locurile dureroase. Pe urmă, își toarnă amestecul într-o crăticioară și-l încălzește pe mașina de gătit. Bătrâna lui nevastă se așine, în tot acest timp, la un pas în spatele lui, cu brațele încrucișate și ținute strâns pe lângă trup. În timp ce ea pălăvrăgește pe un ton hârjâit cu prietenii noștri italieni, soțul ei îmi freacă umărul cu panaceul său din ierburi, dizolvat în ulei de măsline. Aplică amestecul fierbinte, folosindu-și mâna cum și-ar folosi un zugrav bidineaua. La un semn din cap al soțului, soția se duce până pe verandă, să-i aducă un balsam care se întinde peste unguent. Fiindcă-mi place masajul, încep să cred că Barba ăsta o să mă vindece. Am o slăbiciune, oricum, pentru remediile din ierburi, plus că tratamentul aplicat în bucătărie are o latură ocultă (la câte măsuri de securitate se iau). Îmi pun înapoi cămașa, mulțumit de felul cum a decurs toată procedura. Efortul de a-mi trage puloverul peste cap nu-mi provoacă deloc durere, așa că-i spun că este un terapeut minunat. Se înclină, ca-și-cum știa și fără să-i spun eu. În salon, caută într-un dulap de lângă arme și scoate un săculeț legat la gură cu șnur, în care ține o cantitate mare de colți de mistreț. Nici nu mi-ar fi trecut prin cap că sunt atât de ușori. Unele dintre aceste trofee au vârfurile învelite în argint, și presupun că pot fi folosite la confecționarea de pandantive și brățări. Mai bine să ia hoții astea, decât armele, ne spune.

Pare un turn pe lângă noi, marele bandit Barba; zâmbind, ne ține ușa deschisă, refuză orice plată și-mi spune mie să revin a doua zi, pentru continuarea tratamentului. Atât de înalt este, că nici nu trebuie să ne aplecăm, când trecem pe sub brațul lui. Coborâm treptele și ne cufundăm în noapte, foarte fericiți.

Alte preumblări pe-afară. Obişnuiți cu frigul, nu ne mai ferim de el. De-acum, preferăm excursiile în natură inspectării de biserici pe dinăuntru. Există o tabără a cărbunarilor în apropiere, și un domn în vârstă, pe nume

Ilio Raffaelli, care a fost el însuși carbonaro, până a împlinit douăzeci și cinci de ani, ne arată cum trăiau acei lucrători și cum se făcea mangalul. Tabăra, pe care a reconstituit-o cu mâna lui, este mai mult decât primitivă. Mica locuință a cărbunarilor, făcută dintr-un schelet de lemn, umplut cu pământ și iarbă, îmi amintește de o colibă de chirpici americană. Ferestre, nu are. Lucrătorii și familiile lor dormeau pe niște cadre de lemn simple, care ocupau mai-tot locul. Unul era pentru om și nevastă, celălalt pentru copii, care erau chiar cinci sau șase. Toți munceau în pădure, aducând apă de la izvor sau, când era sezonul potrivit, adunând fructe de pădure și ce mai găseau comestibil pe-acolo. Unelte de metal n-aveau, în afară de securi și ferăstraie. Lopețile erau din lemn, iar greblele, cioplite cu multă îndemânare. Cărbunarii se-nțelegeau cu proprietarii terenurilor și stăteau în tabără preț de-o jumătate de an, timp în care tăiau tot lemnul utilizabil de pe proprietate. Pe urmă, se mutau pe altă moșie, unde-și ridicau o altă colibă de chirpici. Bordeiele respective, ne spune ghidul, erau destul de călduroase noaptea, chiar dacă nu se făcea decât un foc mic înăuntru.

Raffaelli este un bărbat scund și-ndesat, cu o bonetă pe cap și cu jacheta descheiată. (Nu e deloc prea cald în această după-masă. Nouă ne curg nasurile și ne lăcrimează ochii; ale lui sunt uscate. Se vede clar că e tăbăcit și nu se dă bătut în fața vicisitudinilor naturale.) Un fir negru s-a desfăcut din împletitura bonetei și-i atârână peste față, neobservat, în timp ce ne ține prelegerea lămuritoare. (Având obiective mărețe, nu stă el să remarce toate nimicurile.) Excepțional de precis descrie detaliile întregului proces de fabricare a mangalului: se tăia lemnul în bucăți de lungimi potrivite, se așeza în stive, se puneau straturi de frunze și sol peste grămadă, se lăsa un spațiu în mijloc, unde se făcea focul, care trebuia să fie alimentat zi și noapte. De structura în formă de con, se propteau scări de lemn și se așezau paravane, care țineau la respect vântul, pentru c-ar fi putut umfla prea tare flacăra, punând în primejdie munca de luni întregi.

Deci, așa se trăia la țară de multe secole, oamenii-și duceau viața direct pe pământul reavăn, vorba aceea, și erau atât de pricepuți să-și manevreze oalele, lingurile, securile și greblele făcute tot de ei, atât de inventivi – ce vezi aici devine o lecție, care echivalează cu un raft întreg de cărți de istorie. Înțeleg și mai bine care era viața lor, când ghidul nostru zice: „Ori de câte ori unul dintre băieții noștri din armată ne trimitea câte o scrisoare,

ne adunam în colibă, ne așezam pe priciuri și ascultam, în timp ce ne era citită scrisoarea“. Apoi adaugă, râzând, că toți erau trimiși la preot, să-și învețe scrisorile pe dinafară.

Mașinuța italienească a d-lui Raffaelli este parcată chiar la liziera pădurii; pe înserate, se urcă în ea și merge la Montalcino, unde locuiește. Îți creează sentimentul, însă, că adevărata lui viață aici este, în acest luminiș friguros. Pare să nu vrea să se despartă de vechea lui viață, și poate că nici nu este un orășean autentic. Învățat autodidact, a scris și o carte despre plante și fauna mărunță. Școlarii sunt aduși la el, să le țină lecții despre păduri. Îi învață denumirile copacilor și le cântă balade vechi de-ale cărbunarilor, povestindu-le din amintirile lui despre această meserie dispărută. Este un personaj modest, fără aerele de erou legendar ale lui signor Barba, doctorul cu ierburi.

În fine, pătrundem în pădurile de lângă San Giovanni d'Asso, împreună cu doi căutători de trufe, Ezio Dinetti și Fosco Lorenzetti, și cu câinii lor, Lola, Fiamma și Iori. Când ajungem la San Giovanni, suntem întâmpinați de primarul tânăr și oacheș al orășelului, Roberto Cappelli, care ne adresează un mic discurs de bun-venit și ne înmânează un medalion greu de bronz, înfățișând o trufă.

Sezonul de trufe aproape că s-a sfârșit. A fost un an păgubos, cu o producție slabă. Câinii, însă, nu sunt cu nimic mai puțin zeloși: se reped afară din mașini, de îndată ce li se deschid portierele. Nici de vreo rasă anume de dulăi de trufe nu sunt: Lola, Fiamma și Iori par să fie niște corciturii oarecare, dar adevărul este că sunt recunoscuți pentru înalta lor specializare, sunt înregistrați oficial, au legitimații de identificare proprii – cu tot cu poze – și numere de evidență tatuate. Dacă-i răsucești cu burțile-n sus, le vezi acele numere pe pielea rozulie. Iori e novice, un adolescent slăbănog, de un cafeniu-închis, și e ținut legat de un lanț, ca să nu poată s-o șteargă de unul singur, la cât entuziasm dă pe dinafară din el. Din cauza greutateii suplimentare, merge de parc-ar fi crăcănat. Pornim după câini, pe o cărare acoperită de frunze uscate, printre niște plop. Mergând în pas alert, ca să ținem ritmul cu ei, ne trezim respirând mai adânc, trăgând în piept mirosurile înțepătoare ale iernii, de vegetație și sol răvășite. Căutătorii, fiind experimentați, îi muncesc pe câini zdravăn, cu exclamații și comenzi făcute

pe un ton imperios: Lola, dai („Haide“); Qui („Aici“); Vieni qui („Vino aici“); Giù („Jos“); Dove? („Unde?“); Piglialo („Ia-o“). Își mângâie, ceartă, amenință, laudă, avertizează, strunesc, interoghează și recompensează câinii. Animalele prind un miros îndepărtat. Deși pământul e-nghețat, sunt capabili să adulmece o trufă chiar și aflată sub o jumătate de metru de sol. Fiecare căutător are o unealtă legată de o curea de piele, pe care și-o ține pe după umăr, un instrument de ceva mai mult de o jumătate de metru lungime, cu o lamă bine ascuțită, dreptunghiulară, la un capăt, cu care sapă și ia mostre de sol. Cu acest vanghetto, căutătorii extrag un gogoloi de nămol bej-marونی, pe care-l miros cu intensitate. Dacă solul acela e saturat de miros de trufă, își cheamă câinii, să sape și mai adânc.

Trecem în șir indian pe un podeț îngust, de fapt pe doi bușteni legați laolaltă și trântiți de-a curmezișul peste un pârau. Lola, care este o matriarhă cu har, a descoperit ceva și împoașcă în urma ei glodul din apropierea cursului de apă. Ezio știe foarte bine unde și când să intervină și, răsplătindu-și animalul cu ceva de mâncare, ca să se dea la o parte, dezgroapă cu mâinile lui cea mai pricăjită trufă cu puțință, nu mai mare decât un lindic, și-o vâră-n buzunar.

Soarele scapătă, și ne oprim din ce în ce mai des, la o porție de vorbă, pe sub plopii care freamătă de frig. N-a fost o după-amiază reușită, pentru că trei câini au scos la suprafață tot atâtea trufe, nici mai multe, nici mai puține. Ezio și Fosco insistă să le luăm noi. În timp ce ne îndreptăm înapoi către mașini, prin pădure, ni se spune o poveste sumbră. Onoarea și sportivitatea nu mai sunt ce-au fost, printre căutătorii de trufe. Concurenți invidioși s-au apucat să-i otrăvească pe câinii cei mai pricepuți, aruncând bucăți de cârnat împănate cu stricnină, când părăsesc locurile de căutare, zice Ezio, mânios. Un pui promițător, pe care-l avea el, s-a numărat printre cei șase câini otrăviți numai anul trecut. Luni întregi de antrenament inutil. Pe vremuri, nu dura decât un an să antrenezi un câine. Acum, că sunt mai mulți căutători și mai puține trufe, îți trebuie și trei ani de pregătire, așa că pierderea e considerabilă, dacă-ți moare vreun câine.

Mâinile goale, fără mănuși, ale căutătorilor, sunt mai calde la despărțire, când ni le strângem, decât ale noastre, care le avem învelite în piele, și lână, și căptușeală izolatoare. Pe drumul de întoarcere cu mașina către

Montalcino, medităm la misterul trufelor. De ce sunt atât de prețuite? Încercăm să-i creăm o imagine izului de mosc, de care s-a umplut mașina. E ceva digestiv, e ceva sexual în el, un iz de mortalitate. După ce l-am degustat, sunt gata să mă lipsesc de el, în favoarea cunoscătorilor. Eu, unul, o să continui să-mi presar cașcaval ras peste porția de paste.

[1992]

Înainte să mă duc. Un interviu în vorbe și imagini cu norman manea

NM: Putem să vorbim despre mama și tatăl tău?

SB: Abraham era numele tatălui meu, iar pe mama o chema Liza. Mariajul lor a fost ceea ce se numea șadcean, adică aranjat în ebraică, și au fost foarte fericiți împreună în Rusia, înainte de război. Au emigrat în 1913. Au trebuit să plece, pentru că tatăl meu făcea afaceri, având acte false. Nu știu care a fost întreaga poveste. S-a ținut un proces. Păstra toate ziarele – foarte misterioase, în alfabet rusesc, tipărite pe-o hârtie verde – încuiate în sertarul biroului. Aceea a fost perioada de glorie a mamei mele – atunci era tânără, măritată, avea bani grămadă, trăiau în capitală, mergeau la cafés chantants⁶³⁷, și-așa mai departe. Foarte fericită a fost acolo. Pe urmă, când au ajuns în Canada, a trebuit să spele tot ce era de spălat în cadă, cu mâna ei. Nu existau servitori, cu siguranță nici bani, ca să plătească pe cineva s-o ajute, și nici spălătorii nu erau pe-atunci. Vremurile erau foarte dificile pentru o femeie tânără și arătoasă. Și, bineînțeles, mama le-a spus copiilor ei cum i se dusesese vremea. Le-am auzit cu toții, poveștile acelea. Până-n ziua de astăzi le țin minte perfect. Sigur că-și puneau toate speranțele în copiii lor, pentru că ei doi erau adulți, oameni în toată firea, și n-aveau cum să mai învețe limba țării celei noi. De multe ori mă-ntreb cum a trăit ea, mama, în condițiile-alea. Dacă se-ndepărta câteva străzi de casă, gata, se rătăcea. Pe vremea aceea, fiecare drogherie avea un mojar cu pisălog pe firmă – știi cum erau, electrice, mojarul cu pisălog al farmacistului. Ori de câte ori vedea câte unul din tramvai, zicea: „Uite, am ajuns!“ – „Nu, mamă, n-am ajuns acasă, e-o altă drogherie, atât“. Și primea întruna scrisori de-acasă, din Rusia, cu vești proaste – că oamenii mureau, mai ales în timpul Revoluției. Foarte, foarte greu a fost. Avea un văr, un menșevic⁶³⁸ celebru, care mergea de colo-colo și ținea conferințe pe la cluburile socialiste, dar vărul acela nu voia să aibă nimic de-a face cu ea. Era o vară necoaptă pentru el. Așa că, vezi și tu cum a fost. Cu toții trăiam întru speranța mamei, că noi, copiii ei, aveam să-i redăm postura minunată în care trăise, ca femeie tânără, la Sankt-Petersburg.

Am o soră. Cum se zice la evrei, sora mea era prințesa familiei. Bani de haine erau foarte puțini, drept care, atâția câți erau, ea era prima la care ajungeau acei bani, iar noi, ceilalți, purtam ce ne lăsam unii altora. Știi cum vine asta: purtai jacheta de-acum trei ani a fratelui tău, de îndată ce i se puteau scurta mânecile puțin. Haine noi, foarte rar ni se cumpărau. Înainte de roș hașanah⁶³⁹, te duceai în oraș cu tata, și-ți cumpăra o pereche de pantaloni, sau ceva – pantaloni curați, pe care să-i porți la șul, la „școală”. Așa stăteau lucrurile pe-atunci. Tatăl meu, la vremea respectivă, lucra într-o brutărie, adică avea o slujbă pentru care nu avea câtuși de puțin experiență. În schimb, un văr al lui avea o brutărie în cartierul polonezilor de la Chicago. Deci, tatăl meu lucra nopțile și dormea în timpul zilei, și noi trebuia să păstrăm o liniște desăvârșită prin casă. Iată o scurtă creionare a situației.

NM: Cum era cu alianțele? Într-o familie, se stabilesc alianțe și complicități, nu-i așa? Erați, deci, trei băieți și o fată, plus mama și tata. Cum stăteați cu alianțele?

SB: Exista un mare bagaj de afecțiune, care plutea liber prin aer în jurul nostru, și frații mei americanizați vedeau în această afecțiune o influență proastă. Voiau să scape de ea imediat, pentru că-i făcea robii voinței tatălui meu, dar noi, ceilalți, ne bucuram de afecțiune și de bunătate. Exista și un fel de campanie îndreptată împotriva ei în interiorul familiei. Pentru mine, făcea parte din procesul de americanizare. A durat și foarte mult. Trecusem de patruzeci de ani, când a murit tatăl meu. Când m-a văzut plângând, la înmormântarea lui, fratele meu cel mai mare mi-a spus: „Nu te mai purta ca un imigrant”. Avea parteneri de afaceri prezenți acolo și se rușina de tot emotivismul acela fără perdea. Ar trebui să-ți faci o idee, de-aici.

NM: Ai păstrat o bună amintire a tuturor acestor lucruri, care ți-au devenit material narativ.

SB: Așa este.

NM: Și, deci, ai găsit o altă soluție. Spuneai că tatăl tău era un soi de Avraam, un bărbat dur.⁶⁴⁰

SB: Era un dur.

NM: Mama te-a protejat, ți-a luat apărarea?

SB: Da, dar nu se poate spune că tata nu le-ar fi arătat afecțiune copiilor. El era cel care ne disciplina. Ea nu ne disciplina. Doar ne amenința: „O să-i spun lui tati c-ai făcut asta“. Nu suna bine, fiindcă primeai câte o pereche de palme. Asta însemna disciplina în familie – mâncai bătaie.

NM: Cum era cu cărțile și literatura?

SB: Tatăl meu era cititor. Citea foarte mult, și era și foarte mult de citit, pe vremea respectivă. Am senzația că ziarele de limbă idiș erau foarte bune și de foarte mare ajutor pentru imigranții evrei – le explicau lucrurile și-i familiarizau cu istoria Statelor Unite. Și tatăl meu mă lua prin surprindere, din când în când, în sensul că-mi puneă întrebări despre întemeierea coloniilor, și-atunci reieșea că-n ziarele de limbă idiș citise despre asta. Forverts avea o puternică influență, una benefică. Presa de limbă idiș se străduia să-i educe pe acești evrei europeni și să-i conecteze la Constituție, la cadrele în care funcționa țara, la lucruri dintr-astea. Erau ziare întotdeauna pline cu date istorice interesante, așa că imigranții învățau mereu foarte multe – asta, de fapt, dacă erau doritori să citească, iar tatăl meu era un cititor învederat. Eu am început să citesc prin spitale, unde-mi petreceam o mare parte a timpului. Venea câte cineva prin toate saloanele cu un cărucior plin cu cărți, și-ți alegeai câteva dintre ele; de cele mai multe ori, conțineau basme prostești, dar se mai întâmpla, uneori, să dai și peste vreo carte adevărată printre ele.

NM: Cât ai stat la Montréal, cea mai mare parte a unui an ai fost spitalizat pentru pleurezie și pneumonie. Consideri că izolarea s-a

dovedit importantă în modelarea sensibilității, a lecturilor tale?

SB: Presupun că da. Unul dintre lucrurile despre care învățai era antisemitismul. Tu erai un băiețel evreu, și-ntruna ți se reamintea de existența lui. Surorile îți reaminteau de existența lui, ceea ce pe mine mă-nfuria foarte tare. Eram atât de furios, încât aș fi fost în stare să omor pe cineva, dar eram și foarte plăpând. Aveam opt ani, și nu cântăream nici douăzeci de kilograme, cam așa ceva. Mă simțeam foarte receptiv la ceea ce aflam din cărțile acelea despre viața din America, despre pionieri, fermieri, imigranți, vânători, indieni. Din câte-nțeleg, indienii aveau un efect dintre cele mai teribile peste tot, mai cu seamă în Europa. Și-n Statele Unite și Canada erau foarte cunoscuți de toată lumea.

NM: Ții minte cum a reacționat familia ta inițial, când a descoperit că nu erai doar un simplu cititor, ci ai fi putut ajunge chiar scriitor? Familiile evreiești aveau tendința să se teamă că asemenea băieți ar fi crescut și-ar fi devenit niște luftmenschen – oameni aerieni, visători, fără simț practic.

SB: Mama s-a îmbolnăvit foarte repede, îndată după ce am ajuns în Canada. Suferea de cancer. I s-a extirpat un sân, și tot a murit de cancer mai târziu, ceea ce a constituit marea dramă a vieții noastre de familie. Tata parc-a înnebunit, și tot spunea că el n-avea timp să-și crească de unul singur copiii – nu-i vorba, că oricum n-ar fi știut cum să procedeze. Drept care, s-a dovedit că aveam o mamă muribundă, așa cum am descoperit, după câțiva ani, la Chicago. Emoțional, a trebuit s-o sprijinim cu toții.

Bineînțeles că erau amândoi foarte bănuitori în privința contactelor mele din afară, pe care le considerau nebunești, ceea ce și erau, într-adevăr. Intelectuali de liceu nebuni – erau și de-ăștia demult, când puștii ajunseseră să fie interesați nu numai de literatură, dar și de politică, și nu de politică, pur și simplu, ci de politică de stânga. Erau îngrijorați, ai mei, de asta și-i considerau messugoim – „săriți de pe fix” – pe colegii mei de școală. Câțiva dintre ei, ce-i drept, chiar erau; dar alții au mers înainte și-au devenit

oameni importanți în comunitate, gazetari, de exemplu. Cei din familia mea se temeau că toate aceste influențe erau alienante.

Mama era ultraortodoxă⁶⁴¹; tata nu era. Tatăl meu fusese nemulțumit de ortodoxism încă de pe vremea când era ieșiva boher – tânăr participant la cursurile de Talmud – și mai târziu, la Sankt-Petersburg, unde toate practicile astea religioase îți creau, pur și simplu, impedimente. Nu le-a întors cu totul spatele; dar nici nu și-a împins copiii către ele.

Mai era și lupta economică, foarte serioasă pentru ei, care credeau că trebuia să câștige bani și copiii lor, s-aducă bani în casă, cu care să-și ajute familia. Sora mea, cred, a fost oarecum sacrificială, pentru c-a făcut liceul, după care s-a oprit. Nu și-au mai putut permite s-o țină la școală în continuare, când ea trebuia, de fapt, s-aducă bani în casă. Așa că sora mea s-a făcut stenografă, de la o vârstă foarte fragedă. A început să lucreze în diverse birouri. Frații mei erau ceea ce pe-atunci se numea „dă-din-coate”: vindeau ziare pe stradă, împărțeau ciocolate prin trenurile de navetiști. Au vândut reviste, pân-au reușit să-și găsească slujbe – deși erau niște slujbe foarte prost plătite. Știu că fratele meu Sam ar fi vrut să meargă la școala de medicină, dar șansele ca noi să ne permitem să-l trimitem acolo erau, practic, nule. Fratele meu cel mai mare a urmat o școală de drept ieftină din zona de centru de la Chicago și s-a făcut avocat, până la urmă, dar nu i-a folosit la nimic. Era și afacerist, și-un arogant – un personaj foarte pitoresc, în linii mari. El m-a familiarizat cu ideea să mă țin după femei, să beau, să merg la petreceri care se transformau în orgii. Nu prea erau pe gustul meu, toate astea – îmi făcusem prieteni mai ales din categoria intelectualilor de liceu –, dar mi se părea fascinant să văd cât de bună putea să fie viața. Am rămas cu idei familiste – am un instinct de-a mă ține aproape de afecțiune și de familisme –, ceea ce frații mei n-au făcut, și, de vreme ce-i respectam și mă lăsam ghidat de ei, am fost extras de sub influența familiei încă de foarte mic. Mai ales de fratele meu cel mai mare, un adept înfocat al americanizării: nici nu ajunseserăm bine aici de doi sau trei ani, și el deja purta haine fistichii, haine stridente. Cămăși în culori țipătoare. Și era numai dispreț față de kașrut, de regulile dietei evreiești, de fapt de toate regulile pe care le respectau evreii. El era elementul de ostilitate în familie, elementul antireligios.

NM: Se vede ceva de felul acesta în Augie March. Fratele mai mare – cel dur; fratele mai mic – cel sensibil. Ce s-a întâmplat, când au văzut ceilalți că erai ca un fel de animal aparte?

SB: Și-au luat mâna de pe mine și au hotărât că eram o pradă ușoară, că puteau să mă dea. Se puteau folosi de mine într-un mod avantajos pentru ei. Bineînțeles, cât am fost elev, nu prea aveau ce s-aștepte de la mine. Dar este o poveste lungă și complicată – nu cred că e cazul să intrăm în ea.

NM: La un moment dat, ai fugit c-un prieten de-al tău, să cucerești lumea; pare-se că n-ai reușit de la prima încercare.

SB: Ba nu! Am reușit! Era un politician și jumătate, Sydney J. Harris, chiar dacă nu era cine-știe-ce scriitor. Avea darul jurnalismului, de fapt, și asta încă de foarte tânăr. N-a urmat vreun colegiu. Familia lui n-a vrut să-l trimită la colegiu. Probabil că și-a făcut-o cu mâna lui, în sensul că și-a creat o situație, o situație foarte bună pentru el – s-a făcut reporter la Chicago Newspaper și la Daily News. Și, câtă vreme eu eram încă la colegiu, el căpătase un rând numai al lui în ziare.⁶⁴² Dar era și un ins absolut nebun. Toți erau nebuni, mai mult sau mai puțin. Sigur că mie, unuia, oamenii mi se păreau mult mai nebuni decât probabil că erau ei în realitate, de vreme ce proveneam dintr-o familie în care se practica un control parental atât de puternic. Toți ceilalți făceau lucruri pentru care-i invidiam, dar pe care nu-ndrăzneam să le fac și eu.

NM: Și tatăl tău cum a reacționat la toate astea?

SB: Tatăl meu, care nu vorbea englezește bine, avea nevoie de fiii lui vorbitori de engleză pentru afaceri. Cu Maurice și cu Sam avea o mulțime de certuri, pentru că era ungeklapteh, cum se zice-n idiș, adică înfierbântat, pătimaș, care se certa cu toată lumea. Era un bărbat foarte țăfnos, invidios, cred, pentru că nu era mare și tare. Atâta doar, că-i plăcea să se certe. Al doilea frate al meu era o persoană blândă, isteată și gânditoare. Fratele meu

cel mai mare era și agitatorul, americanizantul. Aproape cu bună-știință combătuse influența ultraortodoxismului și ne târâse și pe noi, ceilalți, după el, atâta cât îi stătuse-n putere. Nu pe fratele meu Sam, care ulterior a dat înapoi, dar pe mine, da. M-am bucurat foarte mult să fiu americanizat; să fii americanizat însemna, pe vremea aceea, cum te îmbrăcai, cum vorbeai, cum te vedeai pe tine însuși, ce anume citeai și cum îți închipuiai că aveau să arate viitorul tău, cariera ta. Bineînțeles, atâta cât îi privea pe ei, nu putea să existe decât un singur viitor, o singură carieră, și-aceea o dădeau afacerile, nimic altceva nu conta, și erai făcut dintr-o materie scârbos de moale, dacă te băgai în domeniul ideilor și-al artei. Nu erai menș, adică „bărbat“, și nu făceai nici două parale. Cu toții erau convinși că nu aveam un centru de greutate numai al meu și că nu știam încotro mă-ndreptam sau ce urma să fac – iar, până la un punct, au avut și dreptate.

NM: Ți-ai încercat mâna în afaceri?

SB: Da, pentru că tatăl meu deținea diverse afaceri, fără excepție foarte stranii. De exemplu, le vindea lemn de foc brutăriilor evreiești de la Chicago, pe post de combustibil pentru cuptoare. Avea experiență cu brutăria, drept care-i cunoștea pe toți brutarii evrei din Chicago. Sigur că erau dispuși să cumpere de la el. Dar asta însemna să meargă la fabricile de cherestea din Michigan și Wisconsin și să cumpere de-acolo căzăturile de lemn, resturile de lemn, pe care să le aducă la Chicago în vagoane de marfă și să le vândă, apoi, brutarilor lui. Însemna și că se făceau livrări cu camioanele, așa că m-am trezit brusc în zona de căi ferate a orașului, de care foarte puțini băieți cu statutul meu social se-apropiau vreodată. Plus că știam toate brutăriile evreiești din Chicago. Era un privilegiu pentru mine, nu glumă. Intram în prăvălie prin spate, pe unde se cocea pâinea. Când au fost introduse cuptoarele pe gaz în brutării, tatăl meu s-a mutat în sectorul afacerilor cu cărbuni. Nici asta nu era genul de afacere tipic evreiască – foarte puțini evrei conduceau depozite de cărbuni, și însemna că eu aveam sfârșiturile de săptămână ocupate să-i țin companie cântarului. Camionul venea gol. Îl cântăreai. Pe urmă-l încărcai. Îl mai cântăreai o dată așa, încărcat, după care tăiai factură pentru cărbunele vândut. Pe vremea aceea, în timpul Marii Crize, camioanele treceau în sus și-n jos pe străzi, și cărbunele se vindea cu sacul, iar oamenii-l cumpărau ca să-și pregătească

mâncarea cu el ori să-și încălzească locuințele. Ceea ce mă obliga să merg prin mahalale, așa cum nu mai fusesem niciodată. Erau acolo oameni duri, și bătaile și armele erau la ordinea zilei; erau prezente și syndicatele, și viața în întregime era dură, așa că tatăl meu nu s-ar fi descurcat de unul singur. Noi, fiii lui, am devenit indispensabili pentru el. Noi comandam, cumpăram, plăteam facturile, vindeam, și-așa mai departe; frații mei încărcau cărbunele în camioane, îi găseau cumpărători. Tatăl meu s-a pomenit așa, dintr-odată, prins într-o afacere pe care nu și-o imaginase nici în visurile lui cele mai sălbatice – și n-ar fi putut s-o ducă la bun sfârșit altfel decât prin noi, fiii lui. Cei doi frați ai mei s-au îmbogățit foarte tare. Eu, în schimb, sigur că aveam propriile angajamente, așa c-am plecat foarte curând.

NM: Ce-nseamnă „foarte curând“?

SB: Când am ajuns la colegiu, am început să păstrez o anumită distanță. Ce-i drept, cărbunele acela mi-a plătit studiile colegiale, așa c-a trebuit să lucrez tot în spatele cântarului, într-un cartier semi-industrial, unde se lucra în câteva ramuri ale industriei ușoare, unde erau piețe de păsări, piețe angro de tot ce-ți trecea prin minte și pe unde veneau navetiștii cu trenurile. Adevărul este c-a reprezentat o educație mai bună pentru mine decât cea universitară.

NM: Dar la colegiu aveai deja senzația că urmai o cale diferită-n viață?

SB: Da. La colegiu, mă comportam ca-și-cum cariera mea trebuia să fie aceea de scriitor, ceea ce m-a și ghidat. Nu o carieră de profesor, sau de nu-știu-ce altă activitate funcționărească. De scriitor. Sigur că familia mea dădea foarte puțină atenție scrisului meu și-l puneă pe seama neroziei adolescente. Poate că și era.

NM: Presupun că mai erai încă obsedat de americanizare. Se vede clar în Augie March, și-n alte locuri unde-ți cauți, evident, vocația,

experimentând cu marxismul, cu troțkismul, cu Freud și alți entuziaști.

SB: Perfect adevărat. În liceu, eram socialist. Aveam un club al socialiștilor, unde citeam, dezbăteam, contestam, iar unii dintre cei cu care eram coleg au devenit lideri comuniști și bine-cunoscuți troțkiști. Dintr-un motiv oarecare, Troțki a căpătat o influență considerabilă în anumite orașe americane, iar Chicago era unul dintre ele. Faptul c-am citit Istoria revoluției ruse, a lui Troțki, apărută-n 1930, a fost de natură să-mi deschidă ochii, cu toate că-n cea mai mare parte, nu e nimic altceva, decât linia partidului. La vremea respectivă, nu știam asta, și-am provocat un conflict acasă, pentru că tatăl meu nici nu voia s-audă ca eu să-l citesc pe Troțki. Era foarte ager în asemenea chestiuni și știa o mulțime de lucruri despre ce se petrecea în Uniunea Sovietică, în anii 1920 – mult mai multe decât știam eu. Bine aș fi făcut – și probabil că m-aș fi scutit de multe necazuri, dacă-l ascultam –, pentru că el realizase de la bun început ce și cum; era o chestiune foarte importantă, de vreme ce atât de mulți evrei ruși din Statele Unite, fie din rațiuni sentimentale, fie din oportunism, chiar dacă nu erau ei înșiși adepții radicalismului, profitau de această fascinație pe care o crea marxismul revoluționar din Rusia. Pentru că aducea Rusia pe primele pagini ale ziarelor, iar ei aveau un trecut rusesc, le conferea un soi de autoritate pe care n-ar fi avut-o altminteri.

Dar tatăl meu a stabilit limite în legătură cu lucrurile-astea, iar când eu aduceam acasă anumite persoane, mai ales oameni care fuseseră în Uniunea Sovietică, tineri americani care lucraseră cine-știe-ce pe-acolo, îi lua în primire: „Nu cunoști Rusia cu-adevărat. Nu știi ca lumea ce se-ntâmplă acolo“. Și avea dreptate. Dar eu mă simțeam rușinat, văzându-l atât de reacționar.

Pe urmă, când eram încă foarte tânăr, am plecat în Mexic. Asta-i o altă poveste. Unul dintre motivele pentru care am fost acolo era să discut, cum-necum, cu Troțki. Mama mea murise, și-mi lăsase o poliță de asigurare de cinci sute de dolari, bani pe care tatăl meu i-a vrut și pe care eu n-am vrut să i-i dau. I-am spus: Mă duc în Mexic. Nu știu de ce i-am spus așa ceva. Drept care, m-am dus, împreună cu un coleg al meu, Herbert Passin, care mai târziu a devenit profesor de literatură și cultură japoneză la Universitatea Columbia. Și el a mers din același motiv. Aveam o întâlnire

stabilită cu Troțki, și-am ajuns până la ușa casei lui. Acolo, am dat peste o agitație neobișnuit de mare. Am întrebat de Troțki, și cei de-acolo ne-au întrebat cine eram, iar noi am spus că eram ziariști. Ne-au spus că Troțki era la spital. Așa că ne-am dus la spital, și-am cerut să-l vedem pe Troțki; ni s-a deschis ușa, ni s-a spus că era uitate-acolo, așa c-am intrat unde ni se arătase și l-am văzut pe Troțki. Tocmai ce murise. Fusesse asasinat, chiar în dimineața aceea. Era plin de sânge și acoperit de bandaje pline de sânge, și-avea barba căruntă înroșită de-atâta sânge. Ei, și-am rămas troțkist o vreme, după toată povestea, dar după aceea, curând, am renunțat la toate lucrurile-astea. În timpul războiului, mulți dintre noi au renunțat la tot ce ținea de ideologia revoluționară, pentru că prea era o nebunie, prea era totul fals, plus că urmăriserăm Frontul Popular, cum se făcuse țandări în Spania, și știam cine și ce se afla în spatele lui. Toată povestea era foarte dezamăgitoare; de fapt, ne îndepărtam de troțkism din cauza liniei pe care Troțki o adoptase în privința invaziei rusești din Finlanda.

Știi, niciodată nu-ți dai seama de ce nebunie a fost viața ta, până când nu ți-o povestești, și-atunci vezi cât de meșughener – de țăcănit – ai fost. N-are nici un sens. Aș fi putut măcar să-mpart banii, atâta cât îmi lăsase mama mea, cu tata, care avea mare nevoie de ei. În zilele de-atunci, două sute cincizeci de dolari însemnau o mulțime de bani.

NM: Interesant c-ai fost acolo, să-l vezi pe Troțki, în momentul nepotrivit, dar nu numai pentru că Troțki însuși murise, ci și în momentul nepotrivit, pentru că tu însuși încetaseși deja să mai crezi în el.

SB: Mă gândeam: cum să mă duc eu să-ntâlnesc un om atât de mare și să-i mănânc din timp cu discuții despre chestiuni teoretice, pe care el le înțelegea de-o mie de ori mai bine decât mine, cu atât mai mult, cu cât el era cel care inventase teoria? Era complicată poziția pe care o susținea. Iar eu n-aveam cum să-l contrazic; îmi dădeam seama că n-ar fi avut nici un rost – ar fi fost ca-n povestea cu pisica în vizită la Regină. Mă gândeam: dacă tot mi-a făcut cineva introducerea la el, și dacă tot sunt în Mexic, mă urc în autobuz și-mi programez o întâlnire.

NM: Te gândea să discuți cu el despre războiul finlandez?

SB: Da, era o problemă gravă pe-atunci, care-mpărțise în două mișcarea troțkistă – o parte dirijată de James P. Cannon, care era, de fapt, un vechi adept al liniei partidului, de tip stalinist, și altă parte dirijată de Max Shachtman, care avea o personalitate foarte inteligentă și atrăgătoare. Presupun că-mi trecea prin cap că eu, scriitor fiind, aveam o anumită latitudine de-a mă înființa din proprie inițiativă și a discuta cu Troțki însuși despre cum stăteau lucrurile. Oricum, am fost întotdeauna destul de reticent, când venea vorba să mă bag pe sub pielea oamenilor, mai ales în circumstanțele de-atunci: Troțki era întruna sub asalt, și mai fuseseră câteva încercări de a-l asasina. Vila-n care locuia se transformase într-un buncăr, și, totuși, asasinul acela, Ramón Mercader⁶⁴³, pătrunsese, înarmat c-un simplu piolet.

NM: Troțkiștii americani au încercat, cumva, să-l convingă pe Troțki de faptul că n-avea dreptate în privința războiului cu Finlanda? Sau el insista pe poziția lui, că fusese, totuși, un război just pentru sovietici, indiferent de ce credeau alții?

SB: Știi, era foarte ciudat că lumea continua să dezbată chestiuni ezoterice în interiorul marxismului. De-asta era ciudat. Nu se punea problema să fie oprit războiul din Finlanda. Nu-l puteam opri noi. Nimeni nu putea face nimic în privința lui. Dar tot rămânea o chestiune teoretică în dezbatere: putea un stat al muncitorilor, chiar și un stat corupt al muncitorilor, să poarte un război care, în esență, era unul imperialist? Troțki răspundea că nu, iar ceilalți răspundeau că da. Uite de-asta s-a scindat mișcarea în Statele Unite.

NM: Câte zile ai stat în Mexic?

SB: Ei, am stat câteva luni bune.

NM: Deci ai fost și la înmormântare?

SB: Da.

NM: Cum a fost?

SB: Genul de oratorie troțkistă obișnuită, despre cariera unui om foarte mare, conducătorul nostru, care fusese un spirit superior, și despre cum făcuseră el și Lenin Revoluția, dar Stalin își asumase toate meritele, după care se descotorosise de toți; iar asta era încă una dintre multele și marile crime ale lui Stalin – că pusese să fie omorât Troțki. Și-am ascultat o mulțime de predici marxiste, care au trecut în revistă iar și iar toată povestea revoluționară, și-așa mai departe. A fost mai mult un prilej de pioșenie, decât de-nvățătură, haide s-o punem așa.

NM: Deci, ai avut parte de marxism, ai avut parte de troțkism. Probabil că și de puțin freudianism ai avut parte.

SB: Da.

NM: Ai fost implicat și-n existențialism? Adică, te-a influențat în vreun fel?

SB: Nu, existențialismul nu m-a influențat. Până s-ajungă el noua mare găselniță în vogă, ajunseseam eu destul de alienat. Făcusem deja parte dintr-una sau două mișcări nebunești, nu mai aveam nevoie de încă una.

NM: Ai spus, la un moment dat, că, în acea primă perioadă petrecută la Paris, după război, aveai tendința de-a vorbi despre Céline și Sartre cam în aceiași termeni – c-ai fi fost în stare să-i omori, cu zâmbetul pe buze, pe-amândoi.

SB: Céline este o uriașă enigmă, cum bine știi, pentru toți romancierii. E superb ca scriitor, dar era imposibil ca om. Îți spui: ăsta-i nihilism. Da, dar e nihilism și-nă ceva. Lumea zice, despre Céline, despre linia de gândire pe care s-a plasat, în privința evreilor, în timpul Holocaustului și după, că nu era decât un teribilist, că-nșira nonsens după nonsens, că nu se putea să vorbească serios, fiindcă, altfel, de unde tot acel rafinament al spiritului, cu care a scris atâtea romane extraordinare? A fost o enigmă neplăcută pentru noi toți, și eu nu pricep cum de atâția evrei de bună-credință și cu conștiința curată au înmulțit rândurile armatei lui de susținători. Ridicam această obiecție, dar mi se spunea: Nu, nu, nu, este un mare artist, prin urmare trebuie să i se ierte orice. Ei bine, argumentul ăsta îl mai auzisem și-n privința lui Wagner, de mi se făcuse lehamite, și-aș fi vrut să nu-l mai aud niciodată, despre nimeni. În cazul lui Sartre, bineînțeles, am fost cuprins de o altfel de exasperare.

NM: Sunt unii americani, care cred că Tărâmul Făgăduinței aici este, în Statele Unite. Un fel de sionism inversat. Unii cred că nu trebuie neapărat să te duci în Israel și să faci acolo un stat nou, pentru că și aici găsești oportunități și un anumit sentiment la libertății, al identității. Unii evrei americani, de pildă, Philip Roth, se-nfurie de-a dreptul când li se spune că trăiesc în Diasporă. El zicea mai demult: „Ce diasporă-i aia? Nu trăiesc în nici o diasporă. Sunt în țara mea, trăiesc aici, sunt liber aici și pot să fiu aici orice-mi trece prin cap să fiu“. Tu te afli încă în Diasporă sau nu?

SB: Eu sunt mai bătrân decât Philip, iar părinții mei erau mai bătrâni decât părinții lui Philip și erau europeni până-n măduva oaselor. Au venit aici în 1913, când erau adulți, oameni în toată firea, pentru care această problemă nu putea fi dată deoparte prea ușor. Eu, unul, am crescut sub această influență. Philip, cred că nu. Așa că el avea la îndemână posibilitatea de-a fi american. O aveam și eu, numai că, la mine, ar fi trebuit anunțată ca un soi de bravadă, pentru că mie-mi sunt destul de clare variantele alternative. Lui Philip nu-i sunt la fel de clare, și asta din motivul simplu că el a crescut ca fiind un altfel de evreu, într-o altfel de Americă.

NM: Ești de acord să ne întoarcem puțin la spital? Ai întâlnit acolo moartea – dar și pe Iisus. O doamnă creștină trecuse prin salon și-ți dăduse un exemplar din Noul Testament.

SB: Eram în salonul băieților din Spitalul „Regina Victoria“ din Montréal, unde câte unul dintre băieți murea, din când în când, și urma o întreagă vânzoleală pe-ntuneric, doar cu câteva lumini aprinse, după care se aducea brancarda, și, de dimineață, când te trezeai, patul era gol. Bineînțeles că toți băieții pricepeau, deși nu scotea nimeni o vorbă despre asta. Paturile erau puțin cam prea depărtate unele de altele, ca să purtăm discuții între noi, plus că nu aveai pe nimeni cu care să stai de vorbă despre asemenea lucruri. Trebuia să le ții socoteala de unul singur. Știai ce-nsemna, dacă un pat era gol dimineața, pe urmă un alt băiat era pus în acel pat până la prânz, și tot așa. Că viața mea era în pericol, știam și eu. Am suferit mai multe operații abdominale, cât am stat acolo, și, de fiecare dată – abia mai târziu mi-am dat seama –, viața-mi era pusă în pericol. Am avut infecții grave, provocate chiar de operații, și am trecut printr-o mare cumpănă. În plus de asta, eram și fără mama, și fără tata – pentru prima oară în viață –, și nu puteam să strig în toiul nopții după nimeni, fiindcă n-ar fi avut cine să vină la mine. Părinții mă vizitau pe rând. Nu li se permitea să vină amândoi deodată, iar eu, între timp, mâncam cubulețe de carne de porc, dintr-o farfurie de tablă.

NM: Un plus de vinovăție...

SB: Da, dar aflasem deja destule în materie de tradiții evreiești ca să știu că era voie să mănânci porc, dacă asta te ținea în viață. Cubulețele-alea oribile de porc mă țineau în viață – oribilă era toată mâncarea, dar asta, mai ales, era scârboasă –, și n-aveam cu cine sta de vorbă, în afară de cucoanele de la Societatea Biblică, doamnele creștine, cum le spuneam, care împărțeau exemplare ale Noului Testament, pe care l-am citit, până la urmă, doar citeam orice-mi cădea în mână. Opt ani aveam pe-atunci, când am citit Evangheliile, și mi s-au părut emoționante rău de tot.

NM: Ți s-au părut un fel de basme și astea, când le-ai citit?

SB: Poți să le spui și-așa, presupun, doar că erau niște basme în care, până la urmă, eroul era omorât. Nu semănau cu alte basme.

NM: Dar Biblia evreiască, Vechiul Testament – și acela era tot un basm? Sau avea, pentru tine, o altfel de substanță?

SB: Nu, nu era un basm. Era o carte sfântă, în ebraică, și erai conștient că trebuia să fie adevărată, fiindcă scria în ea că Dumnezeu a creat lumea – dovadă lumea din jurul tău, dovadă confirmarea! Aveai confirmarea fix în fața ferestrei. Și Avraam era primul evreu de-al nostru, desemnat de Dumnezeu însuși în această calitate, iar pe tatăl meu chiar Abraham îl chema, deci nu mai aveam nevoie de altă dovadă: totul se adeverea, din aproape-n aproape. Unui copil de opt ani i-ar fi fost imposibil să facă toate distincțiile necesare, iar eu nici măcar n-am încercat să fac vreo distincție, atât eram de încântat de toată povestea – mergea totul pe-o singură linie dreaptă, de la Dumnezeu care era sus, la capătul de sus, până la mine, care eram la capătul de jos.

NM: Dar povestea cu Iisus cum ți s-a părut, cumva treif, interzisă?

SB: Nu. Știam că părinții mei ar fi considerat-o chiar așa, treif, motiv pentru care am decis că nu era cazul să le vorbesc despre asta. I-ar fi oripilat – mai ales pe mama.

NM: Dar ție ți s-a părut în regulă?

SB: Au fost momente în care nu-mi cădea tocmai bine, de pildă, când evreii sunt întrebați de Pilat din Pont⁶⁴⁴ cum vor să procedeze, iar ei strigă din toți bojocii: „Răstignește-l!“ Mă gândeam că evreii n-ar fi trebuit să procedeze așa. Oricum, în mintea mea era tot ca un basm, și nu i-am dat imediat prea

multă semnificație umană, era ceva ce se-ntâmplase demult de tot, lui Iisus, care era tot evreu, ceea ce trăgea greu în balanță. Dar nu m-aș fi aliat niciodată cu cei care-i dușmăneau pe evrei, susținându-l pe Iisus. Mi-ar fi fost imposibil să fac așa ceva. Sigur că nu venise nimeni să mă recruteze, dar eu, în tot cazul, nu m-aș fi lăsat recrutat.

NM: Altceva este dacă-l vezi în el pe Mesia, Fiul lui Dumnezeu.

SB: Mă rog, nu-mi era mie foarte clar totul pe-atunci, la opt ani, dar știam deja destule.

Vinovăția mea de băiețel era vinovăția unuia dintre acei evrei care au strigat: „Răstignește-l!“ Pentru că nu aveam de gând să-i părăsesc pe evrei în această privință. Dar era vorba de ceva ce trebuia să mi se explice, cu toate că știam că, din familia mea, n-aș fi primit în vecii vecilor o asemenea explicație; mai mult decât atât, ar fi rămas cu toții oripilați. Drept care a devenit, și acesta, un secret suplimentar, care m-a înstrăinat de propria mea familie. Dar să fie limpede: nu de afecțiunea celor din familie m-a înstrăinat. Doar că mă simțeam așa, că eu înțelegeam lucruri pe care ei nu le-nțelegeau, sau că ei înțelegeau lucruri pe care nu le-nțelegeam eu. Nu-i vorba c-aș fi fost pregătit să renunț la religia evreiască; dar toate lucrurile importante, pe care le știam, sau le gândeam, sau le simțeam, le descoperisem în cărți scrise într-o limbă care nu era și limba părinților mei – în engleză –, inclusiv cărțile de copii pe care le citisem, despre o altă lume, o altă viață, despre copii care-și vizitau bunicii fermieri, care locuiau la țară, care aveau vite, aveau păsări, și-așa mai departe. Astea erau cărțile pe care le citeam. Așa c-am pus religia bine în debara și n-am scos-o de-acolo timp de foarte mulți ani.

NM: Numai religia, sau și ideologia?

SB: Presupun că orice ideologie mi se-nfățișa, la vârsta mea de-atunci, ca un fel de ortodoxism. Ideologia radicală avea ceva ce-o asemena cu ortodoxismul, în sensul că era impusă de oameni care insistau la modul

rigid pe legitimitatea pozițiilor politice pe care le susțineau. La urma urmelor, să fii troțkist și să fii evreu erau cam unul și-același lucru. Deși Troțki nu recunoștea c-ar fi fost evreu.

NM: Spuneai undeva: „Poate că am o constituție de sclav care se lasă prea ușor împiedicat de lanțuri. După care, devine rebel și răbufnește în revoluții comice“.

SB: Am spus eu asta?

NM: Da. Chiar tu.

SB: Păi... înseamnă că e foarte adevărat.

NM: Se-ntâmplă și-n cărțile tale?

SB: Dacă stau și mă gândesc, se-ntâmplă. În cărți, pot foarte bine să scriu tot soiul de lucruri bizare, într-o lumină amuzantă, fiindcă așa-mi place mie să le prezint. Nu optez într-adins pentru această manieră, ci așa-mi iese.

[1999]

„Am eu o schemă!“ – Cu Philip Roth

Într-o după-masă de vară din 1998, în timp ce-i vizitam pe Saul Bellow și pe soția lui, Janis, la reședința lor de la țară, din Vermont, i-am propus lui Saul ca eu și el să realizăm un interviu scris, foarte amplu, despre opera lui de-o viață. Stătuserăm de vorbă ore întregi pe veranda lui din spatele casei, împreună cu alți prieteni, care veniseră cu mașinile până în Vermont, să-i vadă pe soții Bellow – scriitorul român Norman Manea și soția lui, Celia, care e restauratoare de lucrări de artă, și scriitorul și profesorul Ross Miller. Noi, cei patru, ne străduiam să ajungem în Vermont pentru câte trei sau patru zile în fiecare vară, fiindcă Saul se bucura foarte vizibil de vizitele noastre, plus că ne și simțeam bine împreună, stând la un han din apropiere. Purta o conversație aprigă, incitantă, o mulțime de discuții lucide fiindu-i dedicate, în cea mai mare parte, lui Saul, care avea o curiozitate atotcuprinzătoare și pentru care ascultatul era ceva foarte serios. Ne provocam și multă ilaritate, minunându-ne de prostia umană, mai ales atunci când o evocam, în jurul mesei de cină de la restaurantul preferat al soților Bellow, unde Saul își lăsa capul pe spate și râdea ca un om care se distra, încântat de tot și toate. Cu cât Saul îmbătrânea mai tare – iar în 1998, avea deja optzeci și trei de ani și era din ce în ce mai fragil –, cu atât acest pelerinaj al nostru anual semăna mai mult cu un gest de religioasă devoțiune.

Odată ajunși înapoi acasă, i-am telefonat lui Saul și i-am sugerat cum am fi putut proceda în legătură cu interviul, dacă mai era interesat de ideea mea. Eu m-aș fi apucat să-i recitesc romanele (pe unele, cum ar fi fost Aventurile lui Augie March și Herzog, pentru a treia sau a patra oară), după care i-aș fi trimis gândurile mele despre fiecare, structurate sub formă de întrebări, la care el mi-ar fi răspuns pe lung și pe larg, oricum ar fi găsit de cuviință. După cum s-a dovedit, până la urmă, n-am trecut niciodată prea mult de o fază incipientă, cu toate că Saul era dispus, iar eu îl împingeam de la spate. La câteva luni o dată, ca răspuns la o scrisoare sau la un telefon din partea mea, îmi parveneau câteva pagini prin poștă sau pe fax, dar apoi treceau alte câteva luni bune, fără să primesc nici un cuvânt din partea lui; și, cu toate că i-am făcut o vizită de-o săptămână la locuința lui de la Boston, într-un decembrie, în care timp am stat, el și eu, câteva ore în fiecare zi, de

vorbă despre cărțile lui, în speranța de a-i îmbroscăta memoria și a-i stimula interesul, proiectul comun a pierdut teren, iar eu, chiar dacă nu mă bucuram deloc, i-am dat pace. Cu timpul, mi-am extins „gândurile” sub forma unui studiu despre scrierile lui și am pus la păstrare paginile pe care Saul mi le trimisese când și când, pe parcursul celor doi ani și jumătate în care mă străduisem să mențin trează ideea interviului.

Abia de curând am scos acele pagini, ca să le recitesc. Le redau aici așa cum le-a scris el, fără vreo corectură sau modificare editorială – frazele lui, ca și amintirile lui, sunt lăsate să-l reprezinte așa cum le-a lăsat –, doar cu niște adăugiri de-ale mele între paranteze drepte, pentru mai multă claritate. Ele se concentrează asupra cărților timpurii, Aventurile lui Augie March, Trăiește-ți clipa⁶⁴⁵ și Henderson, regele ploii, publicate între 1953 și 1959. Mai departe n-am ajuns. Majoritatea rememorărilor se referă la Augie March, sau la copilăria lui Saul de la Chicago, sau la sejurul lui de la Paris, din 1948, unde a început să scrie romanul – toate stârnite de faptul că se gândea la Augie March; uneori, pare să fi uitat că mi-a răspuns deja la întrebările despre Augie March și se apucă, plin de picanterie și cu mare precizie, să dezvolte o nouă linie de gândire, pe parcursul căreia repetă amănunte și încorporează motive dintr-un răspuns anterior. Paginile despre Trăiește-ți clipa mi-au sosit în anul 2000, cele despre Henderson, regele ploii – câteva luni mai târziu, și cu asta, basta.

Îmi pare foarte rău că n-am reușit să-l determin să continue cu Herzog, cu Planeta domnului Sammler, cu Darul lui Humboldt și cu Iarna decanului, așa cum plănuisem, dar el, pur și simplu, nu mai era interesat să-și contemple propriile realizări. Mai mult decât atât, la vremea respectivă, scria la Ravelstein și nu mai avea energia și concentrarea necesare pentru o asemenea incursiune retrospectivă. Păcat, pentru că lucrurile pe care mi le-a scris despre cărțile lui din anii 1950 se constituie într-un amestec tipic bellowesc de cuget și memorie, în preludiul autobiografiei unui bătrân scriitor, neplanificată, improvizată și, totuși, comparabilă, în vioiciunea și șarmul ei evocator, cu acel rămas-bun adresat de Hemingway lumii, în volumul de memorii publicat postum, intitulat O sărbătoare în mișcare⁶⁴⁶.

Philip Roth

Cu siguranță că m-a transformat [faptul de a scrie Augie March], și probabil că voi fi ultimul care va înțelege cum s-a întâmplat acest lucru, dar sunt dispus oricând să-i aflu cauza. Scrisesem două cărți foarte corecte [Omul suspendat și Victima⁶⁴⁷], și voi încerca să explic ce vreau să spun, când spun că erau corecte: credeam, pare-se, că eu, fiind copilul unor evrei ruși, trebuia neapărat să-mi stabilesc autoritatea, credibilitatea, utilitatea de a scrie cărți în englezește. Undeva, prin sângele meu evreiesc și de imigrant, existau anumite urme, deloc neglijabile, ale dubiului că eu, unul, aș fi avut dreptul de a practica munca scriitoricească. Poate că mă simțeam un simulant sau vreun urmaș nelegiuit. La urma urmelor, nu Fielding, nu Herman Melville îmi interziceau mie să scriu, ci chiar mediile noastre, zise WASP, reprezentate mai ales de profesorii educați la Harvard. Trebuie să spun că indivizii ăștia mă-nfuriau mai tare decât mă intimidau.

Ei, și-am primit o bursă Guggenheim, grație lui Jim Farrell [James T. Farrell, autorul trilogiei Studs Lonigan] și lui Edmund Wilson, așa c-am traversat Atlanticul, cu tot cu nevastă și copil, pe-un vapor care se chema De Grasse și ducea cam o sută de studenți din Sud, care-și exersau franceza pe însoțitorii de bord și pe marinari, fără să le treacă prin minte să scape de accentul tăragănat, de sudiste. Voiajul a durat aproape două săptămâni. Bărbații dormeau în cală, femeile și copiii – într-o serie de cabine minuscule.

Am coborât din tren la Gare Saint-Lazare și ne-am dus la locuința pe care ne-o închiriasse Kaplan [H.J. Kaplan, din Newark, statul New Jersey]. Bursa de la Fundația Guggenheim se cifra la cinci sau șase sute de dolari, numai că rata de schimb era de cinci sute cincizeci la unu. Adică eram niște oameni înstăriți, nu glumă.⁶⁴⁸

Adusesem cu mine câteva sute de pagini de manuscris. Această a treia carte a mea se anunța încă și mai deprimantă decât primele două. Era vorba în ea de doi bărbați dintr-un salon de spital, unul muribund, iar celălalt făcând eforturi de a nu-i îngădui celui dintâi să cedeze în fața morții.

Foarte bine, americanii eliberaseră Parisul, mă gândeam, era momentul acum ca Parisul să facă și el ceva pentru mine. Orașul era copleșit de-o sumbră deprimare. Anul era 1948, dacă n-am apucat să spun acest detaliu. Apăsarea de peste tot era chinuitoare și detestabilă. Sena părea să fie – și

mirosea ca-și-cum ar fi fost – cine-știe-ce mixtură medicală. Pâinea și cărbunii încă se mai distribuiau raționalizat. Francezii ne urau. Aveam o explicație tipic evreiască pentru asta – conștiința grea. Nu numai că fuseseră ocupați de germani în trei săptămâni, dar mai și colaboraseră cu ocupantul. Guvernul de la Vichy⁶⁴⁹ făcuse din ei niște cinici. Pretindeau că existase o vastă mișcare clandestină pe tot parcursul războiului, dar adevărul părea să fie altul: că-și petrecuseră anii de război, colindând prin zonele rurale, după mâncare. Și-ai dracului nenorociți, mai erau și patrioți. Franța fusese umilită, și toată vina era numai a celor care-i eliberaseră, britanicii și americanii.

Deprimat și eu, ca toată lumea, mă fâțâiam de colo-colo, în căutare de urme ale vechiului Paris al lui Balzac et cetera. Dar Balzac trăise în epoca pre-nihilistă. Bineînțeles că era ceva în mine, probabil evreiesc la origine, care n-avea nimic de-a face cu nihilismul – absolut nimic. Dar eu nu eram nihilist, eram teribil de abătut, și scriam despre un salon de spital, în care puneam un om aflat pe moarte să se afirme și să-și revendice partea lui de viață, și-mi învârteam pe toate părțile gândurile negre, pe malul Senei cu aspect și miros medicinal, și nu-mi găseam nici o consolare în marile monumente ale Parisului. Mă-ntrebam uneori dacă n-ar fi trebuit să mă gândesc la un cu totul diferit curs al vieții. Poate c-ar fi trebuit să mă fac ucenic la vreun antreprenor de pompe funebre.

În afară de Kaplan, acolo n-aveam nici un prieten. Francofil și francofon, Kaplan era un scriitor angajat de UNESCO. Nu eram niciodată în stare să ne spunem unul celuilalt lucruri care să conteze. Mă-ntâlneam destul de frecvent cu Jimmy Baldwin, de cele mai multe ori la mese, și mai aveam și alte cunoștințe, pe Herb Gold [Herbert Gold, scriitorul american], un actor de comedie cu aer boem, pe nume Lionel Abel, și pe filosoful italian Chiaromonte, pe care-l cunoscusem la New York. Impresia mea generală era că Europa mă provoca să acționez cumva în legătură cu situația ei, ceea ce-mi crea o deprimare profundă. S-ar zice că mă pricepeam de minune să sufăr, în tinerețea mea.

Ajunseserăm acolo toamna, iar la sosirea primăverii următoare, eu eram deja în toanele cele mai proaste. Lucram într-un studio mic, și-n timp ce mă-ndreptam spre el, într-o dimineată, ca să mă iau din nou la trântă cu

moartea într-un salon de spital de la Chicago, am făcut o stranie descoperire – că străzile Parisului îmi ofereau, totuși, un soi de ușurare. Rigolele Parisului sunt inundate, în fiecare dimineață, de salariații municipali, care desfac hidranții câte puțin și dau drumul apei, să curgă pe lângă trotuare. Parcă țin minte că erau și niște suluri de pânză de sac, menite să nu lase șuvoaiele s-ajungă până-n mijlocul străzilor. Ei, și soarele făcea să sclipească apa, ceea ce m-a înveselit, cum-necum. Presupun că vreun psihiatru ar zice că era un soi de hidroterapie – apa care curgea mă elibera de povara deprimării, aglutinată pe sufletul meu. Dar nu atât de curgerea apei era vorba, cât de răsfrângerea luminii soarelui în ea. Tocmai genul de lucru care ne-nveselește pe noi, țărăniții. Mi-aduc aminte că mi-am spus, în sinea mea: „Păi, ce-ar fi s-o lași mai moale și să-ți iei măcar atâta libertate de mișcare, cât această apă care se revarsă?” Primul meu gând a fost că trebuia să mă dezbar de romanul cu spitalul, care-mi otrăvea tot ce-nsemna viață. Pe urmă, am recunoscut că a fi romancier n-avea cum să se refere la așa ceva. Era intolerabilă amărăciunea pe care o resimțeam, era dizgrațioasă, era un simptom al sclaviei. Cred c-am avut întotdeauna înclinația de a-mi accepta stările depresive, ori de câte ori mă cuprindeau, iar în acel moment, am simțit că mă lăsasem dominat de atmosfera de suferință sau de mohoreală, că m-arătasem dispus, cum-necum, să fiu închis într-un fel de carceră sau vârat într-o sticlă cu dopul bine înfundat. Apoi, se pare că m-am dus cu gândurile înapoi în copilărie și mi-am adus aminte de-un amic de-al meu, pe care-l chema, pe numele de familie, August – un băiat frumos, plin de vervă, care se dădea cu patinele cu roțile și avea obiceiul să strige-n gura mare, când jucam dame: „Am eu o schemă!” Locuia în clădirea de-alături, și-amândoi încercam să purtăm o convorbire ca la telefon, cu două cutii de conserve, legate între ele c-o sfoară de băcănie dată cu ceară. Taică-său își părăsise familia, maică-sa, chiar și-n ochii unui copil de nouă ani, era vizibil anormală, și-avea un frate mai mare, puternic și arătos. Mai erau și-un copil mai mic cu un caz de sindrom Down, probabil, și-o bunică – ea era cea care ținea frâiele acolo. Nu era, de fapt, bunica familiei; probabil că fusese plasată în acea casă de vreo agenție de protecție socială, care avea cine-știe-ce program de antrenare a oamenilor bătrâni, punându-i să îngrijească familiile dezorganizate. Acuma, ce se-alesese, de fapt, de Chuckie cel frumos și vesel nevoie-mare, de frații lui, de mama lui și de străina căreia-i spuneau mamaie? Nu-i mai văzusem pe nici unul dintre ei de trei decenii și habar n-aveam de soarta lor. Așa că

m-am decis: ia haide să le descriu viețile. Toată această idee mi-a venit ca-și-cum aș fi făcut un salt uriaș. Subiectul și limbajul necesar povestirii lui mi-au apărut în minte în același timp. Limbajul, cel puțin, a venit imediat, ca o revelație – nu știu să spun cum s-a întâmplat, dar m-am trezit dintr-odată mai bogat în cuvinte și-n fraze. Starea proastă m-a părăsit, și m-am mirat și eu de cât de brusc, parcă printr-un miracol, am și scris primul paragraf.

Eram prea ocupat și fericit, ca să mai stau să diagnostichez ori s-analizez cauzele și efectele. Aveam sentimentul triumfător că pentru asta mă născusem. Am dat la o parte manuscrisul cu spitalul și m-am apucat imediat de scris, în spiritul unei reuniuni peste timp cu băiatul care-mi striga, în copilărie: „Am eu o schemă!“ Parcă se revărsa din mine. Scriam, în fiecare zi, multe ore. Și rar mi s-a întâmplat să mă uit, în următorii doi ani, în Utilizarea englezei moderne⁶⁵⁰, a lui Fowler.

Poate c-ar trebui s-adaug și că modelul meu de viață a fost acesta – să-mi recapăt forța dintr-o poziție de slăbiciune totală: mă simțeam aproape sufocat, după care descopeream cu surprindere, chiar și pentru mine, că mai respiram, și încă mai profund ca niciodată.

Mi se părea enorm de distractiv să-mi iau libertăți de tot felul în privința limbii. Spuneam ce-mi plăcea și nu ezitam să generalizez frenetic și să invoc ori să ignor lumi și epoci. Pentru prima oară, simțeam că limba era numai a mea și că puteam face cu ea ce-mi trecea prin cap.

Scriind Augie March, am căutat să-mi pun imaginația la bătaie, în descrierea lucrurilor. De fapt, nu mai țin minte foarte clar ce motivații aveam pe-atunci, dar pare-mi-se că reacționez la ideea de-a fi fost încorsetat într-o cutie de sardine și simțeam, evident, că nu reușisem să fac față unor cerințe interioare. Citind azi pasaje din Augie March, parcă recunosc un anumit impuls de a cuprinde mai mult material, de a jongla cu sute, dacă nu cu mii de impresii combinate. Ochiului meu rece, de octogenar, i se pare ceva prea umflat acum, dar admit, chiar și așa, că eram pornit să-mi satisfac o foame de nestăpânit în privința detaliilor. Toată acea reținere din primele două cărți mă înnebunise – doar nu mă făcusem scriitor, ca să merg numai pe drumuri drepte și înguste. Iată că pusesem deoparte lucruri de tot felul timp de ani buni, iar asta era ocazia la care visasem, ca să

le dau drumul în lume. Plus că eram până peste cap îndatorat mental. Ce vreau să spun prin asta? – că, devenind scriitor, speram să-mi pot exprima, într-un fel sau altul, propriile reacții singulare față de existență. De ce să scriu, altminteri? Mă pregătisem și răs-pregătisem citind, studiind și acumulând fapte, acumulând idei – și-acum încercam să mă descarc de tot acel cumul. Parisul (sau Europa) trebuie că mă declanșase, ca pe un glonț. Nu pricepusem cu adevărat ce se întâmplase în al Doilea Război Mondial, până când nu părăsisem Statele Unite. Acum, parcă mă izbise în moalele capului rușinea de-a fi scris prima mea carte sub influența marxismului. În 1939, privisem acel război, care tocmai începea, ca pe un război capitalist-imperialist, așa cum fusese Primul Război Mondial. Prietenii mei leniniști de la Partisan Review (mai ales Clem Greenberg [criticul de artă Clement Greenberg]) mă păcăliseră, în sensul ăsta. Când am scris Victima, nici măcar nu începusem să înțeleg ce se întâmplase cu evreii în al Doilea Război Mondial. În mare parte, Augie March era, pentru mine, un fel de istorie naturală a evreilor din America. Evreii din Germania, Polonia, Ungaria, evreii francezi, cei italieni fuseseră deportați, împușcați, gazați. Pe ei ar fi trebuit să-i am în minte spre sfârșitul anilor 1940, când am scris Aventurile lui Augie March.

Noi, copiii de imigranți, aveam o mulțime de limbi de vorbit și le vorbeam cu poftă. Eram pregătiți, ne încurajam singuri să răspundem la întrebări în cel puțin cinci-șase limbi. Copiii mai mari nu-și uitaseră încă limba rusă, și toată lumea vorbea idiș. La vârsta de trei ani, am fost dus la d-l Stein, de peste drum, ca să învăț ebraică. Nu eram conștient, pe-atunci, că existau mai multe limbi. Dar am învățat curând că Dumnezeu, la început de tot, a făcut cerurile și pământul din tohu v'vohu⁶⁵¹. În Capitolul 11 din cartea Genezei, a hotărât că nu voia ca tot omul să vorbească o singură limbă, prea era periculos, fiindcă: „... de-acum nu se vor mai opri de la tot ce și-au pus în gând să facă”⁶⁵². Rabinul Stein era vecinul nostru de pe strada St. Dominique de la Montréal. Când se termina lecția, coboram și m-așezam pe marginea trotuarului, să mă gândesc la ce învățasem.

Copiii canadieni francezi, în timp ce mășăluiau doi câte doi spre clasele lor, ne strigau nouă insulte și obscenități; curând am înțeles că eram un zhwiff – ba chiar un muzhi zhwiff, un maudit Juif, un „evreu blestemat”. Când aveam șase ani, am fost înscris la școala Devonshire, în clasa întâi.

Cântam acolo imnul, Dumnezeu să-l apere pe Rege⁶⁵³, și recitam Tatăl nostru. Pe drum spre casă, ne opream pe strada Roy, să căscăm gura la chinezii care țineau acolo o spălătorie. Purtau ceva ca niște pijamale, și tichii negre pe cap, și-și pictau etichetele stacojii cu cerneală de India. Pentru nimic în lume n-am fi reușit vreodată să pricepem ce scriau sau ce-și spuneau.

În 1924, ne-am mutat la Chicago, și-am trăit acolo printre polonezi și ucraineni. Fiecare vorbea câte un soi de engleză, și-am învățat câteva cuvinte, cum ar fi piva – bere, în polonă. Sau dupa – fund; sau kapusta – varză acră. Pe strada Division, un fel de stradă mare, niște bărbați umblau cu mașini de scris din cele de birou în brațe – le spuneam conțopiști –, și, contra sumei de douăzeci și cinci de cenți, un asemenea scrib își monta mașinăria de scris pe un fel de pupitru, și acela portabil, și le scria scrisori părinților sau surorilor din Țara-cea-Veche.

Comunitatea mai mare, o formau americanii, bineînțeles, iar la școală citeai în manuale, și-ți spuneau profesorii că George Washington și Abraham Lincoln erau președinții tăi. Nu mai puteai fi exclus, când limba comună devenea și limba ta – când știai cine cum stătea în Liga Națională de baseball, când aflaseși ce era cu nesfârșitele războaie dintre bandele de la Chicago. Citeai în ziare desfășurarea evenimentelor care au condus la uciderea lui Dion O'Banion, sau despre banda de traficanți de alcool din Partea de Nord, sau despre condangarea lui Al Capone pentru evaziune fiscală. Știai toate datele despre moartea lui Lingle, reporterul în tot ce ținea de bande al ziarului Chicago Tribune, care a fost împușcat în pasajul pentru pietoni al Gării Centrale din Illinois, de pe strada Randolph. Din ziare te informai în legătură cu faptul că pe Big Bill Thompson, primarul, îl avea în buzunar Al Capone. Toate lucrurile astea îți deveneau accesibile în cotidiene, după ce te familiarizaseși cu limba istoricilor, a cronicarilor și cu jargonul celor din domeniu. Nu aflai toată povestea din surse obiective, serioase, pe care să poți pune bază. Trebuia să te descurci cumva, ca s-o afli, stăpânind limba în care-ți era prezentată înflorit de gazete și de reviste precum Ballyhoo⁶⁵⁴, College Humor⁶⁵⁵ – și din Time-ul lui Henry Luce.

La Chicago, în anii 1920–1930, bârfa era la ordinea zilei, și, de-atâtea bârfe pe care le-auzeai, ajungeai să te simți un inițiat. Fanfaronada verbală era o

artă de răspândire limitată, cultivată în periodicele trustului Hearst de colaboratori precum O.O. McIntyre și Ted Cook. La un nivel mai înalt, de prețiozitate, se situa H.L. Mencken, de la The American Mercury. Mencken exprima la modul comic nemulțumirea intelectualilor față de filistinismul și provincialismul comico-burghez al „neghioboziei” americane din anii de prosperitate ulterioari Primului Război Mondial. Își găsea publicul cel mai larg printre liceenii ca mine, sau ateii de prin suburbii, sau radicalii din campusurile universitare. Mi se părea că nu se aștepta nici el ca prejudecățile să-i fie luate prea tare în serios.

La școală, noi, fiii și fiicele imigranților din Europa, eram învățați să scriem gramatical. Faptul că știai regulile te umplea de mândrie. Din plin am simțit constrângerile englezei „corecte”. Nu era întotdeauna ușor, dar ne străduiam, conștiincioși, iar după vârsta de douăzeci de ani, am publicat două cărți scrise într-o limbă decentă. În 1948, am plecat la Paris, unde am scris al treilea roman. Dar, prin iarna lui 1949, a devenit groaznic, odios de evident că iarăși deraiasem de pe drumul cel bun. M-a cuprins o depresie mai profundă chiar și față de cât de densă era umezeala Parisului. În acea perioadă atât de apropiată de sfârșitul războiului, orașul învins și recent ocupat de trupele germane înregistra o a doua și chiar mai grețosă ocupație, a tuturor acelor americani mândri de dolarii lor, tâmp de voioși, stupizi și mal élevés⁶⁵⁶. Dar nu erau francezii mai nefericiți, decât am fost eu, când am început să recunosc amploarea celui mai recent eșec personal. Venisem în marele Paris umanist, ca să ating nivelul cel mai profund al naturii mele interioare, și tot ce reușeam să fac era să realizez doar incipient profunzimea nereușitei mele. Mândru de libertatea mea, s-a dovedit că eram cel mai puțin liber dintre toți oamenii cu care mă întâlneam. În fiecare dimineață, când porneam pe jos către camera mea de lucru închiriată, mă opream să-i văd pe lucrătorii municipali, care dădeau drumul la apă, ca să spele străzile, cum făceau zilnic. Înclinația străzilor era doar atât, cât să se inunde rigolele, și faptul că urmăream șuvoiul de apă dintre marginea trotuarului și sulurile din pânză de sac îmi oferea unica relaxare de care aveam parte în acele zile cenușii, iar acea relaxare venea sub o formă inexplicabil de verbală. Nu mă interesa prea tare să explic transferul acesta de la fluiditatea și clipocitul ușor al apei la... mă rog, la o elasticitate poliglotă. Am descoperit că puteam scrie orice doream, și ceea ce doream era să pun în cuvinte prezența unei galerii de personalități – personaje

precum bunica Lausch, sau Einhorn, infirmul prolific, sau însuși Augie March. Ani întregi de note pe care mi le făcusem s-au sfârșit cu descoperirea unui limbaj care făcea totul accesibil. Un limbaj poate fi restrictiv sau poate fi exuberant. Un exces de corecturi l-a restrâns cumva. Philip Roth pune bine problema, când pomeneste „specificitățile“ care te orbesc, de cum roiesc în primele pagini din Augie March. Acele specificități nu au fost acumulate într-adins, pentru a fi eliberate într-un viitor oarecare. Au fost scoase la iveală de limbaj. Ele reprezintă reușita strategiei inconștiente. Se poate afirma că d-l Einhorn era înglodat în datorii de ani întregi, de zeci de ani. El și eu, deopotrivă, așteptam limbajul corespunzător. Prin limbajul acela, și numai prin limbaj, a putut fi mântuit. N-aș fi avut cum să fiu conștient de o asemenea dezvoltare. N-a fost o invenție – a fost o descoperire.

Romanul pe care am început acum să-l scriu s-a scris de unul singur: „Sunt american, și m-am născut la Chicago...”⁶⁵⁷ Naratorul era un prieten din copilărie, căruia îi pierdusem orice urmă cu treizeci de ani în urmă, când familia mea se mutase de pe strada Augusta. De multe ori m-am gândit ce s-o fi ales de băiatul acela pe cât de frumos, pe atât de impulsiv. Cartea pe care m-am trezit scriind-o era, prin urmare, o biografie speculativă

Limbajul folosit de scriitorii contemporani avea în el ceva profund nesatisfăcător – era sărăcăcios și arid, nu era conectat la nimic din cele caracteristice, permanente, durabile, obișnuite în concepția scriitorului. De când mă știu, am identificat corpul și membrele, fețele și trăsăturile lor, cu diverse cuvinte, expresii, și tonuri ale vocii. Limbajul, gândirea, credința erau cumva conectate cu nasuri, ochi, sprâncene, guri, păr – gambele, mâinile, picioarele își aveau corespondentele în limbaj. Vocea – vocile nu erau inventate. Și toate ființele umane, fie că știau, fie că nu, aveau glasuri, și urechi, și vocabulare – uneori parcimonioase, uneori fără margini și revărsându-se. În felul acesta, cuvintele și fenomenele erau interconectate. Iar asta însemna să fii scriitor.

Până nu uit numele celui care a dresat vulturul: era un american, se numea Mannix⁶⁵⁸ și se materializase la Taxco, în Mexic. [În capitolul XVI din Augie March, e vorba de cum a încercat iubita lui Augie, Thea Fenchel, să drezeze un vultur, care să atace și să prindă șopârlele de talie mare din

zonele muntoase ale Mexicului central.] Memoria mea funcționează cu intermitențe, și nu voiam să trebuiască să-mi scormonesc prin cap degeaba. Răposatul Mannix – pentru că nu mai este printre noi – era genul de american excentric, dintre cei care fac lucruri mărețe, dar și altele, grotești, și care, cum-necum, își procură o presă minunată în privința propriilor persoane.

Așa cum se întâmplă de-atâtea ori, încep cu o notă de subsol.

Zi de zi, stăteam gură-cască și mă uitam la ce făceau Mannix și vulturul său pe o pantă abruptă de la marginea orașului. Dar cred c-ar trebui să merg și mai înapoi în timp, nu cu mult, și să lămuresc ce căutam eu în Mexic, în vara lui 1940. Răposata mea mamă îi plătise douăzeci și cinci de cenți pe săptămână unui agent de asigurări, un tip de genul mălai-mare, care venea în mod regulat la ușa noastră, să-și încaseze banii. Ducea cu el o servietă neagră foarte groasă, asigurată ea însăși cu o mulțime de benzi elastice de cauciuc. Avea un aer de pedant, care de fiecare dată căuta să mă provoace pe mine la o conversație despre cărțile pe care le vedea în bucătăria mamei mele. Extrem de nerăbdător era să declanșeze o discuție despre Declinul Occidentului. Elevii deștepți evrei de la Chicago îl studiau pe Spengler noaptea, din scoarță-n scoarță. Dar să nu divaghez: eram beneficiarul unei polițe de asigurare, pentru care mama mea plătea niște parale săptămânal. A murit când eu aveam șaptesprezece ani, iar scadența poliței a survenit după opt ani. Tatăl meu ar fi vrut să-i predau lui banii, toți cinci sute de dolari, câți se adunaseră. Avea nevoie de ei rău de tot, dar eu am refuzat să mă despart de acei bani. Acuma, drept este că tatăl meu era un tiran, care și-ar fi avut locul rezervat și perfect meritat în galeria eternă a marilor tirani. Trei ani mai înainte, îl sfidasem, căsătorindu-mă. Acum, am declarat că Anita și eu aveam de gând să mergem în Mexic. Era esențial să mergem. În Europa, nu se puneau problema să ajungem, de vreme ce Parisul tocmai fusese cotojit de germani. Privat de Paris, trebuia, pur și simplu, să merg în Mexic. Privind retrospectiv, mi se pare că era, mai degrabă, agonie decât curaj în decizia respectivă. Era ca o declarație pe care o făceam – cum aveau să spună tinerii mai târziu. Îmi petrecusem cea mai mare parte a vieții într-o metropolă epuizată, răsuflată, lăbărțată și neprofitabilă, cum era Chicago, și simțeam nevoia de barbarism, culoare, sclipire și risc. Așa că ne-am urcat eu și Anita, într-un Ogar Cenușiu⁶⁵⁹, care ne-a dus la New

York. Nu mai țin minte de ce nu ne-am dus direct în Texas, dar știu c-am avut un motiv urgent pentru care am făcut un ocol pe la New York. Poate că trebuia să-l văd pe unchiul meu, Willie Bellow, producător de perii, care era șomer și-și deplânga viața jalnică din zona zisă Brownsville a Brooklynului. Pe-atunci, nu înțelegeam prea bine, dar astăzi îmi dau seama foarte ușor că fusese pedepsit de bunicul meu, pentru că se înscrisese în Bund⁶⁰ la o vârstă prea tânără. Familia Bellow nu făcea munci manuale, nici comerț, iar ca Willie să intre ucenic la un producător de perii însemna ceva peste măsură de umilitor și punitiv pentru el, fiindcă ar fi muncit, deși era evreu, cu peri de porc. Pare-se că mergeam la el, ca să mă sprijine în propria mea rebeliune. Era un unchi plin de afecțiune, dar era și un muncitor fără slujbă, în schimb cu o familie de hrănit. S-ar fi convenit să împart cu el cei cinci sute de dolari. Dar eu mă-ndreptam, totuși, către Mexic. Tot cu un Ogar Cenușiu am luat-o prin Augusta, în statul Georgia, unde un alt unchi, Max, le vindea schmattes, adică haine vechi, lucrătorilor negri de pe câmpuri, cu plata în rate. Următoarea noastră oprire a fost la New Orleans. După ce-am hălăduit fără noimă, timp de vreo câteva zile, prin Cartierul Latin, am pornit mai departe spre Mexico City.

Acuma, trebuie spus că Mexicul din acei ani era întocmai cum îl descria D.H. Lawrence, dar mai avea și multe altele în plus. Acolo nu mai aveam unchi, nu mai aveam legături de familie. Trebuie să recunosc, eram într-o câțva înfricoșat, dar cu siguranță nu intimidat. Mi se pare acum, când îmi rememorez, că eram hotărât să nu fiu la fel ca tatăl meu de la Chicago, nici ca frații mei mai mari. Unchiul Willie din Brownsville demonstra perfect ce i se putea întâmpla unui Bellow care se răzvrătea. Să fie pus la pământ, și încă umilit, pe deasupra. Unchiul Max din Georgia era un ganef, un individ lipsit de scrupule, dar altminteri vesel, antrenant, care trăia de azi pe mâine. Și pe mine iată-mă, de-acum, în Mexic, unde urma să stau până mi s-ar fi terminat cei patru sute cincizeci de dolari, câți mai rămăseseră. După ce am umblat de colo-colo vreo câteva săptămâni, prin locuri ca Michoacán, am fost atrași de Taxco, unde se afla o colonie de străini de dimensiuni considerabile, în majoritate americani, dar și japonezi, olandezi și britanici.

Fusesem crescut în spiritul de a-mi face griji, dar, cum-necum, se pare că lecția asta nu se prinsese de mine. Dintre oamenii pe care i-am cunoscut la Taxco, nici unul nu se concentra ferm pe nimic anume. Nu mă gândeam nici

o clipă la ce urma să se întâmple, după ce mi s-ar fi terminat banii. Ne-am închiriat o casă foarte frumoasă, cu două servitoare, la prețul de vreo zece dolari pe săptămână, iar femeile acelea indiene făceau cumpărăturile, ne găteau și ne spălau hainele. Trebuie să mai spun și că foarte rar mi se întâmpla să mă gândesc măcar la tatăl meu. Eram de-a dreptul fericit să mă supun influenței celor superiori mie. Eram intrigat de ceea ce consideram a fi fost puterile imaginației la oamenii cu care făceam cunoștință. Văd absolut clar acum cât de limitați erau, dar fiecare avea propriul său model de eliberare, iar eliberarea mea s-a manifestat ca o evadare din anxietate. Atitudinea mea era una de investigație. Voiam să văd cu ochii mei, nemijlocit, de ce erau în stare personajele cu care-mi petreceam timpul. Am trimis-o pe soția mea la Acapulco – pe-atunci, era o plajă cu câteva colibe. Dorința mea cea mai puternică era să-mi trăiesc experiențele de unul singur. Nici nu mi-a trecut prin minte c-ar fi putut fi periculos pentru Anita să fie imbarcată și expediată. În mod evident, îmi descoperisem talentul de a face lucrurile aruncându-mă cu capul înainte. Poate că mă fascinase vulturul lui Mannix, pentru că se pricepea foarte bine să se avânte în picaj.

Provocarea mea era să ies înapoi la suprafață nevătămat din strânsoarea tuturor acelor dominatori în devenire. Să reușesc să extrag secretul puterilor pe care și le exercitau, ferindu-mă, totodată, să cad sub controlul lor – acesta era interesul meu singular. Dacă jucam vreun joc, era cel al independenței. Și poate că nu era, propriu-zis, un interes la mijloc, totul era un exercițiu spiritual. Recunoșteam că nu trebuia neapărat să fac după cum voiau alții.

La Paris, unde mi-am scris cartea, Charlie (Augie) era cel care opunea rezistență influenței și controlului. Copilăros și mereu proaspăt, stătea în fața tablei de dame și striga, brusc, „Am eu o schemă!“ Eu, scriitorul, poate că eram reținut, deprimat. În schimb, Charlie era imun, o sfida pe bunica Lausch. Ea nu vedea cu ochi buni schemele lui. El, în schimb, era gata să lumineze teritoriul care i se deschidea în față.

În regiunile muntoase ale Mexicului, unde atât de dramatic, de explicit strălucea soarele, nici o clipă nu-ți era îngăduit să uiți de moarte. Femeile cumpărau sicrie miniaturale de la piață, pentru bebelușii lor morți, și le duceau la cimitir, sprijinindu-le pe cap. După zece ani, mormintele erau

desfăcute, și oasele – mutate într-un osuar. Ziua Morților era sărbătoare națională. Deși profund conștient de toată povestea, eram și mult prea excitat, până-n străfundurile ființei mele, ca să mă las cuprins de vreun sentiment de frică. Și-apoi, vulturul era o forță a vieții, care aducea moartea. În fiecare dimineață a săptămânii, mă țineam după Mannix, oriunde se ducea el. Mai și beam – și încă mult mai mult decât îmi făcea bine – cu amicii americani, în zócalo (piața din centrul orașului). Luam lecții de călărie și-mi făceam veacul cu profesioniștii într-ale băutului, care scriau pentru Black Mask⁶⁶¹ și alte fițuici imunde. Mannix și vulturul său erau antidoturile mele pentru compania dubioasă a scriitorilor de texte de două parale, în care mă complăceam. Foarte greu îmi venea să pricep că niște ființe libere puteau fi dresate să vâneze ca șoimii. Am aflat cu surprindere că un asemenea prădător era în stare să-și asculte dresorul ca orice altă ființă mai prejos de el. Chiar și așa, resimțeam un respect fără margini pentru acel vultur. Pe Mannix, îl priveam ca pe un saltimbanc oarecare. Mai târziu, când s-a publicat Augie March, Mannix a cerut să fie menționat cu propriu-i nume, iar cei de la Viking Press m-au sfătuit să-i dedic o notă de subsol. Nu mai știu dacă textul menționa și asta, dar vulturul stătea cocoțat deasupra rezervorului de apă de la toaleta lui Mannix, chiar sub tavan. Era și el, de fapt, ca orice pasăre domestică. Pe versanții munților, era o ființă a libertății neîngrădite și-a puterii nestăpânite – prindea șopârle și le-aducea la stăpânul-saltimbanc.

Robert Penn Warren a spus odată că-i plăcea să scrie într-o țară străină, „unde limba locului nu este și limba ta, unde ești forțat să fii tu însuți de o manieră foarte specială“. Presupun că este esențial să fii forțat să fii tu însuți, și poate că limba străină este un factor important – sau nu. Poate fi plăcut să faci speculații plauzibile, după ce lucrurile s-au întâmplat. Când am început să scriu Aventurile lui Augie March, trăiam la Paris; mă întreb acum dacă eram forțat să fiu însumi pe vremea aceea, de o manieră specială, și cred că pot răspunde afirmativ la o asemenea întrebare. Mi se pare că mă simțeam, din multe puncte de vedere, la fel cum mă simțisem și în 1923, când noi, membrii familiei, ne-am reîntâlnit cu tatăl meu și cu verii lui la Chicago. Tata, care mersese acolo cu un an înaintea noastră, și vărul Louie, ne așteptau în gara de pe strada Harrison, unde ajungea trenul de la Montréal. Se întâmpla pe 4 iulie – Ziua Independenței. Străzile pavate cu cărămidă frigeau. Acolo, în Vestul Mijlociu american, totul îmi era străin –

natura însăși era diferită —, aerul, frunzele și tufele, solul, apa, chiar și moleculele mi se păreau necunoscute. Respiratul avea să fie cu totul altfel, decât fusese în Canada. Îmi fusese dor să-l revăd pe tatăl meu, numai că l-am regăsit cu fața bărbierită. Nu-l mai văzusem niciodată fără mustață, iar goliciunea buzei lui de sus m-a șocat, nu altceva.

Pe stradă, lângă peron, era parcat automobilul Dodge al vărului Louie. Geamurile de celuloid erau ținute coborâte, ca să poată aerul să circule. Louie, care s-a urcat la volan, își purta părul cu o creastă lungă, de parcă ar fi fost un războinic indian iroquois. Dacă te uitați la el, ziceai că ținea de-o ramură diferită a speciei, fizic vorbind. Avea nasul mare și solid și era tot roșcovan, din orice unghi l-ai fi privit. Unchiul Louie ne salvase și ne adusese pe tărâmul făgăduinței.

Am urmat linia de tramvai pe șoseaua Milwaukee în sus, către partea de nord-vest a orașului, și, fiindcă era 4 iulie, tramvaiele făceau să explodeze capsele cu praf de pușcă, pe care copiii le fixau de șine; în zgomotul acela detunător și prin fumul care se răspândea în toate direcțiile, ne-am îndreptat către locuința Florei, sora vărului Louie. Verișoara Flora ne-a primit în casa ei și ne-a dat să mâncăm pește alb afumat, pescuit din Marile Lacuri. Veniserăm cu vagonul de clasă, adică stătuserăm în capul oaselor toată noaptea, și eram frânți de oboseală. Așa că mobila din camera de zi a fost dată deoparte, și am dormit cu toții direct pe podea. Cartierul acela din Chicago era nou și parcă necopt încă. Străzile abia fuseseră pavate, iar de-a lungul canalelor din Districtul Sanitar, copacii proaspăt plantați dăduseră niște frunze, toate pipernicite. Marchize cu dungi portocalii umbreau ferestrele. Vechiul Montréal rămăsese la o noapte de nesomn în urma noastră. Cu stelele și dungile lui⁶⁶², Chicago era un oraș absolut nou. Scormonind prin dulapurile verișoarei Flora, am găsit o traducere în proză a Iliadei, fără coperti (de Andrew Lang, Leaf și Myers⁶⁶³). Prin urmare, Ahile și Agamemnon s-au interpus între mine și metropola Chicago a lui Al Capone și Big Bill Thompson. Doar de mine ținea să descopăr căi de reconciliere a Războiului Troian cu Prohibiția, cu liga mare de baseball și cu Țara-cea-Vechi, așa cum și-o amintea mama mea. După școală, în beciul sinagogii de pe Rockwell, studiam ebraica Vechiului Testament. Acasă, urmăream în ziare cazul Leopold și Loeb⁶⁶⁴. Anul 1926 a venit cu lupta dintre Dempsey și Tunney⁶⁶⁵ și Goana după aur a lui Charlie Chaplin. Până

în 1930, devenisem pe de-a întregul american. Citeam The American Mercury și romanele scrise de Edith Wharton, Sinclair Lewis și Sherwood Anderson.

N-am să înțeleg niciodată cum au ajuns Aventurile lui Augie March să fie scrise. Mă aflu la Paris, cu soția și copilul, ca să termin un alt roman – ceva despre doi bărbați care împărțiseră, la Chicago, un salon de spital și care ajunseseră prieteni apropiați. Povestea era spusă de cel care supraviețuise, dintre cei doi. Îmi spuseseam, în sinea mea, că n-ar fi trebuit să scriu niște lucruri atât de apăsătoare. Aveam nevoie de ceva mai deschis, mai generos – de-o carte fără constrângeri, care să zburde liber. Dar nu izbuteam să mă dezbar de salonul de spital și de muribundul care-mi devenise prieten atât de apropiat. Eram și deprimat, și disperat.

Închiriasem o cameră lângă Place Saint-Sulpice, unde se vindeau, în magazine, bunuri eclesiastice. Ei, și într-o dimineață, mergând către camera mea de lucru, abătut, am prins momentul în care cei de la curățenia străzilor desfăceau hidranții de la o intersecție și dădeau drumul apei să curgă de-a lungul trotuarelor, luând cu ea mucusurile de țigări, scârnelor de câine, scrisorile ferfenițite, cojile de portocale, hârtiile de la bomboane și revărsându-le în gurile de scurgere, căscate larg. Măturătorii de la salubritate trăgeau după ei, la vale, sulurile de pânză de sac, îmbibate de apă, ca să nu lase șuvoaiele să se răspândească. Uitându-mă la șuvoaiele acelea de apă, m-am simțit ceva mai puțin jalnic și recunoscător pentru acea sesiune fortuită de hidroterapie și pentru cum sclipea soarele în apă – nimic mai simplu de atât. Nu era nevoie să mă sinucid în serviciul artei.

Faptul că Augie March se petrecea în Europa mohorâtă de după război (abia atunci aflam, încetul cu încetul, tot ce însemnase Holocaustul) este dovada unei mișcări independente a minții, a deciziei de a nu sucomba în fața ororii. Am descoperit că nu mai voiam să fiu tras în piept de seriozitatea artei.

Fratele meu cel mai mare era un exemplu pentru mine în acest sens. Era hotărât să dea lumea pe spate. S-a și descurcat, ce-i drept, foarte bine din punctul lui de vedere. S-a îmbogățit foarte mult. Din primul moment mi-a spus, când ne-am mutat din Canada: gata cu toate nimicurile astea bătrânești, că suntem evrei și-alte alea. Plus că taică-meu era un mare

patriot american, oricât de ciudat ar fi părut. Nu se imagina pe sine dând America pe spate, dar fratele meu – da. Fratele meu cel mijlociu, Sam, a cunoscut și el succesul în afaceri, și era, cu siguranță, american, la cum știa să încheie tranzacții și să facă să se înmulțească banii din conturi. Dar el era din Lumea Veche, cu nevasta și copiii lui, și cu nepoatele pe care le avea de măritat. Morris, în schimb, nu avea de făcut asemenea compromisuri – el era fratele pe de-a întregul american. Pe toți ne unea dezamăgirea față de fratele nostru Sam și formalismul lui ultraortodox.

Parisul s-a dovedit a fi fost o greșeală. Ca „să te ridici la înălțimea lui“, trebuia să consumi prea multă energie. Madame Lemelle, proprietăreasa, mi-a spus că André Gide locuia ceva mai jos pe aceeași stradă, iar eu, dacăș fi răspuns la o întrebare, aș fi spus că, de fapt, concurența era bună în afaceri. În tot cazul, pe Mme Lemelle o interesa mai mult boilerul automat, pe care-l cumpărasem și-l instalasem în bucătăria ei. Probabil că era gestul corect, pe care te așteptai să-l faci un american. Pe mine, în schimb, ceea ce mă interesa cu adevărat pe-atunci nu erau transformările – nici măcar ameliorările – tehnologice aduse de americani în Europa.

Mă îndepărtasem de spălătorii de străzi, șoptindu-mi în bărbie: „Sunt american, și m-am născut la Chicago“. Nu de un „eu“ autobiografic era vorba în acest caz. Aveam în minte un prieten din copilărie, de pe strada Augusta de la Chicago, de pe la mijlocul anilor 1920. Nu-l mai văzusem pe Augie de la sfârșitul aceluia deceniu, și-acum se sfârșeau și anii 1940. Ce se alesese de prietenul meu, n-aveam de unde să știu. Am avut revelația că sigur merita să fie scrisă o biografie ficțională a unui băiat așa de impulsiv, de arătos, de inteligent, de plin de spirit. Augie îmi făcuse cunoștință cu limba din America, și farmecul acelei limbi era unul dintre farmecele personalității lui. De la el învățasem, pe neștiute, să abordez lucrurile fără constrângeri, să le țin socoteala în felul meu – cine bate la ușă primul, acela e primit.

Bineînțeles, am improvizat la greu, din evenimentele propriei mele vieți. Erau diferențe considerabile între imigranți, în atitudinile lor față de America. Unii trăiau în continuare, mental și emoțional, în Țara-cea-Veche. Alții se „americanizaseră“. Pentru evreii din alte părți ale țării, cei de pe Coasta de Est păreau mai puțin convinși de americanismul lor, obsedați de

banii cei vechi și vechile nume. Tatăl meu înțelegea destul de bine Statele Unite. Am descoperit că Abraham Cahan, de la cotidianul de limbă idiș The Forward, făcea eforturi susținute pentru a-i educa pe cititorii săi imigranți. Cu toate că era socialist, înțelegea că europenilor mai bătrâni prea puțin le păsa de marxism. Tatăl meu știa o mulțime de lucruri despre Constituție, Congres și Președinție. Mi-aduc aminte bine de ce predici îmi ținea despre cum fusese alungat Roger Williams⁶⁶⁶ din Colonia de la Golful Massachusetts și cât de ospitalier se dovedise acela față de evrei și de quaker-i. Zicea taică-meu că evreii, în Țara-cea-Vechi, aveau de cărat după ei o mulțime de documente de identificare – cartes de séjour⁶⁶⁷. Aici, nu te oprea nimeni să te-ntrebe de acte.

Aveam o profesoară în clasa a opta – se numea d-na Jenkins, și era o minune de bătrână. Tatăl ei fusese prizonier la Andersonville⁶⁶⁸, iar ea, la mijlocul anilor 1920, le spunea copiilor povești de-ale lui din Războiul Civil. Doamna Jenkins avea părul alb. Armata cea Mare a Republicii⁶⁶⁹ încă mai constituia un subiect viu de discuție la Chicago. De Ziua Rememorării, bătrânii se înșirau pe străzile Randolph și Michigan, în fața bibliotecii publice. Biblioteca publică era construită pe un teren donat de veteranii Războiului Civil. Avea un muzeu al războiului la capătul dinspre nord, la etajul întâi. Lumea nu-l prea cunoștea. Oamenii se aflau, de obicei, la capătul dinspre sud, unde erau cărțile. Dar sus, la etaj, în partea de nord a clădirii, găseai o enormă expoziție de drapele de regimente, arme, fotografii și, de Ziua Veteranilor, soldați bătrâni, aliniați ca pentru marșul anual. Armata cea Mare a Republicii încă-și mai avea reprezentanții ei. Citeam foarte mult pe tema Războiului Civil – memoriile și-ale lui Grant, și-ale lui Sherman⁶⁷⁰.

Mi-am luat o cămăruță de hotel pe strada Saints-Pères. Peste drum, perforatoare pneumatice lucrau de zor la construcția unui spital sau a unei școli de medicină. Camera de sub a mea era ocupată de un bătrân istoric italian, pe nume Caffi. Era un tip înalt, cu un aer bolnăvicios, care avea o claie de păr imensă pe cap și-un soi de chicotit nervos, dar altfel era un om serios. În 1917, ca jurnalist italian detașat la Sankt-Petersburg, cheltuise fondurile pe care i le trimitea gazeta lui, ca să le cumpere de mâncare unor copii muritori de foame. Acum, trăia din banii strânși de adepții săi devotați. Sprijinatorii îl țineau în viață și mai veneau din Italia, din când în când, să-l

viziteze. După toate aparențele, era un desăvârșit istoric al Greciei. Își petrecea în pat cea mai mare parte a zilei, bănd cafea și scriind note savante, adresate lui însuși.

Încercam și eu, din când în când, să-i fiu de folos. Într-o zi, în timp ce se spăla pe picioare în chiuvetă, vasul propriu-zis al lavoarului s-a spart, și o bucată din el i-a căzut pe laba piciorului drept, pe care se sprijinea. Rana s-a dovedit dureroasă. Și-a înfășurat piciorul într-un prosop mare și nu s-a mai dat jos din pat vreme de-o săptămână întreagă. Printre cunoștințele și adepții lui, unii spuneau că se rănise într-adins, din resentiment față de un prieten, care încercase, pare-se, să-i facă rost de-un serviciu. Bizară teorie. Când unul dintre vizitatorii lui a făcut observația că eu nu păream să mă bucur de toate avantajele unui american trăitor la Paris, signor Caffi a răspuns, cu înțelepciune, că era foarte firesc să stau cu gândurile întruna doar în America mea. La Chicago, cel dinaintea Marii Crize economice, mi se duceau gândurile în camera mea, în fiecare dimineață, nu la Parisul cuprins de ceață, cu statuile lui reci și podurile admirabile. Cartea practic o luase din loc, scriindu-se cu mare celeritate; pe zi ce trecea, curios lucru, eram tot mai independent de locul unde mă aflam. Descendent al unor imigranți evrei ruși, scriam despre Chicago în colțuri dintre cele mai ascunse ale Parisului – și apoi în Austria, Italia, Long Island și New Jersey. E foarte bine să vorbești de persoane lipsite de rădăcini sau, dimpotrivă, bine înrădăcinate, dar eu simțeam că vocabularul cultural din mediul academic se cerea evitat. Îl ascultam pe signor Caffi, descriind America drept noua Romă. Eram respectuos și atent cu el, conștient că se străduia să facă un lucru bun, să-mi ridice mie moralul. Măcar atâta făcea și el pentru tinerii săi discipoli italieni – ajutoarele sale. Cei care-i fierbeau cafeaua și-i tratau contra moliilor hainele de iarnă. Pe jumătate orb și adesea ținut la pat, signor Caffi îi dirija pe alții pentru propriile lui activități. În mod evident, își dădea seama că eram un american care făcea un lucru tipic american – deci, un roman al acelor zile: venisem în Europa să învăț cât de profund atașat eram de Statele Unite.

Figură importantă în Europa, era un intelectual care-și purta sărăcia ca pe-o medalie în piept și trebuia să fie susținut de adepți. Un tânăr italian se atașase de signor Caffi și era, pentru el, delegat, reprezentant și asistent. Eram fascinat de această versiune foarte diferită, ne-americană, a unei vieți

dedicate unui scop înalt, dar țelurile mele erau cu totul altele. Signor Caffi probabil că vedea mai clar acest lucru. Mă gândesc și că eram foarte norocos. Pentru mine, fratele autoritar era fratele totalmente american. Îmi impusese autoritatea lui și, într-un anume sens, mă ghidase în scrierea Aventurilor lui Augie March. Nu i-a plăcut cartea, când a citit-o, dar mi-a conces măcar atâta lucru, că, în felul meu anapoda, realizasem ceva semnificativ și că trebuia să figureze și el în carte. S-a manifestat agresiv, și am recunoscut în el geniul de zi cu zi al Statelor Unite.

În fraza care deschide romanul meu aflat în lucru, nu spun că sunt un evreu american. Declar, pur și simplu, că sunt american. Fratele meu cel mai mare a fost primul care a subliniat avantajele acestei realități. America s-a oferit să ne elibereze de controlul exercitat de familia și de comunitatea evreiască. După școală, fratele meu era „mânuiitor de bagaje“, adică stivuia în camioane valize și cufere, pentru livrare la domiciliu. Purta tricouri de fotbal, cu dungi late, portocalii și vișinii. După câțiva ani, avea deja conexiuni la Primărie. De-acum, purta pălărie melon și guler de catifea la pardesi, fular de mătase cu model de buline și pantofi cu vârfurile ascuțite, de lac. Era șmecher, priceput și combativ. Se pregătea pentru examenul de admitere în barou și se prezenta ca fiind comis-voiajorul unui membru al Camerei Reprezentanților. Și-a deschis odată servieta marca Gladstone, ca să-mi arate cu ce teancuri de bancnote era burdușită.

Aducea cu el acasă exemplare din The Saturday Evening Post, Collier's, Library Magazine și The Literary Digest. Revistele astea influente aveau menirea de a orienta la modul idealizant în legătură cu viața mentală a națiunii – a fermierilor ei, a muncitorilor ei, a nevestelor și mamelor ei, a mecanicilor și sportivilor ei, a eroilor ei – promotori și oportuniști, cățărători pe scara socială, diverși Willie Nădragi-Albi⁶⁷¹ și plasatori de proprietăți imobiliare din partea inundată a Floridei, băieți-minune din Noua Anglie, gen Mark Tidd⁶⁷², alias Marcus Aurelius Fortunatus Tidd: imagini a ce erau americanii sau ce ar fi putut deveni. Era o cerere foarte mare de imagini sau modele fruste, dar energice, de tipul oamenilor de la frontiere, așa cum îi oferise Walt Whitman țării în Fire de iarbă⁶⁷³ și în Perspective democratice. Într-o țară de imigranți, se făcea simțită o nevoie cel puțin singulară de prototipuri, mai ales în rândurile tinerilor.

În generația tatălui meu, a existat un mare sentiment al eliberării de oficialitatea țaristă, care nu era numai apăsătoare, ci de-a dreptul nebună. Tatăl meu credea că Statele Unite le ofereau evreilor oportunități de dezvoltare cum nu se mai pomeniseră – că era prima guvernare efectiv rațională din istorie. Și avea o lege a pământului garantată în documentele fondatoare. Era excepțional de interesat de Constituția americană tatăl meu, și de privilegiile obținute prin cetățenie – pentru care-l pregătiseră cărțile biblice: Leviticul, Numerii și Deuteronomul. Zicea: „Uite, asta mi se pare și mie că se poate numi tranzacție. Mă bucur să plătesc taxe într-o țară unde Constituția spune că sunt cetățean, și nu evreu“. Asta pune o anumită presiune pe lucrarea Părinților Fondatori, credea el, dar nu vedea nici un pericol aici, de vreme ce dreptatea, după cum toată lumea recunoaște, i-a fost înfățișată poporului Israel de Moise, sub directă supervizare a lui Dumnezeu.⁶⁷⁴ Dar, de la bun început, viața evreilor din America nu a fost la fel cum fusese dintotdeauna cea din Europa, cu ghetouri, evreii din fiecare țară aparținând unei comunități evreiești separate. Aici erau impozitați nu ca evrei, ci în calitate lor de cetățeni, și nici nu erau supuși unor taxe speciale. Evreu fiind, ai o conexiune a ta, proprie, cu viața națiunii, și, din toate punctele de vedere, ai putea fi cât de american vrei. Existau, firește, organizații private, care nu te primeau în rândurile lor, dar o asemenea conduită era de natură să-ți amintească, oarecum forțat, de omorurile în masă, de camerele de gazare, de contrastul dintre o atitudine serioasă și o provocare puerilă.

Tatăl meu era ciudat, din acest punct de vedere: un mare patriot, care vedea siguranța evreilor dependentă de stabilitatea și echilibrul acelei lucrări pline de rațiune a Părinților Fondatori.

Americanismul fratelui meu era mult mai diferit. El era făcut pentru Chicago. Adoptase un stil de afacerist veros și se prezenta ca fiind un trăgător de sfori. O anumită coloratură interlopă făcea ca și o afacere corectă să pară ori să sune ticăloșită.

Și, lucru destul de curios, tatăl meu a devenit americanul patriot. Știa destul de multă istorie a Statelor Unite, chiar dacă nu citea decât ziarele de limbă idiș. De multe ori, mă lăsa cu gura căscată. Zicea: „Ia spune-mi, cum e cu individul ăsta, Roger Williams?“, la care eu îi răspundeam: „Da’ de unde

știi tu numele ăsta?“ Și tata îmi spunea: „Păi, am citit despre el în The Forward. Într-o serie de articole despre Rhode Island“. Cahan, editorul acelei gazete în limba idiș, avea grijă să-și instruiască bine cititorii în legătură cu drepturile și îndatoririle rezultate din cetățenie.

Țin minte c-am sosit la Chicago, în gara de pe strada Dearborn, în ziua de 4 iulie. Am fost întâmpinați de tatăl meu și de vărul lui, care-l și angajase, Louie, patronul unei brutării de pe Șoseaua Marshfield. Era un bărbat înalt și solid, cu o dungă roșcată de păr pe mijlocul capului, care-l făcea să arate ca un indian. Dar cu adevărat uimit am rămas, văzându-l pe tatăl meu – își răsese mustața, și goliciunea feței lui m-a șocat, nu altceva. Printre toate fenomenele absolut străine de la Chicago, din acea primă zi, ăsta probabil c-a fost, pentru mine, cel mai greu de înghițit. Ne-am urcat în automobilul vărului Louie, cu perdelele lui de celuloid de la ferestre, care se bălăbăneau întruna, și am pornit-o din loc, urmând șinele de tramvai, pe care copiii puseseră niște mici petarde, ca să le detoneze tramvaiele, când treceau peste ele. Plutea în aer, peste tot, mirosul de praf de pușcă. Veteranii de război trăgeau cu puștile pe care le aduseseră înapoi acasă din Franța. La vârsta mea de nouă ani, eram un băiat prea mare, ca să mai fiu legănat pe genunchi de tatăl meu, plus că dispariția mustății saturate de tutun făcea din el un alt bărbat – măcar pentru o vreme. Montréal era un oraș frumos, de stil vechi, european, ale cărui părți erau interconectate. Chicago, pe-atunci, era ceva frust, un oraș descris de un vizitator englez ca fiind o înșiruire de sate industriale, din fabrică în fabrică. Străzile din cartierul polonez, unde ne-am stabilit, miroseau a Sauerkraut și-a bere de pe vremea Prohibiției, fermentată în casă. Peste tot erau pianine mecanice, care cântau singure polci și valsuri. În anii 1920, Chicago era un oraș al imigranților și proletarilor, unde era prea puțină cultură, dar școlarii ca mine habar n-aveau ce era cultura, iar eu mă situam, în tot cazul, ca dezvoltare, sub nivelul cărților, al muzicii, al picturii și al conversației. Mă găseam într-un loc unde tot și toate îmi erau străine – chiar și copacii, cu frunzele lor. Culoarele, spațiile, aerul însuși erau diferite, mai aspre, mai fruste, ca-și-cum ar fi fost făcute din molecule mai grele. Eram și eu acum, așa cum fuseseră și părinții mei în Canada, mai demult, un imigrant ajuns într-o cu totul diferită realitate fizică. Aici, totul se cerea degrabă revizuit, și eram conștient că simțurile mele se adaptau cerințelor chimice sau tactile ale noului univers – diversele lui atmosfere, variațiunile lui ascunse rămâneau să fie absorbite.

Cu celelalte m-am obișnuit ușor – clase, locuri de joacă, mărșăluitul pe coridoare. Jocul de baseball mi-a creat anumite dificultăți la început, fiindcă îmi petrecusem al optulea an de viață în spital. [La vârsta de opt ani, Saul Bellow a fost spitalizat cu apendicită și peritonită, ale căror complicații i-au pus viața în pericol.] A trebuit să trag tare la capitolul pregătire fizică, și, când o minge aruncată la firul ierbii a trecut pe lângă mine, unul dintre băieți mi-a spus: „Te uitați la mingea aia, de parcă ți-ar fi stârnit curiozitatea, nimic altceva“.

Dintre orașe, Pittsburgh era celebru pentru oțelării, Detroit pentru automobile, Akron pentru anvelope de cauciuc; firma Swift & Armour exporta carne de vită și slănină din fabrica pe care o avea la Chicago, în Partea de Sud. Editorul Donnelly publica, pentru multe orașe, anuare telefonice, iar la Chicago, oamenii educați considerau că metropola era și un centru literar. Theodore Dreiser, Sherwood Anderson, Willa Cather, Edgar Lee Masters, Carl Sandburg, Vachel Lindsay veneau aici să studieze, să scrie pentru gazete sau pentru agențiile de publicitate. The Chicago Journal, un ziar care nu a supraviețuit Marii Crize economice, publica și un supliment literar săptămânal. Cele două ziare ale lui Hearst erau primitoare cu scriitorii. Elevii de liceu mai citeau și The American Mercury, al lui Mencken. Una dintre cele mai notorii crime de la mijlocul anilor 1920 a fost comisă de Leopold și Loeb, doi studenți de la universitate, ale căror minți fuseseră sucite de niște idei ale lui Nietzsche, interpretate oribil de greșit. Apărarea le-a făcut-o Clarence Darrow⁶⁷⁵, ale cărei pledoarii din sala de judecată figurau în ziare, laolaltă cu omorurile dintre gangsteri și cu schițele din viața urbană ale lui Ben Hecht⁶⁷⁶. În liceu, pe la vârsta de paisprezece ani, studiam Neguțătorul din Veneția și Iuliu Cezar, de Shakespeare, și pe cont propriu citeam, de pildă, Manhattan Transfer, de John Dos Passos, și Crimă și pedeapsă, de Dostoievski. Îi citeam pe „autorii de la Chicago“, bineînțeles, citeam Sora Carrie, de Theodore Dreiser, și, ceva mai târziu, trilogia lui Farrell, Studs Lonigan. Prietenul meu cel mai apropiat, în adolescența timpurie, se numea Syd Harris și locuia pe strada Iowa, puțin mai la est de Robey. Copil singur la părinți, își tiraniza mama născută la Londra și tatăl de origine rusă. Slăbănogul de Sydney, cu purtările lui sălbătice, cu ticurile și furiile lui, era în centrul atenției – el mințea, el amenința, el făcea crize de nervi, el o făcea pe geniul și pe dictatorul. O masă mare de cină ocupa salonașul din casa lor, în care citeam

amândoi cărți ezoterice. Scriam, fiecare la câte un capăt al acelei mese mari, pe hârtie de mâna a doua, gălbuie, luată de la Woolworth, din secțiunea de „totul la prețul de zece cenți“. La masa respectivă, pătrătoasă și butucănoasă, care avea tăblia protejată de o față de masă cu aspect de covor, am scris amândoi povestiri, poeme, eseuri, dialoguri, fantezii politice, studii pe teme din marxism – subiecte despre care nu știam noi, propriu-zis, prea multe.

Când își mai vâra capul doamna Harris, altfel mânată de bune intenții, ca să vadă ce mai făceam și să ne pună vreo întrebare nevinovată și încurajatoare, Sydney zbiera: „Du-te înapoi la bucătăria ta, scârbă cu accent cockney⁶⁷⁷! Cum îndrăznești să ne-nterupi?“ La care, mama lui, căreia îi sărea și ei țandăra, și un ochi îi aluneca într-o parte, când se zbârlea, parcă avea replica pregătită: „Nu poate fi ăsssta copilul meu! Prrecis mi-au dat altul de la spital!“

Totul era teatru, bineînțeles. Doamna Harris mă considera un băiat bine-crescut, de familie bună, de la care fiul ei, Sydney, ar fi putut învăța cum să se comporte civilizată și să-i arate și ei respectul cuvenit. Fusesem crescut în ideea că trebuia să mă supun acelor mai mari decât mine. Milenii întregi de purtare corectă, mă gândeam atunci – iar astăzi mă gândesc: da, și mult bine ne-au mai adus. Dar sunt șocat, chiar și acum, de furiile mimate ale lui Sydney, căruia i se-ntâmpla să-i strige maică-sii: „Ieși afară, boarfă bătrână ce ești!“ Parcă prea departe împingea ultrajul și fudulia boemă. Mie, mă gândeam, nu mi-ar fi îngăduit mama ceva de felul ăsta, iar tata precis m-ar fi plesnit, de nu mă vedeam.

La cincisprezece ani, am scris o carte împreună și, într-o zi de iarnă, pe strada Division, am dat cu banul, ca să vedem care dintre noi se ducea cu manuscrisul tocmai la New York, la publicare. Tragerea la sorți a câștigat-o Sydney, care și-a îndesat imediat paginile sub pulover. Ne-am pus banii la un loc – vreo șaizeci de cenți –, și-ndată el s-a și repezit pe stradă, făcând semn cu degetul mare, să-l ia careva cu mașina. După câteva zile, era la New York. Mi-a scris că stătea pe șoseaua Riverside, la John Dos Passos, care era siderat de cât de dăruit se arăta el, Sydney. Dos Passos cică avea șase câini albi spiț, care erau scoși la plimbare de două ori pe zi, cu lese triple.

Între timp, doamna Harris raportase dispariția unicului ei fiu la Biroul de Persoane Dispărute. A venit la noi acasă și m-a luat la întrebări în camera de suferință a mamei mele. [Mama lui Saul Bellow era pe moarte, din cauza cancerului la sân.] I-am spus că nu știam nimic. Adolescenții de pe-atunci se comportau după aceleași reguli ca bandele de gangsteri. Nu-ți turnai un camarad. Fratele meu cel mai mare a zis c-ar fi trebuit să fiu interogată la secția de poliție. Ne-am dus la intersecția străzilor Unsprezece și State, mama lui Sydney plângând, iar fratele meu, cu aerele lui de șef, hotărât să stea cu ochii pe mine și să-mi aplice o lecție. Mi-am repetat minciunile și la Biroul de Persoane Dispărute și am căpătat impresia că-mi puteam pune mințile cu oricine era mai dur pe-acolo.

Dar fratele meu, când am ajuns acasă, mi-a desfăcut cu forța sertarul încuiat și a găsit scrisorile de la Sydney. După cină, în aceeași seară, le-a citit cu voce tare familiei. În opinia experților newyorkezi, care-și aruncaseră ochii peste manuscrisul nostru, Sydney era un câștigător evident. Editorul Covici [Pascal Covici, care avea să devină, mulți ani mai târziu, editorul cărților lui Bellow la editura Viking] îi comandase o carte acelui tânăr de la Chicago, cu un aer atât de revoluționar, și-i plătise lui Sydney un avans de două sute de dolari. Aceiași iluminați într-ale publicatului de cărți mă judecaseră și pe mine – aș fi făcut bine să mă orientez către afacerea tatălui meu. Singura care a suferit și pentru mine a fost mama. Toți ceilalți au fost încântați și m-au privit cu luare-aminte, în timp ce eu mă mistuiam în flăcările invidiei.

Sydney, de-acum celebru și bogat, s-a întors acasă cu trenul. Era mult prea ocupat ca să mai scrie nu-știu-ce carte pentru Covici. Curând, a devenit băiatul bun-la-toate al lui Milton Mayer, trimisul de la Chicago al ziarului newyorkez PM, fondat și finanțat de Marshall Field. Până la urmă, Sydney a căpătat propria lui rubrică la Chicago Daily News și s-a specializat în educația adolescenților. Exercițiul său de tinerețe în materie de literatură de avangardă s-a dovedit avantajos pentru el cu asupra de măsură. Sub turnul lui de fildeș, se afla o mină de aur.⁶⁷⁸

Trăiește-ți clipa este o carte care nu-mi place deloc. Nu mă gândesc niciodată la ea, n-o deschid, nici măcar nu m-ating de ea. Dar trebuie să recunosc: îmi pui întrebarea întrebărilor, și nu știu cum aș putea să-ți răspund la ea. [Îl întrebasesem dacă știa de ce, când scrisese Trăiește-ți

clipa, trecuse înapoi, de la deschiderea euforică din Augie March, la etosul dur al universului dinainte, cel din Victima și Omul suspendat.] Augie este cel mai liber dintre oamenii liberi, în timp ce Wilhelm este un catalog întreg de lucruri înăbușite și capcane ale civilizației. Îl compătimesc pe Wilhelm, dar nu-l plac. Stă în fața tablei de dame, fără să aibă nici o schemă. Cititorul este atras de el, totuși, datorită „sensibilităților“ lui. Sigur că este un tip oarecare – le cere altora să „dăruiască“ sau să „încurajeze“. Poveste mai comună decât asta chiar că nu există. Dar treaba mea era să-l reprezint, nu să-l recomand. Vedem în el toate nereușitele „sentimentului“ – trândăvia tipic americană a virtuților și stupizenia sfatului cel bun.

Mulți cititori au presupus că eu, ca o persoană luminată ce sunt, mă voi plasa firesc de partea lui Tommy Wilhelm. Dimpotrivă, l-am văzut ca pe un neadaptat care umblă după tatăl său căpos cu platitudini corupte, cum sunt afecțiunea sau corectitudinea psihologică, vândută cu toptanul sau la reducere. Mă gândeam că este genul de om care știe să se facă demn de milă, cu scopul de a-ți smulge sprijinul cu forța. Cheia opiniei mele adevărate în această privință se găsește în conferințele caraghioase pe teme de sănătate mintală ale doctorului Tamkin. Absurdul, prefăcutul doctor Tamkin mi-a fost de mare ajutor – impostorul mereu gata să dea sfaturi, la care apelăm ca să ne îndrume, falsul om de știință, care deține toate răspunsurile.

M-am gândit foarte mult la faptul că Trăiește-ți clipa se petrece la New York, și sunt înclinat să fiu de acord că sentimentul de singurătate, meschinăria și starea generală de deprimare din carte își găsesc niște corespondențe cel puțin singulare în mediul periferic de la capătul îndepărtat al axei care este Broadway. Cred că locuitorii de mai demult ai unui oraș ca Chicago, newyorkezii din Trăiește-ți clipa sunt ori mai palizi din punct de vedere emoțional, ori unidimensionali. Noi, cei din Vestul Mijlociu, aveam emoții mai pline sau, pentru cine dorește, mai bogate. Cred că mă felicitam pentru faptul că fusesem în stare să mă descurc și să scriu despre New York, dar nu mi-am câștigat niciodată vreo bătălie acolo și n-am răspuns niciodată cu o căldură umană deplină la nimic din cele ce se întâmplau în acel oraș.

Am locuit o vreme în cartierul Upper West Side. Mama lui Adam, Sondra, locuia la hotelul Ansonia, până să ne căsătorim, iar eu îmi petreceam nopțile acolo. Asta se întâmpla în primii ani 1950, așa că hotelul acela s-a lăsat descris în Trăiește-ți clipa – îmi plăcea să-i spun hotelul Insomnia.

Am găsit un apartament frumos pe șoseaua Riverside. Numai că, nu știu cum și de ce, dar n-a mers. Niciodată nu m-am simțit realmente la mine acasă, la New York. Mereu aveam impresia că trauma și provocarea mă pândeau de după colț. Și întotdeauna mi se părușe un loc foarte riscant, unde puteai foarte ușor să te pierzi. Cred că vedeam New Yorkul prin ființa lui Isaac Rosenfeld. [Scriitor de proză și eseist, Isaac Rosenfeld era născut la Chicago și prieten cu Saul Bellow încă din copilărie.] A venit să ia în stăpânire orașul și a fost luat el în stăpânire. Din punctul lui de vedere, s-a dovedit a fi un loc foarte periculos. A venit cu drăguța lui de soție, să se înscrie la doctorat. A venit de la Chicago și s-a cufundat în groapă din ce în ce mai adânc.

Isaac ar fi fost de acord, aproape sigur, că la New York putea spera să-și găsească salvarea. Chicago nu mai avea ce să-i ofere, în materie de speranță. Cuplul de proaspăt căsătoriți – Isaac și soția lui greco-americană – și-au găsit un apartament în Greenwich Village. Circul său „fără griji“ de pe strada Barrow atrăgea o mulțime de intelectuali boemi. Isaac a devenit unul dintre spiritele directe ale acelui grup, un tip serios, care-și îngăduia să joace rolul clovnului, urmând exemplul omului din subterană dostoevskian. Pe durata războiului, a fost la comanda unei barje, în portul New York. Tată ingenios și zglobiu, și-a umplut apartamentul cu pisici, câini, porcușori de Guineea și papagali, cu care cei doi copii ai lui se înțelegeau de minune. Fiul, ca și Isaac însuși, a murit de un infarct pe la vârsta de treizeci și cinci de ani. Fiica este acum călugăriță budistă și locuiește într-o mănăstire franceză de maici. Soția lui Isaac s-a recăsătorit, după ce rămăsese văduvă, iar acum, având spre nouăzeci de ani, locuiește bine-merci la Honolulu. E semi-paralizată. Darul considerabil de scriitor al lui Isaac nu s-a maturizat deloc la New York. A devenit adeptul unui fost freudian pe nume Wilhelm Reich. Așa ceva n-ar fi fost cu puțință în nici un alt oraș mare american. I-au trebuit ani buni lui Isaac să se dezbrace de influența lui Reich.

Ba chiar, când eram la New York, m-am supus și eu terapiei reichiene. A fost ceva efectiv de groază. Nu mi-am dat seama de cât de sinistă fusese acea terapie și că se petrecuse sub influența lui Isaac. Pentru că el insistase că trebuia să trec și eu prin asta, de vreme ce el trecea. Timp de vreo trei ani. O dată sau de două ori pe săptămână. Era o cutie în cabinetul doctorului, și trebuia să dai jos de pe tine orice obiect vestimentar și să te întinzi pe canapea. Probabil că făceam asta în perioada cât scriam la Trăiește-ți clipa. Nu era deloc un lucru de care să fiu foarte mândru, dar nu-ți puteai menține respectul față de tine însuși, dacă nu te confruntau cu cele mai dure dintre toate rigorile. Plus că era o legătură între mine și Isaac. Simțeam că nu-l puteam lăsa pe Isaac să treacă singur prin asta, fără să trec și eu, ca să știu la modul nemijlocit ce i se întâmpla.

Presupun că mă simțeam din cale-afară de izolat la New York. Era genul de loc unde sentimentele de acest fel au tendința să te cuprindă – și n-ai la cine să apelezi. Ce vreau să spun este că, dacă ai vrea să apelezi la cineva să te ajute, ai comite cea mai mare greșală a vieții să te orientezi către doctorul Tamkin. L-am cunoscut pe doctorul Tamkin cel original. Era prietenul a doi prieteni. Acei doi prieteni erau un cuplu de europeni, care-mi plăceau mie foarte mult, și copilul lor, unicul copil, murise într-un accident, așa că „doctorul Tamkin“ venise și luase frâiele familiei – frâiele emoționale –, după cum îi stătea în obicei. L-am urât pentru asta. Vedeam ce făcea, fiindcă nu avea nici un fel de sentimente pentru acei oameni. Era doar un farsor, un afectat, auto-proclamat susținătorul omenirii, plin de generozitate față de orișicine. Țsta era, în realitate, fundalul aceluia grotesc pueril.

Ea era o evreică franțuzoică, el un evreu german. Copilul lor, un băiat de cincisprezece ani, fusese trântit la pământ de un camion, pe drumul de la școală spre casă. Mama s-a dus la spital, unde i s-a spus că băiatul era bine. Pe urmă, însă, a suferit o embolie, ca rezultat al accidentului. Și nici n-a ajuns bine acasă de la spital mama lui, că telefonul a sunat, ca să li se comunice că murise. Tocmai își pierduseră unicul fiu, pe care-l iubeau din tot sufletul, iar el s-a pus dinaintea lor, ca să le fie protector și îndrumător, cu toate prostiile alea psihologice ale lui.

Foarte proastă perioadă a fost aceea. Probabil că mă gândeam: uite ce ți se întâmplă, inevitabil, dacă-ți aduci speranțele la New York. Există o

conexiune între Tommy Wilhelm și Isaac. Pentru că el chiar vine iarăși la New York, să refacă legăturile cu tatăl său, cu mama sa, cu mormântul său, și-așa mai departe.

Și totuși, acestea fiind spuse, nu-mi pot conștientiza realmente faptul că sunt în așa măsură dependent de-un loc. Nu m-a preocupat niciodată foarte mult ideea că Londra, Parisul, Sankt-Petersburgul și alte mari capitale ar fi făcut literatura țărilor respective. Orașele sunt minunate, dar e bine să fii prudent, când vine vorba de istoricism. Istoricismul este un produs al mediului academic și pleacă de la premisa că aglomerările urbane generează cultura țărilor cu pricina. Suntem cu toții conștienți de înalta semnificație sau scripire a Parisului și a Londrei. În timpul Marii Crize economice, am cumpărat un set de opere ale lui Balzac și am fost cucerit de scripirea marelui demers comun, în care se conjugau metropola Paris și capitalismul ei triumfător, ciudățeniile și viciile ei erotice, moștenirea comună lăsată de Revoluția ei, de zilele de triumf napoleonian, de tinerii ei ambițioși, criminalii ei inventivi și neobosiți, bancherii ei, amanții ei. Amestecul sau compusul acesta își avea propria scripire. Voiam să știm tot ce era de știut despre el.

Atracțiile îi sunt fără margini, dar este chiar totul ceea ce pretinde a fi? Ne fascinează, dar suntem și precauți, când vine vorba de pretenția pe care o are, de a fi fundalul fundalurilor și puterea formatoare din spatele fenomenelor. Veniserăm de la noi de-acasă, care de la Chicago, care de la New York, învățați că marile comori ale culturii nu sunt indispensabile – că se poate trăi și fără ele.

Se prea poate ca trecerea de la Augie March la Trăiește-ți clipa să fi fost parte a unui tipar de-o viață. Pare-se că începuturile lui au fost chiar în vremea copilăriei mele de la Montréal, când era să mor într-un spital; de îndată ce am fost externat de la Spitalul „Regina Victoria“, ne-am dus cu toții la Chicago. Acolo am crescut, am venerat sănătatea, m-am făcut cu ceva mușchi, m-am antrenat în arta conversației, și așa mai departe. Mă descurcam de minune la Chicago – emoțional vorbind. Pe urmă, când am absolvit colegiul și m-am dus la New York, am continuat în aceleași direcții. Dar aveam un unchi, pe nume Willie Bellow, în Brownsville, un om foarte blând și deprimat. Se ocupa cu făcutul de perii. Își dezamăgise tatăl, pe

bunicul meu. Bunicul fusese cel care-l băgase ucenic la un producător de perii. Ucenicia respectivă era totuna cu o cădere mascată în dizgrație, pentru că, în procesul de facere a periilor, venea în contact cu peri de porc. Asta urmărise, de fapt, bunicul meu. Iată-l, deci, pe bietul Willie, un imigrant ilegal într-o metropolă ca New Yorkul. Nu știu cum ajunsese până acolo, în primul rând – luase trenul, cu toată familia lui, de la Montréal până la New York, numai că nu exista nici o dovadă a intrării lui în țară, așa că nu putea să ceară să i se acorde cetățenia Statelor Unite. Foarte mult îl iubeam. Era un umorist foarte, dar foarte simțitor, vesel, generos, deși nu prea avea forța exprimării de sine. Și a murit în primii ani 1950 la locul de muncă, în fabrica de perii din Brooklyn. Ce-i drept, iată, multe lucruri sumbre s-au ținut lanț, când am ajuns eu să scriu Trăiește-ți clipa.

„Pe cât e de om, pe-atât e-o boală“ – perfectă apreciere a lui Henderson, regele ploii. [Aici, Bellow face aluzie la o descriere a personajului Henderson, pe care am formulat-o eu în ceea ce-l întrebam.] Henderson, sigur că da, este în căutarea unei vindecări. Numai că burghezul se definește prin groaza lui față de iminența morții. Tot ce trebuie să știm despre boală, în relația ei cu amour propre al burghezului și cu moartea, putem învăța din Muntele vrăjit al lui Thomas Mann. Dificultatea în a-l aborda pe Henderson prin intermediul acestei concepții rezidă în aceea că Henderson este atât de puțin precum un burghez. În cazul său, categoriile se estompează.

Mi se pare acum că nu prea știam ce făceam, când am scris Henderson, regele ploii. Așteptam să mi se scoată singură la iveală ideea, pe măsură ce investigam fenomenul – fenomenul primar constituindu-l chiar Henderson –, și mi-a fost clar, dintr-odată, că America nu are habar – nu știe nici pe departe măcar – ce este America. Europeanii s-ar declara de acord – și entuziaști – cu o asemenea descoperire. Ar spune că America este inculte sau nekulturny – fără cultură. Dar unde ajungem cu asta? Ce-i drept, cultura nu este una dintre preocupările directe ale lui Henderson. El nu s-ar putea compara cu generația distinsă a tatălui său – cu predecesorii lui imediați, care-l știau pe Homer și-l citeau pe Dante în italienește. El avea o cu totul altă concepție despre viața din America. Te referi la ea, și bine faci, ca fiind o antropologie sărită de pe fix. Unui tânăr de la Chicago i se părea știința științelor. Am aflat că la eschimoși era considerat rău ceea ce trecea drept

bun la indigenii masai africani. Mai târziu, am văzut că o asemenea doctrină te putea trăda – moralitatea s-ar cuveni să se croiască din lucruri mai trainice. Dar mintea mea, în tinerețe, mi-a fost denaturată de studiul unor cutume excentrice – a se citi: stupide. Când abia trecusem de douăzeci de ani, eram un relativist cultural. Renunțasem la toate astea, înainte să fi început să scriu la Henderson, regele ploii.

Lui Roth îi place Henderson, și-i sunt recunoscător pentru asta. Vede cartea ca pe un tur de forță al unui zăpăcit, dar vede, totodată, și faptul că turul de forță este unul sincer și că posedă o mare autoritate a zăpăcelii. Am fost îndelung criticat de autorii de recenzii, pentru că m-aș fi lăsat mânat de impulsuri anarhice sau nebunești și aș fi abandonat fundalul urban și temele evreiești. Dar eu insist, în continuare, că subiectul meu era, în ultimă instanță, America însăși. Ciudățeniile ei nu erau accidentale, ci substanțiale. O dată în plus, Roth pune mai bine problema, decât aș fi putut eu s-o pun. Henderson, zice el, este acea „forță umană lipsită de direcție, a cărei insistență furioasă reușește, ca prin minune, să răzbată“. Henderson cel zăpăcit m-a ghidat prin ultimul și cel mai zăpăcit curs al meu de antropologie. Diploma mea, presupunând că mi s-ar fi dat vreuna, i-ar fi spus lumii întregi că eram absolvent al colegiului dionisiacilor. Oare știam ce făceam? Nu foarte clar. Obiectivul meu era să „tulbur somnul spiritului“. Cititorii pot să se alăture – sau nu – acestei idei. Alfred Kazin⁶⁷⁹ se întreba ce puteau evreii să știe despre milionarii americani. Pentru ce-mi trebuia mie, aveam senzația că știam suficient. Chanler Chapman, fiul celebrului John Jay Chapman, a fost modelul după care l-am creat pe Henderson – comediantul tragic sau cvasi-tragic, moștenitorul-bufon al unui nume mare. Nu-mi pot imagina ce-am văzut la el sau de ce am fost chiar atât de prostește atras de el. Anii aceia, pentru mine, au fost cei mai negri. Tatăl meu murise, un nepot care-și făcea serviciul militar se sinucisese. Soția mă părăsise și mă lăsase și fără fiul încă bebeluș. Puținul moștenit mi-l băgasem într-un căsoi dărăpănat de pe malul fluviului Hudson. Pentru a zecea oară m-am întors la pagina întâi, apucându-mă de încă o versiune la Henderson, regele ploii.

[1998–2000]

Coda. Și de ce nu?

Vreau să mă refer la câteva dintre dificultățile cu care se confruntă acei tineri americani hotărâți să scrie poezii sau romane, ori să picteze tablouri. Subliniez că e vorba de dificultăți, nu fiindcă începătorii sunt nefericiți – cel puțin o vreme, sunt mai fericiți decât cei mai mulți oameni, și știm din surse sigure că-și fac începuturile cu bucurie –, ci fiindcă problemele care-i așteaptă sunt peste măsură de stânjenitoare.

De ce sunt bucuroși începătorii? Păi, fie au citit capodopere, fie le-au privit, au studiat viețile scriitorilor, ale pictorilor, și și-au spus în sinea lor, tulburați de-a binelea: „Trebuie să fac și eu ceva de felul ăsta. De ce nu?” O declarație de intenții răvășitoare. Și foarte mărinimoasă, pentru că, așa cum scria odată Matthew Arnold, lumea „este împinsă înainte, făcând-o să-și țină atenția fixată asupra lucrurilor cele mai bune”. Mai spunea, despre poezie, că este „nimic altceva, decât cea mai desăvârșită vorbire, cu care omul se apropie cel mai mult de capacitatea rostirii adevărului”. Și-atunci, de ce n-ar fi bucuros un scriitor începător? Intenția lui este să-i țină lumii atenția fixată asupra celor mai bune lucruri, să se apropie de adevăr în maniera lui personală, și are de gând să facă asta prin cuvinte, prin cuvintele accesibile oricui. Pentru așa ceva, nu-i trebuie vreo pregătire de specialitate sofisticată – școlile nu-l pot ajuta prea mult. Ceea ce trebuie să facă este să se formeze de unul singur, să-și învețe meșteșugul, și mai trebuie să adopte o poziție în mijlocul lumii. Dar ce mai lume este și aceea!

Există acum specialiști obligați să dea lumea deoparte, ca fiind străină intereselor profesionale care-i animă. Astrofizicienii sau neurofiziologii, de pildă, trebuie să-și îndrepte atenția în alte părți, decât spre lume. Și, desigur, aceștia sunt oameni superiori la modul excepțional. W.H. Auden scria undeva că un poet, aflat printre fizicieni, se simte ca un preot de țară zdrențaros printre episcopi.

Oamenii „de înaltă știință” cunosc lucruri la care cei mai mulți dintre noi nu avem acces, și mulți dintre ei, de bună seamă, sunt bărbați și femei de geniu. Dar, când iau în discuție chestiuni pe care le mai pricepem și noi ceilalți, cât-de-cât, se dovedesc, uneori, foarte dezamăgitori. Atunci putem

vedea cu ochii noștri efectele unor asemenea îndelungate absențe din lume. Nu mai par niște oameni chiar atât de geniali, când iau în discuție fie China, fie capitala Washington, D.C., fie Orientul Mijlociu. Și par, adeseori, să aibă o viziune patriciană despre ei înșiși. Sunt perfect de acord, când se spune că lucrul acesta e justificat. Dar poate că rațiunea pentru care au anumite opinii politice este că noblesse oblige⁶⁸⁰. La revenirea lor pe pământ, după ce au călătorit intergalactic sau infra-atomic, acești aristocrați ai minții preferă, de-o manieră abstractă, să adopte cele mai bune, cele mai avansate și cele mai benefice poziții. De la ei, prin urmare, auzi rostite cele mai progresiste clișee. Știu bine un singur lucru, dar pe acela-l știu ca nimeni altul. Interesele unui scriitor trebuie să fie mai vaste, eventual imposibil de vaste. El se plasează pe un teritoriu comun și central-uman, accesibil oricui vrea să vină și să cugete, să vadă, s-audă și să simtă.

Revenind acum la începătorul respectiv, la tânărul sau tânăra care mi-a spus: „Păi, de ce nu?“ De început, cum zicea Wordsworth, începe „cu bucurie“; de sfârșit, adeseori sfârșește în deznădejde și nebunie. Și nu se poate spune că n-a primit avertismente de la mulți oameni care au de partea lor inteligența și experiența. Samuel Butler afirma, în Carnetele lui de însemnări⁶⁸¹, că trebuie să ai grijă, în tinerețe, să-ți dorești ceea ce trebuie, pentru că ai toate șansele să capeți exact ce ți-ai dorit. Iei cu asalt un zid, și ești recompensat pentru o faptă de eroism. Abia mai poți să duci greutatea medaliilor, și te scarpini de la cât de aspru simți pe piele brocartul veșmântului de onoare, dar, odată încheiate ceremoniile, afli că n-ai cucerit cine-știe-ce oraș celebru, ci o groapă de gunoi cu probleme insolubile de urbanism.

Și cum anume arăta, în opinia lui Butler, ceea ce trebuia să-ți dorești? Luând-o înaintea vremurilor sale și dovedind o excesivă modernitate, Butler credea în lucruri de genul că părinții făceau mai mult rău și familiile mai mult împiedicau dezvoltarea liberă a copiilor; și că omul realmente norocos venea pe lume singur, printre verze, cu o bancnotă de zece mii de lire sterline prinsă c-o agrafă de scutec. Era genul de om vesel, sadic, parșiv, dintr-o bucată, Samuel Butler, și-un tăun sâcâitor, care avea de pișcat un ditamai calul victorian. Epoca noastră post-industrială, post-creștină, post-orîșice, de flux și de criză continue, nu dă naștere la cai numai buni de pișcat – doar la milioane de tăuni.

Există o mulțime de începători – prea mulți, de fapt. Nu toți sunt înzestrați; unii sunt amăgiți, multora le lipsește puritatea. Există oportuniști, exhibiționiști și viitori escroci printre ei. Presupun că le revine criticilor sarcina de a-i sorta, de a menține standardele, de a proteja, pe cât posibil, artele, de a menține jocul onest. Dar criticii nu cu așa ceva se ocupă. Ah, criticii ăștia!

Citind, acum câteva zile, o culegere de studii ale lui Hilton Kramer, un critic mai mult decât inteligent și conștiincios, unul dintre cei care chiar încearcă să mențină jocul onest, am dat peste următoarele observații. Despre Jackson Pollock, d-l Kramer zice: „Ambiția etalată în arta lui Pollock, tentativa câtuși de puțin mascată a unui artist de a-și investi întreaga ființă într-un stil care ar putea concura cu cele mai desăvârșite realizări europene – făcând acest lucru de-o manieră esențialmente americană – răspunde unei nevoi profunde a comunității intelectuale americane. Am văzut același lucru petrecându-se, de curând, cu Allen Ginsberg, care a devenit o legendă internațională, rămânând, totodată, un poet cu mărunte realizări, și acelea fragmentare. Se poate spune, fără teama de-a greși, că Pollock se situează, față de Picasso, la fel cum se situează Ginsberg față de Whitman și Pound – niște provinciali care aspiră la un statut nejustificat de harurile lor intrinsece. Dar calitatea exactă a respectivelor haruri nu contează: întregul avânt al culturii noastre împărtășește această aspirație nemeritată și-și răsplătește indivizii exemplari cu distincțiile autenticității“.

Mă gândesc, adeseori, la critici, că sunt mai duri cu artiștii, decât sunt economiștii cu oamenii de afaceri și jurnaliștii, cu oamenii politici. De ce mare păcat se făcea vinovat Pollock? Un tânăr provincial – era, de fel, din Cody, statul Wyoming – plin de însuflețire a decis că se născuse pentru a fi pictor. A venit la New York, a studiat cu Thomas Hart Benton la Liga Studenților de la Arte⁶⁸², repede a respins regionalismul și realismul și a îmbrățișat abstracționismul, „acțiunea de a picta“⁶⁸³. Până să-și dea seama de ce făcea sau de consecințele noilor sale idei – una dintre ele părând să fie aceea că stăpânirea tradițională înseamnă moartea pentru artistul contemporan –, rostise deja fatala întrebare „De ce nu?“ Lucra Pollock precum un pictor de meserie sau era, mai degrabă, interesat să se auto-definească? Efortul său principal ținea de dorința definirii? Era el, în primul

rând, un intelectual sau era un jucător? Kramer are dreptate, în parte, când spune că Pollock a încercat, fără echivoc, „să-și investească întreaga ființă într-un stil“, dar eu, unul, nu văd cum s-ar putea baza investirea întregii ființe a unui om pe calculele obișnuite sau pe motivațiile ambiției. Se poate susține că Pollock a încercat să facă după cum spunea Walt Whitman că voia să-i vadă procedând pe artiștii americani. Whitman considera o greșală concurența cu marile realizări europene. Acele magnifice realizări, spunea el în *Perspective democratice*, în 1871, nu ne puteau servi drept modele; în America, ele erau „exilate și exotice“. Americanul trebuia să adune, să trieze, să absoarbă înțelept, dar să nu-și suprapună, peste ce adunase, triase, absorbise, „prețioasa idiosincrazie, și specificul natal aparte, și intențiile“. Dacă proceda în felul acesta, omul în sine, oricâtă cultură ar fi avut, se dovedea un eșec. Whitman ataca „rafinamentul și delicatețea“, care amenințau „să ne consume, ca un cancer. Geniul democratic deja observă, nemulțumit, asemenea tendințe“ – spunea el. „Este necesar să fie asigurată o anumită primitivitate sănătoasă, o virtute sălbatică, o justificare a ceea ce are omul înăuntrul său, indiferent despre ce-ar fi vorba. Calitățile negative, chiar și deficiențele, ar veni ca o ușurare.“

Cu siguranță că nu rafinamentul amenință să ne consume, în prezent. Și cât anume înseamnă „o anumită primitivitate sănătoasă“? Ce-ar fi gândit Whitman despre „virtutea sălbatică“ a lui Allen Ginsberg? D-l Kramer îl ia destul de tare pe Ginsberg, pentru că nu încerca și acesta, oare, să răspundă cerințelor lui Whitman? Sigur că un artist ar trebui să știe când merge prea departe, dar nu e chiar așa de ușor să fii foarte ambițios și foarte obiectiv, în același timp. Și de ce să ocărăști? Să plătești pentru erorile ambiției, când ajungi la vârsta deplinei obiectivități, oricum e destul de dureros. În acest sens atrage atenția Samuel Butler. Și-apoi, de ce vorbește Kramer de provincialii cu aspirații? Ezra Pound, originar din Idaho, T.S. Eliot din Missouri și Walt Whitman din Long Island – cu ce erau aceștia mai puțin provinciali, decât Jackson Pollock din Cody, statul Wyoming? Dar criticilor le face adeseori plăcere să izbească în capetele americanilor cu barosul strălucitor al înaltei culturi europene. E ca-și-cum le-ar spune: „Uitați ce se întâmplă: vă știm, veniți de la Cincinnati, și-ați crescut, la fel ca noi toți, printre centre comerciale, garaje și fabrici. Nu puteți să ne serviți scamatorii de-astea“ – vrând să spună, de fapt: „Dac-ar fi fost așa de simplu, cum faceți voi să pară, am fi făcut și noi la fel de bine ce faceți voi“. Și cine nu

este un „provincial“, în această ordine nouă a lucrurilor, în care lumea se cascadează larg dinaintea ta (eventual, ca să te-nghită)? Cu toții suntem, într-un fel sau altul, de la Cincinnati. Chiar și românii și parizienii, când se confruntă cu lumea post-orișice, sunt niște prunci abia născuți și niște mocofani ignoranți. Picasso cel care a pictat Porumbița păcii⁶⁸⁴ nu era și el un neica-nimeni?

Dar nu am de gând să renunț la întrebarea pe care am formulat-o adineauri: ce sentimente i-ar fi creat lui Walt Whitman „primitivitatea sănătoasă“ și „virtutea sălbatică“ ale lui Allen Ginsberg? Poate că i-ar fi plăcut candoarea lui, naturalețea lui, pasiunea lui; poate că ar fi fost de acord cu felul în care a întors armele filistinismului împotriva filistinilor. Dar ce părere ar fi avut despre droguri, jazz și tot ce ținea de mișcarea beat-nicilor? Prioritățile lui Whitman sunt limpezi ca lumina zilei. Prin „idiosincrazie“, nu înțelegea o auto-exprimare nelimitată și nestăpânită. „Idiosincrazia“, pentru el, își avea rădăcinile în natură – și un sens moral. Whitman credea că, atunci când citim, trebuie mai întâi să fim convinși că poemul, că scrierea dinaintea noastră este realmente opera unui poet și că ni se înfățișează cu calități artistice autentice. Următoarea întrebare, în schimb, e de ordin moral: această operă „a slujit vreunui suflet omenesc“? Este ea de natură „să elibereze, să trezească, să dilate“? – se întreabă Whitman.

Cu toate că-l stimez, voi continua să-l mai sâcâi puțin pe d-l Kramer, pentru că văd ce întrebări de un remarcabil interes a ridicat. Și a încercat, mai mult decât atât, cu prisosință să ne apere de șarlatani și de propria noastră credulitate. Ușor ne lăsăm păcăliți de indivizi prefăcuți, reputațiile sunt și ele prea ușor de construit, și știm prea bine ce vrea să spună Kramer cu „aspirațiile nemeritate“. Americanul este un susținător de predilecție al cailor negri și al visurilor cu venitul tare din urmă și cu depășitul celor care determină trena cursei. Când zice: „De ce nu?“, el se aruncă în cursă ca un favorit neștiut de nimeni, fantoma cea mai sumbră dintre toate, câștigătorul imposibil de prezis. Ambițiile ieșite din comun ale artiștilor americani – sau artiștilor în devenire – sunt direct proporționale cu tendințele nivelatoare din societatea în care ei se manifestă. Nivelarea, în mod inevitabil, dă naștere megalomaniei, dar nu se cuvine ajutată mâna celui care nivelează, pomenind „aspirațiile nemeritate“. Plus că, în general, simpatiile mele se îndreaptă către tânărul din Cody, statul Wyoming, sau către cel din Paducah,

statul Kentucky, și-i apăr dreptul aceluia, oricine ar fi el, să facă o tentativă câtuși de puțin mascată de a-și investi întreaga ființă de artist et cetera. Nu spun că-mi vor plăcea vulgaritatea lui, auto-promovarea lui, insolența lui, dar, dacă voi fi obligat să aleg, îi voi accepta exagerarea, juvenilitatea, vanitatea. Chiar și megalomania e mai bună decât o lobotomie aplicată de chirurgii înaltei culturi. Pentru că întotdeauna există începători care scriu pentru motivele invocate de William Carlos Williams, la un moment dat, într-un interviu. Spunea el acolo, pur și simplu, că încerca să facă rostite lucrurile cele mai importante pentru el: „Precum acele plante din deșert, care sunt închise și maronii, până când torni peste ele apă... devin plante ale renașterii. Se deschid și scot la lumină frunze verzi. Așa suntem și noi, în dorința de a ne dezvolta“. Despre penetrarea experienței prin imaginație vorbea Williams, despre iluminarea lumii înconjurătoare cu ajutorul artei. Nu se cuvine s-o faci pe snobul cu cei care, din aceste motive, rostesc întrebarea: „De ce nu?“

D-l Kramer nu este un critic al simpatiilor înguste – dimpotrivă. L-am prins într-un moment de înțelepciune și în timp ce se deda unei slăbiciuni răspândite printre critici, aceea de a se folosi de artiști, pentru a puncta diferite lucruri în legătură cu societatea și cultura americane. Mulți critici par de departe mai interesați de sociologie, decât de literatură sau de pictură. Dar la fel de adevărat este că artele se bazează pe ajutorul corpului social și că interesele sociologice, până la un punct, sunt legitime. Numai atunci când, în mod evident, criticii preferă sociologia și analiza culturală artelor, eu, unul, mă delimitez de ei. Aș fi nedrept față de Kramer, dacă n-aș menționa că el își exprimă o profundă simpatie față de Pollock. Spune că faptele din viața lui Pollock i-ar fi putut oferi un subiect numai bun unui romancier important, ca John Dos Passos. Pollock-pictorul mai puțin îl interesează; Pollock-fenomenul american, în schimb, îl fascinează. Pentru că, într-adevăr, cum devine un tânăr american artist – sau cum își închipuie c-a devenit? Ce anume îl împinge să rostească întrebarea fatală: „De ce nu?“

Țara este obsedată de „creativitate“. Fă ce-ți vine în mod natural, exprimă-te – s-ar putea dovedi că și tu ești un artist. Oricine are dreptul să țințească un asemenea titlu. Și-apoi, profilul de artist generează un anume nivel de exaltare socială, plăcută și dezirabilă în sine. Acesta vine să se adauge,

poate, sentimentului nostru că resursele Americii sunt inepuizabile. Artistul constituie o parte semnificativă din uriașul spectacol cotidian fără sfârșit, care este viața obișnuită a poporului american. Arta pare, adeseori, să împrumute semnificație de la ceea ce americanii resimt, evident, ca fiind un fenomen infinit superior, și anume viața lor națională, existența lor publică. Artiștii înșiși fac de multe ori această concesie. Un scriitor precum Norman Mailer (conștient sau inconștient, urmând exemplul lordului Byron), își pune la lucru talentele în Urbe. Numai că Urbea s-a făcut enormă, a devenit o entitate națională, chiar una internațională. Nu avem o modalitate convenabilă de a ne referi la ea – realitățile ei sunt de necuprins. Urbea include astăzi New Yorkul, Londra, Parisul, Ierusalimul, Calcutta, Beijingul. Cum am putea vorbi despre amestecul de schimbări tehnologice, de transformări economice, de războaie și de revoluții ale acestui secol cu adevărat extraordinar?

Cum? Spuneam la început că urma să mă opresc la unele probleme deosebit de tulburătoare și derutante, cu care se confruntă americanii tineri, hotărâți să se apuce de scris ori de pictat. Iată una dintre ele, moștenită de la o generație anterioară sau impusă nouă de generația respectivă. A fost o vreme, ne spune Wyndham Lewis în autobiografia sa, intitulată *A bubui și-a bombarda*⁶⁸⁵, când civilizația se mai afla încă în echilibru, când încă mai avea voința de a juca, voința de creație artistică. Dar, zice Lewis, „războiul dus pentru a pune capăt războiului“ nu a pus capăt războiului, ci numai artei. Apoi, adaugă: „Marile prefaceri sociale, care, cu o asemenea barbară și risipitoare violență, au început să ia naștere în acea tragică atmosferă, au sugrumat artele, care ar fi trebuit să fie tocmai expresia lor și care le fuseseră prevestitoare“. Nimeni, susține el, „nu și-a imaginat că vreun teoretician bigot al vieții de mase, nici vreun grad înalt cu vipușcă – și cu atât mai puțin «Vrăjitorul Finanțist», care controla gradul înalt cu vipușcă și-l subvenționa pe bigot – s-ar fi putut simți vreodată atrași de vreo artă“. Dar lumea, fără artist, „încetează de-a se mai vedea pe sine și de-a se reflecta. Uită de toate manierele ei rafinate. Pentru că arta e doar manieră, e doar stil“, zice Lewis. Fără artă, „viața devine, pe loc, în așa hal de brutalizată, încât ajunge să fie mecanică și lipsită de interes“.

Iată ce auzea generația mea de la cei mai bătrâni decât ea. Sau de la cei care se prezentau ca fiind ei înșiși mai-bătrâni – de fapt, epigonii. Unii dintre

aceștia, dincoace de Atlantic, asociau calmul splendid care a precedat Războiul cel Mare cu epoca de aur a majorității protestante americane. Dar apoi s-au făcut simțite efectele capitalismului, ale tehnologiei, ale imigrației, hibridizării, degradării. Anii 1920 – susțin ei, în felul cum relatează istoria literaturii – au produs câteva capodopere ale amurgului. Epoca Jazz-ului a fost plăcută, dar, până în anii 1930, se instalase deja Era Glaciară. Lewis concede, în autobiografia sa, că se mai poate, încă, scrie o carte bună sau picta un tablou bun; dar, zice el, „stupizenia maselor și neajutorarea oamenilor, susținute din plin de forța mașinilor“, ne combat. „Un artist care-și începe astăzi cariera pornește la drum cu cel mai de netrecut handicap. Iar astăzi, ne aflăm doar la jumătatea drumului spre colectivismul deplin, spre desăvârșirea materialismului capitalist.“

Bine am face să nu evităm asemenea realități. Bine am face să nu avem nimic în comun cu strategiile nesincerității sau falsului optimism. Avem, totuși, dreptul să întrebăm cât de adevărate sunt aceste „adevăruri istorice“. Începătorul care a formulat întrebarea: „De ce nu?“, ca să primească replica imediată că este absurd de perimată dorința lui de a ilumina lumea înconjurătoare prin artă și de a penetra experiența prin imaginație, va dori să știe ce-i cu aceste calificări sau acuzații devastatoare – dacă el, adică, începătorul, este condangat să ducă o viață iremediabil brutalizată, mecanică și lipsită de interes. Așa i-au spus unii dintre cei mai respectați predecesori ai săi. Lewis, cel puțin, a fost suficient de generos, încât să țină un ochi deschis, în așteptarea vreunei cărți bune, care s-ar fi putut ivi ocazional. Alții, însă, din generația sau de concepția lui, nu se oboseau – printre ei, și câțiva dintre criticii noștri cei mai celebri.

Dar începătorul nu se lasă, insistă, fiindcă vrea să știe ce are de făcut cu intuițiile lui, cu imboldurile lui, cu stările de exaltare, prin care trece din când în când. Ce sunt ele, în condițiile date, niște simple tulburări? Ar face mai bine, oare, să încerce să se vindece, să se dezbrace de arta-ca-instinct, care, cu nimic mai prejos decât instinctul sexual, refuză întruna să-i dea pace? Altfel spus, ce are de făcut într-o situație culturală, despre care atât de mulți și de respectați oameni i-au spus că este iremediabil sortită pieirii?

„Desăvârșirea materialismului capitalist“, a numit-o Wyndham Lewis. După ce am citit un interviu cu d-l W. Michael Blumenthal în The New York

Times, cu ocazia numirii sale în funcția de Secretar al Trezoreriei de către președintele Carter, am reluat autobiografia lui, A bubui și-a bombarda, în căutarea pasajului din care tocmai am citat. D-l Blumenthal, un autentic Vrăjitor Finantist, nu subvenționează bigoți, nici nu controlează grade cu vipuști. Om altminteri educat, i-a spus celui care-l intervievea că el nu e genul de intelectual, care să fie preocupat de diferențele dintre Hoffmanstahl și Rilke. Dacă interpretez eu corect, este prea ocupat cu creșterea dobânzilor și cu echilibrarea balanței de plăți, cu piața de capital, cu FED⁶⁸⁶, ca să se mai „simtă atras de vreo artă“. Trebuie să-i ofere o substanțială satisfacție faptul că se află în miezul acțiunii, și nu pe cine-știe-ce lună lipsită de apă, unde unii de teapa lui Rilke se gândesc la Orfeu⁶⁸⁷ sau, dacă nu asta, încearcă să le vorbească îngerilor. Sigur că e mai bine să fii mare și tare la Washington, D.C., decât să fii un poetaș tulburat sau, încă și mai profund tulburat, un pedant care scormonește în grămadă ca orbetele sau cârțița, croindu-și drum pe sub rădăcinile capodoperelor. Administratorul puternic și ocupat, prin comparație cu poetul sau cu pedantul, este ca un fel de aristocrat, asemănător cu tipul de om la care se referea Matthew Arnold, numindu-l „barbar“⁶⁸⁸ Criticul făcea deosebire între barbar și filistinul jalnic, arogant, iliberal din clasa de mijloc, lipsit de gingășie și seninătate. Arnold susținea că aristocrații aveau, într-adevăr, o anumită gingășie exterioară și-o seninătate care-i însoțeau, dar erau deturnați de la căutarea seninătății cu pricina de către „puternicii veșnic seducători ai neamului omenesc... prin splendoarea, siguranța, puterea și plăcerile lumești. Seducătorii aceștia sunt bunuri exterioare, dar sunt, chiar și așa, bunuri; iar cel care este împiedicat de ele să se îngrijească de seninătate și de concepții nu face, propriu-zis, ceva pervers, ci un lucru foarte natural“.

Așa încât, facem ce este natural. Iar mai-marii democrațiilor moderne, sau ai republicilor socialiste „revoluționare“, sau ai statelor polițienești, înveșniciți la putere și înconjurați de splendoare, adoptă o atitudine de aristocrați. Și bolșevicii, susține Andrei Siniavski⁶⁸⁹, în studiul său din 1959, Despre realismul socialist, și-au însușit cele mai severe tradiții clasice și aristocratice ale literaturii de secol XVIII. Pentru masele revoluționare, nimic nu era suficient de bun, în afară de ce era cel mai bun, și tot ce știau mai-marii bolșevici ca fiind cel mai bun era cel-mai-bunul precedent – cel aristocratic.

Ar fi bine ca realitățile acestea să fie supuse atenției celor care sunt sortiți să rostească inevitabila întrebare: „De ce nu?” Eu m-am angajat să discut despre dificultățile care le stau în față. N-am făcut acest lucru – și mai sunt încă multe.

„Este ca-și-cum – scria Whitman – Atotputernicul ar fi etalat în fața națiunii noastre hărți ale destinelor imperiale, orbitoare precum soarele... făcând istoria să pară pigmee.” Noua istorie, a prezis el, urma să se umfle atât de mult, încât să se transforme într-un leviatan⁶⁹⁰. Dar aceste hărți ale destinelor imperiale, pe care le profetea Whitman, pe noi, cei de azi, mai degrabă ne obsedează, decât să ne orbească. Noi, americanii, suntem încântați de fenomenul american în sine. Iar acest fenomen se cere nu doar contemplat, ci experimentat, și-l experimentăm îndeaproape și atotcuprinzător, cu o intensitate care lasă prea puțin loc pentru altceva. Suntem nevoiți să ne gândim la petrol, și la Orientul Mijlociu, și la chinezi, și la tratativele SALT. În viziunea d-lui Blumenthal, nu este o vreme în care oamenii de spirit, inteligenți, să-și piardă timpul cu alde Rilke sau Proust. Lecțiile Corporației Bendix⁶⁹¹, și nu cele din Carnetele lui Malte Laurids Brigge sau din Acasă la Swann⁶⁹² contează în prezent. Să ne gândim numai la ce-a făcut OPEC⁶⁹³ în materie de prețuri și locuri de muncă, la instabilitatea pe care a produs-o în economia noastră și în economiile mai slabe ale Europei, la responsabilitățile pe care i le-a creat guvernului nostru, la poverile pe care ni le pregătește. Omul de stat este un tehnocrat și e gardianul nostru al tuturor, profund conștient de fragilitatea, enormitatea și complexitatea structurii aflate în grija lui, de aceea se menține ușor și mobil, gata oricând să dea fuga dintr-un punct de criză în următorul. El face față unor condiții pe care cea mai mare parte a omenirii le înțelege imediat. Se situează în centrul vieții politice, care este, în multe privințe, identică vieții mentale în integralitatea ei.

Lumea noastră a fost făcută – sau distrusă – de politică. „Negați existența și puterea științelor politice?”, întreba, în 1852, Alexis de Tocqueville. „Priviți în jurul vostru și vedeți aceste monumente și aceste ruine. Ce anume le-a ridicat pe cele dintâi și ce le-a doborât pe celelalte?... Știința politicii a făcut și una, și alta, iar adeseori, știința cu pricina în ipostaza ei cea mai abstractă, care le-a băgat în cap germenii acestor idei noi Părinților noștri Fondatori, gemeni din care brusc au răsărit instituțiile politice. La toate

popoarele civilizate, științele politice creează sau, cel puțin, creionează niște idei generale, iar din aceste idei generale, iau naștere problemele cu care trebuie să se lupte politicienii și legile pe care-și închipuie aceștia că le creează. Științele politice formează un soi de atmosferă intelectuală, pe care o respiră, în societate, atât guvernării, cât și cei guvernați, și unii, și ceilalți extrăgându-și din ea, fără să-și dea seama, principiile după care acționează.“

Revenind acum de la de Tocqueville la d-l Blumenthal, cel din urmă nu are în vedere știința politicii la modul abstract. Sentimentul său este că omenirea trebuie să adopte decizii mentale (numai mentale?) despre continuitatea propriei existențe. Iar eu înțeleg de la el că vrea să spună că talentele noastre intelectuale trebuie să se concentreze pe supraviețuirea civilizației noastre atât de sofisticate. Din acest motiv, poate că nu cele mai admirabile minți vor fi atrase către literatură și pictură.

Să-mi fie îngăduit acum să pun în contrast aceste lucruri cu poziția pe care se situează Proust în Timpul regăsit⁶⁹⁴. El își ia în discuție vocația și menționează actul de creație, la care nu-l poate ajuta nimeni. Zice: „Nu poate nimeni să ne facă munca, nici măcar să colaboreze cu noi“. În asta și constă esența unei activități nepolitice – un om face un lucru pe care numai el poate să-l facă. Mai departe, zice Proust: „Câți nu sunt, care din acest motiv se fereșc de scris! Câte însărcinări nu-și asumă oamenii, ca să scape de această unică sarcină! Orice nou eveniment, ori că e vorba de afacerea Dreyfus, ori că e vorba de război, nu face decât să-i furnizeze scriitorului o nouă scuză“. Scriitorul, zice Proust, „vrea să fie sigur de triumful dreptății, vrea să reinstituie unitatea morală a națiunii, el nu are timp să se gândească la literatură. Dar acestea nu sunt altceva decât scuze, adevărul fiind că el nu are sau nu mai are geniu sau, altfel spus, instinct. Pentru că instinctul ne dictează îndatorirea, iar intelectul ne furnizează pretexte de a ne feri de ea. Dar scuzele nu au ce căuta în artă, iar intențiile n-au nici o valoare: în orice moment, artistul trebuie să-și asculte instinctul, ceea ce face din artă cel mai real dintre toate lucrurile, cea mai austeră școală a vieții, adevărata Judecată de Apoi“.

Așadar, începătorilor: avem, la Matthew Arnold, seducția bunurilor exterioare, care sunt și absolut firești; avem, la de Tocqueville, puterea și prevalența ideilor politice; și avem, la Proust, obligația resimțită de artist,

de a-și urma instinctele. Proust scria în timpul Războiului cel Mare, când atât de mulți artiști și, în general, intelectuali se simțeau atrași irezistibil în lume, în arena publică. Și, desigur, într-un asemenea moment, adevăratele interese ale celor mai mulți oameni se situau în zona marilor evenimente. Gândurile lor se încadrau, iar vocabularele lor se formau în discuția publică despre acest fenomen uluitor, despre societatea industrială avansată, cu idolii ei care țineau de producție și de consum și cu necesitățile ei politice. Și cum afectează aceste gânduri, aceste vocabulare, aceste necesități manierele rafinate, stilul pe care Wyndham Lewis le găsea ca fiind totuna cu arta? Pentru că arta, spunea el, „e doar manieră, e doar stil“. Poate că ne va fi util să ascultăm și mărturia unui scriitor contemporan rus. La urma urmei, rușii se află de cealaltă parte, cea colectivistă, a ecuației lui Wyndham Lewis. Cel mai bine ar fi să nu comparăm cele două superputeri la scara definită de d-l Lewis. Andrei Siniavski, de care am pomenit mai sus, relativ recent eliberat dintr-un lagăr de muncă forțată, făcea remarcile care urmează într-un interviu acordat revistei The Times Literary Supplement. Acum, locuiește la Paris, în exil după o îndelungată sentință, pe care a primit-o, pentru că și-a vehiculat scrierile în străinătate. Iată ce spune el: „Vedeți dumneavoastră, tot sensul vieții mele stă în artă. Nu-mi stabilesc deziderate majore, care să fie de o natură didactică sau moralizatoare. Nu sunt nicidecum vreun predicator sau moralist – nu am în mine aceste dimensiuni. Diferite persoane se specializează în diferite lucruri; unul poate că are un dar în a predica, în a profeti, în a-i conduce pe oameni într-o direcție anume. Eu nu am acest dar. Specialitatea mea este să creez imagini, printr-un proces transformator – atât, și nimic altceva. Toată viața, m-am întrebat ce este arta și de ce există ea. Cu toții ne putem descurca de minune și fără artă. Regimul sovietic, de pildă, există, aproape în întregime, fără artă. Nu putem exista fără hrană, fără apă, fără alte lucruri esențiale – dar putem supraviețui și fără artă. Arta vine ca un soi de supliment, ca un lux. Și totuși, nici nu apucăm bine să eliminăm arta în mod conștient din viețile noastre, că viața și încetează. Grație acestui lucru care nu e necesar, acestui lucru care nu este esențial vieții, grație lui există viață... lumea întreagă este arta lui Dumnezeu. La nivelul simplei existențe, putem supraviețui fără artă, dar, dacă îndepărtăm arta în mod conștient, atunci ființa – în sensul universului plin de lucruri misterioase, de miracole, de individualitate, de personalitate, de pisici, de ierburi, de flori – dispare. Tot ce rămâne în urmă este o mare platitudine. De aceea, pentru mine, arta e

ca sarea: în principiu, poți să mănânci nesărat, și nu mori, dar sarea este cea care dă viață“.

Acest lucru, vedeți, vine în susținerea faptului că marile schimbări dure, brutale, despre care vorbea d-l Lewis, oricât de negative ar fi efectele lor asupra întregului artelor, nu sunt capabile să desființeze imboldul artistic. Putem fi de acord că procesul de dezumanizare s-a intensificat în secolul XX. (Mai putem fi de acord și în legătură cu altceva?) Dar este, oare, nevoie să spunem că orice rezistență a imaginației (și a intelectului – acestea două nu trebuie despărțite) este acum inutilă? Nu le putem îngădui criticilor sau istoricilor să dea paginile albumului în locul nostru și să ne spună: „Acelea erau vremurile înfloritoare. Erau zilele stilului. Acum, suntem în Era Glaciară“. Albume? Ghiduri Baedeker⁶⁹⁵? La ce ne-am angajat, la vreo excursie organizată?

Am subliniat doar ceea ce consider a fi întrebarea esențială cu care se confruntă artistul contemporan. Mai corect spus, am aranjat lucrurile în așa fel, încât ea să fie subliniată, în locul meu, de Alexis de Tocqueville, de Proust, de Blumenthal, de Siniavski. Aș vrea să spun acum câteva cuvinte în legătură cu mai multe pericole potențiale, care-i pândesc pe scriitorii americani. Unii dintre noi am văzut soldați înaintând cu precauție prin câte un câmp minat, marcând cărarea sigură cu o sârmă de care legau fâșii de cârpă. Voi încerca să adaug și eu câteva cârpe la sârma care traversează câmpul minat al literaturii.

Un tânăr scriitor american, mai mult ca sigur, nu va fi conștient de felul în care conaționalii lui – cei care-i citesc, de fapt, cărțile – așteaptă de la el să le furnizeze atitudini ori să le confirme opiniile preferate, să le ofere idei practice, modele comportamentale. S-ar părea, de multe ori, că lucrul pe care-l doresc americanii este „un fel de-a fi“ – dacă e posibil –, „un minunat fel de-a fi“, o manieră de a se auto-defini, de a căpăta puterea experienței. Celebra Generație Pierdută⁶⁹⁶ a venit cu gesturi și atitudini originale, pe care sute de mii de americani le-au găsit minunate și valoroase. Ceea ce caracteriza Lionel Trilling drept „cultură potrivnică“ are de-a face cu anumite aspecte ale acestei căutări după forme accesibile. Trilling vorbea despre „intenția subversivă, în realitate, care e trăsătura scrierii moderne“. Unul dintre obiectivele acestei subversivități potrivnice era „să elibereze

individul de tirania propriei culturi în sens de anturaj, luându-i acesteia partea într-o autonomie de percepție și judecată“. Nu acesta era efectul ei general. În schimb, cultura modernă potrivnică „a dezvoltat reacții obișnuite, caracteristice, la stimulii mediului ei înconjurător“. Unele dintre aceste reacții obișnuite, de exemplu, cele politice, sunt vizibile și clar identificabile, în timp ce altele sunt mai ambigue, spiritualizate, și necesită metode mai subtile, pentru a putea fi detectate.

„Un minunat fel de-a fi“, ziceam. Acest lucru implică, în privința condiției clasei de mijloc americane, că e deplorabil de vulgară, lipsită de grație, josnică, fără stil și fără maniere. Hemingway le oferea soluții alternative atrăgătoare copiilor acestei clase de mijloc. Hemingway, al cărui geniu narativ devine din ce în ce mai evident cu fiecare deceniu al operei sale, părea conștient de faptul că respectivii copii aveau nevoie de un tată mai autentic, în tot cazul diferit, care să le dezvolte virtuțile și să-i conducă spre vârsta maturității. Ce le-a oferit el a fost „un minunat fel de-a fi“ – demnitatea în dificultate, o independență plină de culoare, izgonirea iluziilor mângâietoare, stoicismul în suferință, grația sub apăsare. O parte dintre aceste lucruri trimit în urmă, presupun, la perioada cavalerismului, la curteanul lui Castiglione⁶⁹⁷, la ideile de secol XIX despre onoare, la codul școlarului și-al soldatului din scrierile lui Rudyard Kipling. Americanilor nu le va lua mult să recunoască fenomenul, de îndată ce voi menționa câteva dintre formele sub care acesta s-a manifestat de partea noastră a Oceanului Atlantic – omul aspru și liber din sălbăticie, prototipul Huck Finn, care fuge în pas alert, să descopere teritoriul dinaintea lui, iar, mai târziu, frumoșii dangați din Epoca Jazz-ului, Singuraticul, Hipiotul, Copilul, reprezentantul contra-culturii⁶⁹⁸, plus o multitudine de cazuri speciale, cu nevrozele și dependențele lor, care necesită o înțelegere specială. Răbdarea e tributul oferit de clasa mijlocie de vârstă adultă, atunci când capitulează, și devine o distincție din plin susținută și profund apreciată de cei învinși. Aceștia par să se mândrească, nu altceva, cu capacitatea lor de-a îndura toate abuzurile revărsate asupra lor fie pe străzile propriilor metropole, fie în relațiile internaționale. Săptămână după săptămână, cotidianul The New York Times îi înalță monumente răbdării, în articolele sale de fond. Reprezentanții de vârstă adultă ai clasei mijlocii sunt mulțumiți, când aceia care au ajuns la „un minunat fel de-a fi“ îi acceptă, îi recunosc drept unii dintre ai lor – aproape. Există aici un element ciudat de turistic – localnicii te preferă

celorlalți. La începutul anilor 1950, am întâlnit la Florența un tânăr soldat, pe care-l cunoscusem în Minnesota. Imediat după ce părăsise armata, își deschisese un magazin de floricele caramelizate lângă Uffizi. Prin acele floricele caramelizate, pe care florentinii le adorau, fostul soldat avea legături cu toată lumea bună. Era cel mai bun prieten american al lor, singurul pe care-l acceptau pe deplin, în care aveau încredere și cu care discutau sincer. Omul mi-a arătat agenda lui cu adrese – avea trecute acolo numele întregii protipendade a Florenței. Văzând asta, mi-am adus aminte că, în Fiesta⁶⁹⁹ lui Hemingway, Jake este întrebat de hangiu cu ce prieteni americani venise la întrecerile cu tauri de la Pamplona⁷⁰⁰. Discuția se desfășoară cam așa – citez din memorie, dar nu cred că mă îndepărtiez prea tare – : „Vizitatorii ăștia sunt aficionados⁷⁰¹, ca tine?“ – „Da, sunt la fel de aficionados ca mine.“ – „Ba nu, la fel de aficionados ca tine, sigur nu sunt.“ În aceeași carte, Lady Brett își prezintă prietenul, negustor grec, la o primă vedere mult prea frust, pentru a fi acceptat, spunând că bărbatul fusese rănit în Etiopia de niște săgeți din Epoca Pietrei și că avea cicatrice care puteau depune mărturie. O dată în plus, „minunatul fel de-a fi“.

Un caz contemporan interesant este cel al unui profesor în vârstă, pe care-l cunosc de aproape patruzeci de ani și care m-a introdus, cu mult timp în urmă, în lumea romanelor lui Fitzgerald. Recent divorțat, mi-a scris, într-o lungă scrisoare, că mai are prea puțin de-a face cu oricine din generația lui. Preferă compania unor persoane mult mai tinere. Aproape toate prietenele lui sunt acum tinere lesbiene. Are și o legătură amoroasă cu una dintre ele. Femeia îi spune să el e singurul bărbat cu care se poate împreuna. Iar ea, pentru amicul meu, este dans le vrai⁷⁰². E liberă, e haioasă. E cu inima pură, e dincolo de succes ori eșec, e străină de filistinism și de toate prejudecățile lui agasante, e de-o minunată sinceritate față de sine. Iar el, bărbatul mai bătrân, care nu s-a descurcat prea bine în viață, este îndreptățit, prin chiar necazurile și prin sensibilitatea lui, să se bucure de o relație privilegiată cu ea. De un minunat fel de-a fi. El, unul, crede că verdictul în privința unei civilizații ajunse la ruină, pe care-l pronunță un asemenea cuplu – doi dezmoșteniți ai sortii, care au descoperit unicul centru autentic pe care-l poate găsi oricine –, este și unicul verdict just.

Există, pe scurt, o cultură mai cuprinzătoare decât cultura potrivnică, și mai general-valabilă; clișeele ei sunt mai sofisticate, mai tolerante și, cred eu,

mai periculoase pentru începătorul care a învățat să identifice cultura potrivnică, modernistă și subversivă, în formele ei cele mai vaste.

Nu știu de ce anume e mai dificil să te rupi, de propria stupizenie sau de acele stupizenii colective, care ne sunt inoculate subtil, pentru că se bucură de prestigiul tradiției literare din spatele lor. Formulând lucrurile cât mai simplu cu putință, „un minunat fel de-a fi“ este, pur și simplu, o elegantă strategie prin care ignoranța poate fi ea însăși ignorată și disperarea – depășită.

Nu e necesar să li se spună începătorilor că trebuie să depună eforturi speciale de a fi corecți. Ei își doresc să înceapă, fiindcă simt deja că orice ființă umană are nevoie de adevăr, la fel cum are nevoie de aer, să respire, și de apă, să bea. Cum nu mă ocup cu metafizica, nu voi încerca să fiu exact în legătură cu adevărul. Când un scriitor deține adevărul, cu siguranță că-l vor afla și cititorii lui. Iar el nu trebuie neapărat să privească spre intelectualii prestigioși, care să-l conducă spre adevăr. Atitudinile nu-i vor fi de ajutor, nici „pozițiile“ în legătură cu ce e modern, ce e nou, ce e revoluționar. Pe la finele secolului XIX, scriitorii au devenit parte a lumii intelectuale, au fost ei înșiși, în multe cazuri, intelectuali și au scris, din ce în ce mai mult, pentru un public intelectual. Era inevitabil să fie așa, pentru că artiștii nu se puteau ține la distanță de cultura înaltă a vremii lor. A survenit, însă, o pierdere a încrederii, o absorbție a ideilor, cu care intuițiile lor nu puteau conviețui. Așa cum spune John Lukacs în Trecerea epocii moderne⁷⁰³, „Lumea artiștilor și lumea intelighenției s-au suprapus din ce în ce mai mult. Au ajuns chiar să depindă una de alta, mai ales în țări precum Statele Unite, în care ambele categorii se simțeau într-o minoritate neînsemnată, ba chiar neînțeleasă, în marea masă a conaționalilor. N-a trecut mult, și această reciprocă dependență a devenit din ce în ce mai dezechilibrată, pe măsură ce artiștii au depins tot mai mult de intelectuali, care să-i susțină. În cele din urmă, intelighenția nu avea cum să nu-i devoreze și să-i absoarbă, de vreme ce lumea artei devenise o simplă porțiune a lumii de largă reputație intelectuală“.

Nu poate fi pusă în discuție acuratețea unei asemenea prezentări. Vedem acum de ce interesele criticilor de artă nu rezidă în artele propriu-zise, ci în activitățile intelectuale pe care le presupun artele. Următoarea întrebare,

oricât de retorică, nu poate fi neglijată: Intelectualii reprezintă, oare, intelectul? Singurul răspuns posibil este un oftat profund. Intelectul nu trebuie predat inteligenței. Începătorul trebuie să ajungă la o gândire independentă. Nu trebuie – precum „cei buni“ din afirmația lui William Blake: „Cei buni sunt atrași de percepțiile oamenilor, și nu gândesc ei înșiși“ – să-și lase mintea în mâinile celor care „știu mai bine“. În „slăbiciunea“ diferenței și a izolării sale, nu trebuie să-și conceedă întreaga tărie și toată cunoașterea comunităților victorioase de înși cu specializări științifice sau erudite. Culturii victorioase – cu care începătorul vine în contact, dacă are o educație superioară de orice fel – îi revine rolul de a se confrunta cu fenomenul. De ce-ar alergera fenomenul după ea, cerând să fie interpretat și forțându-și propria imaginație, sau intelectul, să se dea la o parte și să facă loc? Scriitorul tânăr este împresurat de formulările și atitudinile ei, de autoritatea ei, de prejudecățile ei. În cele mai multe cazuri, el a început prin a-i accepta concepțiile, teoria despre cunoaștere, descrierea pe care ea o face lumii exterioare și care-l pune pe el, ca obiect, într-un univers de obiecte; a început prin a-i accepta evaluarea legată de evoluția și natura lui, de structura societății lui, de istoria civilizației în general. Aceia din generațiile recente, care au scăldat civilizația în aprecieri negative, „potrivnicii“, au devenit cei mai influenți modelatori ai acesteia, radicalismul lor fiind și prejudecata noastră dominantă.

Nu, fără independență și individualitate, fenomenul nu are nici un motiv să existe. Cultura victorioasă (care include cea mai mare parte din ce gândesc în prezent oamenii „luminați“) nu va face decât să absoarbă fenomenul sucombat înaintea ei și să treacă mai departe – către o mai rapidă prăbușire și disoluție. Ceea ce nu înseamnă, apropo de asta, că recomand vreo întoarcere la cultura „vremurilor bune de odinioară“, pe care adversarii ei moderniști au respins-o. Pentru noi, nu există „vremuri bune de odinioară“.

Există o concepție tot mai solidă la ființele umane, care nu poate fi încorsetată de formele rigide pe care le construim.

Am citat din mulți autori. Să-mi fie îngăduită o ultimă citare, extraordinar de nimerită. Provine de la Ignazio Silone, un autor pe care-l admir cu prisosință. În ultima sa carte, *Aventura unui biet creștin*⁷⁰⁴, povestește că, într-o bibliotecă italiană de provincie, s-a întâlnit cu un prieten din

domeniul literelor, care a vrut să știe de la el de ce aduna informații despre Celestin V, un papă din Evul Mediu.

Prietenul a întrebat: „În aceste vizite pe care le faci la bibliotecile mănăstirești, presupun că ești nevoit să te întâlnești cu câțiva dintre călugări. Asta nu-ți provoacă silă?”

Silone i-a răspuns: „Nu-i consideri asemănători altor ființe umane?”

Prietenul a insistat: „Nu te cuprinde un sentiment instinctiv de repulsie, când te afli în prezența lor?”

Silone a vrut să știe și el: „Ți s-a întâmplat duminică ceva de felul ăsta?”

„Ca să fiu sincer, da“, i-a răspuns celălalt scriitor. „Și nu cred că era o reacție pe de-a întregul personală. După mine, fiecare scriitor cu o pregătire liberală sau radicală...”

În momentul acela, Silone a înțeles ce voia să-i spună celălalt și l-a întrerupt: „Cu toate că dumneata și eu suntem aproximativ de aceeași vârstă... eu mă consider post-Risorgimento⁷⁰⁵ și chiar post-marxist. Și ca ideologie, și ca sensibilitate”.

De notat ce a spus mai întâi colegul de breaslă al lui Silone, că resimțea o repulsie instinctivă, atunci când se afla în prezența unor călugări. Pe urmă, a subliniat că nu era vorba, întru totul, de o reacție personală. Silone i-a răspuns că, pentru el, călugării erau totuna cu niște ființe umane și că se considera post-Risorgimento, post-marxist – și post- alte lucruri, evident –, iar în acest răspuns al său, putem observa concepția din ce în ce mai solidă a spiritului care se dezbară de prostiile „liberale” sau „radicale”. Ca să trăim, să respirăm, să fim, trebuie să ne dezbărăm întâi de prostii, de clișee.

Norocul nostru, că lucrurile de pe urma cărora trăim nu sunt cele de pe urma cărora spunem că trăim. Avem o inteligență secretă, care ne ajută. Avem o anumită capacitate, prin care detectăm falsitatea postulatelor cel mai larg răspândite și acceptate. Există intuiții metafizice și morale, care ne îndepărtează de ceea ce am fost învățați, de „cunoașterea” pe care am acumulat-o. Indiferent de ce spunem, ca s-o facem pe bufonii – sau din

obediență, pentru că, de multe ori, cei mai nestăpâniți dintre noi se dovedesc a fi extraordinar de obediți –, în viețile noastre interioare, lucrăm la reunificarea imaginativă a ceea ce istoria ne-a fragmentat. Avem în instinct pornirea de-a ne elibera din sticlele în care am fost introduși pentru păstrare și de-a reveni la afinitățile noastre universale. Pentru c-am fost îndesați bine în propriile noastre capete izolate, închiși acolo și ferecați înăuntru cu dopuri etanșe. Există breșe de înțelegere și breșe în sentimente, peste care în mod public ne declarăm de acord că, date fiind convențiile dominante, nu putem nici măcar spera să aruncăm vreo punte. Dar, în sufletele noastre, nu încetăm nici o clipă să încercăm acest lucru. Convențiile dominante au fost create de unii dintre cei mai prestigioși gânditori din perioada modernă. Iar eu sugerez că nu-i nevoie să ne simțim constrânși de ele, că n-ar trebui ca fenomenele să-și ocupe locurile în categoriile respective, disciplinate, fără să întâmpine vreo rezistență. Mă situez pe aceeași poziție adoptată de un savant german, care, atunci când studenții i-au atras atenția că teoriile lui nu se pliau pe fapte, le-a răspuns: „Cu-atât mai rău pentru fapte”⁷⁰⁶.

Scriitorii începători îmi pun adesea întrebări de ordin practic despre agenții literare, edituri și cursuri speciale și dacă ar face mai bine să-și caute sanctuar la universități (printre clișee?) ori să încerce să se descurce singuri în lumea mediatică. Toate acestea sunt întrebări serioase, dar nu sunt cele importante, și, cum întrebările importante sunt rareori puse, mi s-a părut că este o bună ocazie să le ridic eu aici. Dar nu voi merge mai departe acum, pentru că treaba mea, de fapt, așa cum zice undeva Defoe, „nu e să predic, e să relatez”.

[1978]

Mulțumiri și nota editorului

Prologul, intitulat „Primii pași de la Chicago“, a apărut mai întâi în The American Scholar. „Universitatea bandită“ a apărut mai întâi în The Nation. „Muchia tăioasă a vieții“, textul transcris al unei discuții, rămas printre hârtiile lui Saul Bellow, apare aici pentru prima oară; titlul i-a fost dat de cel care a editat volumul de față. „Râsete în ghetou. Despre Sholom Aleichem“ a fost publicat inițial sub titlul „Râsete în ghetou“, în The Saturday Review of Literature. „Dreiser și triumful artei“ a apărut mai întâi în Commentary. „Hemingway și chipul omului“ a apărut mai întâi în Partisan Review. „Omul clandestin. Despre Ralph Ellison“ a fost publicat inițial sub titlul „Omul clandestin“, în Commentary. „Cele 1001 de după-amiezi ale lui Ben Hecht“ a apărut mai întâi în The New York Times Book Review. „Mlaștina prosperității. Despre Philip Roth“ a fost publicat inițial sub titlul „Mlaștina prosperității“, în Commentary. „Scriitorul și publicul“ a apărut mai întâi în Perspectives USA. „Ce-i distrage atenția unui scriitor de ficțiune“ a apărut mai

întâi în New World Writing. „Cititori profunzi din toată lumea, feriți-vă!“ a apărut mai întâi în The New York Times Book Review. „Despre cum povestesc evreii“ a apărut mai întâi în The American Jewish Historical Quarterly. „Lăsând în urmă comerțul ambulant. Despre Abraham Cahan“ a fost publicat inițial sub titlul „Lăsând în urmă comerțul ambulant“, în The New York Times. „Încotro mergem de aici? Viitorul prozei“ este un text apărut mai întâi în The Michigan Quarterly și adaptat după Conferința Hopwood⁷⁰⁷. Toate cele patru secțiuni ale textului „La filme“ – „Arta de a merge singur“, „Buñuel și viziunea lui neiertătoare“, „Introspecția produsă în masă“ și „În derivă, pe o mare de sânge“ – au apărut mai întâi în Horizon. „Despre sonetele lui Shakespeare“ a apărut mai întâi în The Griffin. „Scriitorul ca moralist“ a apărut mai întâi în The Atlantic Monthly. „America văzută de Beatrice Webb“ a apărut mai întâi în The Nation. „Literatura recentă. O trecere în revistă“ combină cele conținute în textul „Literatura“, publicat inițial în secțiunea The Great Ideas Today (Marile idei astăzi) din Encyclopaedia Britannica (ediția 1963) cu “Some notes of recent American fiction”

(„Câteva note pe marginea prozei recente americane“), care a apărut mai întâi în Encounter. „Băiatul desculț. Despre Evgheni Evtușenko“ a fost publicat inițial sub titlul „Băiatul desculț“, în The New York Review of Books. „Bummidge, omul meu“ a apărut mai întâi în The New York Times. „Tărâmul pustiu al omului gânditor“ a apărut mai întâi în The Saturday Review of Literature. „Cultura înțărăcuită“ a apărut mai întâi în The New York Times. „Scepticismul și profunzimea vieții“ a apărut mai întâi în The Arts and the Public. „Despre Statele Unite. Remarci făcute la Centrul Cultural American din Tel Aviv“ a fost publicat inițial sub titlul „Postscript: Some answers to questions after the address in Tel Aviv“ („Post-scriptum. Câteva răspunsuri la întrebările de după alocuțiunea de la Tel Aviv“), în Congress Bi-Weekly. „Mașinile și cărțile de povești. Literatura în era tehnologiei“ a apărut mai întâi în Harper's. „O lume care-i prea mult pentru noi“ a apărut mai întâi în Critical Inquiry. „Americani care sunt și evrei. La conferirea distincției Moștenirea Democratică a Ligii Anti-Defăimare“ a fost publicat inițial sub titlul „Americani care sunt și evrei“, în Jewish Digest. „Reflecții despre

Alexis de Tocqueville. Un seminar la Universitatea din Chicago“ este un text care apare pentru prima oară tipărit aici. „Cuvânt-înainte la Revolta maselor, de José Ortega y Gasset“ a fost publicat inițial sub titlul „Cuvânt-înainte“ în ediția din 1985 a tratatului lui Ortega y Gasset, publicată de Notre Dame University Press. „Cititorul barbar civilizat“ este un text adaptat după introducerea la cartea lui Allan Bloom, The Closing of the American Mind (Închiderea minții americane – Simon and Schuster, 1987) și a apărut mai întâi în The New York Times Book Review. „Un scriitor evreu în America“ este un extras dintr-o conferință rostită la Societatea Publicațiilor Evreiești din Philadelphia și a apărut mai întâi în două părți, în The New York Review of Books. „Papuanii și zulușii“ a apărut mai întâi în The New York Times. „Singur, într-o companie amestecată“ a apărut mai întâi în The Boston Globe. „Eu și Ralph Ellison, la Tivoli“ a apărut mai întâi în Partisan Review. „Spirit ironie amuzament jocuri“, text adaptat după o conferință, a apărut mai întâi într-o antologie de studii publicată de Rowman & Littlefield în 2003, intitulată The Public Intellectual: Between Philosophy and

Politics (Intellectualul public. Între filosofie și politică). „Literatura. Capitolul următor“ a apărut mai întâi în National Review. „Înainte să mă duc. Un interviu în vorbe și imagini cu Norman Manea“ este un text luat dintr-un interviu publicat inițial în Salmagundi și acordat în decembrie 1999, în contextul Proiectului Literar de la Ierusalim „Vorbe și imagini“ și în colaborare cu Universitatea „Ben Gurion“ din regiunea Negev din Israel; este reprodus aici cu permisiunea proiectului „Vorbe și imagini“. „«Am eu o schemă!» – cu Philip Roth“ a apărut mai întâi în The New Yorker; vorbele d-lui Roth sunt reproduse cu amabila sa permisiune. „Și de ce nu?“ a apărut mai întâi în The Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences și este un text adaptat după o alocuțiune rostită în fața organizației respective.

Textele: „În zilele d-lui Roosevelt“, „O discuție cu Păcăliciu’ Galben“, „Comoara ferecată“, „Interviu cu mine însumi“, „Discursul de Nobel“, „Scriitori, intelectuali, politică. Niște aduceriminte“, „Sunt efectiv prea multe lucruri la care să te gândești“, „Scrisoare spaniolă“, „Călătorie

prin Illinois“, „Israel. Războiul de Șase Zile“, „New York. O imposibilitate celebră-n toată lumea“, „Ziua în care au semnat tratatul“, „Parisul meu“, „Chicago. Despre orașul care a fost, orașul care este“, „Vermont – locul ideal“, și „Iarna în Toscana“ – toate au apărut în volumul *It All Adds Up: From the Dim Past to the Uncertain Future* (Totul are noimă. Din trecutul neclar spre viitorul nesigur – Viking Penguin, 1994) și toate au fost iarăși redactate pentru volumul de față. „Interviu cu mine însumi“, așa cum apare publicat aici, reia mai multe fraze din varianta sa publicată inițial, sub titlul “Some questions and answers” („Câteva întrebări și răspunsuri“), în *New Review* și, ulterior, în *The Ontario Review*.

Vreau să-mi exprim gratitudinea, în fiecare caz, pentru permisiunea reeditării. Conținutul acestei cărți a fost cules dintr-o panoplie întreagă de periodice, fiecare cu stilul său de prezentare. În interesul consecvenței, s-a dovedit necesar să fie făcute ajustări și adaptări aici, mai cu seamă în privința punctuației. Pe tot parcursul vieții sale de scriitor, Saul Bellow a încălcat unele dintre acele reguli, pe care sistemul public de învățământ de la

Chicago i le inoculase. Peste tot, mi-am pus problema ce anume sună mai tipic stilului său, decât să urmez la modul mecanic varianta deja tipărită. Ortografierile și transliterările au fost uniformizate. În câteva cazuri, am ajustat împărțirea paragrafelor, pentru a clarifica sensul. Unele dintre textele foarte lungi au fost modificate aici, din motive de spațiu. Frazele care nu aveau legătură cu tema principală a textului au fost eliminate, pe alocuri. Citările foarte lungi din alți autori au fost, uneori, scurtate.

Dacă tabla de materii a cărții este organizată pe decenii – Anii șaiszeci, Anii șaptezeci etc. –, în interiorul acestor secțiuni am lăsat alte considerente, în afară de cele strict cronologice, să determine succesiunea textelor.

Trimiterile pe care le face Bellow se referă, în mod curent, la persoane și fenomene bine cunoscute publicului cititor de limbă engleză, drept care am preferat să nu-i îngreunez lectura, cititorului respectiv, cu note de subsol superflue. Dacă unele dintre aluziile sale sunt mai puțin familiare, altele, cum ar fi detaliile despre viconte Bryce, Elbert Hubbard, Omul-Șobolan al lui Freud, Nătărău'

Nebunache, colonelul Bertie McCormick sau Oh! Calcutta! sunt astăzi foarte la îndemână.

708

Sunt efectiv, prea multe persoane cărora s-ar cuveni să le exprim gratitudinea mea, dar voi încerca, pe scurt. Le mulțumesc tuturor celor de la Agenția Wylie, care l-au reprezentat pe Saul Bellow atât de mult și atât de bine: lui Andrew Wylie, Jeffrey Posternak și Jessicai Henderson. Redactorii de la Viking au tratat manuscrisul cu o neștirbită atenție și o putere de judecată exemplară. Dragul meu prieten Joel Conarroe a citit primul acest manuscris și mi-a făcut o mulțime de sugestii editoriale. Mai mult decât aș fi capabil să exprim îi datorez asistentului meu, Patrick Callihan, fără ale cărui cutezanță, meticulozitate și ardoare, această culegere de texte n-ar fi putut fi alcătuită. Iar mulțumirile mele cele mai profunde le păstrez pentru finalul care încununează opera – ele se îndreaptă către Janis Freedman Bellow, cea din urmă soție a scriitorului, care mi-a încredințat privilegiul de a pune cap la cap această carte a minunilor, cu scopul ei educativ multilateral.

Benjamin Taylor

Textual: „Noua înțelegere“, complex de programe federale economice și sociale, inaugurat în Statele Unite în 1934, ca reacție la Marea Criză Economică din primii ani 1930

Harry Lloyd Hopkins (1890–1946), activist social, Secretar al Comerțului sub Administrația președintelui Franklin Delano Roosevelt

Works Progress Administration (Administrația Lucrărilor în Desfășurare), apoi, din 1939, Work Projects Administration (Administrația Proiectelor de Lucrări), agenție din cadrul proiectului New Deal, care le-a oferit de lucru mai multor milioane de oameni, mai ales slujbe cu caracter public.

Închisoare de maximă securitate, situată în statul New York, pe malul fluviului Hudson, la 50 km nord față de metropola New York.

Medic și revoluționar chinez (1866–1925), primul președinte al Chinei republicane, în 1912

De la termenul francez suffragette, desemnând o femeie care luptă pentru dreptul de vot (sufragiu) al femeilor.

Oraș din statul New York, unde se află Academia Militară Națională a Statelor Unite, inaugurată la începutul secolului XIX.

Textual: „Bucla“, denumire dată districtului comercial-bancar al metropolei Chicago

Bătălia de la Tippecanoe este denumirea dată unei confruntări din 1811, între forțele americane și triburile indiene shawnee, conduse de căpetenia Tecumseh.

Spectacol muzical, apoi film din 1952, în regia lui Claude Binyon.

A doua soție (din 1915 înainte) a președintelui american Woodrow Wilson

Este vorba de sistemul republican instaurat în Spania după abdicarea regelui Alfonso XIII, în 1931, care în 1939 a fost înlocuit de o dictatură militară, sub conducerea generalisimului Francisco Franco Bahamonde, zis El Caudillo („Conducătorul“), până în 1975, când Franco, înainte de a muri, a reinstaurat monarhia, desemnându-l succesor al său pe regele Juan Carlos I.

William Henry, lord Beveridge (1879–1963), economist și reformator social britanic, autorul unui Raport din 1942 despre asigurările sociale pentru șomeri, care a stat la baza statului asistențial occidental postbelic.

Paseo de la Castellana, sau Promenada Castiliană, este cea mai lungă și cea mai largă arteră de circulație din Madrid.

The Song of Bernadette (1943), film în regia lui Henry King (1886–1982), despre Bernadette Soubirous, fiica unui morar, căreia în 1858, la Lourdes, în Franța, i s-ar fi arătat de mai multe ori Fecioara Maria.

Termenul spaniol sierra, care înseamnă și ferăstrău, se referă generic la toate lanțurile muntoase care arată ca niște dinți de ferăstrău, dacă sunt privite de la distanță.

Denumirea completă era: Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista – Falanga Spaniolă Tradiționalistă și a Consiliilor de Ofensivă Națională Sindicalistă, unica formațiune politică legal recunoscută în timpul regimului franchist din Spania, constituită în 1937, prin fuziunea mai multor formațiuni, și dizolvată în 1977, după moartea lui Franco.

Un referendum a fost organizat în Spania pe 6 iulie 1947. Legea Succesiunii prevedea reintroducerea monarhiei începând cu acel an și-l numea pe generalul Franco șef al statului până la demisia sau moartea sa, cu dreptul de a-l desemna pe regele sau regentul care avea să-i urmeze la conducerea statului în momentul respectiv.

8 mai 1945, ziua capitulării necondiționate a Germaniei naziste și a încheierii oficiale a celui de-al Doilea Război Mondial în Europa

Indalecio Prieto Tuero (1883–1962), politician spaniol, figură de prim-plan a Partidului Muncitoresc Socialist Spaniol, auto-exilat în Mexic încă din timpul războiului

Clement Richard Attlee (1883–1967), om politic laburist britanic, prim-ministru între anii 1945 și 1951

E vorba de romanul Abel Sánchez (1917), de Miguel de Unamuno (1864–1936).

Pío Baroja y Nessi (1872–1956), scriitor spaniol din așa-numita „generație de la '98“

Există patru sculpturi ale lui Michelangelo (1475–1564), reprezentând sclavi, în diferite stadii de nefinisare

În cartea Genezei, patriarhul Iosif a fost vândut ca sclav în Egipt de frații săi, dar acolo a devenit mâna dreaptă a faraonului și comandantul oștirilor aceluia. El a rezolvat problema foametei din teritoriile israeliților, chemându-și întregul neam să se stabilească în Egipt, sub protecția sa – de fapt, în robie.

În orașul Springfield din Illinois, președintele Abraham Lincoln și-a cunoscut viitoarea soție, pe Mary Todd, iar după ce s-au căsătorit, cei doi și-au cumpărat o casă acolo.

General (1822–1885) din Armata Uniunii, în Războiul Civil american, apoi președinte al Statelor Unite, din 1869 până în 1877

Benjamin Franklin (1705/1706–1790) a fost politician, politolog, diplomat, diriginte de poștă, tipograf, inventator, om de știință, activist civic și scriitor

Juliette Récamier (1777–1849), femeie din înalta societate franceză, întreținea un salon literar și politic la Paris.

Filosof și utopist francez (1788–1856), autorul romanului Călătoria și aventurile lordului William Carisdall în Icaria (1840), în care descria o

comună egalitaristă („comunistă“). Ulterior, a emigrat împreună cu adepții săi în America, înființând asemenea comune în statele Texas și Illinois.

În mitologia populațiilor băștinașe nord-americe, termenul desemnează forța vitală omniprezentă, esențială și spirituală, care se găsește în ființe, obiecte, locuri etc.

John Hart Crenshaw (1797–1871), proprietar de saline și negustor de sare, care ar fi utilizat sclavi negri în minele de sare și ar fi răpit cetățeni de culoare liberi din statele nordice, unde sclavia fusese abolită, pentru a-i vinde ca sclavi în statele sudice și pentru a-i pune să se înmulțească și să dea naștere altor sclavi.

Stephen Arnold Douglas (1813–1861), zis „Micul Gigant“, fiindcă era foarte scund, în schimb, foarte aprig în politica pe care o făcea.

Copperhead era porecla dată, în anii 1860, unei facțiuni a Partidului Democrat din Statele Unite (Unioniste), care se opunea Războiului Civil și cerea o înțelegere imediată cu Confederația Sudistă.

Serie de volume, de fapt 54, publicate în anul 1952 de compania Encyclopedia Britannica Inc.

Zonă din sudul cartierului Manhattan

Laboratorul Național de la Oak Ridge, Tennessee, specializat în cercetări științifice și energetice

Sputnik (rus. „Satelit“)-1 a fost primul satelit artificial al Terrei, lansat de Uniunea Sovietică la 4 octombrie 1957.

Alfred North Whitehead (1861–1947), matematician și filosof englez

Sau, simplu, The Village („Satul“), zonă din cartierul newyorkez Manhattan, considerată a fi leagănul și refugiul multor mișcări (contra-)culturale

Textual: „întotdeauna fidel/loial“ (lat.), formulă adeseori folosită ca deviză personală

Trimitere la pasajul din Evanghelia după Ioan: „Vântul suflă unde voiește, și tu auzi glasul lui, dar nu știi de unde vine, nici încotro se duce...” (3, 8)

Personal, colectiv (în limba franceză în original)

Psalmii, 8, 4

„Să fie“ (lat.), cuvântul cu care Dumnezeu a inițiat facerea lumii, în varianta latină a Bibliei, Vulgata: Fiat lux (textual: „Să se facă lumină“).

Alexis, viconte de Tocqueville (1805–1859), autorul cărții Democrația în America (2 vol., 1835 și 1840)

Heinrich Himmler (1900–1945), comandantul trupelor SS și unul dintre cei mai puternici oameni ai regimului nazist din Germania, inițiatorul Holocaustului

Sau Sholem Aleichem, pseudonimul literar al lui Solomon Naumovici Rabinovici (1859–1916), autor evreu de limbă idiș, născut pe teritoriul Ucrainei actuale. Numele său literar, care a fost dat unui crater de pe planeta Mercur, trimite la salutul shalom aleichem, din limbile ebraică și idiș, care înseamnă „pacea fie cu tine“.

Așa-numita Zonă de Rezidență, un teritoriu din partea de vest a Imperiului Rus, delimitat de granițe variabile din 1791 până în 1917, în care li se îngăduia evreilor să aibă o rezidență permanentă.

Theodore Dreiser (1871–1945), prozator și gazetar american de orientare naturalistă, autorul romanului O tragedie americană (1925). A fost nominalizat la Premiul Nobel pentru Literatură în 1930.

Biografia semnată de Francis Otto Matthiessen (1902–1950) a fost publicată postum, în 1951.

William Z. Foster (1881–1961), lider sindical și politician marxist, președintele partidului comunist din Statele Unite între 1945 și 1957

Eugene Victor Debs (1855–1926), lider sindical și activist politic socialist, de cinci ori candidat la președinția Statelor Unite, din partea partidului

socialist american

Arthur Brisbane (1864–1936), gazetar, editor de ziare și proprietarul mai multor ziare, pe care le-a cumpărat, reorganizat și făcut profitabile.

Robert Green Ingersoll (1833–1899), avocat, politician, orator american, supranumit „Marele Agnostic“

Textual: „iubirea sorții/de soartă“ (lat.), formulă care se referă la acceptarea bunelor și relelor ca făcând parte din viața omului.

Ernest Hemingway (1952), studiu dezvoltat de Philip Young (1918–1991) din lucrarea sa de doctorat, din 1948

Hemingway a fost rănit în luptele din Primul Război Mondial.

Big Two-Hearted River, proză scurtă, publicată de Hemingway în volumul In Our Time (În vremea noastră), 1925

Personajul titular din proza scurtă The Short Happy Life of Francis Macomber (Scurta viață fericită a lui Francis Macomber), de Hemingway, publicată mai întâi în revista Cosmopolitan, în 1936

Personajul mai multor proze scurte ale lui Hemingway, din anii 1920–1930

To Have and Have Not, roman de Hemingway, din 1937

Sfinții Augustin din Hippona și Paul/Pavel din Tars au fost convertiți la creștinism la vârste adulte.

Invisible Man (1952), roman de Ralph Ellison (1913–1994), despre un tânăr negru american, a cărui culoare a pielii îl face invizibil.

La data scrierii acestui text, segregarea rasială încă mai funcționa în Statele Unite. Gesturi izolate antisegregaționiste au existat și înaintea abolirii de iure a discriminării după culoarea pielii, prin Legea Drepturilor Civile din 1964.

Cartier vast din partea de nord a insulei Manhattan, locuit cu precădere de populație newyorkeză de culoare

1,001 Afternoons in Chicago (1922), volum în care autorul și-a strâns articolele publicate în rubrica sa din ziarul Chicago Daily News.

Titlurile originale sunt, respectiv: Erik Dorn (1921), Gargoyles (1922), Humpty-Dumpty (1924), Broken Necks (1926) și Count Bruga (1926).

Painted Veils (1920), roman de James Gibbons Huneker (1857–1921)

Prejudices (7 vol., 1919–1927), culegeri de texte de Henry Louis Mencken (1880–1956)

Abreviere de la Elevated Train, trenul urban cu liniile înălțate pe piloni, de la Chicago

Back of the Yards, denumire dată unui cartier din fosta zonă industrială a metropolei Chicago

Titlul complet: A Child of the Century: The Autobiography of Ben Hecht (1954)

Pagliacci este, de fapt, o formă de plural în limba italiană („paiate, clovni“) și titlul unei opere (Paiate – 1892) de Ruggero Leoncavallo (1857–1919).

Pseudonimul literar al lui William Sydney Porter (1862–1910)

Bagdad-on-the-Subway, titlul unei povestiri de O. Henry

E vorba de: (i) Theodore Roosevelt Jr. (1858–1919), al 26-lea președinte al Statelor Unite (1901–1909), care a fost și vicepreședinte, și guvernator al New Yorkului; (ii) Franklin Delano Roosevelt (1882–1945), văr de gradul al cincilea cu Theodore, fost guvernator al New Yorkului și el, președinte al Statelor Unite din 1932 până în 1945, la moartea sa.

A Guide for the Bedevilled, scris în 1943, deplânge soarta celor trei milioane de evrei uciși până atunci, mai ales de germanii de rând.

Denumirea prescurtată a Organizației Militare Naționale din Pământul Israel, o grupare paramilitară sionistă care a funcționat în Palestina sub mandatul britanic, din 1931 până în 1948.

Twentieth Century este titlul unei piese din 1932 de Ben Hecht și Charles MacArthur (1895–1956) și al unui film din 1934, în regia lui Howard Hawks, bazat pe piesă.

Specter of the Rose, film din genul noir thriller (1946), scris și regizat de Ben Hecht

Goodbye, Columbus, titlul unei culegeri de proze scurte, volumul de debut al lui Philip Roth, publicat în 1959

Personajul central din romanul/nuvela Billy Budd, Sailor (Billy Budd, marinar), de Herman Melville (1819–1891), publicat(ă) postum abia în 1924

Termen din limba idiș, cu sensul de ratat irecuperabil, despre evreii urmăriți de ghinion

I'm a Fool (textual: *Sunt un prost*), povestire de Sherwood Anderson (1876–1941), publicată în 1922 în revista *The Dial*

Termen italianesc, al cărui sens inițial era de țăran sărac. Intrat în slangul american, el a căpătat sensul de „rudă proastă de la țară, neam prost“.

Madison Avenue, bulevard care taie cartierul newyorkez Manhattan de la sud spre nord și care, începând cu anii 1920, a devenit un termen metonimic pentru industria reclamei americane.

Mamon înseamnă „bani“ în limba ebraică, iar în Noul Testament, desemnează bogăția materială ca ispită, sau o divinitate care promite bogăție materială: „...Nu poți să-i slujești și lui Dumnezeu, și lui Mamon“ (Matei, 6, 24).

Textual, „Malul Fluviului“, denumirea unei artere largi, care însoțește malul fluviului Hudson de la nord la sud, în Manhattan.

H. Upmann este una dintre cele mai vechi mărci de trabucuri cubaneze, inițiată în 1843 de bancherul german Hermann Dietrich Upmann (1816–1894), stabilit la Havana, în Cuba.

Ivy League, denumire comună dată unui număr de opt universități particulare de pe Coasta de Est a Statelor Unite, care a devenit sinonimă cu excelența academică și elita intelectuală.

În Evanghelia după Marcu, Isus îl întreabă pe un bărbat, pe care-l bănuiește posedat de diavol, cum se numește, iar acela îi răspunde: „Numele meu e Legiune, căci suntem mulți“ (5, 9).

Defender of the Faith, titlul unei povestiri din volumul La revedere, Columb, de Philip Roth

Marjorie Morningstar, roman din 1955 de Herman Wouk (1915– 2019), despre o tânără evreică pe nume Marjorie Morgenstern (numele de familie înseamnă, în limba germană, „lucefărul de ziuă“), care vrea să se facă actriță, luându-și ca pseudonim de scenă forma anglicizată a numelui.

Denumirea unui orașel din sudul statului New York

Catedrală romano-catolică newyorkeză, situată pe aceeași arteră, Bulevardul Cinci, precum clădirile menționate anterior

Bonwit-Teller & Co., denumirea unui magazin de lux din Manhattan, întemeiat în 1895 de Paul Joseph Bonwit (1862–1939), din 1897 asociat cu Edmund D. Teller

Insulă din golful New York, pe care s-a aflat, între 1892 și 1954, cea mai aglomerată poartă de intrare și verificare a imigranților sosiți în Statele Unite.

Elsie Dinsmore, titlul unei serii de cărți pentru copii, scrise între 1867 și 1905 de Martha Finley (1828–1909)

Termen aplicat unui stil artistic introdus în URSS și preluat apoi în toate țările socialiste, după care temele tratate în toate artele nu puteau fi luate

decât din realitatea imediată a societății socialiste, iar maniera de tratare a lor nu putea fi decât una strict realistă.

Johann Peter Eckermann (1792–1954), autorul unui volum de Convorbiri cu Goethe

Personajul central din romanul cu același titlu, din 1900, de Joseph Conrad (1857–1924)

Titlul complet: Omenesc, mult prea omenesc. O carte pentru spiritele libere (1878), de Friedrich Nietzsche (1844–1900)

Personaj din piesa Neguțătorul din Veneția, de William Shakespeare, care, într-o apologie a evreilor, întreabă: „...dacă ne tai, nu sângerăm? Dacă ne gâdili, nu ne faci să râdem?...“ (actul III, scena I).

Trimitere la Brutus și Cassius, conducătorii conspirației care a dus la uciderea lui Cezar, și la piesa Iuliu Cezar, de William Shakespeare.

Trimitere la piesa Iuliu Cezar (1599), de William Shakespeare

Metodă de caligrafie a literelor, fără înflorituri exagerate, concepută de Austin Norman Palmer (1860–1927) și care s-a bucurat de mare succes la începutul secolului XX.

Priam și Hecuba erau regele și regina Troiei, pe vremea războiului troian.

„Vreți să scrieți? Ei bine, scrieți, atunci! Scrieți!“ (în limba franceză în original). Aristocrația rusă, din care făcea parte contele Tolstoi, folosea în mod curent limba franceză în conversație.

Trimitere la poemul The Rime of the Ancient Mariner (Poemul bătrânului marinar), de Samuel Taylor Coleridge (1772–1834), publicat în prima ediție a volumului de Balade lirice, din 1798

Trimitere la piesa din perioada elizabetană Doctor Faustus, de Christopher Marlowe (1564–1593). Faust este doctor în sensul etimologic al termenului, de „cel care-i învață pe alții“. El își vinde sufletul diavolului, ca să învețe el însuși tot ce e de știut despre lume.

The Handbook of Beauty, manual publicat în 1955

The Red Badge of Courage (1895), roman de Stephen Crane (1871–1900), cu tematică de război

Boemia, regiune din Cehia, nu are coaste, neavând ieșire la mare.

Trimitere la faptul că scriitorul Henry David Thoreau (1817–1862) a locuit doi ani într-o cabană de pe malul lacului Walden, din Concord, Massachusetts, experiență în urma căreia a scris volumul memorialistic Walden, sau Viața în pădure (1854).

The Gospel of Beauty, broșură publicată în 1912 de Vachel Lindsay (1879–1931), pe care a propovăduit-o el însuși în timpul unui marș pe care l-a făcut în acel an, din Illinois până în Noul Mexic. Titlul complet al Ghidului, publicat în 1916, era A Handy Guide of Beggars. Especially Those of the Poetic Fraternity (Un ghid numai bun pentru cerșetori. Mai ales pentru cei din frățietatea poetică).

Rodion Romanovici Raskolnikov, fost student la Drept, personajul central din romanul Crimă și pedeapsă (1866), de Fiodor Mihailovici Dostoievski (1821–1881)

Zisă și al Doilea Război Arabo-Israelian, criza a constat în invadarea Egiptului, în 1956, de către Israel, sprijinit de trupe britanice și franceze, cu scopul de a-l înlătura de la putere pe președintele egiptean Gamal Abder Nasser, care naționalizase Canalul Suez.

E vorba de Irod Antipas, rege sau tetrarh al Galileei din secolul I, pe vremea căruia au fost executați, printre alții, profetul Ioan Botezătorul, apoi Isus Cristos.

Aserțiune din studiul A Defence of Poetry (În apărarea poeziei – scris în 1821 și publicat postum în 1840), de Percy Bysshe Shelley (1792–1822)

Formulă atribuită lui Andrew Fletcher of Saltoun (1653–1716), politician și patriot scoțian

Din studiul Democratic Vistas (Perspective democratice), din 1871, de Walt Whitman (1819–1892)

The Death of the Heart, titlul unui roman din 1938 de Elizabeth Bowen (1899–1973)

Roman din 1878 de Thomas Hardy (1840–1928)

Zonă din cartierul newyorkez Manhattan, unde se află o serie de instituții de cultură, în primul rând, Universitatea Columbia.

Personajul central din piesa Burghezul gentilom (1670), de Molière (1622–1673)

Termen referitor la vechii magi din Persia

Kulak, în limba rusă, termen referitor la țăranii înstăriți din ultima perioadă a imperiului rus (echivalentul românesc era chiabur). După 1918, culaci au devenit toți aceia care au opus rezistență colectivizării agriculturii și rechiziționării recoltelor.

Activistă politică, filosof și mistic francez (1909–1943)

Parafrazare aluzivă a sloganului comunist „Muncitori din toate țările, uniți-vă!“, răspândit de Manifestul Comunist (1848), al lui Karl Marx și Friedrich Engels

Aici e vorba de orașul Cambridge din statul american Massachusetts, unde se află sediile Universității Harvard și Institutului de Tehnologie.

Motivul călătoriei (germ.)

Personaj din mitologia grecească a secolului V î.e.n., care, fără să știe, își ucide tatăl și se căsătorește cu propria mamă, Iocasta. Subiectul e tratat în piesa Oedip rege (circa 429 î.e.n.), de Sofocle.

Soliloquy of the Spanish Cloister, poem de Robert Browning, inclus în volumul de Lirică dramatică din 1842

Roman de Joseph Conrad, publicat în 1897

Trimitere la culegerea de proze scurte Dubliners (Dublinezii – 1914), de James Joyce

Trib de uriași mâncători de oameni, din mitologia greacă, menționați de Homer în Odiseea și de James Joyce în romanul Ulise

Joseph Weil, zis Păcăliciu' Galben (1875–1976), unul dintre cei mai celebri escroci americani, care, după o viață întreagă de ilegalități, a stat la închisoare numai șase ani cumulați.

Bughouse Square, denumire argotică dată Pieței Washington din Chicago și parcului din fața Bibliotecii Newberry

John Coughlin (1860–1938), zis Bathhouse (textual: „Baie publică“), pentru că fusese masor la o baie publică și reușise să achiziționeze mai multe băi publice, a fost membru al Consiliului Municipal din Chicago timp de 46 de ani.

Circ itinerant american de la începutul secolului XX. În 1913, a pierdut cea mai mare parte dintre animale într-o inundație, iar în 1918, trupa i-a fost practic decimată într-un accident de tren.

După legendă, filosoful grec antic Diogene, zis Cinicul, din secolul IV î.e.n., se plimba în toiul zilei cu un felinar aprins în mână, pretextând că era în căutarea unui singur om adevărat.

The Dill Pickle Club, cabaret, teatru și cerc de dezbateri, care a fost activ între anii 1917 și 1935.

Finanțistul și bancherul John Pierpont Morgan Sr. (1837–1913) a dominat finanțele corporatiste americane la finele secolului XIX și în prima parte a secolului XX.

Textual: „Compendiul cititorului“, titlul unei reviste americane de interes familial și generalist, înființată în 1922 de către DeWitt Wallace (1889–1981) și Lila Bell Wallace (1889–1984)

Pasaj din volumul II al cărții *Despre democrație în America* (1835) de viconte Alexis de Tocqueville (1805–1859)

Vasili Vasilievici Rozanov (1856–1919), scriitor și filosof pre-revoluționar, autorul unei trilogii – *Solitaria* (1911) și *Frunze căzute* (2 vol., 1913 și 1915) –, de fapt, un jurnal extins, cuprinzând și scurte eseuri

The Bible: Designed to Be Read as Living Literature (1936) de E.S. Bates (1869–1939), profesor de limbă engleză și filosofie la Colegiul Oberlin, apoi la universitățile de stat din Arizona și Oregon

W. Shakespeare, *Hamlet*, în românește de Leon Levițchi și Dan Duțescu, în *Opere complete*, vol. V, București, Univers, 1986, p. 431

Hasidismul, sau iudaismul hasidic (hasid = „pietate“), este o grupare conservatoare în gândirea iudaică.

Este vorba de o zonă din vestul Imperiului Țarist, care a existat ca atare între anii 1791 și 1917 și în care li se îngăduia evreilor să aibă o rezidență permanentă. Cuprindea teritoriile actualelor state Belarus, Lituania și Moldova, o parte din Ucraina și din Letonia și porțiuni din teritoriul rusesc propriu-zis.

Petrecere evreiască rituală, prin care se marchează începutul sărbătorii Trecerii (Pesah – „Paștele“ evreiesc), când îngerul lui Dumnezeu a trecut pe deasupra Egiptului, și toți primii-născuți ai egiptenilor au murit, în timp ce primilor-născuți ai evreilor le-a fost cruțată viața.

Imn de slavă adresat lui Dumnezeu, care fragmentează slujbele religioase, marcând astfel diversele lor părți.

Titlul unui roman istoric din 1958 al lui Leon Marcus Uris (1924–2003), despre voiajele făcute către Palestina de vasul de imigrație Exodus, după ce, în 1948, fusese creat statul Israel.

Nikita Sergheievici Hrușciiov (1894–1971) a fost înlăturat din funcțiile sale de conducere, de prim-secretar al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice

și de președinte al Consiliului de Miniștri al URSS la 14 octombrie 1964, deci chiar la vremea scrierii textului de față.

Konstantin Mihailovici Simonov (1915–1979), autor sovietic și poet militar, corespondent de război

Roman din 1957 al lui Boris Leonidovici Pasternak (1890–1960)

Shmuel Yosef Agnon (1888–1970), scriitor evreu de limbă ebraică, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură pe anul 1966

Joseph Conrad (1857–1924) era, pe numele său polonez, Józef Teodor Konrad Korzeniowski.

Konstantin Petrovici Pobedonostev (1827–1907), jurist rus, consilierul a trei țări și supervisorul mirean al Prea-Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse

Ciornaia sotnia (textual: „Suta Neagră”), organizație extremistă, naționalistă, ruso-centrică, xenofobă și antisemită de la începutul secolului XX

Horatio Alger Jr. (1832–1899) este autorul a numeroase romane despre băieți săraci care s-au ridicat, de la condiția lor umilă, până la statutul unei clase de mijloc relativ înstărite.

East Side și West Side (Partea de Est/de Vest) sunt zone din Manhattan, despărțite pe axa nord-sud a insulei.

Textual: „Mireasa lipsită de noroc de pe strada Suffolk“ (idiș)

Roman de Charles Dickens publicat mai întâi în foileton, iar în volum în 1848

Roman din 1895 de Thomas Hardy (1840–1925)

Titlul complet este: The Making of Americans: Being a History of a Family's Progress (Cum se fac americanii. Fiind o istorie a progresului unei familii – 1925) de Gertrude Stein (1874–1946).

Este o scriere, din 1902, în proză a eseistului austriac Hugo von Hofmannsthal (1874–1929), sub forma unei scrisori adresate lui Francis Bacon, în anul 1603, de un anume lord Philip Chandos.

Lewis Lambert Strether, eroul principal din romanul Ambasadorii (1903) de Henry James (1843–1916)

George Hurstwood, personaj din romanul Sora Carrie (1900) de Theodore Dreiser (1871–1945)

Frank Cowperwood, personaj din romanul Finanțistul (1912), primul volum al Trilogiei dorinței de Theodore Dreiser

Titlurile celor trei filme evocate în acest paragraf sunt, în original: The Little Fugitive (1953), Lovers and Lollipops (1955), respectiv Weddings and Babies (1959).

La dolce vita (it. – textual: „Viața dulce“), film din 1960, în regia lui Federico Fellini (1920–1993)

În original: Pote tin Kyriaki (gr.), film grecesc din 1960 în regia lui Jules Dassin (1911–2008)

Cotidian apărut la New York, din iunie 1940 până în iunie 1948, sub conducerea lui Ralph McAllister Ingersoll (1900–1985), care a refuzat să publice orice fel de reclamă. Titlul PM fie s-ar fi referit la faptul că apărea după-amiaza, fie ar fi fost o abreviere de la Picture Magazine (Revista cu imagini).

William Morgan DeBeck (1890–1942), caricaturist și autor de benzi desenate

Vezi nota 1, p. 173

Denumirea de Empire State (Stat-Imperiu) i-a fost dată statului New York la sfârșitul secolului XIX. Emblema arhitectonică a metropolei este zgârie-norul de 102 etaje Empire State Building, având o înălțime totală de 444 m, a cărei construcție s-a încheiat în 1931.

Rockaway Beach, zonă din cartierul newyorkez Queens, pe țărmul de sud al Long Island

Elsa Viveca Torstensdotter Lindfors (1920–1995), actriță de teatru și film, de origine suedeză

John Benjamin Myhers (1921–1992), actor de teatru și film care a jucat în producții și mărunte, și de mare anvergură.

Film din 1961, coproducție hispano-mexicană, în regia lui Luis Buñuel Portolés (1900–1983)

Titlurile originale ale filmelor enumerate în acest paragraf (ca și țara și limba în care au fost realizate) sunt: Un chien andalou (Franța; franceză – 1929), Las Hurdes: Tierra sin pan (Las Hurdes. Țara fără pâine [sau Tărâmul nepromis] – Spania; franceză – 1933), Los olvidados (Cei uitați [sau Tineri și blestemați] – Mexic; spaniolă – 1950); Robinson Crusoe (Mexic; engleză – 1954); Raíces (Mexic; spaniolă – 1955); Nazarín (Mexic; spaniolă – 1959); La joven (Mexic/Statele Unite; engleză – 1960); El ángel exterminador (Mexic; spaniolă – 1962).

City Lights, film alb-negru mut din 1931, în regia lui Charlie Chaplin (1889–1977)

Trimitere la filmul Monsieur Verdoux (1947), în regia lui Charlie Chaplin

Titlul complet: Viața lui Lazarillo de Tormes și despre noroacele și ghinioanele lui, nuvelă publicată anonim în 1554 în trei orașe spaniole simultan, pentru că purta un mesaj anticlerical nedisimulat.

José Heriberto García de Quevedo (1819–1871), poet, romancier și diplomat spaniol născut în Venezuela, descendent al lui Francisco de Quevedo (1580–1645); Benito Pérez Galdós (1843–1920), scriitor spaniol realist

Huis clos, titlul unei piese din 1944 a dramaturgului existențialist francez Jean-Paul Sartre (1905–1940)

Originalul în limba germană, *Die Traumdeutung*, a fost publicat în 1899 de Sigmund Freud (1856–1939).

Primele spectacole cinematografice, apărute în jurul anului 1900, erau considerate piese de teatru în mișcare.

Psihopatul, film din 1960, în regia lui Alfred Hitchcock (1899–1980), cu Anthony Perkins (1932–1992) în rolul asasinului Norman Bates

Théâtre du Grand Guignol, sau Teatrul Marelui Păpușar, era un teatru din zona pariziană Pigalle, care a funcționat din 1897 până în 1962 și era specializat în spectacole de groază, cu imagini foarte naturaliste.

„Am schimbat lucrurile astea“ (în limba franceză în original)

Film din 1960, în regia lui Daniel Mann, pentru care Liz Taylor a câștigat primul ei premiu Oscar pentru un rol feminin principal. Titlul filmului a fost caligrafiat astfel, cu primele două litere capitalizate, pentru a sugera felul cum erau formate numerele telefonice pe vremea când legătura se făcea prin centrală.

The Hustler, film din 1961, în regia lui Robert Rossen

The Misfits, film din 1961, în regia lui John Huston, cu Clark Gable și Marilyn Monroe în rolurile principale

Pe numele ei real Norma Jeane Mortenson (1926–1962), Marilyn Monroe a murit pe neașteptate, la vârsta de 36 de ani, în urma unei supradoze de droguri, chiar înaintea scrierii acestui text.

Summer and Smoke, film din 1961, în regia lui Peter Glenville

The Little Foxes, film din 1941, în regia lui William Wyler, având-o în rolul principal pe Bette Davis (1908–1989)

Barabbas, roman din 1950 de Pär Fabian Lagerkvist (1891–1974), Premiul Nobel pentru Literatură în 1951

Lon Jones, Barabbas: The Story of a Motion Picture, 1962

Personaj menționat în evanghelii: un rebel care îndemna la răzvrătire împotriva stăpânirii romane din Iudeea și pe care Pilat din Pont l-a eliberat din închisoare, ca să dea satisfacție mulțimii, care l-a preferat pe acesta în locul lui Isus Cristos.

Titlurile celor trei piese ale poetului și dramaturgului englez Christopher Fry (pseudonimul literar al lui Arthur Hammond Harris – 1907–2005) sunt: *A Sleep of Prisoners* (1951), *The Boy with a Cart* (1938) și *Thor, with Angels* (1948).

Trimitere la pasajul din Evanghelie (de exemplu, Luca, 23, 46), în care Iisus, de pe cruce, strigă cu glas tare: „Tată, în mâinile tale îmi depun sufletul” – și moare.

Aluzie la primul zbor al unui om în spațiu: cosmonautul sovietic Iuri Alekseievici Gagarin a efectuat o circumnavigare a Pământului la bordul navei Vostok-1, la 12 aprilie 1961, care a durat, de fapt – și propriu-zis în spațiul cosmic –, 89 de minute.

Film realizat în 1959, în regia lui William Wyler, cu Charlton Heston în rolul titular. Romanul lui Lewis Wallace (1827–1905) se intitula *Ben-Hur*. O poveste despre Hristos (1880).

The Riddle of Shakespeare's Sonnets: The Text of the Sonnets with Interpretive Essays (*Șarada Sonetelor lui Shakespeare. Textul Sonetelor, cu eseuri interpretative*), volum publicat în 1962

Din ușurința inimii, cu mare ușurință (în limba franceză în original)

Personaj misterios, neidentificat cu precizie, la care se referă Sonetele shakespeariene 127–154. Critica literară a propus mai multe identități eventuale și posibile ale Doamnei Brune, inclusiv c-ar fi fost vorba de un bărbat. Recent, ea a fost identificată cu o prostituată londoneză pe nume Lucy Negro, care patrona un bordel pe vremea lui Shakespeare. Despre această suită de sonete a publicat o traducere însoțită de explicații comparatiste Andrei Ion Deleanu, sub titlul *Doamna brună din Sonete*, Cluj-Napoca, Dacia, 1978).

Cele două cuvinte, waste și waist, se citesc, practic, la fel.

Forma prescurtată a numelui William, al sonetistului; ca substantiv comun, will înseamnă astăzi „voință” și „testament”.

Beatrice di Folco Portinari (1265–1290), femeia care-l inspiră pe Dante în poemul Vita nuova (Viața nouă) și-i servește drept ghid în partea a treia a Divinei Comedii (Paradisul).

W. Shakespeare, Sonetul XCIV (vv. 1–5), în română este de Gheorghe Tomozei, în Sonete de William Shakespeare, București, Litera, 2003

W. Shakespeare, Sonetul CX (vv. 6–7), Op. cit.

W. Shakespeare, Sonetul LIII (vv. 1–2), Op. cit.

Poor Richard's Almanack (Almanahul bietului Richard) a fost un periodic de mare succes la vremea sa, publicat fără întrerupere de Benjamin Franklin din 1732 până în 1758.

Din poemul „A Psalm of Life” (Un psalm al vieții) cuprins în volumul Voices of the Night (Vocile nopții – 1839) de Henry Wadsworth Longfellow (1807–1882)

The Chambered Nautilus (denumirea englezească a cefalopodului cu corpul compartimentat, Nautilus pompilius) e titlul unui poem din 1858 de Oliver Wendell Holmes (1809–1894).

Charles Dean O'Banion (1892–1924), gangster de origine irlandeză din Chicago, traficant de băuturi alcoolice în timpul Prohibiției din anii 1920–1933

Pe numele său adevărat Henry Earl J. Wojciechowski (1898–1926), era singurul gangster din vremea Prohibiției asupra comerțului cu băuturi alcoolice de care se spune că s-ar fi temut Al Capone.

Alphonse Gabriel Capone (1899–1947), cel mai celebru gangster de la Chicago, care a intrat la închisoare, până la urmă, pentru evaziune fiscală, deși se făcea vinovat de nenumărate crime rămase neprobate.

Alfred Lingle Jr. (1891–1930), jurnalist al ziarului Chicago Tribune, asasinat ziua-n amiaza mare, într-o gară

John Factor (născut Iakow Faktorowicz, 1892–1984), gangster și escroc, membru al așa-numitului Chicago Outfit (Dispozitiv de la Chicago), condus de Al Capone. S-a sustras justiției, în 1933, organizându-și propria răpire și rămânând ascuns o vreme.

Serie de lecturi selectate special pentru elevi

Give All to Love, titlul unui poem de Ralph Waldo Emerson (1803–1882)

Vezi nota 1, p. 123

Sink or Swim; or, Harry Raymond's Resolve (Îneacă-te ori înoată, sau Decizia lui Harry Raymond – 1870), Phil the Fiddler; or, The Story of a Young Street Musician (Scripcarul Phil, sau Povestea unui tânăr muzicant stradal – 1872), Mark the Match Boy; or, Richard Hunter's Ward (Mark, băiatul cu chibrituri, ori Salonul lui Richard Hunter – 1869), From Canal Boy to President; or, The Boyhood and Manhood of James A. Garfield (Băiatul-edecar ajuns președinte, sau Adolescența și maturitatea lui James A. Garfield – 1881), titlurile câtorva dintre romanele scrise de Horatio Alger. Vezi și nota 1, p. 172

A Cool Million; or, The Dismantling of Lemuel Pitkin (Ditamai milionul, sau Distrugerea lui Lemuel Pitkin – 1934), roman de Nathanael West (1903–1940)

Generația sau cultura beat a fost o mișcare literară și culturală din anii 1950–1960 care-și propunea, de fapt, o contra-cultură față de cultura predominantă postbelică americană. Principalii reprezentanți au fost scriitorii Allen Ginsberg (1926–1997) și Jack Kerouac (1922–1969). Beatnik era termenul folosit de adepții mișcării.

Aluzie la așa-numita criză a rachetelor cubaneze: în octombrie 1962, a existat o confruntare între Statele Unite și Uniunea Sovietică, pe marginea intenției sovieticilor de a instala rachete dotate cu focoaase nucleare în Cuba. Președintele Kennedy a informat publicul despre situație și despre intenția

părții americane de a da o ripostă dură, din care opinia publică a înțeles că se pregătea un război nuclear între cele două superputeri. În cele din urmă, Hrușciov a renunțat la proiectul amplasării de rachete, americanii angajându-se să nu invadeze Cuba.

Denumire dată, în Statele Unite, unor personalități istorice și politice din secolele XVIII-XIX, care au condus emanciparea coloniilor americane de sub tutela Marii Britanii și au semnat Declarația de Independență, în 1776.

Roman din 1959 de William Seward Burroughs II (1914–1997), sub forma unor viniete – sau capitole – care pot fi citite în orice ordine.

A Burnt-Out Case, roman din 1960 al autorului britanic Graham Greene (1904–1991)

Varză murată cu afumătură (în limba franceză în original), fel de mâncare specific francezesc

Sauerkraut și Knackwurst (în limba germană în original), varză murată, respectiv cârnatul zis Frankfurter

Sidney James Webb (1859–1947), lord Passfield, economist și reformator britanic și soția sa, Martha Beatrice Webb (născută Potter, 1858–1943), baroneasă Passfield, economistă, sociolog și activistă reformatoare, s-au numărat printre fondatorii Școlii de Economie de la Londra.

My Apprenticeship, volum de memorii publicat de Beatrice Webb în 1926

Andrew Carnegie (1835–1919), industriaș, magnat și filantrop american de origine scoțiană. Printre foarte numeroasele sale opere filantropice, se numără peste trei mii de biblioteci publice deschise în Statele Unite, Marea Britanie, Canada și alte țări anglofone.

Simț practic, știința de a face un lucru (în limba franceză în original)

În 1898, anul relatării d-nei Webb, viitorul președinte american Woodrow Wilson era profesor la Universitatea Princeton, șeful Catedrei de Jurisprudență și Economie Politică.

În același an 1898, Theodore Roosevelt, viitor președinte al Statelor Unite, era adjunctul Secretarului Marinei.

Thomas Brackett Reed (1839–1902), membru republican al Congresului, din statul Maine

Robert Todd Lincoln (1843–1926), politician, jurist și om de afaceri, fiul cel mare al președintelui Abraham Lincoln și al soției sale, Mary Todd

E vorba de încheierea, în 1898, a războiului dintre Spania și Statele Unite. Spania a renunțat la Cuba, iar Statele Unite au preluat controlul asupra insulei. În Cuba, respectivul episod s-a numit „intervenția Statelor Unite în războiul de independență cubanez“.

James, viconte Bryce (1838–1922), ambasador al Marii Britanii în Statele Unite între anii 1907 și 1913

Prometeu dezlănțuit, dramă lirică de Percy Bysshe Shelley, publicată în 1820

Povestea lui Tom Jones, un copil găsit, roman de Henry Fielding (1707–1754), publicat pentru prima dată în 1748 și considerat una dintre cele mai timpurii proze englezești care pot fi etichetate drept roman.

Membru al așa-numitei Societăți Religioase a Prietenilor, care cuprindea mai multe mișcări și orientări, toate având în comun convingerea că Dumnezeu este în fiecare om. Denumirea generică de quakers („tremurători“) provine de la faptul că membrii societății se scuturau, la rugăciune, precum flacăra pâlpâitoare a luminii eterne.

Procese zise ale vrăjitoarelor de la Salem s-au desfășurat în perioada februarie 1692 – mai 1693 în colonia Massachusetts; dintre cele douăzeci de persoane executate, cu o singură excepție, prin spânzurare, paisprezece au fost femei.

The Cocktail Party, piesă de T.S. Eliot (1888–1965), jucată pentru prima oară în 1949

Die Maßnahme, cantată agitatorică din 1930 de Bertolt Brecht (1898–1956)

Titlul complet este: Metatheatre. A New View of Dramatic Form (Metateatrul. O nouă viziune asupra formei dramatice), volum publicat în 1963 de Lionel Abel (1910–2001)

Titlul original rusesc: Odin den' Ivana Denisovicia (textual: „O singură zi de-a lui Ivan Denisovici”), roman publicat în 1963 de Aleksandr Isaievici Soljenițin (1918–2008)

The Thin Red Line, roman din 1962 de James Jones (1921–1977)

Una dintre insulele arhipelagului Solomon din Oceanul Pacific, pe care s-a desfășurat o bătălie aprigă între americani și japonezi în anii 1942–1943.

Piesa lui Bertolt Brecht se intitulează Leben des Galilei (germ. „Viața lui Galilei”) și a fost prezentată în premieră în 1943.

Morte D'Urban, romanul de debut al prozatorului J.F. Powers (1917–1999) publicat în 1962

Sărbătoare care precede Crăciunul cu aproximativ o lună, în Statele Unite: se ține în a patra zi de joi din noiembrie.

Textual: „Voiajor“ (fr.), denumirea unei linii canadiene de autobuze, care operează și în partea de nord a statului american Minnesota, situat la granița dintre Statele Unite și Canada.

Ca localitate, denumirea este fictivă. O traducere aproximativă ar fi „Casa Posomorâtă“ (germ.).

The North Woods, denumire dată pădurilor boreale, care acoperă suprafețe întinse din statele americane de nord, de-o parte și de cealaltă a graniței dintre Statele Unite și Canada.

Textual: „Lipitoarea“, lac din partea de nord a statului New York

Letting Go este primul roman de mari dimensiuni al lui Philip Roth (1933–2018), publicat în 1962.

Poem narativ inclus în romanul pentru copii Prin oglindă și ce a găsit Alice acolo – 1871

În mitologia Greciei antice, Chiron era cel mai priceput dintre centauri, ființe fabuloase, jumătate-om, jumătate-cal, și fusese preceptorul multora dintre eroii mitologici. Heracles i-ar fi oferit lui Zeus un târg: moartea lui Chiron în schimbul vieții lui Prometeu, care se sacrificase pentru a le da oamenilor focul.

Pigeon Feathers and Other Stories (Aripi de porumbel și alte povestiri), culegere de proze scurte din 1962 de John Updike (1932–2009)

The Outline of History, lucrare publicată în foileton, în 24 de fascicule bi-hebdomadare, în anii 1919–1920 și abia după aceea în volum, de către Herbert George Wells (1866–1946)

Roman semi-autobiografic de Samuel Butler (1835–1902), scris între 1873 și 1884 și publicat postum în 1903

Versuri din poemul Ode: Intimations of Immortality from Recollections of Early Childhood (Odă. Aluzii la nemurire din amintirile fragedei copilării), publicat de William Wordsworth (1770–1850) în 1807

Cele trei proze scurte menționate în acest pasaj au fost publicate inițial în gazeta The New Yorker: To Esmé, with Love and Squalor (aprilie 1950), A Perfect Day for Bananafish (ianuarie 1948) și Raise High the Roof Beam, Carpenters (noiembrie 1955).

Nuvelă publicată inițial în The New Yorker (iunie 1959)

Walter Chauncey Camp (1859–1925), jucător și antrenor, supranumit „Tatăl fotbalului american“

The Cape Cod Lighter, volum de proze scurte, publicat în 1962 de John O'Hara (1905–1970)

Roman din 1962, de James Arthur Baldwin (1924–1987)

The land of the free și the home of the brave sunt expresii preluate din textul imnului național al Statelor Unite, The Star-Spangled Banner (Stindardul stropit cu stele). Prin extensie, se referă la Statele Unite însele. Termenul jazz are aici sensul de fandoseală, vorbărie goală etc.

Trimitere la profetul biblic Iona, din cartea cu același titlu din Vechiul Testament, care este înghițit de o balenă, timp de trei zile, fiindcă nu vrea să poarte mesajul D-lui către locuitorii cetății Ninive. Studiul orwellian se referă mai ales la Tropicul Cancerului (1934), de Henry Miller (1891–1980), dar și la stadiul literaturii engleze din anii 1920–1930.

Aluzie la limbajul artificial folosit la Societatea Națiunilor de la Geneva

Textual: „politică realistă“ (germ.), termen folosit în jargonul politic pentru a desemna politica făcută în funcție de condițiile concrete și mai puțin de principii sau ideologii

The Fire Next Time, volum din 1963, în care James Baldwin adună la un loc două studii publicate anterior în The New Yorker.

Piesă din 1919 de George Bernard Shaw (1856–1950)

Ultima propoziție din Episodul 6, Hades, din romanul Ulise (1922) de James Joyce (1882–1941), în curs de apariție într-o nouă traducere românească de M. Gafița

À nous la liberté, film din 1931, în regia lui René Clair (René-Lucien Chomette – 1898–1981)

The Ginger Man, roman din 1955 de James Patrick Donleavy (1926–2017), publicat pentru prima oară la Paris și acuzat de pornografie

Roman din 1923 de Italo Svevo (1861–1928)

Humbert Humbert este pseudonimul sub care se prezintă protagonistul de vârstă a doua al romanului Lolita (1955) de Vladimir Nabokov (1899–1977), care se îndrăgostește de și se implică într-o relație cu fiica sa vitregă

de 12 ani, căreia îi spune Lolita; Gustav von Aschenbach este protagonistul trecut de cincizeci de ani al nuvelei *Der Tod in Venedig* (1912) de Thomas Mann (1875–1955), care se simte atras de și dezvoltă o pasiune mistuitoare pentru un tânăr adolescent în costum de marinar, în timpul unei vizite la Veneția.

Iacint (sau Hyacinth) era un erou din mitologia greacă, reprezentat ca un tânăr foarte frumos, care s-a îndrăgostit de zeul Apollo. Luându-se la întrecere cu acesta la aruncarea discului, a fost lovit și omorât de un disc aruncat de Apollo, pe care vântul Zefir, gelos pe iubirea lor, l-a deviat de la traiectorie.

Dwight D. Eisenhower (1890–1969), fostul comandant militar al trupelor aliate care au înfrânt Germania nazistă în Europa, a fost al 34-lea președinte al Statelor Unite, în anii 1953–1961. Este vorba despre deceniul care a premers publicarea studiului de față.

A Precocious Autobiography (1963), volum autobiografic de Evgheni Aleksandrovici Evtușenko (1933–2017)

Allen Welsh Dulles (1893–1969), diplomat și jurist, primul director civil al Agenției Centrale de Informații a Statelor Unite, între 1953 și 1961

În această zonă de la marginea Kievului, au avut loc mai multe masacre pe parcursul ocupației germane a Ucrainei sovietice, mergând până la un total de 100–150 de mii de victime, nu numai evrei, ci și ruși, ucraineni, prizonieri de război sovietici și romi. La primul dintre ele, din 1941, au fost uciși aproape 34 000 de oameni.

Grup de sprijin politic ultra-conservator, de extremă-dreapta, înființat în 1958 și care militează împotriva comunismului și unei acțiuni guvernamentale intense. John Morrison Birch (1918–1945), pastor baptist și ofițer al spionajului militar american, a fost asasinat de comuniștii chinezi în august 1945, după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, motiv pentru care organizația îl consideră prima victimă americană a Războiului Rece.

E vorba de 4 iulie 1776, ziua Declarației de Independență a Statelor Unite față de regatul Marii Britanii.

Denumire dată politicii de relaxare a represiunii și cenzurii, pe care a inițiat-o Nikita Hrușciiov prin discursul secret ținut în fața celui de-al 20-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, din 1956, când a denunțat cultul personalității și dictatura lui Stalin, care murise cu trei ani înainte.

Robert Sargent Shriver, Jr. (1915–2011), diplomat și activist politic, inițiatorul acțiunii de voluntariat Corpul Păcii, în 1961

Intelligencja, termen derivat din limba polonă în secolul XIX, pentru a desemna intelectualitatea, cu accent special pe stratul educat al burgheziei, care direcționează și conduce societatea. Inițial, această categorie includea mai ales persoanele cu o educație umanistă, dar, odată cu evoluția științelor, a cuprins și mediile cu o formație mai realistă.

Lubianka, denumirea populară a sediului fostului serviciu de securitate, KGB, al Uniunii Sovietice și al serviciului omolog actual, FSB, al Federației Ruse, care include și o închisoare subterană, situat în Piața Lubianka din Moscova.

Lillian Florence Hellman (1905–1984) autoare de piese de teatru și scenarii de film cu simpatii de stânga, bănuită de a fi făcut parte din partidul comunist, motiv pentru care a fost pusă pe lista neagră de Comisia pentru Activități Anti-Americane a Camerei Reprezentanților și i s-a interzis să mai publice.

Louis Émile Clément Georges Bernanos (1888–1948), scriitor francez de rit romano-catolic și cu înclinații monarhiste

Adică în cartierul zis Perdition's Kitchen (textual: „Bucătăria Infernului“), mai demult o zonă cu o populație pauperizată din Manhattan

Textual: „Strada Mare“. În multe orașe americane, există câte o arteră de circulație denumită Broadway. Aici e vorba de cea de la New York, cea mai lungă arteră de circulație din aglomerarea urbană, care este o axă sud-nord

prin Manhattan, apoi continuă în Bronx și dincolo de acesta. Este considerată strada teatrelor, de predilecție, ajungând sinonimă cu noțiunea de viață teatrală. Prin metonimie, semnifică New Yorkul.

Textual: „Tărâmul păsărilor“, denumirea unui club de jazz newyorkez deschis în 1949

Titlul original al piesei este The Last Analysis

Wyndham Lewis (1882–1957), scriitor, pictor și critic literar englez

Sintagmă introdusă în critica de artă de către Clive Bell (1881–1964) în cartea sa intitulată *Artă*, din 1914. Se referă la „linii și culori combinate într-un anume fel, anumite forme și relații de forme, care ne stârnesc emoția estetică“.

„În lipsă de ceva [un termen] mai bun“ (în limba franceză în original)

E vorba de poetul și dramaturgul englez Robert Browning (1812–1889), deci de a doua jumătate a secolului XIX.

Grub Street se afla, în secolul XIX, într-o zonă săracă a Londrei în care erau concentrați o mulțime de scriitori de duzină, poeți aspiranți, editori senzaționalisti și vânzători de carte mai curând la tarabe decât în librării.

„Spiritul vremii“ (germ.)

Aici, autorul comite o inadvertență. Textul biblic spune: „Și a pus Adam nume tuturor animalelor și tuturor păsărilor cerului și tuturor fiarelor sălbatice; dar pentru Adam nu s-a găsit ajutor de potrivea lui“ (Geneza, 2, 20). Adică Eva încă nu exista, iar Adam nu a redenumit, propriu-zis, toate vietățile, ci doar le-a numit, ele neavând nume până atunci, fiind numai făcute „după felul lor“.

Beyond Culture: Essays on Literature and Learning (Dincolo de cultură. Eseuri despre literatură și învățare), volum publicat în 1965 de Lionel Mordecai Trilling (1905–1975)

„Și așa mai departe“ (în limba germană în original)

Sau al Treilea Război Arabo-Israelian, a avut loc în zilele de 5–10 iunie 1967 între Israel, pe de-o parte, și statele vecine arabe: Egiptul (numit pe atunci Republica Arabă Unită), Iordania și Siria.

Sau Lacul Galileei, sau Lacul Tiberiada, este lacul cu apă dulce situat la cea mai joasă altitudine de pe tot globul și al doilea după Marea Moartă.

De fapt, o colină situată în partea de nord a statului Israel, pe care legenda spune că Isus Cristos ar fi rostit așa-numita Predică de pe Munte în care a enumerat Fericitățile (vezi Evanghelia după Matei, capitolele 5–7).

Gamal Abdel Nasser Hussein (1918–1970), al doilea președinte al Republicii Arabe Unite (Egipt), între 1956 și 1970

Hussein bin Talal (1935–1999), regele hașemit al Iordaniei din 1952 până în 1999

Aluzie la faptul că în 1961, la Belgrad, s-a constituit Mișcarea de Nealinieri, a statelor care nu erau de partea nici unuia dintre blocurile militare existente; printre inițiatori s-au numărat președintele iugoslav Tito, primul-ministru indian Nehru și președintele egiptean Nasser.

Kibbutz (pl. kibbutzim), denumire dată în Israel unor comunități cu economie colectivă, preponderent agrară, apărute pentru prima oară în 1909

În Europa Occidentală, mai ales în Marea Britanie, începuse deja în ultimii ani 1960 așa-numita Women's Lib, mișcarea de emancipare a femeilor, unul dintre semnele acesteia fiind purtatul de pantaloni de către femei.

Adică marca de vehicule GAZ, de la cuvintele rusești Gorkovski Avtomobilnîi Zavod (Uzina de Automobile Gorki) din Nijni Novgorod

Versuri din cântecul spiritual al populației negre din America, Swing Low, Sweet Chariot (Leagănă-te ușor, scump car), probabil compus în jurul anului 1865 de un indian choctaw eliberat, pe nume Wallace Wallis, care ar fi fost inspirat de Fluviul Roșu din Oklahoma.

În timpul Războiului de Șase Zile, președinte (din 1963 până în 1969) al Statelor Unite ale Americii era Lyndon Baines Johnson (1908–1973).

Termen referitor la mâncărurile și băuturile pregătite după prescripțiile și interdicțiile religioase mozaice

Ca despăgubiri pentru suferințele provocate evreilor în timpul regimului nazist al lui Hitler

Pseudonimul de scenă al actorului John Cecil Pringle (1899–1936) din perioada filmului mut

Thomas Edward Lawrence (1888–1935), colonel în armata britanică și arheolog, diplomat și scriitor, celebru pentru rolul său de ofițer de legătură în timpul revoltei arabe din Primul Război Mondial împotriva Imperiului Otoman. În 1962, despre el s-a făcut un film, Lawrence al Arabiei, în regia lui Sir David Lean (1908–1991), cu Peter O'Toole (1932–2013) în rolul titular.

Dame Freya Madeline Stark (1893–1993), exploratoare de origine anglo-italiană care a scris câteva zeci de cărți de călătorie în Orientul Mijlociu și Afganistan.

Primele două periodice sunt de o calitate îndoielnică: Argosy („Corabia“) era o revistă săptămânală de proză ușoară, publicată neîntrerupt din 1882 până în 1978, apoi reluată între anii 1990–1994 și 2004–2006; True Confessions („Mărturisiri adevărate“), o revistă lunară de proză cu caracter memorialistic, destinată mai cu seamă femeilor, care apare din 1922; celelalte două sunt mult mai valoroase și au găzduit scrieri ale unora dintre cei mai importanți scriitori ai perioadelor în care au apărut: The American Mercury („Mesagerul american“) a fost întemeiată de H.L. Mencken și a apărut din 1924 până în 1981; Transition („Tranziția“) a fost o revistă literară experimentală, publicată la Paris din 1927, mai întâi lunar, apoi trimestrial, până în 1938.

John Calvin Coolidge (1872–1932), al 30-lea președinte al Statelor Unite ale Americii, între 1923 și 1929

Lysergic acid diethylamide, sau acidul lisergic dietilamid, este un drog psihedelic recreațional, ale cărui efecte psihologice sunt stări alterate ale conștiinței, percepțiilor și sentimentelor.

The Near North Side și The Near South Side (Partea de Sud Apropiată) sunt cele două zone care flanchează, la nord, respectiv la sud, districtul comercial-bancar al metropolei Chicago (v. nota 1, p. 14)

Sau Revigorarea Celtică, sau Celtomania – tot atâtea denumiri atribuite unor mișcări diverse din secolele XIX și XX care-și proclamau interesul față de cultura celtică.

Trimitere la piesa Leșii (rus. „spiriduș”) din 1889, de Anton Pavlovici Cehov (1860–1904)

D-1 Dooley sau Martin J. Dooley este un personaj fictiv, barman irlandez imigrant, care apare frecvent în rubricile ținute în gazetele de la Chicago între anii 1893–1915 și 1924–1926 de jurnalistul Finley Peter Dunne (1967–1936).

„Căci Omul a terminat! Omul a jucat toate rolurile!” (în limba franceză în original)

Unul dintre cele cinci Mari Lacuri nord-americane, aflat exclusiv pe teritoriul Statelor Unite, spre deosebire de celelalte patru, care aparțin și Canadei. Are o suprafață de 58 000 km².

John Stuart Mill (1806–1873), filosof, economist politic și funcționar public britanic

Benjamin Disraeli, earl de Beaconsfield (1804–1881), politician conservator britanic, de două ori prim-ministru al Marii Britanii, în 1868 și din 1874 până în 1880

Noua Stângă, denumirea dată unei vaste mișcări politice americane din anii 1960–1970, care se declara diferită de mișcările marxiste și sindicaliste occidentale și milita pentru o serie de scopuri: drepturi civile și

politice, drepturi ale homosexualilor, dreptul la avort, pentru feminism și egalitatea sexelor și pentru modificarea legislației privitoare la droguri.

Angajat, implicat (în limba franceză în original)

Lac (loch) în Scoția, la sud-vest față de Inverness, celebru prin faptul că aici ar fi fost văzut un animal de mari dimensiuni, dintr-o specie necunoscută.

Richard Joseph Daley (1902–1976), politician democrat, a fost primar al orașului Chicago timp de 21 de ani, din 1955 până a murit.

Trimitere la Expoziția Mondială de la Chicago din 1893, menită să celebreze împlinirea a patru secole de când Columb a ajuns în Lumea Nouă, în 1492.

Jason Wolkow Epstein (n. 1928), editor și gazetar

În America, veniturile salariale se calculează pe an. Ca putere de cumpărare, suma de 50 000 de dolari pe an din urmă cu jumătate de secol, când a fost scris textul de față, ar echivala cu 315 000 de dolari pe an în prezent, asta presupunând un venit de 26 250 de dolari lunar.

Aluzie la legenda țesută în jurul unui comerciant englez bogat, Richard Whittington (1354–1423), ajuns Lord Primar al Londrei, care și-ar fi vândut pisica unei țări infestate cu șobolani, obținând pe ea o mare avere.

Titlul unui spectacol de revistă avangardist pe teme sexuale, creat de criticul dramatic britanic Kenneth Peacock Tynan (1927–1980), care a debutat pe Broadway în 1969, s-a jucat și la Londra și este, până în acest an, cel mai longeviv spectacol de gen.

„Nobilul sălbatic“ este un motiv literar: se referă la indigenii, mai ales indienii americani, dar nu numai, încă neatinși de civilizația corupătoare, deci întruchipând bunătatea înnăscută a omului.

Report on Planet Three and Other Speculations (Raport asupra planetei numărul trei și alte speculații), culegere de eseuri din 1972, de Arthur C. Clarke (1917–2008)

Edgar Albert Guest (1881–1959), poet prolific din prima jumătate a secolului XX, supranumit „Poetul Poporului“

Megadeath (construit cu prefixul mega, „un milion“) este un termen inventat în contextul discuțiilor geostrategice despre un eventual război atomic generalizat, pentru a desemna un milion de morți, rezultați în urma unei explozii nucleare.

Denumire dată unor grupări de gherilă mai ales rurală, care făceau parte din Rezistența franceză, în al Doilea Război Mondial.

Nume dat de Sigmund Freud pacientului al cărui studiu de caz este prezentat în cartea sa Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose (1909) și care avea repetate coșmaruri legate de șobolani.

Trimitere la romanul în trei volume Arhipelagul Gulag, scris de Aleksandr Isaievici Soljenițin între anii 1958 și 1968 și publicat, pentru prima oară, în traducere franceză, la editura pariziană Seuil. Acronimul GULAG se referea la sistemul penitenciar sovietic, Glavnoe upravlenie lagerei i mest zakliușçenia („Administrația Centrală a Lagărelor Corecționale de Muncă“), văzut ca un arhipelag format din lagărele de muncă silnică răspândite prin toată Siberia.

Sau păsări dodo, specie de păsări de talie mare, nezburătoare, care au populat insulele din sudul Oceanului Pacific până la sosirea coloniștilor europeni, care le-au vânat până la exterminare, pentru că acestea nu se fereau de oameni.

Zur Psychopathologie des Alltagslebens, lucrare din 1901, dintre cele mai cunoscute ale lui Sigmund Freud

În original, Everyman (textual: „Orice om“), personajul central din așa-numita The Summoning of Everyman (Chemarea oricărui om), moralitate (piesă cu caracter moralizator) anonimă de la sfârșitul secolului XV, în care omul ca personaj alegoric este însoțit pe drumul spre moarte de ceea ce l-a definit în decursul vieții, sub forma unor alte personaje alegorice: Cunoaștere, Fapte Bune, Prietenie.

Eugène de Rastignac, personaj din Comedia umană a lui Honoré de Balzac; pentru Raskolnikov, vezi nota 1, p. 127

Adepti ai filosofului politic italian Giambattista Vico (1668–1744), din perioada Iluminismului

Thomas Carlyle (1795–1881), filosof scoțian, autor satiric, eseist, matematician, autorul volumului de prelegeri adunate la un loc în 1841, sub titlul *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (Despre eroi, adularea eroilor și eroic în istorie). Despre John Stuart Mill, vezi nota 1, p. 357

Authenticity and the Modern Unconscious, publicat în revista *Commentary*, 52, septembrie 1971, pp. 39–50

Despre care vorbește Aristotel în Cartea IV din Etica nicomahică, oameni de mare valoare și virtute.

Aluzie la poemul *The Rime of the Ancient Mariner*, de S.T. Coleridge (vezi nota 2, p. 115)

Vezi nota 1, p. 159

„The herd of independent minds: Has the avant-garde its own mass culture? („Turma de minți independente. Are avangarda propria ei cultură de masă?“, în *Commentary*, 1 septembrie 1948

Nikolai Viktorovici Podgornîi (1903–1983), politician sovietic ucrainean, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice (echivalent cu postul de președinte al parlamentului unional) între 1965 și 1977

Termen derivat din grecescul holókauston (textual: „completă ardere“), care traducea termenul ebraic olah („ardere de tot“), referitor la jertfele prin ardere de organe de animale, practicate în templele evreiești. În limbajul istorico-politic modern, se referă la uciderea celor șase milioane de evrei de către Germania nazistă în perioada celui de-al Doilea Război Mondial; prin extensie, și la uciderea altor categorii de populație considerate indezirabile de către naziști.

Les Dangés de la Terre, carte din 1961 a psihiatrului, filosofului și revoluționarului Frantz Fanon (1925–1961), originar din Martinica

În anul 1961, când Sartre publica prefața din care autorul citează, mișcările de eliberare colonială din Africa erau în toi.

La Nausée, carte din 1938, primul roman cu tentă filosofică al lui Jean-Paul Sartre, care-l considera și una dintre cele mai reușite scrieri ale sale.

Titlul original: *Muße und Kult* (1948), studiu al filosofului catolic german Josef Pieper (1904–1997)

„Saloane“ și „cenacluri“ (în limba franceză în original)

Serate literare organizate de două ori pe lună la restaurantul parizian Magny, la care erau admiși numai bărbați. Au început în 1862, iar după războiul franco-german din 1870, s-au mutat la restaurantul Brébant.

Aluzie la expresia *maître d'hôtel* (textual: „stăpânul hanului“), „maestrul ospitalității“, de fapt șef de sală în restaurante

The East Room este cea mai mare încăpere din Casa Albă, cu dimensiunile de 24 × 11 m și o înălțime de 6,7 m, folosită pentru toate evenimentele mondene, care presupun mulți invitați.

Danny Kaye (David Daniel Kaminsky, 1911–1987), actor, cântăreț, dansator și muzician american

Cary Grant (Archibald Alec Leach, 1904–1986), actor american de origine engleză, unul dintre idolii masculini ai Hollywoodului, la mijlocul secolului XX. La data scrierii acestui text, era deja septuagenar.

James William Fulbright (1905–1995), jurist și senator democrat de Arkansas din 1945 până în 1974, când a demisionat; a fost inițiatorul sistemului de burse care-i poartă numele.

Sistem de burse inițiat la Universitatea Oxford de magnatul britanic Cecil John Rhodes (1853–1902)

The Society of Midland Authors, asociație a scriitorilor cu cărți publicate, din douăsprezece state americane, înființată la 24 aprilie 1915

Roman al autorului, publicat în 1964, despre criza vârstei mijlocii a personajului titular, Moses E. Herzog

Cuvintele cu care începe romanul Moby Dick (1851), de Herman Melville. Ishmael este cel care povestește odiseea urmăririi balenei albe de către vasul Pequod, fiind singurul supraviețuitor al scufundării acestuia.

Restaurant de pe Boulevard Montparnasse, inaugurat în 1847 și frecventat de toată lumea bună intelectuală și artistică a Parisului

Cartier londonez cu multe grădini, în care se organizau evenimente culturale.

Haile Selassie I (născut Ras Tafari Makonnen, 1892–1975), regent (1916–1930), apoi împărat (1930–1974) al Etiopiei. Unul dintre titlurile sale era Leul Iudeei, leul fiind simbolul tribului israelit al lui Iuda.

E vorba de sulurile manuscrise pe teme religioase evreiești, cele mai multe în limba ebraică, descoperite în peșterile de la Qumran, pe țărmul Mării Moarte, între anii 1946 și 1956, de un grup de păstori beduini și o echipă de arheologi. Printre câteva mii de fragmente disperate, există și câteva manuscrise aproape intacte.

Principiu din fizica cuantică, zis al incertitudinii și formulat în 1927 de Werner Heisenberg (1901–1976), potrivit căruia, cu cât este mai precis determinată poziția unei particule, cu atât mai puțin îi poate fi determinată precis viteza, și viceversa.

Orașul Weimar, capitala Thuringiei, a fost punctul nodal pentru Iluminismul german în secolele XVIII – XIX.

Les Caves du Vatican (Beciurile Vaticanului), volum publicat în 1914 de André Gide (1869–1951), în care Lafcadio, personajul principal, ucide un necunoscut împingându-l dintr-un tren aflat în mișcare.

Trimitere la pasajul din Evanghelia după Marcu: „... S-a împlinit vremea și s-a apropiat împărăția lui Dumnezeu. Pocăiți-vă și credeți în Evanghelie“ (1, 15).

Henry Robinson Luce (1898–1967), magnat de presă, creatorul trustului care a publicat unele dintre cele mai influente periodice: Time, Life, Sports Illustrated etc.

Autorului, născut Solomon Bellows (1915–2005), i-a fost decernat Premiul Nobel pentru Literatură în 1976. Textul de față a reprezentat discursul de acceptare a premiului, rostit de laureat pe 12 decembrie 1976.

„Dacă există vreun caracter, e mizerabil“ (în limba franceză în original)

Malachi Brendan Martin (1921–1999), preot catolic irlandez, inițial hirotonisit iezuit, care în 1964 a cerut să fie eliberat de jurămintele făcute și s-a mutat la New York. A scris 17 cărți pe diverse teme legate de Biserică.

În istoriografia franceză, termenul La Grande Guerre se referă la Primul Război Mondial.

E vorba de avionul supersonic Concorde, de producție franco-britanică, utilizat de aviația civilă din 1976 până în 2003. Deși atingea o viteză dublă față de cea a sunetului și reducea la jumătate durata zborurilor transatlantice, s-a renunțat la folosirea lui din cauza zgomotului pe care-l producea la decolare și aterizare.

Școală pentru copiii evrei, la care se învață limba și religia ebraică.

Talmudul („învățătură, instrucțiuni“) este o culegere de texte rabinice din perioada exilului și a robiei babiloniene a israeliților, precum și din perioada postbabiloniană, pe care se întemeiază religia poporului evreu.

Tratatul de Pace dintre Israel și Egipt a fost semnat la 26 martie 1979, urmând să intre în vigoare la 1 ianuarie 1980.

Zisă și pajiștea din față a Casei Albe, este zona verde care desparte Casa Albă propriu-zisă de bulevardul Pennsylvania.

E vorba de biserica episcopală St. John, situată de cealaltă parte a Pieței Lafayette față de Casa Albă, la slujbele căreia participă toți președinții americani.

Abraham David Beame (1906–2001), al 104-lea primar al New Yorkului, între anii 1974 și 1977

Arthur Joseph Goldberg (1908–1990), politician și om de stat, fost Secretar al Muncii, judecător la Curtea Supremă și ambasador american la Națiunile Unite, toate aceste funcții deținute până în 1968

Textual: „Să aibă grijă“ (lat.)

Textual: „Cu condiția să dureze“ (în limba franceză în original)

La 14 mai 1948, cu o zi înaintea expirării Mandatului britanic asupra Palestinei, Israelul s-a declarat stat independent; partea de est a Ierusalimului a fost ocupată și anexată de Israel în urma Războiului de Șase Zile din 1967.

Legendă relatată de Aulus Gellius în Nopti atice (sec. II î.e.n.): Androcle ar fi fost un sclav fugar, care s-a refugiat într-o peșteră. Acela era, însă, bârlogul unui leu rănit, căruia sclavul i-a scos un ghimpe mare dintr-o labă. Leul i-a arătat recunoștință, lăsându-l în viață.

Strategic Arms Limitation Talks (Tratative pentru Limitarea Armelor Strategice), denumire dată la două runde de negocieri privind reducerea arsenalelor nucleare, SALT I (1969) și SALT II (1979)

Revoluția Iraniană/Islamică a fost o mișcare începută în ianuarie 1979, când ultimul șah al Iranului, Mohammad Reza Pahlavi, a părăsit țara, cu sprijinul aliaților săi americani, iar ayatollahul Ruhollah Khomeini a preluat puterea și a instaurat o republică islamică.

Adaptare a sloganului folosit înainte ca Statele Unite să-și declare independența de Marea Britanie: „Nici o taxare fără o reprezentare“, în sensul că statele-colonii nu mai acceptau noi taxe, dacă nu erau reprezentate corespunzător în Parlamentul de la Londra.

Old Mother Goose's Rhymes (Poveștile bătrânei Mame-Gâște), culegere de povești pentru copii, publicată cu ilustrații la începutul secolului XX

Termenul desemnează procesul prin care o mare putere militară și economică obligă o țară mai mică să se supună sau să nu se opună politicilor sale în regiune, chiar dacă formal își păstrează independența și suveranitatea. Este inspirat din felul în care s-a comportat Finlanda în fața influenței tot mai puternice a Uniunii Sovietice în nordul Europei.

Trimitere la poemul Cântecul de dragoste al lui J. Alfred Prufrock, publicat pentru prima oară în 1915 de T.S. Eliot (1888–1965). Într-unul dintre versuri, personajul titular spune că și-a drămuțit viața cu lingurițe de cafea.

Parlamentul israelian

Golda Meir (născută Golda Mabovici, 1898–1978), de origine ucraineană, a fost al patrulea prim-ministru al statului Israel (1969–1974) și singura femeie care a deținut vreodată această funcție.

Șimon Peres (născut Szymon Perski, 1923–2016), de origine poloneză, a fost de trei ori prim-ministru (1977; 1984–1986; 1995–1996) și, mult mai târziu, al nouălea președinte al Israelului (2007–2014).

Boutros Boutros-Ghali (1922–2016), politician și diplomat egiptean, a fost ministru de stat pentru Afaceri Externe al Egiptului din 1977 până în 1991, apoi a fost al șaselea secretar-general al Organizației Națiunilor Unite (1992–1996) și primul secretar-general al Francofoniei (1997–2002).

Joseph Wright Alsop V (1910–1989), jurnalist și titular de rubrici permanente, din anii 1930 până în deceniul opt al secolului XX

The Singing Sergeants, denumirea dată corului oficial, înființat în 1945 – inițial format numai din bărbați, din 1973 fiind acceptate și femei în componența lui –, al Aviației Militare americane.

We are not amused este o formulă atribuită reginei Victoria a Marii Britanii, dar contextul în care ar fi rostit-o nu a fost stabilit cu exactitate.

David Hilbert (1862–1943), foarte influent matematician german

William Averell Harriman (1891–1986), politician democrat, afacerist și diplomat american

Mary William Ethelbert Appleton Burke (1884–1970, actriță americană care a jucat în roluri la radio, în filme mute și, ulterior, sonore. Apelativul Silly Billie era o adaptare a numelui generic dat unor comedianți ambulanți din secolul XIX, din Anglia: Silly Billy („Prostovanul de Billy“).

Pasajul se referă la faptul că Franklin Delano Roosevelt Sr. (1882–1945) a fost al 32-lea președinte al Statelor Unite ale Americii (1932–1945), primul care a beneficiat de un al treilea și un al patrulea mandat. El a fost desemnat candidat pentru a treia oară în 1940, fiindcă limitarea la maximum două mandate nu era încă înscrisă în Constituție, ci se baza numai pe refuzul primului președinte, George Washington, de a mai candida pentru un al treilea mandat, în secolul XVIII. În 1944, când SUA se aflau în plin război mondial, realegerea lui Roosevelt s-a impus aproape de la sine, fiindcă nu existau condițiile necesare pentru o campanie electorală normală. Dar președintele era deja bolnav și a murit după numai câteva luni de la realegere, în aprilie 1945.

E vorba de Marea Criză Economică – sau Depresiunea – din anii 1929–1933

Happy Days Are Here Again, cântec lansat în 1929 de compozitorul Milton Ager (1893–1979) și textierul Jack Yellen (1892–1991), folosit de F.D. Roosevelt în campania prezidențială din 1932

Charles Augustus Lindbergh (1902–1974), aviator și ofițer american, pilot al Poștei Aeriene, care în 1927 a făcut primul zbor transatlantic de la New York la Paris, într-un avion special construit, neînsoțit și fără escală.

Cor din oratoriul Mesia (1741), de Georg Friedrich Händel (1685–1759). Compozitorul a devenit naturalizat britanic în 1727, iar oratoriul său a fost prezentat publicului pentru prima oară la Dublin, în 1742.

Anna Eleanor Roosevelt (1884–1962), activistă pentru apărarea drepturilor omului, supranumită „Prima Doamnă a lumii“ de președintele Truman, pentru realizările ei în chestiunile sociale

Antonín Josef Čermák (1873–1933), politician american de origine cehă, primar al orașului Chicago din 1931 până în 1933, când a murit, în urma unei tentative de asasinat.

În original, Pushcart Tony. În anii 1930, comerțul ambulant, din cărucioare plimbate pe străzi, era ceva obișnuit, iar porecla denota faptul că primarul avusese o asemenea ocupație umilă.

Robert Rutherford McCormick (1880–1955), ofițer în armata americană în Primul Război Mondial, proprietarul ziarului Chicago Tribune, membru de frunte al Partidului Republican și opozant al Administrației Roosevelt, al creșterii puterii federale și al intervenționismului american

Textual: „strânge nasul“, tip de ochelari care strâng șaua nasului și se poartă fără brațe trecute pe după urechi.

În limbajul politologic american, acronimul WASP (White Anglo-Saxon Protestants) se referă la americanii care sunt mai ales de origine britanică și au rădăcini familiale în perioada colonială, un fel de aristocrație ad-hoc americană.

Huey Pierce Long Jr. (1893–1935), guvernator de Louisiana și senator, asasinat pe treptele Capitoliului statal

The Social Register, publicație bianuală, în care se găseau enumerați membrii familiilor din înalta societate americană, aproape exclusiv din partea de nord-est a Statelor Unite, în perioada menționată aici.

Aici este vorba de orașul din comitatul Dutchess, din statul New York.

Lanț de magazine cu prețuri reduse, inaugurat în 1914 de frații Nate și Maurice Goldblatt, imigranți polonezi

Biblioteca de cercetare științifică, medicală și tehnologică, înființată la Chicago în temeiul unui legat testamentar al industriașului și afaceristului John Chippewa Crerar (1827–1889)

În englezește, e vorba de așa-numiții wobblies, reprezentanți ai sindicatului internațional Industrial Workers of the World (Muncitorimea Industrială Mondială), care inventaseră și foloseau un limbaj numai al lor, cuvintele și expresiile putând însemna diferite lucruri, în funcție de context.

Vezi nota 1, p. 144

Ceremonia de instalare a președintelui ales al Statelor Unite s-a desfășurat, din anul 1793 până în 1933, pe 4 martie; din 1937 până astăzi, are loc pe data de 20 ianuarie a anului următor celui în care s-a făcut alegerea.

Silent Cal, poreclă dată lui John Calvin Coolidge Jr. (1872–1933), al 30-lea președinte al Statelor Unite (1923–1929), pentru că era taciturn în viața privată, chiar dacă în public era un orator talentat.

Warren Gamaliel Harding (1865–1923), al 29-lea președinte al Statelor Unite, a murit de inimă la jumătatea mandatului.

William Hale Thompson (1869–1944), politician, primar al orașului Chicago timp de două mandate (1915–1923 și 1927–1931), ultimul primar republican al metropolei, până în prezent

Samuel Insull (1859–1938), magnat, inovator și investitor de la Chicago, născut în Marea Britanie

Charles Gates Dawes (1865–1951), general, bancher și diplomat, membru al Partidului Republican, laureat al Premiului Nobel pentru Pace pe 1925, pentru așa-numitul Plan Dawes pentru despăgubirile acordate în urma Primului Război Mondial

Varză murată (germ.), consumată mai ales cu afumătură

În Statele Unite, federalismul se referă la relațiile dintre guvernele statale și guvernul federal american.

Leonidas Frank Chaney (1883–1930), actor de teatru și film, regizor și machior, supranumit „Omul cu o mie de fețe”; Renée Adorée (născută Jeanne de la Fonte, 1898–1933), actriță franceză din epoca filmului mut

Roman satiric de Sinclair Lewis (1885–1951), publicat în 1922, despre cultura și societatea americane, care a generat controverse determinante pentru decizia de-a i se acorda Premiul Nobel pentru Literatură autorului, în anul 1930.

Formulă folosită de președintele Teddy Roosevelt („Unchiul Teddy”) în 1907, la ceremonia de așezare a pietrei de temelie a Monumentului Pelerinilor din Provincetown, Massachusetts, în 1907

Francis Everett Townsend (1867–1960), medic și autor al unui plan de ajutorare mutuală a bătrânilor, care a stat la baza sistemului de asigurări sociale promovat de Administrația Roosevelt.

Walter Lippmann (1889–1974), jurnalist și comentator politic, unul dintre primii care au folosit sintagma „Războiul Rece“

Personaj din cărțile pentru copii Aventurile lui Alice în Țara Minunilor (1865) și Dincolo de oglindă și ce a găsit Alice acolo (1871), de Lewis Carroll (1832–1898)

Titlul complet este: Axel’s Castle: A Study in the Imaginative Literature of 1870–1930 (Castelul lui Axel. Studiu despre literatura imaginativă a perioadei 1870–1930), volum de critică literară publicat în 1931 de Edmund Wilson (1895–1972)

În sistemul educațional american, notația se face cu litere, A fiind nota cea mai mare (echivalent cu 10 în sistemul românesc), iar D, considerat o notă proastă (echivalent cu 6 sau 7).

Joseph Patrick Kennedy Sr. (1888–1969), politician și diplomat, tatăl viitorului președinte J.F. Kennedy, ambasadorul Statelor Unite în Marea Britanie în anii 1938–1940

Joseph Edward Davies (1876–1958), jurist și diplomat, al doilea ambasador al Statelor Unite în Uniunea Sovietică, în anii 1936–1938

Amor propriu (în limba franceză în original)

Edward Lear (1812–1888), poet, ilustrator și muzician englez, cunoscut mai ales pentru scrierile sale fără sens. A publicat, în 1846, volumul *A Book of Nonsense* (O carte de nonsensuri), iar în 1871, *Nonsense Songs, Stories, Botany, and Alphabets* (Cântece, povești, botanisme și alfabeturi fără sens).

The Hunting of the Snark. An Agony in 8 Fits (*Vânătoarea de Snark. O agonie în 8 accese*), poem din anii 1874–1876, de Lewis Carroll. *Snark-ul este o ființă fabuloasă, care se poate dovedi a fi, de fapt, un boojum.*

E vorba despre o alocuțiune televizată, pe care a ținut-o senatorul de atunci Richard Nixon pe 23 septembrie 1952, în care a vorbit despre fondurile sale de campanie, declarând că intenționa să păstreze un singur dar primit cu ocazia respectivelor alegeri, un câțel pe nume Checkers.

Isaia, cap. 40, v. 1

Caius Marcius Coriolanus (sec. V î.e.n.), general roman, care ar fi comandat armatele volscilor într-un asediu împotriva Romei însăși.

Alexander Hamilton (1755/1757–1804), unul dintre Părinții Fondatori ai Statelor Unite, primul Secretar al Trezoreriei

Autorul se referă aici la cartea *Despre democrație în America*, publicată în două volume (1835 și 1840) de Alexis Charles Henri Clérel, viconte de Tocqueville.

Aleksandr Nikolaievici Scriabin (1872–1915), compozitor și pianist rus

Men Without Art, volum publicat în 1934 de pictorul și criticul de artă Wyndham Lewis (1882–1957)

Din poemul „Navigând spre Bizanț“, publicat pentru prima oară în volumul *The Tower* (Turnul – 1928), de William Butler Yeats (1865–1939), laureat al Premiului Nobel pentru Literatură (1923)

Imperiu (fr.), stil în arhitectură și mobilier, care a înflorit în primele două decenii ale secolului XIX în Franța, pe vremea Consulatului și a Imperiului napoleoniene.

Sella curulis (textual: „șezutul carului“, în limba latină) era un jilț de o formă aparte, ca un X cu laturile rotunjite, pe care erau îndreptățiți să se așeze titularii unor funcții înalte din Roma antică, în exercitarea autorității lor.

Le Dôme des Invalides – Domul Invalizilor – este o catedrală transformată în Panteon al marilor figuri militare ale istoriei franceze. Piesa de rezistență o constituie mormântul lui Napoleon I, ale cărui rămășițe pământești au fost aduse în 1840 de pe insula Sfânta Elena, unde împăratul exilat fusese îngropat în 1815.

Titlul complet: *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History* (Mecanizarea preia comanda. Contribuție la istoria anonimă), volum publicat în 1948 de arhitectul și criticul de arhitectură elvețian de origine cehă Sigfried Giedion (1888–1968)

„Sunet-și-lumină“ (în limba franceză în original)

În 1944, președintele Roosevelt a semnat Legea Reintegrării Militarilor, pentru ajutorarea foștilor combatanți de toate armele și toate gradele, din al Doilea Război Mondial.

Hôtel Ritz a fost întemeiat în 1898 de hotelierul elvețian César Ritz (1850–1918), considerat unul dintre cele mai luxoase hoteluri din lume.

The American Scene, volum de călătorii din 1907, în care autorul își relatează voiajul făcut prin Statele Unite în anii 1904–1905.

Madeleine Vionnet (1876–1975), creatoare de modă franceză

John Cowper Powys (1872–1963), filosof, romancier, poet și critic literar britanic

Referire la Francis Scott Fitzgerald (1896–1940), născut la St. Paul, Minnesota; T.S. Eliot (1888–1965), născut la St. Louis, Missouri; Ernest Hemingway (1899–1961), născut la Oak Park, Illinois. Toți cei trei autori au locuit la Paris și au scris acolo.

Voyage au bout de la nuit, primul roman, din 1932, al lui Louis-Ferdinand Céline (născut Destouches, 1894–1961), medic și scriitor francez cu vederi antisemite

Sfânta Capelă, biserică gotică de pe Île-de-la-Cité, insula din mijlocul Senei, de la Paris

Orașul Omului, pentru că la Palatul Chaillot din Paris a fost adoptată, în 1948, Declarația Universală a Drepturilor Omului, de către Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite; Orașul Luminilor, pentru că Parisul a jucat un rol primordial în epoca Iluminismului (secolul XVIII).

Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge este singurul roman, publicat în 1910, al poetului german Rainer Maria Rilke (1875–1926).

Volumul publicat de Louis-Ferdinand Céline în 1941 se intitula Les beaux draps (textual: „Frumoasele cearșafuri“), cu trimitere la expresia franceză être dans de beaux draps, care înseamnă „a o sfecli, a o băga pe mânecă“.

Vezi nota 1, p. 414

E vorba de grădinile Palatului Tuileries, fosta reședință a regilor Franței, care a fost distrus prin incendiere în zilele Comunei din Paris din 1871.

Vezi nota 1, p. 418, despre romanul Beciurile Vaticanului

Magazine din care pot fi cumpărate efecte și echipamente noi sau la mâna a doua, din cele folosite în activitatea diverselor arme, mai puțin armamentul propriu-zis.

El hombre y la gente, curs ținut de José Ortega y Gasset (1883–1955) la Institutul de Științe Umaniste din Madrid, în anii 1949–1950, publicat în volum în 1957

Volumul, publicat în 1930, a strâns laolaltă o serie de articole apărute în ziarul spaniol El Sol („Soarele”) în cursul anului 1929. Traducerea engleză datează din 1932.

„Un mare european“ (în limba franceză în original)

Palmer House este cel mai vechi hotel de lux din Chicago, astăzi parte a lanțului hotelier Hilton. Imobilul a fost construit în 1871, ca dar de nuntă al magnatului Potter Palmer (1826–1902) pentru soția sa, dar a ars la nici două săptămâni după inaugurare, în Marele Foc de la Chicago (8–10 octombrie 1871), și a fost imediat reconstruit ca hotel.

E vorba de interdicția de a produce, importa, transporta și vinde băuturi alcoolice, cu excepția celor de uz medicinal sau religios, care a funcționat în Statele Unite între anii 1920 și 1933, în temeiul Amendamentului 18 la Constituție, care a fost în vigoare în perioada respectivă.

Personajul titular din romanul Henderson, regele ploii, publicat de autor în 1959

Personaj, la fel ca Prospero menționat mai jos, din piesa Furtuna (1610–1611), de William Shakespeare

Personajul titular din romanul Darul lui Humboldt, publicat de autor în 1975

W. Shakespeare, Macbeth, în românește de Ion Vinea, în Opere complete, vol. 7, București, Univers, p. 267

Personajul titular din romanul Aventurile lui Augie March, publicat de autor în 1953

În prima carte a Bibliei, Geneza, Cain și Abel sunt primii doi descendenți ai primului cuplu, Adam și Eva. Cain este agricultor, Abel e păstor; ambii frați îi aduc ofrande lui Dumnezeu, care, însă, le preferă pe ale fratelui mai mic, Abel. Cain își ucide fratele din gelozie și este pedepsit de Dumnezeu să rătăcească veșnic pe pământ.

Personajul titular din romanul Herzog, publicat de autor în 1964

Thomas Riley Marshall (1854–1925), vicepreședinte din 1913 până în 1921, a explicat, după ce a rostit această formulă, că se referea la vremuri mai bune, cu produse mai ieftine.

Denumire dată celei mai vechi societăți care grupează oamenii cu cele mai bune rezultate la testele de inteligență. Mensa înseamnă „masă“ în limba latină și se referă la simbolul mesei rotunde din logoul societății, al cărei sens este adunarea la un loc a unor inși egali.

Vezi nota 2, p. 463

Vezi nota 1, p. 169

Poetul de limbă germană Heinrich Heine (1797–1856) s-a născut într-o familie evreiască de la Düsseldorf și s-a convertit la luteranism în 1825.

The Intellectual Follies: A Memoir of the Literary Venture in New York and Paris (Foliile intelectuale. O dare de seamă asupra speculațiilor literare de la New York și Paris), volum de critică teatrală publicat în 1984 de Lionel Abel (1910–2001), dramaturg, eseist și critic de teatru evreu american

Termenul „neamuri“ se referă, în Vechiul Testament, la populațiile altele decât poporul Israel.

Trimitere la idealurile filosofice și estetice formulate de compozitorul Richard Wagner (1813–1883), pentru definirea germanului „adevărat“, pe care hitlerismul le-a proclamat drept bază a politicilor sale naționaliste.

Carte din 1886, în care Friedrich Nietzsche (1844–1900) continuă ideile din Așa grăit-a Zarathustra (1883–1885).

Moses ben Maimon, zis Moise Maimonide (1135/1138–1204), filosof evreu sefard (iberic) din Evul Mediu

Forma de plural a cuvântului goy, termenul din ebraică pentru „neam“, adică ne-evreu

Trimitere la așa-numita „afacere Dreyfus“, un scandal juridic și politic din perioada 1894–1906, țesut în jurul căpitanului Alfred Dreyfus (1859–1935), evreu la origini, acuzat de trădare în beneficiul Germaniei

Premiu de poezie decernat la fiecare doi ani de către Biblioteca Beinecke de Cărți Rare și Manuscrise, de la Universitatea Yale

Joc de cuvinte: în limba engleză, „neamurile“ sunt desemnate prin termenul gentiles

Prostituată evreică menționată în poemul Sweeney printre privighetori (1918), de T.S. Eliot

In Defence of Ignorance, volum publicat în 1960 de poetul Karl Jay Shapiro (1913–2000)

Denumirea completă, în limba germană, era Die Endlösung der Judenfrage („Soluția finală a chestiunii evreiești“) și a fost dată planului adoptat la Conferința de la Wannsee, din ianuarie 1942, de către conducerea partidului nazist, care prevedea exterminarea întregii populații evreiești la care se putea ajunge fizic.

Membri ai așa-numitei Societăți Fabiane, înființate la Londra în 1884, organizație menită să încurajeze aplicarea principiilor socialismului democratic în mod gradual, prin eforturi de reformă, și nu prin revoluție. Denumirea i se inspira de la numele generalului roman Quintus Fabius Maximus Verrucosus (sec. IV î.e.n.), supranumit Cunctator, „cel care tergiversează“, fiindcă l-a învins pe Hanibal tot amânând confruntarea decisivă.

Death of the Soul: From Descartes to the Computer (Moartea sufletului. De la Descartes la computer), volum din 1986 al filosofului și profesorului de filosofie la Universitatea din New York William Christopher Barrett (1913–1992)

Sau Turnul Willis, clădire de 110 etaje și 442 de metri înălțime din Chicago, dată în funcțiune în 1973, când era cel mai înalt zgârie-nori din lume.

Trimitere la drama istorică Aleksandr Nevski, realizată în 1938 de regizorul sovietic Serghei Mihailovici Eisenstein (1898–1948), despre tentativa din secolul XIII, a cavalerilor teutoni din Sfântul Imperiu Romano-German, de a invada principatul Novgorod și înfrângerea lor de către prințul Aleksandr Nevski (1221–1263).

The Rust Belt este un termen depreciativ, care se referă la zonele puternic industrializate mai ales din Vestul Mijlociu și din regiunea Marilor Lacuri, care, de prin anul 1980, au intrat într-un declin economic accentuat.

Orășel din statul Illinois, devenit suburbie a metropolei Chicago, unde și-a mutat afacerile gangsterul Al Capone, pentru a scăpa de urmărirea poliției din Chicago.

Pictorul francez Paul Gauguin (1848 –1903) și-a petrecut ultimii zece ani de viață și creație în Polinezia Franceză.

Trimitere la romanul The Jungle (Jungla), publicat în 1906 de jurnalistul și romancierul Upton Beall Sinclair Jr. (1878–1968), despre condițiile de viață ale imigranților din metropolele americane industrializate

Personaj din schița omonimă (1819) de Washington Irving (1783–1859), care adoarme în munți și se trezește după douăzeci de ani, timp în care s-a desfășurat deja revoluția americană.

Back of the Yards, denumire dată unui cartier situat dincolo de așa-numitele Union Stock Yards, „Depozitele de Mărfuri Sindicalizate“

Vezi nota 2, p. 144

Michael Kenna (1858–1946), zis Hinky Dink, a fost consilier al Primului District din Chicago între 1897 și 1923. Cei doi, Coughlin și Kenna, erau gazdele Balului din Primul District, care se organiza, la începutul secolului XX, pentru strângere de fonduri, mai ales de la lumea interlopă din metropolă.

Riverview Park a funcționat între anii 1904 și 1967. The Bobs („Boburile“) era o instalație montagnes-russes, construită în 1924.

Întregul complex a fost demolat în 2011.

Personaj din poemul omonim al lui Edwin Arlington Robinson (1869–1935), publicat inițial în volumul *The Town Down the River* (Orașul din josul fluviului – 1910)

Harold Lee Washington (1922–1987), avocat și politician, cel dintâi primar de culoare al orașului Chicago, între anii 1983 și 1987

Echipă formată din Edward Joseph Kelly (1876–1950) și Patrick Austin Nash (1863–1943), care a preluat conducerea la Chicago după asasinarea lui Tony Cermak, în 1933, și a dominat politica municipală, din partea Partidului Democrat, până în 1947.

Pasaj din alocuțiunea inaugurală rostită de John Fitzgerald Kennedy pe 20 ianuarie 1961, la învestirea sa în funcția de al 35-lea președinte al Statelor Unite ale Americii

Caz juridic, în care Curtea Supremă a Statelor Unite a decis, în 1973, asupra constituționalității legislației care incrimina sau restricționa dreptul femeilor de a face avort. Aniversarea deciziei respective este marcată anual de manifestații pro și contra.

La data scrierii acestui text, Uniunea Sovietică încetase de-a mai exista, lăsând locul Federației Ruse și celorlalte republici foste-sovietice, devenite independente, iar Germania se reunificase într-un singur stat.

Black or White, piesă și videoclip lansate în 1991 de Michael Jackson. În scurt-metraj, apare și actorul Macaulay Culkin, pe atunci în vârstă de 11 ani.

Heywood Campbell Broun Jr. (1888–1939), jurnalist american, întemeietorul Ghildei Ziariştilor Americani

Peter Charles Archibald Ewart Jennings (1938–2005), jurnalist canadiano-american, unicul prezentator al buletinului de știri internaționale de seară de la ABC, *World News Tonight*, timp de 22 de ani, din 1983 până la moartea sa, în 2005

Edward James Martin Koppel (n. 1940), jurnalist american, prezentator de știri, gazda programului Nightline („Linia nopții”) de la ABC, din 1980 până în 2005

Daniel Irvin Rather Jr. (n. 1931), jurnalist american, angajat al rețelei CBS, timp de 44 de ani. Ca tânăr reporter de teren, a fost de față la asasinarea președintelui Kennedy, în 1963.

Samuel Andrew Donaldson Jr. (n. 1934), jurnalist american, angajat al rețelei ABC din 1967 până în 2013. A fost corespondent al rețelei la Casa Albă în deceniile 1970–1990.

The Court of St. James's este denumirea dată Curții de Judecată a Suveranului Regatului Unit.

Textual: „împrumut-folosință”, denumire dată legii de promovare a politicii de apărare a Statelor Unite, prin care acestea au furnizat alimente, petrol și material militar, în anii 1941–1944, statelor cu care erau aliate împotriva Germaniei, Italiei și Japoniei, în al Doilea Război Mondial.

Aluzie la faptul că, de pe la mijlocul anilor 1980, Michael Jackson (1958–2009) ar fi început să urmeze tratamente de albire a pielii, dorind să devină alb.

Persoană nedorită (lat.), expresie folosită mai ales în diplomație, desemnând o persoană care a devenit indezirabilă pe teritoriul altui stat.

Personajul central din romanul Aventurile lui Huckleberry Finn, publicat mai întâi în Marea Britanie, în 1884, și un an mai târziu în Statele Unite, de Mark Twain (Samuel Langhorne Clemens, 1835–1910)

În limba engleză, Newspeak, denumire dată, în romanul 1984, publicat în 1948 de George Orwell (Eric Arthur Blair, 1903–1950), vorbirii de tip nou, a cărei menire este să restrângă aria gândirii și să facă practic imposibil de exprimat în cuvinte un gând neconform cu linia partidului.

Motto la volumul Cântece ale inocenței și ale experienței (1789/1794) de William Blake (1757–1827)

Thule era o denumire generică, dată în textele greco-romane antice unui loc situat cel mai departe cu putință, fără să se refere la un loc anume, cunoscut. În Evul Mediu, i s-a spus Ultima Thule, adică „Thule cea mai îndepărtată”, unui loc situat dincolo și de acela. Diferite insule din nordul Oceanului Atlantic au fost propuse ca situări geografice ale acestui loc virtual.

Chicago era, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, un oraș industrial foarte prosper, cu o muncitorime activă. Aici a fost adoptată, la 4 mai 1886, decizia ca ziua de muncă standard să fie de 8 ore, ceea ce a condus la declararea datei de 1 mai drept Ziua Internațională a Muncii.

Textual: „Omul fericit” (it.), poem pastoral publicat în 1645 de poetul englez John Milton (1608–1674)

Titlul original rusesc: Gosudarstvo i revoliuțiia, volum publicat în 1917 de Vladimir Ilici Lenin (1870–1924)

Titlul original german: Manifest der Kommunistischen Partei (Manifestul Partidului Comunist), volum publicat în 1848 de filosofi germani Karl Marx (1818–1883) și Friedrich Engels (1820–1895)

Titlul unui discurs rostit de Karl Marx pe 27 iunie 1865, în fața Întâii Asociații Internaționale a Oamenilor Muncii (zisă și Internaționala I)

Titlul original rusesc: Nemețkaia revoliuțiia i stalinskaia biurokrațiia (Revoluția germană și birocrăția stalinistă), volum publicat la Berlin, în 1932, de Lev Troțki (Lev Davidovici Bronstein, 1879–1940)

Comintern era o abreviere a denumirii Communist International, Internaționala Comunistă, sau Internaționala III, organizație care a funcționat între anii 1919 și 1943 și a sprijinit răspândirea comunismului la nivel mondial.

Mohandas Karamchand, zis Mahatma („Marele Suflet”) Gandhi (1869–1948), liderul mișcării de eliberare a Indiei de sub stăpânirea britanică, venerat astăzi ca Părinte al Națiunii indiene

Sau Indo-China, denumire dată, în secolul XIX, țărilor din Asia de Sud-Est continentală de astăzi: Birmania, Thailanda, Laos, Cambodgia, Vietnam, Malaezia peninsulară și Singapore, aflate sub influența comună a Indiei și Chinei

Sau Ho Chi Minh (1890–1969), lider comunist vietnamez, președinte al Partidului Muncitorilor din Vietnam, prim-ministru (1945–1955) și cel dintâi președinte al Republicii Democratice Vietnam (Vietnamul de Nord, 1945–1969)

E vorba de așa-numita Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, marcată la 25 octombrie pe stil vechi – 7 noiembrie pe stil nou, în cursul căreia comuniștii bolșevici („majoritari“ în cadrul partidului social-democrat rusesc), aflați sub conducerea lui V.I. Lenin, l-au îndepărtat de la putere pe țarul Nikolai II Romanov.

Edward Estlin Cummings (1894–1962), poet foarte prolific, romancier, dramaturg și pictor american, care-și scria numele cu inițiale mici.

Denumire dată unei serii de trei procese politice desfășurate la Moscova în anii 1936–1938, împotriva lui Lev Troțki și adepților săi, care au fost însoțite și urmate de epurări politice foarte dure.

John Dewey (1859–1952), filosof, psiholog și reformator în domeniul educației americane. Comisia prezidată de el în 1937, în Mexic, l-a găsit nevinovat pe Troțki de acuzațiile aduse acestuia de către Stalin. Troțki se refugiasse în Mexic la începutul anului 1937, pentru a scăpa de prigoana stalinistă, și tot acolo a fost asasinat, în 1940, de un agent al NKVD-ului sovietic.

E vorba de așa-numitul Război de Iarnă: URSS a invadat Finlanda în noiembrie 1939, la trei luni după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial; invazia a încetat în martie 1940, prin Tratatul de Pace de la Moscova. Pentru această agresiune, Uniunea Sovietică a fost exclusă din Liga Națiunilor.

Film de animație din 1940, al treilea lung-metraj produs de Walter Elias Disney (1901–1966)

Anton Ivanovici Denikin (1872–1947), general în armata imperială rusă, apoi în mișcarea „albilor“ din timpul războiului civil rusesc

Titlul complet este: *To the Finland Station: A Study in the Writing and Acting of History* (Către gara Finlanda. Studiu despre cum se scrie și se joacă istoria), volum în care Edmund Wilson descrie nașterea socialismului ca doctrină, de la Revoluția Franceză până la sosirea lui Lenin în gara Finlanda din Sankt- Petersburg, în 1917.

Henry Agard Wallace (1888–1965), vicepreședinte al Statelor Unite între 1941 și 1945, Secretar al Agriculturii și al Comerțului în câteva dintre mandatele președintelui F.D. Roosevelt

Joseph Raymond McCarthy (1908–1957), senator de Wisconsin din 1947 până la moartea sa, figura principală a mișcării de urmărire și punere sub acuzare a comuniștilor americani, a simpatizanților acestora și a tuturor celor bănuți de spionaj în beneficiul Uniunii Sovietice, mai ales din mediile politice, intelectuale, artistice, activități denumite generic „mccarthism“, care au dat naștere unor abuzuri masive.

Jay Vivian (zis Whittaker) Chambers (1901–1961), jurnalist care a recunoscut că, în anii 1930, spionase în favoarea Uniunii Sovietice și a denunțat public activitățile comuniste din Statele Unite.

Alger Hiss (1904–1996), diplomat american afiliat Națiunilor Unite, acuzat de spionaj în 1948 și condănat în 1950

Julius Robert Oppenheimer (1904–1967), fizician și profesor de fizică la Universitatea Berkeley, care a condus laboratoarele de la Los Alamos, unde a fost construită bomba atomică americană. Ulterior, a fost acuzat de încercarea de a stopa înarmarea nucleară americană, aflată în concurență cu cea sovietică.

Soții Julius (n. 1918) și Ethel (n. 1915) Rosenberg au fost judecați, condănați și executați împreună (la 19 iunie 1953), pentru a fi divulgați Uniunii Sovietice secrete privind bomba atomică.

Numele unui personaj din tragedia Hamlet de William Shakespeare, un prinț de coroană norvegian

Jules Régis Debray (n. 1940), filosof, jurnalist și funcționar guvernamental francez, asociat cu Che Guevara în Bolivia și cu Salvador Allende în Chile.

Willy Brandt (născut Herbert Ernst Karl Frahm, 1913–1992), liderul Partidului Social-Democrat din Germania Federală între 1964 și 1987 și Cancelar al Republicii Federale a Germaniei între anii 1969 și 1974. Laureat al Premiului Nobel pentru Pace, în 1971.

Edmund Gustav Albrecht Husserl (1859–1938), filosof german care a pus bazele fenomenologiei.

„Tovarăș de drum“ era formula din terminologia partidelor comuniste, folosită pentru a-i desemna pe cei care nu erau membri de partid, cu toate că simpatizau cu ideologia și scopurile acestuia.

Textual: „Ceea ce este bine stabilit“ – în jargonul politologic, termenul se referă la suma elitelor și a politicilor promovate de acestea, care conduc și după care este condusă, la un moment dat, societatea.

Este vorba de volumul Out of Step: An Unquiet Life in the 20th Century (În contratimp. O viață neliniștită în secolul XX), publicat în 1987 de filosoful Sidney Hook (1902–1989).

Lilliput și Blefuscu sunt două insule imaginare din romanul-fantezie Călătoriile lui Gulliver (1726), de Jonathan Swift (1667–1745), ai căror locuitori sunt minusculi: înălțimea lor este a douăsprezecea parte din cea a unui om normal.

The First Amendment as an Art Form, eseu cuprins în volumul Pieces of Soap: Essays (Bucăți de săpun. Eseuri), din 1992, de Stanley Elkin (1930–1995)

Inițialele sub care este cunoscut și evocat, în limbajul politologic și gazetăresc american, pentru simplificare, președintele Lyndon Baines

Johnson, așa cum numele lui Franklin Delano Roosevelt este prescurtat FDR și al lui John Fitzgerald Kennedy – JFK.

Asociație internațională întemeiată la Londra, în 1921, cuprinzând scriitori de toate felurile de literatură. La început, inițialele P, E, N se refereau la Poets, Essayists, Novelists (poeți, esești, romancieri), dar astăzi ele se referă la Poets, Playwrights, Essayists, Editors, Novelists (poeți, dramaturgi, esești, editori, romancieri). Congresul amintit aici s-a desfășurat la New York în 1986.

Termen-valiză, folosit mai ales în Uniunea Sovietică, pentru tot ce ținea de „agitație și propagandă“, adică de propaganda politică desfășurată de ministerul de resort în beneficiul maselor, prin toate formele de artă.

Varlam Tihonovici Șalamov (1907–1982), scriitor, jurnalist și poet rus, care a supraviețuit Gulagului sovietic.

Kolîma este o regiune din Extremul Orient rus, de pe valea fluviului și în zona muntoasă cu aceeași denumire, unde au fost construite cele mai multe lagăre de muncă obligatorie pentru prizonierii din timpul regimului stalinist.

My Century: The Odyssey of a Polish Intellectual, volum memorialistic publicat în 1988, în traducere engleză, de poetul, prozatorul și filosoful polonez Aleksander Wat (născut Chwat; 1900–1967)

To Build a Fire, titlul a două povestiri, publicate în 1902 și 1908 de John Griffith London (născut J.G. Chaney, 1876–1916), dintre care cea mai cunoscută este a doua.

La data scrierii acestui text, Uniunea Sovietică își încetase existența de doi ani. Primul și ultimul ei președinte, Mihail Sergheevici Gorbaciov, „își încetase activitatea în funcția“ respectivă la 25 decembrie 1991, demisie care însemnase și desființarea Uniunii înseși.

Cele două denumiri de vase amintesc de filosoful francez Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), autorul tratatului Contractului social

Denumire dată unei opinii legale sau proclamații a unui jurist sau cleric islamic, în legătură cu interpretarea unui pasaj din textele sacre musulmane. Cea mai celebră asemenea proclamație este condangarea la moarte hotărâtă de ayatollah-ul Ruhollah Khomeini, în 1989, împotriva scriitorului Salman Rushdie (n. 1947), pe care-l considera vinovat de blasfemie, fiindcă publicase romanul Versetele satanice (1988).

Poliția Gândirii apare în romanul 1984, publicat în 1948 de George Orwell. Este o ramură a sistemului polițienesc din roman, care urmărește orice deviație a gândirii cetățenilor de la linia ideologică a partidului unic.

Așa-numita G.I. Bill (inițialele G.I. referindu-se la Government Issue, adică, într-un fel, „Haina Statului“, echipamentul militar furnizat de Stat recrutului sau înrolatului) a fost promulgată de președintele Roosevelt în iunie 1944, pentru reintegrarea în societate a militarilor care se întorceau acasă de pe fronturile celui de-al Doilea Război Mondial.

Romancierul și teoreticianul francez André Malraux (1901–1976) a fost primit la Casa Albă, în calitate sa de Ministru de Stat pentru Afaceri Culturale al Republicii Franceze, la 11 mai 1962.

Izolaționismul în politica externă și economică americană se referă la statutul de neutralitate și marginalitate menținut de Statele Unite în relațiile lor cu tot restul lumii, timp de aproape un secol după obținerea independenței, în 1776. Acest principiu, America first („America mai întâi“) este avansat, chiar dacă mai mult declarativ, de actualul președinte, Donald Trump.

People-to-People, program inaugurat de președintele D.D. Eisenhower la 11 septembrie 1956, pentru încurajarea cooperării internaționale prin activități culturale, educaționale și umanitare.

Dutchess County, comitat situat la nord față de aglomerarea urbană care este New Yorkul, întemeiat în 1683. Denumirea se referă la Maria de Modena (1658–1718), regină a Angliei, Scoției și Irlandei, a doua soție a lui James II, duce de York la data căsătoriei lor, care avea să-i succeadă la tron fratelui său, regele Charles II.

Unul dintre membrii acestei familii, Philip Livingston (1716–1778), a fost delegat la Congresul Continental (1775–1778), unde s-a semnat Declarația de Independență americană, iar altul, William Livingstone (1723–1790), s-a numărat printre semnatarii Constituției Statelor Unite ale Americii.

Termen generic pentru mai multe soiuri de cocktailuri cu gin și vermut, aseasonate cu zeamă de lămâie sau cu câte o măslină

Poetul american Robert Lee Frost (1874–1963) era, de fapt, cu peste un deceniu mai în vârstă decât celălalt poet american, Ezra Loomis Pound (1885–1972), auto-exilat la Londra. Trimiterea la poetul scoțian Robert Burns (1759–1796) se referă la faptul că acestuia i se spunea, printre altele, „poetul plugar“.

„Câine de rasă“ – în limba franceză în original

Căderea Casei lui Usher e titlul unei povestiri din 1839, de Edgar Allan Poe (1809–1849).

The Making of the Modern Mind: A Survey of the Intellectual Background of the Present Age (Facerea minții moderne. Studiu asupra fundalului intelectual al epocii de față), volum publicat pentru prima oară în 1926 de filosoful american John Herman Randall Jr. (1899–1980)

Passagenwerk, titlul unui studiu scris între anii 1927 și 1940 și lăsat neterminat de criticul literar evreu de origine germană Walter Benjamin (1892–1940), despre așa-numitele „pasaje acoperite“ sau „arcade“ pariziene

Corp de reguli religioase evreiești, care se referă la ce alimente sunt potrivite pentru a fi mâncate, la obiectele rituale etc.

Textual: „pas de doi“ (în limba franceză în original), termen din baletul clasic, în care un cuplu de dansatori execută pașii dansului în paralel.

Titlul exact este Masse und Macht (germ.), studiu din 1960 al scriitorului și filosofului de origine bulgară, naturalizat britanic, Elias Canetti (1905–1994), care a locuit în Austria între 1912 și 1938 și a scris în limba germană. În 1981, a fost decernat Premiul Nobel pentru Literatură.

Una dintre cele trei componente ale personalității umane, cea dezorganizată, care conține pornirile instinctive ale omului, prezente încă de la naștere (id este pronumele neutru latin).

Titlul original german complet este: Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten (1905).

George Alfred Henty (1832–1902), romancier englez, foarte prolific în ultima parte a secolului XIX

Street & Smith Publications, editură newyorkeză, specializată în lecturi ușoare, așa-numite „de duzină”. A funcționat timp de peste un secol, între 1855 și 1959.

Păpușa de cârpe Raggedy Ann este personajul central dintr-o serie de povestiri ilustrate pentru copii, de Johnny Gruelle (1880–1938).

Personajul din romanul pentru copii Little Lord Fauntleroy (Micul lord Fauntleroy), publicat mai întâi în foileton (1885–1886), apoi sub formă de carte în 1886, de scriitoarea anglo-americană Frances Eliza Hodgson-Burnett (1849–1924)

E vorba de romanele Paralela 42 (1930), 1919 (1932) și Marile afaceri (1936), de John Roderigo Dos Passos (1896–1970). Cele trei cărți au fost publicate într-un singur volum, intitulat Trilogia S.U.A., în 1938, de atunci fiind etichetate drept trilogia americană.

Trimitere la legislația statală și locală, care confirma și consolida segregarea rasială în statele din sudul american. Jim Crow era un personaj caricatural din anii 1830, alb cu fața vopsită în negru, pentru a-i satiriza pe cântăreții și comedienții de culoare. Numele Jim Crow („Jim Cioară”) a devenit un termen peiorativ, echivalent cu „negrotei” sau „cioroi”.

Publicate simultan în mai multe ziare

Oscar Odd McIntyre (1884–1938), gazetar newyorkez din anii 1920–1930, a cărui rubrică, New Yorkul zi de zi, apărea în peste 500 de ziare din toată America.

Denumire dată, în ultima parte a secolului XIX, membrilor conservatori ai Partidului Democrat american

The Bible Belt, denumire dată unei regiuni din sudul și sud-estul Statelor Unite, unde conservatorismul de inspirație religioasă este predominant.

John Thomas Scopes (1900–1970), profesor de liceu din orașul Dayton, Tennessee, acuzat în 1925 de a fi încălcat legislația statală, care interzicea predarea în școli a evoluționismului în dauna creaționismului. Scopes a fost găsit vinovat și amendat cu 100 de dolari.

Pasajul complet este: „Când privesc cerurile, lucrul mâinilor tale, luna și stelele pe care le-ai întemeiat, îmi zic: Ce este omul, că-ți amintești de el? Sau fiul omului, că-l cercetezi pe el?” (Psalmul 8, vv. 3–4).

Textual: „Le-am schimbat, lucrurile astea“ (în limba franceză în original)

Connecticut, Past and Present (Connecticut, trecut și prezent), volum din 1939, de Odell Shepard (1884–1967)

Ironweed, film din 1987, în regia lui Héctor Babenco, după un scenariu de William Kennedy, autorul romanului cu același titlu din 1983, pentru care a primit premiul Pulitzer. În rolurile principale, Jack Nicholson și Meryl Streep

E vorba despre filmul care ar fi trebuit să intre în producție, după romanul Henderson, regele ploii, al autorului, dar nu s-a mai făcut.

Cele două versete la care se face aluzie sunt: „D-l mă paște și nimic nu-mi va lipsi. La loc de pășune, acolo m-a sălășluit; la apa odihnei m-a hrănit...” (Psalmii, 22, 1–2).

Textual: „de peste munte“ (it.), derivat din expresia latină trans montanus, cu același sens

Marea epidemie de ciumă a durat, în Europa, din 1347 până în 1351 și a produs, la nivelul întregii Eurasii, pierderi de vieți omenești, care s-au cifrat undeva între 75 și 200 de milioane de morți.

De la cuvântul italian pecora („oaie“), soi de brânză tare și uscată, din lapte de oaie

Inițialele expresiei latinești quod erat demonstrandum („ceea ce era de demonstrat“), folosită mai ales la finalul unei demonstrații matematice sau filosofice.

„În [format de] coală“, expresie latină, de la substantivul folium („foaie, coală“), care se referă la formatul colii de hârtie, pe care se tipărea cartea, sau la formatul cărții finite. Cărțile vechi, de la începuturile tiparului, se imprimau pe formate mari, pentru că hârtia era prea puțin flexibilă. În cazul de față, e vorba de volume ale căror dimensiuni uzuale erau comparabile cu formatul A3 de astăzi. Fiind groase, erau și foarte grele.

Textual: „cafenele cântătoare“ (fr.), adică unele care aveau program muzical.

Mișcarea socialistă din Rusia s-a împărțit, în 1903, cu ocazia unui vot privitor la organizarea partidului, în două facțiuni: bolșevicii (de la cuvântul rusesc bolșistvo, „majoritate“), conduși de V.I. Lenin, și menșevicii (de la cuvântul rusesc menșistvo, „minoritate“), conduși de Iuri Osipovici Zederbaum, zis Iulius Martov (1873–1923).

Textual: „capul anului“ (ebr.), sărbătoarea noului an evreiesc

Aluzie la pasajul din Vechiul Testament (Geneza, cap. 22), în care patriarhul Avraam/Abraham primește poruncă de la Dumnezeu să-l sacrifice ca ofrandă pe fiul său Isaac, iar acesta nu numai că acceptă, dar se pregătește să-și omoare copilul; este oprit în ultima clipă de un înger și lăudat pentru credința sa.

În credința mozaică, ultraortodocșii sunt evreii care țin cu strictețe toate regulile religiei lor, inclusiv pe cele vestimentare, gastronomice, comportamentale, preluate din textele biblice vetero-testamentare și din lecturile interpretărilor rabinice.

Este vorba de situația în care un articol de ziar apare inclusiv cu numele autorului său, de obicei trecut pe un rând separat, între titlul și textul

articolului.

Jaime Ramón Mercader del Río (1913–1978), comunist catalan și agent al NKVD-ului, Ministerul sovietic de Interne. A petrecut douăzeci de ani într-o închisoare mexicană, pentru acest asasinat, timp în care a fost decorat de Stalin cu Ordinul „Lenin“ în lipsă, iar la eliberare, în 1961, a devenit Erou al Uniunii Sovietice.

Pontius Pilatus (Pilat din Pont), guvernator al provinciei romane Iudeea între anii 27 și 37 e.n., sub domnia împăratului Tiberiu (14–37 e.n.), era originar din zona Pontului Euxin, adică a Mării Negre.

Seize the Day, roman publicat de Saul Bellow în 1956, despre o zi din viața lui Wilhelm Adler, un actor trecut de patruzeci de ani, care și-a ratat existența. *Seize the day* este echivalentul englezesc al expresiei din limba latină *carpe diem*.

A Moveable Feast, volum de memorii ale lui Ernest Hemingway, publicat postum, în 1964, după manuscrisele romancierului și însemnările celei de-a patra soții a lui, Mary Hemingway

Dangling Man și *The Victim* sunt primele două romane scrise de Saul Bellow și publicate în 1944, respectiv în 1947, ambele considerate scrieri de ucenicie.

Această observație are sens numai ținând cont de faptul că autorul se referă la „francii vechi“, aflați în circulație la vremea respectivă. La 1 ianuarie 1960, au intrat în circulație „francii noi“ sau „francii grei“, 1 franc nou/greu echivalând cu 100 de franci vechi. Altfel spus, francii vechi au devenit centimele francilor noi.

E vorba de Guvernul de la Vichy, denumire dată conducerii oficiale a statului francez în timpul ocupației militare germano-italiene (1940–1944), după ce guvernul s-a retras de la Paris în orașul Vichy din așa-numita Franță liberă, sub comanda Mareșalului Philippe Pétain (1856–1951).

A Dictionary of Modern English Usage (1926), ghid stilistic de utilizare, pronunție și scriere a limbii engleze, întocmit de lexicograful Henry Watson

Fowler (1858–1933)

Sau tohu va'vohu, expresie în limba ebraică biblică, din Geneza, 1, 2, care descrie starea în care se afla pământul înainte să fie creată lumina, tradusă prin „netocmit și gol“, adică fără formă și pustiu.

Pasajul întreg este: „Iată că ei sunt un singur popor și au toți o singură limbă; și-acesta e doar începutul a ceea ce vor face; de-acum nu se vor mai opri de la tot ce și-au pus în gând să facă“ (Geneza, 11, 6).

În Canada, șeful oficial al statului este monarhul britanic. Autorul, născut în 1915, avea șase ani în 1921. La vremea aceea, regele Marii Britanii, la care se referea imnul, era George V (1910–1936).

Revistă umoristică, publicată între anii 1931 și 1939 de trustul Dell Publishing

Revistă de umor, publicată din anii 1920 până în anii 1940 de trustul Collegiate World Publishing, având sediul la Chicago

Prost-crescuți (în limba franceză în original)

Cuvintele introductive ale romanului Aventurile lui Augie March

Daniel Pratt Mannix IV (1911–1997), scriitor, jurnalist, fotograf, prestidigitator și dresor de animale

Greyhound Lines, companie de transport interurban cu autobuze, având peste 3 800 de destinații în Statele Unite și Canada, înființată în 1914. Denumirea de Greyhound și-a luat-o în 1929.

The International Jewish Labor Bund – Federația Internațională Evreiască a Muncii – a fost o organizație evreiască de orientare socialistă, care a continuat activitatea uneia similară întemeiate în Rusia în 1897. S-a desființat la mijlocul primului deceniu din anii 2000.

Masca neagră, revistă senzaționalistă, editată pentru prima oară în 1920 de jurnalistul H.L. Mencken și criticul dramatic George Jean Nathan

(1882–1958). În 1951, și-a încetat apariția, după ce schimbase de mai multe ori echipele editoriale.

Aluzie la modelul cu stele și dungi al drapelului Statelor Unite

Traducere publicată în 1883 de Andrew Lang (1844–1912), scriitor și antropolog scoțian, în colaborare cu clasicistii englezi Ernest James Myers (1844–1921) și Sir Walter Leaf (1852–1927)

În 1924, doi studenți de la Universitatea din Chicago, Nathan Freudenthal Leopold Jr. (1904–1971) și Richard Albert Loeb (1905–1936), fiii unor familii înstărite, au răpit și ucis un băiat de 14 ani, pe nume Bobby Franks, pentru a-și demonstra intelectul superior și capacitatea de a comite „crima perfectă”, ceea ce credeau ei că-i absolvea de răspundere.

La 23 septembrie 1926, campionul mondial (din 1919) al categoriei grele, William Harrison („Jack“) Dempsey (1895–1983) a fost învins de James Joseph („Gene“) Tunney (1897–1978).

Roger Williams (1603–1683), predicator puritan și teolog, unul dintre primii susținători ai despărțirii Bisericii de Stat și ai abolirii sclaviei în coloniile din America. În 1636, a întemeiat Plantația de la Providence, devenită apoi Colonia Plantațiilor de la Rhode Island și Providence, unde se practica libertatea religioasă.

„Cărți de ședere“ (în limba franceză în original). Termenul este citat în limba franceză, pentru că în „Țara-cea-Veche“ de care vorbește autorul, adică în Imperiul Țarist, limba oficială a administrației era franceza.

Oraș din statul Georgia, unde se afla un lagăr pentru prizonieri de război confederați în anii 1864–1865.

The Grand Army of the Republic, corp militar format din veterani ai diverselor arme ale Nordului unionist, care luptaseră în Războiul Civil american. A fost întemeiat în 1866 la Springfield, statul Illinois, și desființat în 1956, la moartea ultimului său membru, Albert Henry Woolson (1850–1956), care avea 106 ani.

William Tecumseh Sherman (1820–1891), general în armata unionistă, în Războiul Civil american

Willie White-Pants, titlul unui film de comedie din 1927, bazat pe romanul omonim, din 1924, de Elmer Davis (1890–1958)

Personaj de proze polițiste, din volumul Mark Tidd: His Adventures and Strategies (Mark Tidd. Aventurile și strategiile lui), de Clarence Budington Kelland (1881–1964), care se definea drept „cel mai bun scriitor de mâna a doua din America“.

Leaves of Grass, culegere publicată pentru prima oară de Walt Whitman în 1855, care cuprindea douăsprezece poeme. Tot restul vieții, poetul și-a revizuit și adăugit cuprinsul și a reeditat culegerea sub același titlu de mai multe ori, ultima ei versiune ajungând la 400 de poeme.

Aluzie la pasajul din cartea Exodului din Vechiul Testament, în care profetul Moise, pe muntele Sinai, cioplește pe două dale de piatră cele Zece Porunci, sub dictarea lui Iahve, după care îi învață pe ai săi principiile credinței israelite sau mozaice.

Clarence Seward Darrow (1857–1938), avocat celebru în anii 1920 pentru implicarea sa nu numai în acest proces, ci și în cel zis „al maimuțelor“ în care acuzat era profesorul J.T. Scopes.

Vezi textul „Cele 1001 de după-amiezi ale lui Ben Hecht“

Accent aspru al vorbitorilor nativi de limbă engleză din Estul Londrei

Sydney J. Harris (1917–1986) a trăit la Chicago toată viața, fiind jurnalist la Chicago Daily News, apoi la Chicago Sun-Times. A scris unsprezece cărți și a ținut o rubrică săptămânală, „Strict personal“, preluată de aproape două sute de ziare din Statele Unite și Canada.

Alfred Kazin (1915–1998), scriitor și critic literar axat pe problemele imigranților evrei în America, fiul unor imigranți evrei, ca și autorul

Textual: „noblețea obligă“ (fr.), în sensul că statutul nobiliar creează anumite obligații.

Samuel Butler's Notebooks au fost publicate postum, în 1917, la cincisprezece ani după moartea autorului.

The Art Students' League of New York, școală independentă de arte frumoase, întemeiată în 1875

Action Painting, stil de a picta, în care vopselele sunt azvârlite, stropite, mânjite pe pânză, în loc să fie aplicate cu grijă și cu metodă. Stilul a fost în cea mai mare vogă la mijlocul secolului XX.

Pablo Picasso (1881–1973) a pictat o primă Porumbiță a păcii în 1949, când i s-a cerut să creeze un simbol pentru pace. Era o reprezentare clasică, tradițională, a unui porumbel, pe care-l primise în dar de la prietenul său, Henri Matisse (1869–1954). Ulterior, Picasso a simplificat desenul, stilizându-l sub forma unui contur de porumbel, stropit cu flori de mai multe culori, și acelea stilizate.

Blasting and Bombardiering (1937), volum autobiografic în care Wyndham Lewis (1882–1957) definește pentru prima oară așa-numitul „Grup din 1914“, format din el însuși, Ezra Pound, T.S. Eliot și James Joyce.

Abrevierea comună a denumirii Federal Reserve System, Sistemul Rezervei Federale, banca centrală a Statelor Unite ale Americii, creată în 1913

Trimitere la volumul Sonetele dedicate lui Orfeu, publicat în 1923 de Rainer Maria Rilke

Trimitere la culegerea de articole publicate în volum în 1869, sub titlul Culture and Anarchy (Cultură și anarhie), de poetul și criticul englez Matthew Arnold (1822–1888), care identifică trei tipuri de oameni în societatea britanică a vremii sale: clasa aristocraților (barbarii), clasa de mijloc (filistinii) și clasa muncitoare sau populația.

Andrei Donatovici Siniavski (1925–1997), scriitor și disident rus, profesor la Sorbona

Creatură mitică din credința iudaică, înfățișată sub forma unui monstru marin. În Vechiul Testament, este pomenită în cărțile lui Iov, Isaia, Amos și în Psalmi.

Corporație din domeniul industriei grele, întemeiată de inventatorul și industriașul Vincent Hugo Bendix (1881–1945), care a funcționat între anii 1924 și 1983, având o producție variată, de la saboți de frână la televizoare și calculatoare.

Du côté de chez Swann, primul volum, din 1913, al romanului-fluviu Căutarea timpului pierdut, de Marcel Proust

The Organization of the Petroleum Exporting Countries – Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol – a fost înființată în 1960 la Bagdad, în Irak, iar din 1965 și-a mutat sediul central la Viena.

Le Temps retrouvé, al șaptelea și ultimul volum, publicat postum, în 1927, din Căutarea timpului pierdut, de Marcel Proust

Karl Ludwig Johannes Baedeker (1801–1859), editor german, care a întemeiat în 1827 o editură specializată în alcătuirea și publicarea ghidurilor turistice, transformând afacerea unei vechi familii de tipografi și editori.

Denumire dată generației mai ales de artiști și scriitori, care au ajuns la vârsta majoratului în timpul Primului Război Mondial. „Pierdută” se referă la faptul că oamenii erau derutați, dezorientați, fără un scop în viață, după tragedia războiului. Mulți dintre acești artiști au trăit și creat într-un auto-exil în Europa.

Referire la volumul de bune maniere curtene, intitulat Il Cortegiano, publicat în 1528, la Veneția, de Baldassare Castiglione (1478–1529), conte de Casatico, scriitor, diplomat și nobil italian renascentist

Contra- sau sub-cultura este acea cultură ale cărei norme și valori diferă considerabil de cele ale culturii și societății considerate tradiționale, centrale, cele mai larg răspândite.

Titlul original este *The Sun Also Rises* (textual: Soarele mai și răsare – 1928).

Sau Iruña, oraș din Comunitatea Autonomă Navarra, în Spania, unde se organizează anual o întrecere pe străzile orașului între grupuri compacte de oameni și câțiva tauri lăsați liberi, ghidați mai degrabă intuitiv către arena de luptă.

Pasionați, cunoscători, entuziaști – în limba spaniolă în original

Autentic, „pe bune“ – în limba franceză în original

The Passing of the Modern Age (1970), volum de eseuri al istoricului și criticului american de origine maghiară John Adalbert Lukacs (1924–2019)

L'avventura di un povero cristiano, roman publicat în 1968 de prozatorul și politicianul italian Ignazio Silone (pseudonimul literar al lui Secondino Tranquilli, 1900–1978)

Renaștere (it.), denumire dată mișcării politice și sociale de unificare a Italiei, începută în 1815 și încheiată în 1871, când fostele state ale peninsulei au format Regatul Italiei, cu capitala la Roma.

E vorba de filosoful Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), care i-ar fi dat acest răspuns unui student, fiindcă acesta îl întrerupsese, în timp ce el ținea o prelegere de filosofie a istoriei.

Universitatea din Michigan acordă anual premii de creație literară înființate în 1931 prin legatul testamentar al dramaturgului James Avery Hopwood (1882–1928). Odată cu acordarea premiilor, câte o personalitate literară ține o conferință, publicată apoi într-un volum-antologie. Saul Bellow a ținut o asemenea conferință în 1961.

Pentru traducerea în limba română a tuturor acestor texte, traducătorul a considerat, spre deosebire de ce afirmă editorul volumului în acest paragraf, că se impunea introducerea unor note de subsol care să lămurească, pentru cititorul român, tocmai realități care probabil că nu-i sunt familiare.

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice

Table of Contents

[Cover Page](#)

[Prea multe lucruri la care să te gândești](#)

[Prolog](#)

[Primii pași de la Chicago](#)

[Anii cincizeci și mai înainte](#)

[Scrisoare spaniolă](#)

[Călătorie prin Illinois](#)

[Universitatea bandită](#)

[Muchia tăioasă a vieții](#)

[Râsete în ghetou – Despre Sholom Aleichem](#)

[Dreiser și triumful artei](#)

[Hemingway și chipul omului](#)

[Omul clandestin. Despre Ralph Ellison](#)

[Cele 1001 de după-amiezi ale lui Ben Hecht](#)

[Mlaștina prosperității. Despre Philip Roth](#)

[Scriitorul și publicul](#)

[Ce-i distrage atenția unui scriitor de ficțiune](#)

[Cititori profunzi din toată lumea, feriți-vă!](#)

[O discuție cu Păcăliciu' Galben](#)

[Anii șaizeci](#)

[Comoara ferecată](#)

[despre cum povestesc evreii](#)

[Lăsând în urmă comerțul ambulant. Despre Abraham Cahan](#)

[Încotro mergem de aici? Viitorul prozei](#)

[La filme](#)

[Despre sonetele lui Shakespeare](#)

[Scriitorul ca moralist](#)

[America văzută de Beatrice Webb](#)

[Literatura recentă – o trecere în revistă](#)

[Băiatul desculț. Despre Evgheni Evtușenko](#)

[Bummidge, omul meu](#)

[Tărâmul pustiu al omului gânditor](#)

[Cultura îngrădită](#)

Israel. Războiul de șase zile

Scepticismul și profunzimea vieții

Anii șaptezeci

Despre Statele Unite. Remarci făcute la Centrul Cultural American din Tel

Aviv

New York. O imposibilitate celebră în toată lumea

Mașinile și cărțile de povești. Literatura în era tehnologiei

O lume care-i prea mult pentru noi

Interviu cu mine însumi

Discursul de nobel

Americanii care sunt și evrei. La conferirea distincției moștenirea
democratică a ligii anti-defăimare

Ziua în care au semnat tratatul

Anii optzeci

În zilele d-lui Roosevelt

Reflecții despre Alexis de Tocqueville – un seminar la universitatea din
Chicago

Parisul meu

Cuvânt-înainte la revolta maselor, de José Ortega Y Gasset

Cititorul barbar civilizată

Conferință: un scriitor evreu în America

Chicago. Despre orașul care a fost, orașul care este

Anii nouăzeci și după

Sunt efectiv prea multe lucruri la care să te gândești

Scriitori, intelectuali, politică. Niște aduceri-aminte

Papuanii și zuluși

Singur, într-o companie amestecată

Eu și Ralph Ellison, la Tivoli

Literatura. Capitolul următor

Spirit ironie amuzament jocuri

Vermont – locul ideal

Iarna în Toscana

Înainte să mă duc. Un interviu în vorbe și imagini cu Norman Manea

„Am eu o schemă!” – Cu Philip Roth

Coda. Și de ce nu?

Mulțumiri și nota editorului